ئابدۇراخمان قاھار

ئىلى دولقۇنلىرى

(2)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئىلى دولقۇنلىرى (2)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇراخمان ئابلىز
مۇقاۋا خېتىنى يازغۇچى: سۇلايمان ئىسمائىل خالى

ISBN 978-7-228-14407-5

مىللىي يېزىقتىكى نەشر بۇيۇملىرى مەخسۇس مەبلەغگە ئېرىشكەن تۈر

民族文字出版专项资金资助项目

ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار

ئابدۇراخمان قاھار

ئىلى دولقۇنلىرى

(2)

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

滔滔的伊犁河.2 ：维吾尔文/阿布都热合曼·卡哈尔著；— 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2011.7 （2015.3重印）
ISBN 978—7—228—14407—5

Ⅰ.①滔... Ⅱ.①阿... Ⅲ.①长篇小说 — 中国 — 当代 — 维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2011)第152755号

责任编辑	阿不都克依木·沙依木
编　　辑	阿不都如苏力·吾买尔
责任校对	沙娜瓦尔·依布拉音
特约校对	万力·在顿
封面设计	艾克拜尔·沙力
封面绘画	阿布都热合曼·阿布力孜
出版发行	新疆人民出版社 新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
电　　话	0991-2827472
邮　　编	830001
印　　刷	北京顺诚彩色印刷有限公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230毫米 32开本
印　　张	14.875
版　　次	2011年9月第1版
印　　次	2015年3月第3次印刷
印　　数	6001 - 9000
定　　价	41.00 元

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب 1
ئىككىنچى باب 19
ئۈچىنچى باب 41
تۆتىنچى باب 75
بەشىنچى باب 98
ئالتىنچى باب 126
يەتتىنچى باب 152
سەككىزىنچى باب 176
توققۇزىنچى باب 201
ئونىنچى باب 219
ئون بىرىنچى باب 234
ئون ئىككىنچى باب 256
ئون ئۈچىنچى باب 288
ئون تۆتىنچى باب 317
ئون بەشىنچى باب 340
ئون ئالتىنچى باب 367
ئون يەتتىنچى باب 383
ئون سەككىزىنچى باب 407
ئون توققۇزىنچى باب 438
يىگىرمىنچى باب 459
ئاخىرقى سۆز 471

بىرىنچى باب

ھەيۋەتلىك تاغلار ئارىسى، شىپقىپ كېلىۋاتقان دۈشمەن ئالدىدا پولك كوماندىرى نىزامىدىن ئالدىدا تاق تۇرغان ئەنۋەرگە بۇيرۇق قىلدى:

— سىنىڭ بىرىنچى ۋەزىپەڭ، ئۆز باتالىيونىڭنى باشلاپ، كۆكسالادىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، سايرام بويىغا چۈشۈش ۋە سايرام بويىغا چۈشىدىغان ئېغىزدىن چېكىنگەن دۈشمەنگە توسۇپ زەربە بېرىش. ئىككىنچى ۋەزىپەڭ، شۇ ئەتراپنى تىنچلاندۇرۇش ۋە سايرام بويىدىكى ياغاچ ئۆيلەرنى دۈشمەندىن تازىلاش، قاندىاق، چۈشەندىڭمۇ، يەنە ئىزاھلايمۇ؟

— تولۇق چۈشەندىم، يولداش پولكوۋنىك !

— قايت !

نىزامىدىننىڭ ئىشەنچ ۋە قەتئىيلىك بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى ئەنۋەرنى تېخىمۇ سەگەكلەشتۈرۈپ، ئۇنى جىددىيرەك ھەرىكەت قىلىش تۇيغۇسىغا ئەكەلدى - دە، ئۇ باتالىيوننى باشلاپ، كۆكسالا سېيى ئىچىگە ئوقتەك كىرىپ كەتتى. دۈشمەن باتالىيوننىڭ بۇياققا قىلغان يۈرۈشىنى تۇيماسلىقى ۋە باتالىيون بەلگىلەنگەن ئورۇنغا تېز يېتىۋېلىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا، تاراسلاپ كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئايىغى چىملىق يەرلەرگە، يېڭىدىن كۆكەرگەن كۆكاتلار ئۈستىگە تاشلاندى. قىسىم پەم بىلەن شۇنداق ئالدىراش كېتىۋاتسىمۇ، تەبىئەت مەنزىرىسى جەڭچىلەرنىڭ گۈزەللىك تۇيغۇلىرىنى ئويغىتىپ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. كۈنگەي يەرلەرنىڭ قارلىرى پۈتۈنلەي ئېرىپ، ئاستىدىن ھاياتلىق — كۈن نۇرىغا تەشنالىق

بىلەن يېتىپ كۆتۈرۈلگەن ئوت ـ چۆپلەر، سايىنىڭ ئىككى يېقىدىكى ئاسمانغا بوي سوزغان مەغرۇر قارىغايلار، تاغ ئۈستىدىن چۈشۈۋاتقان ئاق لېپىنتىدەك ئويناق شارقىراتمىلار، كۆزلەرنى چاقنىتىپ، تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ سايدا ئېقىۋاتقان سۇلار — مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ يۈرەك ئارزۇلىرىنى دەممۇدەم دولقۇنلىتاتتى ... جەڭچىلەرنىڭ كۆزلىرى مۇشۇ سېھىرلىك تەبىئەتتە بولسىمۇ، كۆڭۈللىرى مەنزىلدە ئىدى.

نىزامىدىن ئۈچ باتالىيوننى جىرالار، قاپتاللار باغرىغا تارقىتىپ شىپقىتىپ كېلىۋاتقان دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىشكە ـ ئۆرلەشكە بۇيرۇق بەردى. جەڭچىلەر بىر توپ قارىغاي ياكى بىرەر پارچە تاش يېنىغا يېتىۋېلىشنى ئويلايتتى، يېتىۋالاتتى، بىراق توختىماي ئۆرلەيتتى. تىك ماڭاتتى، ئۆمىلەيتتى، يەر بېغىرلايتتى ... دۈشمەن ئوقلىرى ئۇچۇپ كېلەتتى، توپلىرى پارتلاپ تۇراتتى.

نىزامىدىننىڭ باتالىيون ۋە روتا كوماندىرلىرىغا بەرگەن بۇيرۇقى جەڭچىلەرگە يەتكۈزۈلۈپ تۇراتتى:

— ئىككى ياندىكى قىسىملار شىددەت بىلەن ئالغا بېسىڭلار! ...

— مەركىزىي قىسىم ئالدىرىماي ئۆرلەڭلار! ...

تاغ ئۈستىگە جايلاشقان گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ زەمبىرەكلىرى توختىماي ئېتىلاتتى، چۈشۈۋاتقان توپلار دەھشەتلىك پارتلاپ تاغلارنى تىترىتەتتى. قارىغايلار، تاغ تېرەكلىرى، قېيىنلار قاراسلاپ سۇناتتى، ھەتتا بەل ئوتتۇرىسىدىن، تۈۋىدىن، ئۈچىدىن چورتلا كېسىپ تاشلىناتتى، بەزىلىرى يىلتىزلىرى بىلەن قومۇرۇلۇپ بىرنەچچە مېتىر يىراقلىققا ئۇچۇپ چۈشەتتى.

بۇيرۇق ئوخشاشلا جاراڭلاپ تۇراتتى:

— ئىككى ياندىكى قىسىملار شىددەت بىلەن ئالغا!

— مەركىزىي قىسىم ئالدىرىماي ...

دۈشمەن كۆزى پۈتۈن تاغلار باغرىنىڭ لۆمۈلدەپ كەتكەنلىكىنى كۆردى: بۇ چاغدا ئۇ ئۈچ تەرەپتىن قورشىلىپ بولغانىدى.

شۇ چاغقىچە پەقەت ئاتماي ئۆرلىگەن قىسىمنىڭ مەرگەنلىرى مانا ئەمدىلا گومىنداڭ زەمبىرەكچىلىرىنى چەتلەشكە باشلىدى. ئۇلار زەمبىرەكلىرىنى تېز - تېز يۆتكەيتتى. زەمبىرەكلەر شۇنداق تېز يۆتكىلىۋاتقان چاغدا، ئەنۋەر ئۆز باتالىيونىنى باشلاپ كۆكسالانى ئايلىنىپ سايرام بويىغا چۈشتى. سايرام بويىدىكى ياغاچ ئۆيلەردە گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ پەقەت ئارقا سەپ خىزمەتچىلىرىلا بار ئىدى. ئۇلار شىددەت بىلەن يېتىپ كەلگەن قوشۇنغا قارشىلىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئىشىكلەرنى ئېچىپ بېرىپ، قوللىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇشتى.

ئەنۋەر باتالىيونىنى سايرام بويىغا چۈشىدىغان تاغ باغرى ئەتراپىغا يوشۇرۇپ، پايلاپ ياتتى.

ئوق ئاۋازلىرى، گۈمبۈرلەشلەر ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— يولداش كوماندىر، — دېدى ئۆمىلەپ يېتىپ كەلگەن باتىرغازى، — بىز كەينىدىن ھۇجۇم قىلساق، ئاسان يېڭەلمەمدۇق؟

— بولمايدۇ!

— ئۇ چاغدا دۈشمەن قارا باسقاندەك قورقۇپ، تەمتىرەپ، قاياققا ئېتىشىنى بىلمەي، قول كۆتۈرەتتى - دە.

— بولمايدۇ!

دۈشمەن بىلەن ئېلىشىپ تۇرمىسا، ئىچى تىتىلداپ تۇرىدىغان باتىرغازى يەنە ئېغىز ئاچتى:

— ئۇياقتا چىقىم كۆپ بولىدىغان بولدى - دە ...

— بولمايدۇ! — ئەنۋەرنىڭ چوقۇر يۈزى جىددىي تۈس ئالدى، — پولكوۋنىك بۇنى ئويلىمىدى دەمسەن، سەن دېگەندەك قىلساق بولاتتى، بىراق بىز ھۇجۇم قىلساق، دۈشمەن پىتىراپ كېتىدۇ، تاغ ئىچى ئۇلارنىڭ ئۇرغۇنلىرىنى يوشۇرۇپ قالىدۇ؛ بۇ

تەرەپ هازىر ئۇچۇق، ئاڭلاۋاتامسەن، زەمبىرەك ئاۋازلىرى بارغانسېرى يېقىنلاۋاتىدۇ، ئۇلار چېكىنىپ هازىر ئالدىمىزغا چۈشىدۇ، زايە قىلماي قىرىپ تاشلىيالايمىز.

ئەنۋەر مۇهاپىزەتچىسىگە ئېيتتى:

— ئۆيلەرنى تەكشۈرۈپ تەييار قىلىڭلار، پولك بەلكى مۇشۇ يەرگە جايلىشىشى مۇمكىن، مۇشۇ يەردە هاردۇق ئالارمىز، تاماقلىنارمىز.

ئېتىشىشلار بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە، پايلاپ ياتقانلار جىددىيلەشمەكتە ئىدى.

جەڭچىلەر غۇلجا ئازاد بولغاندىن كېيىن، هازىرغىچە بىرەر ئۇرۇشنى باشتىن كەچۈرگىنى يوق، شۇڭا ئۇرۇشنى بەك سېغىنغان، ئۆزلىرىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، تۇنۇگۈندىن باشلاپ زېرىكىشتىن قۇتۇلغانىدى.

زەمبىرەك ئاۋازلىرى ئاللىقاچان ئۆچكەن بولۇپ، مىلتىق، پىلىموت ئاۋازلىرىلا پايلاپ ياتقانلارنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئاڭلىنىشقا باشلىدى. چېكىنىۋاتقانلار ئەنە كېلىۋاتىدۇ ... كېلىپ قالدى ...

بىردىنلا قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، هېلىراقتا گۈمبۈرلەشلەر تاغلارنى تىترەتكەن بولسا، ئەمدىلىكتە كۈچلۈك قىيقاس - چۇقانلار، جاراڭلىق هۇررا سادالىرى يەر - كۆكنى — سايرام بويىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئەنە، چېكىنگەن گومىنداڭ قىسىملىرى ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي، ئېغىزدىن پاتماي چىقىپ كېلىشكە باشلىدى. باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەرنىڭ تاپانچىسىدىن ئۇزۇلگەن بىر پاي ئوق ئاسمانغا چىقىپ چاراسلاپ ياندى. بۇ ئېتىشقا بېرىلگەن بۇيرۇق ئىدى.

— ئېتىڭلار ! ...

— قىرىپ تاشلاڭلار ! ...

بارماقلار هەرىكەتكە كەلدى، كۆرجۈكلەر بېسىلدى. خۇددى ئېگىزلىكتىن تاش - داڭگال دومىلاتقاندەك قېچىپ كېلىۋاتقانلار توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار ئىچىدە تاغ ئېغىزىدىن پەسكە

دومىلاپ چۈشمەكتە ئىدى.

— ئا - هاي ! ... — دەپ ۋارقىرىشاتتى پىلىموتچىلار، — ئۆلۈكتىن غارام ياسايدىغان بولدۇق ! ...

قىرىش تاكى گومىنداڭ قىسىملىرى قوراللىرىنى تاشلاپ، تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈرگۈچە داۋام قىلدى. گويا قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك ئېتىشىش بىراقلا توختىدى. شۇنىڭدىن كېيىن قىسىمنىڭ شەپقەت ھەمشىرىلىرى ئۇچۇن ئەڭ ئېغىر ئىش باشلاندى. ئۇلار ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىڭ يارىلىرىنى تېڭىشقا باشلىدى.

بىر ۋىزۋود جەڭچى بەش يۈزدىن ئارتۇق ئەسىرنى ئالدىغا سېلىپ، كەڭسايغا ئېلىپ ماڭغاندىن كېيىن، ھەمشىرە قىزلار بىر - بىرىنى قوغلىشىپ سايرام ياقىسىغا چۈشتى. خۇددى ئاسماننى يەرگە كۆچۈرۈپ قويغاندەك ئاجايىپ چىرايلىق كۆپكۆك سايرام، ئۇنىڭ دولقۇنلىرى قىرغاقلارغا يېنىك ئۇرۇلاتتى - دە، قايتىپ كېتەتتى. بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كېلىۋاتقان ئۇششاق دولقۇنلارنىڭ گىرۋەككە ئۇرۇلۇشى شۇنچىلىك يېقىملىق ۋە كۆركەم ئىدىكى، قىزلارنىڭ مەيلىنى ئۆزىگە تېزلا تارتىۋالدى، قەيەرلەردىدۇ، خۇددى مۇشۇ دولقۇنلار ساداسىغا تەڭكەش قىلىنغاندەك شارقىراتمىلارنىڭ بىر خىل رىتىملىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قىزلار ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىنى ئاق كۆپۈكلەر قاپلىغان كۆپكۆك سايرامغا، يىراقلاردا ئاقىرىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تاغلارغا، قارامتۇل - توق يېشىل قارىغايلىق قاپتاللارغا زوقلىنىپ قاراپ، ھېسسىياتلىرى قوزغىلىپ كەتكەنىدى ۋە دولقۇن كۆچىدە سىلىقلىنىپ كەتكەن كۆل گىرۋىكىدىكى تاشلارنى دەسسەپ قوللىرىنى سۇغا تىقتى. يېنىك تەۋرىنىپ كەلگەن دولقۇن، ئۇلارنىڭ پۇتلىرىنى ئوشۇقىغىچە ھۆل قىلىۋەتتى. قىزلار ئەندىكىپ كەتتى - يۇ، لېكىن ھۇزۇر ھېس قىلىشتى.

ئۇلار ياغلىقلىرىنى يۇيۇشۇپ، نىمدۇر، بىرنېمە كەملىك

قىلىۋاتقاندەك نازلىق ۋە شوخلۇق بىلەن بىر - بىرىگە سۇ چېچىشتى، قىي - چۇۋ قىلىشتى ...

قىزلاردىن بىرى يېنىدىكى ھەجەر ئىسىملىك قىزغا رەيھاننىڭ ئاق ياغلىقىنى شەرەت قىلىپ:

— رەيھان، سېنىڭ چىرايلىق ياغلىقلىرىڭ كۆرۈنمەيدۇغۇ، — دېدى مەنىلىك كۈلۈپ.

رەيھان بىرنېمە دېگۈچە، ھەجەر:

— چىرايلىق ياغلىق تۇرامدۇ بۇنىڭدا، توقۇغانلىرىنى ئۇدۇللۇق بېرىپ بولىدۇ - دە، — دېدى.

— كىمگە بېرىپ بولاتتىم؟

— ئىگىسىگىچۇ ...

— مەن سىلەردەك كۈچۈك چىش چىقىرىپ ياغلىق توقۇيالمىسام ... نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ ...

رەيھان ئەندىكەندەك قىلغان بىلەن، شۇنداق گەپلەرنىڭ داۋاملىشىشىنى خالايتتى:

— ئۇنداقتا سىلەر قولۇڭلاردىكى ياغلىقلارنى بىرسىگە بېرىش ئۈچۈن توقۇپسىلەركەن - دە، — دېدى ئۇ.

— ئەلۋەتتە، — دېدى بايىقى قىز ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن، — بىراق بېرىدىغان ئادىمىمىز يوق، قولىمىزدا تۇرۇپتۇ.

— شۇنىڭ ئۈچۈن تۇتۇۋەتتۇق دېگىنە ...

قىزلار دۇنياسىمۇ قىزىق: ئادەتتە يىگىتلەر بىلەن بىللە تۇرغاندا، چاقچاق قىلىنسا ياكى ئىشق - مۇھەببەتكە دائىر گەپلەر بولسا، قىزىرىپ يەرگە قارايدۇ. ئەمما، كۆڭلىدە يەنە شۇنداق سۆزلەرنىڭ قىلىنىشىنى كۈتىدۇ، ئاڭلىغۇسى كېلىدۇ. يەنە شۇنداق سۆز - چاقچاقلار قىلىنسا، «ۋىيەي» دەپ قاچىدۇ، ئارزۇسىنى، مەيلىنى، ھېسسىياتىنى يوشۇرىدۇ. ئاغزىدىن چىقارمىغان بىلەن مۇھەببەتكە بېرىلىشى يىگىتلەردىن كۈچلۈكرەك بولىدۇ. ئەمما، ئاغزىدا شۇنداق ئىشلارغا ئۆچلۈك قىلىدۇ، «سەت»، «تېتىقسىز» دەيدۇ. يىگىتلەرگە باشقا قىزلاردىن

خەت ـ خالتا، ياغلىق كەلسە، ئىچى تارلىق قىلىدۇ، راستىنى ئېيتقاندا، چىدىمايدۇ. قىزىق يېرى شۇكى، ھېلىقى قىزىرىپ يەرگە قارىغان گەپلەردىن نەچچە ھەسسە ئېغىر گەپلەرنى يىگىتلەر يوق يەردە بەخۇدۇك قىلىشىۋېرىدۇ. «سەت»نى ئۇنتۇپ قالىدۇ.

مانا، ئۇلارنىڭ ئۆزئارا گەپلىرىگە قۇلاق سېلىڭلارچۇ:

— بىزنىڭ يىگىتلىرىمىزنىڭ بېشىنىچۇ، شەھەردىكى ناپاقلار قايدۇرۇپ بولدى.

— تېخى ئىككى ماڭدام ماڭماي تۇرۇپلا خەت ـ خالتىلىرى، ياغلىقلىرى كەلگىلى تۇردى ئۇ قېلىنلارنىڭ!

— ياندىكى كاسىپىنىڭ قەدرى يوق، دېگەندەك، بۇ نېمىلەرگە شۇلارلا ئوت كۆرۈنىدۇ.

— بولدى ھەجەر، يوشۇرما، ئاخشام سۇنىڭ ياقىسىدا ئولتۇرۇپ، ئىلياس بىلەن پىچىرلىشىۋاتاتتىڭغۇ، — دېدى رەيھان قول ياغلىقىنى ئېچىپ ـ سىلكىپ شامالدىتىپ.

قىزلاردىن بىرى گەپ قىستۇردى:

— تېخى ياغلىق بېرىدىغان ھالغا كەلمەپتۇ ـ دە...

ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى، مۇنداق قاتتىق كۈلگەن چاغلاردا رەيھاننىڭ ئوڭ چېكىسىدىكى تاتۇقى بىلىنمەي قالاتتى.

— ۋايجان، — دەپ يۈزىنى ئۆرۈدى ھەجەر، — ئۇ ئىلياس دېگىننىڭ كەچكىچە ئۇرۇشىنىڭلا گېپىنى قىلىدىكەن، دۇنيادا باشقا گەپ قۇرۇپ كەتكەندەك.

قىزلار يەنە كۈلۈشتى.

— دۇنياغا كىشى ئۇرۇش قىلغىلىلا كەلمەيدۇ، باشقا ئىشقىمۇ كېلىدۇ دېسەڭ بولمامدۇ؟

— ئۇنداق دېسەم، ئۇ تۇرقىدا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ قالار ئىدى، ئاران يېنىمدا ئولتۇرغۇزغاندا ...

قىزلار تېخىمۇ قاتتىق كۈلۈشتى.

قىزلار گۈزەل سايرام ياقىسىدا تۇرۇشۇپ، كۈلكىلىك ھەم

ئازابلىق گەپلەرنى قىلىشىۋاتقاندا، ئۇلارنى تاماققا چاقىرىپ بىرى قولىنى پۇلاڭلاتتى.

* * *

كۈن تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى.

سايرام بويى تەبىئەتنىڭ كۈن ئولتۇرۇش ئالدىدىكى گۈزەللىكىگە چۆمۈلدى. تاغ شامالىلىرى دەل ـ دەرەخ ۋە يېڭىدىن كۆكىرىپ چىققان ئوت ـ چۆپلەرنىڭ سۇس پۇراقلىرىنى دىماققا ئۇراتتى. قىزغۇچ ھال رەڭگە كىرگەن بۇلۇتلارنىڭ گىرۋەكلىرى كۆزلەرنى قاماشتۇرۇپ ئادەمدە ئاجايىپ نازۇك، يېقىملىق تۇيغۇلارنى ئويغىتاتتى. شارقىراتمىلارنىڭ ئاۋازلىرىمۇ بارغانسېرى ئاشكارا ئاڭلىناتتى. بۇ گۈزەل كۆرۈنۈشلەر، ئېسىل پۇراقلار، نازۇك ئاۋازلار جەڭچىلەر خاتىرىسىدىن ھېلىلا بولۇپ ئۆتكەن قانلىق ئۇرۇشلارنى ئۇنتۇلدۇراتتى.

جەڭچىلەر تاماقتىن كېيىنلا چاڭ ـ توزان، قان داغلىرى بىلەن بۇلغانغان كىيىم ـ كېچەكلىرىنى قېقىشتى ۋە يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇش ئۈچۈن كۆل بويىغا مېڭىشتى.

— يۈر، ۋارىسجان، — كۆل بويىغا، — دېدى باتىرغازى، — ئاشنىلىرىڭ بەرگەن ياغلىقلار بولسا، ئېلىۋال، يۈرايمىز، — ئىككىسى تۆۋەنگە ئۆز گەۋدىلىرىنىڭ سالمىقى بىلەن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چۈشۈپ كەتتى. ۋارىسجانىنىڭ مەيدىسىدىكى «پىدائىي»لىق، باتىرغازىنىڭ «باتۇرلۇق»، «پىدائىي»لىق مېداللىرى پۇلاڭلاپ جىرىڭلايتتى، بىردەمدىلا كۆل بويىنى جەڭچىلەرنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭلىرى قاپلاپ كەتتى ـ دە، كۆل ياقىسىغا قونغان ياۋا ئۆردەكلەر پۇرۇلداپ قاياقلارغىدۇر ئۇچۇپ كېتىشتى.

كەچ كىرىپ ئەتراپنى نەم ھاۋا قاپلىغان چاغدا، نىزامىدىن باتالىيون كوماندىرلىرىنى باشلاپ ياغاچ ئۆيدىن چىقىپ كەلدى. دىلى قاتتىق بۇ پولك كوماندىرىنىڭ كېلىشكەن، قامەتلىك

گەۋدىسى، سۇرلۇك چىرايى، راۋان ۋە ئۆتكۈر سۆزلىرى كىشىدە ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدىغاندەك غەلىتىلا بىر تۇيغۇنى پەيدا قىلاتتى. بۇنى دەلىللىگەندەك، كۆكسىدىكى «باتۇرلۇق»، «ساداقەت» مېداللىرى پارقىراپ تۇراتتى.

ئۇ سالماق قەدەم تاشلاپ ئېگىزرەك يەرگە چىقتى ـ دە، شەرق تەرەپنى كۆرسەتتى:

— دۈشمەنىنىڭ بىر باتالىيونى ئەنە شۇ سايرامغا ئۇسۇپ كىرگەن تاغ ئەتراپىدا، زەمبىرەكلىرى كۆلنىڭ چېتىدىكى كىچىك ئارالغا — بۇتخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئۇ يەر بۇ يەردىكىدەك ئورمانلىق ئەمەس، تاقىر تاغ، شۇڭا ھۇجۇمنى كېچە سائەت نۆلدە باشلايمىز.

ئەنۋەر سورىدى:

— ھۇجۇم قايسى يۆنىلىشتە بولىدۇ؟

— ئالدىرىما، — دېدى پولكوۋنىك ئۇنىڭغا قاراپ، — «خۇدا» سىنى دېدىم، تېخى «بەردى» سىنى دېمىدىم، ھازىر سۆزلەيمەن، — باشقىلار كۈلۈپ كەتتى، — ئۇ يەرگە ھۇجۇم قىلىش بۇرۇنقىسىدىن پەقەت ۋاقىت جەھەتتىلا ئوخشىمايدۇ، قالغىنى ئوخشاش. ئۈچ باتالىيونىمىز تاشيول ياقىسى، تاغ باغرى ۋە ئۈستى بىلەن قاپساپ ئۇ يەرگە يېقىنلىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. شەرق تەرەپ دۈشمەنىنىڭ قېچىشى ئۈچۈن ئوچۇق قالدۇرۇلىدۇ، قېچىپ چىققان دۈشمەننى بىر باتالىيونىمىز لەنسازا ئاغزىدا ئوققا تۇتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دۈشمەنىنىڭ بىر پولك ئەسكىرى كۈچى تەلتۆكۈس يوقىتىلغان بولىدۇ ـ دە، ئۈتەيگە توسالغۇسىز يېتىپ بېرىشىمىز مۇمكىن.

كوماندىرلار تارقىلىپ كەتكەندىن كېيىن، نىزامىدىن يەنە شەرق تەرەپكە — بۈگۈن كېچە ھۇجۇم قىلىنىدىغان توچكىغا نەزەر تاشلىدى. زەمبىرەكلەر جايلاشقان كۆل چېتىدىكى ئارالچە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى قارا ـ قۇرا بولۇپ كۆرۈندى. ئارىلىقنى مۆلچەرلەپ، يۈرۈش قىلىش ۋاقتىنى، شۇ يەرنىڭ شارائىتىغا

مۇۋاپىق ھەرىكەت تاكتىكىسىنى، روتىلار، ۋىزۋوتلارنىڭ ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىنى ئۇزاق ئويلىدى. ئۇنىڭ ئويلىرى بارغانسېرى بۇگۇنكى ھۇجۇم توچكىسىدىن ھالقىماقتا ئىدى: «يۇرۇشكە ئاتلاندۇق، يۇرۇشىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى بىرىنچى غەلىبىمىز دەلىللىدى. سەپىرىمىز ئۇزۇن، شىمالىي فىرونتتا بولامدۇق، ئوتتۇرا يۆنىلىشتە بولامدۇق، بۇنى ھازىر بىرنېمە دەپ بولمايدۇ، تارىخنىڭ يۈكلىگەن ۋەزىپىسى، خەلقىنىڭ ئەسىرلىك ئارزۇسى بىزنىڭ ھەرىكىتىمىز — ئۇرۇشىمىزدا تولۇق ئادا قىلىنسا، يۇرۇشىمىز توختىشى مۇمكىن، يۇرۇشنىڭ جەڭگىۋار يۇرۇش بولۇشىغا كېپىللىك قىلغىلى بولامدۇ؟ ئۇرۇشىمىزنىڭ ھەممىسى كۆڭۈلدىكىدەك بولىۋەرمەيدۇ، غەلىبىلىك ئۇرۇشلارمۇ، مەغلۇبىيەتلىك ئۇرۇشلارمۇ بولىدۇ؛ لېكىن ئاخىرقى نۆۋەتتە كىمنىڭ يېڭىشى ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، يۇرۇشىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقى ياكى جەڭگىۋار ئەمەسلىكى شۇ چاغدا بەلگىلىنىدۇ. ئەمما، يۇرۇشىمىزنىڭ جەڭگىۋار يۇرۇش بولۇپ، تارىختا قېلىشىنى ئىستەيمىز، بۇ يولدا جان پىدا قىلىمىز. كىشى ئاخىر ئۆلىدۇ، مۇشۇنداق ئۇلۇغ نىيەت يولىدا ئۆلسەك نېمە ئارمان؟! ... سېپىمىزگە ئۇيۇشقانلارنىڭ بەزىلىرى بىرنەچچىدىن باللىرىنى تاشلاپ، بەزىلىرى يالغۇز ئوغۇل بولسىمۇ ئانىلىرىنىڭ كۆز يېشىغا قارىماي، بەزىلىرى مۇھەببەتلىك يارى ـ جانانلىرىدىن قېيىپ، مۇشۇ يەرگىچە يۇرۇش قىلىپ كەلدى. يەنە يۇرۇش قىلىدۇ، بۇنى چۈشىنىش كېرەك، چوڭقۇر ئويلاش كېرەك. مىلتىقنى قانداق ئېتىشنى، قانداق يوشۇرۇشنى، قانداق يۈگۈرۈشنى، قانداق يېتىشنى، ھۇجۇمنى، مۇداپىئەنى، قىسقىسى، توغرا يۆنىلىشنى كۆرسىتىپ بېرىش كېرەك. بىر جەڭچى خاتا يۆنىلىشتە ھەرىكەت قىلسا، ئۆزى تۈگەيدۇ. مەن يۆنىلىشنى خاتا كۆرسەتسەم، پولك تۈگەيدۇ، بۇنى ھېسابقا ئالمىسام بولامدۇ، جەڭچىلەر مىسالى بىر قورۇنى چۈشەنسە، مەن بىر مەھەللىنى چۈشىنىشىم كېرەك! ...»

ئۇنىڭ چىرايى بارغانسېرى جىددىيلىشىپ، قويۇق قاشلىرى تىك ـ تىك بولۇپ، كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىدا ئۇششاق قورۇقلار كۆپەيمەكتە ئىدى. شۇ ھالدا ئۇ خېلى تۇردى ـ دە، ئاندىن كۆزىنى جەنۇبتىكى ئاقباش تاغلارغا، غەربتىكى قارىغايلىق قاپتاللارغا تىكتى. شۇ چاغدىلا ئۇ يېنىك نەپەس ئېلىشقا باشلىدى. چىرايىمۇ ئاستا ـ ئاستا ئېچىلدى.

ئەنە، ياغاچ ئۆينىڭ كەينىدە، يانتۇلۇقتىكى چىملىق ئۈستىدە ئۈچ جەڭچى يانپاشلاپ، قىزىق پاراڭغا چۈشكەن. ئاق سېرىق يۈزلۈك، كۆزى قارا، قىسقا بۇرۇت قويغان، يىگىرمە ئىككى ـ يىگىرمە ئۈچ ياشلار چامىسىدىكى ئابدۇۋەلى ئىسىملىك يىگىت ئاپتوماتىنى يېنىغا قويۇپ، يېنىدىن تاماكا خالتىسىنى ئالدى. خالتا ناھايىتى چىرايلىق گۈللەپ كەشتىلەنگەنىدى.

— پاھ ... بەرگەن تاماكا خالتىسى مۇشۇكەن ـ دە، — دېدى جامالىدىن كۈلۈمسىرەپ.

— شۇ، — دېدى ئابدۇۋەلى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ. ئۇلار تاماكا يۆگەشتى ۋە تاماكا خالتىسىنى قولدىن ـ قولغا ئېلىپ كۆرۈشتى.

ئاراش تۇتاشتۇرغان تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، ئېغىز ـ بۇرنىدىن قويۇق ئىس چىقىرىپ:

— قېنى ئابدۇۋەلى، سىرلىرىڭنى تولۇق ئاڭلايلى، بۇ يادنامىنىڭ تارىخىنى بىزمۇ ئۇقۇۋالايلى، ئۆلۈپ كەتسەڭ، ئارماندا قالمايلى، سۆزلىگىنە، — دېدى.

— قويۇڭلار، بۇ ئۇزۇن گەپ ... ھېلى تۈگىمەيدۇ، ئۇرۇش ۋاقتىدا ...

جامالىدىن دەۋەت قىلدى:

— ئۇرۇشمۇ ئۆز يولى بىلەن بولىۋېرىدۇ، سېنىڭ ھېكايەڭنىمۇ ئاڭلاۋېرىمىز.

— ھەربىر ئۇرۇش ئارىلىقى — ھېكايەڭنى سۆزلەش مەزگىلى بولىدۇ، قېنى، باشلا، — ئاراشمۇ، جامالىدىنمۇ قىستاپ

تۇرۇۋالدى.

ئابدۇۋەلى ئاخىر كۆندى - دە، ھەرقاچان ئەسلىسە ھەم لەززەتلىنىدىغان، ھەم ئازابلىنىدىغان ھېكايىسىنى زوق بىلەن سۆزلەشكە كىرىشتى:

«مەن 1943 - يىلى ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنى تۈگىتىپ سامىيۇزى[①] گە ئوقۇتقۇچىلىققا چىقتىم.

بۇ يەردە ئالتە سىنىپلىق بىر مەكتەپ بار ئىكەن، بالا تەربىيەلەش ئۇنىڭ قەدرىگە يەتكەن كىشى ئۈچۈن ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئىش. مەن ئاۋات شەھەردە چوڭ بولغان، ئوقۇغان بولساممۇ، بالا ئوقۇتۇۋاتقانلىقىم ئۈچۈن، شېغىللىق، كۆرۈمسىز بۇ يېزىغا مېھرىم چۈشۈپ قالدى. ئەتىگەندىن تارتىپ كېچە بىر ۋاقىتلارغىچە ئوقۇتۇشتىن باش كۆتۈرەلمەيتتىم. كۈندۈزى بالىلارنى ئوقۇتسام، كېچىسى ياشلارنىڭ، ئوتتۇرا ياشلىقلارنىڭ ساۋاتىنى چىقىراتتىم. تېز ئارىدىلا نامىم چىقىپ، ھەممىسى مېنى ‹ئابدۇۋەلى ئەپەندىم، ۋاي ئابدۇۋەلى ئەپەندىم› ... دەپ تۇرىدىغان بولدى، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا چاقىرىلماي قالمايتتىم. قىلغان ئەجرىڭىنىڭ قەدرىگە يېزىنىڭ ساپ دىل ئادەملىرى ئاجايىپ يېتىدىكەن ... قىزىق يېرى شۇكى، ئوغۇل تەرەپتە خەۋەر يوق، قىز تەرەپتە دۇمباق چاپتۇ دېگەندەك، ئۆزۈمنىڭ خەۋىرى يوق، بەزى ئانىلار مېنى كۈيئو ئوغۇل قىلىۋېلىش كويىغىمۇ چۈشۈپتۇ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بىر تويغا بېرىپ قالدىم. كۆپچىلىك بىلەن تويدىن ئۇزاپ چىقىپ، ھويلىدا گەپ بىلەن بىرئاز تۇرۇپ قالدۇق. بىر چاغدا قارا دېگەندەك قىلىپ قالدى. يانغا بۇرۇلۇپ قارىسام، بىر قىز ماڭا كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپتۇ. باشقىلاردىن خىجىل بولۇپ كۆزۈمنى دەرھال قاچۇردۇم ... بىراق يۈرىكىم ‹جىغ› قىلىپ قالدى - دە، تاپىنىمدىن بىر ئوت كىرىپ، بېشىمدىن چىقىپ كەتكەندەك، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىم يېنىپ كەتكەندەك بولدى.

① سامىيۇزى — يېزا ئىسمى.

پاھ، قىز ئەمەسمۇ، نېمىسىنى ئېيتىسىلەر، ھەرقانچە پەرى بولسا شۇنچىلىك بولار، چۈشۈمىمۇ بۇ، ئوڭۇمىمۇ بۇ دەپ قالدىم، چىقىپ كېتىۋېتىپ كەينىمگە بۇرۇلۇپ باقايمۇ، دەپ ئويلىدىم، بىراق بۇرۇلۇشتىن خىجىل بولدۇم، ئاخىر قوزغالغان ھېسلىرىم خىجىللىقىمنى يەڭدى. قايرىلىپ قارىدىم، قىز تېخىچىلا ماڭا قاراپ تۇرۇپتۇ، ئۇ كۆزۈمگە خۇددى لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان بىر پارچە ئوتتەك كۆرۈنۈپ كەتتى. خۇددى يوقاتقان ئادەمدەك، ئۆزۈمنى بىلمىگەن ھالدا ئاستا ياتاققا قايتىپ كەلدىم. شۇ كۈنى جۈمە بولۇپ، مەكتەپ ئىچى جىمجىت ئىدى. قولۇم ئىشقا بارمايتتى، ئەس - يادىم ھېلىقى ھويلىدىلا ئىدى ... ئاخىر ئۆزۈمنى جىملەشكە باشلىدىم: «نېمانچە بولۇپ كېتىمەن، ساراڭ بولۇپ قالدىممۇ؟ بىر قاراپ قويغانغا شۇنچە بولۇپ كەتسەم، ئىككى قاراپ قويسا ئۆلىدىغان ئوخشىمامدىم، مەن بىر ئوقۇتقۇچى تۇرۇپ» ... لېكىن بولمىدى، مۇھەببەت دېگەن مۇشۇ ئوخشايدۇ، مەن ئاشىق - مەشۇقلار يېزىلغان نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇغان، ھېكايە - چۆچەكلەرنى ئاڭلىغان بولساممۇ، لېكىن مۇھەببەتنىڭ مۇنداق سېھىرلىك ئۇلۇغ كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلمىغانىكەنمەن، مەن سېھىرلىك ئوتنىڭ ئىچىدە قالدىم ...

بولمىدى، مېنى ئەسىر قىلىۋالغان ئاق كۆڭلەكلىك، قارا كۆزلۈك قىزنى سۈرۈشتۈرۈشكە باشلىدىم. بىلسەم، ئۇنىڭ ئىسمى ئەختەربۇۋى بولۇپ، شاگىيونىڭ قىزى ئىكەن. ئەمما، مۇنۇ گەپ يۈرىكىمگە ئوقتەك تەگدى: قىز بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن ئۇ قاتتىكى بىر باينىڭ دەلدۈش ئوغلىغا مەجبۇرىي ياتلىق قىلىنىپ، تىككاھ كۈنىنىڭ ئەتىسى ئۆيگە قېچىپ كېلىۋالغانىكەن، ئاتا - ئانىسى ئۇنى ئۆي تۇتۇشقا زورلىغاندا، مۇنداق مەجبۇرلىساڭلار، ئۆزۈمنى قاش دەرياسىغا تاشلايمەن دەپ تۇرۇۋېلىپ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلغانىكەن، شۇنىڭدىن بېرى تول تۇرۇۋېتىپتۇ. بۇ گەپ مېنى ئۇنىڭدىن سوۋۇتتى، ئۇنىڭ

ئۇستىگە قىزنىڭ دادىسىنى بىلەتتىم، ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن مۇتەئەسسىپ، بۆرىدەك ياۋۇز، قارا كۆڭۈل ئادەم ئىدى. مەن ئالىمەن، ئەختەربوۋى تېگىمەن دېگەن تەقدىردىمۇ، دادىسى مېنىڭدەك گادايىنىڭ ئوغلىغا قىزىنى بېرىپ قويمايتتى، بىراق مۇھەببەتنىڭ كۈچى ئاخىرقى نۆۋەتتە ھەممە سەۋەبلەر، ئەيىبلەرنى بىر تىيىن قىلىۋەتتى، ئۇنىڭدىن مېھرىمنى پەقەتلا ئۈزەلمىدىم، كۆزۈمگە ئەختەربوۋىنىڭ كۈلۈپ تۇرغىنىدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئاياغلىرىم ھامان مېنى ئۇلارنىڭ بېغىنىڭ كەينىگە ئاپىرىپ قوياتتى. ئەختەربوۋى كۆرۈنمىسىمۇ تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قايتىپ كېلەتتىم. كۆزۈم كىشلەر ئارىسىدىن ھامان ئۇنى ئىزدەيتتى. شۇنداق چاغلاردا مۇنۇ ناخشا ئېسىمدىن زادىلا كەتمەيدىغان بولدى:

كىشلەر ئارىسىدا
بويۇڭنى كۆرۈپ قالدىم.
ئېيتمىغانغا بولمايدۇ،
مەن ساڭا كۆيۈپ قالدىم.

مۇشۇ ناخشىنى چىقارغانلارنىڭ قەدرىگە شۇنچىلىك يېتىپ كېتەتتىمكى، شۇلارنى تاپسام، مۇڭداشسام دەيتتىم ...

كۈنلىرىم ئازاب بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى. بىر كۈنى دەرس ئۆتۈۋاتسام، ئىشىك چېكىلدى. چىقسام ئەختەربوۋى تۇرۇپتۇ ! ...»

ــ مانا خۇدا دىلىغا سالدى دېگەن ... ــ ئابدۇۋەلىنىڭ ھېكايىسى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن جامالىدىن ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى.

ــ ھېلىمۇ ياخشى قىزنى كۆرۈپ ئوڭداڭغا چۈشمەپسەن، ــ دېدى ئاراشمۇ قىزىپ.

« ــ توختا، ھېلىمۇ ئاز قالدىم، ــ دېدى ئابدۇۋەلى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ــ نېمە قىلارىمنى بىلمەي قالدىم،

پۈتلىرىم دىرىلداپ، تىللىرىم كالۋالىشىپ، تۈزۈك گەپمۇ قىلالمىدىم.

— بۇ مېنىڭ ئىنىم بولىدۇ، — دېدى ئۇ ئۇتلۇق كۆزلىرى بىلەن ماڭا بېقىپ، شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ يېنىدا مېنىڭ ئوقۇغۇچىم — ئۇنىڭ ئىنىسى تۇرغانلىقىنى بايقىدىم.

— شوخلۇق قىلغان ئوخشايدۇ، ئەمدى قىلمايدىغان بولدى، ئەگەر ماڭا ئىشەنسىڭىز، سىنىپىڭىزغا كىرگۈزۈڭ، — ئۇنىڭ ئىنىسى سىنىپ بويىچە ئىنتايىن شوخ، دودەن، باشقىلارنى ئانىي تاپىدىغان، دەرس ئۇقمايدىغان دۆت بالا ئىدى. مەن مەكتەپ تەربىيەسى بىلەن ئائىلە تەربىيەسىنى بىرلەشتۈرۈش ئۇچۇن بالىنى ئانىسىنى باشلاپ كېلىشنى، باشلاپ كەلمىسە، ئوقۇتمايدىغانلىقىمنى ئېيتىپ، سىنىپتىن چىقىرىۋەتكەنىدىم. ئەختەربۇۋىنىڭ «ماڭا ئىشەنسىڭىز» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپلا، ھېچقانداق شەرت قويماي:

— ماقۇل، ماقۇل ... سىنىپقا كىرسۇن، دەۋېتىپتىمەن.

ئەختەربۇۋى مېنىڭ ھودۇقۇپ كەتكىنىمنى سەزدى ئەتىمالىم، كۈلۈمسىرەپ كۆزۈمنىڭ ئىچىگە بىر قارىدى - دە، كېتىپ قالدى. ئۇ مەكتەپ قورۇسىدىن چىقىپ كەتكۈچە كەينىدىن قاراپ قاپتىمەن، ئۇمۇ چىقىپ كېتىدىغان چاغدا بۇرۇلۇپ كەينىگە بىر قارىدى، يۈرىكىم تېخىمۇ ئويناپ كەتتى. سىنىپقا يېنىپ كىردىم، لېكىن دەرس ئۆتكۈدەك ھالىم يوق ئىدى. بالىلارنى كىتاب ئوقۇشقا قويۇپ بەردىم ۋە ئولتۇرۇپ ئۆز - ئۆزۈمنى ئەيىبلەشكە باشلىدىم: «مەن نېمىدېگەن دۆت - ھە، مانا مەن دەپ ئالدىمغا كەلگەن ئادەمنى ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن چېكىپ باقسام بولماسمىدى؟ ... مۇنداق پۇرسەت ئاسانلىقچە قولغا كېلەتتىمۇ ... توختا، مۇنداق دۆتلۈك قىلىۋەرمەي، بىر چارە تاپاي ...»

دەرستىن كېيىن ئۇنىڭ ئىنىسىنى چاقىرتىپ:

— بايا ئۇنتۇپ قاپتىمەن، ماڭ بېرىپ ھەدەڭگە ئېيت،

كېپىللىك خەت يېزىپ بېرىپ كەتسۇن، كەلمىسە سەنمۇ كەلمە، دېدىم.

چۈشتىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار كېتىشتى، ئوقۇتقۇچىلارمۇ بىر - بىرلەپ تارقىلىپ، مەكتەپ ئىچى خۇددى مېنى ئارامخۇدا سۆزلىشىۋالسۇن دېگەندەك بوشلا قالدى. ئامىتىم كېلىۋاتىدۇ، دەپ خۇشاللىناتتىم ... بىراق ئەختەربۇۋىنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. بۆلۈمگە كىرەتتىم، قورۇغا چىقاتتىم، كوچىلاردىكى ئاياغ تىۋىشلىرىغا قۇلاق سالاتتىم، تېخىچە كەلمەيۋاتقىنىغا تىت - تىت بولاتتىم، شۇنداق ئازادە يالغۇز پەيت قولدىن كېتىپ قالارمۇ دەپ ئەنسىرەيتتىم. كەچ كىرىپ كەتسىلا، مەكتەپ ئىچى ساۋات چىقىرىدىغانلار بىلەن تولۇپ كېتىدۇ، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ كەلگىنىنىڭ نېمە پايدىسى؟ ياق، ئۇنىڭ ماڭا كۆرسەتكەن قىلىق - خۇلقلىرىغا قارىغاندا، چوقۇم كېلىدۇ، ئۇمۇ پەيت ئىزدەۋاتىدۇ ... مەن شۇنداق ئۈمىدلىك ئوي - خىياللار بىلەن ئۆز - ئۆزۈمگە تەسەللى بېرىپ، تەشنالىقىمنى باساتتىم. بىراق، كۈن ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى، ئۈمىدلىرىم ئاشۇ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان كۈندەك يوقىلىشقا باشلىدى. مەن ئۇنىڭ يولىغا قانچە تەلمۈرۈپ، ئىنتىزار بولساممۇ، ئۇ بەرىبىر كەلمىدى. كەچلىك كۇرسقا كېلىدىغانلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى. خەپ، ئىنىسىنى ئەتە سىنىپتىن قوغلاپ چىقارمىسام، دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە. جىلىلىكتە قانداق دەرس ئۆتكەنلىكىمنى بىلمەيمەن، بەزىلەر: ئەپەندىم، تاۋىڭىز يوقمۇ نېمە؟ دېگەندىلا ئۆزۈمگە كەلدىم. ساۋات چىقىرىدىغانلار كەتتى، ئەل ياتار چاغ بولدى. ھېچ ئىش خۇشياقمايتتى، قولۇمغا كىتاب ئالغۇم كەلمەيتتى. ياتىقىمغا چىقىپ، ياتاي دەپ تۇرۇۋۇشۇمغا تۇيۇقسىز ئىشىك چېكىلدى! يۈرىكىم قىنىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالدى، چۆچۈپمۇ كەتتىم، تىترىگەن قولۇم ئىشىكنى ئاچتى. ئەختەربۇۋى خۇددى ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاي تاغلار كەينىدىن چىقىپ كەلگەندەك ياتىقىمغا كۈلۈمسىرەپ

كىرىپ كەلدى.»

— ئۇھ ... — دەۋەتتى جامالىدىن ۋە قولىنىڭ ئالىقانلىرىنى بىر ـ بىرىگە سۈركىدى، — قارا، بۇ قىزنىڭ پەيت تېپىپ كەلگەن ۋاقتىنى، ئەقىللىك ئىكەن جۇمۇ ...

ئابدۇۋەلى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

« — ۋاقتىدا كېلەلمىدىم، خاپا بولمىغانسىز ئەپەندىم، — دېدى قىز.

ئەختەربۇۋىنى كۆرۈپ ئابايىقى ئاچچىق ـ خاپىلىقلىرىم خۇددى توزغاقتەك توزۇپ كەتتى.

— كەلمىگىنىڭىزگە قاراپ، ئۆزۈم بارايمىكىن دېۋىدىم، — دېدىم ئۆزۈمنى ئارانلا بېسىپ.

— ۋېيەي ... — دېدى ئۇ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ، — دادامنىڭ مىجەزى ئەسكى، بارغان بولسىڭىز سۈرۈپ چىقاتتى.

— سىزچۇ؟ ... سىزمۇ سۈرۈپ چىقاتتىڭىزما؟

— مەن ... مەنغۇ خۇشال بولاتتىم، — ئۇ مۇلايىم قىياپەتتە يەرگە قارىدى.

مەن نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي قالدىم، لېكىن سۆزسىز جىم ئولتۇرۇش ئەپسىز ئىدى.

— بولدى، خەت يېزىپ بەرمىسىڭىزمۇ بولدى، ئىنىڭىزنىڭ شوخلۇقى چاغلىق گەپ.

ئەختەربۇۋى مېنى ئىزا تارتقۇزۇپ كۈلۈۋەتتى، ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشتا ھامان مەندىن ئۈستۈن تۇراتتى.

— بىراق، مەنمۇ ئىنىمدەك شوخ ... — ئۇ يالت قىلىپ كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قارىدى.

ئۇنىڭ مەنىلىك گېپىنى چۈشەندىم:

— مەن ھەرقانداق شوخ ئادەمنى تۈزەلەيمەن ...

— قانداق قىلىپ؟ ...

— مانا مۇنداق قىلىپ، — ئۇنىڭ يۇمشاق ئاپپاق قولىنى تۇتۇۋالدىم، يۈرىكىمگە ئوت كەتكەندەك بولدى.»

— يارىسەن ئابدۇۋەلى ! — دېدى ئاراشمۇ قىزىپ، — جۆرئەتلىك ئىكەنسەن، ھودۇقۇپ كەتكىنىڭ بىلەن، سەنمۇ پەيتنى قولدىن بەرمەپسەن ...

« — توختا، جۆرئەت تېخى ئالدىمىزدا، ئۇ قولىنى تارتىمىدى، ئەمدى قانچە جۆرئەتلىك قىلسام بولىدىغاندەك ئىدى، ئەمما ئەمدىكى جۆرئىتىمگە ئۇ يەنە يول ئاچتى:

— مېنىڭ قولۇمنى ئادەم قىلغىنىڭىز بىلەن، ئۆزۈمنى ئادەم قىلالمايسىز - دە، — دېدى ئۇ بالىلارچە ئەركىلەپ.

بۇ گەپ بىلەن تەلپۈنۈپ تۇرغان يۈرىكىمنىڭ تەشنالىقى ئېشىپ، ھاياجاندىن تىترەپ كەتكەن قولۇم، ئۇنىڭ نازۇك بېلىنى تۇتتى ...»

ئابدۇۋەلىمۇ، ئاڭلىغۇچىلارمۇ، يىل ئۆرۈلگەن بۇ ئىشتىن گويا ھېلى بولۇۋاتقاندەك قانداقتۇر بىر ھۇزۇر ھېس قىلىشتى. سايرام بويىغا تۈننىڭ قارا پەردىسى ئاستا - ئاستا يېپىلدى، يۇلتۇزلار جىمىرلاشقا باشلىدى. ياغاچ ئۆيدىن نادەم چىقىپ كەلدى - دە، جامالىدىننى چاقىردى.

ھېكايە شۇ يەردە ئۈزۈلۈپ قالدى.

— قوماندانلىق بىزگە بۈگۈن كېچە بۆتخانا ئەتراپىنى رازۋېدكا قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى، — دېدى نادەم، — ھازىر ئاتلىنىمىز.

ئون مىنۇتتىن كېيىن نادەم باشلىق ئۈچ نەپەر ئاتلىق رازۋېدكىچى تاغ باغرى بويلاپ يولغا چىقتى.

ئىككىنچى باب

قوشۇن يولغا چىقتى.

تاغلار ئارىسىدا بىردەم ئۆرلەپ، بىردەم پەسلەپ ئىلگىرىلەۋاتقان قوشۇن بۈگۈن ئۈچىنچى كۈنگە قەدەم قويدى. شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەش ـــ سايرام ياقىسىدا بولغان ئۇرۇشنى جەڭچىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈۋەتتى. ئەمدى ئۇلارنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدا ئالغا ئىلگىرىلەش تۇيغۇسى يانغانىدى. ئاياغلاردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان گۈپۈرلىگەن ئاۋاز، قوشۇننىڭ كەينىدە كېلىۋاتقان هارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى خېلى يەرلەرگىچە ئاڭلىناتتى.

پولكنىڭ ھەمشىرە قىزلىرى ئۆز قىسىملىرىدا بىر رەت تۈزۈپ، قەدەملىرىنى تەكشى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلارمۇ باشقا جەڭچىلەرگە ئوخشاش، ئوڭ مۈرىسىگە مىلتىق ئاسقان، بېلىدە سۇدان ۋە ئوقدان، بىراق سول مۈرىسىدە بېغىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان دوختۇرلۇق سومكىسى بار. باھار گۈزەللىكىگە پۈركەنگەن تەبىئەت ھۆسنىگە قىزىقىشى، ھېسسىياتچانلىقى بىلەن ئۇلار باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئىككى ياقتىكى تاغلار ۋە يولنىڭ چەت ـ چۆرىلىرىدىكى ئوت ـ چۆپلەر ھەم دەسلەپ ئېچىلغان كۆرۈمسىز تاغ گۈللىرىگە ئۇلار ھەممىدىن كۆپرەك سەپسالاتتى. ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلانمىسا، شۇلار ھەققىدە گەپ قىلىشاتتى. رەيھان باھارنىڭ خۇش پۇراقلىرىدىن، ئىللىق شاماللىرىدىن قوزغالغان تۇيغۇلارغا چۆمۈلگەن ھالدا، سەپداشلىرىغا ئېيتقىلى بولمايدىغان لەززەتلىك خىيالدا ئىدى: دېرىزىلىرىگە ھاۋا رەڭ پەردىلەر تارتىلغان ئۆي بولسا، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۈستەلگە

سىرىنگۈل چىلانغان قاچا قويۇلسا، نادەم بىلەن ئىشتىن يېنىپ كېلىپ شۇ ئۈستەلدە قارىمۇقارشى ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشسە، قوچاقتىكى قىزى گۈلگە تەلپۈنسە ... ئۇنىڭ خىياللىرى تاشقا پۈتلىشىپ كېتىش بىلەن ئۈزۈلدى.

گۈپۈلدەپ يۇرۇۋاتقان قوشۇن يىلان باغرىدەك ئەگرى يولدا، بىر جىرا باغرىدىن پەسلەپ كۆزدىن غايىب بولسا، ئىككىنچى جىرا باغرىدىن ئۆرلەپ چىقىپ پەيدا بولاتتى، يولنىڭ ئۇچى كۆرۈنمەيتتى.

بۇ يوللار — قەدىم يوللار، ئەسىرلەردىن بىرى تۆگە كارۋانلىرى، ئاتلىقلار سەپلىرى بۇ يوللاردىن ئۈزۈلمىگەندۇ، يوللارنىڭ ئورنى ئۆزگىرىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆتكۈچىلەر بېسىلمىغاندۇ، تارانچى هارۋىلىرىنىڭمۇ بۇ يوللارنى بېسىۋاتقىنىغا ئۇزاق يىللار بولدى. تاشيول بىنا بولغاندىن بېرى بۇ يوللار جانلاندى، ئۆتكۈچىلەر كۆپەيدى. ئەيمەنمەي هارۋىلارغا ئېسىلىدىغان ئاچ بۆرىلەر ماشىنىلارنىڭ گۈركىرىشىدىن ئالاقزادە بولۇپ، يىراقلارغا قاچىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاخىرى يوقتەك كۆرۈنىدىغان بۇ يولدا هارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى، ماشىنىلارنىڭ گۈركىرىشى، ئادەملەرنىڭ ۋاڭ - چۇڭى كۆپىيىپ، غەمكىنلىك، ئۈمچىيىش غايىب بولدى. ئاچ بۆرىلەر، توپ - توپ يۈرىدىغان ئۇچقۇر كېيىكلەر كۆزگە كەم چېلىقىدىغان بولدى.

بۇ يوللار، يولنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى تاغلار ئۆز تارىخىدا قىسىما - قىسىما قىسمەت، كارامەت ۋە بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان روهىي هالەتلەرنى كۆرۈپ كەلدى. قايسى كۈنلا غەربكە ماڭغان ماشىنىلار كالونىنى كۆرگەن، ماشىنىدىكىلەر ئۆپچۆرىسىگە، تاغلار ئارىسىغا، كۆزلىرىنى پارقىرىتىشىپ ئەنسىزلىك بىلەن قاراشقان؛ بەزىلىرى تىترىگەن، بەزىلىرى كۆزلىرىنى چىڭگىدە يۇمۇۋالغان. لېكىن، ئۇلار قايتىشىمىدى، بۇگۈنچۇ؟ بۇگۈن باشقىچە بىر سەپنى كۆرۈۋاتىدۇ، بۇ سەپ

پىيادە، شەرققە كېتىۋاتىدۇ، بۇلار ئالاقزادىلىككە چۈشمىگەن، ئەتراپىغا ئەنسىزلىك بىلەن باقمايدۇ، تاغلارنىڭ قىرلىق چوققىلىرىغا، قانداقتۇر بىر نەرسىلەر شەكلىگە كىرىپ قالغان يوغان تاشلارغا، قارىيىپ كۆرۈنگەن ئۆڭكۈرلەرگە قىزىقىپ قاراپ، تەبىئەت ھۆنەرلىرىگە ھەيران قېلىپ كېتىۋاتىدۇ. تېخى بۇلار نېمىلەرنىدۇر دېيىشىپ كۈلۈشىدۇ ... يانلىرىدىن چىرايلىق گۈللەپ تىكىلگەن تاماكا خالتىلىرىنى، بىر چېتىگە يۈرەك رەسمى كەشتىلەنگەن قول ياغلىقلارنى بىر ـ بىرىگە كۆرسىتىشىدۇ...

ئىككى سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن، پولك توختاپ دەم ئالدى، گۈپۈلدىگەن ئاۋاز، ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى بېسىلدى.

كۈننىڭ كۆتۈرۈلۈشى بىلەن يۈزلەرگە ئۇرۇلۇۋاتقان ئىزغىرىن شامال توختىدى. كۈننىڭ قىزىق تەپتى بىردەمدىلا تاشلارنى قىزىتىشقا باشلىدى. جەڭچىلەر يولنىڭ ئىككى ياقىسىدا ئولتۇرۇشتى، بەزىلىرى يانپاشلىدى، بەزىلىرى سوزۇلۇپ ياتتى. ھارۋىلارغا بېسىلغان نان، سايرام ياقىسىدىكى ياغاچ ئۆيلەردە پىشۇرۇۋېلىنغان گۆش، باتالىيون ـ روتىلارغا، ۋىزۋوت ـ گۇرۇپپىلارغا تارقىتىلىشقا باشلىدى.

— قورساقنى ياخشى تويدۇرۇڭلار، — ئەنۋەرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، — بۈگۈن كېچىلەپ بولسىمۇ ئۈتەيگە يېتىمىز، كەينىمىزدىن ماشىنىلار يېتىپ كەلسە، شورپىنى شۇ يەردە ئىچىمىز.

— مۇزدەك گۆش بىلەن نان مەززىلىك تاماق ـ دە، — دېدى نادەم، — ھەم قورساقتا ئۇزاق تۇرىدۇ.

باتۇرغازى قېشىنى ئېتىپ:

— نېنىڭنى قوي، گۆشكە يېتىدىغىنى يوق، — دېدى ۋە بىردەمدىلا بىر پارچە قوۋۇرغىنىڭ گۆشىنى يەپ، ئۇستىخىنىنى ياغاچتەك ئاقلاپ قويدى.

— قازاق بالىسىمەن، دەيسەن، گۆشنىڭ تەملىك يېرىنى

بىلەمسەن؟

— بىلمەيچۇ، يانپاش ...

— يانپاش؟ بىلمەيدىكەنسەن، ئەڭ تاتلىق يېرى يەرگە تەگمەيدىغان بويىنى بولىدۇ.

— ھەرقانداق يېرى بولسىمۇ گۆشۆڭنى ئەكەل ...

— گۆشنىمۇ يەپ بولدۇڭ، قۇرۇق نانىنى قانداق يەيسەن؟

— شۇ تورقىدا تاش بولسىمۇ يەۋېتىدىغاندەك تورىمەن، ئەكەل باكالاشكاڭنى، ئىككى يۇتۇم ...

— بىر يۇتۇممۇ بەرمەيمەن.

— سەن بەرمىسەڭ رەيھان بېرىدۇ، — ئۇ ئېرەنسىزلىك بىلەن گۆش چايناپ نېرىدا ئولتۇرغان رەيھاننى چاقىردى. رەيھان يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى:

— ئۇسسۇلۇقتا مەيلىڭىز بولسا مەيەرگە كېلىڭ.

ۋارىسجان رەيھاندىن شۇنداق سۆزنى ئاڭلاشنى بەكمۇ خالايتتى. بىر يۇتۇم سۇ سورىماقچى بولدى، بىراق رەيھاننىڭ كۆن شولىسىدا پارقىراپ تۇرغان ئوتڭ چېكىسىدىكى تاتۇقتا كۆزى چۈشتى ـ دە، دەسلەپتە ئاق سېرىق يۈزى قىزاردى، كېيىن تاتىرىپ كەتتى. كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولۇپ، ئۈمىدى ئۈزۈلدى. ئىككىنچى يېنىپ قىز ئولتۇرغان تەرەپكە قارىيالمىدى. بىراق، باتىرغازىنىڭ: «قەندەك سۇ ئىكەن ـ دە، قەندەك» دېگەن سۆزىدىن يۈرىكىنىڭ بىر يېرى ئېچىشقانلىقىنى سەزدى ۋە بىر چىشلەم نان يەپ، بىر يۇتۇم سۇ ئىچىپ، كۆزىنى جەنۇبتىكى تاغلاردىن ئالماي ئولتۇرغان نادەمگە ئالىيىپ قاراپ قويدى.

— بۈرنۈمغا ئۆيۈمنىڭ سۈت ـ قايماقلىرى پۇراۋاتىدۇ، — ئاراشنىڭ كۆزلىرى سېغىنىش بىلەن يانغانىدى.

— بورتالاغا يېقىنلاپ قالدۇق ـ دە، — دېدى نادەم كۈلۈمسىرەپ، — كۆزۈڭگە تايغانلىرىڭمۇ كۆرۈنۈۋاتقاندۇ تېخى ...

— ئۇنى بىر دېمە، تايغانلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئوۋغا چىقىش

ناھايىتى كۆڭۈللۈك ـ دە، بىز تەرەپتە قىرغاۋۇل، ئۇلار كۆپ، موڭغۇللار ئۇلارنى ئاتقان كىشىنى ناھايىتى يامان كۆرىدۇ. ئۇلارنىڭ گۆشى بەك تاتلىق بولىدۇ. ئوۋغا چىقسام، ئۇلارنى ئاتىمەن ـ دە، كاۋاپ قىلىپ يەيمەن، قىرغاۋۇلنى ئۆيگە ئەكېلىمەن.

— ساڭغۇ ھارىمى يوق ...

— سېنىڭ ھارام دەۋاتقىنىڭمۇ پوق يېگەن توخۇدىن ياخشىراق.

— ئاچ قالغان ئادەملەردەك يەيدىغانلىقىڭلا گېپىنى قىلىسىلەرغۇ، — دەپ ئولتۇرغانلارنىڭ يېنىغا كەلدى جامالىدىن، — خوش، يەنە نېمىنىڭ گۆشى تاتلىق بولىدۇ؟

— سۆزلىگىنە جامالىدىن، — دەپ گەپكە ئارىلاشتى گايىت، — ئەتكەنچىپىتنىڭ تاتلىقلىقىنى، شاما چايناشنىڭ لەززىتىچۇ تېخى ...

— ئەلۋەتتە سۆزلەيمىز، ئوخشىغان بىر ئاپقۇر ئەتكەنچاي بىر تەخسە لەڭمەندىنمۇ قۇۋۋەتلىكرەك بولىدۇ، شۇنداقمۇ گايىتكا، يا خاتا گەپ قىلدىممۇ؟

— بۈگۈنكى تاماقنىڭ قاتتىق ـ قۇرۇق بولۇشى شۇنداق گەپلەرنى قوزغىۋەتتى ـ دە، — گايىتمۇ گەپكە كىرىشتى، — ئادەم قانچە ئاچ قالسا، ياخشى تاماق شۇنچە ئېسىگە كېلىدۇ، بىزمۇ تاماق يېگەنمىدۇق دەپ ئويلاپ قالىدۇ، ئېسىڭلاردىمۇ، ئۇلاستايدا بىر كۈن ئاچ قالغاندا، بىر كېچىنى تاماقنىڭ — پولۇنىڭ، مانتىنىڭ، شورپىنىڭ گېپىنى قىلىپلا تاڭ ئاتقۇزۇۋەتكىنىمىز.

گەپ تازا قىزىۋاتقان چاغدا، يۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىلىپ قالدى. جەڭچىلەر دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يولغا چىقىپ ئۆز قىسىملىرىنىڭ قاتارىنى تولۇقلاشتى.

قوشۇن يولغا چىقتى.

يەنە ئايىغىلاردىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان گۈپۈلدىگەن ئاۋاز،

ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. يۈرۈشتە تەكشىسىزلىك پەيدا قىلىۋاتقان ئېگىز ـ پەس يوللارمۇ تۈگەپ قالدى. سىتەيگە چۈشىدىغان يەرگە كەلگەندە غارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى ! بۇ ئاۋاز دۈشمەننىڭ بومباردىمانچى ئايروپىلانلىرىنىڭ ھېلىلا يېتىپ كېلىشىدىن دېرەك بېرەتتى. ھەممىسى ئالىقانلىرىنى پېشانىسىگە قويۇپ، ئاسمانغا قاراشتى. ئوچۇق ھاۋادا قوش قاناتلىق ئۈچ ئايروپىلان يىراقتىن ساردەك چوڭلۇقتا كۆرۈندى.

— تارقىلىڭلار ! ...

— ئەپلىك جايلارغا مۆكۈنۈپ تەييارلىنىڭلار ! ...

قۇلاقنى يارغۇدەك قاتتىق ئاۋازلار، بۇيرۇقلار تەرەپ ـ تەرەپتىن جاراڭلايتتى.

بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پۈتۈن بىر پولك تارقىلىپ، يوللارنى پۈتۈنلەي بوش قالدۇرۇپ قويدى. ئايروپىلانلار غارقىرىشىپ، پەسلەپ كەلدى ـ دە، پىلىموتتىن ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. خۇددى ئېگىزلىكتىن ئۆلۈك قاغىنى تاشلىۋەتكەندەك پۇلاڭلاپ چۈشۈۋاتقان بومبىلار يەرگە چۈشۈشى بىلەنلا گۈمباڭ ـ گۈمباڭ قىلىپ پارتلاپ تاغلارنى تىترىتەتتى، توپا، تاش پارچىلىرىنى ئاسمانغا ئاتاتتى، گوداڭلارنى پەيدا قىلاتتى. دەل ـ دەرەخسىز تاغ ئىچى ياخشىراق پاناھلىنىشقا، ئايروپىلان كۆزىنى باغلاشقا مۇمكىنچىلىك بەرمەيتتى. جەڭچىلەر يوغان تاشلارنى، يوتىلار قىرلىرىنى دالدا قىلىپ ياتاتتى. بۇ قىزىق — يەردىن ئاسمانغا، ئاسماندىن يەرگە قىلىنىۋاتقان ھۇجۇم ئىدى. ئايروپىلانلار غارقىراپ كېلىپ تاراسلىتىپ ئاتاتتى، بومبىلارنى تاشلايتتى. جەڭچىلەر تاشلار، قىرلارنى دالدا قىلىپ، ئايروپىلان موتورىنى چەنلەيتتى. ئايروپىلان ئايلىنىپ، ئەمدى دۈمبىسىدىن ئاتمەن دەپ كەلگەندە، جەڭچىلەر تاشلارنىڭ، قىرلارنىڭ بۇ يېقىغا ئۆتۈۋېلىپ، ئۇلارنى يەنە ھۇجۇم بىلەن كۈتۈۋالاتتى، شۇ ئۇسۇل بىلەن ئوقلاردىن، ئاسكولكىلاردىن (توپ پارچىلىرىدىن)

ساقلىناتتى ۋە ئۇنىڭ بىمالال نىشانلىق ئېتىشىغا ئىمكانىيەت بەرمەيتتى.

ھەممىدىنمۇ نادەمنىڭ تاپقان چارىسى ئۇنىۋملۇك بولدى. نىزامىدىن پولكىنىڭ شۆھرەتلىك ئىشلىرى قاتارىغا ئۇنىڭ ياراتقان يېڭىلىقىنى يېزىپ قويدى.

نادەم سايدىكى ھارۋىلارنىڭ بىرىنىڭ ئوقىنى چىقاردى، ئۇنى ئەكېلىپ، تاشيول بويىدىكى ئېگىز دۆڭنى كولاپ، ئوقنىڭ بىر ئۇچىنى تىكلەپ كۆمدى، يەنە بىر ئۇچىغا چاقنى كىيدۈردى، چاقنىڭ ئۈستىگە ھاۋاغا ئاتقۇچ پىلىموتنى ئورناتتى، شۇنىڭ بىلەن ھاۋاغا ئاتقۇچ پىلىموتنى چۆرگۈلىتىپ يۈرۈپ ئېتىش ماھارىتىنى ياراتتى ۋە غارقىراپ كېلىۋاتقان ئايروپىلانلارغا چاقنى پىرقىرىتىپ ئايلىنىپ يۈرۈپ، دەللەپ ئوق ئۈزدى. ئايروپىلانمۇ ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىشى كېرەك ـ دە، ئۇ ئەمدى تۆۋەنلەپ ئوق ياغدۇرۇشتىن قالدى.

— كۆردۈڭمۇ، — دېدى گايىت يېنىدا ياتقان ۋارىسجانغا، — خىيال سۈرسەڭ نادەمدەك سۈر، قارا، ئۇنىڭ تاپقان ئەقلىنى...

سەن ئۆچ كۆرگەن ئادەمنى باشقا بىرسى كۆزۈڭچە ماختىسا، خۇددى چىشىڭغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلانامدۇ، نادەمنى ماختاش — ھەرقاچان ۋارىسجاننىڭ ئوغىسىنى قايىنىتاتتى. بىراق، ئۇ توغرۇلۇق ماختاشلارنى يوققا چىقارغىلىمۇ بولمايتتى.

— شۇنچىلىك يېڭىلىقنى سەنمۇ يارىتالمىدىڭغۇ گايىتكا، — دېدى ئۇ ئۆڭۈپ ـ تاتىرىپ.

— مەنغۇ يارىتالمىدىم، سېنىڭ قۇرۇق خىيال سۈرۈشۈڭنى دەۋاتىمەن ـ دە، ئۇكا، خاپا بولما، راست گەپنى ئېيتاي، قاچانلا قارىسام، خىيال سۈرگىنىڭ سۈرگەن، ئۇھ تارتىسەن، دەردمەن كىشىدەك ئۆزۈلدۈرمەي تاماكا چېكىسەن، كاللاڭدا نېمە ئوي باردۇ سېنىڭ؟ ... جەڭنى ئالغاندا، ھەمشىرە قىزلاردىن بىرەرسىنى چېتىپ قويايلىمۇيا؟ ...

ۋارىسجان جاۋاب بەرمىدى، ئەمما ئىچىدە ئۇنى مىڭبىرنى

تىللىدى: بۇ گادايلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ زېتىمغا ئىش قىلىدۇ، ماڭا تەگكىنى ــ تەگكەن، سەنلەرنى كۆرىمىز تېخى ... باتۇرلۇقلىرىڭ، يېڭىلىقلىرىڭنى ئالدىمىزدا كۆرىمىز ...

لېكىن، ئۇنىڭ بىلەن قېرىشقاندەك جەڭچىلەرنىڭ نادەمنىڭ شەنگە ياڭراتقان ئالقىشلىرى تەرەپ ــ تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

ــ ئەقلىڭگە ئاپىرىن! ...

ــ يارايسەن نادەم! ...

ــ مانا، كىتابلارغا يازغۇدەك ئىجادىيەت! ...

جەڭچىلەر پەسلىيەلمەي، ئېگىزدىن بومبا تاشلاۋاتقان ئايروپىلانلارغا كۆلۈپ قارىشىۋاتقاندا، نادەمنىڭ ئوق ئۈزۈۋاتقان پىلىموتى توختاپ قالدى. ئۇ سول قولىنى تۇتقىنىچە تۇرۇپ قالغاندى.

ــ نېمە بولدى!

ــ نادەمگە قاراڭلار! ...

ھاۋاغا ئاتقۇچى پىلىموتنىڭ يېنىغا چۈشۈپ پارتلىغان بومبا ئاسكولكىسى ئۇنىڭ سول قولىنىڭ بىلىكىدىن بىر پارچە گۆشنى بۆلۈپ ئەكەتكەنىدى. ئۇ ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنى بىلەن يارىلانغان جاينى بېسىپ تۇرۇۋالسىمۇ، قان تامچىلاپ چۈشۈۋاتاتتى، بارماقلىرى قانغا چىلانغاندەك قىپقىزىل بولۇپ كەتكەنىدى.

تېزلىك بىلەن يېتىپ كەلگەن جامالىدىن دەرھال پىلىموتنى قولىغا ئالدى.

رەيھان ئېگىز دۆڭنىڭ نېرىقى تەرىپىدە بىر جەڭچىنىڭ يانپىشىنى تېڭىۋاتاتتى، نادەمنىڭ خەۋىرى يېتىپ كېلىش بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ شۇ ياققا چاپقىلى تاس قالدى، بىراق ئالدىدا ياتقان يارىدار ئېسىگە كېلىپ، ئۇنى تېزلىك بىلەن تېڭىپ تۈگەتتى ــ دە، ئۆڭۈشلۈك ئۆچكەن ھالدا شۇ ياققا يۈگۈردى، ئۇ يېتىپ كەلگەندە، ھەجەر ئىسىملىك ھەمشىرە قىز ئۇنىڭ قولىنى تېڭىپ بويىنىغا ئېسىپ قويغانىدى.

ــ ئۇستىخان ساقمۇ؟ ــ دېدى رەيھان ئالدىراپ. ئۇنىڭ قوي

كۆزلىرى يانغان، تەشۋىشلىك ئالامەتلىرى ئەكس ئەتكەن يۈزىگە قارا چاچلىرى يېپىلغانىدى.

نادەم كولومىسىرەپ جاۋاب بەردى:

— قورققۇدەك ئىش يوق، ناھايىتى بىلىكىمدىن بىر چىشلەم گۆشنى ئەكېتىپتۇ.

ئايروپىلانلار ئۇق ـ بومبىلىرىنى تۆكۈپ يېنىپ كەتتى ـ دە، كۆزدىن غايىب بولدى. جەڭچىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يەنە يولغا چىقتى. دەرھال يۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىلدى.

قوشۇن يولغا چىقتى.

بۇ يەرلەرگە «چۆل ئېدىر» دەپ ئۆز ۋاقتىدىكى كارۋانلار، ھارۋىكەشلەر بىكارغا ئىسىم قويمىغان، ھەقىقەتەن چۆل ئېدىر، بىر ـ بىرىدىن خېلىلا يىراقلىقتا تۇرغان تاغلار ئارىسىدىكى ئېدىرلىق؛ تاش، شېغىل، قۇم ۋە تىكەن، ئارىلاپ يۇلغۇن؛ باشقا ھېچ نەرسە يوق. يا ئاشۇ تاغ جىرالىرىدىن ئېقىپ چۈشكەن بىلەكتەك سۇ، يا كۆز ئاچقان بىرەر بۇلاق — قىسقىسى، بىر تامچە سۇمۇ يوق چۆللۈك، پولۇك مۇشۇ چۆل باغرىنى بېسىپ ئىلگىرىلەۋاتىدۇ، ھەممىسىنىڭ بېلىگە چىگىۋالغان باكالاشكىلىرى داراقلاپ قالغان. چۈشتىن كېيىنكى قۇياش بۇ قاقاس ئېدىرلىقنى ئۇبدانلا قىزىتقان. گويا پۇتۇن ھارارىتىنى مۇشۇ يەرگە تۆكۈۋاتقاندەك، ئۇن كىلوگىرامدىن ئارتۇق يۈك كۆتۈرگەن جەڭچىلەرنىڭ يۈزلىرى ئىسسىقتىن قىزىرىپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ قولاق چۆرىلىرى، بويۇنلىرى ۋە يۈزلىرىدىن ئاچچىق تەر قۇيۇلماقتا. تەر قۇيۇلغانسېرى ئۇسسۇزلۇق تەشنالىقى شۇنچە قىستايتتى.

يولدا گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرى ئۇچراپ تۇراتتى، ئۆلۈك يەپ قورساقلىرى تومپىيىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ ـ يېنىپ كەتكەن بۆرىلەر شىددەت بىلەن كېلىۋاتقان قىسىمنى كۆرۈش بىلەنلا قاچاتتى. بەزىلىرى ئاياغلىرىنى خوشياقمىغاندەك يۆتكەپ نېرى كېتەتتى ـ دە، قىسىمنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ يەنە

كېلەتتى.

بۇنداق يەرلەردە سېيىق پۇراق دەستىدىن نەپەس ئېلىشمۇ قىيىن ئىدى، جەڭچىلەر بۇرۇنلىرىنى ئېتىۋېلىشتى ۋە ئۆلۈكلەرگە نەپرەت كۆزلىرى بىلەن نەزەر تاشلاپ مېڭىشتى. ئاشۇ ئۆلگەن ئادەملەر مۇنداق ئاقىۋەتنى ئويلىغان دەمسىز؟ ھەتتا قولىغا مىلتىق ئالغان چاغدىمۇ ئويلىمىغان. ئۇنداق بولمىسا ئۇلار ئۆزلىرىنى مۇشۇ تەقدىرگە ئىتتىرىۋاتقانلارغا نېمىشقا مىلتىقىنىڭ ئۇچىنى قارىتالمىدى؟ ... ئۇلارنى ئەمدى كىم خاتىرىلەيدۇ؟ ھېچكىم! بەلكى ئۇلارنى مۇشۇ قىسمەتكە مۇپتىلا قىلغانلارمۇ خاتىرىلىمەيدۇ، بەلكى تىللايدۇ، ئەيىبلەيدۇ. دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق يىرگىنىشلىك ئۆلۈم بولامدۇ؟!

كۆز باغلىنىشقا باشلىدى، ۋىژىلداپ ئاچچىق شامال يېتىپ كەلدى. بىراق، بۇ شاماللار يۈزلەرنى ئېچىشتۇرمىدى، بەلكى جەڭچىلەرگە ئارام بەردى. ئۇسسۇزلۇق بېسىلغاندەك بولدى. يولنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى تاغلار بارغانسېرى قارىيىپ كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇزۇلۇپ ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇپ كەتكەن تاشيول ئاقىرىپ، ئۇچى يوقتەك كۆرۈندى. يول بېسىلغانسېرى ئۇسسۇزلۇق تەشنالىقى يەنە بىلىندى. شۇ چاغدا ئۇسسۇغانغا تالقان بەرگەندەك، يۇرۇشتىكى جەڭچىلەرگە بىردىن نان تارقىتىلدى. بۇ توختىماسلىقتىن، ئارام ئالماسلىقتىن دېرەك بېرەتتى.

ئاسمان گۇمبىزى چاراقلاپ يانغان سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار بىلەن قاپلاندى. كېچە گۈزەللىكى جەڭچىلەرنى بىردىنلا روھلاندۇردى، تېتىكلەشتۈردى. ھاۋا ھۆجۈملىرىسىز يول يۈرۈش كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇرۇش ئىچىدە كېچە گۈزەللىكىگە بېرىلگەن جەڭچىلەرنىڭ ئوي - خىيالى ھەر خىل بولىدۇ، ۋارىسجاننىڭ ئوي - خىيالى شۇ تاپتا باشقىلارغا ئوخشىمايتتى. ئۇ ئۆز ئۆيىنى، ئاپىسىنى ئويلاپ قالدى: «ئاپاملار مۇشۇ يۇلتۇزلارنى كۆرۈۋاتامدىغاندۇ؟ تايىنلىق، ھازىر تائاملىرىنى يەپ

بولۇپ، ئاچچىق دەملەنگەن چايلىرىنى ئىچىشىپ سوزۇلۇپ ياتقاندۇ؟ ! ...»

قىسىم تاڭ ئاتاي دېگەندە داخىيەنزىگە يېتىپ كەلدى، مەنزىلمۇ مۇشۇ يەر ئىدى. بۇ جاي بىرنەچچە كۈندىن بېرى قاتتىق جەڭ بولغان، ئەمما ئېلىنمىغان جاي ئىدى. نىزامىدىن بۇ يەرگە بۇرۇن كېلىپ ئاباروُن تۇتۇپ، دۈشمەن بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقان قىسىملارنىڭ كوماندىرلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ، ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ئۇقتى ۋە كېيىنكى ھۇجۇم يۈنىلىشلىرىنى مۇزاكىرىلەشتى.

ئۇ ئۆز پولكىنىڭ باتالىيون كوماندىرلىرىنى دۆڭلۈكنىڭ كەينىگە يىغىپ مۇنداق دېدى:

— دۈشمەن پوتەيلىرى ئېگىزلىككە جايلاشقان، بىز تۆۋەندە، — سازلىق، قومۇشلۇقتا. قومۇشلۇقلار قىرقىلىپ تۈگىسە، ئوچۇقچىلىقتا قالىمىز. ھازىر بۇ يەردە بىر دىۋىزىيون① ئۆپچۆرىسىدە ئادىمى قالغان بىر پولك، بورتالادىن كەلگەن ئىككى قىسىم — موڭغۇل ئىسكادرون② بىلەن بارات تۆمۈرچىنىڭ يۈز كىشىلىك پارتىزانلىرى بار.

ئەنۋەر سوئال سورىدى:

— بىر پولكنىڭ قالغان ئادىمى قىرىلىپ تۈگىگەندىمۇ، ياكى ...

— شۇنداق، — دەرھال جاۋاب بەردى نىزامىدىن، — پولك خېلى كۆپ قىسىم كۈچىنى ئەتراپنى چارلاشقا تارقىتىۋەتكەن، قالغان ئاساسىي قىسىمنى ھېسابسىز كەڭ ئارىلىققا يېيىۋەتكەن. دۈشمەن ئىككى پولكتىن كۆپرەك ھەربىي كۈچى بىلەن ھۇجۇمغا چىقىپ، ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىۋالغان ـ دە، قىسىملىرىمىزنى بۆلۈپ ـ بۆلۈپ قاپسىۋېلىپ قىرىپ تاشلىغان، — نىزامىدىن

① دىۋىزىيون — ئاتلىق پولكتا ئۈچ ـ تۆت دىۋىزىيون بولىدۇ، بىر دىۋىزىيون پىيادە قىسىمنىڭ بىر باتالىيونىغا تەڭ كېلىدۇ.

② ئىسكادرون — پىيادە قىسىمنىڭ بىر روتىسىغا تەڭ.

ئېغىر تىندى، پېشانىسى يول - يول بولۇپ، قېلىن قاشلىرى كۆتۈرۈلدى، — بورتالادىن ئىككى قىسىم ياردەمگە كەلسىمۇ كۈچ ئېلىشالمىغان. بىز ئەمدى مۇنداق يۆنىلىشتە ھۇجۇم قىلىمىز: بۇ يەردىكى بار قىسىملار شىمالىي تەرەپتىن، بىز مەركىزىي قىسىم جەنۇبىي تەرەپتىن پوتەيلەرنى ئوققا تۇتىمىز.

دۈشمەننىڭ ئالدى پوتەيلىرىنى گۇم قىلماي تۇرۇپ ھۇجۇمغا ئۆتۈش — بىزنى ئاۋۋالقى مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ، شۇڭا بارلىق كۈچىمىز، زېھنىمىز، غەيرىتىمىز دۈشمەننىڭ بىرىنچى قاتار پوتەيلىرىنى يىمىرىشكە قارىتىلىشى كېرەك!

— بۇ يەردىكى جەڭ مۇشەققەتلىك بولۇشى مۇمكىن، — دېدى باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر روتا كوماندىرلىرىغا، — بىز ئۇرۇشنى مۇنداق ئېلىپ بارىمىز: پوتەيلەرنى پارتلىتىشقا ئادەم ئەۋەتىش ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا دۈشمەننىڭ ئوت توچكىلىرىنى ئوققا تۇتۇش، بىرلا پوتەينى گۇم قىلالىساق دەرھال ئىگىلەش، قانچە قۇربان بەرسەكمۇ مەيلى ...

— چاشقانلار ئۇۋا ياساپ، يوللىرىنى تۇتاشتۇرۇۋالغان بولۇشى مۇمكىن، — دېدى گايىت ئويلانغان ھالدا.

— ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى، بىراقلا ئىگىلىۋالساق، ئۇ بىزنىڭمۇ يەنە بىر ھۇجۇم قىلىش يولىمىز بولىدۇ.

جەڭچىلەر سېپى قىسقا، كىچىك گۈرجەكلىرى بىلەن يەر قېزىشقا باشلىدى. ئۇلار ئۆرە تۇرۇپ ياكى تىزلىنىپ ئەمەس، يېنىچە يېتىپ قازاتتى. ئۇن گۈرجەك سېلىنسا، بىر گۈرجەك توپا ئاران ئېلىناتتى، تېخى بەزى يەرلەردىن سۇ چىقىپ كېتەتتى.

پوتەي تۆشۈكلىرىدىن ئوق ئۇچۇپ كېلەتتى، ئارىلاپ توپلار چۈشەتتى، ئىككى - ئۈچ باغلام كەلگۈدەك قومۇشلار يىلتىزلىرى بىلەن ھاۋادا پۇلاڭلاپ ئۇچاتتى. دەھشەتلىك چىرقىراپ كەلگەن توپتىن يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋالغان باتىرغازى، ئۈستىگە چۈشكەن توپىلارنى سىلكىۋېتىپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزىدىن

ئۆچ - تۆت مېتىر يىراقلىقتا گوداڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆردى.

— گولنىڭ ئىشىنى خۇدا قىلىدۇ - دە، كۆردۈڭلەرمۇ، خۇدا بىزنىڭ ھۇجۇمىمىزنىڭ قىيىنلىقىدىن تەسىرلىنىپ، ئاسماندىن توپ ئاتلىق ئىككى پەرىشتە چۈشۈرۈپ، پاناھلانسۇن دەپ، بۇ يەرنى كولاپ بەردى، — دېدى باتىرغازى ۋە گوداڭغا سىيرىلىپ چۈشتى، — بۇ يەر ئەڭ خاتىرجەم، ئىشەنچلىك يەر.

— مەنمۇ پاتامدىم؟ — دەپ سورىدى جامالىدىن.

— كەل، پاتىسەن، ئۆلسەك بىللە ئۆلەيلى.

— ئەمدىغۇ بۇ يەرگە توپ چۈشمەيدۇ، ناۋادا چۈشسە قانداق بولۇپ كېتەرمىز؟

يېنىچە يېتىپ، ھە دەپ يەر قېزىۋاتقان ئاراش جاۋاب بەردى:

— قانداق بولاتتىڭلار، بىر پارچە ئۇستىخىنىڭلارنىمۇ تاپقىلى بولمايدۇ - دە...

— ھەرھالدا قىيىن ئۇرۇش بولدى بۇ، — دېدى باتىرغازى، — ھازىرغىچە مۇنداق ئەھۋالغا دۇچ كەلمىگەنىدۇق، ئەمدىكى ئۇرۇشلار پۈتۈنلەي مۇشۇنداق بولۇشى مۇمكىن.

جامالىدىن ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى:

— تاغلاردىكى ئۇرۇشلار بۇنىڭ ئالدىدا ئويۇن ئىكەن.

— بۇنىڭمۇ ئېپىنى ئېلىپ كېتىمىز، يەر شارائىتىنى ئىگىلەش — قىسىم ئۈچۈن بىرىنچى ۋەزىپە.

ھۇجۇم باشلانغىنى يوق، جەڭچىلەر يەر قېزىش بىلەن مەشغۇل. ئەمما، ھۇجۇم قىلىشمۇ تەسكە چۈشۈۋاتاتتى. گومىنداڭ قىسىملىرى مۇداپىئەدە. ئۇنىڭ ئۇستىگە تۆت - بەش مېتىر ئېگىزلىكتىكى پوتەيلىرى ئېگىز يەرگە قوپۇرۇلغان. ھۇجۇمچى قىسىملار پەستە. پوتەيلەرنى قومۇشلار توراپ كەتكەن، قومۇشلۇقنىڭ ھەم پايدىسى، ھەم زىيىنى تېگىۋاتاتتى.

— بىر بولسا بىز بۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن، — دېدى جامالىدىن باتىرغازى بىلەن يانمۇيان تۇرۇپ، — بۇ يەرنى ئېلىش ئاسانغا چۈشمەيدۇ، ئەنۋەركام دەرس ئۆتكەندە،

مۇداپىئەدە تۇرغان دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلغاندا، ئۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچ ھەسسە، بەلكى تۆت ـ بەش ھەسسە ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچ بىلەن ھۇجۇم قىلىش كېرەك، دېگەنىدى. بۇ يەردە مۇداپىئەدە تۇرغان دۈشمەن بىزدىن كۆپ تۇرسا …

— بۇ يەردىكى ئۇرۇشمۇ ھەرەمباغدىكى ئۇرۇشقا ئوخشاپ كېتەمدۇ، قانداق؟ — باتىرغازى ئويلانغان ھالدا ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەردى، — دۈشمەن ھەرەمباغدىكىدەك مۇستەھكەم مۇداپىئە ھەم ئىگىز ئەپلەك جايدا، بىزنى كۆرۈپ ئاتىدۇ.

— تېخى ھەرەمباغدىكىدىن تەسرەك بولۇشى مۇمكىن، ئۇ يەردە بىزگە پاناھلانغۇدەك قورۇلار، تاملار، دەل ـ دەرەخلەر، قەبرىلەر بار ئىدى، بۇ يەردىچۇ؟ ھېچنېمە.

— تېخى ئارقا سەپ يېنىمىزدىلا ئىدى، ئوزۇق ـ تۈلۈك، ئوق ـ دورىدىن قىينالمايتتۇق.

— ئالدىنقى ئۇرۇش قىلغان قىسىملارنىڭ ساۋىقى بويىچە نىزامىدىن ئەپەندى بىر پىلان تۈزۈۋاتقاندۇ …

— جامالىدىن، ئابدۇۋەلىنى چاقىرمامسەن، — دېدى ئاراش ئۇرۇش توغرىسىدىكى مۇلاھىزىدىن چىقىپ.

— نېمە قىلىمىز؟

— ھېلىقى ھېكايىسىنىڭ داۋامىنى سۆزلىتىمىز، قاچان بۇيرۇق بېرىلگۈچە زېرىكىپمۇ قالارمىز.

باتىرغازى سورىدى:

— نېمە ھېكايىكەن ئۇ؟

— مۇھەببەت … سايرام بويىدا باشلىغان.

— تازا قىزىق يېرىگە كېلىپ قالغان.

— قىزىقكەنسىلەر، — دېدى باتىرغازى، — ھازىر پەيتىمۇ؟ ئورنىمىز سايرام بويىدىكىدەك خاتىرجەممۇ ئەمەس، قويۇڭلار، سۆزلەش مەزگىلى كېلىدۇ.

يېرىم كېچىدىن ئاشقان مەزگىلدە پولك كوماندىرى نىزامىدىننىڭ بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى:

— بەلگە ئوقى ئېتىلغاندىن كېيىن ھۇجۇم ئۈچ تەرەپتىن بىرلا ۋاقىتتا باشلىنىدۇ !

ئىككى تەرەپتىن — قومۇشلۇق ئىچىدىن ۋە پوتەيلەردىن ئېتىلىۋاتقان سان - ساناقسىز ئوقلار، توپلار يەر - زېمىننى خېلى يەرلەرگىچە تىترەتمەكتە، ئەتراپ بىردە يورۇپ، بىردە قاراڭغۇلىشىپ، گويا ئوت دېڭىزى يالقۇنلاپ يانغاندەك ۋە يەنە ئۆچكەندەك دەھشەتلىك كۆرۈنۈشلەرنى پەيدا قىلماقتا. ئوقلار كۇشۇلدايدۇ، ۋىڭىلدايدۇ، چىرقىرايدۇ ... قومۇشلار قىرقىلىپ يىقىلىدۇ، بەزىلىرى كېسىلگىنىنى تۇيماي قالغاندەك يېنىغىلا تىك سانجىلىپ قالىدۇ، قوماچ قورۇغاندەك ئاۋازلار كۆتۈرۈلىدۇ. ئۇرۇش ئىچىدە ئايلاپ - يىللاپ يۈرگەن جەڭچىلەر ئۈچۈن بۇ قانلىق ئۇرۇش ئادەتتىكى ئىشلاردەك بىلىنگىنى بىلەن، نىرىدىكى دۈشمەنگە كەينىگە باغلاپ قويۇلغان ئاتلار ئىگىلىرىنى كىنەپ كىشنىشىدۇ، يەر چاپچىيدۇ، بىر ئورۇندا تۇرالماي، ئالدى ئىككى پۇتىنى كۆتۈرىدۇ، كۆزلىرىدىن ياش تامىدۇ ...

پوتەيلەرنى پارتلىتىشقا روتىلاردىن چىققانلار يەر بېغىرلاپ يۈرۈپ كەتتى. قالغانلار گومىنداڭ قىسمىنىڭ ئوت توچكىلىرىغا ئوق ياغدۇرۇشتى، ئېتىشىش تېخىمۇ ئەۋج ئالدى.

ئۇلار پوتەيلەرگە ئانچە يېقىنلىشالمىدى. كۈچىنىپ تۇرۇپ ئاتقان بومبىلىرى پوتەيلەرنىڭ ئەتراپىغا چۈشتى، يىقىلغانلارنىڭ جەسەتلىرىنى تاشلاپ، قالغانلىرى قايتىپ كېلىشتى، ئىككىنچى قېتىم بارغانلارمۇ شۇنداق نەتىجىسىز ياندى.

چوقۇر يۈزى جىددىي تۇس ئېلىپ، كۆزلىرى يېنىپ كەتكەن ئەنۋەر ئۈچىنچى قېتىم يەنە ئادەم ئەۋەتتى ۋە جەڭچىلەرگە ئايىماي، ئۈزۈلدۈرمەي ئېتىشقا بۇيرۇق بەردى. بۇ قېتىم يەر بېغىرلاپ يۈرگۈچىلەر ئالدىغا بومبا تاشلاپ، چاڭ - توزان پەيدا قىلىپ، ئۇنىڭ پاناھىدا ئىلگىرىلەش ئۇسۇلىنى قوللاندى. دەرۋەقە، بۇ ئۈنۈم بەردى. بۇ قېتىم ئېتىلغان بومبىلار بىرنەچچە پوتەيلەرنىڭ ئۈستىگە چۈشتى. ئەنۋەرنىڭ چىرايى ئېچىلىپ،

دەرھال قوزغىلىشنى ئويلىغانىدى، بىراق شۇ پوتەيلەردىن يەنە تاراسلاپ ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار يامغۇردەك چۇشۇشكە باشلىدى.

ئەنۋەرنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلدى:

— كۆردۈڭلارمۇ، — دېدى ئۇ ئاچچىقى بىلەن، — دېمەك، پوتەيلەر قەۋەتلىك ئىكەن، بىرىنچى قەۋەتتى گۈمۈرۈلۈپ چۈشسىمۇ، قالغان قەۋەتلىرى ئوخشاشلا ئىشلەۋاتىدۇ ... دۈشمەن ئۆزىنى ئوڭشىۋالغۇچە يەنە بىر ئېتىش كېرەك!

بۇ قېتىم يەنە يەر بېغىرلاپ ماڭغۇچىلارنى پوتەيلەرنىڭ ئەتراپىدىكى ئاكوپىكلاردا پەيدا بولغان قىسىملار يېقىن كەلتۈرمىدى.

شۇ تەرىقىدە ئۈچ كېچە ھۇجۇم قىلىندى. ئوقلار قومۇشلۇقنى چالغا بىلەن قىرقىپ تاشلىغاندەك تاقىر مەيدانغا ئايلاندۇرۇپ قويدى.

دۆڭلۈكنىڭ كەينىگە يىغىلغان باتالىيون كوماندىرلىرىغا نىزامىدىن قەتئىيلىك بىلەن مۇنداق دېدى:

— جانلىق كۈچلىرىمىزنى خورىتىدىغان، پايدىسى بولمىغان مۇنداق ھۇجۇمنى قىلماسلىق كېرەك. قىسىملار ئۈچ يۈز مېتىر چېكىنسۇن!

ئاقىلبەك نىزامىدىننىڭ مەخپىي بۇيرۇقىنى ئېلىپ ئاتلاندى - دە، غەربكە — ئۇتەي - سىتەي تەرەپكە ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

قىسىملار چېكىندى.

چېكىنىش يۈز مېتىرغا يېتەر - يەتمەيلا، بىردىن دۈشمەننىڭ توپلىرى ئېتىلىشقا باشلىدى. توپقا تۇتۇش بىلەن ھۇجۇم قىلىپ چىقىپ كەلگەن دۈشمەننى كۆرۈندى. چاڭ - توزانلار ئارىسىدا قوللىرىدىن ئوق ئۈزۈپ كېلىۋاتقانلار ھېسابسىز نۇرغۇن ئىدى، ئاتاتتى، ۋارقىرىشاتتى، بومبا تاشلايتتى، يۇگۈرۈيتتى ...

ئەنۋەرنىڭ جېنى يايراپ كەتتى:

— مانا پەيت دېگەن ... ئېسىل پەيت ... تەييارلىنىڭلار،

گىراناتلىرىڭلارنى راسلاڭلار ! ...

دۈشمەننىڭ شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئالدىنقى سەپلىرىنى جەڭچىلەرنىڭ كۈچىنىپ تۇرۇپ ئاتقان گىراناتلىرى توستى ۋە ئوق ياغدۇرۇلدى.

پىلىموتنى سايرىتىۋاتقان جامالىدىن، باتىرغازىلارنىڭ ئاۋازلىرى ياڭرىدى:

— كەل خۇمسىلار، رودۇپايلار ! ...

— كېلىش ! ... مۇشۇنداق كېلىشىپ بەرسەڭ، ئۈچ كۈن ياتاتتۇقمۇ بۇ يەردە ! ...

ئۇلار ئۈچ كۈندىن بېرى پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىنى قاپلىغان غەزەپلىرىنى بىراقلا تۆكمەكتە ئىدى.

جەڭچىلەر شۇ تۇرقىدا، ئاتاكىغا ئۆتۈش بۇيرۇقىنى كۈتكەندەك ئالغا تەلپۈنۈپ تۇراتتى ۋە ئۆزلىرى تۈيمىغان ھالدا ئالغا سىلجىۋاتاتتى.

ئىس - تۈتەكلەر قاپلانغان مەيدان بىردىنلا جىمىپ، ئېتىلغان ئوقلارنىڭ بۇرۇننى ئېچىشتۇرغۇچى ئاچچىق ھىدى قالدى.

— قاچتى ! ... قاچتى ! ... چېكىندى ! ...

شۇنداق ئاۋاز ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈپ تۇرۇشىغا، پوتەيلەرنىڭ تۆشۈكلىرىدىن يەنە ئوت ئۈچقۇنلىرى كۆرۈندى. جىددىي ئېلىشىش يىگىرمە مىنۇتقا يەتمىگەن ۋاقىتتا ئىچىدە ئاخىرلاشتى. باتالىيون - روتىلار ئوخشىمىغان ئاربىلىق قالدۇرۇپ، پوتەيلەردىن تۆت - بەش يۈز مېتىر بېرى چېكىنىپ توختىدى.

تاڭ ئېتىپ، كۈن چىقتى.

تېخى ئىككى سائەت ئۆتمەيلا، بۇ چەكسىز كەتكەن قومۇشلۇقلار، سازلىقلار، شېغىل - قۇملۇقلار ۋە شورلۇق تۇپىلىق يەرلەرنى قېزىش باشلاندى. تېگىلىپ ئارقا سەپكە يەتكۈزۈلگەن ياردارلار ئۇزۇق - تۈلۈك توشۇيدىغان ھارۋىلارغا سېلىنىپ، بورتالاغا ۋە كەڭسايغا توشۇلماقتا ئىدى. بۇ ئىش

كېچىدىن بېرى بېسىلمايتتى. دۈشمەنمۇ مەن بار دېگەندەك قىلىپ ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئوق ئۈزۈپ قوياتتى.

جەڭچىلەر كۆنبويى خەندەك قېزىش بىلەن بولدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە: مۇشۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇپ قالارمىزمۇ؟ پولكوۋنىك بىزنى چېكىندۈرۈپ نېمە قىلىدىغاندۇ؟ دېگەن ۋەھىمە كېزەتتى.

كەچ كىردى. چەكسىز ۋادىنى گۆگۈم قاراڭغۇلۇقى ئاستا ـ ئاستا قاپلاشقا باشلىدى. هارۋىلارنىڭ تاراق ـ تۇرۇقى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ئۆچتى. بىراق، قاراڭغۇلۇق قانچە يېپىلغانسېرى دۈشمەن ئوقلىرىنىڭ ئۇچۇپ كېلىشى شۇنچە ئەدىمەكتە ئىدى.

شۇ ئارىلىقتا: «غۇلجىدىن ماشىنا بىلەن ئىككى پولك ياردەمگە كېلىۋېتىپتۇ، ئۇلار كېچە سائەت ئون ئىككىدە يېتىپ كېلىدىكەن، هۇجۇم شۇ چاغدا بولىدىكەن» دېگەن خەۋەر تارقالدى. بۇنىڭغا كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئىشەنمەي دېسەڭ، خەۋەرنى پولك كوماندىرىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك ئۆزى يەتكۈزۈپ يۈرەتتى.

قىزىق، بۇ خەۋەر جەڭچىلەر ئىچىدە خۇشاللىق، تەنتەنە قوزغىماي، خاپىلىق، نارازىلىق كەيپىياتلارنى قوزغىدى:

— بىزنىڭ پولك هازىرغىچە ياردەمگە موهتاج بولمىغان، — دېدى خەندەك ئىچىدە يېنىچە ياتقان جامالىدىن، — بۇ نېمىدېگەن سەتچىلىك، ئۆزلىرى ئالالماپتۇ دېسە ...

باتىرغازىنىڭ كۆزى ئالايدى:

— نىزامىدىنكامغا ئېيتمىدىڭمۇ، گايىتكا، پولك كوماندىرىنىڭ شەنىگىمۇ ياخشى ئەمەس ـ دە، بۇ ...

— ئېيتقىلى بولامدۇ، ئۇكا، شۆهرىتىمىزنىڭ يەرگە ئۇرۇلغىنىغۇ ئۇرۇلدى، ئامال قانچە ...

— ئۆزى تەلەپ قىلدى ـ دە ...

— ئىككى پولك يېتىپ كەلگۈچە هۇجۇم قىلىۋەتسەك بولاتتى، دەپ باقمامدۇق؟

— ئەڭ بولمىسا، باتالىيون كوماندىرىغا دەپ باقايلى.

غۇلغۇلا، نارازىلىق كىچە سائەت ئون ئىككىلەرگىچە داۋام قىلدى، سائەت بىر بولغاندا سىتەي ئىگىزلىكىدىن ماشىنىلار چىرىغى كۆرۈندى.

— ئەنە كېلىۋاتىدۇ.

ھەممىسى كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى ۋە كۆزلىرىنى ئەلەم بىلەن ئالايتتى. بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كېلىۋاتقان ماشىنىلار چىرىغى يىراقتىن خۇددى لاۋۇلداپ ياندان چوغدەك كۆرۈنەتتى. بىردەمدىن كېيىن چىراغلار كۆرۈنمەي قالاتتى ۋە يەنە پەيدا بولاتتى، بۇ ماشىنىلارنىڭ تۈركۈم - تۈركۈملەپ كېلىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ئارىدىن بىر سائەت ئۆتۈپ كەتتى.

چىراغلار كالوناسى تېخىچە ئۈزۈلمەيتتى، مانا ئىككى سائەتمۇ ئۆتتى.

چىراغلار كالوناسى تېخىچە ئۆچكىنى يوق.

بىر گۇرۇپپا رازۋېدكىچىلار ئۇرۇش سېپىنىڭ جەنۇبىدىكى تېخى قىرقىلىپ تۈگىمىگەن قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىدى.

ماشىنىلارنىڭ ئالدى تېخى ئۇرۇش مەيدانىغا يېتىپ كەلمەيلا، نىزامىدىننىڭ بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى:

— قىسىملار ئاتاكىغا ئۆتسۇن!

— ئالغا! ...

— ئالغا! يولداشلار، ئالغا! ...

ھېلىلا گويا ئۆلۈم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان مەيدان جەڭچىلەرنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرى بىلەن جانلىنىپ جۇشقۇنلاندى ... قىسىملار پۈتۈن سەپ بويىچە ئاتاكىغا ئۆتكەندى.

— ھۇررا! ھۇررا! ...

بىراق، جەڭچىلەرگە قارىتىپ بىر پايمۇ ئوق ئېتىلغىنى يوق.

بۇ نېمە ئىش؟ بىر نەچچە كۈندىن بېرى بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلەشكە ئىمكانىيەت بەرمىگەن دەھشەتلىك توپلار، توختاۋسىز ئېتىلغان ئوقلار قېنى؟ پوتەيلەر گويا بۇتتەك جىمجىت تۇرىدۇغۇ؟ ...

قىسىملار پوتەيلەرنىڭ بىرىنچى قاتارىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ كەتتى. ھۇررا توۋلاپ كېتىۋاتقان باتىرغازى ئۆزى تۇيمىغان ھالدا، قانداقتۇر بىر چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كەتتى. ئۇ تار تۆشۈكتىن سىيرىلىپ تىكلا چۈشكەنىدى. ئۇ بۇنىڭ يەر ئاستى ئۆيى ئىكەنلىكىنى ۋە بىر نەچچە گومىنداڭ ئەسكىرىنىڭ بىر بۇلۇڭدا قىستىلىشىپ تۇرغانلىقىنى بايقىدى ـ دە، ئۆزىدىكى قورقۇش ھەم ھودۇقۇشنى بېسىپ تۇرۇپ قاتتىق ۋارقىرىدى:

— تاشلا قورالنى ! رودۇپايلار ! ...

ئۇلارنىڭ بېشىدىن ھالقىتىپ ئاپتوماتىدىن بىر نەچچە پاي ئۇزدى. ئۇستىدىن ھۇررا سادالىرى تېخىمۇ دولقۇنلىنىپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇ يەر ئاستى ئۆيىنىڭ پەلەمپەيلىك ئىككىنچى تۆشۈكىدىن يەتتە نەپەر ئەسىرنى ھەيدەپ يۇقىرىغا چىقتى. بۇ چاغدا قىسىملار پۈتۈن پوتەيلەرنى ئىشغال قىلىپ بولغانىدى.

تېخىچىلا ھەيرانلىقتا قالغان گايىت شوپۇرلارنىڭ يېنىغا كېلىپ سورىدى:

— قېنى ياردەمگە كەلگەن ئىككى پولكىڭلار؟

— بىز ئادەم ئەكەلمىدۇق، سىلەرگە ئوزۇقلۇق ئەكەلدۇق.

— نېمە؟ ... ئوزۇقلۇق؟ ...

— شۇنداق.

— كېچىچە نەچچە يۈز ماشىنىنىڭ چىرىغى كۆرۈنگەنىدىغۇ؟

— پولكوۋنىكنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، — دېدى شوپۇرلارنىڭ بىرى، بىز سەككىز ماشىنىنى ئۆرىگە چىققاندا چىرىغىنى ياندۇرۇپ، پەسكە چۈشكەندە ئۆچۈرۈپ، بىر دۆڭلۈكنى ئايلىنىۋەردۇق.

— سەككىز ماشىنا ساڭلا شۇنداق نەچچە يۈز بولۇپ كۆرۈنگىنى يوق، گايتىكا، — دېدى كولۇمسىرەپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلگەن ئەنۋەر، — مۇھىمى گومىنداڭ قىسىملىرىغىمۇ شۇنداق نەچچە يۈز بولۇپ كۆرۈندى، شۇڭا ئۇلار بەدەر قاچتى - دە.

گايتىنىڭ يۈزىدە ئەكس ئەتكەن ھەيرانلىق ئالامەتلىرى يىتتى.

— ھە، مۇنداقمۇ ھۈنەرلەر بار دېگىنە، ئۇكا!

ئەنۋەر كولۇمسىرەپ ئېيتتى:

— ئۇرۇشنىڭ توقۇقۇزى رەڭ، بىرى جەڭ دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭ!

— ئاڭلىغان، ئاڭلىغان ... نىزامىدىنغا ئاپىرىن ... ئىشلەتكەن رەڭلىرىگە ئاپىرىن!

ئۇ ئۆزىمۇ، ئەنۋەرمۇ، شوپۇرلارمۇ كولۇپ كەتتى.

ئۈچىنچى باب

ۋارىسجان ئانىسىدىن كەلگەن خالتىغىمۇ قارىماي، خەت يېزىشقا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەنىدى. زېمىلانكا[①] ئىچىدە ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم يوق، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازلىرىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. «شۇنداق، ئانا، — دەيتتى ئۇ خېتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — رەيھانئاي ئاشۇ مالايغا بېرىلىپ كەتتى. كۆزۈمچە سەت قىلىقلارنى قىلىپ، ئۇنىڭغا ئايناقلايدۇ، ئاشۇ تېگى پەسنى بىردەم كۆرمىسە چىدىمايدۇ، ماڭا بولسا نەزەر كۆزىنىمۇ سالمايدۇ. بۇنىڭغا ئادەم قانداق چىدايدۇ؟ ... مەن ئۆز گۆشۈمنى ئۆزۈم يەپ، كېچىسىمۇ، كۈندۈزىمۇ، ھەتتا چۈشۈمدىمۇ ئازابلىنىپ چىقىمەن، گۈلسۈمئاي چوڭ ئانامنىڭ ساڭا بەرگەن ۋەدىسى قېنى؟ ... ئۇ خوتۇن ئۆز قىزىغا ئىككى ئېغىز گېپىنى يېگۈزەلمەسمۇ؟ ... ئانا، جېنىم ئانا، بىر چارە قىل ... » ۋارىسجان ئانىسىغا مۇنچىلىكىمۇ يالۋۇرۇپ خەت يازمىغان بولاتتى، بىراق ئاخشامقى كۆرگەنلىرى ئۇنىڭ جېنىغا پاتتى، تاقەت قىلغۇچىلىكى قالمىدى ... ئاخشام ئۇ سالقىنلاپ قومۇشلۇقنىڭ يېنىدىكى پاكار دۆڭلۈككە يانپاشلىغانىدى. نادەم بىلەن رەيھان نېرىدىكى قارىياغاچنىڭ تۈۋىگە كېلىپ پاراڭلىشىپ تۇرۇشتى، بىردەمدىن كېيىن، كۆتۈرۈلگەن ئاي نۇرى ئىككىسىنى مانا مەن دەپ ئېنىق كۆرسەتتى، رەيھان نادەمنىڭ بوينىغا ئېسىلغان ياردار قولىنى يەشتى، يەنە قايتىدىن تاڭدى. ئىككىسى بىرنېمىلەرنى دېيىشىپ كۈلۈشتى، گەپنىڭ تولىسىنى رەيھان قىلاتتى، لېكىن ئۇققىلى بولمايتتى، بىر چاغدا قىز

① زېمىلانكا — يەر ئاستى ئۆيى (گەمە).

ئەركىلەپ، بېشىنى ئادەمنىڭ مەيدىسىگە قويدى ... ۋارىسجان ئورنىدا تۇرالماي قالدى. كۆزۈم كۆرمىسۇن دەپ تەتۈر قارىۋالدى. لېكىن، ئاشۇ بىر جۈپ گەۋدىگە — ئاي نۇرى يورۇتقان چىرايلارغا يەنە قارىغۇسى كەلدى. ئەمما، قانداقتۇر، تۇيۇقسىزلا ھالسىزلانغاندەك مادارى كېتىپ، بېشىنى بۇراشقىمۇ ھالى قالمىدى، شۇ پەيتتە ئۇ، ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ بىردىنلا ئېغىرلاشقانلىقىنى، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىنىڭ قىزىپ كەتكەنلىكىنى سەزدى. چۈشىدىكىدەك بىر قىسما روھىي ھالەتلەرنى كۆرگەندەك بولدى ... شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئاچچىق ئەلەمدە تولغىنىپ، ئانىسىغا خەت يېزىش قارارىغا كەلگەن.

ئۇ خېتىنى يېزىپ تۈگەتكەندە، تەرلەپ كەتكەنىدى. زىمىلانكا ئىشىكىدىن بېشىنى ئېگىشتۈرۈپ تالاغا چىقتى. بېشىدىن ئوق ئۇچۇپ ئۆتتى، كەچ كىرىپ قاپتۇ. «ھەر كۈنى كەچلىكى ئۇلار شۇ يەرگە كېلىدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ. ئاخشامقى يەرگە بېرىپ ئولتۇردى - دە، ئانىسىدىن كەلگەن خالتىنى ئاچتى. دەسلەپتە ئۇنىڭ قولىغا ناۋات، قەنت، ئۇششاق چىشلىق مەنپەسى، پەتتازا چىقتى. ئۇ شۇلارنى تۇتقىنىچە بىر قىسما بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئانىسىنىڭ بالىسىنى سېغىنىپ - قىسىنىپ ئەۋەتكەنلىكىگە ئەمەس، رەيھانغا شۇ نېمەتلەرنى بېرەلمىگەنلىكىگە بىر قىسما بولدى. رەيھان ۋارىسجاننىڭ كۆڭلىدىكىدەك قىز بولسا، شۇلارنى ئىككى قوللاپ بەرسە، نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى - ھە! ... ئاندىن قەغەزگە ئورالغان يوغان بىر پارچە پىشقان مايلىق گۆش چىقتى، بىراق مەڭدىشىپ - پۇراپ قاپتۇ. ۋارىسجاننىڭ تەرى تۈرۈلدى. كەينىدىن ئۇششاق توقاچلار چىقتى، ئۇمۇ كۆكىرىپ كېتىپتۇ. ۋارىسجاننىڭ ئاچچىقى كەلدى:

— سالغان نېمىسىنى قارىمامدىغان ... — غودۇڭشىدى ئۇ، — ماڭا ئەمەس، چوشقىغا ئەۋەتىشىپسەن - دە، سەھرالىق دۆتلەر ... — ئۇ تىترەك باسقان بارماقلىرى بىلەن ئاۋۋال گۆشنى، ئاندىن توقاچلارنى قامالاپ تۇتۇپ، قومۇشلۇق ئىچىگە پىرقىرىتىپ

ئېتىشقا باشلىدى، — چوشقىلار يېسۇن بۇ سېسىق نەرسىلىرىڭنى!

ئۇ خالتىنى بېشىغا قويۇپ ياتتى، يۇلتۇزلارغا كۆز تىكتى، ئالتۇن كىرپىكلىرىنى چىمچىقلىتىۋاتقان يۇلتۇزلار ئۇنى زاڭلىق قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلدى، «نېمە قىلاي شۇلارنى كۆرۈپ، گېپىنى ئاڭلاپ، كەتسەم بولمامدۇ ...» ئۇ بېشىنى كۆتۈردى، بىراق شۇ چاغدا نادەم بىلەن رەيھاننىڭ قارىسى كۆرۈنۈپ قالدى! ئۇ شۇمشەيدى ۋە ئاستا ياتتى. ئۇنىڭ پەرىزىنى دەلىللەپ نادەم بىلەن رەيھان تۇنۇگۇنكى يوغان قېرى قارىياغاچ تۈۋىگە كېلىپ توختىدى، ۋارىسجان تەشۋىشلەندى: يېقىنراق بارايمىكىن ... ئۇ ئورنىدىن تۇرماي، ئالىقانلىرى بىلەن يەرنى تىرەپ، شۇ ياققا ئاستا شىپىقىدى.

— ئەت ئالغاندىكىن ئەمدى يېشىۋېتىڭ، — دېدى نادەم، — بولمىسا ئۆزۈم يېشىۋېتىمەن.

قىز قارىياغاچقا يۆلىنىپ دەرەخ شاخلىرى ئارىسىدىن يۇلتۇزلارغا تىكىلەتتى، كۆتۈرەڭگۈ كۆكسىنىڭ تېز - تېز يۇقىرى - تۆۋەن بولۇشى ئۇنىڭ ھېسسىياتىنىڭ قوزغالغانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى.

— نېمىدېگەن چىرايلىق كېچە - ھە، — دېدى قىز ھەممىنى ئۇنتۇپ، — مۇنداق كېچىلەرگە كىم مەھلىيا بولمايدۇ؟ ... قاراڭ، نادەم، ئاۋۇ يۇلتۇزنىڭ كىرپىكلىرىنى ...

— ئاسماندا يۈرەمسىز نېمە، مەن سىزگە تېڭىقنى يېشىۋېتىڭ دەۋاتىمەن، ئاڭلاۋاتامسىز؟

— مۇنداق كېچىلەرنىڭ قەدرىنى بىلىش كېرەك، بولمىسا قەرزدار بولۇپ قالىمىز، — قىز پۈتۈن ئېغىرلىقىنى بىر پۇتىدىن، ئىككىنچى پۇتىغا يۆتكەپ نادەمگە يېقىنراق تۇردى. نادەم ئۇنىڭ سۆزىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ:

— مەن قەرزگە بوغۇلدۇم، — دېدى ۋە شۇ سۆز بىلەن يۈزىنىڭ ئوت ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بايقىدى.

— ئىككىمىز بوغۇلدۇق، سىز جىقراق ...

نادەم رەيھاننىڭ قولىنى تۇتتى، بۇ ئىش خۇددى بىرىنچى قېتىم بولغاندەك، رەيھاننىڭ بەدىنى لاۋۇلداپ يانغاندەك بولۇپ كەتتى ... ئۇنىڭ قولىدىكى قىزىق هارارەتنى بايقىغان نادەم نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي:

— سىز يەشمەيدىغان ئوخشايسىز ... — دېدى ۋە تېگىقنى ئۆزى يېشىشكە تۇتۇندى.

— سىز تېخىچىلا تېڭىقتىمۇ؟ ... بولدى، بولدى، مەن يېشەي، ئەجەب ئەمدى ئالدىرىمايدىغان ئىشقا ئالدىراپ كەتتىڭىز ...

رەيھان ئىككى چىگىۋېتىلگەن چىگىنى چىشى بىلەن چىشلەپ يېشىشكە باشلىدى.

مۇشۇكتەك قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ، ئۇلارنى ماراپ ياتقان ۋارىسجاننىڭ يۈرىكىنى كۆنچىلىك ئوتلىرى ياندۇرماقتا ئىدى.

— شۇ كۈنى چىرايىمغا سەپسالغان بولسىڭىز، قورقۇپ كېتەتتىڭىز، — دېدى رەيھان، — سىزگە ئوق تەگدى دېمەسمۇ، تاس قالدىم يۈرىكىم ئېتىلىپ كەتكىلى، هېلىمۇ ياخشى ئۇستىخان ساق ئىكەن.

نادەم كۈلۈمسىرىدى:

— نېمە بولاتتى ئوق تەگسە، ئۇرۇش دېگەندە ئوق تېگىش، ئۆلۈش ئىشلىرى بولۇپ تۇرىدۇ.

— قاراڭ، دەۋاتقان گېپىڭىزنى ... — قىز راست گېپىنى دەۋەتتى، — نېمە بولاتتى؟ ... سىزگە ئوق تېگىپ ... — ئۇنىڭ بەدىنى شۈركۈندى، — باشقىچە بىرەر ئىش يۈز بېرىپ قالسا، ئۆلىمەن دەڭە!

نادەم يەنە كۈلۈمسىرىدى.

ئىككىسىنىڭ گەپلىرى ۋارىسجاننىڭ يۈرىكىگە يىڭنىدەك سانجىلاتتى. «ئىككىسىنى ئاتسام — دەپ ئويلىدى ئۇ تەشۋىش ئىچىدە، — ياق، بىرىنى ئاتسام، كىم بىلەتتى، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇستىمىزدىن ئۆتۈۋاتقان ئوقلار ئازمىدى؟ ... هەي، قورالىم

ئېسىپ قويغان يەردىلا قاپتۇ ـ دە، تېخىچە ئۆزۈمنىمۇ، دادامنىمۇ رازى قىلالمىدىم، قورقۇنچاقمۇيا مەن؟ ... ھېلىقى چاغدىكىنى ھېچكىم بىلمىدىغۇ، شۇ چاغدا مۇنۇ گادايغا تېگىپ كەتكەن بولسىغۇ، پۈتكەن ئىش ...» ئۇنىڭ يادىغا غۇلجىدا نادەمنى ئاتىمەن، دەپ رەيھاننى ئېتىپ قويغىنى كەلدى. ئاندىن نادەممۇ يالغۇز تۇرغان تازا ئەپلىك پەيتلەر كېلىپ قالار، دېگەن ئۈمىدتە ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

ئىككىسىنىڭ گەپلىرى سۇس ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— سىز مۇنچىلىكمۇ ئويلاپ كەتمەڭ، ئۇرۇش قانۇنىيىتىنى بىلمەيدىغان ئادەمدەك، — دېدى نادەم.

— راست، شۇنداق ...

— ئەگەر ئىككىمىزگە ئوق تېگىپ ئۆلۈپ كەتسەكچۇ؟

— ئۇ چاغدا نېمە ئارمان ...

— ئوقتا كۆز يوق، ئىككىمىزنىڭ ئارمانلىرىغا قارىمايدۇ ـ دە.

شۇ سۆز بىلەن قىز بىردىنلا جىمىپ كەتتى ۋە قايناق جەڭلەر ئىچىدە يۇمىلاپ يۈرگەنلىكىنى ئۇنتۇپ، ئۆمۈرنىڭ تېخى لەززىتى تېتىلمىغان، ئەمما دائىم ئويلايدىغان باشقىچە ھېس ـ تۇيغۇلارغا چۆمۈلدى، تۇرمۇشتىن ئۆزىگە لەززەت ئىزدىدى. ئۇ نادەم بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن دۇنياغا كەلگىنىگە رازى بولغانىدى. مانا ھازىر ئۇنىڭ بىلەن يانمۇيان تۇرۇپتۇ. لېكىن، مۇشۇ قەدىرلىك ئادىمىگە ئويلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېيتقىلى بولمايدۇ ـ دە! ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا تېز يېتىشنى ئويلايتتى، ھەتتا بۈگۈن ـ ئەتىنى ئارزۇلاپ تالاي ـ تالاي كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈۋەتتى، ئۇ نادەم بىلەن بەختلىك ئائىلە قۇرۇشنى، ئىككى قىز، ئىككى ئوغۇلغا ئاتا ـ ئانا بولۇشنى، تەڭ قېرىشنى شۇنچە زارىقىپ ئويلىغان ئەمەسمىدى ... ئەمما ئەجەل ئوقلىرى ئارىلاپ يۈرگەن ئۇرۇش ئۇنىڭ ئارمانلىرىغا قارامدۇ؟ ئۇ ياخشى بىلەتتى: ساڭا ئەجەل ئوقلىرى ياغدۇرۇۋاتقانلارنىڭ ئوقلىرىنى جىمىقتۇرمىساڭ، ئارزۇلىغان بەختلىك ئائىلىنىمۇ

قۇرالمايسەن. ئۇنى جىمىقتۇرۇشمۇ ئاسان ئەمەس، ئارمانلىرىڭ يېرىم يولدا ئۈزۈلۈپ قېلىشى مۇمكىن. چۈنكى، نادەم ئېيتقاندەك: ئوقتا كۆز يوق ـ دە ! ... ھەي ئۆمۈر، ئارمانلىق ئۆمۈر، كىشىنىڭ ئويلىغانلىرىغا يەتمىگى نېمانچە تەستۇر ...

ــ قاراڭ نادەم، مەن ئاجايىپلا ئويلارنى ئويلاپ كەتتىم، باشقىلار تەرىپىدىن خورلاندۇق، خورلۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قولىمىزغا قورال ئالدۇق، نى ـ نى يىگىتلىرىمىز قۇربان بولدى. ئۇلار تېخى ئۆمۈرنىڭ لەززىتىنى تېتىشقا، ھالاۋىتىنى كۆرۈشكە ئۈلگۈرمىدى، ئۇلاردىن نېمە نام ـ نىشان قالدى؟

نادەم خېلى ئۇزاق ئويلاندى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاكىسى كەلدى.

ــ مېنىڭ ئاكام مۇئەللىم ئىدى، ــ دېدى ئۇ ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ سۆزلەپ، ــ ئۇ تەڭسىزلىككە، ئادالەتسىزلىككە قارشى كۈرەش قىلىپ ئۆلۈپ كەتتى، ئۇنى پۈتۈن يۇرت ھازىرغىچە يادلايدۇ.

ــ بىزنىچۇ؟

ــ بىز تېخى ھايات، ئۆلۈپ كەتسەك، كۆكسىمىزدىكى ئوردېنلار قالىدۇ.

ــ ئادەم ئارمانلىرىغا يەتمەي ئۆلۈپ كەتسە، نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق ـ ھە؟ ... ئىككىمىزمۇ مۇرادىمىزغا يەتمەي ئۆلۈپ كەتسەك ئەلەم ئەمەسمۇ ... دەھشەت ! دەھشەت ! ...

نادەم كۆلدى ۋە رەيھانىنىڭ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن قىلغان گەپلىرىدىن تەسىرلەندى:

ــ ئەلۋەتتە ئېچىنىشلىق، ــ دېدى ئۇ، ــ مېنىڭ ئويۇمچە، ھايات قانۇنىيىتى ئەنە شۇنداق بولسا كېرەك ... ــ قىزنىڭ ئارزۇسى، كۆتكىنى باشقا ئىدى، شۇڭا ئۇنىڭ گېپىنى بۆلدى:

ــ قويۇڭ، ئەنۋەركامدىن ئۆگىنىۋالغان مۇنداق گەپلىرىڭىزنى، مەنمۇ مۇنداق گەپلەرنى كىتابتىن كۆپ ئوقۇغان، ئۇ شۇنداق. لېكىن، راستىنى ئېيتسام نادەم، مەن ھازىر كېلەچىكىمىز، ئارمانلىرىمىز، تۇرمۇشىمىز ھەققىدىكى

گەپلىرىڭىزگە تەشنا، ــ قىز شۇنداق دېدى ـ دە، ئىككى قولىنى نادەمنىڭ بويىنىغا گىرەلەشتۇرۇپ سىلىۋالدى.
نادەم خۇددى نۇتۇق سۆزلىگەندەك ئېيتتى:
ــ ئارمانلىرىمىز قايناق! كېلەچىكىمىز پارلاق! تۇرمۇشىمىز ئىناق!
ئىككىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى ۋە تېخىمۇ يېقىنراق تۇرۇشتى.
رەيھاننىڭ شۇ تاپتىكى ھېسسىياتىنى چۈشەنگەن نادەم، ساق قولى بىلەن قىزنىڭ بېشىنى سىلىدى ۋە چاچلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىغا ئېلىپ تاراشقا باشلىدى. ھەر ئىككى بەدەن سىمابتەك تىترىدى ... نادەم بېشىنى ئېگىشتۇرۇۋىدى، قىز دەرەخ شاخلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاينى كۆرسەتتى:
ــ قاراڭ، ئاي ... بىزگە قاراۋاتىدۇ ...
ــ مەستلىكى كېلىۋاتقاندۇ ...
ــ ئۇنداق قىلماڭ ... سەت ...
رەيھان شۇنداق دېدى ـ يۇ، بىراق ئىككى ئايىغىنىڭ ئۆكچىسىنى كۆچەپ كۆتۈردى.
ۋارىسجاننىڭ تاقەت قىلغۇچىلىكى قالمىدى، ئەگەر يېنىدا قورالى بولغان بولسا، بېشىغا نېمە كەلسىمۇ، ئاتقان بولاتتى. ئامال يوق ـ دە، ھېلىمۇ بولسا، ئىككىسىنى ئايرىۋېتىش، گەپلىرىنى ئۈزۈۋېتىش كېرەك، نېمە قىلىدۇ يۇرەكنى زېدە قىلىدىغان گەپلەرنى ئاڭلاپ ...
ئۇ بۇ يەرگە قانداق كەلگەن بولسا، يەنە شۇنداق شىپقىپ ـ سۇرۇلۇپ بۇرۇنقى ئولتۇرغان يېرىگە باردى ـ دە، ئىككىسىنى ۋارقىرىدى:
ــ نادەم! ... رەيھان! ...
ئىككىسى چۆچۈپ كەتتى، لېكىن ۋارىسجاننى ئۇنىدىن تونۇپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى.
ــ ئۆيدىن خالتا كەپتۇ، ئېغىز تېگەڭلار!

ئىككىسى ئوڭايسىزلاندى، بىراق بارماي بولمايتتى.

— يۇرۇڭ، مېنىڭ خوجايىنىم، سىزنىڭ تۇغقىنىڭىز چاقىرىۋاتىدۇ، خالتىنىسىغا ئېغىز تېگەيلى.

— بىزنى ماراپ ئولتۇرغان نېمە ـ دە ئۇ ... كۆرەرگە كۆزۈمىز يوقتى ئۇ نېمىنى ...

ئىككىسى ۋارىسجان ئولتۇرغان يەرگە ئەمدىلا كېلىشىگە تۇيۇقسىز ئوقلار ئېتىلىپ كەتتى ۋە ئۇلارنىڭ بېشىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇچىلىسى يېتىۋالدى. ئۇلار خېلىغىچە ياتتى. لېكىن، ئېتىشىشلار پەسىيىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇرۇش ئالدىنقى سېپىدىن ئىككى ـ ئۈچ كىلومېتىر يىراق بۇ جايدا ئوپۇر ـ توپۇر باشلىنىپ كەتتى. ئاسماندا بەلگە ئوقلىرى كۆرۈندى، ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۇگۇرۇشلەر ۋە دىجورنى، رازۋېدكىچىلارنىڭ كىملەرنىدۇ ئىزدەپ ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى. ئۇچىلىسى زېمىلانكىغا يېتىۋېلىشقا ئالدىراپ، بەزىدە ئۆمىلەپ، بەزىدە يەر بېغىرلاپ يۈردى.

*　　*　　*

يىنجۇخۇ ئاجايىپ قېلىن قومۇشلۇقى، قۇم بارخانلىرىنىڭ كۆپلۈكى ھەم سان ـ ساناقسىز قارىياغاچلىقلىقى بىلەن باشقا يەرلەردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. داخېيەنزىدىن گومىنداڭ قىسىملىرىنى قوغلاپ كەلگەن نىزامىدىن پولكى باجاڭخۇغا كىرىشتە قاتتىق قارشىلىققا ئۇچراپ، يىنجۇخۇدا توختىغان.

بىرنەچچە قېتىملىق قاتتىق ھۇجۇمدىنمۇ ئالغا ئىلگىرىلەشكە مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن، قىسىملار زېمىلانكا كولاشقا چۈشتى. جەڭچىلىك ھايات قىزىق بولاتتى. ھەر ھۇجۇم ئالدىدا: قايسىمىز ئۆلىمىز، قايسىمىز قالىمىز، دېيىشىپ بىر ـ بىرىگە ۋەسىيەتلەرنى ئېيتىشىدىغان جەڭچىلەر، تىنچ يەر قېزىشتىن — بىخەتەر يەر ئاستى ئۆيى، تاماقخانا، ئاشخانا،

ئىسكىلات ياساشتىن چاپسانلا زېرىكىپ قالاتتى. خۇددى ئىككى تەرەپ كېلىشىم ھاسىل قىلغاندەك بىر پايمۇ ئوق ئۈزمىگەن مەزگىللەر ئۆتتى، نەچچە سائەتلەپ جىددىي تىركىشىپ قالىدىغان باسقۇچلارمۇ ئۆتتى، بىراق ھۇجۇم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ ئۆگىنىپ قالغان قوشۇن بىر ئورۇندا ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشتىن — ھەپتىلەر، ئايلارنى ئالغا سىلجىتماي ئۆتكۈزۈشتىن ئىچى پۇشۇپ قالاتتى: «بىز زېمىلانكا كولاشقا كەلمىگەن، دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا كەلگەن...» دەپ قىسىمدىن كەتكۈچىلەرمۇ بولدى. يېقىندا قىسىمدىن ئۆزلۈكىدىن كېتىپ قالغانلارنىڭ سانىنى ئالغاندا ئەللىكتىن ئوشۇق ئادەم بولۇپ چىقتى.

جەڭ سۆرەلمىلىك بىلەن كېتىپ باراتتى. دۈشمەن ئەپلىك يەردە — ئېگىزدە، قىسىملىرىمىز تۆۋەندە — قۇمۇشلۇقتا، قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئىلگىرىلەش، ئۇرغۇن قان بەدىلىگە كېلەتتى.

دىجورنى گايىت قاراۋۇللىرىنى ئارىلاپ كېلىپ، ئاكوپقا چۈشۈپ، ئۇنىڭ قىرىغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى. ئەتىگەن شارىلداپ ياغقان يامغۇر ئەمدى ئاق يېغىنغا ئايلىنىۋالدى. قۇمۇشلۇق، قۇملۇق — پۈتۈن دالا ھۆل بولۇپ كەتكەن. قۇمۇش غوللىرىدا قېتىپ قالغان قان تامچىلىرى سىيرىلىپ ئېقىپ چۈشمەكتە. ئىنساننى ئىككى پۈتلاپ ماڭدۇرۇۋاتقان، يورۇق دۇنيادا تىك تۇرغۇزۇۋاتقان نەرسىنىڭ مانا ئەمدى ئەھمىيەتسىز نەرسىگە ئايلىنىپ، يامغۇر سۇلىرى قوشۇلۇپ، ئاددىي ھالدا تامچىۋاتقىنىغا ئۇ مەيۈسلۈك ھېس قىلماقتا ئىدى ... ئەينەكتەك سۈزۈك تامچىلار ئۇنىڭ ھەممە يېرىنى ھۆل قىلىۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇ بوينىغا تامچىۋاتسىمۇ ئەندىكمەيتتى، ئىسسىقتىن بەزگەن بەدەنلىرىنىڭ سالقىنلاپ - يايراپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمەيتتى.

كەچكە يېقىن سىمىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇر توختىدى، ئاقۇچ تۇمانمۇ تارقىلىپ كەتتى. ھەتتىگىنەي، ھاۋا شۇنداق گۈزەل

تۇسكە كىرگەندە، قاراڭغۇ چۇشۇپ قالدى. ئۇ ئاكوپتىن ئىرغىپ چىقتى ـ دە، زېمىلانكا ياقىقا قەدەم باستى ۋە دىجورنى بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى.

ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، تۇيۇقسىز تاراسلىغان ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى ۋە بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى. بۇرۇتلىرى دارديىپ كەتكەن گايىت زېمىلانكا ئىشىكىدىن چىقىشىغا، يۈگۈرۈپ ھاسىراپ كەلگەن جەڭچى:

ـــ يولداش كوماندىر ! دۈشمەن ... دۈشمەن قارشىلىقىمىزغا قارىماي، كەلكۈندەك بېسىپ كېلىۋاتىدۇ ! ـــ دېدى.

گايىت ئىتتىك يۈلتۈزلارغا قاراپ ئېيتتى:

ـــ ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ، ئەبلەخلەر كېچىسى ھۇجۇمغا چىقمايدىغان...

ئۇ رازۋېدكىچىنى چاقىردى ـ دە، ھايال قىلماي ئۆز روتىسىنى باشلاپ قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

دۈشمەن پىلىموتلىرىدىن ئوق ياغماقتا ئىدى. ئالدىنقى قاراۋۇللارنىڭ ئىككىسى ئۆلۈپ، بىرسى قالغان ۋە ئۇ چېكىنگەن. دۈشمەن ئىككى ياندىكى تۆت پىلىموتنىڭ ھىمايىسىدە ئىتتىكلەپ كېلىۋاتاتتى ... شۇ چاغدا باشقا سەپلەردىمۇ ئېتىشىش باشلاندى. دۈشمەن شۇنچىلىك يېقىن كېلىپ قالدىكى، قول گىراناتلىرى ئېتىلسا، ئۇلارغا بەخۇدۇك يېتەتتى.

تېزلىك بىلەن ئېتىلغان قول گىراناتلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىنقى سەپلىرىنى مېڭىشتىن توختاتتى.

شىددەت بىلەن بېسىپ كېلىۋاتقان دۈشمەن نېمىشقىدۇر چېكىنىشكە باشلىدى. جەڭچىلەر قوغلاپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. گايىت نېرىدىكى ئەتراپى قومۇشلۇق قۇم دۆڭنى ئىگىلەيدىغان بولدۇم، دەپ خۇشال بولدى. ئۇلار چېكىنىۋەردى، جەڭچىلەر قوغلاۋەردى. قومۇشلۇق ئىچىدە قوغلاپ، ئېگىز دۆڭگە ئاز قالغاندا، ئەتراپىنى ئۆسكىلەڭ، قېلىن قومۇشلۇق قورشىغان كەڭرى ئوچۇقچىلىققا

چىقىپ قالدى ۋە شۇئان قارشىلىققا ئۇچرىدى. ئالدىدىن، ئىككى ياندىن پىلىموت ئوقلىرى ئۇچۇپ كەلدى. كەينىدىنلا مىلتىقلىرىغا ئىشتىك بېكىتىۋالغان نۇرغۇن دۈشمەن كۆرۈندى. ئۇلار توختاۋسىز ئوق ئۈزۈپ ۋارقىرىشىپ كېلەتتى.

گايىت ئۆز روتىسىغا چېكىنىشكە بۇيرۇق بەردى. بىراق، يەتتە - سەككىز قەدەم چېكىنمەي تۇرۇپلا، ئويلىمىغان هالدا بۇلارنىڭ كەينىدىن ئوق چىقىپ قالدى. خورىغان روتا بىر باتالىيون دۈشمەننىڭ قورشاۋىدا قالغان، گايىت ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى ئەلەم بىلەن هېس قىلدى.

خۇددى قەدىمكى زامان ئۇرۇشلىرىدەك مۇشتلىشىش، باش ئېتىش، پەشۋا ئېتىش، قوچاقلىما جەڭ باشلاندى. تەڭ كېلىش قىيىن ئىدى. گايىت: بىر تەرەپنى بۆسۈپ چىقىپ كەتسەك، روتىنىڭ بىر قىسمىنى ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ، دەپ ئويلايتتى.

قىيا - چىيا كۆتۈرۈلۈۋاتقان مەيدان پاتقاق بولۇپ كەتتى، گايىت كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئىككى گومىنداڭچىنىڭ يەلكىسىنى قاماللاپ تۇتقىنىچە، بىر - بىرىگە ئۇرۇپ يىقىتىۋەتتى. شۇ چاغدا گايىتنىڭ دۈمبىسىگە ئىشتىكنى ئۇرغان دۈشمەننىڭ قولىغا ۋارىسجان چاققانلىق بىلەن تېپىۋەتتى. يەنە بىرسى ۋارىسجاننىڭ بېشىغا مىلتىق قوندىقىنى كۈچىنىپ تۇرۇپ ئۇرغانىدى، ئۇ ئۆزىنى ئىتتىك يانغا ئالدى، دۈشمەن ئۆزىنىڭ كۈچ سالمىقىدا پاتقاققا دۈم چۈشتى، گايىتنىڭ چىگرىن ئۆتۈكلۈك ئوڭ ئايىغى ئۇنىڭ مېڭىسىنى يانجىۋەتتى ... ۋارىسجان يەردە ياتقان تاپانچىسىنى ئالدى - دە، باش - كۆزى قانغا بويالغان بىر جەڭچىگە ئىشتىكىنى ئۇرۇشقا كەلگەن گومىنداڭچىنى ئېتىۋەتتى. مەيداندا «ئۇر ! يىقىت ! دەسسە ! چەيلىۋەت ! ...» دېگەن ئاۋازلار ئۈزلۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. گايىت يەنە بىرسىنى پاتقاقتا بېسىۋېلىپ گېلىنى ئامبۇردەك قىسقانىدى، بېشىغا مىلتىق قوندىقى ئۇرۇلۇپ يىقىلدى ...

تاڭ سۈزۈلمەكتە ئىدى. قىيا - چىيا كۆتۈرۈلۈۋاتقان مەيدان

جىمىشقا باشلىدى. مۇئاۋىن روتا كوماندىرى ساق قالغان جەڭچىلەر بىلەن بىر تەرەپتىن بۆسۈپ چىقىپ كەتتى.

تاڭ ئاتتى.

ئۆلۈكلەر بىلەن تولغان مەيدان — قۇمساڭغۇ تۇپىلىق يەرلەر، پاتقاقلار، قومۇشلار قان بىلەن بويىلىپ سۈرلۈك تۈسكە كىرىپ قالدى.

ئۆڭسۈلى ئۆچكەن، غەزەپتىن چىشلىرى كىرىشكەن باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئىگىز قۇم دۆڭگە چىقىپ، دۇربۇن بىلەن شۇ ياققا قارايتتى، دۇربۇن قانلىق مەيداننى ئېنىق كۆرسەتتى.

مەيداندا گومىنداڭچىلار پەيدا بولدى. ئۇلار يارىلىنىپ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەن ياردارلىرىمىزنىڭ بۇرنىنى، قۇلىقىنى كېسىپ، كۆزلىرىنى ئويۇپ، مەيدىلىرىنى يانجىپ مەيدانغا ئەكېلىپ تاشلىدى. بۇ ھالنى بېشى يېرىلىپ يۈز ـ كۆزى قانغا مىلىنىپ ياتقان گايىتمۇ، دۇربۇن بىلەن قاراۋاتقان ئەنۋەرمۇ كۆردى. گايىت ئۆز قىسمىنىڭ ھايات جەڭچىلىرى چېكىنىۋاتقانلىقىنى بايقىغان، لېكىن بىرنەچچە جەڭچىسىنىڭ بېشىغا چىقماسلىق ئۈچۈن، قىمىر قىلماي ياتقان، مانا ئەمدى گومىنداڭچىلار ئۆلۈكلەرگە نەيزە سانجىپ كېلىۋاتىدۇ. ھېلى ئۆزىگىمۇ سانجىشى مۇمكىن. ئۇ ئېغىر ئېچىنىش، ئەلەم ھېس قىلماقتا. بېشىغا ئۆلۈم سايىسى چۈشكەن ئادەملەر كۆپ ھاللاردا ئۆلۈم ئالدىدا ئۆز خاتالىقىنى، سەۋەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ. گايىت، گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ چېكىنىپ، ئۆزلىرىنى قومۇشلۇق ئىچىگە ئەكىرىپ كەتكىنىگە — ئالدانغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلماقتا.

ئۇ نەيزىنىڭ ئۆزىگە سانجىلىشىغا گۇمان قىلمايتتى، شۇ ھالدىمۇ يەنە ئېلىشىش مۇمكىن، بىراق نەتىجە چىقمايدۇ. نىزامىدىن ئەپەندى ئۈچ كۈن جەڭ، ھۇجۇم بىلەن ئېلىنمىغان داخىيەنزىنى ھىيلە بىلەن ئالدىغۇ، ھىيلە ئىشلىتىپ قۇتۇلۇپ

قالغىلى بولماسمۇ؟...

ئۇ قانغا بويالغان يۈزىنى ئوڭدا قىلىپ ياتتى. ئۆلۈكلەرگە نەيزە سانجىپ كېلىۋاتقانلار ئۇنىڭ قانلار قېتىپ قالغان دەھشەتلىك يۈزىگە بىر قارىدى ـ دە، بېشىغا تېپىۋېتىپ ئۆتۈپ كەتتى.

گايىتنىڭ تەشۋىشلەنگەن كۆزى ئېچىلدى ۋە دۇم بولۇپ، غەيرەت قىلىپ يەر بېغىرلاپ، قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ كۆچىنىپ بىر سائەتتىن ئوشۇقراق يەر بېغىرلاپ ئالدىنقى بىرىنچى قاراۋۇلغا يېقىنلاپ كەلدى.

ــ ھەي ... بىغەملەر ! ماۋۇ يەرگە كېلىش، مېنى يۆلە ! ... ــ ۋارقىرىدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ.

قاراۋۇل ئۇنى يۆلەپ، باتالىيون ئىشتابى ئالدىغا كەلگەندە، جەڭچىلەر كوماندىرىنى ئورنۇۋېلىشتى. ئۇ يەنىلا روھلۇق بولسىمۇ يۈتلىرى دىرىلداپ، دەلدەڭشىپ تۇرالمايتتى.

ــ خۇداغا شۈكۈر، ئامان ئىكەنسەن ...

ــ مېنى ئاسان ئۆلىدۇ، دېۋىدىڭمۇ ! ...

ــ يۈزلىرىڭ نېمە بولۇپ كەتكەن؟...

ــ قورقۇۋاتامسەن، مېنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالغان قانلار بۇ !

ئۇنى شەپقەت ھەمشىرىلەر بۆلۈمى جايلاشقان زېمىلانكا ئىچىگە ئەكىرىپ كېتىشتى.

«روتا كوماندىرى گايىت قۇربان بولدى، ئۆلۈكى دۈشمەن ئىشغالىيىتىدىكى يەردە قالدى» دېگەن خەۋەر تارقىلىپ، ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئۇ پولك «بالنىست»تىدا پەيدا بولغاندا، ھەممىسىدىن بۇرۇن ئۇنى ۋارىسجان يوقلاپ كىردى. گايىتنىڭ بېشى ۋە يۈزلىرىدىكى قان داغلىرى يۇيۇلۇپ، ئىسپىرت بىلەن تازىلىنىپ، ئادەم سىياقىغا كەلتۈرۈلگەن ۋە بېشىنىڭ زەخىملەنگەن يېرى تېڭىلغانىدى، ۋارىسجان كىرگەندە، ئۇ سۈيۈقئاش ئىچىۋاتاتتى.

— يائاللا ... ھېلىمۇ تىرىك قاپسەن، ئويلىمىغان ئۇيىمىز قالمىدى جۇمۇ، گايىتكا، — دېدى ۋارىسجان ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىلگەندىن كېيىن.

— ھە، نېمانچە ئەنسىرەپ كەتتىڭ؟

— نېمىشقا ئەنسىرىمەيمىز، سەن دېگەن ئادەتتىكى ئادەممۇ؟ باتۇر كوماندىر تۇرساڭ ...

— ئۇنچىلىك ئاشۇرۇۋەتمە، قېنى، تاماققا كەلمەمسەن، ئاش كەلسە ئىمان قېچىپتۇ، دېگەن راست گەپ ـ دە ... راستىنى ئېيتسام، دۈشمەن دېگىنىڭگە ھەرھالدا بوش كەلمەيدىغان جۇمۇ، ئۇكا !

— ئۇنى بىز بىلىمىز.

— سەنمۇ بوش كەلمىدىڭ، ئەگەر ھېلىقى خۇنپەرنىڭ ماڭا ئۇرغان ئىشتىكىنى تېپىۋەتمىگەن بولساڭ، مەن دېگەن يوق ـ دە ! قالتىس جەڭ قىلدىڭ، جەڭچى بولساڭ شۇنداق بول.

— ھېلىقى تاپانچىنىڭ قولۇمغا چۈشۈپ قالغىنىنى دېمەمسەن، تازا ئەسقاتتى ئۇ.

— ئۇنىڭغىمۇ چاققانلىق قىلدىڭ، ماڭا قالتىس ياردىمىڭ ئۇكا. پولكوۋنىككە ئۆزۈم دوكلات قىلىمەن، بىرىنچى بولمىسىمۇ، ئىككىنچى دەرىجىلىك ئوردېن ئېلىشقا تېگىشلىكسەن، مۇشۇنداق چاققانلىقىڭ بولسا، ئۆزۈمگە كانۋوي قىلىۋالايمۇيا سېنى؟

— يارىغان بولسام، مەيلى ...

گايىت ئىشنى ئىچىپ بولۇپ، ئاغزىنى ئالقىنى بىلەن ئېرتتى ـ دە، سىرىق بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ يېنىدىن تاماكا خالتىسىنى چىقاردى:

— تاماكا ئورىغىنا، ئۇكا.

ۋارىسجان تاماكا يۆگەپ تۇتاشتۇرۇپ بەردى. گايىت تاماكىنى خۇماردىن چىققۇدەك قاتتىق شوراپ چېكىشكە باشلىدى.

ۋارىسجاننىڭ روھى كۆتۈرۈلگەن، گايىتنىڭ ماختاشلىرى ئۇنىڭ تاۋىنى ئۆستۈرگەندى. ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن بۇيان بۈگۈن بىرىنچى قېتىم كوماندىرنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتى، تېخى ماختاش بىلەن ئىشەنچىكىمۇ ئىگە بولۇۋاتىدۇ: ئەگەر ئۇنىڭغا كانۋوي بولۇۋالسام، نادەمدىن ئۈستۈن ئورۇنغا ئىگە بولۇۋالسام، دېگىنىم ـ دېگەن، ئەتكىنىم ـ ئەتكەن بولاتتى ـ دە، — دەپ ئويلاشقا باشلىدى ئۇ، — نادەمنىڭ ھە دېسىلا گەپدانلىق قىلىپ گۈركىرەشلىرى، رەيھاننىڭ ئادەمگە قىرىچە ـ يېنىچە تېگىشلىرى كوماندىرلارنىڭ ماختاشلىرىدىن ئەمەسمۇ ... مېنىڭ دۆتلۈكۈمنى، مىلتىقنىلا ئويلاپتىمەن ... بۇمۇ بولىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭغا ئېسىلىپلىۋالغۇچە، نېمىشقا باشقا ئۇسۇللارنى ئويلاپ باقمىدىم؟ ... ئەمدى يول ئېچىلىۋاتىدۇ، مۇنۇ كالتە پەمنىڭ كىپتىگە كىرىۋالسام، ئوشۇقۇم ئالچۇ چۈشىدىغان ئوخشايدۇ ... دادام: ئادەم دېگەننى ماختىساڭ خۇش بولىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە ماختاپ ـ ئۇچۇرۇپ بەرسەڭ، ئەقىل ـ ھوشىنى يوقىتىپ قويىدۇ، دەيدىغان. شۇنىمۇ چوڭقۇرراق ئويلىماپتىمىنا ...

— سېنىڭ باتۇرلۇقلىرىڭ ئازمۇ ئەمەس، گايىتكا، — دېدى ئۇ جىددىي قىياپەتتە، — نىزامىدىنكام شۇنچە قۇربانلارنى بېرىپ ئالالمىغان داخېيەنزىنى بىرلا ھىيلە بىلەن ئالدىغۇ، سەنمۇ ئاشۇ ئەجەل پۇراپ تۇرغان قانلىق مەيداندىن بىرلا ھىيلە بىلەن ساق قاپسەنغۇ ...

— ئەزرائىلنى ئازغاشتۇرۇش دېگىنە، بۇ.

— بۇ قايسى جەڭدىن كەم؟!

گايىت ئويلىنىپ قالدى:

— ئۆلگەنلا ئادەم ـ دە بىز ... شۇ يەردە ساق قالغىنىم — دۇنياغا قايتا كەلگىنىم بولدى. ئۇكا، ئابايا سەن باتۇرلۇقلىرىڭ ئاز ئەمەس دېدىڭ، راست گەپنى قىلسام، نىلقا تاغلىرىدىكى ئۇرۇشلاردا — ئۇ چاغدا سەن يوق، بىلمەيسەن، ئېسىبوسىن سېپىدا بىر كىچىك ئەترىتىم بىلەن گومىنداڭچىلارنى قىرىپ،

سايىنىڭ تېشىدەك ياتقۇزۇۋەتتىم، باش ساقچىنى ئالدىغان چاغدىچۇ، ئالدى دەرۋازىدىن چىققانلارنىڭ بىرىنى قويمىدىم، لەڭشاڭ، ھەرەمباغدىكى ئۇرۇشلارنى دەمسەن. ئاچالدىكىنى دەمسەن، ۋاي ـ ۋۇي، سۆزلەپ كەلسەم تۈگىمەيدۇ.

— شۇنچىلىك جەڭلەرنى سەن قىلسەڭ، يەنە گېزىتلەرگە نادەمنى، رەيھاننىلا يازغىنى نېمىسى؟

گايىت كەسكىن جاۋاب بەردى:

— باشقىلارنىمۇ يازدى، ئۇلارنىمۇ يازغىنى توغرا.

— توغرىلىقى توغرا، لېكىن شۇ چاغدا مەھەللىگە چىقسام، كىشىلەر: «گايىت ئىككىڭلار نادەمچىلىك بولالمىدىڭلارمۇ، ئۇنى قالتىس يېزىپ كېتىپتۇ» دېۋىدى، ئۆلمىدىم، ئۇنىڭ بىرىسى بولدۇم دېگىنىمە، — ۋارىسجاننىڭ گەپلىرى گايىتنى ئويلاندۇرۇشقا باشلىدى ۋە ئۇ جىمىپ كەتتى.

— تاماكىدىن يەنە بىر يۆگىگىنە، — دېدى ئۇ ئۇھ تارتىپ.

ۋارىسجان سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئۇ چاغدا سەن بىر ئەترەتنىڭ كوماندىرى، سېنىڭ يازسا ئەرزىگۈدەك شۇنچە نۇرغۇن باتۇرلۇقلىرىڭ بولغاندىكىن، ئاۋۋال سېنى، ئاندىن جەڭچىلىرىڭنى يازسا بولماسمىدى؟

— مەيلى ئەمەسمۇ ...

— ھەممىگە مەيلى، دەۋەرسەڭ، يۇرت ئالدىدا ئادەم ئوسال بولۇپ قالىدىكەن، — دېدى ئۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھەرەمباغلار ئېلىنىپ، ئەنۋەرنى دوختۇرخانىغا يوقلاپ بېرىشقاندا، مۇخبىرلارنىڭ ئۇنى يازماقچى بولۇپ كەلگەنلىكىنى، لېكىن ئەنۋەرنىڭ ئاۋۋال نادەمنى، رەيھاننى يېزىشنى تاپىلىغانلىقىنى، گايىتنى تىلغىمۇ ئېلىپ قويمىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

— بوپتۇ، ئۇكا، بىزنىمۇ يازىدىغانلار چىقىپ قالار.

— ئەمدى ھەرقانچە يازسىمۇ ئاشۇلاردىن كېيىن ـ دە، كېيىن تۇرىدىكەن دەيدۇ ـ دە...

ئۇرۇش ھەر قىسىما قىسمەتلەرگە، ئادەم ئىشەنمىگۈدەك

قىسسەلەرگە باي بولىدۇ: ئۆلدى دەپ سانالغان جەڭچىنىڭ قانلىق مەيدان ئىچىدىن ھاياتقا كۆز ئېچىپ ئۆمىلەپ كېلىشى، تاماق ئېتىشتىن باشقا ھېچ ئىش بىلەن كارى بولمايدىغان ئاشپەزنىڭ بىر چەيدو بىلەن ئىككى قوراللىق دۈشمەننى قول كۆتۈرتكۈزۈشى، رازۋېدكىچىلارنىڭ دۈشمەن ئىچىگە كىرىپ، ئىشتاب باشلىقىنىڭ خەرىتىسىنى ئوغرىلاپ كېلىشى — كۈندە بولمىسىمۇ، كۈنىدە بولۇپ تۇرىدۇ. تىنچ ھايات كەچۈرۈۋاتقانلار ئۈچۈن بۇ ھەيران قالارلىق ئىش بولغان بىلەن، ئۇرۇش قىلىۋاتقان جەڭچىلەر ئۈچۈن كۈندىلىك تىرىكچىلىكتىكى ئاددىي، ئادەتتىكى ئىشلاردەك ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ. بۇ ئىشلار گېزىتلەرگە بېسىلسا، ئەلۋەتتە ئاجايىپ چوڭقۇر تەسىر قوزغايدۇ. غۇلجىدا چىقىدىغان گېزىتلەرنىڭ مۇخبىرلىرى ئاخشام داخېيەنزىگە كەلگەن، ئۇلار كېچىلەپ يول يۈرۈپ (بۇ چاغدا داخېيەنزى بىلەن يىنجۇخۇ ئارىلىقىدا گومىنداڭنىڭ بومباردىمانچى ئايروپىلانلىرىنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن كېچىسى يول يۈرۈلەتتى.) بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنىدى. پولك سىياسىي باشقارما باشلىقى مۇخبىرلارنى باشقا زېمىلانكىلاردىن چوڭقۇرراق ياسالغان «بالىنىست» دەپ ئاتىلىدىغان، ھازىر بولسا گايىت ياتقان ئازادە ئۆيگە باشلاپ كىردى. بېشى داكا بىلەن تېڭىلغان گايىت ۋارىسجان بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

— مانا بىزنىڭ گايىت، — دېدى سىياسىي باشقارما باشلىقى مۇخبىرلارغا ئۇنى تونۇشتۇرۇپ، — جەڭچىلىرىنىڭ ھاياتى ئۈچۈن، ئۆلۈم مەيدانىدا قېلىشقا رازى بولغان ۋە ئۇ يەردىن ھالسىز ھالدا پەم بىلەن سالامەت كەلگەن، قورقۇمسىز روتا كوماندىرىمىز.

— مانا، ئەمدى ھاياتىمنى ساقلاپ قالغان جەڭچى، — دەپ ۋارىسجاننى كۆرسەتتى گايىتمۇ، — ئەگەر بۇنىڭ چاققان - چەبدەسلىكى، جەسۇرلۇقى بولمىسا، پېقىر ئۆزىنى ئۇ دۇنيادا كۆرەتتى.

سىياسىي باشقارما باشلىقى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مۇخبىرلار خاتىرە دەپتەرلىرىنى ئېچىشىپ، گايىت، ۋارىسجانلار بىلەن سۆھبەتكە كىرىشتى.

*　　*　　*

ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان دۇشمەننىڭ يېقىندىن بېرى تەھدىتى، ھۇجۇمى كۆپىيىۋاتقانلىقتىن ئەنگىلەنگەن گۇمانىي دەلىللەرنى دوكلات قىلىش ئۈچۈن پولك ئىشتابى جايلاشقان زېمىلانكىغا باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر كىرىپ كەلدى:

— يولداش پولكوۋنىك، — دېدى ئۇ ھۆرمەت بىلەن ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئېلىپ، — يېقىندىن يۈز بېرىۋاتقان ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىش ئۈچۈن كەلدىم.

— راھەت، قېنى سۆزلە!

— يېقىندىن بېرى روتىلارغا قوشۇۋېتىلگەن ئەسىرلەرگە قاراۋۇللۇق نۆۋىتى كەلگەندە، يوقاپ كېتىدىغان، باشقىلىرى ئۇلارنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى يوشۇرىدىغان ئەھۋاللار يۈز بېرىۋاتىدۇ...

— يوشۇرىدىغانلار بۇرۇنقىلاردىنمۇ؟

— ياق، قوشۇلغانلاردىن.

ئىزامىدىن ئويلىنىپ قالدى.

— سۈرۈشتۈرۈلمىدىمۇ؟

— سۈرۈشتۈرۈلدى، يولداش پولكوۋنىك، نەتىجە چىقمايۋاتىدۇ.

پولكوۋنىكنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ، كۆزلىرى ئەتراپىدا ئۇششاق قورۇقلار كۆرۈندى. بۇنداق ھالەت ئۇ جىددىيلەشكەندە پەيدا بولاتتى.

— ئۇلارنى ياخشى تاماق، ئېسىل ھاراقلار بىلەن مېھمان

قىل.

ئەنۋەر تەئەججۇپلەندى:

— ھە؟ ...

— ئاندىن سۇرۇشتۇر، ھەممىنى ئۆزلىرى سۆزلەيدۇ، سەن تېخىچە دۈشمىنىڭنىڭ مىجەز - خۇلقىنى بىلمەمسەن؟

— قايتىشقا رۇخسەت قىلىڭ.

— بۈگۈندىن قالمىسۇن!

— خوپ، بولىدۇ!

— قايت.

ئەنۋەر بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى ۋە ئۇدۇل خوجىلىق بۆلۈمىگە كىرىپ تاماق زاكاز قىلدى: سەككىز خىل سەيلىك تۆت جوزا، سەككىز بوتۇلكا ئاق ھاراق، سەككىز بوتۇلكا قىزىل ھاراق، يىگىرمە تۆت قاچا مەنپەر.

ناگان - ناگاندا ئېتىلىپ قالىدىغان ئوقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، يىنجۇخۇدا تىنچ، جىمجىت جەڭچىلىك ھايات يەنە باشلىنىپ قالدى. لېكىن، بۇ جىمجىتلىقنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدىغانلىقىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيتتى. جەڭچى قەلبى ئەلۋەتتە يەنە بۇ جەڭلەرنىڭ بولۇشىنى سېزەتتى - يۇ، قايسى تەرىقىدە بولىدۇ، بۇنى ئېيتىپ بېرىش قىيىن ئىدى. ھازىر جەڭچىلەرنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك ئىشى، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى سۆزلەش ئىدى. شۇڭا، جامالىدىن بىلەن ئاراش ئابدۇۋەلىنى ئۇنىمىغانغا قويماي، ئۇزۇلۇپ قالغان سەرگۈزەشتىنى سۆزلەشكە ئاچىقتى.

— سائەت ئون ئىككىدە ماڭا قاراۋۇللۇق نۆۋىتى كېلىدۇ، — دەيتتى ئابدۇۋەلى كەينىگە شوخشۇپ.

ئۇنىڭغا قويامدۇ، ئىككىسى ئۇنىڭ ئىككى بىلىكىدىن تۇتۇپ - تارتىپ زورلايتتى.

— سائەت ئون ئىككىگىچە سۆزلەيسەن، مۇشۇ يەردىنلا قاراۋۇللۇقۇڭغا بارىسەن ...

— تاتلىق ئۈيقۇڭنى بۇزۇشمۇ يوق ...
ئۇلار قارىياغاچ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇرۇشتى. بۇ يەرگە بۈگۈن نادەم بىلەن رەيھاننىڭ كەلمىگىنىگە ھەيران بولغان ۋارىسجان يانپاشلاپ ياتقان ھېلىقى قومۇشلۇق يېنىدىن كەلدى:
— مەنمۇ ئاڭلاي.
ئابدۇۋەلى ھېكايىسىنىڭ ئاخىرىنى سۆزلەشكە چۈشتى.
«شۇنداق قىلىپ، ئەختەربۈۋى بىلەن كېلىشىپ قالدۇق. مەن ساۋات چىقىرىدىغانلارنى ئوقۇتۇپ بولۇپ، ئەل ئايىغى بېسىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئۆيىنىڭ كەينىدىكى يوغان باغقا بارىمەن، ئەختەربۈۋى ئاتا - ئانىسى قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا ئاستا باغقا چىقىدۇ. شۇ يەردە ئۇچرىشىپ تۇرىدىغان بولدۇق. بىز بىر - بىرىمىزگە شۇنداق ئىچەركىشىپ كەتتۇقكى، بىر - ئىككى كۈن كۆرۈشەلمەي قالساق، تۇرالماي قېلىشاتتۇق. قىش ئايلىرى كەلگەندە بىزنىڭ كۆرۈشۈشىمىز قىيىنلاشتى. بۇنىڭغا يەنە ئەختەربۈۋى ئامال تاپتى، ئۇ دادىسىدىن شۇنچە قورقسىمۇ، يېرىم كېچىلەر مەزگىلىدە دادىسىنىڭ كونا جۇۋا، قۇلاقچا، پىيمىلىرىنى كىيىپ، خۇددى بىر ئەر كىشىدەك سۇرەتتە بىزنىڭ ياتاققا كېلەتتى. مەن كۆيۈك، ئىشق - مۇھەببەتتە ئەرلەرگە قارىغاندا قىزلار چىڭمىكىن دەيمەن، ئۆز مۇھەببىتىگە سادىقلىق، ۋاپادارلىقتا ئەگەر بېشىغا مەڭگۈلۈك جۇدالىق كەلسە، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان قىزلارنى كۆردۈم، ئۇلار كۆيۈكتىمۇ شۇنداق، ۋاپا - ئەقىدىدىمۇ شۇنداق ! ئۇ كەلگەندە، مېنى ئىزا تارتقۇزۇپ قۇرۇق كەلمەيتتى، تۇخۇم پوشكىلى، سامسا، پىشقان گۆشلەرنى ئەكېلەتتى. تېخى قاراپ ئولتۇرۇپ ماڭا يېگۈزمىگۈچە كۆڭلى تىنمايتتى.
بىر كۈنى ئۇ بېشىنى كۆكسۈمگە قويۇپ تۇرۇپ سورىدى:
— ئابدۇۋەلى، مېنى راست ئالامسىز؟
ئۇنىڭ سوئالى مېنى تەئەججۇپلەندۈردى.
— بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟

— سوراۋاتىمەن ـ دە ... — ئۇ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇراتتى.
— ئالمايچۇ؟
— راستمۇ؟
— راست بولمايچۇ ...
ئۇ ھەرقاچان مېنىڭدىن ئۈستۈن تۇراتتى:
— ئەمىسە، نېمىشقا ئۆيگە كىشى كىرگۈزمەيسىز؟
راستىنى ئېيتسام، مەن بۇ توغرۇلۇق تېخى ئويلاشمىغانىدىم، لېكىن ئويلىماپتىمەن دېگىلى بولامدۇ؟
— سىز بىلەن مەسلىھەت قىلماقچىدىم، كىشى كىرگۈزسەم، دادىڭىز ئۇنارمۇ؟
— دادام ئۇنىماي قالسا قانداق قىلىسىز؟
ئۇنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش تەس ئىدى.
— ئۇنىماي قالسا ...
— ئۇنىماي قالسا بوپتۇ دەيدىكەنسىز ـ دە؟
— ياق، بىر ئىلاجىنى قىلارمىز ...
— دادام راست ئۇنىماسلىقى مۇمكىن، ئۇنىمىسا، قېچىشنى ئويلىمىدىڭىزمۇ؟
مەن چۆچۈپ كەتتىم.
— قېچىش؟ ...
— بىزنىڭ بۇ يەردە ئەپقاچمىغان ئەر ئەمەس، دەيدىغان گەپ بار ...
مەن مۇنداق گەپنى ئاڭلىغان بولساممۇ، لېكىن بىر ئوقۇتقۇچى ئۈچۈن بۇنداق قىلىش نومۇسقۇ، دەپ ئويلايتتىم.
— ئىش كەينىگە تارتسا، بەلكى شۇنداقمۇ قىلارمىز، — دېدىم.
— تېخى ئەپقېچىپ ئۆيلەنمىسە، ئۆيلەنگەندەك بولمايدىغان، قېچىپ تەگمىسە، يۇخادىن چىقمايدىغان، ئۇنىڭسىز ئۆتكەن تويىنىڭ ئەتىۋارىمۇ بولمايدىغان ئادەتمۇ بار، — دېدى ئەختەربۈۋى

كۆلۈپ تۇرۇپ.

ئىككىمىزنىڭ مەسلىھەتى شۇ بولدى: باھاردا توي قىلىدىغان بولۇپ كېلىشتۇق.

باھار ئايلىرىمۇ كەلدى. يېزىنىڭ بىر ئاقساقىلى بىلەن يەرلىك بىر پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىنى ئەلچىلىككە ماڭدۇردۇم. بىرىنچى قېتىمدا دادىسى مەسلىھەت قىلايلى، دەپتۇ. ئىككىنچى قېتىمدا: ئۇ مېنىڭ قىزىمنىڭ خىلى ئەمەس ھەم ئۇنداق دەھرىينىڭ بالىسىغا بېرىدىغان قىزىممۇ يوق ... دەپتۇ. ‹خىلى ئەمەس› دېگىنى — گاداي كۆرۈۋاتقىنى، ‹دەھرىينىڭ بالىسى› دېگىنى — دادامنى دىنسىز دېگىنى ئىدى. ئەمدى دادامنى نېمىشقا ‹دەھرىي› دەيدۇ؟ بۇنى ئازراق سۆزلەي: دادام كەمبەغەل بولغان بىلەن كىتاب ئوقۇيالايدىغان، ئەرەب ـ پارس تىللىرىدىن ئازراق ساۋاتلىق، كونا شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى پىششىق بىلىدىغان، ئۆزىمۇ ئانچە ـ مۇنچە شېئىر يېزىپ قويىدىغان ئادەم ئىدى. دادام دىنسىز ئەمەس، ئەمما ياخشى ـ يامان ئىشلار پېشانىگە يېزىلغان بولىدۇ، دەيدىغان خۇراپىي قاراشلارغا قارشى ئادەم ئىدى. بىر كۈنى مەھەللىمىزدىكى نەزىردە، كاتتا مەسچىتنىڭ بىر مەشھۇر ئىمامى خەتمىقۇرئان قىپتۇ. تۈگىگەندىن كېيىن، دادام:

— تەخسىر، نەزىر ـ چىراغ دېگەندە مۇسىبەت توغرىسىدىكى ئايەت ئوقۇلۇشى لازىم، سىلىنىڭ بۇ ئوقۇغانلىرى كۆچەت يېتىشتۈرۈش ـ ئاسراش توغرىسىدىكى ئايەت، مۇنداق قىلىسىلا بولامدۇ، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ناھايىتى ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىمام، دادامغا كۆڭلىدە ئۆچمەنلىك ساقلاپ يۈرۈپتۇ. يەنە كۈنلەرنىڭ بىرىدە، شۇ ئىمامنىڭ خوتۇنى ئۆلۈپ كېتىپ قىرقى توشمايلا ئۆيلىنىشىنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ ۋە شۇ مەھەللىدىكى بىر تۇل خوتۇننىڭ ئۆيىگە خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن كىرىپ كېتىدىغانلىقىنى، بامدات نامىزىغا شۇ ئۆيدىن چىقىدىغانلىقىنى كىشىلەر كۆرۈپ قاپتۇ. خۇتبىگە چىقىۋېلىپ دائىم ئىنساب،

ئەخلاق، دىيانەت، ھايا ... توغرىسىدا تىنماي ۋەز ئېيتىدىغان بۇ ئىمامنىڭ رەسۋاچىلىقلىرىدىن غەزەپلەنگەن دادام مۇنداق شېئىر يېزىپتۇ:

بار ئىكەن بىر يۇرت ئىمامى يېشى يەتمىش ئىككىدە،
دەيدىكەن: كۆيگەن زىناخورلار دوزاخنىڭ تەكتىدە.
بىر كۈنى تاسادىپەن قازا يېتىپ خوتۇنىغا،
قاپتۇ نەۋرە ـ چەۋرىسى كۆز ياش تۆكۈپ مۇڭ ئىلكىدە.
بۇ قازا قىرقى تېخى توشماي تۇرۇپ، نەپسى تېشىپ،
ھەر يانغا قاتراپتۇ ئىمام ئۆيلىنىشنىڭ قەستىدە.
ئۇچرىتىپ قاپتۇ ئۇنى ئەسلىي مەھەللە بىر كۈنى،
چىققىنىنى بىر تۇل خوتۇننىڭ ئۆيىدىن تۈن ـ كېچىدە.
ئاغزىدا ھاتەم، ئەمەلدە ئۇ زىناخور بەتبەشەر،
بوپتۇ راست رەسۋايىئالەم ئەل ـ جامائەت كۆزىچە.
بىلمىدىم قادىر خۇدا بەرگەي ئاڭا قانداق جازا،
خوپ بولار قانداق جازا ھەم بۇ سۇپەت شەرمەندىگە؟!

دادامنىڭ بۇ شېئىرى ئەل ئىچىگە تارقىلىپ، جامائەت ئىچىدە زور قىزىقىش پەيدا قىپتۇ. ھېلىقى ئىمامنىڭ بۇنىڭ بىلەن ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ كۈچىيىپ، دادامنى «ئەھلى ئۆلىمالار شەنىگە داغ چۈشۈردى» دەپ مەھكىمە شەرئىگە چېقىپتۇ. ئۇنىڭ چاقۇسى بىلەن دادام مەھكىمە شەرئىگە چاقىرىلىپ، ئاتمىش دەررە ئۇرۇش بۇيرۇلۇپتۇ. شۇ چاغدىكى غۇلجىنىڭ ئىلغار، خەلقپەرۋەر ئادىمى ئاۋاكرى شىيەنگەن بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ، دادامنى ئاتمىش دەررىدىن قۇتقۇزۇۋاپتۇ. دادامنىڭ ئىچى كۆچلۈك، ناھەق ئىشلارغا غەزىپىنى يوشۇرالمايدىغان ئادەم بولغاچقا، بىر كۈنى يەنە بىر سورۇندا: «ياخشى ـ يامان ئىشلار پېشانىگە يېزىلغان، بەندىنىڭ ئۇنى كۆرمىكى بەرھەق» ... دېيىلىۋاتقاندا، دادام غەزىپىنى باسالماي، ئۆمەر ھەييامنىڭ مۇنۇ شېئىرىنى ئوقۇپتۇ:

ئەزەلدىن لېيىمنى ئەتكەنتى خالىق،
قىلماقچى ئىشىمنى بىلمىش ئۇ ئېنىق.
ھەر گۇناھ قىلسامۇ ھۆكمىدىن قىلدىم،
مەھشەردە جازالاش — بۇ نېچۇك مەنتىق.

شۇنىڭ بىلەن دادام يەنە مەھكىمە شەرئىگە چاقىرىلىپ: ئاۋۋالقى گۇناھلىرىغا تۇۋا قىلماي، يەنە ئۈستىلەپ گۇناھ ئۆتكۈزدى، دەپ يۈز دەررىگە بۇيرۇلۇپتۇ. بۇنىڭغا يەنە ئاۋاكرى شىيەنگەن ئارىلىشىپ، ئەللىك دەررىنى سورىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن دادام قالغان ئەللىك دەررىنىڭ زەربىسى بىلەن ئۈچ ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى. ئەختەربۇۋىنىڭ دادىسىنىڭ، دادامنى «دەھرىي»، مېنى «دەھرىينىڭ بالىسى» دېيىشى مۇشۇ ۋەجىدىن ئىدى.

نۇرغۇن ئادەملەر بىزنىڭ ئىشىمىزغا ئارىلاشتى: بالىلىرىمىزنىڭ ئاغزىغا ئىلىم سىڭمۋاتىدۇ، ئۆزى ياۋاش، ئاق — قارىنى پەرق ئەتكەن بالا، بۇنىڭدىن يېڭىلمىسىلە، دېيىشتى، لېكىن ئۇ دېگەن گېپىدىن يانمىدى ۋە ئەختەربۇۋىنى ئۆيدىن چىقارمايدىغان بولدى ھەم ئوقۇتۇۋاتقان كىچىك بالىسىنى مەكتەپتىن چىقىرىۋالدى. بىزنىڭ كۆرۈشمىكىمىزمۇ قىيىنلاشتى. ھەتتا قېچىش ئۈچۈن مەسلىھەتمۇ قىلالمايدىغان ھالغا كەلدۇق، ياز ئايلىرىمۇ كەلدى، ۋاقىت بولسا چاپقاندەك تېز ئۆتۈۋاتىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك؟ تەقدىر دېگەن مۇشۇ دەپ يۈرەمدۇق؟...

بىر كۈنى كېچىدە بېغىغا باردىم ۋە بۆدۈنە بولۇپ سايرىدىم. ئەختەربۇۋى ئاۋازىمنى ئاڭلاپ باغقا چىقتى، چىقتى — دە، مېنى كۆرۈپ ئۆزىنى ئاتتى، ئۆكسۈپ — ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى ... قانچە بەزلىسەممۇ توختار ئەمەس ئىدى. ئاخىر ئۇ:

— سىز ئۆيدىكى ئىشلارنى بىلمەيسىز، مېنى ئارا

ئۆستەڭدىكى[1] بىر بايغا توقاللىققا بەرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، — دېدى يىغلاپ تۇرۇپ، — كۆرۈشەلمەيدىغان ئوخشايمىز، دەپ بەك قورققانىدىم ...

— ئۇنداق بولسا قاچايلى، — دېدىم مەن جىددىيلىشىپ، — سىزمۇ، مەنمۇ تەييارلىقىمىزنى قىلايلى، ئۆگۈنلۈككە يېرىم كېچىدە مەھەللىدىن چىقىپ كېتىمىز. ئۇچرىشىدىغان يېرىمىز يالغۇز سۆگەت.

قاچتۇق. تاڭ سۈزۈلۈشىنىڭ ئالدىدا توقايغا[2] — يىراق تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىگە يېتىپ باردۇق. تۆت كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بىزنى ئىزدەپ شاڭيونىڭ ئىككى ئادىمى توقايغا كەلدى. بۇ يەردىكى ياشلار بىزگە بولۇشقانلىقتىن، ئۇلار ئەختەربۇۋىنى ئەكېتەلمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار جىمىپ قالمايدۇ، يەنە كېلىدۇ، دەپ ئويلاپ، شەھەرگە قاچماقچى بولۇپ تۇراتتۇق، ئىككى قوراللىق چېرىك بىلەن ھېلىقى ئىككىسى كېلىپ قالدى ...»

ھېكايىگە تازا بېرىلىپ كەتكەن جامالىدىن چىدىيالماي ۋارقىرىۋەتتى:

— ئەخمەق، دەسلەپتىلا شەھەرگە قاچماي، نېمە پايدىسى بار يېقىن يەرگە قاچقانىنىڭ ...

— بىز مۇنداق ئويلاپتۇق، — دېدى ئابدۇۋەلى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — «بولار ئىش بولدى، ئەمدى ئىككىمىزنىڭ نىكاھىنى قىلىپ قويايلى، دەمدىكىن دەپ قاپتىمىز. خەير، بىز كېچىكىپ قاپتۇق. شۇنىڭ بىلەن ئەختەربۇۋىنى مۆكتۈرۈۋېتىپ، مەن ئابرال تېغىغا ياماشتىم. ئۇلار مېنى كۆرۈپ قېلىپ، كەينىمدىن قوغلىدى. دەسلەپ ماڭا يېتىشىۋالغان چېرىكنى بىر مۇشت بىلەنلا تاغدىن دومىلىتىۋەتتىم. قالغان ئۈچى ئۈچ تەرىپىمدىن قورشاپ، مېنى تۇتۇۋالدى ۋە ئۆلگۈدەك ئۇرۇشتى. ئاندىن پۇت - قولۇمنى باغلاپ، شەھەرگە ئېلىپ ماڭدى.

① ئارا ئۆستەڭ — يېزا ئىسمى.
② توقاي — يېزا ئىسمى.

ئەخەترىبۇۋىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمىدىم. مېنى باش ساقچىغا ئەكىرىپ سولاپ قويدى. ئەكىرگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى چېرىكنى ئۇرغىنىم ئۈچۈن، مېنىمۇ ھوشۇمدىن كەتكۈچە ئۇردى ... شۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. ئىككى ئايدىن كۆپرەك ياتتىم، يا سوراق قىلمىدى، يا چىقىرىۋەتمىدى. ئاخىر سىلەر ساقچى ئىدارىسىنى ئالغان كۈنى ئازاد بولۇپ چىقتىم ـ دە، قولۇمغا مىلتىق ئالدىم، ئۇدۇل بېرىپ ئەخەترىبۇۋىنىڭ دادىسىنى ئاتماقچى بولدۇم، لېكىن كوماندىرلار يول قويمىدى، ھازىرقى پەيتتىكى ئاساسىي دۈشمەن مۇستەبىت گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئىكەنلىكىنى، ئۇنى يوقاتمىغۇچە ئەركىن ـ ئازاد بولالمايدىغانلىقىمىزنى چۈشەندۈردى. ئۇرۇشقا قاتنىشىپ كەتتىم، سىلەر بىلەن مانا مۇشۇ يەرگىچە كەلدىم. ئېچىنىشلىق يېرى، ئۇرۇشقا مېڭىشتىن يېرىم سائەت ئىلگىرى ئەخەترىبۇۋىنىڭ مېنى ئىزدەپ شەھەرگە كىرگەنلىكىنى ئاڭلىدىم، بىراق مەن گازارمىدىن شەھەرگە چۈشەلمىدىم، چۈنكى جەڭگىۋار يۈرۈش سىگنالى يول قويمىدى. بۇياققا ئاتلىنىپ كەتتۇق. ئەخەترىبۇۋى مېنىڭ ھايات ئىكەنلىكىمنى ئاڭلاپ، خۇشال بولغاندۇ ... ئاجايىپ شېرىن ئۈمىدلەر بىلەن شەھەرگە كىرگەن بولغىيدى ... ئازراق كېچىكىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق ئۆكۈنگەندۇ؟ ... بۇلارنى ئويلىسام، ئىچىم تىت ـ تىت بولىدۇ، ئازابلىنىمەن، ئۆرتىنىمەن ... ئامال قانچە، جەڭگىۋار سەپ شۇنداق بولىدىكەن، خەت يازاي دېسەم، دادىسىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالارمىكىن، دەپ ئەنسىرەيمەن ...»

ئاراش بىلەن جامالىدىن ھېكايىنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلىغاندا، خۇددى ئابدۇۋەلىگە ئوخشاش، ئەخەترىبۇۋىگە چوڭقۇر ئېچىندى، قايغۇردى، ئازابلاندى ... ۋارىسجانچۇ؟ ئۇ ئۆزىگە ئېچىندى. كاشكى ئۇنىڭ ۋەدىلەشكەن شۇنداق يارى بولسىچۇ ... ئەگەر رەيھان ئۇنىڭغا يار بولغان بولسا، ئۇنىڭ يولىدا قانچە ـ قانچە جاپالارنى تارتىپ كەتسە، ھىجرانلىق ئوتىدا تولغىنىپ كۆيسە ...

ئۇ ئۆزىدىن قانچىلىك رازى بولۇپ كېتەر ئىدى ـ ھە ! بەخت دېگەن شۇ ئەمەسمۇ، شۇنداق ئاجايىپ قىسمەت نېمىشقا ئۇنىڭ پېشانىسىغا پۈتۈلمىگەندۇ؟ ... ئۇ ئاۋۋال ئىچىدە ئۆزىنى تىللىدى، ئاندىن تادەمنى تىللىدى. رەيھاننىڭ بېشىنى ئايلاندۇرمىغان بولسا، مۇنداق ئازابقىمۇ قالمىغان بولار ئىدىم ... ئۇلار ئورنىدىن قوزغالغاندا، سائەتمۇ ئون ئىككى بولاي دەپ قالغانىدى. تولغان ئايىنىڭمۇ تىنىق ئاسمانغا چىققىنىمغا خېلى بولدى.

كەيپى ئۇچقان ئابدۇۋەلى قاراۋۇللۇقىغا ئاستا ماڭدى.

* * *

ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، قاپىقى سىلىنغان نىزامىدىن تېلېفونىستنىڭ يېنىغا كەلدى.

— يولداش پولكوۋنىك، ئالاقە ئۈزۈلدى، — دېدى تېلېفونىست.

تېلېفون سىمىنى ئۇلاش ئۈچۈن، ئىككى جەڭچى دەرھال ئاتلىق يولغا چىقتى. جىلە بولغان نىزامىدىن پولك ئىشتابى ئالدىدا دەممۇدەم سائىتىگە قاراپ تۇراتتى.

يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ئىككى ئاتلىقنىڭ بىرسى قايتىپ كەلدى.

— ئۇلاش مۇمكىن بولمىدى، يولداش پولكوۋنىك ! — دېدى ئۇ ھاسىراپ تۇرۇپ، — ئۇ يەرنىمۇ دۈشمەن ئىگىلەپ بوپتۇ، ئەسكى تاملىق بىلەن قارىياغاچلىقنىڭ ئىچى گومىنداڭچىلار بىلەن تولۇپتۇ ...

شۇ چاغدىلا نىزامىدىن بىردىنلا سەگەكلەشتى:

— سەپدىشىڭ قېنى؟

جەڭچىنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى.

— ئۇ ... ئوق تېگىپ ... ئۆلدى.

ئۈچ كۈندىن بىرى ئوق ـ دورا يەتكۈزىدىغان ھارۋىلار كەلمەيۋاتاتتى. تونۇگۈن كېلىشى كېرەك ئىدى، بۈگۈنمۇ يوق. نىزامىدىن: ھەممە يېقىمىز قورشىلىپ بوپتۇ ـ دە، دەپ ئويلىدى. ئوق ـ دورا بۇ يەرگە ئەللىك كىلومېتىردىن يىراقراق يەردىن ـــ داخېيەنزىدىن توشۇلاتتى. ئەسلىدە ھارۋىلار بومباردىمانچى ئايروپىلانلارنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن كېچىسى ماڭاتتى. تونۇگۈن كېچىسى ئۈچ ھارۋا يولغا چىققان، ئالدىدىكى ھارۋىنىڭ ئادىمى ئۇخلاپ قېلىپ، ھارۋىنىڭ بىر چاقى يول چېتىدىكى چوڭقۇر پاتقاقتا چۆشۈپ كېتىپ، ئۇنى چىقارغۇچە تاڭ ئېتىپ كەتكەن. ھارۋىنى پاتقاقتىن چىقىرىپ، ئەمدىلا مېڭىشىغا ئىككى ئايروپىلان پەيدا بولۇپ، بومباردىمان قىلغان، نەتىجىدە ئۈچ ھارۋىدىكى ئوق ـ دورا پارتلاپ تۈگىگەن، نىزامىدىن بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەرسىز ئىدى.

نىزامىدىن دەرھال باتالىيون كوماندىرلىرىنىڭ يىغىنىنى چاقىردى ۋە مۇنداق دېدى:

ـــ ئەھۋالىمىز ئېغىر، يولداشلار، ئەسىرگە ئېلىنىپ، قىسىملارغا قوشۇۋېتىلگەنلەر دۈشمەن بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىزنىڭ كۆپرەك ئوڭۇشسىزلىقلارغا ئۇچرىشىمىز ئاشۇلارنىڭ خائىنلىقىدىن، دۈشمەننىڭ بىزنىڭ ھەربىي پوزىتسىيەمىزنى بىلىپ قالغانلىقىدىن بولغان. ھازىر قورشاۋدا قالدۇق، ئەڭ ئېغىرى، ئوقىمىز تۈگەي دەپ قالدى، بىر تەرەپنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكىمۇ يەتمەيدۇ، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟

باتالىيون كوماندىرلىرى نىزامىدىنىنىڭ مەلۇماتىدىن، ئەندىشىلىك سوئالىدىن سەگەكلىشىپ، جىددىي ئويغا پېتىشتى. قىسىملار ھەرىكەتلىنىۋاتقان ئەندىشىسىز بۇ ئورۇننى مانا ئەمدى كۆزگە كۆرۈنمەس، ئەمما ئېغىر بىر خىل ۋەھىمە قاپلىۋالغانىدى. كوماندىرلار تاماكا يۆگەپ چېكىشتى ۋە كۆكۈچ تاماكا ئىسلىرىنى ئېغىز ـ بۇرنىدىن پۇرقىرىتىشتىپ ئېغىر

جىملىققا چۆكۈشتى. خېلى ئويلىنىشلاردىن كېيىن، تەكلىپلەر قويۇلۇشقا باشلىدى: بەزىلەر، باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، بىر تەرەپنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىش، بەزىلەر قىسمىنىڭ يېرىمىنى چېكىندۈرۈپ، قالغان يېرىمىنى قۇربان بېرىش، يەنە بەزىلەر، بىر ئامال قىلىپ داخېيەنزىگە سۈەز① ئەۋەتىش تەكلىپلىرىنى بەردى. تېخى بەزى كوماندىرلار قىسىم هازىرغىچە دۇچ كەلمىگەن بۇ ئېغىر ئەھۋالدىن مەڭدەپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي سۆزسىز جىم ئولتۇرۇشتى.

— ئالدى بىلەن بىز ئۇنۇملۇكرەك بىر چارە تاپايلى، — دېدى بىرىنچى باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر، — بولمىغاندا پايدىسى ئاز بولغان چارىنى قوللىنىمىز. مېنىڭچە، داخېيەنزىگە يوشۇرۇنچە سۈەز ئەۋەتىش كېرەك. بۇ يەردە داخېيەنزى تەرەپكە كېتىدىغان بىر كۆتۈرمە ئېرىق بار. ئۇنىڭ ئىككى ياقىسىنى ئۆسكىلەڭ ئوت - چۆپلەر، قومۇشلار قاپلاپ تۇرىدۇ. مۇشۇنىڭدىن نېمىشقا پايدىلانغىلى بولمايدىكەن؟...

جىددىي مۇزاكىرىدىن كېيىن يىغىندىكىلەر مۇنداق قارارغا كېلىشتى: كۆتۈرمە ئېرىق ئىچى بىلەن داخېيەنزىگە سۈەز ماڭدۇرۇش كېرەك، سۈەز پىيادە دەم ئالماي ماڭسا، ئۇ يەرگە ئون بىر، ئون ئىككى سائەتتە ئاران يېتىپ بارالايدۇ، دۈشمەن ئۇنىڭغىمۇ قاراپ تۇرمايدۇ - دە، شۇڭا ھەم قورقۇمسىز، ھەم پەملىك، ھەم ئاتقا مىختا بىر جەڭچىنى ئەۋەتىش كېرەك.

نىزامىدىن مۇنداق دېدى:

— سۈەز دەرهال ماڭسۇن، بىز جىددىي جەڭ تەييارلىقىغا كىرىشەيلى! نەيزىلىشىش جېڭى، قوچاقلىما جەڭ مەشقى ئېلىپ بېرىلسۇن! قايتىڭلار.

نىزامىدىن ئەنۋەرنى ئېلىپ قالدى:

— كىمنى ئەۋەتىسەن؟

— باتىرغازىنى، ئۇ ئاتقا چېرىك، بايىقى شەرتلەر ئۇنىڭدىن

① سۈەز — خەۋەرچى مەنىسىدە.

تېپىلىدۇ.

— بولىدۇ، ئۇنى چاقىر!

ئەنۋەر بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇن مىنۇتتىن كېيىن باتىرغازىنى باشلاپ كىردى.

— يولداش پولكوۋنىك! چاقىرتىشىڭىز بويىچە كەلدىم، — دېدى ئۇ ئىككى پۇتىنى جۈپلەپ تىك تۇرۇپ.

— راھەت، ۋەزىپەڭنى ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— بۇ جىددىي، شۇنداقلا ئۇلۇغ ۋەزىپە، پۈتۈن بىر پولكنىڭ ھايات قېلىشى ياكى تارمار بولۇشىغا مۇناسىۋەتلىك ۋەزىپە!

— تەييارمەن، يولداش پولكوۋنىك!

— تەلىپىڭ بارمۇ؟

— بار.

— خوش؟

— بىر ئىنچىدىن ماڭا ئەڭ ياخشى ماۋزۇر بېرىلسە، ئىككىنچىدىن جىرەن قاشقىڭىزنى بەرسىڭىز.

نىزامىدىن كۈلۈمسىرىدى:

— ئال، ئۇنىڭدىن چوڭراقى بولسىمۇ ئال، قېنى، ئىنىم، ئىشىڭغا مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمەن، — نىزامىدىن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ خوشلاشتى.

قومۇش قۇلاقلىق يۈگۈرۈك جىرەن قاشقىنى يېتىلەپ چىققان باتىرغازىنى يولغا سېلىپ قويۇش ئۈچۈن، نادىم ئۇنىڭ بىلەن كۆتۈرمە ئېرىق ياقىسىغا بىللە كەلدى. ئۇلار ئېرىدىكى دۈشمەن ئىگىلىۋالغان ئەسكى تاملىق ۋە قويۇق قارىياغاچلىققا نەزەر تاشلىدى. كۆتۈرمە ئېرىق ئۇ يەرنىڭ شەرقىدىن ئىنداپ ئۆتەتتى.

— كېچىسى بولسىمىغۇ يىلاندەك تولغىنىپ ئۆتۈپ كېتەتتىم، — دېدى باتىرغازى، — ھازىرمۇ ئاشۇ خەتەرلىك جايدىن ئۆتۈۋالسىلا ئاتنى مىنىمەن - دە، چاپىمەن، ئۇچقۇر دۇلدۇل مېنى بىر سائەتنىڭ ئىچىدە داخپىەنزىگە يەتكۈزىدۇ.

باتىرغازى ئاتنى يېتىلەپ كۆتۈرمە ئېرىق ئىچىگە چۈشتى.

ئاتنى يېتىلەپ، ئۆزى بېشىنى ئېگىشتۈرۈپ ماڭسا، ئېرىق ياقىسىدىكى ئوت ـ چۆپلەر، قومۇشلار ئۇنى يۇشۇرۇپ قالاتتى. ئىككىسى قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. ئاغزىدىن چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالمىغىنى بىلەن ئۇلار بۇ خوشلىشىش، بەلكى ئاخىرقى خوشلىشىش بولۇپ قالار، دېگەننى ئويلىماقتا ئىدى.

— ياخشى بايقا، نېرىدىكى تۇزدىن توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلسە، مېنى ئۆتۈپ كەتتى دەپ ھېسابلاۋەر، توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلمىسە ...

— قوي، مۇنداق سۆزۈڭنى، — دېدى نادەم، — يولۇڭ خەتەرسىز بولسۇن، مەن ئىشتابقا خۇش خەۋەر ئاپىراي، قېنى ماڭ.

نادەم باتىرغازىنى ماڭدۇرۇۋېتىپ، قارىياغاچقا ئېسىلىپ چىقتى ـ دە، ئۇ كەتكەن تەرەپكە كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇردى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى ناھايىتى ئاستا بىلىنمەكتە ئىدى، دەرەختىن تاشلانغان سايىمۇ قىسىرلىماي تۇراتتى. ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدىكى ھاشاراتلارنىڭ چىرىلدىشى — ھەممە ياقنىڭ جىمجىتلىقىدىن، باتىرغازىنىڭ شەپىسىز كېتىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇ شۇ تاپتا نەگە يېتىپ بارغاندۇ؟ ئەسكى تامىلىقنىڭ ئۇدۇلىدىن ئۆتۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ياق، تېخى ئۇنچىلىك مۇساپە بېسىلمىدى، بىرەر تىۋىش ئاڭلانمىسىلا، ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن ۋە توپا ـ چاڭ توزۇتقان بولىدۇ. ئاڭلانمىغىنى تۈزۈك ...

بىراق، ئاڭلاندى، مىلتىق، پىلىموت ئاۋازلىرى ئاڭلاندى ! ... نادەمنىڭ ئىچى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. بېشى ئايلىنىپ، تۇتۇپ تۇرغان دەرەخ شېخى قولىدىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇ ئۆزىنى بېسىپ، چىڭگىدە يۇمۇۋالغان كۆزىنى ئاچتى ـ دە، شۇ ياققا قارىدى. ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ئېتىلىۋاتقان ئوقلار ئىچىدە ماۋزۇر ئۇنىمۇ بار ئىدى. نادەمنىڭ تەشۋىشلىك يۈزى ئاقىرىپ كەتتى. «ئەگەر ئۆلگەن بولسا، ئوق ئاۋازلىرى نېمىشقا بېسىلمايدۇ؟ — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — جىرەن قاشقا قېنى؟ ئۇنىڭغىمۇ ئوق تەگدىمۇيا؟»... نادەمنىڭ كاللىسىنى

قالايمىقان خىياللار ئورنىۋالدى.

ئوق ئاۋازلىرىمۇ جىمىقىپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ نېمە بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئادەمنىڭ يانغان كۆزلىرى يىراققا، ئىككى يانغا تەكشى قادىلاتتى.

نېرىدىكى تۇزدىن چاڭ - توزان كۆتۈرۈلدى.

— ئەنە، چىقتى! توپا - چاڭ! ...

ھاياجانلانغان ئادەم خۇشاللىقىنى بېسىۋالالماي ۋارقىرىۋەتتى. دەرەخ شاخلىرىنىڭ مىدىرلاپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان دۈشمەن ئۇنىڭغا قارىتىپ ئوق ئۈزدى. ئادەم دەرەختىن يىراقلا چۈشتى - دە، يۈگۈردى.

— يولداش كوماندىر، — دېدى ھاسىراپ كەلگەن ئادەم ئەنۋەرگە، — توپا - چاڭ كۆتۈرۈلدى! باتىرغازى ئۆتۈپ كەتتى، بىراق ئېتىشىش بولدى، ئاڭلىغانسىز؟ ... ئۇ يارىدار بولغان بولۇشى مۇمكىن ...

ئەنۋەر ئادەمدىن ئاڭلىغان خەۋەرنى نىزامىدىنغا تېز يەتكۈزۈش ئۈچۈن پولك ئىشتابىغا يۈگۈردى.

راست، باتىرغازى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئۇ ئېتىنى يېتىلەپ ئەسكى تاملىقنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە، دۈشمەن قومۇشلار ئارىسىدىن چىرەن قاشقىنى كۆرۈپ قالدى - دە، ئوق ئۈزدى. باتىرغازى ئاتقا چاققانلىق بىلەن مىندى - دە، قارنىغا چۈشۈۋېلىپ، ئېتىنى چاپتى. ئۇلار يوپۇرۇلۇپ كەلگەندە، باتىرغازى ئۇزاپ كەتكەنىدى. ئۇ شۇنداق تېز چېپىپ بارغىنىچە، داخېيەنزىدە تۇرۇشلۇق پولكنىڭ كوماندىرىغا يىنجۇخۇدىكى ئەھۋاللارنى دوكلات قىلدى. پولك كوماندىرى دەرھال بورتالا، ئارشاڭ، سىپىتوزا ۋە كەڭسايدىكى قىسىملارغا جىددىي تېلېفون بېرىۋېتىپ، ھايال قالماي ئۆز پولكىنى باشلاپ يولغا چىقتى.

نىزامىدىن پولك ئوفىتسېرلىرى، باتالىيون كوماندىرلىرىنى باشلاپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ يولىغا قاراپ تۇردى. باتىرغازىنىڭ كەتكىنىگە ئىككى سائەت بولغانىدى. ئۇ ھېلىدىن - ھېلىغا سائىتىگە قارايتتى، مانا ئۈچ سائەتمۇ ئۆتتى، قارىياغاچقا

چىقىپ، شۇ ياقنى كۆزىتىپ تۇرغان جەڭچى چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ نۇرغۇن ئاتلىقلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلىپ كەلدى. ئەسكى تاملىقتا قىسقا ئېتىشىش بولدى. داخېيەنزىدىن چىققان پولك، بۇ يەرنى قورشاپ كەچ كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرغان دۈشمەن سەپلىرىنىڭ بىر تەرىپىنى بۇزۇپ يېتىپ كەلدى.

پولك كوماندىرلىرى بىر - بىرىگە ھۆرمەت بىلەن چاس بېرىشىپ كۆرۈشتى. باتىرغازى جىرەن قاشقىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، نىزامىدىننىڭ ئالدىغا كەلدى - دە، دوكلات قىلدى:

— يولداش پولكوۋنىك ! جىددىي ۋەزىپىنى تولۇق ئادا قىلىپ كەلدىم ! — ئۇنىڭ يارىلىنىپ، داكا بىلەن تېڭىلغان سول قولى بوينىغا ئېسىلغانىدى.

— يارايسەن، باتىرغازى ! سەن قوش «باتۇرلۇق» ئوردېنىغا مۇناسىپ جەڭچىسەن ! سېنى يەنە «باتۇرلۇق» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلايمەن ! ...

نىزامىدىن ئالقىش - تەنتەنە ئىچىدە ئۆز كۆكسىدىكى «باتۇرلۇق» ئوردېنىنى ئېلىپ باتىرغازىنىڭ مەيدىسىدىكى «باتۇرلۇق» ئوردېنىنىڭ يېنىغا تاقاپ قويدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە پولك كوماندىرى نىزامىدىن باش ئىشتابقا تۆۋەندىكىچە خەت يازدى:

«... يىنجۇڭخۇدا ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى ھۇجۇم قىلىش - *ئىلگىرىلەلمەسلىك، تىركىشىش - پەسىيىپ قېلىش؛ يەنە ھۇجۇم قىلىش — يەنە ئىلگىرىلىيەلمەسلىك، ئەمما قۇربان بېرىش — جانلىق كۈچلىرىمىزنى خورىتىش بولۇۋاتىدۇ. مېنىڭچە، بۇ يەردە مەلۇم ھەربىي كۈچ قالدۇرۇلسا، يەنە بىر قىسىم ھەربىي كۈچ تاغ ئىچى بىلەن شىخوغا يۈرۈش قىلسا، بۇ دۈشمەنگە ئېغىر ۋەھىمە ھەم تەھلىكە سالىدۇ، بۇ ۋاقىتتا يىنجۇڭخۇنىمۇ، شىخونىمۇ ئېلىش ئاسان بولۇشى مۇمكىن، بەلكى بىر ۋاقىتتا بولار، تېزرەك ئويلىشىپ بېقىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن ھەم بۇيرۇق كۈتىمەن.*»

تۆتىنچى باب

ئۇيقۇنىڭ قەدرى جەڭچىلەرگە ئەڭ كۆپ ئۆتىدۇ. ئۇيقۇسىراپ كەتكەندە، سەپتە كېتىۋېتىپ ئۇخلاپ قېلىش — ئادەتتە يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ئەھۋال. قاش قارايغاندا بىرلا بۇيرۇق بىلەن يولغا چىققان جەڭچىلەر يېرىم كېچىگىچە توختىماي يۈردى. ئەمدى دەم ئېلىشقا بۇيرۇق بېرىلىدۇ، دەپ تۇرغاندا، بىردىنلا يامغۇر يېغىپ قالدى. كۆزنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالىدىغان ۋاقىتمۇ بېرىلمىدى، راسا تۇتۇپ كېلىۋاتقان تاتلىق ئۇيقۇ خۇمارىمۇ تارقىلىپ كەتتى. ئۇستىباشمۇ، تاشلىق يولمۇ چىلىق ـ چىلىق سۇ بولۇپ، يۈرۈش قىيىنلاشتى. بىراق، سەپتە تۇرغانلار تېتىكلىشىپ سالقىنلاپ قالغانىدى.

يامغۇر توختىماي يېغىۋاتاتتى. ھېلىلا جەڭچىلەر بىلەن كۆز قىسىشىپ ئوينىغان يۇلتۇزلار يۈزى قارا بۇلۇتلار بىلەن قاپلىنىپ، سەللا نېرىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئەگەر يول سايلىقنىڭ ئىچى بولمىغاندا، ئادىشىپ كېتىش مۇمكىن ئىدى.

تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىدى.

يامغۇر سىمىلداپ يېغىپ توختاپ قالدى. بىر كېچىلىك قاتتىق يۈرۈش بىلەن پولك تاڭ ئاتقاندا تاقىر تاغلىق — قويتاشقا كەلدى. بۇ يەر قىشلاق ئىدى. تاملىرى تاشتىن قوپۇرۇلغان، ئۈستى ئەگرى ـ بۈگرى تېرەك، شاخ ۋە قوي قىغلىرى بىلەن يېپىلغان ھاڭغىرقاي ئوچۇق ئەسكى ئۆيلەر پاكار تاغ باغرىدا غېرىبسىنىپ تۇراتتى. ئالدىدا يېتىپ كەلگەنلەر بەزى ئۆيلەردە ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتىر، توملۇقى بىلەكتەك يىلانلارنى كۆرۈپ قالمىغان بولسا، جەڭچىلەر مۇشۇ

ئۆيلەرگە كىرىپ ئۇخلاپ كەتكەن بولاتتى، ئۇنىڭسىزمۇ كوماندىرلار ھۆل كىيىم بىلەن ئۇخلاشقا رۇخسەت قىلمىدى. ھەممىسى چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى سېلىپ سىقتى - دە، تاشلارغا يېيىشتى.

پولكنىڭ ھەمشىرە قىزلىرىمۇ ھېلىقى ۋەيرانە ئۆيلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كىيىملىرىنى سېلىپ سىقتى ۋە شۇ چاغدىلا بىر - بىرىگە قارىشىپ كۈلۈشتى.

— قىزلار، نېمىگە ئوخشاپ قالدۇق؟ — دېدى ھەجەر ئىچ كىيىمى بىلەن دىرىلداپ تىترەپ، زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشقان دوستلىرىغا كۈلۈپ قاراپ، ئۇنىڭ چىرايىدىن قىزىقچىلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

رەيھان جاۋاب بەردى:

— نېمىگە ئوخشايتتۇق، مايمۇنغا ئوخشاپ قالغاندىمىز.

— مۇشۇ تۇرقىمىزدا بىزنى يىگىتلەر كۆرسە، بەدەر قاچىدۇ، جۇمۇڭلار ...

— ھەرقانداق سەتلىرى بولسىمۇ دېگىنە ...

— ئالۋاستى كۆردۇق دەيدۇ - دە.

— ئادەم دېگەن كىيىم بىلەنلا ئادەم ئىكەن - دە، بولمىسا ئاجايىپلا مەخلۇققا ئوخشاپ قالىدىكەنمىز.

— بەزى بېزەڭلەرغۇ، قاچماق تۈگۈل، — دېدى بىرسى، — ھېجىيىپ قاراپلا تۇرار ...

— چىرايلىرىمۇ بىر قىسما بولۇپ كېتىدۇ - دە.

— تېخى بىزنى ماراۋاتقانلار بارمۇ، كىم بىلىدۇ، — ھەممىسى ئەتراپىغا قاراپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ كۈلكە سادالىرى تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ جاراڭلاپ، يېقىن ئەتراپتىكى كەكلىكلەرنى يىراققا قاچۇرۇۋەتتى.

ھەجەر تىنىم تاپماي قىزىق گەپلەرنى قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كىرمىگەن ئىشلارنى سۆزلەپ كۈلدۈرەتتى:

— ئەگەر كىمدىكىم شۇ تاپتا ئوغۇللارغا قارىيالىسا، ئۇنى

باتۇر دەيمىز، — دېدى ئۇ رەيھانغا قاراپ، — قېنى سەن قاراپ باققىنا، ئۇلار قانداق بولۇپ قالىدىكىن؟
— قارىغۇڭ كېلىپ كەتكەن بولسا، ئۆزۈڭلا قاراپ باتۇر بولۇۋالامسەن، قېنى، مەرھەمەت ...
— ھېلى بەدەر قاچىدۇ دەۋاتاتتىڭ، ئەمدى ئۆزۈڭنىڭ قارىغۇسى كەپتۇ ـ دە...
قىزلار كۈلۈشتى.
رەيھان بىردىنلا چىرايىنى ئۆزگەرتىپ، ئويچان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇرۇپ قالدى ۋە ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىگەندەك مۇنداق دېدى:
— بىر زامانلار كېلىپ، بالىلىرىمىزغا بىزمۇ شۇنداق تۇرمۇشلارنى ئۆتكۈزگەن، دەپ سۆزلىسەك، بەلكى ئۇلار ھەيران قالار، ئازادلىق، تەڭلىك، باراۋەرلىك ئۇچۇن مۇشۇنداق ئازابلىق سەپەرلەرنى قىلغانلىقىمىزنى ئۇلار نەدىنمۇ بىلسۇن.
— بىز دەيمىز – دە، — دېدى ھەجەر ئۇنىڭغا ئۇلاپ، — كۆرەڭلىمە، ھارىمىلار، سەنلەرنىڭ خاتىرجەم ياشىشىڭغا بىز ئاساس سالغان، ئۇ چاغدا ...
— ئۇ چاغدا، بىز ئاشۇ زېمىلانكىلاردا يېتىپ ـ قوپۇپ، جەڭ قىلمىغان بولساق، سىلەر بۇ ئاپپاق، ئازادە ئۆيلەرگە ئىگە بولالمايتتىڭلار، بىز ئاشۇ چۆل ـ ئېدىرلاردىن، تاغ ـ داۋانلاردىن ئاشمىغان بولساق، سىلەر بۇ رەتلىك، باراقسان، چىراغلىق كوچىلارنى كۆرمىگەن بولاتتىڭلار، دەيمىز – دە. كېيىنكى ئەۋلادلار ئۆز ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ تارىخىنى بىلمىسە، خۇددى قارىغۇ ئادەمدەك تەمتىلەپ ماڭالماي قالامدۇ؟! ...
رەيھان ھاياجىنىنى بېسىپ، تاغ شامىلىرى يۇزىگە يايغان چاچلىرىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ كەينىگە سۇردى.
ئادەملەر ئۆزىگە ئىشەنسە، قىلىۋاتقان ئىشىنىڭ ھەقلىقلىقىغا كۆزى يەتسە، ھەرقانچە خەتەرلىك سەپەرلەردىمۇ كەلگۈسىنى — كېلەچەكنى ئويلايدۇ.

ھەمشىرە قىزلار كىيىملىرىنى شامالدىتىپ قۇرۇتۇشتى ۋە پۆرلەشكەن يەرلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئالىقانلىرى بىلەن بېسىپ، رەتلىك كىيىشۋېلىشتى. بېشىغا ئىسپانكا، ئۇچىسىغا گىمناستوركا ـــ يوپكا، ئايىغىغا ئۆتۈك خوپ ياراشقان جەڭگىۋار ھالەت ئەسلىگە كەلدى.

ـــ قېنىي يۈرۈڭلار، ـــ دېدى ھەجەر، ـــ ئەمدى ئادەم سىياقىغا كەلدۇق.

ئۇلار تاملار كەينىدىن چىقىپ، تاغ باغرىدىكى كەڭرى سايغا كەلدى. جەڭچىلەرنىڭ بەزىلىرى يانپاشلىغان ـ ئۇخلاشقان، بەزىلىرى ئۆتۈكلىرىنى كىيىشىۋاتقان ۋە بەزىلىرى تۆت ـ بەشتىن بولۇشۇۋېلىپ، قىزىق پاراڭلارغا چۈشكەنىدى.

باتىرغازى ئەتراپىغا يەتتە ـ سەككىز ئادەمنى يىغىۋېلىپ، ئالداركۆسىنىڭ قىزىق ئىشلىرىنى سۆزلەپ، ئۇلارنى راسا كۈلدۈرۈۋاتاتتى. قىزلار كۈلكە كۆتۈرۈلۈۋاتقان بۇ توپقا كېلىپ قوشۇلدى.

ـــ قېنى باتىرغازى، قىزلارغا ئاتاپ، قىزىق گەپلىرىڭنى باشلىغىنا، ـــ دېدى بىرسى.

ـــ سۆزلىسەم سۆزلەي، ئەمما قاچمايسىلەر، ـــ دېدى ئۇ گېپىنى باشلاپ، ـــ بىر يېزىدا بىر بەگ ئۆتكەنىكەن، بەگ چار ساقاللىق مەزگىلىدە، خوتۇنىنىڭ ئۈستىگە يەنە بىر خوتۇن ئاپتۇ. ئىككى خوتۇن بىر ـ بىرىدىن بەگنى كۈنلەيدىكەن، بەگ چوڭ خوتۇنىنىڭ ئۆيىگە بارسا، ئۇ، كىچىك خوتۇن بۇنىڭغا ئامراق بولۇپ كەتمىسۇن، دەپ ساقىلىنىڭ قارىسىنى يۇلىدىكەن؛ كىچىك خوتۇنىنىڭ ئۆيىگە بارسا، ئۇ چوڭ خوتۇن ئۆزىگە قارىتىۋالمىسۇن، دەپ ساقىلىنىڭ ئېقىنى يۇلىدىكەن؛ شۇنداق قىلىپ، بۇ بەگ بىر ئايغا بارمايلا كوسا ئادەم بولۇپ قاپتۇ.

ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. قىزلار قىزىرىپ ئورنىدىن تۇردى.

باتىرغازى كۈلمەي:

— توختاڭلار، توختاڭلار بۇدا ئوغۇللارنى ئوخشىتىمەن... — دېدى.
ھەجەر كەينىگە قايرىلىپ:
— شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى بەگ تازا سەت خوتۇنغا ئايلىنىپ قاپتۇ، دەڭە، — دېدى.
جەڭچىلەر تېخىمۇ قاتتىق كۈلۈشتى:
— ئۆلە، باتىرغازى، مانا ئوخشاتتى دېگەن ...
بۇ چاغدا نىزامىدىن تاغنىڭ بېشىدا ئىدى، ئۇ شەرق تەرەپكە نەزەر تاشلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ گەۋدىلىك بەستى، تىك تۇرغان قامىتى شۇنچىلىك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتىكى، تۆۋەندىن قارىغان ئادەمگە ئۇ تاغ ئاستىدىكى جەڭچىلەرنى ئەمەس، گويا مۇشۇ تاغلارنى يېتەكلەپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى پاگوندا ئىككى بالداق، ئۈچ يۇلتۇز، پېشانىسىدىكى كاكار، ئۆتكۈر كۆز نۇرىدا ۋالىلداپ تۇراتتى. ئۇ گەۋدىسىنى ئاستا بۇراپ غەربكە نەزەر تاشلىدى ۋە دۇربۇننى كۆزىگە تۇتۇپ، ئۇزاق قاراپ تۇردى. ئۇ كېچىدىن تارتىپ ھازىرغىچە — چۈش بولاي دېگۈچە ئۆز جەڭچىلىرىنىڭ ئاغزىغا بىر چىشلەم نان سالمىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ غەربكە كۆپرەك نەزەر تاشلايتتى ۋە توق كىشىلەردەك غەمسىز ھالدا قىزىق - قىزىق گەپلەر، كۈلكىلەر بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزۈۋاتقان جەڭچىلەرگە زوقلىنىپ قارايتتى.
ئەنە، ھارۋىلار، تۆگىلەر كارۋىنى كۆرۈندى.
گۈرۈپپا - گۈرۈپپا بولۇپ ئولتۇرۇشقان جەڭچىلەر نان بىلەن پىشقان گۆشنى مەززە قىلىپ يېيىشتى.
ھارۋىنىڭ يېنىدىن بىر يىگىتنىڭ ئاۋازى جاراڭلىدى:
— ئاغىنىلەر، خۇش خەۋەر! ئاڭلىسىدىم دېمەڭلار، خۇش خەۋەر، ئابدۇقادىرنىڭ شېئىرى چىقىپتۇ! ...
ئۇنىڭ قولىدا گېزىت پۇلاڭلايتتى، بىرنەچچىسى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. گېزىت قولدىن - قولغا ئۆتۈپ، بىرسى ئەمدىلا

ئىككى قورنى ئوقۇغۇچە، يەنە بىرسى تارتىپ كېتىپ، شۇ تەرىقىدە ئايلىنىشقا باشلىدى. ئاخىر ئۇ ئەنۋەرنىڭ قولىغا تەگكەندىلا ئاندىن توختىدى. جەڭچى ئابدۇقادىر خۇشال بولسىمۇ، لېكىن بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇراتتى.

كوماندىر ئەنۋەر «ئويغان» گېزىتىنىڭ شېئىرلار يېپىلغان بىر بېتىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، مۇنداق دېدى:

— سىلەر شاۋ ـ شۇۋ قىلماي، دىققەت قىلىپ ئاڭلاڭلار، مەن ئالدىرىماي ئوقۇپ بېرەي، — ئۇ ئابدۇقادىرنىڭ «كەلدۇق» ماۋزۇلۇق شېئىرىنى زوق بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

«بوۋام سادىر دىيارىغا چېلىش بىرلەن يېتىپ كەلدۇق،
رەقىبلەر كۆكسىنى چەيلەپ، يۈرەكىنى مىجىپ كەلدۇق.

‹ئويغان› مەشئىلى بىزنى راسا پەيتىدە ئويغاتقاچ،
كۈرەشتە ھەممەپەس بولماق ئۈچۈن جاننى تىكىپ كەلدۇق.

ئۇلۇغ جاي ھەم ئۇلانبۇلاق ئېتەكى كەڭ، گۈزەل يايلاق،
ئاشۇ جايلاردىكى جەڭدە نى قۇربانلار بېرىپ كەلدۇق.

رەقىب قۇربانلىرى سانسىز بۇ يولنى توسسىمۇ چەندان،
مۇشەققەت، جەبرۇزۇلمەتنى چېلىش بىلەن يېڭىپ كەلدۇق.

ئاسانغا چۈشمىدى مەقسەت شېھىتلەر قەبرىسىز قالدى،
نىجاتلىق ئىشقىدا يانغاچ قىزىل قانلار كېچىپ كەلدۇق.

بۇ يولدا كۆپ خەتەرلىككە يولۇقساقمۇ پىسەنت قىلماي،
ۋەتەن ئازادلىقىنى دەپ داۋانلارنى ئېشىپ كەلدۇق.

مۇبارەك ئەي ئېلى خەلقى ئازادلىق تۇغى ـ ھۆسنۈڭگە،
قىلايلى جەڭ ئارا جەۋلان، بۇ لەززەتنى تېتىپ كەلدۇق.»

شېئىر ئوقۇلۇپ بولغاندا، جەڭچىلەر ئالقىش ياڭراتتى ۋە ئابدۇقادىرنى تەرىپلەشلەر تەرەپ - تەرەپتىن كۆتۈرۈلدى:

— يېتىشكەن شائىر ئىكەنسەن. قورساقتا ھۈنەر تولا دېگىنە ...

— ئىنقىلابىمىزنىڭ تارىخىنى يازىدىغان ئادەم تېپىلدى.

— يۈرۈشلىرىمىزنىڭمۇ ...

— بۇ شېئىردا يوشۇرۇنغان بىر جەڭگىۋار تارىخ بار ئىكەن، — دېدى جامالىدىن، — بۇنى ئېچىپ بەرمىسە بولمايدۇ - دە.

— توغرا، — دېدى نادەم، — شائىرنىڭ شېئىرى جەڭچىنىڭ ئوقىدەك بولۇش كېرەك، دېگەننى ئاڭلىغانىدۇق، مانا ئابدۇقادىرنىڭ شېئىرىمۇ، ئۆزىمۇ بىز بىلەن جەڭگە قاتنىشىۋاتىدۇ - دە...

— ئابدۇقادىر ئىككى كىشىلىك جەڭ قىلىۋاتىدۇ.

— سۆزلە، ئاداش، تارىخىڭنى تولۇقراق ئوقۇپ قالايلى.

— مۇنداق بولسۇن، — دېدى ئەنۋەر كۈلۈمسىرەپ، — ئابدۇقادىر ھەممىمىزگە ئايان، مايتاغدىن ئىسيان كۆتۈرۈپ كەلگەن قىسىمنىڭ جەڭچىسى، بىز شۇنىلا بىلىمىز، ئىسيان كۆتۈرگەن قىسىمنىڭ ئىشلىرىنى تەپسىلىي ئۇقمايمىز، ئۇخلايدىغانلار ئۇخلىسۇن، ئاڭلايمىز دەيدىغانلار ئاۋۇ دۆڭگە يىغىلىپ، يۈرۈش باشلانغۇچە ئۇنىڭ تارىخىنى تولۇق ئاڭلايلى، قانداق ئابدۇقادىر؟

جەڭچى ئابدۇقادىر مەيلى دەپ بېشىنى لىڭشىتىشىغا، باشقىلارمۇ چۇرقىراشتى:

— ئاڭلايمىز! ... ئۇخلىمايمىز...

ئابدۇقادىر بۇرىغان تاماكىسىنى تۈتاشتۇردى - دە، ئىككى شورىۋېلىپ، ئۆز قىسسىسىنى سۆزلەشكە كىرىشتى:

« مايتاغدا خىزمەت قىلىۋاتقان چاغلىرىم، شىنجاڭدا

گومىنداڭ پىرقىلىرى پەيدا بولغاندىن كېيىن، پايلاقچىلىق، چېقىمچىلىق، تۆھمەت ئەۋج ئېلىپ، ئادەم تۇتۇش باشلاندى. ئىشپىيونلار شۇنچىلىك كۆپىيىپ كەتتىكى، ئىككى ئادەمنىڭ بىرسى چوقۇم ئىشپىيون بولۇپ چىقاتتى. تونۇغۇن كۆرۈشكەن بۇرادىرىڭنىڭ بۇگۈن تۇتۇلۇپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلايتتىڭ. ئىشەنچىلىك ماڭالمايدىغان، قاتتىقراق يۆتىلەلمەيدىغان ھالەت شەكىللەندى، بۇنىڭغا بىر مىسال ئېيتىپ بېرەي. ئاقسۇ ئاۋاتلىق ھېلىم دېگەن ئاشپەز بىر گومىنداڭ ئەمەلدارىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، قاتتىقراق يۆتىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن «سەن مەقسەتلىك يۆتەلدىڭ» دەپ سولاپ قويغان. قورقۇش، ۋەھىمە ۋۇجۇدۇمنى چىرمىۋالدى. يۇرتۇمغا قايتىپ كېتەي دېسەم، رۇخسەت قىلمايدۇ يا بىرەر ئىشمۇ بەرمەيدۇ. تارتمامنىڭ ئاچقۇسى تارتىۋېلىنغاچقا، ۋەھىمە ئىچىدە شۇمشىيىپ يۈرۈشكە مەجبۇر ئىدىم، گويا قەپەسكە چۈشۈپ قالغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم. گومىنداڭ نۇرغۇن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى ئىشتىن توختىتىپ، پوتەي ياستىپ، ئاكوپ كولىتىپ، ھەر كۈنى ئېغىر مەجبۇرىي ئەمگەككە سالاتتى، قارشىلىق قىلغانلارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلايتتى، ھەتتا ئۆلگۈچىنىڭ كاللىسىنى سازايى قىلىپ قوياتتى. مىللىيلارنى خورلاش، كەمسىتىش ئەۋج ئالدى. 1944 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1945 - يىلىنىڭ بېشىغا كەلگەندە خورلاش، ئىشەنمەسلىك تېخىمۇ چېكىگە يەتتى. كەمسىتىش، ناھەقچىلىك جېنىغا پاتقان ئادەم ھەرقانچە ياۋاش، قورقۇنچاق بولسىمۇ، ئاخىر غەزەپلەنمەي، ئويغانماي قالمايدىكەن. گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ فاشىستلىقى ئاشقانسېرى غەزىپىم ئۆرلەپ ئويغىنىشقا باشلىدىم ... غەزەپلىرىمنى باشقىلارغا ئېيتقۇم، كۆڭۈل دەردلىرىمنى تۆككۈم كېلىدىغان بولدى.

مەن ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئانچە - مۇنچە شېئىر يازاتتىم ۋە ئۇنى لۇتپۇللا مۇتەللىپكە كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ماختىشىغىمۇ ئىگە بولغانىدىم. شۇنداق

ھەسرەتلىنىپ، غەزەپلىنىپ يۈرگەن كۆڭلەرنىڭ بىرىدە «تۆكمەكتىمەن»، دېگەن بىر شېئىر يازدىم. شېئىرىمنىڭ ئېسىمدە قالغان قۇرلىرى مۇنداق:

دەرد ـ ئەلەم سەھراسىدا يۈرمەكتىمەن،
كۆز يېشىم دەرياسىدا ئۈزمەكتىمەن.
ۋاھ ... ئەجەب جەبرۇ مالامەت ئىلكىدە،
ئىككى يىغلاپ، بىر كۈلۈپ ئۆتمەكتىمەن.

بۇ زېمىننى باستى قاپقارا بۇلۇت،
زۇلمىتى گۈلخانىدا كۆيمەكتىمەن.
شۇم پەلەكنىڭ گەردىشى قىلدى خاراب،
ھەر دەقىق ئۇنىڭ قېتىم ئۆلمەكتىمەن.

ھەق جامالىنى كۆرەلمەي بىر قېتىم،
ئەتە ـ كەچ شېرىن خىيال سۈرمەكتىمەن.
تا ئەزەلدىن تەلىيىم كاجمۇ مېنىڭ،
كۈن ۋە ئاي، يۇلتۇزلىدىن سورىماقتىمەن.

پاتتى زورلۇق جان ـ جېنىمغا بىھېساب،
غەزىپىمدە مۇشتۇمۇم تۈرمەكتىمەن،
تۈر، ئەي قادىر، بولما ھەرگىز نائۈمىد،
تەڭلىك، بەخت نۇرىنى كۈتمەكتىمەن.

شېئىرىمنى ماڭا ئۇخشاش گومىنداڭدىن زارلاپ يۈرگەن ئىككى ئادەمگە ئوقۇپ بەرگەنىدىم، نەدىن بىلەي، شۇ كۈنى كېچىسىلا قولغا ئېلىنىپ قالدىم. تۈرمىدە ئۇرۇلدۇم، سوقۇلدۇم، بەدەنلىرىم تىلىنىدى ... كىملەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىسەن؟ كىملەر بىلەن بىرلەشتىڭ ... دېگەن سوئاللار ھەر كۈنى مېنى قىينايتتى. مەن مۇشۇ بىر گەپنى: گۇناھسىز ھالدا خىزمەتتىن

قالغانلىقىمغا نارازى بولۇپ، مۇشۇ شېئىرنى يازدىم، دەپلا تۇراتتىم.

تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ قولىقى ئەڭ ئۇزۇن بولىدۇ. بىر كۈنى تۈرمىگە: ئىلىدا «ئالتە ئوغرى پەيدا بوپتۇ، ئۇلار قوراللىق ئىكەن، خېلى ئىش تەۋرىتىۋېتىپتۇ ...» دېگەن خەۋەرلەر تارقالدى. مەھبۇسلار جانلىنىپ كەتتى، مەن ئاۋۋالقى ساۋاقلارنى ئېسىمگە ئېلىپ، ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك، خۇشاللىقىمنى بىلىندۈرمەي يۈردۈم. لېكىن، كېچىلىرى ئۇيقۇم كەلمەيتتى، ھاياجانلىناتتىم ... ئىلىدىن كەلگەن خەۋەر يۈرەك ـ باغرىمنى دولقۇنلىتىپ، يېڭى ـ يېڭى تۇيغۇلارنى قوزغايتتى، شۇ يەرگە بارغۇم، قوراللىقلارغا قوشۇلغۇم كېلەتتى. كۆڭلۈم قاناتلىرىغا مۇنداق مىسرالار تىزىلدى:

زۇلۇمنىڭ دەستىدىن پەرياد، ماڭا ئىسيان كېرەك بولدى،
كەمىنە خەستە ھالىمدۇر، ماڭا غەمخان كېرەك بولدى.

تۇمان باستى بۇ ئۆلكەمنى قەيەردىن كەلدى بۇ ئاپەت،
يۈرەرگە كەڭتاشا ئەركىن، ماڭا دەۋران كېرەك بولدى.

بىزار بولدى خالايىقلار فاشىست قانخور جالڭ①خاقاندىن،
ئىشىمغا چىن ـ ئادالەتلىك، ماڭا سۇلتان كېرەك بولدى.

زۇلۇم ـ كۈلپەت كېلىپ باشقا، مېنى ۋەيرانە ئەتكەچكە،
ھەۋەسنىڭ دامىدىن ياندىم، ماڭا ۋىجدان كېرەك بولدى.

بۇ ياشلىق نەۋباھارىمنى ئاتاپ قويدۇم كۈرەش ـ جەڭگە،
ئىلى ئوغلانلىرى يەڭلىغ، ماڭا پالۋان كېرەك بولدى.

① جالڭ ــ جياڭ جيېشى.

دۇئا ـ تەكبىر بىلەن ھەرگىز نىجاتلىق تاپقىلى بولماس،
قىلۇرمەن جەڭ ئارا جەۋلان ماڭا پەيكان كېرەك بولدى.

3 ـ ئاينىڭ بېشىدا تۈرمىدىن بوشاپ چىقتىم، بۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ مايتاغنى قوغداش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىكى مۇستەقىل ئالتىنچى باتالىيوندىن ئۈچ روتا ئەسكىرى مايتاغقا كەلتۈرۈلگەنىكەن. مەن بۇرۇن بىللە ئىشلىگەن ليۇ باجۇن دېگەن ئاغىنەمنىڭ ياردىمى بىلەن بەشىنچى روتىنىڭ ئاشخانىسىغا ئىشقا ئورۇنلاشتىم، خىزمىتىم: ئوچاققا ئوت قالاش، قاچا ـ قۇچىلارنى يۇيۇش ئىدى. ليۇ باجۇن ئاشخانىلارنى باشقۇرغۇچى بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى ئىدى. ئۇ مايتاغقا سىرتتىن چىقىنمۇ ئۈچۈپ كىرەلمەيدىغان ياكى چىقالمايدىغان شارائىتتا شىخوغا كىرىپ، ئاشخانىغا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئەكىلىپ تۇراتتى.

بۇ مەزگىلدە گومىنداڭچىلار ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قالغانىكەن. ھەممىسىنىڭ بېشى چۈشكەن، روھسىز ـ پەرىشان ئىدى. ئىلىدىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەر ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى شۇنداق سۇندۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمما، بەشىنچى روتا كوماندىرى سايىتاخۇن بېشىنى تىك كۆتۈرۈپ، مەغرۇر يۈرەتتى، بۇ ھال مېنى ئەجەبلەندۈرەتتى.

گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ تەمىناتى بەك ناچار، تامىقى ئېغىزغا ئالغۇسىز ئۇسال ئىدى. كۆك ماتادىن تىكىلگەن كىيىملىرى جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن، ئۇلار ئەتىدىن كەچكىچە تۆت ئۇشۇق، ماجاڭ، قارتا ئويناپتتى، جېدەللىشەتتى، تىللىشاتتى ...

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۆزۈم يالغۇز ئاشخانىدا قاچا يۇيۇپ ئولتۇرسام، سايىتاخۇن كىردى. ئۇ بۇرۇنقىدەكلا مەغرۇر، روھلۇق ئىدى.

— قادىر، — دېدى ئۇ، — سېنى شائىر دەپ ئاڭلايمەن، ھېلىقى شېئىرىڭنى ئوقۇپ بەرمەمسەن، شائىرلىقىڭنى قانچىلىككىن؟

— قويۇڭ، كوماندىر، — دېدىم مەن، — ئۇ شېئىرىمنىڭ دەردىنى ئاز تارتمىدىم ...

— ئاتاڭ سېنى ئوغۇل بالا دەپ تاپقاندۇ، يېزىشتىن قورقمىغان ئادەم ئوقۇشتىن قورقامسەن ـ ھە؟

مەن نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي، بېشىمنى تۆۋەن سالدىم.

— مېنىڭدىن قورقۇۋاتامسەن، مەن باشقا كوماندىرلارغا ئوخشامتىميا؟ تۇر، ئورنۇڭدىن قورقۇنچاق! دەردىڭنى ئادىمىنى تېپىپ ئېيت، ئوقۇ!

سايىتاخۇننىڭ سۆزلىرى ماڭا قورقۇش، ئەندىشىلىك ئەمەس، قانداقتۇر يار ـ يۆلەك، ھېسداشلىق تۇيۇلدى.

شېئىرىمنى يادلاپ بەردىم.

— ھە، بارىكاللا! تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت، تۇگۇلگەن مۇشتنى ئېچىۋەتمەي، تېخىمۇ چىڭ تۈگۈش كېرەك، ئۇنى ئۇرىدىغان چاغ كېلىدۇ، ئەمەسمۇ!

بۇ كۈنلەردە گومىنداڭنىڭ تەشۋىقاتى يۇرۇپ تۇراتتى: غۇلجىدا «ئالتە ئوغرى» پەيدا بولدى، ئۇلار بۇلاڭچىلىق قىلىپ خەلققە ئارام بەرمەيۋاتىدۇ. خوتۇن ـ قىزلارنىڭ نومۇسىغا تېگىۋاتىدۇ... بىز زەربە بەرگەندىن كېيىن تاغقا قېچىپ كەتتى، يەنە چۇشمەيدۇ دېگىلى بولمايدۇ، يامان ئادەملەرنىڭ، ئوغرىلارنىڭ تەشۋىقاتىغا ئىشەنمەڭلار، ھەرىكىتىگە دىققەت قىلىڭلار، دېگەن ئاگاھلاندۇرۇشلار ھەر كۈنى دېگۈدەك بولۇپ تۇراتتى.

بەشىنچى روتا كوماندىرى سايىتاخۇننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە كەچقۇرۇنلۇقى ئۆيىگە كىردىم. ئۇنىڭ ئۆيىدە مۇئاۋىن روتا كوماندىرى نىياز ۋە ۋىزۋوت كوماندىرلىرى ئولتۇرغانىكەن.

سايىتاخۇن گەپ باشلىدى:

— بىز نەچچە ۋاقىتتىن بېرى گومىنداڭ ئۇستىدىن قاقشاپ

كېلىۋاتىمىز، ھەربىي باشلىقلىرىمىزنىڭ زوراۋانلىقىدىن شىكايەت قىلىپ يۈرۈۋاتىمىز، ئەسكەرلىرىمىزمۇ ناچار تەمىناتتىن، خورلاش - كەمسىتىشلەردىن بىزار بولۇۋاتىدۇ ... بىراق قاقشاش، شىكايەت بىلەن ئىش تاڭاتمايدۇ، بىزنىڭ قولىمىزدا قورالىمىز بار، شۇنداق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە تۇرۇپ، ئۇيۇشماي، بىرلەشمەي يۈرىۋېرەمدۇق؟ ئەنە غۇلجىدا ھازىر قوزغىلاڭ بوپتۇدەك، قوزغىلاڭچىلار غۇلجىنى ئىشغال قىلدى دېگەن خەۋەرلەر كېلىۋاتىدۇ، ھۆكۈمەت: ئۇ ئالتە تونۇك - توكىنىڭ ئىشى، دەۋاتىدۇ، قايسىسى راست؟ بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ ...

سايىتاخۇن قورقۇمسىز، مەرد، سۆزلىرى ئۆتكۈر ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرى كۆڭلىمىزگە گويا بىر پارچە ئوت بولۇپ چۈشۈپ، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىمىزنى قىزىتىۋاتاتتى.

ئۇنىڭ مەردانە ئاۋازى يەنە جاراڭلىدى:

— بىز بۈگۈن بۇ يەردە ئون بەش كىشى باش قوشۇپ يىغىن ئېچىۋاتىمىز، بۇ ئون بەش كىشىلىك تەشكىلات بولسۇن، بۇنىڭ نامىنى «قوزغىلاڭ» دەپ ئاتايلى، كۆتۈرۈلەيلى، ھەرىكەت قىلايلى، نىجاتلىق ئىزدەيلى، سىبىسىپ يېتىۋەرمەيلى، بىزمۇ ئىنسانىي غۇرۇرىمىزنى كۆرسىتەيلى، قانداق دەيسىلەر؟

ھەممىمىز ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللىدۇق.

سىرتتىن ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ قالدى. ھەممىمىز ئالدىمىزدىكى ئوشۇق، ماجاڭ، قارتىلارنى قولغا ئېلىپ ۋارقىراشتۇق:

— قولۇڭنى كۆتۈرۈپ ئات! ...

— سىيا چۈشتى! ...

— ئاتلاتماي ئاچ! ...

ئىشىك ئېچىلىپ، مايتاغنى قوغداش قىسمىنىڭ باش كوماندىرى ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەن كىرىپ كەلدى، سايىتاخۇن ئورنىدىن چەبدەسلىك بىلەن تۇرۇپ:

— ھۆرمەت بىلەن دىققەت! — دەپ ۋارقىرىدى. ھەممىمىز

ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا چاس بەردۇق.
— ھە، سا ليەنجاڭ قىمارغا بەك بېرىلىپ كەتتىڭىز، — دېدى باش كوماندىر، — خوتۇنىڭىزنى ئۇتتۇرۇپ قويماڭ يەنە ...
— بىز مەردانە ئويۇنچى، ھۆرمەتلىك باش كوماندىر، — دېدى سايىتاخۇن كۈلۈمسىرەپ، — ئۇتتۇۋالسا بېرىۋېتىمىز.
باش كوماندىر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە:
— مەيلى - مەيلى، ئويناڭ، لېكىن ھوشيارلىقىڭىزنى يوقىتىپ قويماڭ، ئىلى ئوغرىلىرىنىڭ ھەرىكىتى يامان، — ئۇنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە يىتكەنىدى، — بىخۇدلۇق ئۆلۈم بىلەن تەڭ، قانداق دەيسىز؟
— مېنى ئەۋەتسىڭىز باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، ئالتە توك - توكنى پاك - پاكىز يوقىتىۋېتەتتىم.
— ئۇرۇشتا باتۇرلۇق ياخشى ئامىل، لېكىن ئەڭ ياخشىسى، ئېغىر تىپتىكى قورال، — ئۇ ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ، بېشىنى لىڭشىتقان ھالدا چىقىپ كەتتى.
ئاياغ تىۋىشلىرى يىتكەندىن كېيىن بىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.
سايىتاخۇن مۇنداق دېدى:
— تەشكىلاتىمىزنىڭ مەقسىتى: قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ شىخو خەلقىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە شىخونى ئازاد قىلىپ ئىلى قوزغىلىڭىغا قوشۇلۇش. مېنىڭچە، ئىلىدىكى ئىش ئالتە توك - توكنىڭ ئىشى ئەمەس. ئۇ زور قوزغىلاڭ بولۇشى مۇمكىن، ئۇنداق بولمىسا، بۇلار نېمانچە ئەندىشىگە چۈشۈپ كېتىدۇ؟ ھېلى باش كوماندىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدۇقىقۇ، ھەرىكىتى يامان دەپ، شۇنچە يىراق يەردە تۇرۇپ ئەنسىزلىككە چۈشىدۇ؟ ...
— بۇ قېتىن، — دېدى مۇئاۋىن روتا كوماندىرى، — شىخودا قوشۇن كۆپ ...
سايىتاخۇن دەرھال ئېيتتى:
— شىخوغا ئادەم ئەۋەتىشىمىز كېرەك، ھازىر مايتاغنى بەك

قامال قىلىۋاتىدۇ، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقۇپ باقايلى. تارىختا نۇرغۇن زور قوزغىلاڭلار بولغان، لېكىن دەسلەپتە ئۇلار بىر نەچچە كىشى بىلەنلا ئىش باشلىغان، ئاز - كۆپلۈكىنى ئويلاپ تېڭىرقاپ تۇرمايلى ...

مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئېيتتىم:

— شىخوغا مەن كىرەي، ليۇ باجۇن بىلەن مۇناسىۋىتىم قويۇق، ئۇ شىخوغا كىرىشىمگە رۇخسەت بېرىشى مۇمكىن.

ئەتىسى مەن تىگىتىگلاش ئۈچۈن شىخوغا كىردىم، قولىقى ئۈزۈن كىشىلەر بىلەن — بىكار تەلەپلەر، ھارۋىكەشلەر، ساتىراشلار، قاسساپلار بىلەن ئۇچراشتىم. سايىتاخۇننىڭ تاپشۇرمىسى بويىچە مەشھۇر زات — ھېلىم ھاجىم بىلەن كۆرۈشتۈم. ھەربىي ئەھۋاللارنى ئىگىلەپ، بۇ يەردە ھەقىقەتەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ كۆپلۈكىنى ئۇقتۇم. شىخو بازىرىدا كېتىۋاتسام، ئالدىمدىن مەن بۇرۇنلا تونۇيدىغان نىنا ئىسىملىك قىز چىقىپ قالدى.

— ھۇي ... قادىر، بارمۇ سەن؟ — ئۇ مەن بىلەن خۇشال ھالدا كۆرۈشتى. بۇ دادىسى خەنزۇ، ئانىسى ئورۇس پىرووۋوتكا قىز بىلەن ئۈرۈمچىدىكى ۋاقتىمدا تونۇشقان ۋە يارۇدوست بولۇشقانىدىم. ئۇنىڭغا ئۆيلەنمەكچى بولغىنىمدا، يېڭىساردىن چىقىپ، ئۈرۈمچىدە ئاشپەزلىك قىلىۋاتقان دادام يول قويمىغان، شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمىگەن. ئۇ مېنى بىر قاۋاقخانىغا باشلاپ كىردى. دۇكاننىڭ كەينىدە ئۆيى بار ئىكەن، دادىسى مەيپۇرۇشلۇق قىلىدىكەن. نىنانىڭ ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇ دادىسى بىلەن شىخوغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ قاپتۇ. نىنا مېنىڭ ئۇستىپىشىمنىڭ جۇل - جۇللۇقىغا، جۇدەپ ئورۇقلاپ كەتكىنىمگە ئېچىندى. مەن مايىتاغدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تارتىۋاتقان ئېغىر كۈنلىرىنى، ئۇلارغا ئىشتىن توختىتىپ تاشيول، پوتەيلەرنى ياسىتىۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بەردىم.

— مۇشۇ يەردە قال، ساڭا ئىش تېپىلىدۇ، بىز بىللە ياشايلى، — دېدى ئۇ مۇلايىملىق بىلەن. ئۇنىڭ كونا ئوتلىرى تېخى ئۆچمىگەنىكەن، مېنىڭ بۇ يەردە قېلىشىم ئەلۋەتتە مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا:

— ھازىر بۇ يەردە قالالمايمەن، ماڭا ئاران تۆت سائەتلا رۇخسەت بەرگەن، قالسام، سورۇشتۇرۇپ كېلىدۇ، تۇتۇۋالسا، ئېتىپ تاشلايدۇ، مەن كېتىمەن، ئەمما كۆرۈشۈپ تۇرايلى، — دېدىم مەن قايتىپ دۇكاننىڭ ئالدىغا چىققاندا:

— خەير - خوش، نىنا، كۆرۈشكۈچە ئامان بول، — دېدىم قولۇمنى ئۇنىڭغا ئۇزىتىپ.

نىنا كۆزۈمنىڭ ئىچىگە بىر قارىدى - دە، دۇكاننىڭ ئالدىدا سېتىش ئۈچۈن ئېسىپ قويغان گېزىتلەردىن ئىككىنى ئېلىپ ماڭا سۇندى:

— مە، تاماكا چېكەرسەن ...

نىنا بىلەن خوشلىشىپ مېڭىپ، كېرەم مەنجاڭنىڭ ئاشخانىسىغا كىردىم. تاماق يەپ ئولتۇرۇپ، گېزىتنى ئېچىپ قارىسام، بىرسى خەنزۇچە «شىنجاڭ گېزىتى»، يەنە بىرسى غۇلجىدا چىقىدىغان «ئويغان» گېزىتى ئىكەن! شۇئان يۈرىكىم دۈپۈلدەپ ئۇرۇپ كەتتى، گېزىت ئەمەس، خۇددى گۆھەر تېپىۋالغان ئادەمدەك خۇشال بولۇپ، گېلىمدىن تاماق ئۆتمىدى. گېزىتنى دەرھال قوينۇمغا سالدىم، ھاياجانلانغانلىقىمدىن ئورنۇمدىن تۇرۇپ كېتىپتىمەن. كۆمۈرخانىغا كىرىپ، ئۇنىڭ باش ماقالىسى — «ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلماسلىق جىنايەت، زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق خىيانەت»نى ئوقۇپ چىقتىم. خىياللىرىم جۇشقۇنلىنىپ، پۈتۈن ئەزايى - بەدەنلىرىم يالقۇنلىنىپ يېنىپ كەتتى ۋە بىردىنلا كۆز ئالدىمغا نىنا كەلدى: «ئۇ ماڭا تاماكا چېكىش ئۈچۈن قەغەز ئەمەس، ئىنقىلاب ئوتىنى بېرىپتۇ، مەشئەل بېرىپتۇ. قايمۇقۇپ قاياققا مېڭىشنى بىلەلمەي يۈرگەنلەرگە نۇرلۇق يول كۆرسىتىپتۇ!... ئۇ ئاڭسىز، بىلمەي

بىرىپ قويغانمىدۇ؟ ... كۆزۈمنىڭ ئىچىگە مەنىلىك قارىغىنى بىكار ئەمەس ئىكەن ـ دە، ئۇنىڭ ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئىكەن ـ دە، ئىلى ئىنقىلابىنىڭ خەۋەرلىرى مۇشۇ يەردىن تارىلىدىكەن ـ دە، شىخو خەلقىنىڭ ئاغزىدىكى يېڭىلىقلار ئۇنىڭ دۇكىنىدىن چىقىدىكەن ـ دە، ... ئىسىت، ئىسىت، كېتىدىغان ۋاقتىم بولۇپ قالغىنى، يېنىپ بېرىپ ئاشكارا سۆزلىشىش كېرەك ئىدى، بىراق پەيت كېتىپ قالدى، ماشىنا بېكەتكە هازىرلا بېرىش ۋاقتى بولۇپ قالدى. ماشىنا بېكىتىگە تېز يېتىپ باردىم. ئەمما، گېزىتنى مايتاغقا قانداق يەتكۈزىمەن؟ ئۈچ قەۋەت پوست بار، قاتتىق تەكشۈرىدۇ، گېزىت ئەمەس، قاغىنىمۇ ئۆتكۈزمەيدۇ. بېشىم قېتىپ تۇرغاندا ليۇ باجۇن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇنىڭ ئىككى قولىدا ئىككى سېۋەت بولۇپ، بىرسىدە كۆكتات، بىرسىدە پىنتوزا بار ئىدى. ماڭا خىزىر يولۇققاندەك خۇشال بولۇپ كەتتىم. چۈنكى، ئۇ گومىنداڭنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى ئىدى. (مەن ئۇنىڭغا ئۇرۇمچىدىكى ۋاقتىمدا بىر ئەسقاتقان، خاڭچىڭ كولۇبىنىڭ ئالدىدا قىز تالىشىپ، بېشىغا ئۆلۈم كەلگەن پەيتتە، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇۋالغانىدىم) پىنتوزا بار سېۋەتنى مەن كۆتۈرۈۋالدىم ـ دە، پۇرسەت تېپىپ، گېزىتنى ئۇنىڭ ئاستىغا تىقىۋەتتىم، ماشىنىدا يۇرۇپ تەكشۈرۈش ئورنىغا كەلدۇق، يۇرىكىم ئەنسىزلىك بىلەن سوقۇۋاتاتتى، تەكشۈرۈلۈپلا قالسا، بېشىم ئامان قالمايتتى. ئادەملەرنى بىر ـ بىرلەپ تەكشۈرۈپ ماڭا كەلگەندە، ليۇ باجۇن:

— ئۆز ئادەم، — دەپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن تەكشۈرۈشتىن قالدىم.

ماشىنىدىن چۈشۈپ ماڭدۇق. مەن كەينىدە قالغان بولۇپ، پىنتوزىنىڭ ئاستىدىكى گېزىتنى ئېلىپ قوينۇمغا ئىتتىكلا سېلىۋالدىم.

كېچىسى ئەل ياتار چاغدا، گېزىتنى ئېلىپ سايتاخۇننىڭ

ئۆيىگە كىرسەم، ئۇلار يەنىلا ئۇشۇق، قارتىلارنى يېيىپ قويۇپ، جىددىي پاراڭ بىلەن ئولتۇرۇشقانىكەن، مەن كىرىپ ئىشىمدىن مەلۇمات بەردىم:

— شىخودا هازىر گومىنداڭنىڭ ئىككى پىيادە پولكى، بىر ئاتلىق دىۋىزىيون، بىر ئارتىللېرىيە قىسمى (توپچىلار قىسمى) بار ئىكەن، ئىلىدىكى «ئوغرى» دېگەنلەر ئوغرى ئەمەس، رەسمىي ئىنقىلابچىلار ئىكەن، ئۇلار غۇلجىنى ئازاد قىلىپ، هازىر بورتالاغىچە كەپتۇ، ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي هۆكۈمىتىنى قۇرۇپ، ئۇنىڭ گېزىتىنى چىقىرىپتۇ، مانا «ئويغان» گېزىتى!

هەممەيلەن جانلىنىپ كەتتى، سايىتاخۇن قولۇمدىن گېزىتنى ئېلىپ «ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلماسلىق جىنايەت، زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق خىيانەت» دېگەن باش ماقالىنى ياندۇرۇپ - ياندۇرۇپ ئوقۇدى. ئۇ ئورنىدىن تۇردى. هاياجانلانغانلىقىدىن قولىدىكى گېزىت تىترەپ تۇراتتى، يۈزلىرىدە ئىشەنچ، شادلىق ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.

— مانا قېرىنداشلار! — دېدى ئۇ هاياجانلىنىپ، — هۆكۈمەتنىڭ تەشۋىقاتىدىكى بوهتان، ئالدامچىلىق، ئويدۇرمىلارنىڭ سىرى ئېچىلدى. ئىلىدىكى ئىش «ئالتە ئوغرى» نىڭ ئىشى بولماستىن، ئالتە مىڭ، هەتتا ئالتە يۈز مىڭ ئوغرىنىڭ ئىشى ئىكەن، ئىنقىلاب ئىكەن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىنقىلابىي هۆكۈمىتىنى قۇرۇپ بوپتۇ! خوش، بىز مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ خۇددى قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرۈپ، ۋىجدان - نومۇسىمىزنى بۇلغاۋېرەمدۇق؟ ياكى بىزمۇ ۋەتەن، خەلقنىڭ پەرزەنتى ئىكەنلىكىمىزنى ئەمەلدە كۆرسىتەمدۇق؟ ...

هەممىمىز ئەمدى ئىككىلىنىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى، كۆتۈرۈلۈشنىڭ لازىملىقىنى، پەيتنى قولدىن بېرىپ قويماسلىقنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىشتۇق. يىغىندىكىلەرنىڭ يۈزلىرىدە، كۆزلىرىدە، لەۋلىرىدە ئاجايىپ روهىي جۇشقۇنلۇق،

يورۇقلۇقىا تەلىپۇنۇش كەيپىياتى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى، بەزىلەرنىڭ كىرپىكلىرىگە ياش تامچىلىرى ئىلىنغان ...

سايىتاخۇن تەمكىنلىك بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئەسكەرلىرىمىزنىڭ كىيىمى يېلىڭ ھەم جۇل - جۇل، ھازىر تېخى سوغۇق، بىرنەچچە كۈن تەخىر قىلايلى، 4 - ئاينى كۆرەيلى، شۇنىڭغىچە ھەربىرىمىز ئىككىدىن ئادەم تەربىيەلەيلى، سەگەك يۈرەيلى، قانداق خەۋەر ئاڭلىساق، تەشكىلاتىمىزغا يەتكۈزۈپ تۇرايلى ...

يىغىندىن كېيىن سايىتاخۇن مېنى ئايرىپ قېلىپ، نان قورۇتۇپ، يوشۇرۇن بىر يەرگە قاچىلاپ تۇرۇشنى تاپىلىدى ھەم لىيۇ باجۇندىن ئاسماقچىلاپ گەپ ئېلىشنى جېكىلىدى.

يىغىندىن قايتىپ چىقىپ زادى ئۇيقۇم كەلمىدى. پۈتۈن بەدەنلىرىم ھاياجاندىن يالقۇنلىنىپ يانغاندەك قىلاتتى. خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ئاجايىپ قىياپەتلەر — ئارغىماق ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ، گومىنداڭچىلارنى چېپىپ كېتىۋاتقان ھالەتلەر ۋە مايتاغدىكى پوتەيلەرنى پارتلىتىپ كۆمپەيكۈم قىلىۋەتكەن كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمدا گەۋدىلىنەتتى. «ئويغان» گېزىتى بىر سانىنىڭ «قوزغىلاڭ» ئىچىدە پەيدا قىلغان كۈچ - غەيرىتى، تېگىرقاشلارنى بەربات قىلىپ، مۇستەھكەم تۇرغۇزغان ئىشەنچ ۋە ئېچىپ بەرگەن نۇرلۇق يولى مېنى ئاجايىپ ئىلھاملاندۇرۇۋەتكەنىدى. قەلبىمدىن — يۈرەك - باغرىمدىن مانا مۇنداق مىسرالار خۇددى فونتاندەك ئېتىلىپ چىقىشقا باشلىدى:

كىرىپ شىخو بازىرىغا ۋىسال جانانىنى تاپتىم،
كۆرەش سىگنالىنى چالغان يۈرەك دەرمانىنى تاپتىم.

يۈزى گويا تولۇن ئايدۇر، كۆزى چولپان، تىلى ئۆتكۈر،
قېشى قۇندۇز، چېچى سۇمبۇل، شېرىن - پەرھادىنى تاپتىم.

قاراپ ھۆسن ـ جامالىغا يۈرىكىمگە تۇتاشتى ئوت،
كۆرۈشكە ئىنتىزار بولغان گۈلى رەيھاننى تاپتىم.

كېچە ـ كۈندۈز ئاسارەتتە، قارايتتىم تەلمۈرۈپ ھەر يان،
تەسەددۇق جان، سائەتلىك بەخت ـ ئىقبالىنى تاپتىم.

ئۇنىڭ نامى ئىكەن «ئويغان»، ئازادلىق نۇرىنى چاچقان،
زۇلۇم تەختىنى ئۆرتەرگە جازا گۈلخاننى تاپتىم.

ئوقۇغاندا خۇشاللىقتىن تېنىم تولدى جاسارەتكە،
ئۆزۈمنى ئاتىدىم جەڭگە، چىقىپ ھەمراھلىنى تاپتىم.

«ئويغان» بەردى كۈچ ـ ئىدراك، كۈرەش ـ جەڭ باشلىنىپ كەتتى،
قۇتۇلدۇق تېگىرقاشلاردىن باھار ئەييامىنى تاپتىم.

ۋەتەن ئازادلىقنى دەپ، ئۆلۈمدىن قورقمىدى مەردلەر،
شۇ مەردلەرنىڭ قاتارىدا بۈيۈك جەڭگاھىنى تاپتىم.

قادىرمۇ جان پىدا ئەيلەپ، قوشۇلدى جەڭگىۋار سەپكە،
ئازادلىق تۇغى كۆتۈرگەن ئىلى گۈلزارىنى تاپتىم.»

ھېكايە ئاخلاپ ئولتۇرغان باتىرغازى ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى:
— ئوغۇل بالا ... يارايسەن !

ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن ھەقىقەتەن ھاياجانلانغانىدى، ئۆزلىرىنى شۇ ۋەقە ئىچىدە سېزىپ، ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۆتكەنلىكىنى، كەچ كىرىپ قېلىۋاتقانلىقىنىمۇ تۇيماي قېلىشقانىدى.

ئابدۇقادىر ھېكايىسىگە يەنە چۈشتى:
«بىراق، ئىشىمىز كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى، 4 ـ ئاي كىرىشى بىلەنلا كۈيتۈن ئايرودۇرۇمىنى ساقلاۋاتقان ئابلىز

ئالدىراپ ـ تېنەپ تەشكىلاتنىڭ رۇخسىتىسىزلا چېدىرغا ئۆت قويۇۋېتىپ، ئۆز ۋىنرۋوتىنى باشلاپ، غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقىپ كېتىپتۇ. بۇيرۇق بويىچە سايىتاخۇن ئۆز قىسمىدىن — تەشكىلات ئەزالىرىدىن بىر گۇرۇپپا تەشكىللەپ، ئۇنى ئىزدەپ چىقىپ كەتتى ۋە ئۈچ كۈندىن كېيىن، تاپالمىدىم، دەپ قايتىپ كەلدى. ئەسلىدە قوغلاپ يەتكەنىكەن، لېكىن ئىش پۈتكەن، ئۇنىڭ رۇخسىتىسىز كېتىشى خاتالىق بولسىمۇ، «قوزغىلاڭ» كۆتۈرۈلۈشكە بىرمۇنچە قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرسىمۇ، ئۇنى قويۇپ بەرمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئىش چاتاقلاشقىلى تۇردى. گومىنداڭ سايىتاخۇن قىسمىدىن گۇمانلىنىپ، يەنىسخەي كۆۋرۈكنى ساقلاۋاتقان ئۇنىڭ بىر گۇرۇپپا ئادىمىنى مايتاغقا قايتۇرۇپ كەلدى ۋە گومىنداڭنىڭ سايىتاخۇن قىسمىغا بولغان نازارىتى كۈچەيتىلدى. بىزنىڭ تەقدىرىمىز قىلنىڭ ئۈستىدە تۇرغان شۇ ئېغىر كۈندە، تۇيۇقسىز ليۇ باجۇن مېنى چەتكە تارتىپ:

— سىلەرنىڭ ئاشخانىدىن تاماق يەۋاتقان بەشىنچى روتا گۇمانلىق بولۇپ، ئۇلارنى ماناسقا يۆتكەپ ئەكەتمەكچى ھەم ئۇ يەرگە ئاپىرىپ قورالسىزلاندۇرماقچى، سەن شۇلار بىلەن كېتەمسەن ياكى سېنى باشقا ئاشخانىغا يۆتكەپ قويايمۇ؟ — دېدى.

مەن:

— جېنىم ئاداش، ئاغىنىدارچىلىققا يەتسەڭ، مەن ئۇياققا كەتمەيمەن، سېنىڭ بىلەن بىللە قالىمەن، قىلغان ياخشىلىقىڭنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، مېنى يۆتكەپ قوي، — دېدىم يىپىلىنغان قىياپەتتە.

ئۇ ماقۇل بولدى ـ دە، بۇ سۆزنى ئاغزىمدىن چىقارماسلىقنى جېكىپ قويۇپ كەتتى.

مەن بۇ سىرنى سايىتاخۇنغا يەتكۈزدۇم. ئۇ شۇ كۈنى كەچتە تەشكىلاتنىڭ جىددىي يىغىنىنى ئاچتى:

— ئەھۋال ئېغىر، بۇرادەرلەر، بۈگۈن قوزغالمىساق، ئەتە تۇتۇلىمىز، — دېدى ئۇ. ئۇنىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالغانىدى. ئۇ ئىنتايىن ھوشيار، تەدبىرلىك كوماندىر بولغاچقا، بىر مىنۇتقا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە شۇنچە مۇھىم، جىددىي ۋەزىپىلەرنى پۈختا، ئېنىقلىق ھالدا ئورۇنلاشتۇرۇپ بولدى، — بۈگۈن كېچە جەنۇبىي پوتەيلەرگە پوستتا تۇرۇش بىزنىڭ روتىغا كەلگەن، ئۇ يەرگە تەشكىلات ئەزالىرىدىن قويۇڭلار، كېچىدە قوزغىلىمىز، شۇنىڭغىچە قادىر بىلەن نەجمىدىن مايتاغ ـ شىخو تېلېفون سىمىنى كېسىپ تاشلىسۇن، پوتەيلەردە پوستتا تۇرغانلار كېچە سائەت بىردە باتالىيون ئىشتابىغا قارىتىپ ئوت ئاچسۇن. «ئالتە ئوغرى» كېلىپ قاپتۇ، دېگەن تۈيغۇ پەيدا قىلىپ، ھۇجۇم قىلغان بولۇپ، بىز بۇ يەردىن ئۇزۇلۇپ چىقىپ كېتىشىمىز كېرەك. يىراقلىشىۋېلىشىمىز ئۈچۈن ئۈچ كىشى داۋاملىق ئوت ئېچىپ تۇرۇشى ۋە ئۇلارنىڭ كېيىن بىزگە يېتىشىۋېلىشى ئۈچۈن، ئاشخانىنىڭ ئىككى ئېتى تەخ قىلىپ قويۇلۇشى كېرەك، تەييارلىقتا كىرىشىڭلار. بۈگۈن ئۇيقۇ يوق!

بۈگۈنكى كېچە سۈرلۈك كېچە بولدى، ئورغاق شەكىللىك ئاي تېزلا ئولتۇرۇپ كەتتى. كەينىدىنلا يۇلتۇزلار يۈزىنى قارا بۇلۇتلار توسۇپ، مايتاغ دەھشەتلىك قاراڭغۇلۇق ئاستىدا قالدى. ئەنسىز جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان كېچىدە، ھەرقايسىمىز تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىشقا كىرىشتۇق. بىرنەچچىسى قۇرۇتۇلغان نانلارنى تەشكىلات ئەزالىرىغا تارقىتىشقا، ئىككىسى ئاشخانىنىڭ ئېتىنى ئوغرىلاشقا، بىز نەجمىدىن ئىككىمىز تېلېفون سىمىنى كېسىشكە ماڭدۇق. سايىتاخۇن ئەسكەرلەرنى بۈگۈن كېچە بۇيرۇق كۈتۈپ، قورالنى مەھكەم تۇتۇپ، يېشىنمەي يېتىشقا بۇيرۇدى.

دەل سائەت بىردە جەنۇبىي پوتەيلەردىن مايتاغ باتالىيون ئىشتابىغا قارىتىپ ئوت ئېچىلدى! سايىتاخۇن قىسمى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ: «ئالتە ئوغرى» كەلدى! چاپسان تۇرۇڭلار! ...

‹ئالتە ئوغرى› كەلدى ! .. دەپ ۋارقىرىشىپ ‹قايتۇرما ھۇجۇم› غا ئۆتتى. پۈتۈن مايتاغ ئىچى ئەنسىز ۋارقىراشلار، نالىلەر بىلەن پاتىپاراق بولۇپ كەتتى...»

ھېكايە ئۈزۈلدى:

تۇيۇقسىزلا يۈرۈش سىگنالى چېلىنىپ قالدى. ئابدۇقادىرنىڭ ھېكايىسىگە بېرىلىپ كەتكەن جەڭچىلەر كەچ كىرىپ كۆز باغلىنىپ كەتكەنلىكىنى تۇيماي قېلىشقانىدى. شۇنداقتىمۇ، ھېچقايسىسىنىڭ ئورنىدىن تۇرغۇسى، ھېكايىنى ئۈزۈپ قويغۇسى كەلمەيتتى.

— يامان ۋاقىتتا چېلىنىپ قالدى ـ دە، تازا جىددىي يېرىگە كەلگەندە، — دېدى نادەم، — بۇرۇنراق باشلانغان بولسىغۇ ئۈزۈلۈپ قالمايتتى.

ئەنۋەر ئورنىدىن تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— قېنى دەرھال سەپكە !

باتىرغازى ئورنىدىن قوزغالماي:

— بىز سۆرەلمىلەردىن ئەمەس، ئاخىرىنى ئاڭلىۋېتەيلى، سەپكە كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە يېتىشىۋالىمىز، — دېدى.

ئەنۋەرنىڭ كۆزى ئالايدى:

— نېمە؟ ... يۈرۈش سىگنالى ھەرقانداق مۇھىم ئىشنى تاشلاپ، سەپكە ئېتىلىشنى بۇيرۇيدۇ، بۇ ئىنتىزام، بىلەمسەن، ھەربىي ئىنتىزام قوشۇننىڭ جېنى !

قوشۇن ئاياغ ئاستىدىكى ئۇششاق تاشلارنى شىرىقلىتىپ يۈرۈپ كەتتى. لېكىن، جەڭچىلەرنىڭ ھېكايىنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاش تەقەززاسى يېنىپ قالدى.

بەشىنچى باب

ئۇرۇمچى ئاسمىنى كۆمۈردەك قارايغان، سىرلىق كېچە.

شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابى شۇ كۈنلەردە تازا ئەسەبىيلەشكەن ۋە ھەرقانداق تىۋىشتىن گۇمانلىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، كىشىلەر كېچىسى كوچىغا چىقمايتتى ۋە چىراغلىرىنىمۇ ئۇزاقراق ياقالمايتتى. مىللىي قىسىملار شەرقتە ئىلگىرىلەپ، جەڭ ناھىيەسىدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى شىددەت بىلەن ئوقتا تۇتۇۋاتقانلىقىدىن شەھەر ئەنسىزلىككە چۈشكەن، كېچىلىرى گويا ئۆلۈم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرۈپ، كوچىلار سۈرلۈك تۇس ئالغان. ئۇرۇمچى دەرياسىنىڭ بىر خىل ئاۋازدا شارقىرىشى ۋە قەيەرلەردىدۇر ئىتلارنىڭ زاۋاللىق تىلىگەندەك ئارىلاپ - ئارىلاپ ھۇۋلىشى بۇ سىرلىق كېچىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

بۇ قاراڭغۇ سۈرلۈك كېچىدە شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ ئازادە ئۆيى يورۇق ئىدى. دېرىزىلەرگە بېغىر رەڭ دۇخاۋا پەردىلەر تارتىلغان، پولغا يېشىل گىلەم سېلىنغان بولۇپ، ئۈستىگە ئۇزۇنلۇقى تۆت مېتىر، كەڭلىكى بىر يېرىم مېتىر ئۈستەل قويۇلغان؛ تاملارغا خەرىتىلەر ئېسىلىپ، پەردىلەر بىلەن يېپىلغان ۋە كۈنچىقىش تەرەپتىكى تامغا يۆلەپ بىرقانچە دىۋانلار قويۇلغان. گارنىزون ئىشتابىنىڭ قوماندانى گېنېرال جاڭ بىلەن دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ پاراڭلىشىپ ئولتۇرغىنىغا بىر سائەتتىن ئاشقان. دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ بېرىۋاتقان مەلۇماتلىرى قوماندانى بىردە جىددىيلەشتۈرسە، بىردە روھسىزلاندۇراتتى. ئۇ پۈتۈن جەريانىنى — «ئوغرىلار» پەيدا بولدى دېگەندىن تارتىپ،

هازىرغىچە ئۆتكەن سەل كەم بىر يىللىق جەريانىى ئەسلەيتتى. بۇرۇنقى قوللانغان تەدبىرلىرىگە: سىلىق - يۇمشاق، رەھىمدىل، ئاددىي، دېگەن گۇناھلارنى ئارتاتتى.

— بىز دەسلەپتىلا ئېغىر خاتالىق سادىر قىلدۇق، — دېدى گېنېرال جاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ، — نىلقىدا «ئوغرىلار» پەيدا بولدى، دېگەندە، نېمە قىلاتتۇق نەسىھەت قىلىش ئۈمىكى ئەۋەتىپ، بىرنەچچە پولك ئەسكىرىي كۈچ بىلەن بىراقلا بېسىقتۇرۇۋېتىش ھەتتا «ئوغرىلار»نىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، بالىچاقىلىرى، تونۇش - بىلىشلىرىنى پۈتۈنلەي قىرىۋېتىش كېرەك ئىدى.

دىۋىزىيە كوماندىرى ئۆزىگە قوماندانىنىڭ بىرنەچچە گۇناھ ئارتىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ:

— ئىلى ۋەقەسىنى تىنچىتىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن لىيۇ بىندېمۇ① ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمىدى، — دېدى.

— ئۇ قاپاقباش شۇڭا ئۆلدى، ئۆلگەندىمۇ، شەرمەندىلەرچە ئۆلدى، — گېنېرال تېرىكىپ قالدى ۋە ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا تېز - تېز مېڭىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ تىك تۇرغان دىۋىزىيە كوماندىرى قوماندانى قاياققا ماڭسا، شۇ ياققا يۈزلىنىپ ھۆرمەت بىلدۈرمەكتە ئىدى.

— ئاددىيلا بىر تەرجىمان، خۇشامەتچى شۇنچە چوڭ ئەمەلگە ئۆستۈرۈلدى، كۆردىڭىزمۇ بىزدىكى ئەنئەنە بولۇپ كېلىۋاتقان ئادەتنى. ھەرقانداق خۇشامەتكە مەستلىكىمىز كېلىدۇ، بىلىمچانلىقنى، ئەقىللىكلىكنى، تەدبىرچانلىقلىقنى خۇشامەت بېسىپ كېتىدۇ ...

ئۇ بىردەم جىمىپ كەتكەندىن كېيىن، يەنە ئىشنىڭ بېشىغا ئەنسىزچىلىكنىڭ تۇغۇلۇش سەۋەبىگە كۆچتى:

— كىچىك ئىشقا ھەرگىز سەل قارىماسلىق كېرەك، ھەممە

① ليۇ بىندې — ئۆلكىلىك قورچاق ساقچىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئۇ ئەسلىدە غۇلجىلىق خۇيزۇ ئىدى.

مەغلۇبىيەت سەل قاراشتىن تۇغۇلىدۇ، — دېدى گېنېرال توختاپ، — ئەۋەتكەن قوشۇنلىرىمىز قايتمىدى، گېنېرال شى يىگمۇ يۇزگە يەتمەيدىغان ئادىمى بىلەن ئارانلا قېچىپ كېلەلىدى. قانداق، مەسىلە كىچىكمىكەن؟

— رەھىمدىللىكنى تاشلىشىمىز كېرەك ...

— ئەمدى ۋاقتى ئۆتتى، ئۇچقۇننى ئۆچۈرمەك ئاسان ئىدى، ھازىر يالقۇنغا ئايلىنىۋالدى.

— ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى ۋە باشقا يەرلەردىكى قوشۇنلاردىن بىر قىسمىنى ئالدىنقى سەپكە تېز يۆتكىسەك ...

دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ سۆزى ئاخىرلاشماي تۇرۇپ، قوماندان ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى:

— يۆتكەش قىيىن، بولمىغاندا ئاز يۆتكەش مۇمكىن، ھازىر جايلارنىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەس، قوتراش ئېغىر ... ئۇرۇمچى، تۇرپان، پىچان، توقسۇنلار، ھەتتا قەشقەرلەردىمۇ «ئوغرىلار»نى قوللاش، ھەرىكەت قىلىش، ئۇيۇشۇش، ئىلىغا قېچىش يۈز بېرىۋاتىدۇ، مۇنداق شارائىتتا ئۇ يەرلەردىكى قوشۇنلارنى يۆتكىسەك، بۇزۇقلارغا قولايلىق يارىتىپ بەرگەن بولامدۇق؟ ! ...

گېنېرال كۆز قاپلانغان يۇمشاق دىۋانغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە يانچۇقىدىن ناۋات رەڭ تاماكا قۇتىسىنى چىقاردى. دىۋىزىيە كوماندىرى سەرەڭگە چاقتى. ئۇ تۇتاشتۇرغان تاماكىسىنى كەينى - كەينىدىن بىرنەچچە قېتىم قاتتىق شوراپ چەكتى - دە، مۇنداق دېدى:

— ۋەزىيەت ياخشى ئەمەس، كوماندىر، مايتاغدىن، كۈيتۇن ئايرودرومىدىن ئىسيان كۆتۈرگەن قىسىملىرىمىز تۇتۇق بەرمەي قېچىپ كەتتى، كەينىدىن قوغلىدۇق، ئالدىنى توستۇق، لېكىن بوي بەرمىدى، مۇنداق ئەھۋاللار چۆچەك تەرەپلەردىمۇ يۈز بەردى. ئۇرۇمچىدىكى ئوفىتسېرلار مەكتىپىدىنمۇ گومىنلىق ئوقۇغۇچىلارنى قولغا ئالدۇق، قەشقەر، تۇرپانلاردىمۇ شۇنداق

قىلدۇق، لېكىن بوزۇقلار ھەرىكىتى پەسەيمىدى. «ئوغرىلار» ئورۇمچىگە قاراپ يۈرۈش قىلغانسېرى، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى شۇنچە ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ ... قېنى، ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ.

گېنېرال قولىنى پۇلاڭلاتتى، يۇمشاق دىۋانغا كېلىپ ئولتۇرغان دىۋىزىيە كوماندىرىغا پۈراقلىق تاماكىسىدىن تۇتتى. ھەر ئىككىسى سۆزسىز ئولتۇرۇشۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئەنسىز خىياللارغا بېرىلىشىمۇ سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى: ئۈرۈمچىنىڭ كېچىسى سۈرلۈك، جىمجىت بولغىنى بىلەن ۋە ھەر كۈنى كېچىسى ھەربىر كوچىلاردا بەشلەپ ـ ئونلاپ قاراۋۇللار يۈرگىنى بىلەن، تاڭ ئاتقاندا كىشىلەر كوچىلارنىڭ كۆرۈنەرلىك يەرلىرىگە يېپىشتۇرۇلغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى كۆرۈشۈپ تۇراتتى. شۇڭا، قوماندان مۇشۇ سىرلىق كېچىلەردە كىملەرنىڭ قەيەرلەردىدۇر ئىلى ئىنقىلابىنى قوللاپ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى بېسىۋاتقانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، چوڭقۇر خىياللارغا بېرىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئەلۋەتتە بۇنىغۇ ئۇچقۇن دەپ ھېسابلاپ، يالقۇنغا ئايلىنىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

گېنېرال جاڭ خىيالدىن بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى ۋە شىنجاڭ خەرىتىسى يېپىلغان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ ئۈستەل يېنىغا كەلدى. دىۋىزىيە كوماندىرىمۇ ئۈستەل يېنىغا كېلىپ خەرىتىگە ئېڭىشىپ قارىدى. خەرىتىدە شىمالىي شىنجاڭنىڭ غەربىدىكى يەرلەردىن ئۈچ ئىككى قىزىل بايراقچىلار ئېلىپ تاشلانغانىدى. شۇڭا، ئۇلار خەرىتىگە كۆڭۈلسىزلىك بىلەن قاراشتى. گېنېرالنىڭ كۆزى جىڭ ناھىيەسىگە تىكىلدى، ئۇ ئۇزاق قارىغاندىن كېيىن، خەرىتىدىن كۆز ئۈزمەي تۇرۇپ سوئاللارنى ياغدۇرۇشقا باشلىدى:

— ھازىر بۇ يەردىكى ئورۇش ۋەزىيىتى قانداق بولۇۋاتىدۇ؟

— جىددىي تىركىشىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتىمىز.

— «ئوغرىلار»نىڭ ئەسكىرىي كۈچى قانچىلىك؟

— ئىككى پولك ئەتراپىدا ئىدى ...

— بۇياقتا ئاتلانغىنىڭچۇ؟
— تەخمىنەن بىر پولك.
— ئۇلار جەڭنى ئىشغال قىلماي، نېمىشقا يەنە بۇياقتا يۈرۈش قىلىۋاتىدۇ؟
— كەينىمىزگە ئۆتۈۋېلىپ، تەھلىكە سېلىشنى قەستلەۋاتسا كېرەك.
— ياق! — گېنېرال خەرىتىدىن باش كۆتۈردى. ئۇنىڭ پېشانىسى پارقىراپ كەتكەنىدى، — چۈشىنىۋاتامسىز، ئۇلار بىزنىڭ كۈچلىرىمىزنى بۆلۈپ - بۆلۈپ يوقاتماقچى.
دىۋىزىيە كوماندىرى قوماندانىنىڭ دېگىنىنى چۈشەنمىدى، شۇڭا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئۇنىڭغا تىكىلدى.
— ئۇلار تاغ باغرى بويلاپ كېلىۋاتامدۇ؟
— شۇنداق.
ئۇ خەرىتىگە تىكىلىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:
— ئۇلارنىڭ ھازىرقى يۈرۈش يۆنىلىشى ئوخشىمىغان ھالدا تاشيولدىن بىرقانچە ئون كىلومېتىر يىراقلىقتا، مۇشۇ يۆنىلىشتە ئۇلار ئاۋۋال چەپەيزىگە كېلىدۇ، ئاندىن شىخوغا شىمالدىن ھۇجۇم قىلماقچى. دېمەك، ئىككى ئورۇنغا بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلماقچى. «ئۇغرىلار»نىڭ رازۋېدكىسىنى بوش چاغلىغىلى بولمايدۇ، قاراڭ، ئۇلار بىزنىڭ ئاجىز يېرىمىزنى بىلىۋالغان. مۇشۇ ئەھۋالدا جەڭگە قوشۇن ئەۋەتىشتىن مەھرۇم قالىمىز - دە، ئارقا سەپنىڭ قاتنىشى ئۈزۈلىدۇ ...
گېنېرالنىڭ قاتتىق تىكىلىشى ۋە جىددىي سوئالىدىن دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ يۈرىكى تىترەپ كەتتى. لېكىن، ئۇ كۆزىنى قاچۇرالمايتتى. بىرنېمە دېمەي، شۇك تۇرۇشمۇ ئەپسىز ئىدى:
— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، گېنېرال جانابلىرى!
— بۆلۈپ - بۆلۈپ يوقىتىش دېگەن مۇشۇ، دېمەك، چەپەيزىگە مۇستەھكەم قورغان ياساش كېرەك، مۇستەھكەم

قورغان ! چۈشىنىۋاتامسىز، مۇستەھكەم !

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى چىڭقىلىپ ۋارقىراپ ئېيتتى. دىۋىزىيە كوماندىرىمۇ قاتتىق ئاۋازدا جاۋاب بەردى:

— تولۇق چۈشەندىم، ھۆرمەتلىك گېنېرال !

تەرلەپ كەتكەن گېنېرال باياتىن بېرى تۇتۇپ تۇرغان تاماكىسىنى تۇتاشتۇردى ـ دە، قەدەملىرىنى ئاستا يۆتكەپ دېرىزىنىڭ يېنىغا باردى ۋە ئۇنىڭ قاناتلىرىنى ئېچىۋەتتى. سالقىن شامال ئىسسىپ كەتكەن ئۆيئىچىگە يېنىك شىۋىرلاپ كىرىشكە باشلىدى. ئۇ كۆكسىنى كۆتۈرۈپ دەم ئالدى ـ دە، ئۈرۈمچىنىڭ قاراڭغۇ كېچىسىگە سوغوق نەزەر تاشلىدى. سىرلىق كېچىنىڭ جىمجىتلىقى ئۇنىڭغا سۈرلۈك تۇيۇلدى، پەردىلەرنىڭ لەپىلدىشىدىن بەدىنى شۈركۈندى. لېكىن، تاماكىسى كۆيۈپ تۈگىگۈچە قىمىر قىلماي تۇرۇپ، ئاندىن دېرىزىنىڭ قاناتلىرىنى ياپتى ـ دە، كەينىگە بۇرۇلدى.

دىۋىزىيە كوماندىرى ئىستاكانلارغا چاي قۇيۇپ قويغانىدى. گېنېرال دىۋانغا كېلىپ ئىككى پۇتىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئىككى يۇتۇم چاي ئىچتى، ئاندىن يەنە تاماكا چەكتى.

— شىخو بەك مۇھىم — ئىستراتېگىيەلىك جاي، ئۈرۈمچى ـ ئىلى ـ چۆچەكنىڭ قاتناش تۈگۈنى، — دېدى ئۇ كوماندىرغا قاراپ بۇيرۇق ئاھاڭىدا، — بارلىق كۈچ بىلەن شىخونى قوغدىشىمىز كېرەك. قوغداشلا ئەمەس، بۇ قازاندەك چوڭقۇرلۇقتا ئوغرىلارنى چۈشۈرۈۋېلىپ، قاپساپ، قانچىلىك چىقىم تارتساقمۇ، بىرىنىمۇ قويماي، پاك ـ پاكىز يوقىتىشىمىز كېرەك. جاننى تىككەندىلا جاننى ساقلاپ قالالايمىز، بولمىسا، جەسىتىمىزنى قويىدىغان يەرمۇ تاپالماي قالىمىز.

ئۇ ئۆزىنىڭ سۆزىدىن ئۆزى قانائەت ھاسىل قىلمايتتى، نېمىدۇر، بىر نېمە كەملىك قىلىۋاتقاندەك ئۇھ تارتىپ قوياتتى ۋە ئۇزۇلدۇرمەي تاماكا چېكەتتى، سۆھبەتدىشىدىن يۈرەكنى تىنچلاندۇرغۇدەك سۆزلەرنى ئاڭلاشنى خالايتتى.

— بۇ يەرنى تامامەن قوغداپ قالغىلى بولىدۇ، — دېدى دىۋىزىيە كوماندىرى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ھېلىغۇ بىر پولك ئىكەن، ئىككى - ئۈچ پولك بولسىمۇ، سۆزسىز قوغداپ قالغىلى بولىدۇ، بىزنىڭ ھازىر ئۇ يەردە تىرانسپورت چوڭ ئەترىتىمىزدىن باشقا، سەككىز مىڭ ئەسكىرىي كۈچىمىز بار، بىرنەچچە تانكا، چوڭ تىپتىكى زەمبىرەكلىرىمىزمۇ بار، بەلكى ...

دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ تەنتەنىلىك سۆزى گېنېرالنىڭ ئوغىسىنى قايىنىتىۋەتتى - دە، سۆزىنى بۆلدى:

— سىزنىڭ سۆزىڭىزدىن قانائەت ھاسىل قىلغىلى، خاتىرجەم بولغىلى بولامدۇ؟ — ئۇ قولىدىكى ئىستاكاننى ئاچچىقى بىلەن «تاق» قىلىپ قويدى، — قوغداش - قوغداش ... ھازىرقى ئۇرۇشتىكى ئورنىمىزنى قانداق ئالاھىدىلىكتە دەپ بىلىسىز؟

سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دەپ بولغۇچىلا ئەيىبلەشكە ئۇچرىغان دىۋىزىيە كوماندىرى، نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلمەي، مەڭدەپ قالدى.

— بىر ھەربىي باشلىق، — دېدى ئۇ ئاچچىقى بېسىلمىغان ھالدا، — يۇز بېرىۋاتقان ئۇرۇشنىڭ ئالاھىدىلىكىنى بىلىشى شەرت، — ئۇ ئەمدى ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى، — بىزنىڭ ھازىرقى ئالاھىدىلىكىمىز پەقەت مۇداپىئە كۆرۈشلا بولۇۋاتىدۇ، ئويلاپ بېقىڭا، يۇز مىڭ ئەسكىرىي كۈچىمىز تۇرۇپ مۇداپىئەگە ئۆتۈپ قالساق قانداق بولغىنى، بۇ يولۋاسنىڭ بۆرىدىن قورققىنىدەك ئىش ئەمەسمۇ؟ ... بىلىپ قويۇڭ، بۇ قوشۇننىڭ يېڭىلىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ، ئۇستۇنلۇكنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

— ئۇلارنى تولۇق يوقىتىش ئۇچۇن، مېنىڭچە، ئۇنۇملۇك تەدبىر، ئاكتىپ چارە كېرەك بولۇۋاتىدۇ، ھازىرقى مۇھىم ئىش مۇشۇمىكىن دەيمەن؟

— ھەببەللى ... — گېنېرال جانلاندى، — دەل مۇشۇ !

بىردەم قىزىرىپ، بىردەم تاتىرىپ ئۆزىنى ئەيىبلىك ھېس قىلىۋاتقان دىۋىزىيە كوماندىرى بىرەر ئاكتىپ چارە كۆرسىتىپ، ئۆزىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇندى:

— ئوغرىلارنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن ئەمدى خىل قوشۇن ئەۋەتىش كېرەك، بىراق ... — ئۇ ئەلەم بىلەن باشلىقىغا تىكىلدى.

— خوش؟

— بەك قىرىلىپ كەتتۇق ...

— قىرىلىش قاچان بولمىغان ! ... — گېنېرالنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۇرۇش جەريانى «لىپ» قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى، — قىرىلدۇق، دۈشمەننىمىزنى «ئالتە تۇك - تۇك» دەپلا قارىدۇق. لېكىن، «ئالتە تۇك - تۇك»لا ئەمەس ئىكەن، ھەربىي تەلىم كۆرگەن، يېتىشكەن مۇنتىزىم قوشۇن ئىكەن ...

قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇۋالغان دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈردى:

— بۇمۇ دۈشمىنىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكى ...

— ئەلۋەتتە، بۇ ئالاھىدىلىكنى ھېسابقا ئېلىش كېرەك، دۈشمىنىڭنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ھېسابقا ئالماي ئاتقان ئوقۇڭ، ئاسمانغا ئاتقان بىلەن باراۋەر !

ئىككىسى بىر - بىرىگە قارىشىپ سۆزسىز تۇرۇپ قېلىشتى، ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدىن جىددىيلىك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ھەربىي تۇرمۇش ئوق ئاۋازىدىن يىراق يەردىمۇ شۇنداق جىددىي، ئويچان ئۆتەتتى. گېنېرالنىڭ پېشانىسىدە، كۆز ئەتراپىدا ئەلەملىك ئۇششاق قورۇقلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

— ھازىرقى ۋەزىيەتتە شىنجاڭنىڭ ئورنى قانداق ئالاھىدىلىككە ئىگە؟ — بۇ سوئالنى گېنېرال ئۆزىگە قويدىمۇ ياكى سۆھبەتدىشىغىمۇ، دىۋىزىيە كوماندىرى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى، لېكىن شۇ ھامان يەنە بىر قىيىن ئەھۋالغا دۇچ

كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى. سوقۇشۇشتىن چىققان خورازدەك ھالغا كېلىپ قالغان كوماندىر، شۇ تاپتا قوماندانىنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى نەدىنمۇ بىلسۇن، ئۇ نېمىلەرنى قىياس قىلىشى مۇمكىن؟ ...

گېنېرال ئۆز سوئالىغا ئۆزى خۇددى باشقىلار ئاڭلاپ قالمىسۇن دېگەندەك ئاستا جاۋاب بەردى:

— بىلەمسىز، شىنجاڭ — بىر ئالتۇن تاۋاق. بۇ ئالتۇن تاۋاقنى جاننى تىكىپ تۇرۇپ ساقلاش كېرەك! شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، گېنېرال جانابلىرى.

— خوش، شىنجاڭ قولدىن كەتسە نېمە بولىدۇ؟

— ئالتۇن تاۋاق قولدىن كېتىدۇ.

— ئالتۇن تاۋاق قولدىن كېتىپلا ئىش تىنچلىنىپ قالمايدۇ، مۇھىمى، يەنە بىلەن مۇنۇ قىزىل ھۆكۈمەتنىڭ① تۇتىشىپ كېتىشى ئاسانلىشىدۇ، يول ئېچىلىدۇ.

دېۋزىيە كوماندىرى قوماندانىنىڭ دەلىللىرىگە قايىل بولدى، بىراق چۆچۈپ كەتتى.

— مۇلاھىزىڭىزگە قايىلمەن، گېنېرال جانابلىرى، ئۇنداقتا ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالىمىز.

— ئەلۋەتتە ... شۇنىڭ ئۈچۈن مەيلى جان كەتسە كەتسۇنكى، قورۇق تاۋاق بولسىمۇ ساقلاپ قېلىش كېرەك!

دەل شۇ چاغدا چاررۇسىيەدە ياسالغان سېرىق مىس زەنجىرلىك يوغان تام سائىتى ئۇچنى ئۇردى. سائەتنىڭ داراڭلىغان ئاۋازى خۇددى تۇيۇقسىز ئۇرۇش باشلانغاندەك ياكى بىرەر ئەنسىزچىلىكتىن خەۋەر بەرگەندەك قورقۇنچلۇق ئاڭلاندى، ئىككىسى بىر - بىرىگە قارىماسلىقىقا تىرىشتى. گېنېرال دېۋانغا كېلىپ ئولتۇردى - دە، يەنە تاماكا چەكتى ۋە ئۇنى ئىككى قېتىم قاتتىق شوراپ ئېيتتى:

— ھازىرقى ئەڭ ياخشى چارە: يۇرۇشتىكىلەرنى بومباردىمان

① سوۋېت ئىتتىپاقىنى دېمەكچى.

قىلىپ خورىتىش، ئاندىن ئۇبدان ھالسىرىغان پولكتى چەپەيزىدە كۆچلۈك بىر پولك كۈچ بىلەن كۈتۈۋېلىش ... — قوماندان دىۋىزىيە كوماندىرىغا قاتتىق تىكىلىپ سورىدى:

— ئۇلار ھازىر قەيەرگە يېتىپ كەلدى؟

ئۇ يەنە دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى:

— تېخى ئۇلگۈرەلمىدۇق ...

— ئېيتتىمغۇ، سىزنىڭ بىلىدىغىنىڭىزدىن بىلمەيدىغىنىڭىز كۆپ، ھەرقاچان شۇنداق ! — قوماندانىنىڭ تەرى تۇرۇلدى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئۇنىڭ تاماكا تۇتقان ئوڭ قولى تىترەۋاتاتتى ۋە قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ئايروپىلان ئەۋەتىش كېرەك، ئايروپىلان !...

*　　*　　*

شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ قوماندانى گېنېرال جاڭ تېرىكىپ، ئۆز دىۋىزىيە كوماندىرىنى ئەيىبلىگەن كېچىسى، نىزامىدىن پولكى توختىماي يول يۈرۈپ ئەتىگەنلىكى ئۆزۈنبۇلاققا يېتىپ كەلدى.

ئۆزۈنبۇلاق — يايلاق، ئىككى تەرىپى چىمەنلىك كەڭ ساي، قىسما ـ قىسما تاغ گۈللىرى ھۆپپىدە ئېچىلغان، كۈمۈش بۇلاقلار قايناپ تۇرغان ۋە سايدا ئانچە چوڭ بولمىغان تاغ سۈيى تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىپ تۇرغان جاي. سالقىن تاغ شامىللىرىنىڭ خۇشبۇي پۇراقلارنى دىماقلارغا ئۇرۇشى، تۇرلۈك قۇشلارنىڭ يېقىملىق سايراشلىرى، سۇلارنىڭ بىر خىل شارقىراشلىرى جەڭچىلەرنىڭ يول ئازابلىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇپ، ئۇلارنى ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەن ۋە ئۇلارنىڭ ھېسسىياتلىرىنى قوزغىۋەتكەنىدى. ئۇلار ئۇيقۇنى ئۇنتۇدى، يۈزلىرىنى مۇزدەك ئارامبەخش تاغ سۈيىدە يۇيۇشۇپ، ئۆزۈنبۇلاقنىڭ گۈزەللىكىگە مەستلىكى كېلىپ، ھېسسىياتلىق گەپلەرگە چۈشۈپ كەتتى.

تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىگە زوقلانمايدىغان كىشى بولمىسا كېرەك، ھەممىنىڭ كۆزى گۈللەردە، ياپيېشىل قاپتالLاردا، ئويناق سۇلاردا، قەلبلەردە ھاياجان ... گۈزەللىكنى تاماشا قىلىش، جىرالارنى كېزىش، ئوت ـ چۆپلەر ئۈستىدە ئېغىناش ... كۆڭۈللۈك. بۇ يەردىكى چارۋىچىلار قوي ـ كالا سويۇپ، قازان ـ قازانلاردا گۆش پىشۇرۇۋاتاتتى، لېكىن شورپىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ھېچكىمنىڭ ئاغزىغا سۇ كەلتۇرگىنى يوق، بولمىسا، كېچىچە يول يۇرۇپ ھەممىنىڭ قورسىقى ئاچقان.

ئەنۋەر كۈنچىقىش تەرەپكە گۈل ـ چېچەككە پۇركەنگەن تاغ قاپتىلىغا چىقىپ ياتپاشلاپ ياتتى. تۆۋەندە قىي ـ چۇۋ قىلىشىپ يۈرگەن جەڭچىلەرگە قارىدى، ئەنە شوخ ۋە گەپدان ھەجەر كىمدۇر بىرسىگە سۇ چېچىپ قاچتى. ئەنە نېرىراقتا رەيھان بىلەن نادەم ئوچۇملاپ سۇ ئىچىشىپ، نېمىلەرنىدۇر دېيىشىپ كۈلۈشمەكتە، ئەنۋەرنىڭ كۆز ئالدىغا ھامان ھۆرلىقا كەلدى. ئۇ گەلەپى شىمىنىڭ يانچۇقىدىن بۇياققا ماڭىدىغان چاغدا ھۆرلىقا يوللۇق تۇتقان تاماكا خالتىسىنى، تۆش يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى ئالدى، ياغلىققا بىر جۇپ پورەكلىگەن گۈل كەشتىلەنگەنىدى، ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنىگە ئوت كەتكەندەك بولدى. ئۇ ياغلىققا تىكىلدى، ھۆرلىقا قاچۇرۇۋەتكەن ھېلىقى كېچىنى ئويلىدى ... شۇ ئاندا ياغلىققا تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى بىرسى كۆرۈپ قالغاندەك قىزىرىپ كەتتى ـ دە، ئۇنى ئىتتىك يانچۇقىغا سېلىۋالدى. لېكىن، ئۇنىڭ يېنىغا ھېچكىممۇ كەلمىگەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ شۇ ئىشىدىن شۇئان كۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنى بىئارام قىلىدىغان، قىينايدىغان خىياللار ئۇنى ئىلكىگە ئېلىۋالدى. ئۇ يىنجۇخۇدىكى ۋاقىتىدا ھۆرلىقادىن خەت تاپشۇرۇۋالغان، خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: «قىممەتلىكىم، مېتى سېغىندىڭىزمۇ؟ مەن ئۆلگۈدەك سېغىندىم، دۇنيادا مېنىڭ سىزدىن باشقا قىممەتلىك ھېچنېمەم يوق، سىز مېنىڭ بەختىم، ھاياتىم ... دۇنياغا كېلىپ تاپقان بايلىقىم پەقەت سىز ...

ئۇرۇشلارمۇ تۈگەر، سىز بىلەن ياشىساملا، دۇنياغا كەلگىنىمگە مىڭ رازىمەن.» ئەنۋەر مەيۈسلەندى، ئىغىر تىندى: «بىچارە قىز، — دەپ پىچىرلىدى ئۇ، — ماڭا كۆيگەن، ئىشەنگەن پەرۋانە قىز، كۆزنىڭىزدىكى ياشلارنى ئاخىر بىر كۈن قۇرۇتىمەن، غۇلچىمنى كەڭ يېيىپ، ئالدىڭىزغا غالىب كوماندىر بولۇپ بارىمەن، بىز مەڭگۈ بىللە ياشايمىز!» ...

ئەنۋەرنىڭ قىزغا بىرنۇاتقان غايىبانە قەسەملىرى ئۈزۈلدى، تاماق يېيىش سىگنالى چېلىنىپ قالدى.

ئۇ تاماقنى ئىشتىھاسىزلىق بىلەن يەپ ئولتۇراتتى، تۇيۇقسىز ئايروپىلان ئاۋازى ئاڭلاندى. شەرق تەرەپتىن غارقىراپ كېلىۋاتقان ئىككى ئايروپىلان كۆرۈندى.

— مۆكۈنۈڭلار، يولداشلار!

— دۈشمەننىڭ رازۋېدكا ئايروپىلانلىرى كەلدى!

كىيىملىرىنىڭ رەڭگى خۇددى ئوت - چۆپلەرنىڭ رەڭگىگە ئوخشايدىغان جەڭچىلەر جىم يېتىۋالدى، ئىككى ئايروپىلان ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئىككى ئايلىنىپ، ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىدى - دە، كەلگەن تەرەپكە — شەرق تەرەپكە بۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى.

بىر توپ جەڭچىلەر ئابدۇقادىرنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئۈزۈلۈپ قالغان ھېكايىنىڭ داۋامىنى ئاڭلاش ئۈچۈن سۇ بويىغا كېلىشتى. ئەنۋەرمۇ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— بىز ئون - ئون بەش مىنۇت ئىچىدىلا مايتاغدىن ئۈزۈلۈپ چىقىپ كەتتۇق، — دەپ ئابدۇقادىر ھېكايىسىنى باشلىغانىدى، — شامالدەك تېز ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتقان قىسىمغا ئوق ئاۋازلىرى يارغانسىرى سۇس ئاڭلىناتتى. شۇنىڭ بىلەن بىزمۇ خاتىرجەملىنىپ، كەينىمىزگە قارىماي ماڭىدىغان بولدۇق. ئۇنىڭغىچە پوتەيدە ئوق ئۈزۈپ قالغان ئۈچ ئادىمىمىز ئىككى ئاتقا مىنگىشىپ يېتىپ كەلدى.

سۇبھى ئۈزۈلگەندە تاغ ئېتىكىدىكى بىر جىلغىغا يېتىپ

كەلدۇق، بۇ چاغدا مايىتاغدىن ئون كىلومېتىر دەك يىراقلاپ كەتكەنىدۇق. قىسىم ھارغانىدى، دەم ئالدۇق. بەزىلەر ياتاتتى، بەزىلەر يانپاشلىدى، قاتتىق ــ قۇرۇق نانلىرىمىزنى يېيىشتۇق. قىسىمنىڭ كۆپچىلىكى بۇ يەرگە نېمىشقا كېلىپ قالغانلىقىمىزنى ئۇقمايتتى. ئۇلارنىڭ مۆلدۈرلىگەن كۆزلىرى دەممۇدەم سايىتاخۇنغا تىكىلەتتى. كوماندىر سايىتاخۇن خۇشخۇي، مەغرۇر ئىدى. ئۇنىڭ يۈزلىرىدە غەلىبە شادلىقى جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. «قوزغىلاڭ»نىڭ ئەزالىرىدىمۇ شۇنداق جۇشقۇن ھالەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

ئۇ قاتتىق جىمجىمدىن بىرنى يەپ بولۇپ، ئىككى يۇتۇم سۇ ئىچتى ــ دە، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

— بۇرادەرلەر، قېرىنداشلار، قوزغىلاڭچىلار! — دېدى ئۇ جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن، ئۇنىڭ ئاغزىدىن مۇنداق «قوزغىلاڭچىلار» دېگەن گەپ چىقمايتتىغۇ، ئۇ ھەر قېتىم بۇنداق كۆتۈرەڭگۇ، يالقۇنلۇق سادا بىلەن سۆزلىمەيتتىغۇ. ئۇنى شۇنچە ھاياجانغا، دولقۇنلۇق يۈرەك ساداسىغا سېلىۋاتقان قانداق كۈچتۇ؟ ئۇ نېمىدىن شۇنچە غۇرۇرلىنىپ كەتكەندۇ؟ سىرلىق تۇيغۇدا ئەندىككەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قېلىشتى. سايىتاخۇننىڭ جىددىيلىك، قەيسەرلىك جىلۋىلەنگەن لەۋلىرى ئېچىلدى، — بىز نىجاتلىق ئىزدەپ يولغا چىقتۇق، گومىنداڭدىن قول ئۈزدۇق. ئۇنىڭ قانخور ھاكىمىيىتىگە ئوق ئاتتۇق!... ۋىجدانىمىزنى ساتقان، ئۆز خەلقىمىزگە خائىنلىق قىلىپ، شەرمەندىلىكتە قالغان ھاياتىمىز ئاخىرلاشتى، ئەمدى باشقىچە ھاياتقا كۆچتۇق!

ئالدىدا، ئىككى يېنىدا ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ، جىددىي ھەرىكەت بىلەن سۆزلەۋاتقان كوماندىرنىڭ يۈزىدە يېڭىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۈننىڭ شولىسى جىلۋە قىلاتتى. ئولتۇرغانلار ئۆز ھاياتىدا تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتقان بۇ يېڭى گەپلەردىن ھەيران قېلىشىپ، قىمىرلىشىپ ئولتۇرالماي

قېلىشقان ۋە خۇددى قەپەستىن قۇتۇلغان قۇشلاردەك جانلىنىپ ئەركىن نەپەس ئېلىشماقتا ئىدى. ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان يېڭى يولغا ئۆزلىرىنى باشلاپ چىققان بۇ ئىدراكلىق كوماندىرىغا قايىل بولۇشۇپ ئىچ ـ ئىچىدىن يانماقتا ئىدى ...

سايىتاخۇن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— كۈننى ئېتەك بىلەن ياپقىلى بولامدۇ؟ بىز ئاڭلاپ كېلىۋاتقان «ئىلى ۋەقەسى»، ھەرگىزمۇ «ئالتە ئوغرى»نىڭ ئىشى ئەمەس ئىكەن، ئۇ گومىنداڭغا قارشى مەردانىلىك بىلەن باش كۆتۈرۈپ چىققان يۈز مىڭلىغان خەلقنىڭ ئىنقىلابى ئىكەن، توسۇۋالغىلى بولمايدىغان بوران ئىكەن! ... ئۇلار ھازىر ئۆزىنىڭ ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ بوپتۇ. مانا پاكىت، مانا ئۇلارنىڭ گېزىتى، — ئۇ قوينىدىن «ئويغان» گېزىتىنى ئېلىپ پۇلاڭلاتتى: ئويغان! ئويغىنىڭلار، قېرىنداشلار! ... — بۇ جاراڭلىق، ئۆتكۈر سادا ھەممىنىڭ يۈرەك قاتلاملىرىغا خۇددى نۇردەك قۇيۇلدى ۋە بۇ ئويغاتقۇچى سادا ھەممىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى دولقۇنلىتىپ، كۈچلۈك ھاياجانغا سالدى، — بىز ئويغان بىلەن ئويغاندۇق، — دېدى سايىتاخۇن غەيرەتلىنىپ، — ئەمدى ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى تاپامدۇق ياكى كەينىمىزگە چېكىنىپ، گومىنداڭغا شەرمەندىلەرچە تەسلىم بولامدۇق؟ قېنى ئويلاڭلار، قېرىنداشلار! ... كېتىمىز دەيدىغانلار، كەتسۇن، يول ئوچۇق، دەخلى قىلىنمايدۇ!

ھەممىسى ئەسىرلەپ جىم ياتقان بۇ تاغ باغرىنى زىلزىلىگە سېلىپ، ئۈنلۈك ۋارقىراشتى:

— تاپىمىز! جەزمەن تاپىمىز! ...

— گومىنداڭدىن تويدۇق! ...

— نىجاتلىق ئىزدەيمىز، چېكىنمەيمىز! ...

قىزغۇچ تاغ باغرى تەنتەنىلىك سادالار، قىزغىن ئالقىشلار بىلەن دولقۇنلاندى، بۇ سادالارغا تۇمەنمىڭ سادالار جور بولغاندەك يىراق ـ يىراقلاردا ئۇنىڭ ئەكس سادالىرى گۈلدۈرلەيتتى.

قىسىم يولغا چىقىپ، كۆن ئولتۇراي دېگەن مەزگىلدە گومىنداڭنىڭ ئىككى ئايروپىلانى بىزنى ئىزدەپ كەلدى. بىز يوغان تاشلار ئاستىغا، كامارلارغا، جىرا ئىچىدىكى چاتقاللىقلارغا يوشۇرۇنۇۋالدۇق. ئايروپىلان ئۈستىمىزدىن ئىككى - ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ كېتىپ قالدى. ئايروپىلان بىزنى كۆرمىدى دەپ خاتىرجەم بولغانىدۇق، ئەمما كوماندىر تاغ ئۈستىگە ئابارۇن قۇرۇشقا — تاش پارچىلىرىدىن ئىستىھكام ياساشقا ۋە ئۇنىڭغا چاۋار - چاتقاللارنى سانجىشقا بۇيرۇق بەردى. يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن بىزگە ئوشۇقچە ھېس قىلىنغان جىددىيلىكنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۇق، گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ مايتاغدىن چىققان ئىككى روتىسى بىزنى قوغلاپ، پو - پوغا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى، كۆز باغلىناي دەپ قالغان چاغ ئىدى.

— مۇداپىئەدە تۇرغان قىسىم ئۈچۈن ئۆزىدىن بىر ھەسسە ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچ ھېچ گەپ ئەمەس، — دېدى سايىتاخۇن دۇربۇنىنى كۆزىدىن ئېلىپ، — ئالدى بىلەن ئالدىدا كېلىۋاتقان ئاتلىقلىرىنى ئېتىڭلار!

ئوچۇقچىلىقتا ئالدىڭغا كېلىپ بەرگەن دۈشمەننى ئېتىش، ئاتقاندىمۇ زايە قىلماي ئېتىش ناھايىتى كۆڭۈللۈك. بىراقلا ئوق ئۈزدۇق، پىلىموتلىرىمىز سايراپ كەتتى (بىزدە توققۇز دانە پىلىموت بار ئىدى) ئالدىدىكىلىرى يىقىلىشقا باشلاپ، كەينىدىكىلىرى ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا، سايىتاخۇن ئاتاكىغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق بەردى. قىيقاس - چۇقان بىلەن ئابارۇندىن چىقتۇق. ئۇلارنىڭ بىزنى قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقى ئۆزىگە ئايان بولسىمۇ، قايسىدۇ بىرىنىڭ «ئوغرىلار، ئوغرىلار كەپتۇ ...» دېگەن سۆزى بىلەن تەڭلا پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى، قوغلاپ يۈرۈپ قىردۇق ... ئۇلار ھۇجۇمدا گال بولغان بىلەن قېچىشتا ئىتتىك ئىكەن، تىرىك قالغانلىرى قېچىپ، بىزنى يەتكۈزمەي قويدى.

سايىتاخۇن:

— ۋاي، ئىسىت، بىر ۋىزۋوت ئاتلىق ئەسكىرىم بولسا، قويماي قىرىپ تاشلايتتىم - دە، — دەپ تېت - تېت بولۇپ كەتتى.

ئىككى جەڭچى گومىنداڭنىڭ مايتاغنى قوغداۋاتقان قىسىملىرىنىڭ باش كوماندىرىنى ھەيدەپ كەلدى. بۇ چاغ كۆز باغلىنىپ قالغان چاغ بولغاچقا، سايىتاخۇن تاپانچىسىنىڭ ئۇچى بىلەن، ئۇنىڭ كۆزىگە چۈشۈرۈۋالغان شەپكىسىنى كەينىگە سۈرۈپ قويۇپ:

— باش كوماندىر، مېنى تونۇغانسىز؟ — دېدى. ئۇ سايىتاخۇننى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى، — قەيىرىڭىزگە ئاتاي، — سايىتاخۇننىڭ تاپانچىسى ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغا تىرەلگەنىدى.

ئۇ قاپىقىنى تۈرۈپ:

— ھەربىي قانۇندا يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار ئەسىرگە چۈشسە، ئاتمايدۇ، سەن بىلمەيتتىڭمۇ، — دېدى ئۇ تېرىكىپ.

— مېنىڭ قانۇنۇمدا ئاتىدۇ، — دېدى سايىتاخۇن ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ، — مەن «ئوغرىلار»نىڭ بىرى تۇرسام، ھەربىي قانۇننى بىلەمدىمەن.

باش كوماندىر ئۆز قول ئاستىدىكى قولدەك يۈرگەن بىر ئادەمنىڭ مانا ئەمدى ئۆزىنى ئەخمەق قىلىپ ئوينىتىۋاتقانلىقىدىن تېرىكىپ، چىچاڭشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ سايىتاخۇننىڭ تاپانچىسىدىن ئۈزۈلگەن ئىككى پاي ئوق ئۇنى يەرگە يىقىتتى.

سايىتاخۇن دەرھال يۈرۈشكە بۇيرۇق بەردى.

دۈشمەندىن ئولجا ئېلىنغان قورال، ئوق - دورىلارنى ئىككى - ئۈچ ئاتقا ئارتىپ، كېچىلەپ يۈرۈپ كەتتۇق. ئۇ دەممۇ ئالمىغان، قورساقىمۇ بىرنېمە يېمىگەن ئۆز قىسمىنى ئىلداملىق بىلەن يۈرۈشكە دالالەت قىلىپ، سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىۋاتاتتى. پۈتۈن تۈنبويى ئارىلىقتا پەقەت ئون مىنۇتلا توختاپ

دەم ئالغان قىسىم، شامالدەك تېز ئىلگىرىلەپ تاڭ بىلەن تەڭ تاغ ئارىسىدىكى بىر موڭغۇل بۇتخانىسىغا يېتىپ كەلدى.

بۇتخانىنىڭ لاماسى بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇ بىزنىڭ نىجاتلىق ئىزدەپ ئاتلانغانلىقىمىزدىن تەسىرلىنىپ، بىزگە ئەللىك ئات، ئون ئېگەر - توقۇم، يىگىرمە قوي سوۋغا قىلدى. بەش - ئالتە قوينى سويدۇق - دە، پىشۇرۇشقىمۇ ئۈلگۈرمەي، چاراسلاپ يېنىۋاتقان ئوتلارغا قاقلاپ كاۋاپ قىلىپ يېدۇق. موڭغۇل ياشلىرىدىن ئون نەچچىسى بىزگە ئاتلىرى بىلەن قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئوفىتسېرلار، بىر قىسىم جەڭچىلەر ئاتلىق بولۇپ قالدۇق. كوماندىرىمىز ئىككى كۈن ئۇيقۇسىزلىقىمىز، توختىماي يول يۈرگەنلىكىمىزگە قارىماي، بىزنى يەنە يۈرۈشكە باشلىدى.

بۇتخانا لاماسى ۋە موڭغۇل چارۋىچىلار ئۇزىتىپ قالدى.

ئۈچ ئاتلىق جەڭچى ئەمدى ئالدىمىزدا، بىزدىن ئۇزاپ ماڭىدىغان بولدى. ئەللىك - ئاتمىش كىشى ئاتلىق بولساقمۇ، بەربىر پىيادىلەر بىلەن تەڭ ماڭاتتۇق. شۇ تاپتا بىزگە ئەڭ ئېغىر كېلىۋاتقىنى ئۇيقۇ ئىدى. كىشى ھېرىپ - چارچاشقىمۇ، ئاچلىققىمۇ بەرداشلىق بېرەلەيدىكەن، بىراق ئۇيقۇغا بەرداشلىق بېرىش ئىنتايىن تەس ئىكەن، بىرنەچچە كوماندىر - جەڭچىلەر ئۇخلاپ قېلىپ، ئات ئۈستىدىن يىقىلىپمۇ چۈشتى. مۇنداق چاغلاردا يىقىلغۇچىنىڭ ئازابىغا قارىماي، ئۇنىڭ پالاقلاپ يىقىلىشى ۋە ئۆندەرىشىگە كىشىنىڭ كۈلگۈسى كېلىدىكەن.

ئالدىمىزدا كەتكەن ئۈچ ئاتلىق جەڭچىمىزنىڭ بىرسى خۇش خەۋەر ئەكەلدى.

— جانابىي كوماندىر ...

سايىتاخۇن كۈلۈۋەتتى:

— تېز گەپ قىل!

— يولداش كوماندىر، — دېدى ئۇ ئۆزىمۇ كۈلۈپ، — ئالدىمىزدا ئۇلۇغجاي دېگەن قازاقلار ئولتۇراقلاشقان جاي بار

ئىكەن، ئۇلارنىڭ ئاقساقىلى بىزنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، بىزنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق قىلىپ، قويلارنى سويۇۋاتىدۇ.

— بۇرۇن بىز بىر يەرگە بارساق خەلق قانداق قارشى ئالاتتى؟ — دېدى سايىتاخۇن جىددىي ھالدا.

ئۇ ئەمدى چاقماقتەك جاۋاب بەردى:

— خەلق قارشى ئالمايتتى، بىزدىن قاچاتتى يا تەرسىلىرىنى تىقاتتى، يولداش كوماندىر.

— ھازىرچۇ؟

— ھازىر ... ھازىر باسقان يولىمىزنى خەلق ئالقىشلاۋاتىدۇ، ھەتتا يەۋاتقان نانلىرىنىمۇ بېرىۋاتىدۇ ...

— يارايسەن !

ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى.

ئۆلۈغجايغا يېتىپ كەلگەندە، بىزگە ئەڭ دەسلەپ يېقىملىق بولۇپ تۇيۇلغىنى دىماققا ئۇرۇلغان شورپىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى بولدى، ئاغزىمىزغا سېرىقسۇ كەلدى. بىرنەچچە چوڭ قازانلاردا گۆش قايناۋاتقانىكەن، شادلىق يېغىپ تۇرغان كۆزلەر، تەبەسسۇم جىلۋىلەنگەن يۈزلەر بىزنى قارشى ئالدى. يەرلىكلەرنىڭ ئاقساقىلى قىرىق - قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى قىزىل يۈزلۈك، قاشلىق، ئۆتكۈر كۆزلۈك، گەۋدىلىك نورپاي دېگەن كىشى ئىكەن. نورپاي كوماندىر سايىتاخۇن، مۇئاۋىن كوماندىر نىياز ۋە باشقىلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى. شۇنچە نۇرغۇن ئادەمنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، تاۋىدا قىزىرىپ پىشقان نان، سېرىق ماي ۋە قورتلارنى قويدى. ئاۋۋال چاي ئىچتۇق، ئاندىن مەززە قىلىپ گۆش يېدۇق، شورپا ئىچتۇق. بۇ بىرنەچچە كۈنلۈك ئېغىر ھەربىي يۈرۈشتىن كېيىنكى ئەركىن - بەھۇزۇر تاماقلىنىش ئىدى ... بەدەنلىرىمىز بوشاشتى، كۆزلىرىمىزنى ئۇيقۇ باستى، كېرىلدۇق، ئەسنەشكە باشلىدۇق ... بۇلارسىزمۇ كوماندىرىمىز ئەلۋەتتە بىزنىڭ ئۇيقۇسىزلىقىمىزنى ئوبدان

بىلەتتى. ئۇ بىرنەچچە ئورۇنغا پوستلارنى قويۇپ بولۇپ، جەڭچىلەرگە ئۇخلاشنى بۇيرۇدى. ئۆزىمۇ ئۇخلاش ئۈچۈن بىر كىگىز ئۆيگە كىرىپ كەتتى.»

ئابدۇقادىر ھېكايىسىنى توختىتىپ تاماكا يۆگىدى ـ دە، تۇتاشتۇرۇپ، بىرنەچچە قېتىم كەينى ـ كەينىدىن شورىدى. ئاڭلىغۇچىلارنىڭمۇ ھازىر ئۇخلاش مەزگىلى ئىدى، كەچ كىرىشلا يۇرۇش باشلىناتتى، لېكىن ھېكايە ۋەقەلىكى ئۇلاردىن ئۇيقۇنى تامامەن قاچۇرۇۋەتتى.

ئۇ ھېكايىسىنى داۋام قىلدى:

«بىز ئۇيقۇدىن تۇرساق ...»

— ئۇيقۇنىڭ گېپىنى قىلما، ئاداش، — دېدى ئاڭلىغۇچىلاردىن بىرسى چاقچاق قىلىپ، — خۇمارى تاتلىق نېمىنى ئادەمنىڭ ئېسىگە سالىدىكەنسەن ...

«— ماقۇل، — دېدى ئابدۇقادىر، — ئۇيقۇ كەلتۈرمەيدىغان يېرىنى سۆزلەي، — شۇنداق قىلىپ قازانلاردا يەنە گۆش قايناۋېتىپتۇ. نۇرپاي بىلەن كوماندىرىمىز پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ.

نۇرپاينىڭ بوم ئاۋازى ئاڭلاندى:

— شېڭ شىسەي، گومىنداڭ بىلەن كۆپ ئېلىشتىم، مېنى تۇتۇشقىمۇ كۆپ قېتىم كەلدى، تۇتۇق بەرمىدىم، لېكىن چوڭراق ئىش قىلالمىدىم، — ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى يېنىشقا باشلىدى، — مانا ئىلى ئىنقىلابچىلىرى چوڭ ئىش قىلدى، گومىنداڭنىڭ جاجىسىنى بېرىۋاتىدۇ، مەن قىلغان ئىشلىرىمنى ئويلىسام، يىغىپ كەلگەندە، يالغۇز باتۇرلۇق قىپتىمەن، مېنىڭچە، — ئۇ ئۆتكۈر كۆزلىرىنى سايىتاخۇنغا تىكىپ، يوغان قولىنى ئۇنىڭ مۈرىسىگە قويدى، — سېنىڭ بۇ يۇرۇشۇڭ — ئۇلۇغ يۇرۇش، تاغدا يولۋاسمۇ ياشايدۇ، توشقانمۇ ياشايدۇ، توشقاندەك قورقۇپ ياشىغاندىن كۆرە، يولۋاستەك ھۆركىرەپ ئۆلگەن مىڭ ئەلا! —

ئۇ سەل توختىۋېلىپ، ئاۋازىنى ئۆزگەرتىپ دېدى:

— خوش، سەن قانداق ماڭماقچىسەن؟
— تاغ بىلەن.
— ھەي ... بۇ قىيىن.
— مۇنۇ تاغنى ئېشىپ قاش بېشىغا چۈشسەڭ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى تاپىمىز ئەمەسمۇ؟
— بەشىنچى ئايدىن كېيىن بولسا، بۇ بولاتتى ھەم يېقىن، ھەم خەتەرسىز يول ئىدى، بىراق ھازىر تېخى قار كەتمىدى، چارۋىچىلارمۇ تاغقا كەلمىدى.
سايىتاخۇن ئويلىغانلىرىنى ئېيتتى:
— بورتۇڭگىدە گومىنداڭنىڭ بىر ئىسكادرون ھەربىي كۈچى بار، بۇ ئىسكادروننىڭ ئاتلىرىمۇ، ئېگەر - توقۇملىرىمۇ خىل، شۇنى قولغا چۈشۈرۈپ تاغ ئېشىشنى ئويلاۋاتىمەن.
— قولغا چۈشۈرگەن تەقدىردىمۇ، — دېدى نۇرپاي قىيىنچىلىق، توسالغۇلارنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ، — بىرىنچىدىن، قارلىق يول ئۇزۇن، قار ئاتنىڭ قارنىغا كېلىدۇ، بەزى يەرلەردە چوكۇپمۇ كېتىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئېل يوق، ئۇزۇقلۇقتىن، يېتىپ - قوپۇشتىن قىيىنىلىپ قالىسىلەر. تېخى جۇدۇن باشلىنىپ قالسا، پۇتۇنلەي قىرىلىپ كېتىسىلەر. ئۈچىنچىدىن، ئەگەر ئايروپىلان بىلەن قوغلاپ قالسا، مۆكۈنۈشكە ئۆلگۈرەلمەي قالىسىلەر ...
سايىتاخۇن كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىككىنىچە ئويلىنىپ قالدى. سوغۇق تاغ شامىلى ئۇنىڭ يۈزىگە يىڭنىدەك سانجىلاتتى، لېكىن ئۇ بۇنى تۇيمايتتى، قىسمىنىڭ ھاياتى، قايسى يول بىلەن يۈرۈش كېرەكلىكى ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس - يادىنى چۈلغىۋالغانىدى. ئۇ بىردىنلا ئەقىل تاپقاندەك بىر قارارغا كەلدى - دە، نۇرپايغا ئىتتىك قارىدى:
— خەتەرلىك بولسىمۇ ئوي بىلەن ماڭايلى.
— دۇرۇس، ئەقلى بولۇپ، دىتى بولمىسا بىكار، — نۇرپاينىڭ قىزىل يۈزى نۇرلاندى، — بۇ يول — توغرا يول، ئەمدى مېڭىش

نىشانىڭلارنى كۆرسىتىپ بېرەي: كۆيتۈن بىلەن يەنىسىخەي ئارىلىقىنى بۆسۈپ، ئويىغا چۈشۈڭلار، شىمالىنى ياقىلاپ، چەپەيزىنىڭ ئوڭ تەرىپى بىلەن مېڭىپ، ئۇلانبۇلاققا يۈزلىنىڭلار. ئەمما چەپەيزىگە يېقىنلاشماڭلار، كېگەنچىگە چۈشىسىلەر، ئات يەڭگۈشلەپ، سوكسۇۋۇللۇق بىلەن ماڭساڭلار بولىدۇ، ئۇ يەرلەردە ئېل بار ...

سايىتاخۇن يۈرۈشنىڭ خەرىتىسىنى سىزىۋالدى.

بۇ چاغدا كىچىك تۈزلەڭلىك جانلىنىپ كەتكەنىدى: سايىتاخۇننىڭ بۇيرۇقى بىلەن موڭغۇل، قازاق ياشلىرى ھەربىي تېخنىكا ئۆگىنىۋاتاتتى، گىرانات تاشلاش، يەر بېغىرلاپ يۈرۈش، چېكىنىش، ئاتاكىغا ئۆتۈش، قورال تۇتۇش، پوستتا تۇرۇش، قورالLARنى ئىشلىتىش ... مەشىقلىرى كۆرسىتىلىۋاتاتتى.

مېڭىشقا ھازىرلاندۇق. نۇرپاينىڭ ئېلىدىن بىزگە ئوتتۇزدىن ئوشۇقراق ياشلار ئاتلىرى بىلەن قوشۇلغانىدى. نۇرپاي ئوتتۇز ئات تەقدىم قىلدى. بەللىرىمىزگە پىششىق گۆش تۈگۈشتۇق. ئات يېتىشمىگەنلەر مىنگىشىپ، ھەممىمىز تولۇق ئاتلاندۇق.

— خەير نۇرپاي ئاغا، — دېدى سايىتاخۇن، — جېنىمىزغا جان قوشۇلدى، ئەمدى بوزەك بولمايمىز، بىرىمىز قالساقمۇ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى تاپىمىز ! ...

— خەير - خەير، — دېدى نۇرپاپىمۇ، — يۈرۈشۈڭلار ئوڭۇشلۇق بولسۇن، غەلىبە سىلەرگە يار بولسۇن.

سايىتاخۇن بىلەن نۇرپاي قۇچاقلاشتى.

قاش قارايغاندا يۈرۈش باشلاندى. چوڭ - كىچىك، قېرى - ياش، قۇچاقتىكى بالىلارمۇ بىزنى ئۇزىتىپ قالدى.

ئۇزۇن سەپ تۆۋەنلەپ چۈشمەكتە ئىدى. يۇلتۇزلار يۈرۈشىمىزنى ئالقىشلاۋاتقاندەك، ئالتۇن كىرپىكلىرىنى چىمچىقلىتىپ تەبەسسۇم ياغدۇراتتى. كېچە سوغۇقى، نە يولسىز تاقىر تاغ ئازابى قىلچىمۇ بىلىنمەيتتى. ئات تۇياقلىرىنىڭ تاشلارغا تېگىشىدىن چاچراپ چىقىۋاتقان ئوت ئۇچقۇنلىرى

توختىماي ياناتتى.

تاڭ ئالدىدا تاشيولغا چىقتۇق، مىلتىق ئىشتىكى بىلەن سىم تاناب تۈۋرۈكلىرىنىڭ ئاستىنى كولاپ ئۇن نەچچىسىنى ئۆرۈۋەتتۇق. يۈرۈشىمىزنى چاپسانلىتىپ كېگەنچىگە كەلدۇق. بۇ يەردىكى ئاھالىلەرمۇ بىزنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. بىراق، «بەشخورجا» دېگەن يەردە قىسقا ئېتىشىش بولدى. گومىنداڭچىلار بۇ يەردىكى ئاھالىلەرنى قوراللاندۇرۇپ قويغانىكەن. شۇنداق قىلىپ، بۇ يەرنى ھۇجۇم بىلەن ئالدۇق. يەيدىغىنىمىز تۈگىگەنىدى، جەڭچىلەر ئوزۇقلۇق بۇلاشقا كىرىشتى. بىر جەڭچى بىر تاغار گۈرۈچنى بۇلاپ چىققاندا، ئىگىسى ئۇنىڭغا ئېسىلىۋالغان، جەڭچى مىلتىقنىڭ قونداقى بىلەن ھېلىقى دېھقاننى ئۇرۇپ، بېشىنى يېرىۋەتكەن. نەق مۇشۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە كېلىپ قالغان سايىتاخۇن:

— سەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بۇلاڭچىلىق - زورلۇقىنى تېخىچە ئۆزۈڭدە ساقلاپ يۈرەمسەن! — دېدى - دە، ئۇنى ئېتىپ تاشلىدى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئاھالىلەر تەسىرلىنىپ، ئۆزلۈكىدىن بىزگە ئۇن، گۈرۈچ تەقدىم قىلدى ۋە بەشخورجا، كېگەنچىدىن نۇرغۇن ياشلار سېپىمىزگە قوشۇلدى. بىز كېگەنچىدە ئات يەڭگۈشلىدۇق ھەم ھەممىمىز تولۇق ئاتلىق بولدۇق. كېچىسى يولغا چىقتۇق، بىراق مۇشۇ يەردە مۇئاۋىن كوماندىرىمىز نىياز ئىككى جەڭچىنى ئازدۇرۇپ، قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. سايىتاخۇن ئىككىلىنىپ تۇرماستىن:

— ئۇلارنى قوغلاش خەتەرلىك، قوغلايمىز دېسەك، دۈشمەننىڭ ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ قالىمىز، مۇھىمى تېز يۈرۈپ كېتىشىمىز كېرەك، — دېدى جىددىي ھالدا.

ئىككى سائەت چامىسى يۈرگەندىن كېيىن، كەينىمىزدىن نۇرغۇن ئاتلىقلارنىڭ ئوپۇر - توپۇرى ئاڭلىنىپ قالدى. بىز ئۆزىمىزنى ئوڭشىغۇچە كەينىمىزدىن، ئىككى يېنىمىزدىن تاراسلاپ ئوق چىقتى. بىرنەچچە جەڭچىمىز ئات ئۈستىدىن غۇلاپ

چۈشتى.

— بۇ چوقۇم نىيازنىڭ ئىشى، — دېدى سايىتاخۇن. ئۇ چەپەيزىدىن قىسىم باشلاپ كەلدى ـ دە، مۇداپىئەلىنىشكە بۇيرۇق بەردى، نالىنىشلار ئاڭلاندى:

— ۋايجان ... قان ! ...

— پۇتۇم ئۈزۈلۈپ كەتتى ...

— ئۈچەي ـ باغرىم چۈۋۈلدى ...

ئاتلاردىن چۈشۈپ ئورۇن ئىگىلىدۇق، ئات ئۇستىدە ئوق ئۈزۈپ كېلىۋاتقانلارغا قارشى بىزمۇ ئاتتۇق ۋە گىرانات تاشلاپ، ئۇلارنىڭ بېسىپ كېلىشىنى توستۇق، ئېتىشىش كۈچەيدى.

— بىھۇدە ئاتماڭلار، ئوقنى ئاياڭلار ! ...

سايىتاخۇننىڭ ئاۋازى جاراڭلاپ تۇراتتى، ئۇ قىسىمنى ئۈچكە بۆلدى. بىرىنچى بۆلەك ئورنىدا قالدى، ئىككى بۆلەك ئوڭ ـ سول بۇرۇلۇپ، بەش يۈز مېتىردەك يۈرۈپ، ئالغا بۇرۇلۇپ، جەنۇب بىلەن شىمالدىن بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقىنى ئالدى.

سايىتاخۇننىڭ يېشىل بەلگە ئوقى ئېتىلدى.

ئۈچ تەرەپتىن تەڭلا ئوت ئاچتۇق ۋە شىپقىسىپ ئالغا ئىلگىرىلىدۇق، سەپ بويىچە بىر گىرانات تاشلاپ، بىر ئىلگىرىلەش جېڭى باشلىدۇق، بۇ جەڭ ئىككى قېتىم قىلىنغاندىن كېيىن، ئاتلارنىڭ تاراسلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى — دۈشمەن قاچقانىدى، قوغلاپ قىرىپ تۈگەتمەكچى بولدۇق، بىر ئاز قوغلىغاندىن كېيىن، سايىتاخۇن يول قويمىدى:

— شۇ تاپتا، بىر ئىسكادرون ھەتتا بىر دىۋىزىيونىنى قىرىپ تۈگىتەلىگەن تەقدىردىمۇ، دۈشمەن ئۈچۈن ھېچقانچە ئىش ئەمەس، مۇھىمى بىز بۇ يەردىن يىراقلاپ كېتىشىمىز كېرەك.

ئۆلگەن يەتتە جەڭچىمىزنى ئايىدالاغا تاشلاپ، ئۇستىنى سوكسۇۋۇل، چاتقاللار بىلەن يېپىپ قويدۇق ـ دە، ئون ئىككى يارىدارنى ئات ئۇستىگە ئېلىپ يولغا چىقتۇق. تاڭ ئاتقاندا گومىنداڭنىڭ ئىككى ئايروپىلانى قوغلاپ كەلدى. دەشت ـ

قۇملۇق دالادا كېتىۋاتاتتۇق، مۆكۈنگۈدەك يەرمۇ يوق ئىدى. ئايروپىلانلار غارقىراپ ـ پەسلەپ كېلەتتى ـ دە، پىلىموتتىن ئوق ياغدۇراتتى، بومبا تاشلايتتى. يەنە قىيا ـ چىيا كۆتۈرۈلۈپ كېتەتتى ... ئايروپىلانلار كۈنبويى ئارام بەرمىدى، ئىككىسى كەتسە، يەنە ئىككىسى كېلەتتى، ئەتىسىمۇ خۇددى شۇنداق بولدى. ئەمما، بىز مىنۇت ـ سېكۇنتنىمۇ قولدىن بەرمەي، بۇ سۇسىز دەشتتە ئۇلانبۇلاققا قاراپ مېڭىۋەردۇق. جەڭچىلىرىمىزنىڭ چىرايلىرى ئاپپاق ئاقىرىپ، لەۋلىرى قۇرۇپ كەتتى، ئاتلىرىمىز ئاياغلىرىنى ئاران ـ ئاران ئالاتتى. يارىدارلار ئۈچۈنمۇ بىر يۇتۇم سۇ يوق ئىدى. ئوتتۇزغا يېقىن ئۆلگەن ئادەملىرىمىزنىمۇ، قانسىراپ ئۆلگەن يارىدارلارنىمۇ يول بويى تاشلاپ مېڭىشقا مەجبۇر بولدۇق. قورساقنىڭ ئاچلىقىدىن ئۇسسۇزلۇق يامان ئىكەن، ئاغزىمىزغا سېلىۋالغان ئۇششاق تاشلارمۇ ئۇسسۇزلۇققا دال بولالمىدى.

ئالدىمىزدا كەتكەن ئىككى جەڭچى قايتىپ كەلدى.

— سۇ! ... سۇ! ... — ئۇلارنىڭ پىلدىرلاپ قالغان كۆزلىرى يېنىپ كەتكەنىدى.

ئازگالغا يىغىلىپ قالغان لاي ـ توختام سۇنى ئاتلار بىلەن تالىشىپ ئىچتۇق.

كەينىمىزدىن يەنە ئاتلىق گومىنداڭ قىسىملىرى قوغلاپ كەلدى، ئۈستىمىزدە ئايروپىلان كۆرۈندى. دۆڭلۈكلەرگە جايلىشىپ ئېتىشتۇق، ھەممىمىزدىنمۇ كۆپرەك سىيرىلىپ، جۇدەپ، ياغاچتەك قېتىپ قالغان سايىتاخۇن يەنىلا تېتىك ئىدى، ئۇ:

— كۆچمە جەڭ قىلىمىز، — دېدى بۇيرۇق قىلىپ.

بىر قىسمىمىز قوغلاپ كەلگەنلەر بىلەن جەڭ قىلاتتۇق، يەنە بىر قىسمىمىز يۈرۈش قىلاتتۇق، شۇ ئۇسۇل بىلەن دۈشمەندىن بارغانسېرى يىراقلاشتۇق.

ئۇلانبۇلاققا يېقىنلىشىپ قالدۇق، ھەممىمىزدە جانلىنىش

پەيدا بولدى. بىراق، ھېرىپ ئاياغلىرىنى ئارانلا يۆتكەپ كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ يۇرۇشى تەكشى ئەمەس، سەپ رەتسىز، ئىلگىرى ـ كېيىن، چېچىلاڭغۇ ئىدى. جەڭچىلەرنىڭ چىرايلىرى شۇنداق ئۆزگىرىپ كەتكەنكى، كىشى قارىسا قورققۇسى كېلەتتى، خۇددى ئادەم ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ روھى چىقىپ كەتكەندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەللىكتىن ئوشۇق يارىدارنى ئەكېتىۋاتاتتۇق، بەزىلىرى ئاتتا ئولتۇرالمىغاچقا، نۆۋەتلىشىپ ھاپاش قىلىشقا ياكى ئۆزىمىز توقۇۋالغان زەمبىللەردە ئېلىپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. يارىدارلارنىڭ: «قىينىلىپ كەتتىڭلار، بىزنى دەپ پۇتۇن قىسىم ھالاك بولۇپ كەتمىسۇن، بىزنى ئېتىۋېتىپ، تېز ئىلگىرىلەڭلار ...» دېگەن سۆزلىرى كۆڭلىمىزنى بۇزاتتى، كۆزلىرىمىزدىن ئىسسىق ياش تامچىلىرى بۇلدۇقلايتتى. بىزنى مۇشۇنچىلىك چىقىمغا، ئوڭۇشسىزلىققا، روھىي ئازابقا سېلىۋاتقان كىشى ئەلۋەتتە، ئارىمىزدىن چىققان خائىن — مۇئاۋىن كوماندىرىمىز نىياز ئىدى. قورغاننىڭ ئىچىدىن چىققان دۈشمەن ھەقىقەتەن قورغاننىڭ تېشىدىكى دۈشمەندىن نەچچە ھەسسە يامان ئىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە نىياز بىلەن ئۇچرىشىپ قالساق، ئۇنى نېمىمۇ قىلىۋېتەرمىز، پۇتۇن بەدەنلىرىنى قىيما ـ چىيما قىلىۋەتسەكمۇ دەردىمىز چىقىدىغاندەك ئەمەس ئىدى...

يول ئۇستىدە سايىتاخۇن يىغىن چاقىردى، ھەممىمىز جەم بولدۇق، يارىدارلىرىمىزنى قوشقاندا، بىزنىڭ بارلىق ئادىمىمىز ئىككى يۈز ئەللىك ئىدى. ئۇنىڭدىن ئالتە روتا تۈزدۇق. جەڭچىلىرىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقى، يول بويى دۈشمەننىڭ بىر قانچە روتا، ئىسكادرونلىرىنى تارمار قىلغانلىقىمىز ۋە چېكىندۇرگەنلىكىمىز ئۈچۈن قىسىمىمىزنى «قوزغىلاڭچىلار پولكى» دەپ ئاتىدۇق، پولك كوماندىرلىقىغا سايىتاخۇننى سايلىدۇق.

يۇرۇشىمىز باشلاندى.

قىسىمىنىڭ ئالدىدا يەتتە ئادەم ماڭدۇق، ئىككىمىز ئىتتىمىزنىڭ تۆش بېغىنى تۇزەپ كەينىدە قالغانىدۇق. ئالدىمىزدىكى بەش ئادىمىمىز بىر كىچىك جىرادىن ئۆرلەپ چىقىشىغا: تا ـ تا ـ تات، تا ـ تا ـ تا ـ تات ... قىلىپ پىلىموت ئاۋازى ئاڭلاندى ۋە شۇنىڭ بىلەن تەڭلا بەش ئادىمىمىز يىقىلدى، ئىككىمىز دەرھال يېتىۋالدۇق.

جىرا ئىچىدىن:

— مېنى ئېتىۋېتىڭلار ! ... جېنىم قىينىلىپ كەتتى... — دېگەن ئاۋاز كەلدى. بىز ئۇنى ئاۋازىدىن تونۇدۇق، بۇ غېنىنىڭ ئاۋازى ئىدى، بۇ ئازابلىق ئاۋاز نەچچە قېتىم تەكرارلىنىپ ئۆچتى.

سايىتاخۇن بىز يېتىپ كېلەي دەپ قالغان تاغقا نەپرەتلىك كۆزلىرى بىلەن بىر قارىدى ـ دە:

— دېمەك، نىياز ئۇلانبۇلاققا دۈشمەن قىسمىنى باشلاپ كەلگەن، ئۇنىڭ بىز سىزىۋالغان خەرىتىدىن خەۋىرى بار ئىدى، — ئۇ ئۆز پولكىنى دۆڭلۈكلەر، قىرلىق يەرلەرگە ئورۇنلاشتۇردى، بىزمۇ دۈشمەن قوشۇنى ئورۇنلاشقان تاغنى قورشىۋالدۇق. ئېتىشىش ئەۋج ئالدى، پەقەت ئىلگىرىيەلمىدۇق، ئاخىر تەدبىرلىك كوماندىرىمىز بۇيرۇق قىلدى:

— كۈچلىرىمىزنى خوراتماسلىقىمىز كېرەك، مۇداپىئەدە تۇرغان دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىپ، بۇ تاغنى تارتىۋېلىش قىيىن، كۈچىمە جەڭ ئۇسۇلى بىلەن يۈرۈش باشلانسۇن، — ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتكەندى.

يۈرۈشىمىز كۈچىمە جەڭ ئۇسۇلى بىلەن يەنە باشلاندى. زۇلمەتلىك كېچىلەر، قانلىق كۈندۈزلەر بىلەن تولغان ئون توققۇز سوتكا ئازابلىق، ئەمما جەڭگىۋار مۇساپىنى بېسىپ، مىللىي ئارمىيەنىڭ شۇ چاغدىكى ئالدىنقى قىسمى تۇرغان جاي — قىزىلتۇزغا يېتىپ كەلدۇق !

يول ئازابى، ئېغىر كۈنلىرىمىز بىردىنلا ئۇنتۇلۇپ،

ھەممىمىز جانلىنىپ كەتتۇق، ئارانلا يەر دەسسەپ قالغان ئاتلىرىمىزمۇ شۇ ھېسسىياتىمىزنى سەزگەندەك، قەدەملىرىنى چاققان يۆتكەپ كېتىۋاتاتتى. ئىككى يېنىمىزدىكى پاكار قومۇشلۇق، چاتقاللىقلار ئارىسىدا بىزگە مارىشىپ قاراۋاتقان مىللىي ئارمىيەنىڭ قاراۋۇللىرىنى كۆردۇق، يۈرەكلەر ئۇرۇشقا باشلىدى ...

ھەممىمىز ئاتتىن چۈشتۇق، سايىتاخۇننىڭ بۇيرۇقى بىلەن قوراللىرىمىزنى كەينىمىزگە — شەرق تەرەپكە قارىتىپ قويدۇق - دە، قورالسىزلىنىپ ئىزىلىپ ماڭدۇق.

ئالدىمىزدا ماڭغان چەبدەس قەدەملىك سايىتاخۇن كىچىك دۆڭلۈكتە بىزگە قاراپ تۇرغان كاپىتان ئۇنۋانلىق موڭغۇل كوماندىرنىڭ ئالدىغا يېتىپ باردى - دە، ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئېلىپ، دوكلات قىلدى:

— يولداش كوماندىر، بىز — گومىنداڭنىڭ مايتاغنى قوغداۋاتقان قىسمى ئىدۇق، ۋەتەن ئالدىدا، خەلق ئالدىدا ۋىجدانىي بۇرچىمىزنى تونۇپ، مۇستەبىت گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئۈستىدىن ئىسيان كۆتۈردۇق. نىجاتلىق ئىزدەپ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا تەلپۈنۈپ، ئون توققۇز كۈن ئازابلىق يول بېسىپ، كەينىمىزدىن قوغلاپ كەلگەن دۈشمەنلەر بىلەن ئېلىشىپ، ئىككى يۈز قىرىق تۆت نەپەر جەڭچى ئاخىر بۇ يەرگە — ئازاد رايونىغا غەلىبە بىلەن يېتىپ كەلدۇق، قوزغىلاڭچىلار كوماندىرى سايىتاخۇن !

— مەن ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت ۋە مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق ئىشتابى نامىدىن سىلەرنى قىزغىن قارشى ئالىمەن !

شۇ سۆزدىن كېيىنلا، ئىككى كوماندىر غۇلىچىنى كەڭ يېيىپ كېلىپ قۇچاقلاشتى، بىزمۇ مىللىي قىسىم جەڭچىلىرى بىلەن قېرىنداشلارچە قۇچاقلاشتۇق، ھەممىمىزنىڭ كۆز بۇلاقلىرىدىن ئىسسىق، مۇھەببەتلىك ياش تامچىلىرى خۇددى يامغۇردەك

ئاقتى ...

— بىز سىلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقىڭلاردىن خەۋەر تېپىپ ئوزۇق - تۈلۈك بىلەن بىر ۋىزۋوت جەڭچىنى ئالدىڭلارغا ئەۋەتكەندۇق، — دېدى مىللىي قىسىم كوماندىرى مەڭزىگە تېمىپ چۈشكەن ياشلىرىنى ئېرتىۋېتىپ، — ئۇچرىشالماي قاپسىلەر، لېكىن سىلەرنىڭ بۇ مۇشكۈل سەپىرىڭلار مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىي تارىخىمىزنىڭ جەڭگىۋار بىر بېتى بولۇپ قالغۇسى ! ...

ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت قەيسەر كوماندىرىمىز سايىتاخۇننى مىللىي ئارمىيە پولكوۋنىكى دەپ تونۇدى ۋە ئۇنىڭغا پولكوۋنىك ئۇنۋانى بىلەن «باتۇرلۇق» ئوردېنى، قالغانلىرىمىزغا «پىدائىي» لىق مېدالى بەردى».

خۇددى ئابدۇقادىر بىلەن مەسلىھەت قىلىشىۋالغاندەك، ئۇنىڭ ھېكايىسى تۈگىشى بىلەنلا، يۈرۈش سىگنالى چېلىندى.

ئالتىنچى باب

— كۈندۈزى دەم ئېلىش — ئۇخلاش ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن! كېچە - كۈندۈز توختىماي يۈرۈش باشلانسۇن!

بۇ پولك كوماندىرى نىزامىددىننىڭ يۈرۈشتىكىلەرگە بەرگەن بۇيرۇقى، بۇ بۇيرۇقتىن ئۇنىڭ چەپەيزىگە تېز يېتىشكە ئالدىراۋاتقانلىقى، قىسىمنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى پەيدىنپەي ئاشۇرۇۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

كېچىسى يول يۈرۈپ، تاڭ ئالدىدا ئىككىلا سائەت ئۇخلىغان قوشۇن، تېز يۈرۈش بىلەن ئۇلانبۇلاققا يېتىپ كەلدى. ئۇلانبۇلاق — قوڭغۇراق تىكەنلىك، تېۋىلغا — يۇلغۇنلۇق، سۆكسۆكلۈك، جىگدىلىك، قۇمساڭغۇ توپىلىق، كەڭ تۈزلەڭلىك يەر. قوشۇن مۇشۇ تۈزلەڭلىكتە كېتىۋاتقاندا شەرق تەرەپتىن بىر ئايروپىلان كەلدى. پۈتۈن قىسىم جىگدە، يۇلغۇنلارنى دالدا قىلىپ مۆكۈندى، لېكىن دۈشمەننىڭ بۇ رازۋېدكا ئايروپىلانى ئارقا سەپتىكى ئات - هارۋىلارنى كۆرۈپ قالدىمۇ، تېزلا كەينىگە يېنىپ كەتتى. ئارىدىن بىرەر سائەت ئۆتەر - ئۆتمەيلا، دۈشمەننىڭ بىرقانچە ئايروپىلانى غارقىرىشىپ يېتىپ كەلدى - دە، قىسىمنى بومباردىمان قىلىشقا باشلىدى.

بۇ بىرنەچچە كۈن تىنچ يول يۈرگەن قوشۇننىڭ رەسمىي جەڭگە كىرگىنى بولدى. لېكىن، پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بۇ قېتىم باشقىچە، ئايروپىلانلارغا توختاپ قارشىلىق قىلىش ئەمەس، توختىماي يۈرۈپ قارشىلىق قىلىش بۇيرۇلدى.

بۇمۇ قىزىق جەڭ ئىدى، ئايروپىلانلار يىراقتىن شۇڭغۇپ كېلىدۇ - دە، بومبا تاشلايدۇ، جەڭچىلەر ئايروپىلان يېقىنلاپ

كەلگەندە، ئىككى يانغا تېز چېكىنىپ يېتىۋالىدۇ. ئۇلارنىڭ تاشلىغان بومبىسى نىشانلاپ كەلگەن يەردە — ئادەمسىز بوش ئورۇندا پارتلايدۇ. ئايروپىلانلار يەنە ئايلىنىپ، يېتىپ كەلگۈچە جەڭچىلەر يۈرۈۋېرىدۇ، مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن يۈرۈش داۋاملىشىۋەردى.

جانغا تېگىلىۋاتقان ئۇرۇشتا كۆلىنىڭ چىقىشى قىزىق ئىش، دەسلەپ جەڭچىلەر بېشىنى كۆتۈرۈپ بوش ئورۇندا كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانغا، ئايروپىلانلارغا قاراپ كۆلۈشتى. كېيىن ئىككى ياققا كۆلكە بىلەن چېكىنەتتى - دە، يېتىۋالغاندا كۆلكە بېسىلاتتى، بېشىنى كۆتۈرگەندە يەنە بىردىنلا تەرەپ - تەرەپتىن كۆلكە كۆتۈرۈلۈپ كېتەتتى. شۇنداق قىلىپ، بۇ بىر ئويۇنغا ئايلىنىپ قالغان قارشىلىق كۆرسىتىش جېڭى بولدى.

ئايروپىلانلار ئۆز ۋەزىپىسىنى تولۇق ئادا قىلدى، قاچىلاپ كەلگەن بومبىلىرىنى تاشلاپ بولۇپ كەتتى.

قىسىم نامازدىگەر بىلەن چەپەيزىگە يېقىنلاپ كەلدى.

چەپەيزىنى رازۋېدكا قىلىش ئۈچۈن ئۈچ نەپەر رازۋېدكىچى ماڭدۇرۇلدى. قىسىم توختاپ دەم ئالدى ۋە ئوزۇقلىنىشقا ئولتۇردى. چەپەيزىنىڭ يەر تۈزۈلۈشىنى، دۈشمەننىڭ مۇداپىئەلىنىش ئەھۋالىنى، قانچىلىك ئەسكىرىي كۈچىنىڭ بارلىقىنى پولك ئىشتابى بىلمەيتتى. شۇڭا، ھۇجۇمنىڭ قايسى يۆنىلىشتە بولىدىغانلىقىنى قىياس قىلىشمۇ تەس ئىدى. سىرلىق جىمجىتلىق ھەممە كىشىدە ئەندىشە قوزغايتتى. جەڭچىلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ قويىدى. رەيھان ئىتتىك قوزغالدى - دە، پارتلاش ئاۋازى چىققان تەرەپكە مۆلدۈرلەپ قارىدى. بۇ جىمجىتلىقنىڭ كۆڭۈلگە بولغان ئېغىر بېسىمىنى كۈچەيتىپ، ئاستا - ئاستا ئەتراپنى ئۇنسىز قاراڭغۇلۇق ئوراشقا باشلىدى.

كۆز ئوبدانلا باغلانغان چاغدا، ئىككى نەپەر رازۋېدكىچى قايتىپ كەلدى - دە، باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەرگە تۆۋەندىكىچە مەلۇمات بەردى:

— چەپەيزىگە مۇستەھكەم پوتەيلەر ياسالغان، جەمئىي بەش، ئوتتۇرىدا گېنېرالنى پوتەي[1] بولۇپ، تۆت تەرىپىگە ئىتتىش تۆشۈكلىرى ئېچىلغان. پوتەيىنىڭ ئەتراپىدىكى سۆكسۆك، يۇلغۇنلار قومۇرۇپ تاشلىنىپ، تەخمىنەن پوتەيدىن بىر كىلومېتىر يىراقلىقىچە تاقىر مەيدان ياسالغان ۋە گېنېرالنى پوتەيىنىڭ ئەتراپىغا كەڭ ھەم چوڭقۇر خەندەك كولانغان. يەنە تاقىر مەيدانىنىڭ تۆت بۇرجىكىگە ئادەتتىكىچە تۆت پوتەي تۇرغۇزۇلغان. ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا، سۆكسۆكلەرگە يىپ باغلاپ، ئۇنىڭ بىر ئۇچىنى كۆمۈپ قويغان بومبىلارغا باغلاپ قويغانلىقىنى بىلدۇق. بۇنى بىر رازۋېدكىچىمىز قۇربان بولغاندىلا، بايقىۋالدۇق. مانا ئۇ يەرنىڭ مۇداپىئەلىنىشتىن سىزىۋالغان خەرىتىمىز، — نادەم سىزىپ كەلگەن خەرىتىسىنى ئەنۋەرگە ئۇزارتتى، خەرىتىدە ھېلى سۆزلەنگەن مەلۇماتلار تېگىشلىك شەرتلىك بەلگىلەر بىلەن كۆرسىتىلگەنىدى. ئەنۋەر خەرىتىگە تېز كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە، مەمنۇنلۇق بىلەن:

— بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇڭلار، — دەپ خەرىتىنى پولك كوماندىرىغا كۆرسىتىش ئۈچۈن ئېلىپ ماڭدى ۋە پولك كوماندىرىنىڭ ئالدىدىن ئانچە ھايال قالماي قايتىپ كېلىپ، يەنە نادەم باشلىق بەش نەپەر رازۋېدكىچىنى پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە كونا شىخوغا ماڭدۇردى.

نادەمنىڭ خەرىتىسىنى كۆرۈپ خېلى ئۇزاق ئويلانغان تىزامىدىن ئالدىدا ھازىر بولغان باتالىيون كوماندىرلىرىغا مۇنداق دېدى:

— چەپەيزىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئىككىنچى باتالىيون بۇ يەردە قالدۇرۇلىدۇ، يۇرۇش يۆنىلىشى ئۆزگەرتىلىدۇ، چەپەيزىگە تۆت تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىنىدۇ. ھۇجۇم بىلەن تەڭ، قالغان

---

① گېنېرالنى پوتەي — مىللىي قىسىملار بىرنەچچە قەۋەتلىك پوتەيلەرگە «گېنېرالنى پوتەي» دەپ ئىسىم قويۇشۇۋالغانىدى. شۇ ۋاقىتلاردىكى ئۇرۇشنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن بۇ ئىسىم ئەينەن ئېلىندى.

باتالىيونلار كونا شىخوغا يۈرۈش قىلىدۇ، دېمەك، ھۇجۇممۇ، يۈرۈشمۇ بىرلا ۋاقىتتا بولىدۇ. ئەمما، ھۇجۇمدىن بۇرۇن چەپەيزى بىلەن كونا شىخونى تۇتاشتۇرغان تېلېفون سىملىرى كېسىپ تاشلىنىشى كېرەك! قانداق، قارشى پىكىر بارمۇ؟

— بار، رازۋېدكىچىلارنىڭ كۆزىتىشىچە، — دېدى ئەنۋەر، — چەپەيزىدە دۈشمەننىڭ كۈچى ئاز ئەمەستەك قىلىدۇ، مېنىڭچە، بىر باتالىيون ئازلىق قىلىدۇ، پۈتۈن كۈچ بىلەن بىراقلا ھۇجۇم قىلساق ...

نىزامىدىن بېشىنى سىلىكىدى:

— بولمايدۇ! ئادەتتىكىچە ياسالغان تۆت پوتەينى ئېلىش ئاسان، لېكىن بىز ئۇتتۇرىدىكى گېنېرالنى پوتەيگە بىر كىلومېتىر تۇزلەڭلىكتىن ھۇجۇمغا ئۆتىمىز، بۇ ھالدا ئادەم قانچە كۆپ بولسا، چىقىم شۇنچە زور بولىدۇ. بۇنى ھېسابقا ئېلىش كېرەك. بەلكى ھۇجۇمغا ئۇلگۇرۇپ موڭغۇل دىۋىزىيون بىلەن بارات تۆمۈرچىنىڭ پارتىزانلىرى كېلىپ قالار.

— چەپەيزىنى ئىشغال قىلماي، كونا شىخوغا يۈرۈش قىلساق، كۈچ بۆلۈنۈپ كەتمەمدۇ؟

— مۇشۇ ئەھۋالدا كۈچنى بۆلۈش زۆرۈر، ۋاقىت پايدا ئالىمىز. گومىنداڭ قىسىملىرى تېخى ئويلاپ ئۇلگۇرمىگەن چاغدا، يېڭى شىخودا پەيدا بولىمىز. چەپەيزى بىلەن كونا شىخودىكى دۈشمەنلەر ئالاقىلىشىشتىن مەھرۇم قىلىنسا، ھەر ئىككى ئورۇننى ھېچقانچە كۈچ سەرپ قىلماي ئىگىلەشكە بولىدۇ. بەلكى كونا شىخونى قانسىز ئىشغال قىلىشىمىز مۇمكىن.

نىزامىدىن باتالىيون كوماندىرلىرى بىلەن شىخو يۈرۈشى ھەققىدە مۇزاكىرىلىشىۋاتقاندا، جەڭچىلەر قوغۇنلۇقتا قوغۇن يەۋاتاتتى.

جەڭچىلەر ئىستروپغا تىزىلىشتى.

تېلېفون سىملىرى كېسىپ تاشلانغاندىن كېيىن، چەپەيزىگە

ھۇجۇم باشلاندى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا نىزامىدىن قالغان باتالىيونلارنى باشلاپ كونا شىخوغا يۈرۈش قىلدى. شۇ چاغدا نادەممۇ رازۋېدكىچىلارنى باشلاپ كونا شىخودىن بۇياققا ماڭغانىدى.

پايانسىز دەشت ـ دالا جىمجىتلىقىدا شىمال شامىلى چەپەيزىدىكى ئېتىشىش ئاۋازلىرىنى ئۇچۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى.

— ئاڭلاۋاتامسەن، جامالىدىن، — دېدى نادەم، — ھۇجۇم ئەۋجىگە چىقتىمۇ نېمە، قارا ...

— ئاڭلىمايچۇ ...

ئۇلار شۇنداق دەپ تۇرۇشىغا بىردىنلا ھۆررا، قىيقاس ـ چۇقان ئاۋازلىرى، ئاتلارنىڭ دۈكۈرلەشلىرى ئاڭلاندى.

— ھۇجۇمغا ئۆتتى ! ... — جامالىدىن جانلىنىپ كەتتى، — ئاڭلا، ئاتلىقلارمۇ بارمۇ نېمە ...

— موڭغۇل دىۋىزىيون يېتىپ كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

رازۋېدكىچىلار كۆرگەنلىرىنى پولكقا تېز يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئاتلىرىنى ئىلداملىتىپ يۈرمەكتە ئىدى. ئۇلار تېز يۈرۈشتە كېتىۋاتقان پولك بىلەن يولدا ئۇچراشتى. نادەم پولك كوماندىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، تىك تۇرۇپ دوكلات قىلدى:

— يولداش پولكوۋنىك ! دۈشمەن كونا شىخونى بوشىتىپ قويۇپتۇ، ئۇلار شۇنداق ئالاقزادە بولۇپ قېچىپتۇكى، ئۇستەل ئۈستىگە كەلتۈرۈلگەن تاماقلىرى ھور چىققان پېتى شۇنداقلا قاپتۇ. بىزنىڭ تەكشۈرۈشىمىزچە، ئەتراپنى مىنالاشقا، تورلۇك ھىيلىلەرنى ئىشلىتىشكە ئۈلگۈرمەپتۇ.

ئەنۇەر نىزامىدىننىڭ بايا بەرگەن يوليورۇقلىرىنىڭ مەنىسىنى مانا ئەمدىلا تولۇق چۈشەندى.

نىزامىدىن كەينىدە تۇرغان ئاقلىبەككە قايرىلىپ قاراپ:

— قىسىملارغا ئېيت، كونا شىخوغا كىرگەندە، دۈشمەننىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن تاماق ـ نانلىرىنى يېيىشكە، سۇلىرىنى ئىچىشكە قەتئىي رۇخسەت قىلىنمايدۇ ! — دېدى.

— خوپ بولىدۇ !

پولك كونا شىخونى ئىشغال قىلدى. تاڭ سۈزۈلگەندە، چەپەيزىدىن يولغا چىققان ئىككىنچى باتالىيون، خۇجۇمغا ئۆلگۈرۈپ كەلگەن موگىغۇل دىۋىزىيون، بارات تۈمۈرچىنىڭ پارتىزانلىرى يېتىپ كەلدى. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن رازۋېدكىچىلار بۇيرۇق بويىچە يېڭى شىخوغا مېڭىشقا تەييارلاندى.

*　　　*　　　*

سۆكسۆكلۈك ئارىسىغا يوشۇرۇنغان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ گەپلىرى ھەر خىل: بەزىلىرى ئاتا - ئانىسىدىن كەلگەن خەتلەر، بەزىلىرى كۆزلىرى ياشلىنىپ قالغان ئاشنا - يارلىرىدىن كەلگەن خالتىلار، بىرلىرى نامەلۇم تېخى ئۆزلىرى كۆرمىگەن قىزلاردىن كەلگەن تېپىشماقتەك مەنزىرە كەشتىلەنگەن ياغلىقلار ياكى تاماكا خالتىلىرى توغرىسىدا ۋە بىرلىرى ئۆتكەن ئۇرۇشلار توغرىسىدا قىزىق، مۇھەببەتلىك پاراڭلارغا چۈشكەنىدى.

— بايا نېمىگە چېچىلىپ كەتتىڭ، گايتكا؟ — دەپ سورىدى ۋارىسجان ئۇنىڭدىن.

بېشىنى ئالىقىنىغا قويۇپ، جەينىكى بىلەن يەرنى تىرەپ ياتقان گايت بېشىنى سىلكىدى:

— قويە، ئۇكا، ئۇ ئىشنى ...

— شۇ ئەنۋەركام گېپىڭنى ئىلىك ئالمىغاندۇ؟

— شۇ گەپ.

— باتالىيون كوماندىرى مەن تۇرسام، ماۋۇنىڭ مەمەدانلىق قىلىۋاتقىنىنى دەپ ئويلىدى - دە...

— شۇنداقمىكىنتاڭ ...

— نىزامىدىنكام بەك ئۆستۈرۈۋەتتى، شۇنىڭلا گېپىنى ھېسابقا ئالدۇ ئەمەسمۇ.

— ياق، ئۇنى يىغىندا نەچچە قېتىم قېقىۋەتكەن.

ۋارىسجان ئەتراپىغا بىر قاراپ قويۇپ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ شىپقىپ كەلدى ـ دە، پىچىرلىدى:

— ئۇ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ گېپىنى زادى ئىلىك ئالماس بولۇۋالدى، بايقاۋاتقانسەن؟

— مېنى ھېچنېمىنى سەزمەيدىغان كالا دېۋىدىڭمۇ ... ئۇغۇ بىر نۆرى، مۇنۇ نادەم دېگەننىڭ ئاقساقاللىقى جېنىمغا تەگدى.

— سېنىڭ راست دەپ قويسا، تاپىنى يەرگە تەگمەيدىغان بوپتۇ ئۇنىڭ.

— ماڭا قارا، — دېدى گايىت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — شىخوغا ھۇجۇم قىلىشتىن بۇرۇن بىرەر ۋىزۋوت جەڭچىنى پۇقراچە كىيىندۈرۈپ، خەلق ئىچىگە كىرگۈزۈۋېتەيلى، ئۇلار يەرلىك ئادەملەرنى ئويغىتىپ، ئارقىسىدىن ھەرىكەت قىلسا، شىخونى ئىشغال قىلىشىمىز ئاسانلاشامدۇ، دېسەم، ئەنۋەر پىكرىمگە قوشۇلمىدى.

— سېنىڭ پىكرىڭ توپتوغرىكەنغۇ !

— توختا، ئۇ: ئەگەر دۈشمەن تۇيۇپ قالسا، شىخو خەلقىنى بەك پاراكەندە قىلىۋېتىدۇ، بەلكى چىقىمغا ئۇچرىتىشىمىز مۇمكىن، دېدى. بۇياقتىن نادەم قوپۇپ: ئۇنداق يېتىكلىك بىلەن ئىش قىلساق، نۇرغۇن ئادەمنىڭ قىرغىن قىلىنىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالىمىز، دەپ، قاراپ تۇرۇپ ئىشنى يوغىنىتىۋاتىدۇ، شۇنىڭغا ئاچچىقىم كېلىپ چېچىلدىم.

— ھازىر نادەمنىڭ گېپى گەپ.

شۇ كۈنلەردە گايىت ۋارىسجاننىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى قىلىپ، ئۇ سىزغان سىزىقلاردىن چىقماي مېڭىۋاتاتتى. ئۇ گايىتنىڭ ئېسىگە ئۇزۇنبۇلاقتا بولغان مۇنۇ گەپنى سالدى:

— ئۇزۇنبۇلاقتا سەن: خوتۇنلارنىڭ كۆڭلىكىمۇ ئادەمنىڭ كۆزىگە ئوت بولۇپ كۆرۈنىدىغان بولدى، بۈگۈن مۇشۇ يەردە بىر كېچە قونساق كېلىنچەكلەرمۇ كۆپ ئىكەن دېۋىدىڭغۇ؟

— ھە، ھە ...

— نادەم شۇ گېپىڭنى ئەتۋەركامغا يوغىنىتىپ دوكلات قىلىۋاتامدۇ ... مەن ئۆزاقتىن بېرى ئۇنىڭ مۇنداق مىجەزىنى بايقىمىغانىكەنمەن.

— ۋاھ ... ئۇ مۇنداقلا دەپ قويغان گەپ تۇرسا، ئۇنىڭ چاقىدىغان نېمە يولى بار؟ ... — گايىتنىڭ سېرىق بۇرۇتلىرى تىكەنلىشىپ، كۆك كۆزلىرى يېنىپ كەتتى.

— شۇ ئەمەسمۇ، مەنمۇ ھەيران قالدىم، ئەسلىي ئۆزلىرى رەسۋالىشىپ يۈرسە، ھېچكىمنىڭ گېپى يوق.

— رەيھان بىلەن ئۆزى خان تاھىر، خان زۆھرە بولۇپ يۈرىدۇ، چاتىقىمىز يوق، بىزنىڭ چاقچىقىمىز دوكلات قىلغۇدەك ئىش بولامدىكەن؟ ... — گايىت ئويلىنىپ قېلىپ دېدى، — ئۆزىنىڭكىنى يېپىش ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتامدۇ يا؟

— تازا ساددا نېمە ئىكەنسەن، ئۇنىڭ نىيىتى باشقا.

— قانداق دەيسەن؟

— سېنىڭ روتا كوماندىرلىقىڭغا كۆزى قىزىرىۋاتىدۇ جۇمۇ ئۇنىڭ، بولمىسا نېمىشقا شۇنچە پايپاسلايدۇ؟ .. بىزدەك تىنچ يۈرمەمدۇ، كىم گەپ قىلسا ئېسىلىپ ...

— نېمە ! ... — گايىت تاس قالدى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتكىلى، لەۋلىرى تىترەپ كەتتى، تۈكۈرۈكىنى زورغا يۇتتى ... — مېنىڭ ئالدىمدا قانچىلىك نېمە ئىكەن ئۇ ! ... مەن كىم، ئۇ كىم ! ...

— ئۆزۈڭ ئويلاپ باق، مەن ئاڭلىغىنىمنى دەپ قويدۇم.

سۆكسۆكلۈكنىڭ بىر يېرىدە نادەم بىلەن رەيھانمۇ گەپكە چۈشكەن، بىراق رەيھاننىڭ گەپلىرىدىن ئەنسىرەش سېزىلىپ تۇراتتى:

— مۇنداق چاغدا رازۋېدكىغا چىقىش خەتەرلىك، كېچىسى چىقساڭلار بولمامدۇ؟

— ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان ئادەمدەك گەپ قىلمىسىزغۇ؟

— يا ئۇ يەرنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى بىلمىسەڭلار ...

— يەرلىكلەرنى تاپىمىز.
— كۆپكۆندۈزى ...
— قورقماڭ، تۇماقنى تەتۈر كىيىمىز، جۇل - جۇل بولۇۋالساق، كىمنىڭ كۆزى چۈشەتتى بىزگە. بىزنىڭ ھۈنەرلىرىمىزنى ئۇقمايسىز - دە، پولك يوشۇرۇنغان، نادەم باشلىق رازۋېدكىچىلارغا شىخونى رازۋېدكا قىلىش تاپشۇرۇلغان، ئۇلار دۈشمەننىڭ مۇداپىئەلىنىشىنى كۆزىتىپ كەلسە، پۈتۈن پولك كېچىسى يولغا چىقماقچى.
نادەم بىلەن رەيھان ئالىقانلىرىنى پېشانىسىگە قويۇپ ئاسمانغا قارىدى. جەنۇب تەرەپتىن ئىككى ئايروپىلان غارقىراپ كېلىپ ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئۆتۈپ كەتتى - دە، ھايال قىلماي قايتىپ كەلدى ۋە يەنە ئايلىنىپ غەرب تەرەپكە كەتتى. ئون مىنۇتتىن كېيىن، ئۇياقتىنمۇ قايتىپ كېلىپ تۆۋەنلەپ يەنە بىر قېتىم ئايلاندى، ئوق ئۈزدى، بومبا تاشلىدى ... تىرىكلىكنىڭ ھېچقانداق شەپىسى سېزىلمىگەندىن كېيىن كېتىپ قالدى.
— كۆردىڭىزمۇ تېپىرلاۋاتقىنىنى، — نادەم ئايروپىلاننىڭ قارىسى يىتكەندىن كېيىن رەيھانغا قارىدى، — بىزنىڭ بۇ يەردىلىكىمىزدىن شەپە ئالالىغان بولسا، ھازىرلا بىر توپ قاغىلىرى ئۇچۇپ كېلىدۇ، بىراق سېزەلمىدى.
— مۇشۇ ئىككەنغۇ زامانىۋى ئۇرۇشلىرى، ئاتقان پولىرى پوجاڭزىدەك تۇزۇپ كېتىدۇ، كۆردۇققۇ توپ - توپ كەلگەن ئايروپىلانلىرىنىڭ كارامىتىنى ... — دېدى رەيھان. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرى نادەمگە تىكىلگەنىدى.
— بىزنىڭ ئۇرۇشقا كىرگەن كۈنىمىز — بۇلارنىڭ ھالاكەتلىك تەقدىرگە يۈزلەنگەن كۈنى بولدى، ھەرقانچە زامانىۋى قوراللىرى بولسىمۇ، ئەمدى ھالاكەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلالمايدۇ! يەر قاتتىق تەۋرىسە، ئۆي ئۆرۈلىدۇ - دە!
نادەمنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىدىن رەيھاننىڭ كۆزلىرى ئوت ئېلىپ، يېقىملىق ئۇچقۇنلار چاقنىدى ۋە نادەمگە تەلمۈرۈپ

قارىدى. بۇ قاراشتىن نادەم ئۇنىڭدا قانداق ھېسسىياتلار قوزغالغانلىقىنى سەزدى، بىراق ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى:

— ۋاقىت توشتى، بىز مېڭىشىمىز كېرەك، — دېدى ئۇ، — بىزگە ئاقيول تىلەڭ.

— قاچان قايتىسىلەر؟

— كۆز باغلانغاندا.

— چارلىشىڭلار غەلىبىلىك بولسۇن.

رەيھان ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالغانىدى، ئەگەر بايىقىدەك ئولتۇرۇشقان بولسا، ئۇ ئۆزىنى نادەمنىڭ قۇچىقىغا ئاتقان، قانغۇدەك خوشلاشقان بولاتتى، شۇ تاپتا ئەتراپتىكى سۆكسۈك، يۇلغۇنلۇقلار ئارىسىدىن قانچە ئونلىغان كۆزلەرنىڭ ئۇلارغا تىكىلگەنلىكىنى ھېسابقا ئېلىش كېرەك - دە! يۈرەكلەر تەشنالىقىنى، ھاياجانلىق تۇيغۇلارنى بېسىپ تۇرۇپ، ئايرىلماي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئاتلىق يولغا چىققان رازۋېدكىچىلار چۆش بولاي دېگەندە، «مۇسىراخۇننىڭ بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان شىخو بويىچە داڭلىق باغنىڭ كەينىدىكى چوڭقۇر يارلىققا كەلدى. ئاتلىرىنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ، ئۆزلىرى بۇ چوڭ باغقا كىردى. شۇ يىلى باغدىكى شاپتۇل، ئۈزۈملەر ئوخشىغانىدى. رازۋېدكىچىلار قورسىقىنى شېرىن مېۋىلەر بىلەن راسا تويدۇرۇپ، يەنە مۇشۇ باغدا ئۇچرىشىدىغان بولۇپ، ئەتراپقا تارقىلىشتى.

ھاۋا ئوچۇق ئىدى. ئاۋغۇست قۇياشى بۇ قازاندەك چوڭقۇرلۇقنى ئوبدانلا قىزىتىۋەتكەن، يارلىق ئىچىدە قاقىلدىشىپ، ئۇچۇشۇپ يۈرىدىغان توقۇناق قاغىلار شۇ تاپتا سايلىق يەرلەرگە مۆكۈنگەن، تىكەنلىك - شۇۋاقلىق ئېگىز - پەس دۆڭلۈكلەردىن چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلدىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىدۇ، ئەمما ئاسماندا ئۇچار قاناتلار كۆرۈنمەيدۇ. قىشتا قارا سوغۇقى، يازدا تونۇردەك قىزىق ئاپتىپى بىلەن مەشھۇر بولغان

بۇ يەر بىرنەچچە كۈندىن بېرى قالايمىقانچىلىق، ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى. قىزىق ئاپتاپتا چۈشلۈكى سوّرۇنلىشىپ قالىدىغان كوچىلاردا چىرقىرىغان ماشىنىلار ئۈزۈكسىز چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈپ چاپاتتى. شەھەرگە تىنىپ كەتكەن گومىنداڭ قىسىملىرىغا شۇ كۈنلەردە چۈشلۈك ئۇيقۇ ۋاقتى بېرىلمەيدىغان بولدى. ماشىنىلار قانچە كۆپ چىرقىرىغانسېرى، شىخو خەلقىمۇ كوچىلارغا شۇنچە كۆپ چىقىدىغان بولۇۋالدى ... ھاۋانىڭ شۇنچە ئىسسىقىدا بېشىغا ئەسكى تۇماق، ئۇچىسىغا جۇل ـ جۇل چاپانلارنى كىيىشىپ، شىخو بازىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۈرگەن بەش نەپەر رازۋېدكىچى ھېچكىمنىڭ كۆزىگە چېلىقمايتتى.

رازۋېدكىچىلار ئۈچ سائەتلىك كۆزىتىشلىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، باغقا قايتىپ كېلىشتى.

— ئىش ئىزدەپ يۈرگەن مۇساپىرلارنىڭ دەل ئۆزى بوپتىمىز، — دېدى نادەم كۈلۈمسىرەپ، — شۇ تۇرقىدا قولىمىزنى كۆتۈرسەك، كىشىلەر جەزمەن پۇل بېرىدۇ.

— ئىشمۇ تاپتۇق، — دېدى جامالىدىنمۇ، — مەن چوڭ يول بويىدىكى بىر ئۆيگە بىر سوملۇق كىرا قىلدىم، يوغان ساندۇقنى يۆدۈپ، سېپىل ئىچىگە ئەكىرىپ بەردىم.

— ئاراشنى كۆرگەنلەر نېمە دەپ قالغاندۇ؟

— دادىسى مانجۇ دېۋانىكەن دېگەندۇ.

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى، ئاراش:

— ياق، ياق، ماڭا تازا سەپسېلىپ قاراڭلارچۇ، كۈچالىققا ئوخشامدىم نېمە؟

— ھەي، قارىي، بۇياققا ئۆت، ماشىنا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى بىرسى.

ھەممىسى يەنە كۈلۈشۈپ كەتتى.

— راست، يۈزۈڭنىڭ دۈگىلەكلىكىگە قارىغاندا، كۈچالىققا ئوخشاپ كېتىسەن، — دېدى يەنە بىرى. شۇ چاقچاقلاردىن كېيىن نادەم مۇنداق دېدى:

— قىنى ئاغىنىلەر، بۇ گەپلەرنى ئەمدى قويايلى، ئىشىمىزغا كىلىپ، ئۇقۇقانلىرىمىزدىن مەلۇمات بىرەيلى.

— هازىر شىخو خەلقىمۇ ئويغىنىپ كىتىپتۇ، بىز ئۇياقتىن هۇجۇم باشلىساق، خەلق دۈشمەن كەينىدىن تاياق - توقماق كۆتۈرىدىغاندەك، بىراق گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ كۆپلۈكىدىن خەلق ئەنسىرەيدىكەن، — دىدى ئاراش سۆزگە كىرىشىپ، — پولك كوماندىرى تاپىلىغان پىرووۋوتكا قىز بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇ ئىنتايىن تۇيغۇن، يۈرەكلىك قىز ئىكەن، ئۇنىڭ دىيىشىچە، هازىر شىخودا گومىنداڭنىڭ بىر ئاتلىق بىرىگادىسى[1]، ئۈچ پىيادە پولكى، ترانسپورت ئەترىتى، بەش تانكىسى، ئون بىرونىۋىك، چوڭ تىپتىكى ئون نەچچە زەمبىرىكى بار ئىكەن، ئۇ قىزنىڭ مۆلچەرلىشىچە، سەككىز - توققۇز مىڭدىن كۆپرەك ئەسكىرىي كۈچى بولسا كىرەك، چەپەيزىنى تارتقۇزۇپ قويغاندىن كىيىن، گومىنداڭ قىسىملىرى تازا ئەنسىزلىككە چۈشۈپتۇ. شۇڭا، ماناستىن قوشۇن يۆتكىمەكچى بولۇپ، هازىر ئورۇن هازىرلاۋىتىپتۇ.

ئادەم ئاراشنىڭ دىگەنلىرىنى تىز - تىز يازاتتى، سوئال قوياتتى، يەنە يازاتتى، ئىلىپ كىلىنگەن مەلۇماتلاردىن مەمنۇن بولۇپ، قولىدىكى قىرىندىشىنى ئادەتتىن تاشقىرى تىز هەرىكەتلەندۇرمەكتە ئىدى.

— گومىنداڭچىلار شەهەردە يامان كەيپىيات پەيدا قىلغان، — دىدى ئاراش سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئىلى ئوغرىلىرى خەنزۇلارنى قويماي قىرىپ كىلىۋاتىدۇ، دەپ تەشۋىقات يۈرگۈزگەن، ئاالاقزادىلىككە چۈشكەن خەنزۇ پۇقرالار هە دەپ سىپىل ئىچىگە كۆچۈۋىتىپتۇ ...

ئادەمنىڭ يۈزىدە جىلۋىلەنگەن شادلىق تۇيغۇلىرى يىتۇپ، قوشۇمىسى تۈرۈلدى - دە، قىرىنداش تۇتقان قولى تىترەشكە

---

[1] ئاتلىق بىرىگادا — ئۈچ ئاتلىق پولكتىن تەشكىل تاپقان قىسىم.

باشلىدى:

— مۇنداق ئەھۋال غۇلجىدىمۇ يۈز بەرگەن ئەممەسمىدى، — دېدى نادەم ئاراشىنىڭ سۆزىگە ئۇلاپ، — بىز نىلقىدىن يۈرۈش قىلىپ غۇلجىغا يېقىنلاپ قالغان چاغدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى: بۇ قوزغىلاڭ خەنزۇلارنى يوقىتىشقا قارىتىلغان، پۇقرالارمۇ مۇداپىئەلىنىشى كېرەك، دەپ خەنزۇ پۇقرالارغىمۇ قورال تارقىتىپ، قوزغىلاڭچىلارنىمۇ، باشقا مىللەت پۇقرالىرىنىمۇ ئېتىڭلار، دېگەن. ئۇلارنىڭ تەشۋىقاتىغا ئالدانغان بەزى خەنزۇ پۇقرالار، باشقا مىللەت پۇقرالىرىنىمۇ ئاتقان. بىز شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، بۇنداقلارغا قارشى ئوق چىقاردۇق، زەربە بەردۇق. شۇنىڭ بىلەن ئەكسىيەتچىلەر: قوزغىلاڭچىلار خەنزۇ پۇقرالىرىنىمۇ ئوققا تۇتتى، دېگەن گەپلەرنى چىقاردى، بۇنى پۈتۈنلەي گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ياساپ چىققان، تەتۈر تەشۋىقات دېگەن مانا شۇ، بۇنداق تەشۋىقاتلار بەزىلەرنى ئالداپمۇ كېتەلەيدۇ.

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئورۇق يۈزى جىددىي تۈس ئالغان جامالىدىن، — بىز ھۇجۇم قىلىشتىن بۇرۇن، شىخو بازىرى ئىچىگە تەشۋىقات ۋەرەقىسى تاشلىشىمىز، ئىنقىلابىمىزنىڭ تۈپ مەقسىتىنى چۈشەندۈرۈشىمىز كېرەك.

— بۇ ئىشنى رەھبەرلىككە مەلۇم قىلىمىز، — دېدى نادەم، — گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى نىيىتىنى ئېچىپ تاشلىماي بولمايدۇ. خوش، مەنىمۇ كۆزىتىشلىرىمنى سۆزلەي: مۇسىراخۇننىڭ بۇ بېغى ناھايىتى چوڭ، باغنىڭ ئورنى ئىنتايىن مۇھىم يەردە، شىخوغا ھۇجۇم قىلىشتا بىز ئۈچۈن تەبىئىي قورغان. چېكىنىشكە توغرا كەلسە، كەينىدىكى يارلىققا چۈشۈپ تارقىلىپ كېتىشكىمۇ بولىدۇ. دېمەك، بۇ باغ بىزنىڭ قىسىملار ئورۇنلىشىدىغان مۇھىم جاي. بۇ يەردىن ئىلگىرىلەپ، كىچىك مەھەللە — قارادۆڭنى ئىشغال قىلىش ئاسان. قارادۆڭنىڭ ئورنى بىزگە پايدىلىق — ئېگىزرەك يەر، ئالدى سازلىق، دۈشمەن

ھۇجۇم قىلىپ چىقسا، پەسلىكتىن چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ.
— بىز مۇشۇ يۆنىلىشتە ئىلگىرىلىسەك، — دېدى جامالىدىن ئادەمنىڭ كۆزىتىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — سازلىقتا چۈشىمىز، سازلىقنىڭ ئۇ تەرىپىگە — شىخو شەھىرى تەرەپتىكى ئېگىز دۆڭگە سېلىنغان بۇتخانىغا دۇچ كېلىمىز. بۇتخانا گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، مۇستەھكەم قورغىنى بولسا كېرەك، بۇتخانىنى مەركەز قىلغان ھالدا، ئۇنىڭ ئەتراپىدا سان - ساناقسىز پوتەيلەر تۇرغۇزۇلغان، بۇتخانىنىڭ ئىككى تەرىپىدە — بىر تەرىپىدە تۇگمەن، بىر تەرىپىدە گېنېرالنى پوتەي بار ...
— يەر ئاستى يوللىرىچۇ؟ — يېزىقتىن باش كۆتۈرمەي سورىدى نادەم تاقەتسىزلىك بىلەن.
— ئىگىلەشكە مۇمكىن بولمىدى، ئەلۋەتتە يەر ئاستى يوللىرى ئارقىلىق قورغانلىرى بىر - بىرى بىلەن تۇتاشسا كېرەك. چاشقان ئۆۋىسى ياساش گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ بىرىنچى ۋەزىپىسىغۇ ...
— تۇگمەن، گومىنداڭنىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇستەھكەم قورغىنى، — دېدى ئابدۇۋەلى سۆزىنى باشلاپ، ئۇنىڭ نېرىسىدا «شىڭ شىڭنىڭ بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر جاڭزا بار ئىكەن، بىر قىسىم كۈچ شۇ يەرگىمۇ ئورۇنلاشسا بولىدۇ. ئۇ يەردىن تۇگمەنگە يېقىنلىشىشقىمۇ بولىدۇ، پەقەت ئالدىدا بىر پوتەي بار، ئۇ گۇم قىلىنسا، تۇگمەنگە يول ئېچىلىدۇ.
رازۋېدكىچىلار ئۆز كۆزىتىشلىرىدىن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى توختىماي سۆزلەيتتى. ئۇلار دۈشمەننىڭ مۇداپىئەلىنىشىدىن يېڭى، روشەن خەرىتە سىزماقتا ئىدى، نادەممۇ بىر پارچە قەغەزنى ھەر خىل بەلگىلەر بىلەن تولدۇرماقتا ئىدى. ئۇ مۇنداق خەرىتىلەرنى كۆپ سىزغان، ھەربىي بەلگىلەر قويۇشقىمۇ ماھىر بولۇپ كەتكەن. شۇ تاپتا شىخونىڭ تۆت تەرىپى، مەھەللە، دەل - دەرەخ، كوچىلار،

پەسلىك ـ ئېگىزلىكلەر، سازلىقلار، يارلىق ـ چوڭقۇرلۇقلار، پوتەي ـ ئاكوپكىلار ... دەل ئورنىنى تېپىپ، قەغەز يۈزىگە چۈشمەكتە ئىدى.

نادەم سىزىشنى توختىتىپ، بېشىنى كۆتۈردى:

— ئىشىمىز تۈگىدى، ۋەزىپىنى ئادا قىلىپ بولدۇق، — دېدى ئۇ پېشانىسىدىن يۇژۇلداپ چىققان تەرنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ، — ئەمدى قايتىمىز، كىيىملىرىمىزنى ئالماشتۇرايلى.

رازۋېدكىچىلار باغدىن چىقتى ۋە سىيرىلىپ يارلىققا چۈشتى. يارلىق ئاستىدا بۇلدۇقلاپ چىقىۋاتقان، شىرىلداپ ئېقىۋاتقان بۇلاقلار كۆپ ئىدى. ئۇلار بۇلاق سۈيىدىن ئوچۇملاپ قانغۇدەك ئىچىشتى، بەزىلىرى تاماكا يۆگەشتى. ئاندىن ھېلىقى جۇل ـ جۇل كىيىملىرىنى سالدى، ئىگىلىرىنى خوپلا سېغىنغان ئاتلىرىنى مىندى ـ دە، تاراسلاپ يۈرۈپ كەتتى.

* * *

ئۇلارنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغانلار يىراقتىن بەش ئاتلىقنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. تولۇق بەش ئاتلىق! يۈرەكلەر تىنىدى، ئەنسىرەش پۈتتى. رەيھان ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان نادەمنى تونۇپ، قولىنى كۆكسىگە قويۇۋالدى. ئۇلار كەلمىگەنسېرى ھەر خىل ئوي ـ خىياللار ئۇلارنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى مۇجۇغان، ھەتتا ئېغىر، قايغۇلۇق ئاقىۋەتلەرنىمۇ كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى ... ئۇلارنىڭ يىراقتىن بىردىنلا كۆرۈنۈشى، خۇددى قاپقاراڭغۇ كېچىدە تاغ كەينىدىن تولۇن ئاي ئۆرلەپ چىقىپ، ئەتراپنى يورۇتۇپ گۈزەل تۇسكە كىرگۈزۈۋەتكەندەك، قىز قەلبىدە ئاجايىپ نازۇك تۇيغۇلارنى پەيدا قىلدى. ئۇ خۇشاللىقىدا، ئۇلارنىڭ يولىغا تەقەززا بولۇپ تۇرغان پولك كوماندىرىغا خەۋەر ئېلىپ كىرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، نېمىشقىدۇر ئۇلارنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپ قالدى.

رازۋېدكىچىلار شۇنداق تېز چېپىپ كەلدى ـ دە، ئاتلىرىدىن ئىرغىپ چۈشۈشتى. نادەم ھۆرمەت قەدەم بىلەن ئەنۋەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئېلىپ:

— يولداش باتالىيون كوماندىرى ! پولك تاپشۇرغان ۋەزىپىنى تولۇق ئادا قىلدۇق ! دۈشمەننىڭ مۇداپىئەلىنىش خەرىتىسىنىمۇ سىزىپ كەلدۇق، — دېدى.

— راھەت ! — دېدى ئەنۋەر ھاياجانلىنىپ، — يارايسىلەر ! سىلەر يۇرۇشىمىزنىڭ يولىنى ئاچتىڭلار ! سىلەر خۇددى قارىغۇنىڭ كۆزىنى ئاچقاندەك ئىش قىلدىڭلار، شۇڭا سىلەرنى قىسمىمىزنىڭ كۆزى دەيمىز ـ دە.

نادەم سىزىپ كەلگەن خەرىتىنى ئەنۋەرگە ئۇزارتتى. ئۇ خەرىتىنى ئېچىپ كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى، بىرنەچچىسى ياندىن خەرىتىگە بويىنىنى سوزۇپ قاراشتى.

— ۋەزىپىنى ئادا قىلىپ كەلگەنلەرگە قوغۇن ئېلىپ قويىدۇق، — دېدى رەيھان ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي، — تەلىيىڭلار بولسا، تاتلىق چىقىدۇ.

بىر جەڭچى كۆزىنى قىسىپ:

— سىزنىڭ قولىڭىز تەگكەندىكىن تاتلىق چىقىدۇ ـ دە، — دېدى.

— مەن تۇتۇپ قويغانغا تاتلىق بولۇپ قالسىلا، ھەممە قوغۇننى تۇتۇپ چىقاي.

— بىزمۇ قورۇق كەلمىدۇق، — دېدى جامالىدىن كۈلۈمسىرەپ، — قولىمىزغا قاراپ قالمىسۇن دەپ مانا شاپتۇل ـ ئۈزۈملەرنى ئەكەلدۇق، — ئۇ شاپتۇل ـ ئۈزۈملەرنى جەڭچىلەرنىڭ ئالدىغا تۆكتى.

— خېلى ئوقەت قىپسىلەر ـ دە ...

— ھە، بىرىمىز ھامال، بىرىمىز باققال بولدۇق.

ئەنۋەر نادەمگە قاراپ:

— قېنى، يۇر، نىزامىدىنكامىنىڭ ئالدىغا كىرەيلى،

خەرىتەڭنى چۈشەندۈرۈپ بەرگىن.
قوغۇن تىلىۋاتقان جەڭچى ۋارقىرىدى:
— توختا، نادەم، رەيھاننىڭ قوغۇنىدىن يېمىسەڭ ئارماندا قالىسەن، مانا بىر تىلىم ...
ئەنۋەر كۈلدى.
— راست، نېكەم ساقلىغىلى ...
رەيھان قىزىرىپ كەتتى:
— مەن نادەمگىلا ساقلىمىدىم، ھەممىسىگە ساقلىدىم.
مۇنداق گەپلەر ۋارىسجاننىڭ چىشىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىناتتى، ئۇ ھازىر رەيھانغا قىلىدىغان سىلىق ـ سىپايە گەپلەردىن كەچكەن، خېلىدىن بېرى قىزغا قىرىچە، يېپىنچە تېگىدىغان بولۇپ قالغان.
— نادەمنىڭ رەيھانغا ئاتاپ ئەكەلگەن شاپتۇللىرىدۇ بۇ، رەيھاننىڭ تەمەخورلۇقىنى نادەممۇ بىلىدۇ ـ دە...
نادەمنىڭ قارا كۆزلىرى يېنىپ، قىسقا قاشلىرى تىك ـ تىك بولۇپ كەتتى، ئۇ بىرنېمە دەي دېگۈچە، يۈزىگە تەپرەت ئۇچقۇنلىرى يېيىلغان رەيھان:
— تەمە قىلساممۇ نادەمدىن تەمە قىلدىم، نادەمگە ساقلىغان قوغۇنۇمنى يەۋاتقىنىڭىزغا ھەيرانمەن! ... — دېدى زەردە بىلەن.
قىزنىڭ نومۇسچانلىقىنى ئاچچىقى كەسكەندى.
— يوغان ئادەمگە ساقلاپسىز، — دېدى گايىت جۇدۇن بىلەن، — نومۇستىنمۇ ئازراق ساقلىسىڭىزچۇ! ...
ۋارىسجان قولىدىكى شاپاقنى پىرقىرىتىپ تاشلىۋەتتى ـ دە، نېرى كەتتى.
— ۋىيەي ... ماۋۇ گايىتكامنىڭ گېپىنى ... — رەيھانمۇ، باشقىلارمۇ گايىتنىڭ بوراندەك گۈركىرەپ ئېيتقان سۆزىگە ھەيران بولۇپ قېلىشتى.
— ھوي، نېمانچىلا گۈركىرەيسەن، گايىتكا، — دېدى باتىرغازى كۈلۈمسىرەپ.

— مۇشۇنداق گۇركىرەپ ئۇرۇش قىلىۋاتىمەن، قولۇڭدىن كەلسە، سەنمۇ قىلىشىماسەن!

— بىزغۇ چىرقىراپ قىلىۋاتىمىز، ئەمما بۇگۇن سىنىڭ سوغۇقۇڭ ئېشىپ قاپتۇ - دە...

— ھە، ھەممە نېمەم ئېشىۋاتىدۇ، كۆزۈڭ قىزىرىۋاتامدۇ؟

— يۇر - يۇر، — دېدى باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر، گايىتقا قاراپلا قالغان ئادەمگە، — بۇگۇن مىجەزى قوداڭشىپ قاپتۇغۇ بۇنىڭ.

باتالىيون كوماندىرى ئادەمنى باشلاپ رازۋېدكىچىلارنى تۆت كۆزى بىلەن كۇتۇۋاتقان پولك ئىشتابىغا ماڭدى.

گايىتنىڭ بۇلۇتلۇق ئاسماندەك بىر دەمدىلا ئۆزگەرگەن روھىي ھالىتى، تورۇڭ - تورۇڭ گەپلىرى جەڭچىلەرگە غەلىتە تۇيۇلدى. باتىرغازى يەنە كۇلۇمسىرەپ:

— ئۇمسەلا گەپلەرنى قىلىسەنغۇ، گايىتكا، چۇشۇڭ بۇزۇلمىغاندۇ؟ — دېدى.

— ھە، ھەرقايسىڭنىڭ نىيىتى بۇزۇلغاندۇ، مەن باتۇرلۇق قىلىپ كوماندىر بولغان، لەڭشاڭنى كىم ئالغان، ھەرەمباغنىچۇ؟ باش ساقچىدا گومىنداڭچىلارنى سايىنىڭ تېشىدەك ياتقۇزۇۋەتكەن كىم؟ يىنجۇخۇدا دۇشمەن قولىدىن ساق كېلەلىگەن كىم؟ شۇ چاغدا قانداق ھالەتتە ئىدىم؟ ... باتۇر بىز، شۆھرىتى سەنلەرنىڭ، — ئۇنىڭ كۆزلىرى يېنىپ، پۇتۇن ئەزايى - بەدىنى تىترەپ كەتكەندى.

باتىرغازىنىڭمۇ چىرايىدىكى تەبەسسۇم يىتتى:

— ھەي، گايىتكا، سەن غېنى باتۇرمۇ؟ ... سەنمۇ باتۇر، لېكىن قايسى باتۇر يالغۇز شەھەر ئالغان؟ ... ئۇنچىلىك كۆپسەپ كەتمە!

— ئەڭ بولمىسا، مېنىڭ قىسمىم ئالغان!

— جەڭنى جەڭچىلەر قىلىدۇ، جەڭچىلەرنىڭ بىلەن باتۇرسەن، غېنى باتۇرمۇ بورتالا، ئاربشاڭلارنى پارتىزانلىرى

بىلەن ئالغان يا ئۇنداق ئەمەسمۇ؟ ... بۇ گەپلەرنى قويغىنا، يۇرە رەيھانىنىڭ قولى تەگكەن قوغۇندىن يەيمىز، يا شاپاق يەمسەن ...

گايىتقا بىكمۇخەممەت دېگەن تاتار باينىڭ جاڭزىسىدا يىلقىچى بولۇپ ئىشلىگەن چېغىدا سىڭىپ قالغان «موزاي» دېگەن لەقەم جەڭچىلەرنىڭ يادىغا كېلىپ پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. ئەمما، قوپال، لېكىن ئاق كۆڭۈل دېھقان كوماندىرنىڭ بۈگۈن نېمىشقا كۆپۈپ كەتكەنلىكى ھەممىنىڭ كۆڭلىدە تېپىشماق بولۇپ قالدى.

پولك كوماندىرى نىزامىدىن نادەمنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، سىزىپ كەلگەن خەرىتىسىنى ئۇزاق كۆردى. خەرىتىدىكى بەلگىلەرگە مۇناسىۋەتلىك ئىزاھاتلارنى ئاڭلىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يېڭى ئۇرۇش مەيدانى گەۋدىلەندى. ئەنۋەر بىلەن نادەم چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ، ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭدى، يەنە خەرىتىگە تىكىلدى. ئۇرۇش ھەققىدىكى كىتابلاردىمۇ ئۇچرىمايدىغان يېڭى ئەھۋال ئۇنى قىينىماقتا ئىدى. ئۇ ئويلايتتى: «مۇداپىئەدە تۇرغان دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ئىككى ھەسسە، ئۈچ ھەسسە، ھەتتا تۆت ـ بەش ھەسسە ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاش لازىم. قەھرىمانلىقتىلا يۆلىنىپ ئۇرۇش قىلغاندا، پۈتۈن پولكىمىز تۈگەپ كېتىشى مۇمكىن ... ھېچبولمىغاندا دۈشمەن ئەسكىرىي كۈچىنىڭ يېرىمىغا تەڭ بولساقمۇ مەيلى ئىدى ... تېخى دۈشمەن ئىستراتېگىيەلىك ئورۇندا. بۇنىڭ ئۈچۈن كۈچ يەتكەش، ئەڭ كەم بولغاندا بىر پولك يەتكەش كېرەك ئىدى، بىراق نەدىن يەتكەش مۇمكىن؟ ... شىمالىي فىرونتتىنمۇ؟ جەنۇبىي فىرونتتىنمۇ؟ ئۇ يەرلەردىمۇ جىددىي ئېلىشىشلار بولۇۋاتىدۇ ... دۈشمەننىڭ ئارقا سەپ قاتنىشىنى ئۈزۈپ تاشلاش زۆرۈر ئىدى». نىزامىدىن ئېغىر تىنىدى، ئۈششاق قورۇقلار پەيدا بولغان پېشانىسىدە، قىزىرىپ كەتكەن قۇلاق چۆرىلىرىدە تەر تامچىلىرى پارقىرىدى. ئۇنىڭ خىياللىرى يەنە داۋاملاشتى:

دۈشمەننىڭ ياردەمگە كېلىدىغان يولىنى ئۈزۈپ تاشلاش كېرەك. بىز ئۈچۈن قانداق پايدىلىق ئامىل بار؟ ئۇرۇش جىددىيلەشكەندە، دۈشمەن ئارقىسىدىن خەلقنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرى كۆتۈرۈلۈشى كېرەك، ھازىرغىچە ئۇلار يېڭىلىپ كېلىۋاتىدۇ، ئەۋەتكەن قوشۇنلىرى قايتمايۋاتىدۇ، بۇ ئۇلار ئۈچۈن ئېغىر ۋەھىمە. كەينىدىكى خەلقتىن ئەنسىرەيدۇ، چۆچۈيدۇ، بىرى ئىككى بولۇپ كۆرۈنىدۇ، بۇمۇ ئېغىر ۋەھىمە. ۋەھىمە ئىچىدە قالغان قوشۇن چىڭ دەسسەپ تۇرالمايدۇ. ھۇجۇمدىن كۆرە قېچىشنى ئويلايدۇ. چەپەيزىنىڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا تەسلىم بولۇشى، كونا شىخودىن قىسىملىرىنىڭ ئۇرۇشمايلا قېچىشى، بۇ يەرلەرنىڭ يېنىدىلا تۇرغان يېڭى شىخو ئۈچۈن تېخىمۇ ئېغىر ۋەھىمە. قىسىملىرىمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقى ئۈستۈن، جەڭگىۋار قوشۇن ئۆلۈمدىن قورقمايدۇ. بىزنىڭ قوشۇننى شىخو خەلقى كۈتۈۋاتقانلىقىنى ھەتتا دۈشمەنمۇ بىلىدۇ. مۇشۇنداق پايدىلىق ئامىللار بولغانلىقى ئۈچۈن ئەسكىرىي كۈچىمىز يەنە بىر ھەسسە ئېشىپ، دۈشمەننىڭ يېرىمىغا تەڭلىشەلىسەك، بىز چوقۇم ئۈستۈنلۈككە ئېرىشەلەيمىز، غەلىبە قىلالايمىز...

چوڭقۇر خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرگەن نىزامىدىن ئاقىلبەكنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

— باش ئىشتابتىن كەلگەن ئالاقىچىلەرگە ئېيت: قوماندانلىق بىزگە ئىككى پولك، بولمىغاندا بىر پولك يۆتكەپ بەرسۇن، ئىككىنچى، كۇيتۇن دەرياسى كۆۋرۈكىنى ئىشغال قىلىپ، دۈشمەننىڭ ياردەمگە كېلىدىغان يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشقا دەرھال ئايرىم قوشۇن ئەۋەتسۇن !

— خوپ يولداش پولكوۋنىك !

ئاقىلبەك بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى.

ھايال ئۆتمەي، باش ئىشتابتىن ئەۋەتىلىپ، بۇ يەرگە تېخى يېڭىلا يېتىپ كەلگەن ئالاقىچىلەر گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قىزىل پاگونىدا ئىككى بالداق بىر يۇلتۇز

چاقناپ تۇراتتى.

— سىزنىڭ تەلىپىڭىزنى باش قوماندان، يولداش گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك ئويلاشقان ھەم ئورۇنلاشتۇرغان. سىزگە ياردەمگە پەقەت بىرلا پولك — تارباغاتاي پولكى كېلىدۇ. ئۇلار ئەتە سەھەر، كېچىككەندە، كەچتە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن. دۈشمەننىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، كۈيتۇن دەرياسىنى ئىگىلەشكە راقىمجان پارتىزانلىرى ئەۋەتىلگەن، ئۇلار بۈگۈن يېتىپ بارغان بولۇشى مۇمكىن.

— ئۇنداق بولسا ناھايىتى ياخشى، — دېدى نىزامىدىن تېخىمۇ جىددىيلىكتە تۇرۇپ، — شىخوغا تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى تاشلىنىشى كېرەك، بۇ ئاتقان ئوقىمىز بىلەن تەڭ قىممىتى، ئەھمىيىتى بار ئىش.

— ئەلۋەتتە، — دېدى مايور، — بىز تەشۋىقات مەزمۇنىنى يېزىپ قويغان، ھازىر كۆپەيتىشكە كىرىشىمىز.

— بۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايدۇ، يولداش مايور، دۈشمەن بىزنىڭ ئورنىمىزنى بىلىپ قالسا مۆلچەرلىگۈسىز ئېغىر ئاقىۋەت كەلتۈرىدۇ. كەچ كىرىپ قالدى، قاراڭغۇ چۈشكەندە نىشانلانغان ئورۇنلارغا بېرىپ جايلىشىشىمىز كېرەك.

— پىكرىڭىزگە قوشۇلىمەن.

نىزامىدىن باتالىيون كوماندىرلىرىنىڭ ئۇن مىنۇتلۇق يىغىنىنى چاقىردى. ھەربىر باتالىيونغا تېگىشلىك ۋەزىپە يۈكلەندى.

يۈرۈش باشلاندى.

* * *

مۇسىراخۇن بېغىنىڭ غەربىگە پولك ئىشتابى جايلاشتى. قىسىملار شىخونىڭ شىمالىدىن، ئاز بىر قىسمى غەربىدىن ئىلگىرىلەش ۋەزىپىسىنى ئالدى. شەپىسىز ئىلگىرىلەش —

مۇشكۇل ۋەزىپە، كېچە جىمجىتلىقىدا «تىرىق» قىلغان ئاۋازمۇ دەھشەتلىك ئاڭلىنىدۇ. پۈتۈن دىققەت ـ نەزىرىڭنى ئىلگىرىلەشكە قارىتامسەن ياكى باسقان قەدىمىڭدىن تىۋىش چىقارماسلىققىمۇ؟ «كۆرمىگەن يەرنىڭ ئويى ـ چوڭقۇرى تولا» دېگەن گەپ بار، كىم بىلىدۇ، بىرەر چوڭقۇرلۇققا پالاقلاپ چۈشۈپ كېتەرسەن ياكى بىرەر نەرسىگە پۈتلىشىپ يىقىلارسەن، سۇنى شالاپلىتارسەن ... قىيىن يۇرۇش ـ قىيىن ئىلگىرىلەش، ئېھتىيات قىلىشقا، پۈتۈن دىققىتىڭنى ھەممە ئېھتىماللارغا تەكشى سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

جەڭچىلەر ئۇقلار ئارىسىدا ئىلگىرىلەشكە قارىغاندا، شەپىسىز ئىلگىرىلەشنىڭ قىيىنلىقىنى ھېس قىلىشتى. كۆمۈردەك قارىيىپ تۇرغان جىمجىت كېچە سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. نە ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازلىرى، نە ئۇچار قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، نە ھاشاراتلارنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلانمايتتى.

ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن، پوتەيلەرنىڭ تۆشۈكلىرىدىن بېرىلىپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر پىروژېكتور نۇرلىرىمۇ ئۆچۈپ قالغان، ئېھتىمال ئۇلارنى تۇتۇپ تۇرغانلار ئۇگدەپ قالغاندۇ ... بۇ پايدىلىق شارائىتتىن پايدىلىنىپ تېز ئىلگىرىلەش كېرەك.

پاقىنىڭ كۇركىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. قەدەملەرنىڭ ئېلىنىشى تېزلەشتى.

قاراسۇنى بويلاپ كېلىۋاتقان ئۇچىنچى روتا سۇغا چۈشتى، سۇنىڭ ئاستى پاتقاق بولۇپ، پۇتنى يۇلۇپ ئېلىشمۇ ئاسانغا چۈشمەيتتى، ھەر يۆتكىگەندە سۇ شالاپلايتتى، ئىلياس ئالدىدىكى جەڭچىنى تۇرتۇپ قويدى. ئۇ يەنە سايرىدى — پاقىنىڭ كۇركىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئاۋاز خاتىرجەملىكتىن دېرەك بېرەتتى. بۇ قاراسۇ شىخونىڭ ئىچىدىن ئېقىپ كېلەتتى، جەڭچىلەر سۇنىڭ ئىچىدە، ئۇلار كوركىرىغان سادا بىلەن سۇ ياقىسىدىكى كىچىككىنە مەھەللىگە يېتىپ كەلدى ۋە مېڭىشتىن

توختاپ قۇلاق سالدى: جىمجىتچىلىق.
ئىلياسنىڭ پىچىرلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:
— بۇ يەردىكى ئائىلىلەرنى گومىنداڭچىلار كۆچۈرۈۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن، تىرىكچىلىكتىن ئەسەرمۇ يوق.
— شۇنداق، — دېدى يەنە بىر جەڭچىمۇ پىچىرلاپ، — ئەگەر بولمىغاندا ئىتلار هاۋشىغان بولاتتى - دە...
مەهەللە گۆرىستاندەك جىمجىتلىقتا چۆمگەنىدى، ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى هاڭغىرقاي ئوچۇق، قوتانلىرى بوش، توخۇ كاتەكلىرى ئۆرۈلگەن، بەزى ئۆيلەرنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرى سۇنغان، ۋەيرانچىلىق ...
سۇدىن چىقماي ئىلگىرىلەش يەنە باشلاندى، سۇنىڭ بەزى يەرلىرى پاچاقتا كەلسە، بەزى يەرلىرى يانپاشقىچە كېلەتتى. پۇتنى سۇنىڭ ئىچىدە سىيرىپ يۆتكەشكە توغرا كېلەتتى. جەڭچىلەر تۇزلەڭ يەرگە يېتىپ كەلگەندە، ئەدىندۇر پەيدا بولغان ئۆتكۈر نۇر ئەتراپنى بىردىنلا يورۇتۇۋەتتى، يالت - يۇلت قىلغان تۇز سىزىقلىق نۇرلاردىن جەڭچىلەر ئۆزلىرىنى قاچۇراتتى. لېكىن، نەگە قاچۇرغىلى بولسۇن، سۇدىن چىقساڭ، يانپاش شەكىلدە تۇزلەڭلىك، سۇغا چۆكۈۋالاي دېسەڭ، تېز پاناهلانغۇدەك تۇزۇك جايمۇ يوق، چېكىنىش كېرەكمۇ؟ ئىككى ياقنا تاشلىنىش كېرەكمۇ؟ ... سۇلار شالاپلاپ كەتتى ... جەڭچىلەر سەپسىلىپ قاراپ، ئالدىدا تۇرغان چوڭ پوتەينى ۋە ئۇنىڭ تۆشۈكىدىن ئۆتكۈر نۇر بېرىلىۋاتقانلىقىنى بايقىدى، پوتەينىڭ تۆشۈكلىرىدىن تاراسلاپ ئوق ئۇزۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆلۈكتەك سۈرلۈك كېچىنىڭ جىمجىتلىقى بۇزۇلدى. ئالدىدا كېتىۋاتقان جەڭچىلەردىن بىرنەچچىسى يىقىلدى. ئۇلار مۇمكىنقەدەر سۇغا يىقىلماسلىقتا تىرىشاتتى. ۋىڭىلدىغان ئوقلار توختىماي ئۇچۇپ كېلەتتى، كەينىدىن توپلار چۇشۇشكە باشلىدى.
جەڭچىلەر تارقالدى، دەهشەتلىك ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى، كىچىك گۇرجەكلەر هەرىكەتكە كەلدى، هەممىسى يەر قېزىشقا كىرىشتى.

دۈشمەن پوتەيلىرىدىن ئالدىدا نۇر چۇشۇرۇلەتتى، ئاندىن ئوقلار ئۇچۇپ كېلەتتى. جەڭچىلەر ئوڭۇشسىز ئۇرۇش ئىچىگە چۇشۇپ قالدى. چېكىنىشكىمۇ، ئالغا ئىلگىرىلەشكىمۇ بولمايدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنىپ، ئۆلۈكلەر، يارىدارلار كۆپىيىشكە باشلىدى.

بۇ چاغدا پۈتۈن ئۇرۇش سەپلىرىدە، يېقىن ـ يىراقلاردىمۇ دەھشەتلىك ئېتىشىش ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. بۇ قازاندەك چوڭقۇرلۇقتا ئېتىشىشلار، ئېلىشىشلار، ئەسەبىي ۋارقىراشلار، جان تالىشىشلار ئاسماننىڭ قەرىگە ئۇچاتتى.

شىخو خەلقى ئالىلىقاچان ئويغىنىپ كەتكەن، گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ بۇ يەرگە كۆپلەپ يۆتكىلىشى، كوچىلاردا ھەربىي ماشىنىلارنىڭ ئەنسىز چىرقىراپ ئۇياق ـ بۇياققا چېپىشى، تۇتقۇن قىلىنىشلارنىڭ كۆپىيىشى، شەھەردە كۆرۈلمىگەن جىددىيلىكلەرنىڭ ئەۋج ئېلىشى — مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ سىرى بۇگۈن ئېچىلدى. كىشىلەر تېخى ئۆزلىرى كۆرمىگەن، ئىككى يۈز كىلومېتىرغا يېقىن يولنى پىيادە بېسىپ، بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن جەڭچىلەرگە ئۆيلىرىدىن چىقماي، نۇسرەت تىلەپ ئولتۇرۇشاتتى...

بىرىنچى باتالىيون مۇسىراخۇننىڭ بېغىدىن ئالىلىقاچان ھالقىپ ئۆتۈپ، قارادۆڭ مەھەللىسىگە يېقىنلاپ كەلدى.

يىنجۇخۇدا يارىدار بولغان قولى ساقايماي، ئۇرۇشقا كىرەلمەي، تىت ـ تىت بولۇپ كەتكەن باتۇرغازىغا باتالىيون كوماندىرى ھېلىراقتا باتالىيون بىلەن پولك ئىشتابى ئارىلىقىدا سىۋەزلىك قىلىشقا ئاران رۇخسەت قىلدى. ئۇ بىرىنچى قېتىم پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقىنى ئەكەلدى:

— قارادۆڭنى ئىگىلەپ، ئابارۇن تۇتۇلسۇن، ئۇ يەرنىڭ ئېگىزلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئۇستۇنلۇك قولغا كەلتۈرۈلسۇن!

ئەنۋەر ۋارقىرىدى:

— ئالغا! يۆنىلىش بويىچە ئالغا! ...

بىرىنچى روتا ئۇلۇغ تەرەپتىن، ئىككىنچى روتا سول تەرەپتىن، ئۈچىنچى روتا ئوتتۇرىدىن ئالغا سىلجىدى، روتا كوماندىرى گايىت ئەڭ ئالدىدا ئۆمىلەپ باراتتى. ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۇچاتتى.

— يولداش كوماندىر، يەر بېغىرلاش كېرەك!

نادەم چەتتە — ياتپاش يەردە بىر يوگۇرۇپ، بىر ئۆمىلەپ كېتىۋاتاتتى، ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارىسجان قالماي ماڭاتتى ۋە ئەتراپىغا ئەنسىزلىك بىلەن قارايتتى. جەڭچىلەر بىردە قوپۇقلاپ، بىردە شالاڭلاپ قالاتتى. ئۇ يوغان دەرەخنىڭ كەينىگە ئۆتتى — دە، يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋالدى. ئوقلار كېچىنى ۋال — ۋۇل يورۇتۇپ ئۆچۈپ قالاتتى. ئۇ كەينىدىن ئېتىشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى، شۇڭا جەڭچىلەردىن ئۇزاپ، ئالدىغا ئۆتۈۋالغانىدى. دۈشمەن ئوقلىرى جەڭچىلەرنى توختىتىپ قويدى.

ۋارىسجان ئاپتوماتىنى تەڭلەپ ياتاتتى. يەر بېغىرلىغۇچىلار ئۆتۈشكە باشلىدى، جامالىدىن ئۆتۈپ كەتتى، يەنە بىر جەڭچى ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدىن نادەم ئۆتۈشكە باشلىدى «ئەمدى ئېتىش كېرەك، يامىنىغا كەلسە، ئۇچىلىسىنى ئاتامدىم ...» دەپ ئويلىدى ئۇ. پەقەت بىر سېكۇنت، ئاپتومات نادەمگە توغرىلاندى، بىراق كۇتۇلمىگەندە، يۇقىرىدىن يۇمىلاپ بىرسى ۋارىسجاننىڭ ئۇستىگە چۈشتى، بۇ رەيھان ئىدى. ۋارىسجان چۆچۈپ، هودۇقۇپ يۆنىلىشىنمۇ ئۆزگەرتەلمەي قالغانىدى.

— سىز قاياققا ئىلگىرىلىمەكچى؟ — قەهرى بىلەن سورىدى رەيھان.

— ئالغا ...

— ئىلگىرىلەش نىشانىڭىز قاياق؟

— بېشىم تەۋرەپ قالغان ئوخشايدۇ ...

نادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئالغا! جەڭچىلەر ئالغا! ...

رەيھان غەزەپ بىلەن خۇددى كوماندىردەك ۋارىسجانغا بۇيرۇق قىلدى:

— قېنى، بۇرۇلۇپ ئىلگىرىلەڭ!

چاڭ - توزان، ئىس - تۈتەكلەر دەستىدىن كۆزلىرىلا پارقىراپ قالغان جەڭچىلەر ھەدەپ ئالغا ئىلگىرىلەيتتى، يۇمىلايتتى، يەر بېغىرلايتتى، بەزىلىرى گوداڭلارغا چۈشۈپ كېتەتتى، تىرىشىپ - تىرمىشىپ چىقاتتى، بەزىلەر چىقالماي قالاتتى .. ھەممىنىڭ نىشانى قارادۆڭ ئىدى.

باتالىيون قارادۆڭ ئېگىزلىكىنى ئىگىلىدى.

دۈشمەن ئوقلىرى ۋىژىلداپ، يامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى. ئۇرۇش پادىشاھلىرىنىڭ① ئېغىر ئوقلىرى ئېگىزلىككە توختىماي چۈشەتتى. مانا ئەمدى ئالغا ئىلگىرىلەش ئەمەس، پاناھلىنىش زۆرۈر بولۇپ قالدى. قىسىمنىڭ شەپقەت ھەمشىرىلىرى ئۆلۈكلەر، يارىدارلارنى توشۇپ قارا تەرگە چۆمۈلدى. زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ ئاسكولكىلىرى نۇرغۇن ئادەمنى سەپتىن چىقىرىۋاتاتتى.

يارىدار قولى بويىنىغا ئېسىلغان ياتىرغازى پولك كوماندىرىنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ كەلدى - دە، باتالىيون كوماندىرىغا يەتكۈزدى:

— زەمبىرەكلەرنى ئىشقا سېلىشقا بولمايدۇ!

ئەنۋەر تىت - تىت بولماقتا ئىدى: پولك كوماندىرى نېمىنى ئويلاۋاتىدىغاندۇ؟ نېمىشقا رۇخسەت قىلمايدىغاندۇ؟ ...

قارادۆڭنى ئىگىلىگەن قىسىم دەھشەتلىك بومباردىمان قىلىشنىڭ ئاستىدا قالدى.

---

① ئۇرۇش پادىشاھى — جەڭچىلەر زەمبىرەكنى ئۇرۇش پادىشاھى دەپ ئاتايتتى.

يەتتىنچى باب

تارباغاتاي پولكى تېخى يېتىپ كەلمىگەن، ئۆلۈش، يارىلىنىش كۆپىيىۋاتقان، قان كېچىپ ئىگىلىگەن ئورۇنلاردىن چېكىنمەكتىن ئۆزگە ئامال بولمىغان خەۋپلىك، ئېغىر پەيت ... پولك كوماندىرى نىزامىدىن نادىم تەرىپىدىن سىزىلىپ، چوڭايتىلغان خەرىتىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تىكىلگەنىدى، ئۇنىڭ قولىدا قىزىل قېرىنداش، شەپكىسى كەينىگە سۈرۈلگەن، پېشانىسىنى ئەلەملىك قورۇقلار قاپلىغان، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرى دەھشەتلىك يانغان ... ئۇ خۇددى ئىچىدىن تۇتۇن چىقىۋاتقاندەك تولغىناتتى، لەۋلىرى چۇشىنىكسىز پىچىرلايتتى. قولىدىكى قېرىندىشى خەرىتە ئۈستىدە ئېغىر ھالدا سىيرىلاتتى: قاراسۇنى بويلاپ ئىلگىرىلەپ پوتەي بەلگىسى قويۇلغان يەرگە بېرىپ تىرىلەتتى، تۇگمەنىنىڭ ئالدىدا توختايتتى، قارادۆڭدىن پەسلەپ سازلىققا چۈشەتتى ۋە ئەلەملىك ھالدا ياناتتى...

ئاقىلبەك پولك كوماندىرىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ، چۆچۈپ قالدى. كوماندىرنىڭ سۈرلۈك، جىددىي تۈس ئالغان چىرايى تاتىرىپ، چېكە تومۇرلىرى تىنىمسىز لىپىلدايتتى. كوماندىر ئۆزىنىڭ ئۇزۇلدۇرمەي تاماكا چېكىۋاتقانلىقىنى، يۈزلىرىدە، قولاق چۆرىلىرىدە قوناقتەك ـ قوناقتەك تەر تامچىلىرى پەيدا بولغانلىقىنى سەزمەيتتى.

ئۇ قولىدىكى قېرىنداشنى خەرىتە ئۈستىگە تاشلاپ چوڭقۇر تىندى ـ دە، ئاقىلبەككە قاراپ:

ـــ باتالىيون كوماندىرلىرىنى چاقىر، ـــ دېدى.

ئاقىلبەگ چىقىپ كەتتى.

ئىتتىشلار ئەۋج ئېلىۋاتاتتى، بولۇپمۇ «گۇمباك ـ گۇمباك ...» قىلغان زەمبىرەك ئاۋازلىرى قۇلاق ـ مېڭىنى يەيتتى، ئۇ يەنە تاماكا يۈگەپ چەكتى. ئۇ ئويلايتتى: ئۇرۇش دەھشەتتى هازىرقىدەك تۇس ئالمىغان، مۇنداق شارائىتتا، خەۋپلىك مەيداندا تۇرۇۋېرىش — پۈتۈن جانلىق كۈچلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن دېرەك بېرىدۇ. دۈشمەن مەغلۇبىيەتلىرىدىن ئەقىل تاپقان: ئۇزۇلدۇرمەي ئېتىش، ئوت توچكىسى كۆرۈنگەن يەرگە زەمبىرەك ئېتىش، سەل چاغلىماسلىق، قىرىش، چېپىش، كۆيدۈرۈپ تۈگىتىشكە ئۆتتى. تاڭ ئاتسا، هاۋادىن بومباردىمان قىلىشى مۇمكىن، هازىرقى پەيتتە، جانلىق كۈچلىرىمىزنى ساقلاپ قېلىش مۇھىم يا باشقا چارە بارمۇ؟...

باتالىيون كوماندىرلىرى كىردى، ئۇلارنىڭ يۈزلىرى قارىداپ، كۆزلىرى پىلدىرلاپ قالغانىدى.

— ئەھۋال ئېغىر، يولداشلار، — دېدى ئۇ تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، — خەۋپلىك پەيتتىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى تېپىشىمىز كېرەك، تاڭ ئاتسا، تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالدا قالىمىز...

— چېكىنىش كېرەك، — دېدى بىرىنچى باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر، — باشقا چارە يوق.

— چېكىنسەك، تېخىمۇ چاتاق، — دېدى ئۈچىنچى باتالىيون كوماندىرى، — قارشىلىق تېخىمۇ كۈچىيىدۇ، دۈشمەن تېخىمۇ ئۈستۈنلۈككە چىقىۋالىدۇ...

— هازىرقى ئەھۋالدا چېكىنمىسەك، ھەممە جانلىق كۈچلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز، — ئەنۋەرنىڭ ئاۋازى قەتئىي ئىدى. ئۈچىنچى باتالىيون كوماندىرى ئېتىراز بىلدۈرەتتى:

— چېكىنسەك، كەينىمىزدىن قوغلاپ چىقسا، رەسۋالارچە مەغلۇپ بولمامدۇق؟

— چارىسىنى ئويلىشىمىز.

— ھازىرقى ئورۇنلارنى ئىگىلەش — نۇرغۇن قۇربانلار بەدىلىگە كەلدى.

— قۇربانلار بەدىلىنى قۇربان بېرىش بىلەن تولىمىدۇق، بۇنداق قىلىش ھازىرقى پەيتتە پۈتۈنلەي يوق بولۇشتىن دېرەك بېرىدۇ.

نىزامىدىن ئۆزۈلدۈرمەي تاماكا چەكمەكتە. باتالىيون كوماندىرلىرى كىرگەن پېتى ئۆرە تۇرۇشۇپ جىددىي تالاشماقتا ۋە ئۇياق ـ بۇياققا ماڭماقتا، قىيىن ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى قىلماقتا ئىدى. چېكىنىش ئۇنۇم بېرىدىغان ئىستراتېگىيەلىك تەدبىرمۇ، قەتئىي قارشىلىق قىلىشمۇ؟ ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ قاراشلىرىنى، ئۇسۇل ـ چارىلىرىنى ئېيتىشاتتى.

— چېكىنىشنىڭ خەۋپلىك يېرى شۇ يەردىكى — دېدى ئۇ، — بۇ يەردىكى دۈشمەننىڭ ئاتلىق پولكلىرى بار، شۇڭا چېكىنگەندىن كۆرە، ئېلىشقان تۈزۈك ...

— بىزنىڭ ھۇجۇممىز ئۇرۇش قانۇنىيىتىدىن تاشقىرى بولۇۋاتىدۇ، بۇ يەردىكى دۈشمەن قاتتىق مۇداپىئەلەنگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ، شۇڭا بىز ئوڭۇشسىزلىققا دۇچ كېلىۋاتىمىز. ئەمما، بىز ھازىرغىچە غەلىبە قىلىپ كېلىۋاتىمىز، دۈشمەن يېڭىلىپ كېلىۋاتىدۇ، بىزدە غەلىبىگە ئىشەنچ بار، دۈشمەننىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك، بۇ ئۇرۇشتا مۇھىم ئامىل، شۇڭا دۈشمەننىڭ قوغلاپ چىقىشى ناتايىن، چۈنكى ئۇ مۇداپىئەدە تۇرسىلا، بىز ھۇجۇم قىلىپ كەلمىسەكلا كۆڭلى تىنىدۇ ...

— تاڭ ئېتىپ كەتسە، بىز تېخىمۇ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايمىز، — دېدى نىزامىدىنمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئۆتكەنكى ئۇرۇشلارنى ئېسىڭلەرگە ئېلىڭلار، ھازىرقى مۇھىم ئىش نېمە؟ ...

ئەنۋەر پولك كوماندىرىنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا، ئىتتىك جاۋاب بەردى:

— جانلىق كۈچىمىزنى ساقلاپ قېلىش!

— توغرا! — تىزامىددىنىنىڭ ئاۋازى ئادەتتىن تاشقىرى قاتتىق چىقىپ كەتتى، — جانلىق كۈچلىرىمىزنى قانداق قىلغاندا ساقلاپ قالالايمىز؟ بىز بىلەن بىر يىلدىن بېرى قاتتىق ئۇرۇشۇۋاتقان گومىنداڭچىلارنىڭ: «شىخو قولدىن كەتسە، شىنجاڭ قولدىن كېتىدۇ» دەپ پۈتۈن تەقدىرىنى شىخوغا باغلاپ قويۇشى — بۇ يەرگە قاتتىق مۇداپىئەلەنگىنىدىن ئېيتىلغان. بىز قېيىن ئەھۋالدا، تارباغاتاي پولكى تېخى يېتىپ كەلمىدى، كۈچ سېلىشتۇرمىسىدا بىز تولىمۇ تۆۋەن ئورۇندا. بۇنداق ئەھۋالدا پۈتۈن پولكىمىز يەم بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، چېكىنىشتىن ئۆزگە چارە يوق، كىچىك تىپتىكى زەمبىرەكلىرىمىز بولسىمۇ، بۇ ئەھۋالدا ئىشقا سېلىشقا بولمايدۇ، دۈشمەن ئۇنىڭ ئورنىنى بىلىپ قالماسلىقى كېرەك، ئىشلىتىش ۋاقتى تېخى كەلمىدى. چېكىنگەندە، ھەربىر باتالىيون بىردىن ۋىزۋوت قالدۇرۇشى، ئۇلار چېچىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، ھەربىر ۋىزۋوتتا ئىككىدىن ئىستانكوۋۇي پىلىموت قالدۇرۇشى كېرەك، شۇ ھالدىمۇ دۈشمەن بىزنى قوغلاشقا مۆۋەپپەق بولالىسا، ئېلىشىمىز، بىر تامچە قېنىمىز قالغۇچە ئېلىشىشىمىز كېرەك!...

باتالىيون كوماندىرلىرى، ئىشتاب خىزمەتچىلىرى ئۇنىڭ سۆزىنى تىك تۇرۇپ ئاڭلىدى.

— تاڭ ئاتقۇچە قىسىملار سەزدۈرمەي چېكىنىپ بولۇشى كېرەك! — دېدى تىزامىددىن قەتئىي ھالدا، — باشقا گەپ يوق، قايتىڭلار!

تۆكۈلگەن قانلار دەل - دەرەخلەرگە چاچرىغان، توپىلارغا سىڭگەن، ئوت - چۆپلەرنىڭ رەڭگىنى بېغىر رەڭگە كىرگۈزگەن، ئۆي تاملىرى، قورۇق تاملىرىنى ئالا - بۇلىماچ

قىلىپ بويىغان ... كۆتۈرۈلگەن كۈن شولىسىدا بۇ يەر مەنزىرىسىنى باشقىچە — قورقۇنچلۇق، ئىچىنىشلىق تۇسكە كىرگۈزۈپ قويدى. ئۇيۇپ قالغان قانلارنى يەپ دەندىگەن قاغا - قۇزغۇنلار بۇ يەر ئاسمىنىدا كۆرۈنمەيدۇ، ئاشۇلارمۇ چۈشىنىۋاتامدىغاندۇ، بۇ قانلار ئۆزلىرىنى ئۇلۇغ ئىشقا ئاتىغان ۋە بۇ يولدا مەردلىك بىلەن قۇربان بولغانلارنىڭ قانلىرى ئىكەنلىكىنى شۇلارمۇ بىلىۋاتامدىغاندۇ؟ ...

تاڭ ئالدىدا مۇسىراخۇن بىغىنىڭ ئاخىرى ۋە باغنىڭ كەينىدىكى يارلىققا چىكىنگەن قىسىملار يورۇق چۈشكۈچە يارلىقنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئىستىھكام ياساپ ئۈلگۈردى.

خۇددى گەپ قىلىش مەنئى قىلىنغاندەك، پۈتۈن جەڭچىلەر جىمجىت، غەمكىن هالدا ئولتۇرۇشاتتى. بەزىلەر ئىڭىكىنى ئالىقىنىغا ئېلىشىپ، بەزىلەر بېشىنى ساڭگىلىتىشىپ، كۆزلىرىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي قېتىپ قالغاندەك تۇرۇشاتتى، بەزىلەر يانپاشلاپ يېتىپ، ئۆزى سەزمىگەن هالدا كوكات غوللىرىنى چاينايتتى ... كۆڭۈل غەملىرىنى، غەشلىكلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن تېتىك هالەت، جەڭگىۋار سەپ كېرەك ئىدى، لېكىن هازىر ئۇنىڭدىن گەپ ئاچقىلى بولمايدۇ - دە! قورساق ئاچلىقى، هارغىنلىق ئۇنتۇلغان، ئىشتىها تۇتۇلغان، هەممىنى قانداقتۇر كۆزگە كۆرۈنمەس روهىي ئازاب قىيىناقتا ... بەللىرىگە تۇگۈلگەن نانغا، تۆۋەندە شىرقىراپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك بۇلاق سۈيىگە، باغدا مەي باغلاپ پىشقان ئۈزۈم - شاپتۇللارغا هېچكىمنىڭ مەيلى يوق، رايى كېسىلگەن ...

رەيهان پىچىرلىدى:

— ۋارىسجانغا سەگەك بولمىسىڭىز بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ.

نادەم ئۈنسىز ئولتۇراتتى.

— سىزگە دەۋاتىمەن، — دېدى رەيهان تىكىلىپ.

— قانداق؟

— سىز تۇيمىدىڭىز، مەن ئاجايىپ خۇپىيانە بىر ئىشنى

بايقاپ قالدىم، دەڭە.

— ھە ...

— ئېرەنسىزلىك قىلماڭ.

— گەپ قىلىڭ.

— ئاخشام قارا دۆڭگە ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتقاندا، ئۇنىڭ دەرەخنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ، ئاپتوماتنى سىزگە تەڭلەۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدىم، مەن يۇقىرىدا ئىدىم، ئۆزۈمنى ئۇنىڭغا ئاتتىم ...

— قاراڭغۇدا شۇنداق كۆرۈنگەندۇ؟

نادەم ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە پەرۋامۇ قىلماي، غەمسىز ئولتۇراتتى، رەيھان تېرىكىپ قالدى:

— نېمانداق تۇزلۇك قىلىسىز؟ ... كىمگە تەڭلەۋاتىسىز دېسەم، ھودۇقۇپ قاپتىمەن، دەيدۇ.

— سىز ۋارىسجانغا ئۆچ ئەمەسمۇ.

— ئۆچلۈكۈمغۇ ئۆچ ...

— شۇڭا، سىزگە شۇنداق بىلىنىدۇ ــ دە.

— توۋا، دەۋاتقىنىنى ... — رەيھاننىڭ يۈزىدە نارازىلىق، ھەيرانلىق ئالامەتلىرى ئۇچقۇندىدى، — مەن ۋارىسجانغا ئىشەنمەيمەن، ئۇ قارا كۆڭۈل، مۇنداق تۇزلۇك قىلىۋەرسىڭىز، ئاخىر بېشىڭىزغا چىقىدۇ، جۇمۇڭ، ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي: ھەممە ئادەمنىڭ قورالى دۈشمەنگە قارىتىلىۋاتسا، ئۇنىڭ سىزگە ... بۇمۇ ھودۇقۇپ قالغانلىقى بولامدۇ؟ ... ھۆججەم پەيتى — ئەڭ جىددىي، ئەڭ سەگەك پەيت ئەمەسمۇ؟ ... ئىككىمىزنىڭ مۇناسىۋىتى، ۋارىسجاننىڭ ئوي ـ خىيالى، ئۆزىنىڭ كىملىكى، سىزنىڭ كىملىكىڭىز ھەم باشقا ئىشلارنى تازا چوڭقۇرراق ئويلاپ بېقىڭ؟

نادەمنىڭ ئېرەنسىزلىكى — تۇزلۇكىدىن جىلە بولغان رەيھان دېمەيدىغان گەپلەرنىمۇ دەۋەتتى، نادەم ئويلىنىپ جىمجىت ئولتۇرۇپ كەتتى.

ئالدىنقى سەپتىن ئېتىشش ئاۋازلىرى ئۈزۈلمەي ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ھەممىسى شۇ يەردە قالغان جەڭچىلەرنى ئويلىماقتا ئىدى، ئۇلارمۇ خۇددى بىر پولك جەڭچىدەك دۈشمەن ئوت توچكىلىرىغا توختىماي ئېتىۋاتقاندۇ، سەپداشلىرىنىڭ يوقلۇقىنى بىلىندۇرمەيۋاتقاندۇ؟ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پۈتۈنلەي قۇربان بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىدىغاندۇ؟ ... ئېتىشش بىردە پەسلەپ، بىردە ئەدەيتتى.

چۈشتىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ بىر تۈركۈم ئايروپىلانى يېتىپ كەلدى. پولك تېز ھەربىكەتكە كېلىپ مۆكۈنۇۋالدى. لېكىن، ئايروپىلانلار بۇياققا كەلمىدى، كېچىدىن بېرى ئۇرۇش بولۇۋاتقان مەيدانلارنى بومباردىمان قىلىشقا باشلىدى. شەرقتىن غەربكە، غەربتىن ـ شەرققە ئايلىنىپ يۇرۇپ ئۇزاق بومباردىمان قىلدى ـ دە، كېتىپ قالدى.

ئېتىشىش توختىمىغان بولسىمۇ، توپا ـ چاڭ، ئىس ـ تۈتەكلەر ئارىسىدا قالغان جەڭچىلەرنىڭ ئاتقان ئوقلىرى ئازلاپ كېتىۋاتاتتى. گومىنداڭ قىسىملىرىمۇ بۇ ھالنى بايقاپ قالدى. بىراق، ھۇجۇم قىلىپ چىقىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، چۈنكى كەچ كىرىپ قالغانىدى.

جەڭ مەيدانىدا ھايات قالغان جەڭچىلەر ھالىدىن كەتكەن چاغدا، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى.

* * *

شىخو ئۇرۇش مەيدانىغا پولكوۋنىك نىزامىدىنىنىڭ قوماندانلىق قىلىشى توغرىسىدىكى باش ئىشتابىنىڭ بۇيرۇقىمۇ تارباغاتاي پولكىغىمۇ يېتىپ كەلدى.

نىزامىدىن ھۇجۇم ئىستراتېگىيەسىنى تۈزۈپ چىقتى: بىر پولك شىمالىي غەربتىن، يەنە بىر پولك شىمالىي شەرقتىن، موڭغۇل دىۋىزىيونى مەركىزىي قىسىمدىن ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ،

زەمبىرەكچىلەر ئەترىتى جەڭگىۋار ھالەتتە يوشۇرۇنۇپ تۇردۇ.

— بىز مۇشۇ يۆنىلىشتە ھۇجۇمغا ئۆتىمىز، — دېدى نىزامىدىن كوماندىرلارغا چۈشەندۈرۈپ، — بىرنەچچە سائەتلىك، بەلكى بىر كۈنلۈك ھۇجۇمدا دۈشمەن ئەلۋەتتە ھالسىرايدۇ، ئەمدى ياردەمگە ئېرىشەلمەيدۇ، چۈنكى كۈيتۈن دەرياسى كۆۋرۈكىنى راقىمجان پارتىزانلىرى ئىشغال قىلىپ بولدى. ئۇلارنىڭ قاتتىقشى ئۈزۈلدى، دۈشمەن ياردەمگە موھتاج بولۇپ تۇرغاندا، زەمبىرەكچىلىرىمىز ئۈزۈلدۈرمەي ئاتىدۇ، بىز شىددەت بىلەن باستۇرۇپ بارىمىز.

پىلان ماقۇللاندى.

ھۇجۇم پۈتۈن سەپ بويىچە بىراقلا باشلاندى، قوماچ قورۇغاندەك ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى، يەرلەر تىترىدى، دېرىزىلەر جالاقلىدى، دەل - دەرەخلەر قاراسلاپ سۇندى، ھەتتا قومۇرۇپ تاشلاندى، شىخو دەرياسى ۋادىسى زىلزىلىگە كەلدى. ئاسمان بىردە يورۇپ، بىردە قاراڭغۇلىشىپ، خۇددى سەھنە پەردىسىدەك تۇسكە كىرىپ قالغاندى. غۇلجا - ئۈرۈمچى - چۆچەككە سوزۇلغان ئۈچ مۇھىم تاشيولنىڭ تۈگۈنى بولغان بۇ جاي دەھشەتلىك ئۇرۇش قاينىمىدا قالدى.

ئەنۋەر جەڭچىلىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ۋارقىراپ تۇراتتى:

— ئازگاللارغا چۈشۈپ پاناھلىنىڭلار! ...

دۈشمەن زەمبىرەكلىرىنىڭ ئوقىدىن پەيدا بولغان ئازگاللار جەڭچىلەرنىڭ ئەڭ ياخشى پاناھلىنىش جايلىرى ئىدى. چۈنكى، بۇ ئەڭ ئىشەنچلىك جاي، توپ ئىككىنچى يېنىپ بۇ يەرگە چۈشمەيدۇ. بىر پارچە چولاق تام، ئېرىق قىرى، كىچىككىنە زومچەك يەر ياكى ئادەم پاتقۇدەك گوداڭلىق — جەڭچىلەر ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىك، نۆۋەتتە كەلگەندە، كىشىلەر ئېتىبارمۇ قىلمايدىغان بىر پارچە خام كېسەكنىڭ پۈتۈن سۇرۇك بىر جاننى — ھاياتنى ساقلاپ قېلىش رولى بولاتتى.

يۇلغۇنلۇق، تىكەنلىك دالالاردا، قانچە - قانچە يىللار

تىرىكچىلىك بىلەن مىدىرلاپ كەلگەن شەھەردە، ئۇزاقتىن ـ ئۇزاقلارغا سوزۇلغان ۋادىلاردا ئاجايىپ شاۋقۇن ـ سۈرەنلەر، كۆشۈلدىغان توپ سادالىرى، سېكۇنت توختىماي ئۇزۇكسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. بۇ دالالار ئۆز تارىخىدا بىر پارچە ئۇزۇنچاق قىپقىزىل ئوتنىڭ چاقماق تېزلىكىدە ئۇچۇشىنى، چۈشكەن يېرىدە بىرنەچچە ئادەم پاتقۇدەك گوداڭلار پەيدا قىلىشىنى، ھەتتا بەزىدە ئادەم، دەل ـ دەرەخلەرنى ئاسمانغا ئاچىقىپ كېتىشىنى كۆرمىگەن بولغىيدى؟! ... كۆرمىگەن، مانا ئەمدى كۆرۈۋاتىدۇ. بۇ ئالامەتلەرنىڭ بىر يېڭى ئۆزگىرىش ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئەمدى سېزىۋاتىدۇ.

جەڭچىلەر ئاتاتتى، يەر بېغىرلايتتى، ئۆرىگە چىقاتتى. پەسكە چۈشەتتى، ئوڭدا بولاتتى، دوم ياتاتتى...

قارادۆڭ مەھەللىسىنى ئىگىلىگەن قىسىملار شىددەت بىلەن ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. ئىس ـ تۈتەكلەر، كۆيۈندىلەر قونۇپ، يۈزلىرى قارىدىغان ۋە پۈرۈشكەن ئەنۋەر ۋارقىرىدى:

— كۈۋرۈكنى ئىگىلەڭلار!...

ئۇنىڭ كۆزلىرى خاڭ ئاستىدىن يېڭىلا چىققان كىشىدەك پىلدىرلاپ، چىشلىرى پارقىراپ قالغانىدى.

جەڭچىلەرنىڭ بىر قىسمى قارادۆڭ مەھەللىسى بىلەن شىخو ئارىلىقىدىكى كۈۋرۈككە ئۆملەپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يۈگۈرۈشتى، ئۇچىنچى بولۇپ ئابدۇۋەلى يۈگۈردى، ۋىڭىلدىغان ئوقلار ئىچىدە، ئۇ بىردىنلا مەيدىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ قالدى، سەنتۈرۈلۈپ توختىدى، بولمىدى ... يىقىلدى ... رەيھان ھېچنېمىگە قارىماي ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئاتتى ۋە ئۇنى سۆرەپ كۈۋرۈك ئاستىغا ئەچۈشتى. ئابدۇۋەلىنىڭ كۆزى يۇمۇلغان، بىراق تىناتتى. قەيەرلەردىندۇر بېرىلىۋاتقان ئۆتكۈر نۇر، ئۇچۇۋاتقان سانسىز توپلارنىڭ قىزغۇچ شولىلىرىدا ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن يۈزى بىردە يورۇپ، بىردە ئۆچەتتى. ئۇ بىر تولغىنىپ قولىنى گىمناستوركىسىنىڭ يانچۇقىغا ئەكىلىۋىدى،

بىراق تۇگمىسىنى يەشكۇچە قولى سىيرىلىپ چۇشۇپ كەتتى. ئۇنىڭ بېشىغا يېتىپ كەلگەن جامالىدىننىڭ كىرپىكىگە ياش ئىلىندى ... ئابدۇۋەلىنىڭ تەشنالىقتا يەتمىگەن ئارزۇسى، تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپ ئۇزۇلۇپ قالغان مۇھەببەت قىسسەسى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلگەنىدى. رەيھان ئابدۇۋەلىنىڭ مەيدە يانچۇقىغا قول سېلىپ، «پىدائىي» لىق مېدالىنى ئالدى. جان ھەلقۇمىغا كەلگەندە بىر تۇزۇلۇش بولىدۇ، دېگەن راستمىدۇ، ئابدۇۋەلى كۆزىنى ئېچىپ بېشىدىكىلەرگە سەپسالدى، جامالىدىننى تونۇپ:

— سەن بىلىسەن .. مەن ئۆيلەنمىگەن ... ئەختەربۇۋىگە ئېيت، ئەرگە تەگسۇن ... ئوغۇل تۇغۇپ .. ئىسمىنى ئابدۇۋەلى قويسۇن ... ئۇنىڭغا ... مۇشۇ ... مېدالنى تا... تاقاپ قوي ... سۇن، — دېدى.

جامالىدىننىڭ كىرپىكىدىكى ياش ئابدۇۋەلىنىڭ يۈزىگە تېمىپ چۈشتى، شۇئان ئابدۇۋەلىدە يەنە قانداقتۇر بىر جانلىنىش — تۇزۇلۇش كۆرۈلدى:

— يىغلىما، — دېدى ئۇ يەنە، — خۇشال بول ... تۇرمىدە ئۆلۈپ كەتكەن بولسام ... يىغلىساڭ بولاتتى، كۆكسۈمگە «پىدائىي» لىق مېدالى چىقىۋېلىك ئورۇشلارنى قىلدىم ... ئازادلىق تېڭىنىڭ ئېتىشىغا مەنمۇ بىرنەچچە پاي ئوقنى ئورۇنراق ئاتتىم...

جان ئۇزگەنلەرنى كۆپ كۆرۈپ، باغرى ئېزىلىشتىن توختاپ قالغان رەيھاننىڭمۇ نازۇك كىرپىكلىرى نەملەندى...

— مەيلى ... ئارمىنىم يوق ... ئاپامغا سىلەر ... ئىگە، — ئۇنىڭ ئەھۋالى ئېغىرلىشىپ ئۆزگىرىۋاتاتتى، — ھۆكۈمەت ... ئىگە...

ئۇنىڭ تىنىقى ئاستىلاپ كەتتى ـ دە، نۇرسىز كۆزلىرى ئاستا يۇمۇلدى...

بىردىنلا قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، بېشىنى كۆتۈرۈپ نېرىدىكى پوتەيدىن توزانلار، ئىس ـ تۈتەكلەرنىڭ

بۇرۇقتۇرما بولۇپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن جامالىدىن جانلىنىپ:

— ئابدۇۋەلى ! ... ئابدۇۋەلى ! ... ئەنە، ئاۋۇ گېنېرالنى پوتەي گۇم بولدى، قارىغىنا ... ئابدۇۋەلى ! ...

ئۇ كۆزىنى قايتا ئاچمىدى.

بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن جەڭچىلەر كۆۋرۈكنىڭ ئاستى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا، ئېرىق قىرلىرىغا يوشۇرۇندى. رەيھان ياردارلارنىڭ يارىسىنى تېڭىشقا كىرىشىپ كەتتى. بەزى ياردارلارنى يۈدۈپ — ئۆمىلەپ كۆۋرۈك ئاستىغا ئېلىپ چۈشەتتى. ھەجەرمۇ چوڭ يانپىشىدىن تېگىلگەن ياردارنى يۈدۈپ ئەكەلدى. كۆۋرۈك ئاستى ھەمشىرە قىزلارنىڭ ياردارلارنى ئەملەيدىغان تېببىي پونكىتىغا ئايلىنىپ قالدى.

مۆلدۈردەك يېغىۋاتقان ئوقلار ئارىسىدا ئىلگىرىلەش داۋاملىشىپ، جەڭچىلەر سازلىققا چۈشتى. قىرىق — ئەللىك مېتىر كەڭلىكتىكى، ئۈزۈندىن — ئۈزۈنغا كەتكەن قومۇش — يېكەنلەر بىلەن قاپلانغان سازلىق قاراسۇغا چىلىشىپ تۇراتتى. سۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى تەكشىسىز، بەزى يەرلىرى ئوشۇقچە، تىزغىچە كەلسە، بەزى يەرلىرى بەلگىچە، مەيدىگىچە كېلەتتى. سازلىقنىڭ دۈشمەنلەر تەرىپىدىكى قىرغىقى ئېگىز، ئېگىزلىككە سېلىنغان بۇتخانا گومىنداڭچىلارنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك مۇستەھكەم قورغىنى. بۇتخانىنى ئاساسىي غول قىلىپ سانسىزلىغان پوتەيلەر تۇرغۇزۇلغان؛ ئاكوپكىلار قېزىلىپ، يەر ئاستى يوللىرى ئارقىلىق بىر — بىرىگە تۇتاشتۇرۇلغان.

ھۇجۇمنىڭ ئوڭۇشسىزلىقى مانا ئەمدى تېخىمۇ بىلىندى.

ۋەزىپە ئېلىپ دۆڭگە ياماشقان جەڭچىلەر (ئۇلارنىڭ قوللىرىدا ئۈچتىن — بەشتىن بىر قىلىپ چىگىلگەن گىراناتلار بار ئىدى.) خۇددى يىلاندەك تولغىنىپ، يەر بېغىرلاپ ئالغا سىلجىيتتى، لېكىن ئوق تېگىپ دومىلاپ چۈشەتتى ياكى شۇ يەردە يېتىپ قالاتتى. شۇ تەقلىدتە ئالغا سىلجىش، ئوق تېگىپ

ئۆلۈش بىرنەچچە قېتىم قايتىلاندى. سازلىقنىڭ ئىچىدىمۇ ئۆلۈش، يارىلىنىش كۆپىيىپ كەتتى، شىددەت بىلەن تۈرتۈپ - شىپقىپ كېتىۋاتقان قوشۇن بۇ يەردە ئىلگىرىلەشكە پەقەت ئېرىشەلمىدى. سازلىق سۈيى قان بىلەن بويىلىشقا باشلىدى ... دۈشمەن قىسىملىرىمىزنى مۇشۇ سازلىققا قاپسىۋېلىپ قىرىپ تۈگىتىشنى قەستلەيتتى. شۇڭا، پۇتون قوراللىرىنى بىراقلا ئىشقا سېلىپ، ئەجەل ئوقلىرىنى ئادەتتىن تاشقىرى ياغدۇرماقتا ئىدى، شۇنداق جىددىي توپقا تۇتۇش بىلەن پولك چامىسىدىكى دۈشمەن سەپ تارتىپ، جېنىنى تىكىپ ھۇجۇم بىلەن ۋارقىرىشىپ چىقىپ كەلدى. ئۇلار مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا ئىشتىكلىرىنى بېكىتىشىۋالغان، بۇ ئۇلارنىڭ ئىككى كۈندىن بېرى ئۇچىنچى قېتىم ھۇجۇمغا چىقىشى ئىدى. نىزامىدىنىڭمۇ، ئەنۋەرنىڭمۇ، باشقا كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭمۇ كۈتۈۋاتقىنى مۇشۇ ! ئۇزۇلمەي مۇشۇنداق قىلىپ تۇرسا، خوپ ياخشى بولار ئىدى - ھە ! ... كەلسۇن، يېقىنراق كەلسۇن !

جەڭچىلەر دۈشمەننى كۆرمەي ئېتىشتىن، كۆرۈپ ئېتىشنى ئەۋزەل كۆرەتتى. پىلىموتلار خۇشاللىقتىن سايراپ كەتتى، گىراناتلار جۇشقۇنلۇق بىلەن تاشلاندى. تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىراشلار كۆتۈرۈلدى:

— ئامەت كەلدى ! ئامەت ! ...

— ئات ! سايرىتىۋەت ! ...

— ئوك يانغا قارا ! گىرانات تاشلا ! ...

دۈشمەننىڭ بىرىنچى قاتارى يىقىلدى، ئىككىنچى قاتارى يىقىلدى ... لېكىن تەن بەرمىدى، كۆچىنىپ يەنە ھۇجۇم بىلەن كەلدى، يىقىلدى ... بولالمىدى، چېكىندى ... ئىستىھكاملىرىغا چۇشۇپ كەتتى، جەڭچىلەرنىڭ ئامىتى كەتكەندى. پوتەيلەردىن ئوقلار ئىتتىك ياغقان يامغۇردەك يېغىشقا، زەمبىرەكلىردىن ئېتىلغان توپلار كۆشۈلداپ كېلىپ پارتلاشقا باشلىدى...

تاڭ ئېتىپ قالدى، ئېتىشىشلار پەسلىدى. قىسىملار قومۇش،

يېكەنلەرنىڭ دالدىسىدا سوغا چىلىشىپ ياتاتتى. جەڭچىلەر تىۋىش چىقارماسلىققا تىرىشاتتى، ھەتتا جان ئۈزۈۋاتقانلارمۇ شەپىسىز يىقىلىشنى ئىستەيتتى. ئۆلگەن جەڭچىنى ئەكىتىشكە ياكى نېرىراق سۆرەپ قويۇشقا بولمايتتى. سۇ تولۇپ قورسىقى كۆپكەندىن كېيىن يېنىڭدا لەيلەپ تۇراتتى ياكى چۆكۈپ كېتەتتى. شۇنداق ئېچىنىشلىق ھاللار كۆرۈلمەكتىكى، سۇدا جان ئۈزۈۋاتقان سەپدىشىڭنى ئەركىنگىنە ياتقۇزۇپ قويالمايسەن، سۇنى شالاقلىتىۋەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئۇنى خۇددى بوغۇۋاتقاندەك مەھكەم قۇچاقلاپ تۇتۇۋالىسەن، ئىككى ئېغىز ياخشى گېپىنى — يۈرىكىڭدە ساقلىنىپ قالغۇدەك سۆزىنى ئاڭلىيالمايسەن، ئۇنىڭمۇ ئارمان، ۋەسىيەتلىرى بار ئىدىغۇ ... نېمىدېگەن ئەلەملىك بۇ! ھەتتا جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىۋەتمىسۇن دەپ ئاغزىنى چىڭگىدە تۇتۇۋالىسەن ... ئاھ ... نېمىدېگەن ئېغىر مىنۇتلار بۇ - ھە! ...

* * *

قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن ھۇجۇم يەنە باشلاندى.
بىرنەچچە سائەتكىچە بىرقەدەممۇ ئىلگىرىلەش كۆرۈلمىدى. كۆرۈلۈۋاتقىنى جەڭچىلەرنىڭ سەپتىن چىقىۋاتقانلىقىلا ئىدى.
يېرىم كېچىدىن ھالقىغان مەزگىلدە، نىزامىدىن قولىدىكى قىزىل قېرىنداشنى خەرىتە ئۈستىگە تاشلىدى. ئۇ قىسىملىرىمىزغا ئوت ئېچىۋاتقان دۈشمەن توچكىلىرىغا قارشى ھۇجۇم ئىستىرېلكىلىرىنى قويۇپ بولغانىدى.
ئۇنىڭ چاقىرىشى بىلەن كىرگەن ھەرقايسى قىسىملارنىڭ كوماندىرلىرى نىزامىدىنىنىڭ چىرايىنىڭ سۇرلۇك تۈس ئالغانلىقىنى، قويۇق قاشلىرى تىكلىشىپ، كۆزلىرىنىڭ يانغانلىقىنى كۆرۈشتى. ئۇ كوماندىرلارغا مۇنۇلارنى ئۇقتۇردى:
— ئېگىزلىكتىكى بۇتخانا دۈشمەننىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك

جاھىل قورغىنى، ئۇياقتىكى تۇگمەن، بۇياق دوقمۇشتىكى گېنېرالنى پوتەي دۇشمەننىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك قورغانلىرى، بىزنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك غەلىبىمىزنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز مۇشۇ جاھىل قورغانلارنى ئېلىشىمىزغا باغلىق.

ئۇنىڭ قوغۇشۇندەك ئېغىر سۆزلىرى كوماندىرلارنىڭ ئۇستىگە مۇشەققەتلىك ۋەزىپىلەرنى يۈكلىمەكتە ئىدى، ئۇ سۆزىنى تېز ـ تېز داۋاملاشتۇردى:

— ئەتە ھېيت، شىنخۇ خەلقى ھېيتنى خۇشال ـ خۇراملىق بىلەن ئازادلىق نۇرى ئاستىدا ئۆتكۈزسۇن، بۇگۈن ئالىي باش قوماندانىمىز گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك يولغا چىقتى، ئۇمۇ ئەتە مۇشۇ خۇشاللىققا — تەنتەنىگە ئۇلگۇرسۇن، بىز بىلەن، شىنخۇ خەلقى بىلەن ھېيت نامىزىنى بىللە ئوقۇسۇن ! ...

ئۇنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى جاراڭلاپ ـ جۇشقۇنلىنىپ چىقماقتا ۋە ئالدىدا تىك تۇرۇشقان كوماندىرلارغا غەلىبە ئىشەنچ ئاتا قىلماقتا:

— بىرىنچى باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئاپتومات بىلەن قوراللانغان ئەللىك كىشىلىك قاۋۇل زەربىدارلار ئەتىرىتىنى باشلاپ بېرىپ بۇتخانىنى كۇمپەيكۇم قىلىدۇ !

— تەييارمەن ! — دېدى ئەنۋەر قەتئىيلىك بىلەن.

— روتا كوماندىرى يولداش گايىت، يىگىرمە جەڭگىۋار جەڭچىنى باشلاپ بېرىپ گېنېرالنى پوتەينى گۇم قىلىدۇ !

— تەييارمەن، يولداش پولكوۋنىك !

— ۋىزۋوت كوماندىرى يولداش نادەم، يىگىرمە جەڭچىنى باشلاپ بېرىپ تۇگمەننى ئالىدۇ !

— تەييارمەن، يولداش پولكوۋنىك !

— خەلقىمىز نامىدىن ئېيتىمەنكى، نىشانلانغان ئورۇنلارنى سۆزسىز ئېلىشىڭلار كېرەك، زەمبىرەكچىلىرىمىز ئەمدى ئۆزۈلمەي ئاتىدۇ، بۇگۈن ھەممىمىز — پولك رەھبەرلىرى، ئىشتاب خىزمەتچىلىرى، ئارقا سەپ خادىملىرى ھۇجۇمغا

كىرىمىز، قىرىلىپ بىرىمىز قالساقمۇ، تاڭ ئاتقۇچە شىخونى ئالغىنىمىز ئالغان!

كوماندىرلار يەر ئاستى گەمە ئۆيىدىن بىر - بىرلەپ چىقىپ كەتتى، نىزامىدىنمۇ قولىغا ئاپتوماتىنى ئېلىپ ماڭدى. كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قالغان ئاقىلبەك:

— يولداش پولكوۋنىك ... — دەپلا قالدى.

قەدەملىرىنى چوڭ ئېلىپ، گەمە ئىشىكىدىن بېشىنى ئېگىشتۇرۇپ چىققان نىزامىدىن:

— باشقىلارنىڭ جېنىمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاش ... — دېدى - دە، ئالدىنقى سەپكە يۈرۈپ كەتتى، ئاقىلبەكمۇ قورالىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

زەربىدارلار ئەترەتلىرى تېزلا سەپ بولۇپ، ھۇجۇمغا ئۆتتى.

گايىتنىڭ گېنېرالنى پوتەينى پارتلىتىشقا ئەۋەتكەن ئۈچىنچى قېتىملىق جەڭچىلىرىمۇ قۇربان بولدى. ئۇنىڭ سېرىق بۇرۇتلىرى غەزەپتىن تىترەپ كەتتى، كۆزلىرى ياندى ... ئاخىر غەزىپىگە پايلىماي، بىرنەچچە جەڭچىنى باشلاپ ئۆزى يەر بېغىرلاپ كەتتى.

گايىتنىڭ روتىسىغا كېلىپ قوشۇلغان نىزامىدىن دۈشمەن پوتەيىنىڭ ئوت توچكىسىغا ئاپتوماتتىن ئوق ياغدۇرماقتا ھەم ئېتىش تۆشۈكىنىڭ ئەتراپىغا ئېتىپ، توپا توزۇتماقتا ئىدى. بۇ چاغدا گايىتنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككىدىن تۆت نەپەر جەڭچىمۇ يەر بېغىرلاپ كەلمەكتە ئىدى. گايىت يىلاندەك تولغىنىپ، تېز يۈرۈپ، پوتەيگە ئوتتۇز مېتىر چامىسى قالغاندا، يېنىچە يېتىپ تۇرۇپ گىراناتنى ئاتتى، شۇنىڭ بىلەن بىرلا ۋاقىتتا پوتەيدىن بىر بومبا ئۇچۇپ كەلدى. گايىتنىڭ گىراناتى پوتەيىنىڭ بىر تەرىپىنى گۇمۇرۇپ چۈشتى. ئەمما، دۈشمەن بومبىسى گايىتنىڭ يېنىغا چۈشۈپ، ئۇنىڭ پاچىقىنىڭ بولجۇڭ گۆشىنى يۇلۇپ كەتتى.

جەڭچىلەر ۋارقىراشتى:

— گېنېرالنى پوتەي گۇمۇرۇلدى! ....

— جېنى چىقىپ كەتتى! ...

لېكىن، پوتەيدىن پىلىموت ئوقلىرى قاقشاپ چىقىۋاتاتتى. ھالسىراپ، ئازابلىنىپ ياتقان گايىت كەينىدىكى ھەم ئوڭ يېنىدىكى جەڭچىلەرگە ۋارقىرىدى:

— ئات، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالدى! ...

ئۇلار قولىدىكى بىر قىلىپ چىگىلگەن ئۈچ گىراناتنى كەينى - كەينىدىن ئاتتى. دەھشەتلىك چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

نىزامىدىن ھاياجانلىنىپ ۋارقىرىۋەتتى:

— يارايسەن گايىت! ئوغۇل، ئوغۇل! ... — ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ بۇيرۇق قىلدى:

— ئالغا! ئالغا! ...

ئۇنىڭ قولىدىكى ئاپتومات كۈچلۈك سىلكىنەتتى، جەڭچىلەر ئورنىدىن تۇرۇپ يۈگۈرۈشتى.

دەھشەتلىك ئۇرۇش سېپىنىڭ بىر يېقى غەلىبە شادلىقىغا چۆمۈلگەن چاغدا، ئىككىنچى يېقىدا — تۈگمەنگە ھۇجۇم قىلىنىۋاتاتتى، بىراق تېخىچە نەتىجە يوق، نادەمنىڭ جەڭگىۋار ئەترىتى ئېغىر چىقىمغا ئۇچراپ، ئوڭۇشسىزلىقتىن باش كۆتۈرەلمەي ياتاتتى. دۈشمەن بارلىق كۈچىنى ئىشقا سالاتتى، جاھىللىق بىلەن ئاتاتتى ... ئون بىر ئادەمدىن ئايرىلىپ قالغان نادەمنىڭ يۈرىكى پۇرۇشكەن ۋە قارىدىغان ... پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى، خەتەرلىك ئۆرلەشلەردە قۇربان بولغان جەڭچىلىرىنىڭ ئەلەملىك ئاۋازلىرى ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى. ئۇ ئويلايتتى: «توققۇز جەڭچىنى باشلاپ، بىراقلا يۈرۈش قىلاي، بىراق بۇ خەتەرلىك ... چېچىلىپ سىلجىيلى، ھېچبولمىغاندا بىرىمىز بولساقمۇ ساق قالارمىز...» ئۇ توققۇز جەڭچىسىنى باشلاپ، ئاپەت ئۇرۇقى چېچىۋاتقان تۈگمەنگە قاراپ سىلجىشقا باشلىدى. ئەتىنگىنەي ... تۈگمەن تەرەپتىن بىر بومبا

ئۇچۇپ چىقتى، ئۇ چاقماق تېزلىكىدە ئويلاپ ئۈلگۈردى: «ھەممىمىز تۇگەيدىغان بولدۇق، ھامىنى بىر ئۆلۈم ...» ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، يېتىپ كەلگەن بومبىنى تۇتۇۋالدى ۋە ياندۇرۇپ ئاتتى، بومبا تۇگمەننىڭ ئۇستىگە چۇشۇشكە بىر غېرىچتەك قالغان چاغدا پارتلاپ كەتتى، تۇگمەننىڭ ئۇستى گۇمۇرۇلۇپ چۇشتى.

— ھوررا! ھوررا! ...

نادەم تۇققۇز جەڭچىسىنى باشلاپ جاھىل قورغان — تۇگمەننىڭ ئىچىگە ئېتىلىپ كىردى. گومىنداڭ قىسمىنىڭ ئۆلمەي قالغان ئىككى پىلىموتچىسى بىلەن كوماندىرى خوددى توپىنىڭ ئاستىدىن لۆمۈلدەپ چىققان چاشقاندەك بېشىنى كۆتۈردى. شىردەك ئېتىلىپ كىرگەن ئابدۇقادىر تاپانچا تۇتقان نىيازنى تونۇپ قالدى:

— ھە، ليەنجاڭ! ...

ئۇ ئابدۇقادىرنى تونۇپ چۆچۈپ كەتتى.

— ئىپلاس، خائىن! ... ئېيتقىنا، مۇشۇنداق يەردە ئۇچرىشىپ قېلىشنى ئويلىمىغانمىدىڭ؟

— مەن ئازدىم ... — ئۇ ئابدۇقادىرنىڭ ئايىغىغىچە ئۆمىلەپ، بېشىنى تۆۋەن ساڭگىلاتتى.

نىيازنىڭ قوزغىلاڭچىلار سېپىدىن يوشۇرۇنچە قېچىپ كېتىپ، قوشۇن باشلاپ كېلىپ، ئۇلانبۇلاقتا سايىتاخۇن قىسمىنى ئوققا تۇتقانلىقى ۋە ئۇنىڭ كاساپىتىدىن ئون نەپەر سەپدىشىنىڭ قۇربان بولغانلىقى ئابدۇقادىرنىڭ كۆز ئالدىغا دەرھال كەلدى:

— قىساس قوشى قاناتسىزمىكەن؟ ... كۆردۇڭمۇ بۇ يەرگە ئۇچۇپ كەلگىنىنى ...

— بەندىچىلىك ... بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي ...

نىياز بېشىنى كۆتۈرەلمىسىمۇ، لېكىن كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئابدۇقادىرنىڭ قولىغا قارايتتى.

ئابدۇقادىرنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى جاراڭلىدى:

— ساڭا جاننىڭ نىمە لازىمى، يەنە قانچىلىك ئادەمنىڭ بېشىغا چىقىشنى ئويلاۋاتىسەن، خائىن، غېنى ئۇچۇن! ئەخمەت ئۇچۇن! نەمتۇل ئۇچۇن! ...

ئۇنىڭ قەھر - غەزىپى ئاپتوماتتىن گويا ئوق بولۇپ چىقتى، ئون نەچچە پاي ئوق نىيازنىڭ كۆكرىكىنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتتى.

تۈگمەننىڭ ئېلىنىشى دۈشمەننىڭ مۇھىم ئىستراتېگىيەلىك ئورنى بولغان شىخوغا بىرنەچچە كۈندىن بېرى ھۇجۇم قىلىۋاتقان مىللىي قىسىملارنىڭ ئىككىنچى غەلىبىسى ئىدى.

ئەمما، دۈشمەن تېخىمۇ جاھىللاشتى، قاننى قان بىلەن يۇيۇشنى ئويلىسا كېرەك. يەنە ۋارقىرىشىپ، ھۇجۇمغا چىقىپ كەلدى. بۇ قېتىم ئەلپازى يامان، ھەممىسى قىرىلىپ كەتكۈچە ئېلىشىدىغاندەك قىلاتتى ھەم ھەيۋە بىلەن چىققانىدى: تانكىلىرى خۇددى قارىغۇ ئېيىقتەك بىر ئۇياققا، بىر بۇياققا تاشلىنىپ، ھېچنېمىگە پەرۋا قىلماي ۋە ھەممىنى چەيلىۋېتىدىغاندەك كېلەتتى، بىرونېۋىكلىرى بىقىنلىرىدىن ئوت چېچىپ، خۇددى ئەجدىھادەك ئەلپازدا كېلەتتى.

گومىنداڭ قىسىملىرى مىللىي قىسىملارنى بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئوبدان ھالسىرىدى، ئەمدى تىرىپىرەن قىلىۋېتىمىز دەپ چىققاندۇ ياكى مۇھىم قورغىنىنى تارتقۇزۇپ قويغىنىغا چىدىماي، جان ئاچچىقىدا تېپىرلاپ - پۇلاڭلاپ كېلىۋاتقاندۇ، نېمىلا بولسۇن ئۇلارنىڭ ئوچۇقچىلىققا چىقىشى، جەڭچىلەرنىڭ كۈتكىنىدەك ئىش بولدى.

پۈتۈن فىرونت بويلاپ نىزامىدىننىڭ بۇيرۇقى ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ جاراڭلىدى:

— زەمبىرەكلەر ئېتىلسۇن! ...

— تانكا ئاتارلار ئېتىلسۇن! ...

توپلار دەھشەتلىك پارتلىماقتا، ئوقلار توختاۋسىز ئېتىلماقتا، پىلىموتلار سايرىماقتا...

ئەنە تانكىلار ئىرغاڭلاپ يېقىنلاپ كەلمەكتە، زەنجىر تاپانلىرى شاراقلىماقتا...

— ئات ! ! !

تانكا ئاتارلار ئېتىلدى...

تانكىنىڭ بىرسى قىيسىيىپ توختاپ قالدى، ئەنە ئىككىنچىسى ... ئۇنى ياندا كىيلىۋاتقان بىرونېۋىككە ئوت تۇتاشتى، يالقۇن كۆتۈرۈلدى، خۇددى زور ئەجدىھا ئېغىز - بۇرنىدىن ئوت چېچىۋاتقاندەك يالقۇنلار تۈرۈلۈپ - تۈرۈلۈپ ئاسمانغا ئۇچماقتا ئىدى.

جەڭچىلەرنىڭ تەنتەنە، قىيقاس - چۇقانلىرى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى...

قالغان تانكىلىرى كەينىگە پىرقىرىدى.

يەنە كۈچلۈك چۇقانلار: ھۇررا ! ھۇررا !

دۈشمەن چېكىندى، بىراق ئاتاكىغا ئۆتكىلى بولمايتتى. جاھىل قورغاندىن قاقشاپ چىقىۋاتقان ئوقلار قۇلاق - مېڭىنى يەيتتى، ئورنىدىن تۇرۇشقىمۇ ئىمكانىيەت بەرمەيتتى.

ئەنۋەر گاھ ئوڭدىن، گاھ سولدىن يەر بېغىرلاپ باراتتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى قارىدىغان، ئىس - تۈتەكلەردىن يۈزلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان تەرلىرىمۇ، تاش تىلىۋەتكەن مەڭزىدىن تامچىلاۋاتقان قانلىرىمۇ قاپقارا بولۇپ كەتكەن، گىمناستوركىسىنىڭ يەڭلىرى تىتىلىپ، قولىنىڭ جەينىكىدىنمۇ قان ئېقىۋاتىدۇ، ئۆتۈكىنىڭ ئۆكچىسىنى، بېشىدىكى شەپكىسىنى ئوق ئۇچۇرۇپ كەتتىمۇ، نەلەردە قالدى؟ ئۇ بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى بىلمەيدۇ. ئەمما، پىلىلداپ قالغان كۆزلىرى بىلەن نەگە بېقىشنى، قاياققا يۈزلىنىشنى ياخشى بىلىدۇ، كۆزىدىن پەقەت نېرى قىلمايۋاتقان پىلىموت تۆشۈكىنى جىمىقتۇرالىسا، كەينىدىكى مىڭلىغان جەڭچىلىرىنىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولىدىغانلىقىنى تېخىمۇ ياخشى بىلىدۇ. قەدەمدە بىر سۈنايلاپ ياكى ئىككى پۈكلىنىپ يېتىپ قالغان

جەڭچىلىرى ئۇچراۋاتىدۇ، بەزىلىرىنىڭ قولىدا قورالى، ئېتىشقا ئۈلگۈرەلمىگەن گىراناتلىرى شۇ پېتىچە تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ كۆڭلى شۇنچىلىك توختاپ قالغانكى، دۈشمەنگە ئۆلۈم ئاتا قىلىدىغان قوراللىرى ئەھمىيەتسىز نەرسىدەك كۆرۈندى. جەسەتلەر بارغانسېرى كۆپىلەپ يولۇقماقتا. ئاۋۇ بەلگىلەنگەن يەرگە بارالمىغان ئۇلۇغ ئارزۇ - ئىستەك ئىگىلىرىنىڭ جەسەتلىرى ئەمدى ئاددىي ھالدا ئۇنىڭغا پاناھلىنىش قورالى بولۇپ خىزمەت قىلماقتا. ئۇ دۈشمەن ئوقلىرى بىلەن ئويىنىشىۋاتقاندەك بىردەم ئۇياقتا، بىردەم بۇياقتا تاشلىناتتى ۋە كۆزىنى تۇتۇپ بېرىدىغاندەك ئوت تۆشۈكىگە قارايتتى. كىشى بىر مىنۇت ئىچىدە نۇرغۇن ۋەقەلەرنى ئويلاپ ئۈلگۈرىدۇ، ئەمما ئۇنىڭ نۇرغۇن مىنۇتلار ئىچىدە ئويلاۋاتقىنى ئاشۇ ئەجەل ئۇرۇقلىرى چېچىۋاتقان ئوت تۆشۈكىگە يېتىپ بېرىش.

باشلاپ كېتىۋاتقان جەڭچىلىرى بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋاتىدۇ، ئەللىك نەپەر قاۋۇل جەڭچىسىدىن ئارانلا ئون ئۈچى قالدى ۋە ئۇلار تارقالدى.

ئەنۋەر بۇتخانىغا يېقىنلاپ بېرىپ بولغانىدى، كۆزىگە بۇتخانىدىن باشقا ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. بۇتخانا تۈۋىگە بېرىپ، سانسىزلىغان ئوقلار چىقىۋاتقان تۆشۈكتىن بىر باغلام قىلىپ چىگىلگەن بەش دانە گىراناتنى تاشلىۋەتتى. ئەتراپنى تىترىتىپ، كۈچلۈك پارتلاش «گۈمباڭ !» قىلغان ئاۋاز كۆتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا پىلىموت ئۈنىمۇ بىراقلا ئۆچتى !

يۈرەكلەر دولقۇنلىدى، كۆزلەر ياندى، سۇدا ياتقان جەڭچىلەر ھاياجان ھېسلىرىنى باسالماي، ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى - دە، ئاتاكىغا ئۆتتى. يېقىندىن — ياندىن، يىراقلاردىن، تەرەپ - تەرەپتىن قىيقاس - چۇقانلار خۇددى گۈلدۈرمامىدەك دەھشەتلىك جاراڭلاشقا باشلىدى...

گومىنداڭچىلار پۈتۈن تەقدىرىنى باغلىغان بۇتخانىغا جەڭچىلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى بېسىپ كىردى.

— جىنىم ئاكىلار بىز مۇسۇلمان...

بۇتخانا ئىچىدە بارى - يوقى گومىنداڭنىڭ ئالتە نەپەر پىلىموتچىسىلا قالغان، ئۇلار جىنىنى قويىدىغان يەر تاپالماي، ئەنە شۇنداق يالۋۇرماقتا ئىدى.

— سەنلەر مۇسۇلمانمۇ، — دېدى جامالىدىن پۈتۈن غەزىپىنى تۆكۈپ، — سەنلەر ئۆز خەلقىڭگە مىللىتىڭ ئاتقان، خەلق ئىنقىلابىغا زەھەر چاچقان ۋەھشىيلەر ! ... قانچىلىك قېرىندىشىمىزنىڭ قېنىنى تۆكۈشتۈڭ، ئېيتىشە ! ...

— خۇدا ھەققى...

مۇشۇلارنىڭ ئاتقان پىلىموت ئوقلىرىدىن قانچە يۈزلىگەن جەڭچىلەر ئۆلگەندۇ؟... ئاشۇ يالۋۇرۇۋاتقانلار ھېلىلا بۇتخانىغا بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرگۈچىلەرنىمۇ ئاتقانىدى. شۇ دەھشەتلىك مەنزىرىلەر جەڭچىلەرنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرۇۋېتۇ:

— سەنلەرگە ئوق زايە ئىدى، خەير ...

شۇ سۆز بىلەن تەڭلا بىرنەچچە جەڭچىنىڭ ئاپتوماتلىرى تاراسلاپ ئېتىلدى.

بۇتخانىنىڭ ئالدىدا پولك كوماندىرى نىزامىدىن ھەم بىرنەچچە جەڭچى قايغۇلۇق ھالدا ئۆرە تۇرۇشاتتى، نادەم، جامالىدىن، ئاراش، ۋارىسجانلارمۇ بۇ يەرگە كېلىشتى ۋە ۋارقىرىۋەتتى:

— ئەنۋەركا ! ...

— ئاھ ... قەدىردان كوماندىر ! ...

ھايات بىلەن مەڭگۈگە خوشلاشقان ئەنۋەر ھېلىقى پىلىموت تۆشۈكىنىڭ تۆۋىنىدە قىيسىيىپ ياتاتتى. ئاپتومات قولىدىن ئاجرىمىغان، پوتەينىڭ گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن كېسەكلىرى ئۇنى بەلگىچە باسقان، غەزەپلىك كۆزلىرى ئوچۇق پېتى قېتىپ قالغانىدى. ھەممىنىڭ بېشى چۈشتى، ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ ئېچىنىش، ئەلەم بىلەن تولغاندى ... رەيھان ئۇنىڭ بېشىنى ئاۋايلاپ تىزىغا ئالدى ۋە بارمىقى بىلەن ئۇنىڭ قاپىقىنى ئاستا

باستى. لېكىن، كۆزلىرى يۇمۇلمىدى، ئۇ خۇددى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. نىزامىدىننىڭ كۆزىدىن ئۇرۇشقا قاتنىشىۋاتقان بىر يىلدىن بېرى تۇنجى قېتىم ياش تامدى.

دۇنيادا ئۆلۈش - يوقىلىش بولۇپ تۇرىدۇ، لېكىن ئۆلۈمنىڭ سەۋەبلىرى ئوخشىمايدۇ، شۇڭا ئۆلۈككە قاراپ تۇرغۇچىلاردا قوزغالغان ھېس - تۇيغۇمۇ بىر خىل بولمايدۇ، پولك كوماندىرىدىن تارتىپ، ئاددىي جەڭچىگىچە ئەنۋەرنىڭ جانسىز گەۋدىسىگە قاراپ تۇرغۇچىلار قايغۇرۇۋاتىدۇ، ئېچىنىۋاتىدۇ، ئۇنىڭغا كەلگەن ئەجەلگە نەپرەتلىنىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ قانداق ياشىغانلىقى، كۈرەشكەنلىكىنى ئويلاۋاتىدۇ... «نىزامىدىن قايسى ئۆلۈمنىڭ بېشىدا شۇنداق ئۇزۇن تۇرۇپ قالغان؟! ئەي رەھىمسىز ئەجەل، كىملەرنىڭ بېشىغا چىقتىڭ، دەپ پىچىرلايتتى ئۇ، — سەن بېشىغا چىقساڭ بىزدە خۇشال بولىدىغان ئادەملەر ئازمىدى، بىزنىڭ قايغۇلىرىمىز، ئازابلىرىمىزنى ئاز دەپ ئويلىدىڭمۇ ... ئەنۋەر! تەڭسىز جەمئىيەتنى ۋە ئۇنى غۇلىتىشنى ئەڭ بالدۇر چۈشەنگەن ئوقۇغۇچىم! مەن سېنى ئۆزۈمنى بىلگەندەك بىلەتتىم، مەخپىي خىزمەتتە ھوشيار ئىدىڭ، نادانلارنى تەربىيەلەش - ئويغىتىشتا چېۋەر ئىدىڭ، جەڭ - كۈرەشتە قەيسەر، پاراسەتلىك كوماندىر ئىدىڭ. ساڭا ۋەدە بېرىمەنكى، ساڭا ۋە ساڭا ئوخشىغانلارغا بىمەھەل كېلىۋاتقان، كەلگەن رەھىمسىز ئەجەلنى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتمىگۈچە قالغانلىرىمىزغا ھاياتلىق يوق، ياخشىلىق يوق!»

ئەمما، نادەمنىڭ كۆز ياشلىرى — ئۇستازى — كوماندىرىغا بولغان ئېچىنىش، مۇھەببىتى، ھۆرمىتى — توختىماي تۆكۈلمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ خىياللىرى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق: سېنىڭ پۇتۇڭغا كىرگەن تىكەن، مېنىڭ كۆزۈمگە كىرسە، ساڭا تەگكەن ئوق ماڭا تەگسە بولماسمىدى، مەن كەتسەم — ئاددىي

بىر جەڭچى كېتىمەن، سەن كەتتىڭ ـــ بەش ـ ئالتە يۈز جەڭچىنىڭ كوماندىرى، يېتەكچىسى كەتتى. ئانامنىڭ، ئائىلەمنىڭ قايغۇسى، ئازابى، ئەتراپىدا تەمتىلەپ، ئايلىنىپ يۈرگەن مېنى خەلقنىڭ ـــ ۋەتىنىمنىڭ قايغۇسىنى قىلىدىغان هالغا كەلتۈرگەن سەن ئەمەسمىدىڭ، قولۇمغا قورال تۇتقۇزغان ۋە مۇشۇ قورال ئاناڭنىڭ، مىليونلىغان جاپاكەش خەلقىمىزنىڭ غېمىنى قىلىدۇ، ئارزۇسىنى قاندۇرىدۇ، بىزنى باشقىلارنىڭ قاپقىنىغا قاراپ ياشاشتىن ئازاد قىلىدۇ، دېمىگەنمىدىڭ، دەل سەن دېگەندەك يېڭىچە دۇنيانى كۆرۈۋاتاتتۇقتۇق...مېھرىبان ئوقۇتقۇچىم، قەدىردان كوماندىرىم، سېنى ئاتقانلارغا خۇددى تۇلكىنى ئېلىشقا ئېتىلغان بۈركۈتتەك ئېتىلىمەن!

ئەنە كوماندىرنىڭ بېشنى تىزىغا قويغان رەيھاننىڭ كۆز ياشلىرى ئۇنىڭ يۈزىگە تېمىپ چۈشمەكتە. قايغۇنىڭ، دەھشەتلىك يوقىتىشنىڭ ئازابىدىن يۈرىكى مۇجۇلغان ھېسسىياتلىق قىز، ئۇنىڭ قەبرىسىگە گۈلدەستە قويۇشنى، كەلگۈسى ئەۋلادلارمۇ خۇددى ئۇنىڭ قېنىدەك قىپقىزىل گۈلدەستىلەرنى قويىدىغانلىقىنى ئارانلا ئويلىيالىدى. قىز ئۇنىڭ كۆكسىدىكى ئوردېنلارنى سىلىدى، مەيدە يانچۇقىدىن ئىككى پارچە خەت ئالدى. خەتنىڭ بىرى، «قەدىرلىك ئەنۋەر، دۇنيادا مېنىڭ سىزدىن باشقا ھېچنېمەم يوق، سىز مېنىڭ ھاياتىم، بايلىقىم ...» دەپ يېزىلغان ھۆرلىقانىڭ خېتى ئىدى. يەنە بىرى ئەنۋەرنىڭ: «غەلىبىلىك كۈنلەر بايرىمىدا ئالدىڭىزغا غالىب كوماندىر بولۇپ بارىمەن، سىزنى قۇچاقلايمەن، كۆز ياشلىرىڭىزنى مەڭگۈ قۇرۇتىمەن» دەپ ھۆرلىقاغا يازغان خېتى ئىدى.

بۇ قايغۇلۇق يەرگە ئىس ـ تۈتەكتىن يۈزلىرى قارىداپ، چېشلىرىلا پارقىراپ قالغان، يىرتىلغان گىمناستوركا، گەلەپى شىملىرىدا قان داغلىرى قاتقان، ئاچلىق، ھارغىنلىقى ئەمدىلا بىلىنگەن جەڭچىلەر يىغىلىشقا باشلىدى.

ـــ باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەرنىڭ ۋە نەچچە يۈزلىگەن

كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ قېنى بىكار كەتمىدى، ــ دېدى پولك كوماندىرى خۇددى بوراندەك گۈركىرەپ سۆزلەپ، ــ جاھىل قورغان ئېلىندى، دۈشمەنىنىڭ بېلى ئوشتۇلدى. ئەمدىكى جەڭلىرىمىز مەرد كوماندىر، شانلىق قۇربان ئەنۋەر ئۈچۈن، ئەنۋەرنىڭ نامى بىلەن باشلانسۇن !

سەككىزىنچى باب

سىز ئۆمرىڭىزدە قان دەرياسىنى كۆرگەنمىدىڭىز؟ ئېھتىمال، بەزى ھېسسىياتلىق شائىرلارنىڭ: «ئېخ ... قان دەرياسى ...» دېگەن مىسرالىرىنى ئوقۇپ، قىياسمۇ قىلغان بولغىيدىڭىز، مانا كۆرۈڭ، ئۈچ كۈندۈز، تۆت كېچە ئۇرۇش قىلىپ، جەڭچىلەرنىڭ ئىسسىق قېنى تۆكۈلگەن ھېلىقى كەڭلىكى قىرىق ـ ئەللىك مېتىر كەلگۈدەك قاراسۇ ـــ قان دەرياسىغا ئايلانغان!

قىزىرىپ چىققان كۈن نۇرىدا بېغىر رەڭ، قېنىق قىزىل رەڭگە كىرگەن سۇ ئاجايىپ سىرلىق چىمىرلاپ، كۆڭۈللەردە ئاللىقانداق ئېچىنىشلىق، قايغۇلۇق تۇيغۇلارنى قوزغايدۇ... ئاندا ـ ساندا ئۆرە قالغان قومۇش ـ يېكەنلەرمۇ، كىشىگە گويا قاندىن قاتۇرۇلغان تاياقچىلاردەك كۆرۈنىدۇ، ئۇنىڭ يېنىك شامالدا بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئىرغاڭلىشى ئادەمدە قورقۇنچ ياكى سەسكىنىش پەيدا قىلىدۇ، ئۇ ئۆزىدە قانچىلىك ئېغىر قىسمەتلەرنى يوشۇرغاندۇ ـ ھە! ... سۇلا ئەمەس، ئۇنىڭ ئىككى يېقىمۇ، قان بىلەن بويالغان، شۇ يەرلەرگە قانچىلىك قانلار سىڭگەندۇ؟ بەزى يەرلەردە قانلار ئۇيۇپ ـ ئۇيۇپ قاپتۇ، ئۇ خۇددى يېڭىۋاتقان يالقۇندەك ۋىلىلدايدۇ، بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن ھەرقانچە باغرى تاش ئادەممۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي بۇقۇلداپ يىغلايدۇ، غەزەپتىن تىترەيدۇ...

نىزامىدىن بىرقانچە كوماندىرلار بىلەن قان دەرياسىنىڭ قىرغىقىغا كەلدى. ھەممىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى، بەزىلەر ئۆپكىدەپ يىغلىدى، بەزىلەر كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياش تامچىلىرى قۇيۇلۇۋاتقانلىقىنىمۇ سەزمەي، خۇددى ياغاچتەك قېتىپ تۇرۇپ

قالدى. نىزامىدىنچۇ؟ ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنىنى تىترەك باسقانىدى. ئۆسۈپ كەتكەن چاچ ـ ساقاللىرى تىكەنلەشكەن. ئىختىيارسىز ھالدا مۇشتۇملىرى تۈگۈلگەن ... ئۇ قان دەرياسىدىن كۆزىنى ئالماي، خىيالغا كەتتى.

بۇ قان ـــ تەڭلىك ـ ئازادلىق ئۈچۈن سۇغا چۈشكەن، ئوتقا كىرگەن، جان پىدا جەڭچىلەرنىڭ قېنى! ئۇن گۈلىنىڭ بىر گۈلىمۇ ئېچىلمىغان نۆۋەر يىگىتلەرنىڭ قېنى!

بۇ قان ـــ قان تۆكۈلمەيدىغان بەختىيار زامان يارىتىش ئۈچۈن تۆكۈلگەن قان!

ئىسىت ... شۇنداق خاسىيەتلىك بۇ قاننى ساقلىغىلى بولسىچۇ كاشكى، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز كۆرگەن بولسا بولماسمىدى، شۇ چاغدىكى گۈزەل دەۋرنىڭ قەدرىگە تېخىمۇ چوڭقۇر يەتمەسمىدى...

نىزامىدىنىنىڭ خىياللىرى بارغانسېرى چوڭقۇرلاشماقتا ئىدى: ئېھتىمال، شۇ چاغلاردا بۇ قانلار خاسىيىتىنى تەرىپلەشنىڭ ئورنىغا، ئۇنى قارىلايدىغان، قارغايدىغانلار چىقىپ قالار، شۇنداقلا مۇشۇ قاننى، مۇشۇ مەنزىرىنى كۆرسە، ئاشۇ ھۆر دەۋر ئۈچۈن قانچىلىك ساپ قانلارنىڭ تۆكۈلگىنىنى كۆرسە ـ ھە... ئامال قانچە، ساقلىغىلى بولمايدۇ ـ دە، ئەمىسىچۇ؟ بۇ قانلارنىڭ ئىمىشقا، قانداق قىلىپ تۆكۈلگەنلىكىنى يېزىش كېرەك، يازايلى، يازغاننى ئۆچۈرۈۋەتكىلى بولماس، ئۆچۈرۈۋەتكەن تەقدىردىمۇ، مىليونلىغان كۆڭۈل قاتلىرىدىن چىقىرىۋەتكىلى بولماس! ئەمما، بۇ قانلارنىڭ قىممىتى ھەرقانداق تەتۈر قۇيۇنلاردىمۇ يىقىلماس مۇنار بولۇپ تىكلىنىدۇ! ...

نىزامىدىن كۆزىنى بىر نۇقتىدىن ئالدى، ئەتراپتا تۇرغانلار ئۇنىڭ كۆزىدىن مەيۈسلۈك ـ غەمكىنلىك ئۇچقۇنلىرىنى ئەمەس، بەلكى غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى كۆرۈشتى.

يىراقتىن چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلۈپ كىچىك ماشىنا كۆرۈندى. ھەممىسى شۇ ياققا قاراشتى. ماشىنا بۇلاردىن يۈز

مېتىردەك نېرىدا توختىدى ـ دە، ئىچىدىن مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى — كۆزلىرى كىچىك، ئەمما ئۆتكۈر، ئىنچىكە قارا بۇرۇتلۇق، گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك چۈشتى.

نىزامىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىك ماڭدى. گېنېرال بۇياققا ماڭدى. لېكىن، يېتىپ بېرىشقا ئون نەچچە قەدەم ئارىلىق قالغاندا، نىزامىدىندىن بۇرۇنلا:

— سالام، يولداش نىزامىدىن! ئۇلۇغ غەلىبەڭلەرنى تەبرىكلەيمەن! — دېدى باش قوماندان كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن.

— رەھمەت، يولداش گېنېرال لېيتېنانت!

ئىككىسى قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، بۇ كۆرۈشۈش ئىككىسىدىن باشقىلارنىڭ كۆز چاناقلىرىغا ئىسسىق ياش تامچىلىرىنى تىزدى...

— يولداش نىزامىدىن، كېلىشتۈرۈپ جەڭ قىلدىڭلار، غەلىبىلىك جەڭ قىلدىڭلار، ياش ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت نامىدىن، مىللىي ئارمىيە باش ئىشتابى نامىدىن رەھمەت سىلەرگە، — دېدى ئىسھاقبېك ھاياجان بىلەن، — سىلەرنىڭ پولكقا «باتۇرلۇق» ئوردېنى بېرىش كېرەك!

— رەھمەت، يولداش گېنېرال لېيتېنانت!

— شىخودىكى ئۈچ سوتكىلىق جەڭ غەلىبىسى — بىر ئەسىرگە تەڭ غەلىبە، ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن، قوراللىرى خىل، مۇداپىئەدە تۇرغان دۈشمەننى يېڭىش — تارىختا ئاز كۆرۈلگەن، ئۇلار شىنجاڭدا پۇت تىرەپ تۇرۇش تەقدىرىنى شىخوغا باغلىغانىدى، ئەمدى ئومۇرتقىسى ئوشتۇلدى!

باش قوماندانىنىڭ يالقۇنلۇق، چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلىرى نىزامىدىنىنىلا ئەمەس، بۇ يەردە تۇرغان كوماندىر، جەڭچىلەرنىمۇ ھاياجانغا سالدى.

— جەڭچىلىرىمىز ئۆلۈمدىنمۇ، جاپا ـ مۇشەققەتتىنمۇ قورقماي جەڭ قىلدى، — مۇنداق روھمۇ تارىختا ئاز كۆرۈلىدۇ، — دېدى نىزامىدىن دوكلات قىلىپ، — چىقىممۇ ئاز

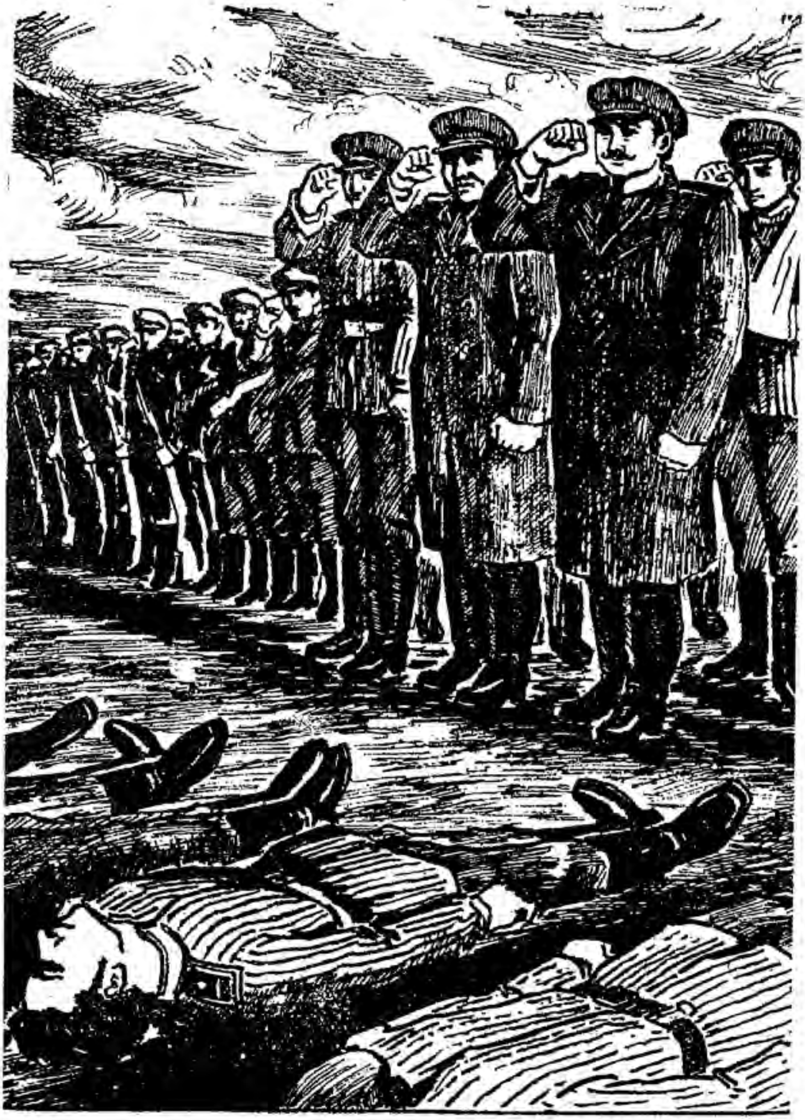

ئەمەس، ھەرھالدا قان بىكار ئاقمىدى.

— ئەلۋەتتە، — دېدى باش قوماندان، — ئۇرۇشتا جەڭچىلەر ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ، غەلىبە قانسىز قولغا كەلمەيدۇ، بىراق ئۇرۇشقا كونكرېت رەھبەرلىك قىلغۇچىنىڭ پىلانى، تاكتىكىسى توغرا بولمىسا، تۆكۈلگەن قان بىكار كېتىدۇ.

ئۇلار ئۇرۇش قۇربانلىرى ياتقۇزۇپ قويۇلغان يەرگە كەلدى. مەيداننى بىردىنلا ئېغىر سۈكۈت باستى. سەككىز يۈزگە يېقىن ئۇرۇش قۇربانلىرى ئوڭدا ياتقۇزۇلۇپ، رەتلىك تىزىپ قويۇلغان ۋە قۇربانلارنىڭ يۈزىگە شەپكىسى يېپىلغانىدى. يۈزلەر يېپىلغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كىملىكى ۋە قانداق جەڭلەرنى قىلغانلىقى ھەممىگە ئايان، نادەم ئەنۋەرگە يېنىپ - يېنىپ قارايتتى، ئۇ قۇربانلارنىڭ ئەڭ بېشىدا ياتاتتى. ئاھ ئېغىر مىنۇتلار، قارىماي دېدى - يۇ، لېكىن قارىماسلىقتا قانداق كۆڭلى چىدىسۇن ! ؟... نادەمنىڭ كۆز ئالدىدا ئەنۋەرنىڭ يېزىغا چىقىپ ئۆزىنى ئوقۇتقانلىقى، ئىنقىلاب يولىغا باشلىغانلىقى «لىپ» قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇنىڭ ئىككى پارچە خېتىنى ساقلاۋاتقان رەيھان ئۇنىڭغا قانچە قارىغانسېرى تېخى قۇرۇمىغان كىرپىكلىرىگە ئىسسىق ياش تامچىلىرىنىڭ ئىلىنىۋاتقانلىقىنى سەزمەكتە. ئۇ ئۆزىنى ھۆرلىقا ئالدىدا ئەيىبلىك ھېس قىلماقتا، ئۇنىڭغا دەيدىغان، كۆڭلىنى بەزلەيدىغان، تىنىدۇرىدىغان سۆزلەرنى ئويلىماقتا. ئويلىغان گۈزەل ئويلارنىڭ، شېرىن خىياللارنىڭ تەتۈرىسى يۈز بەرسە — ئۇنىڭ ھاياتتا ئەڭ ئېغىر ئېچىنىش، ئازاب بولىدىغانلىقىنى ئۇ بىرىنچى قېتىم بىلىپ يەتمەكتە.

ئاشۇ ياتقانلارنىڭ يانچۇقلىرىدا يەنە قانچىلىغان مۇھەببەت - ئەقىدىگە، قايىناق ۋە - ئىشەنچكە، ۋاپادارلىق ئەھدىسىگە تولغان خەتلەر باردۇ؟ ... بەش دۈشمەننى يەر چىشلەتسىگىز مەن سىزنىڭ، دېگەن خەتلەر كەشتىلەنگەن ياغلىقلار، بىر تال چېچىنى، بىر چېتى چىشلەنگەن ئۆششاق توقاچلار سېلىنغان

خالتىلارنى ئەۋەتكەن قىزلار بۇ يەردىن يىراق ـ يىراق يەرلەردە ئاجايىپ گۈزەل ئۈمىدلەر بىلەن مۇشۇ جەڭچىلەرگە يول تۇتۇپ تۇرۇۋاتقاندۇ؟... مۇشۇ ئۇرۇش قۇربانلىرىنىڭ ئانىلىرى — ئوغلۇم سادىر پالۋاندەك جەڭلەرنى قىلىۋاتىدۇ، پات يېقىندا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا، ئۆيگە كىرىپ كېلىدۇ، دەپ تەلمۈرگەن مومايلار — شۇ كۈنلەردە نېمىلەر چۈشەۋاتقاندۇ؟ ... ئۈمىد دېگەن يۈز ئاچىدىغان نەرسىمۇ؟ ئەسىرلەردىن بېرى ئۈمىد قىلىنىۋاتقان نەرسىلەر ئەمدى ئاران ـ ئاران يۈز ئېچىۋاتقاندا، سېغىنغان يىگىتلەرنىڭ بىرلىرىنىڭ يەتتە ـ سەككىز پاي ئوق بىلەن قارىغايدەك يىقىلغانلىقىنى، بىرلىرىنىڭ بەدەنلىرىنىڭ نەچچە پارچىغا بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكىنى، بىرلىرىنىڭ تاملارنىڭ ئاستىدا قالغانلىقىنى ياكى ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتكەن يوغان دەرەخلەرنىڭ يېنىپ چۈشۈپ باشلىرىنى قانداق يانجىۋەتكەنلىكىنى، بىرلىرىنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، ئونلىغان سەپداشلىرىنىڭ جېنىغا كەلگەن ئۆلۈمنى ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىپ قۇربان بولغانلىقىنى، ھەتتا بىرلىرىنىڭ ئاۋۇ جاھىل قورغاننى ئېلىپ بولۇپ، ئۇرۇش غەلىبىسى تەنتەنە قىلىنىۋاتقان چاغدا، قايسىدۇر بىر ئاكوپىكىدا ئۈزۈلگەن ئوق بىلەن خۇشاللىقتا چاقنىغان كۆزى يۇمۇلغانلىقىنى شۇ تاپتا ئۇلار نەدىنىمۇ بىلسۇن ... ئۇرۇشتا ھېچكىم ئۆزىنى ئويلىمايدۇ، باشقىلارنى ئويلايدۇ، بىراق ئۇرۇشقا كىرگەندىن كېيىن، گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ كۆرۈنمەيدىغان دۈشمەننى، ئۇنىڭ ئوقلىرىنى ئويلايدۇ، ئۇ ئوقلارنىڭ باشقىلاردىن كۆرە، ئۆزىگە تېگىشىنى ئويلايدۇ. شۇڭا، ئۇلارنى باشقىلار ئويلايدۇ، ئويلاۋاتىدۇ ... تېخى تارىخ بەتلىرىگە مەردلىك ـ جان پىدالىقنى قانداق يېزىشنى ئويلاۋاتىدۇ، مۇشۇ قۇربانلارنى ئاجايىپ سېغىنىش، ئىسسىق مېھىر بىلەن كۈتۈۋاتقانلارغا قانداق جاۋاب بېرىشنى ئويلاۋاتىدۇ، بۇنى ھەممىدىن كۆپرەك گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك بىلەن پولكوۋنىك نىزامىدىن ئويلاۋاتىدۇ.

تىل بىلەن ئىپادە قىلغىلى بولمايدىغان بۇ قايغۇلۇق،

دەھشەتلىك مەنزىرىلەر جەڭچىلەردە، كوماندىرلاردا — ھەممىدە ئېچىنىش، ئەلەم قوزغىدى ۋە ئۆزلىرى بىلەن ئۇچ كۇندۇز، تۈت كېچە تىركەشكەن دۇشمەنگە، دۇشمەن ئەسىرلىرىگە، ھەتتا ئەنە، ئاۋۇ نېرىدىكى پەسلىككە دۆۋىلەپ قويۇلغان دۇشمەن ئۆلۈكلىرىگە غەزەپ ـ نەپرەت قوزغىدى...

ھەممىنىڭ كۆزى ھاياتتىن مەڭگۈ خوشلاشقان سەپداشلىرىدا ئىدى، ئىزامىدىن پاراسەتلىك، چوڭقۇر پىكىرلىك كوماندىرىمىدىن ئايرىلىپ قالدىم دەپ ئويلاۋاتامدىكىن، ئۇ پات ـ پات ئەنۋەرگە قارايتتى. جەڭچىلەر شۇ غەلىبىلىك مىنۇتلاردا ئۇلار بىلەن بىللە بولالمىغىنىغا ئېچىناتتى... ئۇرۇشنى ھەممىدىن كۆپرەك كىم قىلىدۇ؟ جەڭچى قىلىدۇ. مۇشۇ مەنزىرىگە تىكىلگەن جەڭچىلەر ئۆمرىنىڭ قىسقىلىقىنى ھېس قىلىشتى... ئۆتكەن ئۆمۈر ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن ياشىغىلى بولمايدۇ ـ دە، ئۇرۇشنىڭ تۆمۈر تىرناقلىرى ئۇلارنىڭ باغرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن تىلماقتا... شۇ ئېغىر مىنۇتتا جەڭچىلەر شۇنداق ئويلاپ قالدىكى، ھاياتى ئۆچكەن سەپداشلىرىغا شۇنچىلىك چىڭ باغلىنىپ قاپتىكەن، ئەمدى ھايات يوقتەك، ياشاشنىڭ قەدىرى يوقتەك تۇيۇلۇپ كەتتى. بىراق، تىرىكلىك، ئۇمىدۋارلىققا باي بولاتتى، يەنە ياشاشنىڭ لازىملىقى — كۈرەش قىلىشنىڭ، سەپداشلىرىنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى يارىتىشنىڭ كېرەكلىكى سېزىلەتتى...

سۇرلۇك تۇس ئالغان مەيداندا، خۇددى ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىگەندەك ئېغىر، ئاستا سۆزلىگەن باش قوماندانىڭ سۆزى جاراڭلاپ كەتكەندەك ئاڭلاندى!

— خەير يولداشلار ... شانلىق قۇربانلار... سىلەر ئارزۇ قىلغان زامانىي — كەمبەغەللەر ھاكىمىيىتىنى ئاخىرقى نۆۋەتتە مۇستەھكەم قىلىپ قۇرۇپ چىقالىساق، يۇزلىرىمىزدىن نۇر ياغقۇسى ... ئەگەر قۇرۇپ چىقالمىساق، سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا خەلق ئالدىدا... شەرمەندە ـ قارا يۇز بولىمىز...

لېكىن سۆز بېرىمىز: جەزمەن قۇرۇپ چىقىمىز !

باش قوماندانىنىڭ سۆزى ئۈزۈك ـ ئۈزۈك چىقاتتى...

نىزامىدىن قۇربانلاردىن، يەنە ئاۋۇ باش تەرەپكە ياتقۇزۇپ قويۇلغان ئوقۇغۇچىسى، ياخشى كوماندىرى ئەنۋەردىن كۆزىنى ئالماي، مۇنداق دېدى:

ــ قۇربانلارنى ئىنقىلابىمىزنىڭ بۆشۈكى بولغان ئىلىغا قويۇش كېرەك ئىدى...

گېنېرال ئۈنىڭغا بۇرۇلدى:

ــ ھېسسىياتىڭىز چۈشىنىشلىك، يولداش پولكوۋنىك... خوش، ھازىرچۇ؟

ــ ھازىر... تاشيولنىڭ جەنۇبىدىكى دۆڭلۈككە يەرلىك كولتىۋاتىمىز.

ــ مەيلى، ھازىر قويۇپ تۇرايلى، كەلگۈسىدە بۈيۈك قەھرىمان مۇنارىسى تىكلىنىدۇ !

ئىككىسى جىم بولۇپ قالدى. شۇ چاغدىلا ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا چېلىنىۋاتقان ناغرىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ ئاڭلاۋاتامسىز؟ ــ دېدى ئىسھاقبېك.

ــ ئاڭلاۋاتىمەن، ھېيت ناغرىسى !

ــ يۇرۇڭ، بۈگۈن قوش بايرام، شىخونىڭ ئازادلىقىنى، ئازادلىققا ئۇلگۈرۈپ كەلگەن ھېيتنى خەلق بىلەن بىللە تەنتەنە قىلايلى.

ئۇلار مەيداندىن چىقىشتى ـ دە، ماشىنىغا چۈشتى. ماشىنا تېز بۇرۇلۇپ، خۇشاللىق، تەنتەنە، قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمۈلۈۋاتقان شىخو شەھىرى تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى.

بۈگۈن ھېيت !

بۈگۈنكى ھېيت شىخو تارىخىدا كۆرۈلمىگەن ئېيتقۇسىز خۇشاللىق ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. كىشىلەر بىر يىلدىن بېرى مۇشۇنداق ئازادلىقنى كۈتكەن، يۈرەكلىرى تېپچەكلەپ ئۇنىڭ ئىشقىدا يانغان ... مەرھابا، ئاشۇ كۈن كەلدى ! پەشتاقلاردا ناغرا ـ

سوْنايلار چېلىنماقتا، «شادىيانە» كوْيى ياڭرىماقتا، ئوْنىڭ ئاستىدا شوخ ئوْسسوْللار ئوينالماقتا... ئەمما شوْنچىلىك خوْشاللىق ئىچىدە يىغا ـ زار قىلىشىۋاتقان ئائىلىلەر، بوينىنى قىسىپ قالغان باللارمۇ يوق ئەمەس، گومىنداڭچىلار گوْمانلىنىپ توْرمىلەرگە تاشلاپ، قىيناپ ئوْلتوْرگەنلەرنىڭ جەسەتلىرىنى سېپىل ئاستىدىن تېپىپ داد ـ پەرياد كوْتوْروْۋاتقان كىشىلەر ھەربىر كوچا، مەھەللىدىن بەشلەپ ـ ئونلاپ تېپىلاتتى. پاجىئەگە ياكى بىرەر خېيىم ـ خەتەرگە ئوْچرىمىغان ئائىلىلەرمۇ شىخو ئازادلىقى يولىدا جان پىدا قىلغان مەردلەرگە ئاتاپ، قوْيىماق سېلىپ قويغان، شوْڭا ھەربىر ئائىلىلەردىن ئوقوْلوْۋاتقان موْڭلوْق ئايەتلەر ۋە ھايات قالغانلارنىڭ ئامانلىقى ئوْچوْن ئېيتىلىۋاتقان دوْئا ـ تەلەپلەر ئاڭلىناتتى.

*　　*　　*

سېپىل توْۋىگە بىر توپ ئادەملەر يىغىلغان، ئوْ يەردىن ئېسەدەپ يىغلاۋاتقان ئايالنىڭ ئاۋازى كېلەتتى. ئابدوْقادىر قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ، ئوْ يەرگە يېتىپ باردى ـ دە، توپنىڭ ئارىسىنى يېرىپ ئىچىگە كىردى. ئايال ئابدوْقادىرنى كوْروْپ تېخىمۇ ئوْپكىدەپ كەتتى.

ئوتتوْرىدا بىر ئوْلوْك ئوڭدا ياتقوْزوْپ قويوْلغان، ئوْنىڭ قوْلاق ـ بوْروْنلىرى كېسىلگەن، كوْزلىرى ئويوْلغان، بەدەنلىرى قىيما ـ چىيما قىلىنغان ... كىملىكىنى بىلگىلى بولمايتتى، بىراق ئوْ يىغلاۋاتقان ئايالنىڭ ئېرى بولسا كېرەك، بەلكى كىيىملىرىدىن تونوْۋالغاندوْ، ئولىشىپ توْرغانلار ئوْنىڭغا ئېچىنىپ، قايغوْروْپ، تەسەللى بېرەتتى. لېكىن، ئايال يىغىسىنى توختىتالايدىغاندەك قىلمايتتى:

ـــ كوْردوْڭلارمۇ ئىت ئوْلوْكىدەك قويغىنىنى، ـــ دەيتتى

ئايال مۆلدۈرلەپ يىغلاپ، — دۇنيادا مۇنداقمۇ ۋەھشىيلىك بولامدۇ، بۇنىڭغا ئادەم قانداق چىدايدۇ...
جەسەت ھېلىلا سىپىل ئاستىدىن كولاپ ئېلىنغانمىدى.
— بۇلارنىڭ قىلمىغىنى قالمىدى، — دېدى توپ ئىچىدىن بىرسى، — بۇ ۋەھشىيلىككە سىزلا ئۇچرىغىنىڭىز يوق، ئۇچرىمىغان ئادەم ئاز، تارتقۇلۇقلا بولسا تارتتۇق، كۆرمىگىلىغان ئادەم يىئەجەل، بىگۇناھ ئۆلدى، ئىت غالجىرلاشقاندا، كۆرگەنلا ئادەمنى چىشلىگەندەك ئىش بۇ...
— بولدى قويۇڭ، — دېدى يەنە بىرسى ئابدۇقادىرنىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ، — مانا بۇ ئەزىمەتلەر ئۆچمىزنى ئېلىپ بەردى، پۇخادىن چىقتۇق، قالغانلار ئامان بولسۇن ئەمدى...
ئايالنىڭ قۇچاقتىكى تېخى يېشىغا تولمىغان بالىسى بىر ئانىسىغا، بىر يەردە ياتقان دادىسىغا ۋە كىم گەپ قىلسا شۇنىڭغا كىچىك كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ قارايتتى.
— نېمىدەپ ئەكىرىپ كەتكەن؟ — دەپ سورىدى توپ ئىچىدىن بىرسى ئايالدىن.
— نېمە گۇناھى بارلىقىنى بىلمەيمەن، ئالدىدا ئىككى چېرىك ئۆيىمىزگە بېسىپ كىرىپ، قويىمىزنى، يېرىم خالتا گۈرۈچىمىزنى، ئازراق ئۇنىمىزنى بۇلاپ چىقىپ كەتتى، ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئون نەچچىسى يەنە بېسىپ كىردى، بۇ قېتىم ئۇلار شۇنچىلىك ۋەھشىيلىشىپ كېتىپتۇكى، چىرايىغا قارىغىلى بولمايدۇ، ئۆيلەرنى، قوتان، ھاجەتخانا، ھېچ يەرنى قويماي ئاختۇردى، يوتقان ـ كۆرپىلەرنىڭ ئەستەر ـ پاختىلىرىنىمۇ ئۆرۈۋەتتى... نېمىنى ئىزدەيتتىكىن، ھېچ نەرسە تاپالمىدى، ئاخىر ئېرىمنى باغلاپ ئاچىقىپ كەتتى.
— ئېرىڭىز نېمە ئىش قىلاتتى؟
— ۋاي ... قويدىن ياۋاش، چىۋىنىنىمۇ رەنجىتمەيدىغان ئادەم ئىدى، مۇئەللىملىك قىلاتتى، بالىلارنى ئازدۇردۇڭ دەپ

مەكتەپتىن چىقىرىۋەتكەن، شۇنىڭدىن بىرى ئانچە - مۇنچە تىجارەت قىلاتتى.

— سىيىت ئەپەندىمۇ يا؟

— شۇنداق، خەقلەر «سىيىت ئەپەندى» دېمىسە بىلمەيتتى.

— سىيىت ئەپەندىنى بىلىمىز، — دېدى توپ ئىچىدىن بىرسى، — نېمىشقا تۇتۇلغانلىقى ھەم ئۆلتۈرۈۋېتىلگەنلىكى چۈشىنىشلىك، ياۋاش بولغان بىلەن ئىچى كۆچلۈك ئادەم ئىدى...

— مۇشۇ يېقىندىن بىرى كېچىسى تىنماي خەت يازىدىغان بولۇۋالغان، — دېدى ئايال، — بەزى - بەزىدە قوينىغا گېزىت سېلىپ چىقىپ كېتەتتى.

شۇ چاغدىلا ئابدۇقادىر سىيىت ئەپەندىنىڭ نېمە سەۋەبتىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى چۈشەندى ۋە يۈرىكىدىن ئەلەملىك ئېچىنىشلىق ھېسلار قوزغالدى.

زەمبىل كۆتۈرۈپ ئىككى ياش كەلدى، ئۇلار جەسەتنى زەمبىلگە ئاۋايلاپ سالدى - دە، ئەكېتىشتى. ئايال ئۇن سېلىپ يىغلاپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

شىخو بازىرىدا كۆرگەن پاجىئەدىن غەزەپلىنىپ كېتىۋاتقان ئابدۇقادىر يان كوچىدىن چىقىپ كەلگەن ھەربىي قىزنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ھەربىي قىزمۇ ئابدۇقادىرنى كۆرۈپ شۇنداقلا داڭ قېتىپ قالغانىدى. ئىككىسى تەئەججۈپتە قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى بىلمەيتتى... ھەيران قېلىشقا سەۋەب بولۇۋاتقان نەرسە — ھەر ئىككىسىنىڭ ھەربىي كىيىمىدە ئىكەنلىكى، قىز ھەربىي يىگىتكە ھەيران قالسا، يىگىتمۇ ھەربىي قىزغا ھەيران ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر ئىككىلىسى ئوفىتسېر، ئۇنۋان - دەرىجىسىمۇ ئوخشاش، ئوخشىمايدىغان يېرى قىزنىڭ كۆكسىدە «ساداقەت»، يىگىتنىڭ كۆكسىدە «پىدائىي» ئوردېنلىرى چاقناپ تۇراتتى.

ھەر ئىككىلىسى ھاياجانلىق ھېسلىرىنى باسالماي تەڭلا

ۋارقىرىغۇەتتى:
— قادىرمۇسىز؟
— ئىنامۇ سىز؟
ئىككى ئوفىتسېر قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.
— سىز تېخى يېقىنىدىلا مايىتاغدىكى بىر قارا ئىشچى ئىدىڭىز، قانداق قىلىپ مىللىي ئارمىيەنىڭ پوروپورچىكى بولۇپ قالدىڭىز؟
— سىزمۇ بىر ئائىلە قىزى ئىدىڭىز، قانداق قىلىپ پوروپورچىك بولۇپ قالدىڭىز؟ مېنىڭ ئۆتكەنكى گۇمانىم توغرا ئىكەن - دە!
ئىككىسى بىر - بىرىنىڭ قوللىرىنى تۇتۇشۇپ، شۇنچىلىك يېقىن — كىيىملىرى تېگىشىپ تۇرغان هالدا، هەيرانلىقلىرىنى باسالماي، سۆزلىشىپ كېتىشتى. كوچىلاردىكى كىشىلەرمۇ، ئىككىسىنىڭ شۇ هالىتىگە هەيران قېلىشىپ، تىكىلىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.
— يۇرۇڭ، بىزنىڭ ئۆيگە، — دېدى ئىنا، — پاراڭلىشىمىز، هەممە گەپلەرنى دېيىشىمىز، بىر - بىرىمىزگە هەيران قېلىشىمىزنىڭ سىرلىرىنى يېشىمىز.
ئابدۇقادىر ئىنا بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئۆيىگە ماڭدى، كىشىلەر ئىككىسىگە زوقلىنىپ قارىشاتتى. تۇرلۇك ئوقەتچىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاۋازلىرى بازارنى بىر ئالغانىدى:
— يە ئاغىنە - باللار، ئازادلىقتا چىققان ئەكەك قوينىڭ قۇيرۇقىدا ئەتكەن مانتىدىن يە ...
— ماي چاينىۋال، ئاغىنە - باللار، بىرنى يېسەڭ، يەنە دەيسەن، ئىككىنى يېسەڭ تىك تۇرىسەن، ئۇچنى يېسەڭ شۇك تۇرىسەن...
— ئىلىخونىڭ باللىرى ئىچىدىغان ناۋاتنىڭ سۈيى بۇ! ...
— جەڭچى باللار يەيدىغان قوغۇن دېگەن مۇشۇ! ...

ئىككىسى بىر- بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ قويدى.

ئابدۇقادىر بۇنىڭدىن تۆت ئاي بۇرۇن كىرگەن دۇكانغا يەنە كىردى. نىنانىڭ دادىسى ئۆتكەنكىدەك تەرىنى تۇرۇپ ئەمەس، خۇشخۇيلۇق بىلەن ئۇنى قارشى ئالدى ۋە ئىچكىرىكى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

نىنا داستىخان سېلىپ چاي قىلدى، ئىككىسى بىر - بىرىگە قاراپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشتى. ئابدۇقادىرنىڭ يۈرىكى نېمىشقىدۇر ئۇرۇشقا باشلىدى ... كونا ئوتلىرى قوزغالدىمۇ يا قىزنى شۇ هالدا كۆرۈپ هاياجانلاندىمۇ، هەرهالدا تامىقى بوغۇلۇپ نەپەس ئېلىشى قىيىنلاشقاندەك بولدى. بىراق، نىنانىڭ شۇ تاپتا قانداق هېسسىياتتا ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى. قانداقلا بولسۇن بۇ ئۇچرىشىش تاسادىپىي يۈز بەردى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككىسىنىڭ بىر سەپتىن چىقىشى — خۇددى چۆچەكلەردىكىدەك خىيالىي ئىشلارنى ئەسلىتەتتى.

— قىسقا ۋاقىت ئىچىدە نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئۆزگىرىشلەر بولدى - هە، نىنا؟ — دېدى ئابدۇقادىر گەپ باشلاپ، نىنا يېقىملىق كۈلۈمسىرىدى:

— بۇ ئۆزگىرىش شۇڭا ئىككىمىزنى يېڭى تۇسكە كىرگۈزۈپ قويدى - دە، — دېدى قىز يېقىملىق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ، — شىخو قارىماققا تىنچ تۇرغاندەك قىلغان بىلەن، تىنچ ياتقىنى يوق، نۇرغۇن ئادەملەر ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن مۇناسىۋەت قىلىپ تۇردى...

— هە راست، — دېدى ئابدۇقادىر، — مەن هېلى گومىنداڭچىلار ئۆلتۈرۈۋەتكەن بىر ئادەمنىڭ جەسىتىنى كۆردۈم، ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇ يەر ئاستى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان بولسا كېرەك.

— كىم ئىكەن ئۇ؟

— سىيىت ئەپەندى دەيدىكەن.

— هە، ئۇمۇ مىللىي قىسىم رازۋېدكا بۆلۈمىنىڭ بۇ يەرگە

كىرگەن ئادەملىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇراتتى، ئۆزى تەشۋىقات ۋەرەقىسى تاشلايتتى، ئىلىدا چىقىدىغان گېزىتلەرنى خۇپىيانە تارقىتاتتى، ئەپسۇسكى، سىلەر ھۇجۇم قىلىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن، ئۇنىڭ ئىشىنى بىر تەرجىمان سېزىپ قېلىپ، تۇتۇپ بەردى. ھە، راست سىزمۇ ھېلىقى مەن بەرگەن «ئويغان» گېزىتى بىلەن تۇتۇلۇپ قالمىغانسىز !

— سىزنىڭ بەرگەن شۇ گېزىتىڭىز ھەقىقەتەن يۈرىكىمىزگە ئىنقىلاب ئوتىنى ياقتى، — دېدى ئابدۇقادىر شۇ چاغدىكى ئىشلارنى ئەسلەپ، — بىراق بىز ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق ئويغىنىشقا باشلىغان، لېكىن نېمە قىلارىمىزنى بىلمەي تەمتىرەپ تۇرغاندا، شۇ گېزىتىڭىز بىزگە پارلاق يول كۆرسەتتى، زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىقنىڭ، ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلماسلىقنىڭ ھەربىر ۋەتەن پەرزەنتى ئۈچۈن جىنايەت ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى، ئويغىنىشىمىزغا جۈرئەت قوشتى، گېزىت چىقىرىۋاتقان ئىنقىلابچىلارنى تېپىش قارارىغا كەلدۇق ھەم مايتاغدىن قوزغالدۇق، — ئابدۇقادىر قوزغىلاڭچىلار تەشكىللىتىمىنىڭ پائالىيەتلىرىنى، مايتاغدىن قوزغىلىپ ئون توققۇز كۈنلۈك ئازابلىق سەپەر بىلەن ئاخىر ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن غەلىبىلىك ئۇچراشقانلىقىنى، مىللىي ئارمىيە تەركىبىگە قوشۇلۇپ، بۇياققا يۈرۈش قىلىش جەريانلىرىنى تولۇق سۆزلەپ چىقتى.

— ھەر ئىككىمىز بىر سەپتە كۈرەش قىپتىمىز، لېكىن بىر-بىرىمىزنى چۈشەنمەپتىمىز، — دېدى نىنا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ، — بۈگۈن ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئۇچرىشىپ قالدۇق، بۇ ئىنتايىن مەنىلىك ئۇچرىشىش بولدى، بۇنىڭ شەرىپىگە، كېلىڭ، بىر ئاز ئىچەيلى.

— ئەلۋەتتە ئىچىمىز، ئىچمىسەك بۇ مەنىلىك ئۇچرىشىشقا قەرزدارمۇ بولۇپ قالارمىز، — دېدى ئابدۇقادىر

ھاياجانلىنىپ، — ئۇچرىششىمىزنىڭ ئەھمىيىتىنى قەدىرلىشىمىز كېرەك ـ دە !

نىنا يېنىككىنە ئىرغىپ تۇرۇپ، بىر تەخسە سوغۇق سەي بىلەن ھاراق ئېلىپ كەلدى ۋە ئىككى رومكىغا قۇيدى ـ دە، بىرىنى ئابدۇقادىرنىڭ ئالدىغا قويدى، بىرىنى قولىغا ئالدى:

— شىخو ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن !

ئابدۇقادىر گەپنىڭ مەنىسىنى بۇرىدى:

— ئىككىمىزنىڭ ئىناقلىقى ۋە مەڭگۈ بىرلىكىمىز ئۈچۈن ! ...

نىنا «يالت» قىلىپ ئۇنىڭغا قارىدى ۋە يۈزلىرى بىردىنلا ئوت ئالدى ـ دە، مۇنداق دېدى:

— ئۇيغۇرلار ئايالالار ھاراق ئىچسە يامان كۆرىدىغان، سىزمۇ مېنى يامان كۆرۈپ قالامسىزكىن؟ ...

ئۇ نىنانىڭ مەنىلىك سۆزىنى چۈشەندى:

— ياق، نىنا، سىزنى ھەرگىز يامان كۆرمەيمەن... ئۇ كونا ئىشلارنى قويۇڭ ... مەن ھازىر باشقىچە ئادەممەن، — دېدى ئابدۇقادىر قىزىرىپ.

ئىككىسى كەلگۈسىدىكى ئىشلار توغرىسىدا قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

* * *

ئۈرۈمچى ھېچقاچان مۇنداق ۋەھىمە ۋە ئەنسىزلىككە چۈشمىگەن، كوچىلاردا كىچىك ھەربىي ماشىنىلار چىرقىرىشىپ ئۈچقاندەك چاپاتتى، كىشىلەر يول بوشاتتىمۇ، بوشاتمىدىمۇ، ئۇنىڭغا قارىغۇدەك كىم بار دەيسىز؟ ئىنساب، قاتناش تۈزۈمى دېگەنلەر ئاسمانىنىڭ قەرىگە چۆرۈۋېتىلگەن. دۇكانلارنىڭ ئورغۇنلىرى تاقالغان، بازار ـ رەستىلەردە سودا ـ سېتىق قىلىۋاتقان ئادەمنى كۆرگىلى بولمايدۇ، ئورغۇن ئادەملەرنىڭ

ئۆڭسۈلى ئۆچكەن، بىر ـ بىرىگە قاراشمايدۇ، سېپىل دەرۋازىلىرىنىڭ ئاخشىمى ئېتىلىپ، ئەتىگىنى ئېچىلىشى ئۆزگىرىپ، ئەنسىز ماشىنىلارنىڭ ھېلىدىن ـ ھېلى كىرىپ ـ چىقىشىغا قارىماي، ھەر قېتىمدا ئېچىلىپ ـ يېپىلىپ تۇراتتى. دەرۋازىغا سەللا تىكىلىپ قارىغان ئادەمگە قاراۋۇللارنىڭ مىلتىقلىرى تەڭلىنەتتى.

ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلار كوچىلاردا كەم كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالغان، چۈنكى ئۇلار ئالدىلىرىغا دۆۋىلەنگەن قەغەز ـ ماتېرىياللارنى رەتلەش بىلەن ئاۋارە، بەزىلىرىنى يەشكىلەرگە قاچىلايتتى، بەزىلىرىنى يىرتىپ تاشلايتتى، بەزىلىرىنى كۆيدۈرەتتى... بولۇپمۇ ھەربىي ئەمەلدارلار كىچىككىنە ئىشلارغا چېچىلىپ، قىلىدىن قىيىق كەتسىلا، قوللىرىنى ناگانلىرىغا ئۇزىتىدىغان بولۇپ قالدى...

ئۆي بىساتلىرىنى ئۈچ ئات قوشقان ھارۋىلارغا، ماشىنىلارغا بېسىپ، ئۈرۈمچىدىن كۆچۈۋاتقانلارمۇ نۇرغۇن، تېخى چەت ئەللەرگە قېچىشنىڭ كويىغا چۈشكەنلەرمۇ بار... كىشىلەر ھەر كۈنى سەھەردە ئىلى ئىنقىلابىنى قوللايدىغان مىڭلاپ ـ مىڭلاپ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنىڭ تاملارغا چاپلىنىپ قالغانلىقىنى ياكى كوچىلارغا تاشلانغانلىقىنى كۆرۈشۈپ تۇراتتى. گومىنداڭ ساقچىلىرى ئۇنى يىغىپ ـ يىرتىپ ھېرىپ قالدىمۇ، ھازىر ئانچە پەرۋا قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا، ئۈرۈمچى ھاۋاسىنى ئىلى ئىنقىلابىنى قوللايدىغان سۆزلەر يېرىپ تۇراتتى.

ئەسلىدە بۇ ۋەھىمە ۋە ئەنسىزلىكلەر شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابى گېنېراللىرىنىڭ بالىچاقىلىرىنى ئىچكىرىگە ئالدىراپ يولغا سېلىشىدىن باشلانغان. ھازىر بولسا كېڭىيىپ، دىۋىزىيە دەرىجىلىك كوماندىرلارنىڭمۇ بالىچاقىلىرىنى كۆچۈرۈشى ئەۋج ئالدى. تېخى يول تاپقان پولك دەرىجىلىك كوماندىرلارمۇ شۇنداق قىلىشقا ئۆتتى.

ھەممىدىن ئېغىرراق ۋەھىمە شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنى

ئورنۇالدى. تەرەپ - تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئەنسىز، قورقۇنچلۇق خەۋەرلەر، تېلېفوننىڭ ھېلىدىن - ھېلىغا جىرىڭلاشلىرى قۇلاق - مېڭىنى يەيتتى، باش قوماندانىنىڭ سەپراسىنى ئۆرلىتەتتى، ئۇ بارغانسېرى تېرىكىپ، تېلېفونغا چاقىرماسلىقنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بىر ئاز ئارام ئالغاندەك بولۇپ، نېمىدۇر بىرنېمىنى كۈتۈپ، ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

گېنېرالنىڭ ئېغىر ۋەھىمىگە چۈشكىنىگە بىرنەچچە كۈن بولدى. ئۇ بىرىنچى كۈنىلا مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋە جياڭ جيېشىغا ئالاقزادىلىك ئىچىدە مۇنداق جىددىي تېلېگرامما يوللىغان: «مىللىي قىسىملار ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا شىددەت بىلەن يېتىپ كەلدى، ئۈرۈمچىگە پەقەت يۈز كىلومېتىردىن ئوشۇقراقلا ئارىلىق قالدى. ئەھۋالىمىز ئېغىر... كىشى ئاخىر ئۆلىدۇ، مەن ۋەتەن ئۈچۈن شەرەپ بىلەن قۇربان بولۇشقا تەييار.» جياڭ جيېشى دەرھال جاۋاب تېلېگرامما يوللاپ، ئىلى تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇش كېرەكلىكىنى، سۆھبەتكە بەي چۇڭشىنى ئەۋەتىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغان. گېنېرال جاڭ بۇ جاۋاب تېلېگراممىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتكەن، تېخىمۇ ئالاقزادىلىككە چۈشكەن ۋە جياڭ جيېشىغا: بەي چۇڭشىنىڭ مىجەزىنىڭ يېنىكلىكى، ئۇ كەلسە، ئىشنى بۇزىدىغانلىقى، تەمكىن، سالماق باشقا بىرەر ئادەمنى ئەۋەتىشنىڭ كېرەكلىكى توغرىسىدا يەنە جىددىي تېلېگرامما بەرگەن. شۇ تاپتا ئۇ ئاجايىپ تەقەززالىق ئىچىدە جاۋاب تېلېگرامما كۈتمەكتە ئىدى.

قوماندان شىخو ئۇرۇشىدا قوشۇنلىرى تارمار قىلىنىپ قېچىپ كەلگەن تاتۇق كوماندىرنىڭ (ئۇنىڭ ئوڭ قېشىنىڭ قۇيرۇقىدا تاتۇقى بار ئىدى) بۇ يەردە — يۇمشاق دىۋاندا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلاپ، ئۇياقتىن - بۇياققا توختىماي ماڭاتتى.

ئۇ يانچۇقىدىن تاماكا قۇتىسىنى ئالدى، تاتۇق كوماندىر ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ، سەرەڭگە چاقتى.

— قەيەرگىلا قارىساڭ، كۆرۈنىدىغىنى ئوت، — دېدى قوماندان تاماكىسىنى ئەلەم بىلەن قاتتىق شوراپ، — دەسسىگەن يېرىڭ قوقاس... «ئىلى ۋەقەسى» پەيدا بولغاندا، بۇ شىنجاڭدىكى سوقۇر ئۇچەي بولغان، مانا ئەمدى زورىيىپ، غەربىي شىمالدىكى سوقۇر ئۇچەيگە ئايلاندى، جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ بۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلمەي تۇرالماس ئەمدى...

— گېنېرال جانابلىرى، ئەھۋال شۇنچىلىك يامانلىشىپ كەتتىمۇ؟ — دېدى تاتۇق كوماندىر كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ۋە دېگەن سۆزىدىن ئەنسىرەپ قالدى.

— سىز نەدە يۈرىسىز! — ئۇ سۆزلىگەنسېرى ئاچچىقلىناتتى، — ئىلى ئوغرىلىرى تەرەپ - تەرەپتىن خۇددى يۇگەنسىز ئاتتەك چېچىپ كېلىۋاتسا، يامان بولماي نېمە بولاتتى؟ ...

تاتۇق كوماندىرنىڭ كۆز ئالدىغا مىللىي قوشۇنلارنىڭ شىخودا هۇجۇمغا ئۆتكەن چاغدا، چىرايلىرى ئاپپاق تاتىرىپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالغان ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ ئالاقزادە بولۇپ قاچقان قىياپىتى كەلدى. ئۇ ئېغىر تىندى - دە، گېنېرالغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى. گېنېرال مېڭىشتىن توختاپ ھەسرەتلىك سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— جىڭ ناھىيەسىنى ساقلاۋاتقان بىر دىۋىزىيەمىز پۈتۈنلەي تارمار قىلىندى. سىزنىڭمۇ ئىككى مىڭدەك ئەسكىرىي كۈچىڭىز ساق قالغىنى بىلەن، ئاساسىي كۈچىڭىز تۈگىتىلدى، مايتاغ، يەنسىخەي، شىخەنزىلەردىمۇ شۇنداق بولدى. ئوتتۇرا يۆنىلىشنىڭ ئەھۋالى سىزگە ئايان، — ئۇ ئۆچۈپ قالغان تاماكىسىنى ياندۇرۇپ چەكتى - دە، داۋام قىلدى، — جەنۇبقىمۇ ئەندىشە چۈشتى، ئوغرىلار خەتەرلىك تەڭرىتاغ داۋىنىدىن ئېشىپ ئاقسۇ

كوتمشەھەر، باي ناھىيەلىرىنى ئىشغال قىلدى، بۇنىڭ بىلەن قەشقەر، يەكەن، خوتەنلەر بىلەن بولىدىغان مۇناسىۋىتىمىز قىيىنچىلىققا ئۇچراۋاتىدۇ...

گېنېرالنىڭ پاكىتلىق مىساللىرى تاتۇق كوماندىرنىڭ يۈرىكىگە خەنجەردەك سانجىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭدا پەيدىلىۋاتقان مەنلىمىدىم، دېگەن تۇيغۇلارنىمۇ قوزغايتتى.

— ئەمدى شىمالىي لىنىيەگە كېلەيلى، — دېدى قوماندان سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئوغرىلار ئالتايىنىمۇ تارتىۋالدى، ئۇ يەردە تېخى شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولدۇق.

— گېنېرال ۋەنىڭ تەقدىرى نېمە بولغاندۇ؟ — ئالدىراپ سورىدى تاتۇق كوماندىر.

— سىز ئۇنىڭ تەقدىرىنى ئويلاۋاتامسىز؟ تۆت مىڭ ئەسكىرىي كۈچىمىزنىمۇ؟ شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولدۇق دېگىنىم شۇ ئەمەسمۇ، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي قوماندانى، ئۆزى گېنېرال تۇرۇقلۇق ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپتۇ، ئۇ توخۇ يۈرەك تېخى بىر يۈز ئون بىر ئوفىتسېر، بىر مىڭ ئالتە يۈز سەكسەن تۆت نەپەر ئەسكىرىمىزنى ئۆزى باش بولۇپ قول كۆتۈرگۈزۈپتۇ.

— شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۇگىشىپتۇ - دە؟ ...

— ھەممە يەردە تۈگىشىۋاتىدۇ... تۈگەشتى... پەقەت سارسۇمبە پولكىدىن پولك كوماندىرى پەن گوۋېي ئەللىككە يەتمىگەن ئادىمى بىلەن گۈچۈڭغا قېچىپ كەپتۇدەك.

— ئۇ ياش، جور ئەتلىك كوماندىر ئىدى...

— ياشلىقى قۇرۇسۇن، ھەممىسى قورقۇنچاق... گېنېرال ۋەنىڭ غۇرۇرى نەگە كەتتى - ھە! غۇرۇرى يوق ئادەمنى ھايۋان دېسىمۇ بولىدۇ، قولىنى كۆتۈرگۈچە، بىر پاي ئوق بىلەن ئۆزىنى ئېتىۋالسا بولمامدۇ...

گېنېرالنىڭ راسا كەلگەن ئاچچىقىدىن تاتۇق كوماندىر

ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئۇ قاياققا ماڭسا، شۇ ياققا يۈزلىنىپ تىك تۇردى.

گېنېرالنىڭ خىياللىرى چېچىلغان، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى قوشۇنلىرىنىڭ تەقدىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بولۇشى ئۇنى ئەندىشىلىك خىياللارغا سالاتتى، ئۇ يەرلەردىكى خەلقلەر ھەرىكىتى ئۇنىڭ نەزىرىدە ھامان زورىيىپ بارماقتا ئىدى ... بۇنداق بولۇشنى كىم ئويلىغان؟ !

ئىشىك چېكىلدى.

قوماندان سەل تۇرۇۋېلىپ رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن، ئىشىكتە ئىككىسى ھېلىلا گېپىنى قىلىشقان پەن گوۋېي پەيدا بولدى ۋە ئۇ قولىنى چېكىسىگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ كېلىشىنى دوكلات قىلماقچى بولدى:

— ھۆرمەتلىك قوماندان...

گېنېرال قولىنى سىلكىدى، ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي تەڭقىسلىقتا تۇرۇپ قالدى.

— ھەممىڭ توخۇ يۈرەك ! ... يا قول كۆتۈرسەن، يا قاچىسەن ...

— ھۆرمەتلىك قوماندان، — دېدى ئۇ سۆزلەشكە جۈرئەت قىلىپ، — تەسلىم بولغاندىن كۆرە، قېچىش — قارشىلىق قىلىشقا جۈرئەت قىلغانلىق ئەمەسمۇ...

باش قوماندان ئۇنىڭ بېشىدىن - ئايىغىچە قاراپ چىقتى، ئۆڭگەن كىيىم - كېچەكلىرىگە، جۇدەپ سارغايغان يۈزىگە سەپسالدى ۋە ئۇنىڭ «جۈرئەت قىلىش» دېگەن سۆزىنى ئويلاپ قالدى - دە، چىرايى سەل ئېچىلدى:

— كەل، ئولتۇر، ھەرھالدا سېنىڭ بىر ئاز غۇرۇرۇڭ بار ئىكەن.

پولك كوماندىرى پەن گوۋېي تاتۇق كوماندىرغىمۇ چاس بەردى - دە، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى ۋە يېنىغا كېلىپ، كۆن قاپلىق يۇمشاق دىۋاننىڭ بىر چېتىدە ئولتۇردى. ئۇ قوماندانىنىڭ

پىشانىسىدىكى ھەسرەتلىك قورۇقلارغا سەپسېلىپ، گۆچۈڭدا ئاڭلىغاندەك ۋەزىيەتنىڭ ھەقىقەتەن يامان ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئاندىن تاتۇق كوماندىرنىڭ چىرايىغا سەپسالدى، ئۇنىڭ چىرايىمۇ غەمكىن ۋە مەيۇس ئىدى. ئەمما، ياش پولك كوماندىرى شۇنچىغا قارىماي ئۆزىنى يېنىك سېزىپ ئولتۇراتتى. بۆلۈم ئىچىدە بىرپەس ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى.

— سىلەرنىڭ قىچىشقىنى گېنېرال ۋەن بىلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى قوماندان ئۇنىڭدىن.

پولك كوماندىرى ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— ئەلۋەتتە بىلمەيدۇ، ھۆرمەتلىك گېنېرال، بىلسە يول قوياتتىمۇ، ئېيتىپ تاشلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى ... ئۇ تەسلىم بولۇشقا ئۇندىگەندە، پۈتۈن قوشۇننىڭ تەگدىن تولىمىسىدىن ئايرىلىپ بولغانىدۇق، باشقا پولك كوماندىرلىرى ماقۇللىدى، مەنمۇ ماقۇللىغان بولدۇم، يېرىم كېچىدە قاچتىم، تەسلىم بولۇشقا ۋىجدانىم يول قويمىدى...

— شۇنچىلىك ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە، نېمىشقا تاكتىكا ئۆزگەرتىلمىدى؟ يۆنىلىشنى بۇرىۋەتسە بولماسمىدى؟

ياش پولك كوماندىرى شۇ چاغدا ھېس قىلغانلىرىنى توغرىدىن ـ توغرا ئېيتتى:

— خەلق ئىچىدە «ئوغرىلار»نى قوللايدىغانلار كۆپ ئىكەن، ئارقا سەپ ئىشەنچلىك بولمىسا، ئالغا خاتىرجەم قارىغىلى بولمايدۇ ـ دە، قەيەرگە بارساڭ چۇقان، ئۇر ـ ئۇر ...

تاتۇق كوماندىر باياتىن بېرى ئېيتالمىغان گېپىنى ئەمدى ئېيتىشقا مۇۋەپپەق بولدى:

— خۇددى مۇشۇ ئەھۋال بىزدىمۇ بولدى، كەينىمىز ئىشەنچلىك بولمىدى، يەنىسىغەي كۆۋرۈكىدە پاراكەندىچىلىك ... تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى ئۇزۇلمەي چاپلىنىپ تۇردى. ئورغۇن ئادەملەرنى تۇتتۇق، ئىبرەت قىلىپ كالىسىنى ئاستۇق، لېكىن بېسىلمىدى... بىز ئاخىرقى تىركىشىۋاتقان كۈنىمىز

كەينىمىزدىن خەلقنىڭ چۇقانلىرى كۆتۈرۈلۈپ تۇردى، ئالدىمىزغا قارامدۇق، كەينىمىزگىمۇ... قىسىملار دەككە - دۈككىدە قالسا، مۈشۈكنىڭ شەپىسىنى سەزگەن چاشقاندەك ئۇۋىسىدىن چىقالمايدىكەن...

ئەمدى قوماندانلىق نېمە دېيىشى كېرەك، بۇلارغا قايسى گۇناھلارنى ئارتىدۇ؟ ئۆتكەندە ئۇ، باي ناھىيەسىدە بىر پولك ئەسكىرىي كۈچى ئاساسەن تارمار قىلىنغاندا: ئۆزىدىن ئون ھەسسە تۆۋەن كۈچتىن يېڭىلگەن نەدە بار؟ دەپ تېرىكىپ سەكرەپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا قارىغاندا بۇ مەغلۇبىيەتلىرى ئورۇنلۇقتەك بىلىنىدى. شىنجاڭدا پەيدا بولغان سوقۇر ئۈچەيلەرنى يوشۇرۇشنىڭمۇ ئورنى قالمىدى - دە.

ئۇ دىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى - دە، تومشۇقىنىڭ ئاستىغا كېلىپ قالغان خەۋپلەرنى بىر - بىرلەپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— «ئوغرىلار»نىڭ ئۈچ يول بويلاپ قىلىۋاتقان ھۇجۇملىرىدا ئوشۇقى ئالچۇ چۈشۈۋاتىدۇ، ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇلۇپ، شۇنچە كەڭ زېمىن بىر پۈتۈن ئۇيۇل تاشقا ئايلىنىۋالدى. بىز ئىگىلەپ تۇرغان رايونلاردىمۇ ئەھۋال ئېغىر... شەرقىي شىنجاڭمۇ تىنچ ئەمەس، تۇرپان، توقسۇن، پىچانلاردا پارتىزانلار ھەرىكىتى ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ، بۇ ئىنتايىن مۇھىم يەر ئىدى، بىزنىڭ تومۇرىمىزغا قان يەتكۈزۈپ بېرىدىغان يەر ئىدى، — گېنېرال يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — تاشقورغاندا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلدى، قوزغىلاڭچى قاراقچىلار تاشقورغاننى پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىۋالدى... ئاقتۇنى ئىگىلىدى، تېخى تاشقورغان مەمۇرىي مەھكىمىسى قورۇشقىمۇ ئۈلگۈردى. بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالغىنى يوق، قاراقچىلارنىڭ سانى ئىككى مىڭدىن ئېشىپ، قەشقەر، يەكەن، قاغىلىق، پوسكاملارغا يۈرۈش قىلدى، ھازىر قەشقەردە كىشىلەر بېشىغا غۇلجىنىڭ قىزىل مانچېستېر دوپپىسىنى كىيىشىپ يۈرىدىغان بولۇۋالدى، بۇ ئىلى ئوغرىلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى ئاشكارا

قولىغانلىق... مەن سىلەرگە ئاساسلىقلىرىنى سۆزلەۋاتىمەن، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە يېنىۋاتقان ئۇچقۇنلار تېخىمۇ كۆپ. قوماندانلىق مەركىزىمىز بولغان ئۇرۇمچىدە ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ...

گېنېرالنىڭ سۆزلىرى ئىككى ئوفىتسېرنىمۇ ئېغىر ۋەھىمىگە سېلىپ قويدى. تاتۇق كوماندىر بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ، ئېغىر خورسىنىش ئىچىدە مۇنداق دېدى:

— 1945 ـ يىلى — بىز ئۈچۈن ئەڭ ئاپەتلىك يىل بولدى.

ئىشىك ئېچىلىپ قوماندانىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى كۆرۈندى.

— گېنېرال جانابلىرى، تاماق ۋاقتى بولدى.

ئۇ مۇھاپىزەتچىسىگە ئېرەنسىزلىك بىلەن قاراپ:

— مۇشۇ يەرگە ئەكىرىڭلار، — دېدى.

ئۈستەل ئۈستىگە ھەش ـ پەش دېگۈچە زىما سېپىلگەن ئاق نان، تىلىنىپ تەخسىلەرگە تىزىلغان سانجىنىڭ قوغۇن ـ تاۋۇزلىرى، نەنسەننىڭ ئاق مېيىسى، تۇرپاننىڭ سوزۇك ئۈزۈمى، كورلىنىڭ سۇلۇق نەشپۈتى ۋە باشقا سوغۇق يېمەكلىكلەر ھەم ئىككى بوتۇلكا چىڭداۋ ۋىنوسى قويۇلدى. باياتىن بېرى ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ ئولتۇرغانلارنىڭ بۇ يېمەكلىكلەرنى كۆرۈپ، ئاغزىغا سۇ كەلدى.

— قېنى ئېلىڭلار، — دېدى قوماندان ئۈزۈمگە قول ئۇزىتىپ، — يەرلىكلەردەك ئوزۇقلىنىشنىڭ تەمىنى تېتىپ قالدۇق، قاراڭلار، ئەڭ پايدىلىق، قۇۋۋەتلىك نەرسىلەرنى ئادەتتىكىدەك ئۈچ ۋاخلىق تاماق قىلىدىكەن.

— شۇڭا، بۇلار قىيىنچىلىقتا، ئاچلىقتا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ، ئاتاكىغا ئۆتكەن چاغلاردا، قوچاقلىما جەڭلەردە كۈچىگە ھەيران قالدىم، — دېدى ياش پولك كوماندىرى كۆرگەنلىرىنى مىسال كەلتۈرۈپ، — بىر ئادەمنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇرۇش، بۇلارغا ھېچ گەپ ئەمەس.

ئۇنىڭغىچە ئۈچ قاچا گاڭپەن ۋە بىرنەچچە تەخسە ھەر خىل سەيلەر كەلتۈرۈلدى.

گېنېرال قاچىدىكى دانە ـ دانە گۈرۈچلەرگە قاراپ:

— سەندۇبا[1] نىڭ گۈرۈچىمۇ داڭلىق، مەملىكەتتە كەم تېپىلىدۇ، — دېدى.

— شۇنداق، — دېدى تاتۇق كوماندىر، — قاندىقتۇر ئەمەس، قۇۋۇۋىتىدە بىر ئالاھىدىلىك بار.

— مۇشۇ ئېسىل نازۇنېمەتلەردىن ئايرىلىپ قالامدۇق ـ قانداق؟

تاتۇق كوماندىر بىلەن پولك كوماندىرى بىر ـ بىرىگە قاراشتى، «ئايرىلمايمىز» دەيلى دېسە، ھەر ئىككىسى — بىرسى ئوتتۇرا فىرونتتىن، بىرسى شىمالىي فىرونتتىن قېچىپ كەلگەنلەر، نېمە دېيىش، قوماندانىنىڭ سوئالىغا قانداق جاۋاب بېرىش ئىككىسىنى تەڭلىكتە قويدى، بىر ـ بىرىگە يەنە ھەسرەتلىنىپ قاراشتى.

— بىز بۇ نازۇنېمەتلەرگە خوپلا ئۆگىنىپ قالغاندۇق، — دېدى تاتۇق كوماندىر ئەلەم بىلەن، — قىيىن بولۇۋاتىدۇ، گېنېرال جانابلىرى...

— ئايرىلماسلىق ئۈچۈن جاننى تىكىپ كۈرەش قىلىش كېرەك!

— بۇنىڭ ئۈچۈن ئىچكىرىدىن كۆچ يۆتكەش كېرەك، — دېدى پولك كوماندىرى جۈرئەتلىك بىلەن تەكلىپ بېرىپ، — ھازىر ئۇرۇش بولۇۋاتقان جايلارغا باشقا رايونلاردىن كۆچ يۆتكەش خەتەرلىك. چۈنكى، ئۇ يەرلەر تىنچ ئەمەس، ھازىر شىنجاڭدا يۈز مىڭ ئەسكىرىي كۈچىمىز بار دېگەن بىلەن، بىر مىليون ئالتە يۈز مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان بىر پايانسىز زېمىنغا تارقىلىپ كەتكەن، شۇڭا بۇ چەكلىك ساندىكى ھەربىي كۈچ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ھەربىي كۈچ بىپايان چۆللۈك، قۇملۇق، تاغلىق يەرلەردىن ئايرىلغان، بوستانلىقلار، شەھەرلەر بىر ـ بىرى بىلەن تۇتاشمايدۇ ـ دە، شۇڭا ئىچكىرىدىن كۆچ يۆتكەلمىسە،

[1] سەندۇبا — مىچۇەن ناھىيەسى دېمەكچى.

ئۈستۈنلۈكتى ئىگىلىگىلى بولمايدۇ.

بۇ ياش پولك كوماندىرىنىڭ مۇلاھىزىسى قوماندانغا ياقتى:

— سىزنىڭ ئېيتقىنىڭىز توغرا، — دېدى ئۇ جانلىنىپ، — مەن بۇنى بۇرۇنلا ئويلىغان ھەم مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ئېيتقان، ئەمما نېمىشقىدۇر، مەركىزىي ھۆكۈمەت بۇ تەلىپىمگە سەل قارىدى، بۇ قېتىم يەنە جىددىي ئېيتماقچىمەن.

ئىشىك ئېچىلدى:

— مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن جىددىي تېلېگرامما!

ئۇچىلىسى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، گېنېرالنىڭ كۈتكەن سائىتى كەلگەنىدى. ئۇ ئىتتىك بېرىپ تېلېگراممىنى ئالدى-دە، ئوقۇدى. تېلېگرامما جىياڭ جيېشىدىن كەلگەنىدى.

— ياخشى ... ئىنتايىن ياخشى! ... — دېدى ئۇ تېخىمۇ جانلىنىپ، — ئىلى تەرەپ بىلەن تىنچ سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى كېلىدىكەن. ئۇ ئىنتايىن تەمكىن، سالماق، يىراقنى كۆرەر ئادەم، دىپلوماتىيە ماھىرى، ئالدى بىلەن ھەربىي ھەرىكەتنى توختىتىش توغرىسىدا ئىلى تەرەپكە گەپ يېگۈزۈشى مۇمكىن، مانا ئەمدى ئىچكىرىدىن ھەربىي كۈچ يۆتكەشنىمۇ جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى ئارقىلىق ھەل قىلىشىمىز مۇمكىن...

تاماقلار تاماقلىقتا قالدى، ئۇچىلىسى بۆلۈمىدىن چىقىپ كېتىشتى. گېنېرالنىڭ تەقەززالىقى ئېشىۋاتقان شۇ كۈنلەردە تىنچ سۆھبەت ئۆتكۈزۈشنىڭ يولىنى ئىزدەپ، چۆگۈچەكتىن ئايروپىلان بىلەن جاڭ جىجۇڭ كەلدى. يول بويى ئىلى تەرەپ بىلەن بىزنى كىم ياراشتۇرۇپ قويار، دەپ ئويلاپ كەلگەن جاڭ جىجۇڭ ئۈرۈمچىگە كېلىپلا ھېچنېمىگە قارىماي، ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى باش كونسۇلخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

توققۇزىنچى باب

ئوتتۇرا يۆنىلىش جەڭ مەيدانىنىڭ مەركىزى — يەنىسخەي، بۇ قېلىن قارىياغاچلىق يەرگە سان - ساناقسىز زېمىلانكىلار كولانغان. ئۇنىڭ ئالدى چەكسىز كەتكەن ئوچۇق دالا، قۇمساڭغۇ ياكى سېرىق توپىلىق، شېغىللىق، قۇملۇق يەرلەر ... ئۇ يەر - بۇ يەردە تۇپلەپ ئۆسكەن قىزىل يۇلغۇنلار، قىيسىيىپ ياتقان سۆكسۆكلەر ۋە ئارىلاپ چوقچىيىپ تۇرغان كىچىك - كىچىك قۇم بارخانلىرى كۆزگە چېلىقىدۇ. تۆۋەنلىگەنسېرى تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن ئوتتۇنچىلار هارۋا يوللىرىنىڭ ئىزناسى ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇ يەرنىڭ شىمالىي تەرىپى خۇددى كۇندىن - كۇنگە پەسلەۋاتقاندەك ئېگىز - پەس ئېدىرلىقلار بىلەن ئورالغان.

يەردىن ئانچە ئېگىز بولمىغان زېمىلانكىلاردا ئوتتۇرا فىرونتنىڭ ئاساسىي قىسىملىرى تۇرىدۇ، پولك ئىشتابلىرى، ياتاقلار، كۇلۇبلار، دوختۇرخانىلار، خوجىلىق بۆلۈملىرى، تاماقخانىلارغىچە هەممىسى يەر ئاستىغا جايلىشىپ كەتكەن. هەربىي دەرسلەر، ئۇرۇش تاكتىكىسى هەققىدىكى لېكسىيەلەر، ئاددىي مەشقلەر، كۇندىلىك گېزىت خەۋەرلىرىنى ئاڭلاش، كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىرى ئۆتكۈزۈش، ئاڭلىغان گەپ - سۆزلەرنى بىر - بىرىگە يەتكۈزۈشلەرنىڭ هەممىسى مۇشۇ زېمىلانكىلاردا بولۇپ تۇرىدۇ.

ئوقسىز تىنچ هالەتكە كۆچكەن جەڭچىلەر گەپنى هە دەپلا غۇلجىدىكى ئۆزگىرىشلەردىن باشلىغانىدى:

— هازىر هۆكۈمىتىمىز كەمبەغەللەرنىڭ غېمىنى قىلىۋېتىپتۇ، — دېدى ئېگىز بويلۇق بىر جەڭچى، — قىشلىق

كۆمۈر، پاختىلىق كىيىم، كىگىز ـ كىچەكلەرنى تارقىتىپ بېرىپتۇ.

— ئۆرۈشتا ۋەيران بولغان ئائىلىلەرگە، — دېدى يەنە بىر جەڭچى، — ئۆي، قۇتقۇزۇش ئاشلىقى تارقىتىپتۇ.

— بۇلا ئەمەس، — دېدى يەنە بىرسى، — يېتىم باللارنى تەربىيەلەيدىغان دارىلئېتام، ئىگە ـ چاقىسىز قالغان قېرى ـ چۆرىلەرنى باقىدىغان دارىلئاجىزىنلارنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىنىۋېتىپتۇ.

— تېخى ئۆز ئالدىغا دېھقانچىلىق قىلىشقا چامى يەتمەيدىغان دېھقانلارغا قىلىنىۋاتقان ياردەمچۇ، — بايىقى ئېگىز بويلۇق جەڭچى يېنىدىن بىر پارچە خەت چىقاردى، — مانا قاراڭلار، دادامدىن مۇنداق خەت كەپتۇ.

ھەممىسى ئۇنىڭ قولىدىكى خەتكە قىزىقىپ قاراشتى. ئۇ قاتلانغان خەتنى ئاۋايلاپ ئاچتى ـ دە، ئوقۇشقا كىرىشتى، خەتتە مۇنداق دېيىلگەنىدى:

«... بالام، ئۆمرۈم كىشىلەرگە ياللىنىپ ئىشلەپ، بىر پارچە يېرىمنىمۇ تېرىيالماي ئۆتكەن. ھۆكۈمەت يېقىندا بىزدەك گادايلارغا ئۆسۈمسىز پۇل تارقاتتى. بىر ئات، بىر سوقا سېتىۋالدىم. ئىرگىلو ھارۋىنىڭ سۇنغان ئوقىنى يېڭىلاۋاتىمەن، ئۇششاق ـ چۈششەك جابدۇقلىرىنى تۈزەۋاتىمەن، قىشىچە خاڭدىن كۆمۈر ئەكېلىپ ساتماقچىمەن. ئەتىيازدا ھاياتىمدا بىرىنچى بولۇپ ئۆز ئالدىمغا دېھقانچىلىق قىلماقچىمەن. قارا، بىزدەك كەمبەغەللەرنى يۆلەيدىغان ھۆكۈمەتمۇ بولىدىكەن، مۇنداق ھۆكۈمەتنى ئۆمرۈمدە كۆرمىگەن، مەنلا ئەمەس، بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزمۇ كۆرمەپتىكەن. بۇ ھۆكۈمەت، بالام، كۆكلەيدۇ، گۈللەيدۇ. نېمىشقا دېسەڭ، ئۇ كۆپچىلىكنىڭ ھالىغا يېتىپ، ئۇنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىدۇ... مانا قارا، كۆڭلىمىزدىكىدەك ھۆكۈمەتنى بىز ئەمدىلا كۆرۈۋاتىمىز، تېخى ئالدىمىزدا

جەڭچىلەر بىردىنلا جىمجىتلىقتا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ كېتىشتى. خەت ئۇلارغا قاتتىق تەسىر قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىغا قۇربان بولغان سەپداشلىرى كەلگەنىدى.

بۇ جىمجىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ باتىرغازى بۇزدى:

— ئاغىنىلەر، بىزنى خۇشال قىلىۋاتقان يەنە بىر ئىش بار، ئۇ بولسىمۇ، ئۇرۇمچىدىكى سۆھبەتتە ۋەكىللىرىمىزنىڭ ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋاتقانلىقى. گومىنداڭ ئۇرۇشتا بىزدىن قانداق يېڭىلگەن بولسا، هازىر سۆھبەتتىمۇ شۇنداق يېڭىلىۋېتىپتۇ!

ئەمدى گەپ ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ مەركىزىي هۆكۈمىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي هۆكۈمىتى ۋەكىللىرى ئۆتكۈزۈۋاتقان سۆھبەتكە كۆچتى.

شۇ كۈنلەردە جەڭچىلەر ئىچىدە قانداقتۇر بىر بۇرۇقتۇرمىلىق هۆكۈم سۈرەتتى. شامالدەك تېز ئىلگىرىلىگەن قوشۇننىڭ ئۇرۇمچىنىڭ بوسۇغىسىغا كەلگەندە توختاپ قېلىشى ئۇلارنى جىلە قىلاتتى، تىت ـ تىت قىلاتتى... ئالغا ئىلگىرىلەشكە تېززەك بۇيرۇق بېرىشلىرىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى.

— ئەخمەتجان ئەپەندىم: «گومىنداڭنىڭ ۋەھشىي سىياستى بىزنى قوزغىلىپ ئىنقىلاب قىلىشقا مەجبۇر قىلدى» دېگەنىدى، شۇڭا ئۇرۇشتا بولسۇن، تىنچ سۆھبەتتە بولسۇن، ئەلۋەتتە بىز ئۈستۈنلۈكتە تۇرىمىز ـ دە، — دېدى جامالىدىن.

— ئۇنىڭ ئۈستىگە سۆھبەتكە ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ بېرىشى بىزنى خاتىرجەم قىلىدۇ، — دېدى نادەممۇ، — شىنجاڭدىن مۇنداق يېتىشكەن ئادەمنىڭ چىققانلىقىغا ئۇلار هەيران قالغاندۇ ...

— ئەلۋەتتە هەيران قالىدۇ، — رەيهاننىڭ لەۋلىرى غەزەپتىن تىترىدى، — قانچىلىغان مەشهۇر ئادەملىرىمىز، ئىنقىلابچىلىرىمىزنى — بىرسىنى ئەمەل بېرىپ ئالداپ،

بىرسىنى ياغلىما سۆزلەر بىلەن ماختاپ ئۇچۇرۇپ، بەزىلەرنىڭ ئارىسىغا پىتنە سېلىپ، ھىجايىغاقلىرى تولكە بولۇپ، قاپىقى يامانلىرى بۆرە بولۇپ يوقىتىپ بولدى ... ئەمدى شىنجاڭ خەلقى ئالدام خالتىغا چۈشمەيدۇ !

— تارىخ كەلمەسكە كەتتى، — دېدى رەيھاننىڭ سۆزىدىن تەسىرلەنگەن باتىرغازى، — ئۇ ئىشلار بىزگە ساۋاق بەردى، ئەقىل بەردى.

زېمىلانكا ئىچىدە ئولتۇرۇشقان ياكى يانپاشلىغان جەڭچىلەر قىزىق پاراڭغا بېرىلگەن. ئادەم بويىدىن بىر غېرىچلا ئېگىزلىكتىكى بۇ يەر ئاستى ئۆيى قىزغىن سۆھبەتلەر بىلەن ھەر كۈنى مۇشۇنداق جانلىنىپ تۇراتتى.

پاراڭ بارغانسېرى قىزىشقا ئۆتتى، بولۇپمۇ بىر مەن، بىر سەن بولۇپ سۆزلەۋاتقان نادەم بىلەن باتىرغازىنىڭ بېشىغا جەڭچىلەر شىپقىسى كېلىشكە باشلىدى. پەقەت ۋارىسجانلا ئۇياقتا قاراپ، كۆزىنى يۇمۇپ ياتاتتى. كۆزىنى يۇمۇپقۇ ئۇخلاۋاتقىنى يوق، ئۇ ھەممىنى ئۆزىگە قارىتىپ سۆزلەۋاتقان نادەم توغرۇلۇق ئويلاپ ياتاتتى. شىخو ئۇرۇشىدا نادەمنىڭ شۇنچىلىك خەتەرلىك ۋەزىيىتىگە بۇيرۇلغاندا، ئۆلۈم ئاغزىغا بېرىپمۇ ساق قالغانلىقىغا ئىچى ياناتتى. تىت - تىت بولاتتى... ھېچبولمىغاندا ئەنۋەر ئەپەندى ئۆلگۈچە، مۇشۇ مۇناپىق ئۆلسە بولماسمىدى، دەپ تولغىناتتى. ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا قارىتىپ تېخىچە بىر پاي ئوق ئاتالمىغىنىغا جىلە بولاتتى: گايىتكام ئۇندەككە كېلىپ قالدى، ئاشۇ زەربە بەرمىسە مەن ھېچنېمە قىلالمايدىغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلايتتى. رەيھانىنچۇ؟ ئۇنىڭغىمۇ ئۆچلۈكى يانىغان، ئۇ ئىزا تارتماي، نېمانچىلا: سۆزلەڭا نادەم، ئاڭلىغانلىرىڭىزنى قويماي دەڭ، دەپ كېتىدۇ؟ شۇ تاپتا نادەمگە قانچىلىك تەلمۈرۈپ قاراۋاتقاندۇ؟ قانداق خۇلقلارنى كۆرسىتىۋاتقاندۇ؟ ...ئۇنىڭ خىياللىرى ئازابلىق، ھەسرەتلىك... ئۇ ئۇخلىغاندەك قىمىر قىلماي ياتقان بىلەن ئىچىدىن يېنىپ كۆيۈۋاتىدۇ،

ئۆرتىنىۋاتىدۇ...

شۇ سۆزدىن كېيىن زېمىلانكا ئىچىدە كۈچلۈك مەسخىرىلىك كۈلكە كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. كۈلكە ساداسى بېسىلماي تۇرۇپلا زېمىلانكىغا بىرىنچى باتالىيون كوماندىرى پوروپۇرچىك گايىت كىرىپ كەلدى. ھەممىسى قوزغىلىپ، دىققەتتە تۇرۇشۇپ ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

— راھەت، راھەت، قېنى ئولتۇرۇڭلار، — دېدى گايىت، ئۆزىمۇ ئولتۇردى، — گېپىڭلار قىزىپتۇ - دە.

— ئۇرۇمچىدىكى سۆھبەتنىڭ گېپى.

— يولداش كوماندىر، سۆھبەت، سۆھبەت دەپ يېتىۋېرىمىزمۇ، ئىككى ئايدىن ئاشتى، بۇيرۇق بېرىلمىشىنى شۇنچە تەلەپ قىلساقمۇ، نېمىشقا قولاق يوپۇرۇپ يۈرۈۋېرىسىلەر؟

ئاران تۇرغان جامالىدىن:

— خۇددى دەرياغا ئاپىرىپ، سۇغارماي ئەكەلگەندەكلا بىر ئىش بولۇۋاتىدۇ، يولداش كوماندىر، — دېدى.

پوروپۇرچىك كۈلۈمسىرەپ ئېيتتى:

— قولاق يوپۇرۇۋالىدىغان ئىش يوق، سۆھبەتكە قارايمىز، ئەگەر كۆڭلىمىزدىكىدەك كېلىشىم ھاسىل قىلالىساق، ئەلۋەتتە قورال ئىشلەتمەيمىز، ئۇنداق بولمىسا، ئاخىرغىچە ئېلىشىمىز، بىز ئېلىشمىغان خۇنپەرلەرمۇ بۇ...

— بىز ئاز قان تۆكمىدۇق، يولداش كوماندىر، — جامالىدىننىڭ ئورۇق يۈزى جىددىي تۈس ئېلىپ تاتاردى، — نى - نى يىگىتلىرىمىزنى قۇربان بەردۇق، ئۇلار دەشت - چۆللەردە قەبرىسىز قالدى، ئۇلارنىڭ ئارمانلىرى نېمە ئىدى؟ ... بىز خۇددى ئېتى ھېرىپ قالغان يولۇچىدەك يېرىم يولدا توختاپ قالساق، شۇ قۇربانلىرىمىزغا قانداق يۈز كېلەلەيمىز، ئۇلار گۆرىدە تىنچ ياتالامدۇ، بىزنىڭ مەقسىتىمىز شۇمىدى؟ ...

— «يولۋاس ئىزىدىن، يىگىت سۆزىدىن قايتماس» دېگەن گەپ بار، — كەم سۆزلۈك نادەممۇ قايناپ كەتتى، — نەنجىڭ

ھۆكۈمىتى بىزنى تېمىشقا تىنچ سۆھبەتكە چاقىرىدۇ؟ نۇرغۇن قان تۆكتۇقلار، سىلەرگە ئۇۋال بولدى، دەپ ئويلاۋاتامدۇ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، شىنجاڭدا پۈت تىرەپ تۇرۇشقا كۆزى يەتمەي قالدى، بىراقلا گۇم بولۇش گىردابىغا كېلىپ قالدى، ئارام ئېلىشنى، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىشنى ئويلاۋاتىدۇ، قوراللىق توقۇنۇشتا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، تىنچلىق، سۆھبەت نەيرىڭىنى ئىشقا سېلىۋاتىدۇ. ھازىر ئۇرۇمچىدە قاچ ـ قاچ بولۇۋاتىدۇ، شىنجاڭنىڭ شۇنچە كەڭرى زېمىنىغا ئوت تۇتاشتى، گومىنداڭنىڭ نېمىسى قالدى؟ ئۇر ـ ئۇرغا قالغان چاشقاندەك ھالى قالدى! ... بىز ھازىر گويا ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان شىر، دۈشمەن ئالدىمىزدا تىترەپ تۇرغان توشقان. بىراق، شىرنىڭ پۇت ـ قولى باغلاقلىق، مانا شۇنداق ئەھۋالدا تۇرۇۋاتىمىز...

نادەمنىڭ سۆزىدىن تەسىرلەنگەن رەيھاننىڭ قوي كۆزلىرى يېنىپ غەزەپلىرى تۆكۈلدى:

ــ بىز نېمىشقا ئاتلىنىپ چىقتۇق، نېمىشقا تىنچ سۆھبەت جوزىسىغا كېلىمىز؟ گومىنداڭ بۆرە ئىدى. ھازىر تۈلكە بولۇۋالدى، سۆھبەت، بىزنىڭ كۆڭلىمىزدىكىدەك ئىمزالانغان تەقدىردىمۇ، ئۇ شۇنى ئىجرا قىلارمۇ؟ بىز دەم ئېلىۋېلىشنى ئويلاۋاتىمىزمۇ، گومىنداڭ ئويلاۋاتامدۇ؟ بىز ئىلگىرىلەۋاتاتتۇقمۇ، گومىنداڭمۇ؟... ئۇنىڭ تىنچ سۆھبەت ئالدامچىلىقىنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىش كېرەكمۇ ياكى باش ئېگىش، نەيرەڭلىرىنى ماختاش كېرەكمۇ؟ ... بىزنىڭ تىنچ سۆھبەت جوزىسىغا كېلىشىمىز ــ مەغلۇبىيىتىمىز! بۇ تەسلىم بولۇش بىلەن باراۋەر! ...

زېمىلانىكا ئىچى سۇرلۇك جىمجىتلىقتا چۆكۈپ كەتتى، ھەممىسى چوڭقۇر خىيالدا ئىدى، نادەمنىڭ، جامالىدىننىڭ، باتىرغازىنىڭ، رەيھاننىڭ يۈرەكلىرىدىن فونتاندەك ئېتىلىپ چىققان سۆزلىرى جەڭچىلەرنىمۇ، باتالىيون كوماندىرى

گايىتىنىمۇ ئويلاندۇرماقتا ۋە ھاياجانلاندۇرماقتا ئىدى. قايسى كۈنى ئۇ بۇ ھەقتە ئىنزامىدىن بىلەن جىددىي سۆزلەشكەن، ھەتتا تىركەشكەن ... ھازىرچۇ؟ ئۇنىڭ يادىغا مۇنۇ ناخشا كەلدى:

ئاڭلا ئەي ۋەتەن بالىلىرى،
شاماللاردىن خەۋەر بارىدۇ.
قەھرلىك، كۈچلۈك باتۇر ئەرلەر،
شىر ۋە يولۋاسلار بارىدۇ.

ئۇ بۇ ناخشىنى تالاي ـ تالاي قېتىم ئېيتقان، ئۇنىڭلىرى بوغۇلۇپ كەتكۈچە ئېيتقان، مەيدانلارنى جانلاندۇرۇپ، پۈتۈن خەلقنى ئۇمىدلەندۈرۈپ ئېيتقان... ھازىر ئېيتالامدۇ؟ ... ئۇ ئۈنچىقمىدى، شۇ ناخشىنى تەڭ ئېيتقان جەڭچىلىرىنىڭ يۈزىگىمۇ قارىيالمىدى، قولىنى بىر سىلكىپ زىمىنلانكىدىن چىقىپ كەتتى.

كۈزنىڭ سالقىن ساپ ھاۋاسى ئۇنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلدى. ئۇ چوڭقۇر بىر تىنىدى ـ دە، ئېرىدىكى بىلىنداژلارغا[1] قارىدى. قارىياغاچلار ئاستىدىكى بىلىنداژلار ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. شەرققە قارىتىپ تىكلەپ قويۇلغان زەمبىرەكلەر، ھاۋاغا ئاتقۇچ پىلىموتلار ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگەندەك قىلىسىمۇ، زىمىنلانكا ئىچىدە ھېلىلا بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەر ئۇنى يەنە مەيۈسلەندۈرەتتى.

ئۇ نەگە، نېمە مەقسەت بىلەن ماڭغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. شۇ بىلمەسلىكى بىلەن بېلىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ئاسمانغا قارىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىۋەتتى. بۇنداق

---

① بىلىنداژ ــ يەردىن قويۇرۇپ ياسالغان لەمپە، لەمپىنىڭ قېلىنلىقى بىر بېرىم مېتىر چامىسىدا بولۇپ، ھاۋادىن بولىدىغان ھۇجۇمغا ــ بومباردىمانغا مۇداپىئەلىنىپ ياسىلىدۇ. بۇ يەرگە زەمبىرەك ياكى چوڭ تىپتىكى پىلىموتلار ئورنىتىلغان بولىدۇ ۋە ماسكاروپكا («نىقاب») قىلىنىدۇ.

قىلىشىنىڭ ھازىرقى پەيتتە خاتالىق ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ قويمىدى. يەردىن مۇشتۇمدەك بىرنەچچە تال تاشنى ئېلىپ گويا بىسىپ كېلىۋاتقان دۈشمەنگە گىرانات تاشلىغاندەك، تاشلارنى بىرمۇبىر كۆچىنىپ ئاتتى. ئاخىر ئۇنىڭ يادىغا يەنە پولك كوماندىرى نىزامىدىن كەلدى - دە، قايرىلىپ پولك ئىشتابىغا كەتتى.

ئۇ كىرگەندە پولك كوماندىرى يالغۇز ئولتۇرۇپ خەت يېزىۋاتاتتى. ئۇ ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ:

— يولداش پولكوۋنىك! سىزدىن سوئال سوراشقا كىردىم، — دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بوراندەك گۈركىرەپ چىقتى.

نىزامىدىن خېتىنى توختىتىپ گايىتقا قارىدى: ئۇنىڭ سېرىق بۇرۇتلىرىنىڭ دىردىيىپ، كۆزلىرىنىڭ يېنىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى - دە، قولى بىلەن ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى.

— يولداش پولكوۋنىك! بىز ئالدام خالتىغا چۈشۈۋاتىمىزغۇ! تىنچ سۆھبەت دېگەن بىزنىڭ بېشىمىزغا سېلىنىغان نۇقتا ئەمەسمۇ؟ ...

نىزامىدىن بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇنتۇشقا تىرىشىۋاتقان بۇ ئىشنى گايىت ئۇنىڭ يادىغا يەنە سالدى. ئۇ يەنە ئازابلىنىشقا، ئىچىدىن يېنىشقا باشلىدى. بۇ سوئال پەقەت گايىت تەرىپىدىنلا قويۇلۇۋاتقىنى يوققۇ. نەچچە قېتىم جەڭچىلەر، باشقا كوماندىرلار ئۇنىڭ ئالدىنى توربۇېلىپ، غەزەپلىنىپ تۇرۇپ، خۇددى مۇشۇنداق سوئاللارنى سوراشقان.... ئۇ نېمە دېيىش كېرەك؟

نىزامىدىن ئۇنچىقمىدى، لېكىن خىيالغا كەتتى: كېلىشىم قىلىنغان تەقدىردىمۇ، يېزىلغاننىڭ قارىسى — سىياھ، ئېقى — قەغەز. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى — قۇۋ، ھىيلىگەر، ئالدامچىلىقتا ئۇچىغا چىققان نېمىلەر، مۆرىتى كەلسە، ئۆزىنى تۇغۇپ چوڭ قىلغان ئاتا - ئانىسىنىمۇ ئالداپ ئاچىقىپ سېتىۋېتىشتىن ياكى ئورىغا ئىتتىرىۋېتىشتىن يانمايدىغان

نېمىلەر... ئۇلار بىزنىڭ ئىنقىلاب قىلىپ قۇربان بېرىپ قولغا كەلتۈرگەن ئازغىنا ھوقۇقىمىزنىمۇ تارتىۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلدى، ئۇتۇپ چىقىشقا كۆزى يەتمىگەندىن كېيىن، ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ، ھارۋىدا توشقان ئوۋلىغىلى چىقتى. بۇ بىتىمدىن ئىبارەت ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن ئەسكى نوختىسىنى ياماپ، يېڭىلاپ، پەرداز بېرىپ ئەكېلىپ بېشىمىزغا سالماقچى بولۇۋاتىدۇ. بۇ نوختىنى ئالداپ - سىلاپ بېشىمىزغا سالغۇچە تىنىۋالمىسۇن دەپ جىق قۇرۇق، ئىچى كاۋاك يالغان ۋەدىلەرنى بېرىدۇ، كېلىشىمگە قول قويىدۇ، لېكىن ئۆزىنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن، ۋەدىسىنىڭ بىرسىگىمۇ تۇرمايدۇ. ئىسسىت تۆكۈلگەن قانلار، بىز ئاز قۇربان بەرمىدۇق، بۇلارنىڭ ھەممىسى يەنە بىكار كېتەرمۇ... بىرىنچى باسقۇچلۇق سۆھبەتتىن كېيىن، ئەخمەتجان ئەپەندىمگە بەزىلەر مۇشۇنداق دەپتۇ. لېكىن، ئەپەندىم كېلىشىم ھاسىل قىلىپ باقايلى. ئىجرا قىلىنىشىغا قاراپ باقايلى، خىلاپلىق قىلسا، بىزنىڭمۇ ئۇلارنىڭ يۇرىكىنى يېرىپ كۆرىدىغان ئانالىز پىچىقىمىز بار ئەمەسمۇ، دەپتۇدەك. لېكىن، بەربىر ۋەدىسىدە تۇرمايدۇ...

ئۇ سۇرلۇك تۇستە خىيال سۇرۇپلا ئولتۇرغان نىزامىدىنىنىڭ ئالدىدىن قايتىپ چىقتى. قايسىدۇر بىر زىمىلانكا ئىچىدە ئېيتىلىۋاتقان ناخشا ئاۋازى ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى:

مەيلى ئوق - يامغۇر ياغسۇن،
دۇنيا زىلزىلىگە كەلسۇن،
يۇرىكىمگە ئوق تەگسۇن،
ھېچ يانمايمەن ئارقامغا.

...

بۇ ناخشا ئۇنىڭ كەيپىنى تېخىمۇ ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ قولىنى بىر سىلكىدى - دە، تۆۋەنلەپ ماڭدى.

شۇ كۇنلەردە قوراللار دەم ئېلىۋاتاتتى، قولغا ئېلىنىشىمۇ

ئېتىلمايتتى. شۇڭا، جەڭچىلەر ھەربىي مەشىق، دەرس ئاڭلاش، كۆڭۈل ئېچىش ئىشلىرى بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى. بولۇپمۇ بەزى كۈنلىرى چۈشتىن كېيىن ياكى ئاخشاملىرى زېمىلانكا ئىچى نەغمە - ناۋا، بەزمە بىلەن جانلىنىپ كېتەتتى. ئۇرۇش قىلىش، ئالغا ئىلگىرىلەش توغرىسىدىكى تەلەپلەر بىرئاز ئۇنتۇلاتتى، بىسلاتتى... جەڭچىلەر ئىچىدە دۇتار، تەمبۇر، ئىسكىرىپكا، داپلارنى خېلى ئوبدانلا چالالايدىغان سازەندىلەر، يېقىملىق ئاۋازغا ئىگە ناخشىچىلار، چىرايلىق ھەرىكەتچان ئۇسسۇلچىلار كۆپ ئىدى. مۇنداق سازەندىلەر، ناخشىچىلار كوماندىرلار ئىچىدىنمۇ تېپىلاتتى. يەر ئاستى كۇلۇبلىرىدا جەڭچى - كوماندىرلار ئۆزلىرى يازغان «ئازاد جەڭچى» دىرامىسىنى، يىگىرمە - ئوتتۇز نومۇرلۇق كونسېرتلارنى كۆرسىتەتتى. ھەتتا بىرەر مۇقامنى باشلىۋالسا، ئۇنىڭ مەشرىپى، داستانلىرى، مەرغۇللىرىغىچە رەتلىك ئېيتىلاتتى، بولۇپمۇ پاكار بويلۇق، كۆرۈمسىز جەڭچى سازەندە — ھوشۇر روزىنىڭ چالغان ئىسكىرىپكىسى ھەممىگە ياقتى، ئۇ ئىسكىرىپكا چالغاندا، كوماندىر - جەڭچىلەر خۇددى ئىستىرويدا تۇرغاندەك جىمجىت بولۇشۇپ ھەۋەس بىلەن تىڭشايتتى. مۇڭلىناتتى، ئىچىدىن يانىتتى، تولغىناتتى... ئۇ ئىسكىرىپكىنىڭ سېھىرلىك تىلى بىلەن جەڭچىلەرنىڭ ئاتا - ئانىسىنى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى، گۈزەل يارلىرىنى يادىغا كەلتۈرەتتى. بەزى جەڭچىلەر ئۇنىڭ مۇڭىغا بېرىلىپ كەتكەنلىكتىن، ئۆزى تۇيمىغان ھالدا يىراقتا قالغان يارلىرى تەرىپىدىن يادىكار قىلىنغان تاماكا خالتىلىرىنى، قول ياغلىقلىرىنى ئىختىيارسىز قوللىرىغا ئالاتتى...

ئاياغلىرىنى ئېغىر يۆتكەپ كېتىۋاتقان گايىت ئىلى ناخشىلىرى ئېيتىلىۋاتقان زېمىلانكا ئالدىدا ئىختىيارسىز توختاپ قالدى - دە، جەڭچىلەر سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرغان زېمىلانكا ئىچىگە كىردى. ئۇ سورۇننىڭ كەيپىنى بۇزۇۋەتمەسلىك

ئۇچۇن، قول ئىشارىسىنى قىلىپ، جەڭچىلەرنى قوزغىماسلىققا دەۋەت قىلىپ ساز چېلىۋاتقانلارنىڭ يېنىغا بېرىپ ئولتۇردى. كۈچلۈك، ئەۋجىلىك كوچا ناخشىلىرى ئېيتىلىۋاتاتتى:

يارىم ياتىدۇ غەمدە،
گۈلنىڭ تۈۋىدە نەمدە.
مەن بۇياقتا ناخشا ئېيتسام،
يار كۆيمەمدۇ ئەلەمدە.
....

ئاخشىمى قاراڭغۇدا،
خويما كۆيىدۇ چىراق.
ناخشا ئېيتسام ئۈنۈم يەتمەس،
يارنىڭ ئۆيلىرى يىراق.
...

مانا ئەمدى ساز ئۇسسۇل پەدىلىرىگە چېلىندى. شوخ ـ شوخ پەدىلەر، يېنىك ناخشىلار جەڭچىلەرنىڭ مۇڭلۇق خىياللىرىنى ئاللىقاياقلارغا قاچۇرۇۋەتتى. ئىككى جەڭچى ئۇسسۇلغا چۈشتى، دوست تارتىشلار كۆتۈرۈلدى:

بىز فىرونتقا ماڭغاندا،
يار ئىشىكىدە قالغان.
قاچان كېلىسەن يار دەپ،
قارا كۆزىگە ياش ئالغان.

ماناس دەرياسى دەيدۇ،
تاشقىنلايدۇ، ئازلايدۇ.
بىزنىڭ يارنىڭ ئوتلىرى،
يالقۇنلايدۇ ئۆچمەيدۇ.

قولۇمدىدۇر مىلتىقىم،
كەلسە دۈشمەن ئاتىمەن.
پىغانىم ئۆرلىگەن چاغدا،
دۇتار قىلىپ چالىمەن.

يەنسىخەينىڭ يەرلىرى،
قوم ـ شېغىلى كۆپ ئىكەن.
ئاشىنىسىز دېمەڭ ھەرگىز،
ھەممە جەڭچى جۈپ ئىكەن.

...

ـــ دوست، دوست، ئاتاڭ ئايلانسۇن ! ...

ـــ قولۇڭغا دەرد بەرمىسۇن ! ...

ناخشىغا سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قوشۇلۇپ كەتتى، ئۇسسۇلچىلار تۆتكە، ئالتىگە يەتتى. مانا ئەمدى مەخەت ئىسمىلىك ۋىزۋوت كوماندىرى ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇ ئۇسسۇلنى خۇددى قىزلاردەك يېنىك، نازلىق ئويناۋاتاتتى، كۆزلىرىنى قىساتتى، قاشلىرىنى ئۇچۇراتتى، بېقىشىپ ئويناۋاتقان ئادەمگە قاراپ، مۇرىلىرىنى چايقاپ ئاتاتتى. ئۇ ئېيتىلىۋاتقان قوشاقلارغا قانائەت قىلماي، ئۆزى ناخشا باشلاپ، تېخىمۇ نازلىق ئويناشقا باشلىدى:

مېنىڭ يارىم شۇ تاپتا،
جىگدىگە يۆلەنگەندۇ.
يۈرىكىمنى كۆيدۈرۈپ،
نېمىشقا تۆرەلگەندۇ.

بېشىڭدىكى دوپپاڭنىڭ،
قىرىنى بۇزۇۋەتمە.
مەن بارىمەن يېقىندا،
ئۈمىدنى ئۈزۈۋەتمە.

كۈلكىلەر، چاقچاقلار، دوس تارتىشلار، چاۋاكلار تېخىمۇ كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. مەخەت كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ شۇنچىلىك كۈلۈپ ئويناۋاتاتتىكى، ئۇنىڭ بىر تال ئالتۇن چىشى ئۇسسۇلغا چۈشكەندىن تارتىپ ھازىرغىچە پارقىراپلا تۇردى.

شۇنىڭدىن كېيىن باتالىيون كوماندىرى گايىت ھوشۇر روزىنىڭ يالغۇز ئىسكىرىپكا چېلىپ بېرىشىنى ئۆتۈندى. ئىسكىرىپكىنىڭ يۈرەكنى تىترەتكۈچى يېقىملىق ساداسى ھەممىنى تەرتىپكە چاقىرىپ، بىر خىل تىنچلىقنى ياراتتى. بىراق، گايىتنىڭ كۆڭلىدىكى تۇتەپ يېنىۋاتقان ئازاب تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كەتتى.

زېمىلانكىدىكى كۆڭۈللۈك بەزمە تاكى كەچكى تاماق سىگنالى چېلىنغۇچە داۋاملاشتى.

* * *

ھەربىي تۇرمۇش ئىچىدىكى تىنىچ چاغلار، غەلىبىدىن كېيىنكى ئۇقۇسىز كۈنلەر ئادەمنى ھەر خىل ئويلارغا سالىدۇ، كۆزلەر قارا چاچلىق، قارا كۆزلۈك قىزلارنى ئىزدەيدۇ، قاچاندۇر بىر چاغلاردا ئۇلاردىن گۈپۈلدەپ كەلگەن بىر خىل پۇراق قايتا پۇرالغاندەك، زېرىككەن جەڭچىنىڭ نېمىگىدۇر بىر نېمىگە ئىنتىلىۋاتقان نەپسىنى غىدىقلايدۇ، ئۇ شېرىن تۇيغۇلارغا چۆمۈلىدۇ... مەخەتتە بۈگۈن يەنە شۇنداق ھېس - تۇيغۇلار قوزغالدى. زېمىلانكا ئىچىدە ئولتۇرالماي سىرتقا چىقتى. قارىياغاچلىق ئىچى جىمجىت ۋە كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ يادىغا چالا - پۇچۇق كۆرگەن يەڭگىسىنىڭ سىڭلىسى كەلدى. دادىسىنىڭ ئۆيلەپ قوياي دېسە، ئۇنىمىغانلىقىغا پۇشايمان قىلدى. ئۇرۇش باشلىنىپ قېلىپ، بۇ يەرلەرگە كېلىپ قالغانلىقىغا يىگىتلىك قۇرامىنىڭ ئايالسىز ئۆتۈۋاتقانلىقىغا ئۆكۈندى. بىراق، ئۇنىڭ ئويىچە، بۇ يەردىمۇ تەشنالىقىنى

قاندۇرغىلى بولاتتى. ئۇرۇشتا باتۇر بولغىلى بولىدىكەنۇ، بۇ ئىشنىڭ نېمىشقا ئېپىنى قىلغىلى بولمايدىكەن؟ ! ...

ئۇ شۇنداق ئارزۇلۇق، تاتلىق خىياللار ئىلكىدە تولغىنىپ تۇرغان چېغىدا، تۆۋەن تەرەپتىن — باتالىيون ئىشتابى تەرەپتىن رەيھان چىقىپ كەلدى.

— يۇرۇڭ، ئەتراپنى ئايلىنىپ كېلىمىز، — دېدى ئۇ رەيھان يېقىن كەلگەندە.

رەيھان توختىدى:

— قەيەرنى ئايلانغۇڭىز كېلىۋاتىدۇ، بۇگۈن پەيزىڭىزگە كېلىپ قالغان ئوخشىمامسىز؟

— ھەممە ۋاق پەيزىمىز بار بىزنىڭ، كۆڭلىمىز خالىغان يەرنى، يۇرۇڭ...

— كۆڭلىڭىز كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ - دە.

— ھەئە، ئاشۇ دۆڭلۈكلەرگە كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ، — ئۇ قولى بىلەن قارىياغاچلار ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان پاكار - پاكار دۆڭلۈكلەرنى كۆرسەتتى.

— ئېگىزلىكتە نېمە قىلىمىز مانا مەن مەيەردە دېگەندەك، ئوينىساق يەر چىققۇ؟

مەخەت ئۈمىدلەندى:

— ئەمىسە، سىز باشلاڭ، مەن تەييار.

— زېمىلانكىغا كىرىمىز... يا باتالىيون ئىشتابىغا، ئۇ يەرنى ئاددىي كۆرسىڭىز پولك ئىشتابىغا كىرىمىز، سىز ناخشا ئېيتىسىز، مەن چاۋاك چالىمەن، گايىتكام ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ...

مەخەت ئۆزىنى رەيھاننىڭ مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ قالدى - دە، تەنە بىلەن:

— سىز چاۋاك چېلىپ تۇرۇڭ، مەن ھېلى كىرىمەن، — دەپ يۈزىنى ئۆرۈدى.

مەخەتتە قوزغالغان ھېسسىيات ئۇنى تىنچ قويمىدى، ئاخىر قىزلار زېمىلانكىسىغا ئېلىپ كىردى. زېمىلانكا ئىچىدە ھەجەر

يالغۇز ئولتۇرۇپ ياغلىق توقۇۋاتاتتى. ئۇ مەختەتنى كۆرۈپ قىزىرىپ كەتتى ۋە ياغلىقنى يوشۇردى. مەخەت بىر - ئىككى ئېغىز چاقچاق قىلىپ ھەجەرنى كۈلدۈردى، ئۇنى سىرتقا ئاچىقتى.

— زېرىكمىدىڭىزمۇ؟

— شۇنداق زېرىكتىم.

— يۈرۈڭ، ئويناپ كېلىمىز، مەنمۇ ئىتتەك زېرىكتىم.

— نەگە بارىمىز؟

— ئاۋۇ دۆڭلۈكنىڭ كەينى شۇنداق قېلىن قارىياغاچلىق، ئاجايىپ چىرايلىق دەڭە...

— مېنى جىنلىققا ئاپارماڭ يەنە؟

— چىملىققا ئاپىرىمەن، ئىتنىڭ ئۆلۈكىدەك سېسىپ يۈرۈۋېرەمدۇق بۇ يەردە، كۆڭلىمىز نەگە كەتتى، بىزمۇ ياشلىقىمىزنى يارىتايلى - دە، كۆڭلىمىز ياشلىقنى رازى قىلىمەن دەيدۇ، بىز بولساق، توختاپ تۇر، ئاز قالدى، دەپ ئۆزىمىزنى ئالدايمىز، ياشلىق توختاپ تۇرمايدۇ - دە، گۇل دېگەن ئېچىلىدۇ، تورۇيدۇ، كېيىن پۇشايمان قىلساق ئورنىغا كەلمەيدۇ. ھېلىمۇ نۆۋەر چېغىمىز ئىس - تۇتەكلەر ئىچىدە ئۆتۈۋاتىدۇغۇ، كۆڭلىمىز يايرىغۇدەك ئىشنى نېمىشقا قىلالمايمىز، ئاشۇ گۈزەل يەرلەرگىمۇ بارالامدۇق...

ھەجەرنىڭ ھېسسىياتى قوزغىلىپ قالدى، مەختەتنىڭ ھېسسىياتلىق گەپلىرىدىن كۆڭلى ئېرىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن كېتىۋەردى ۋە بۇك قارىياغاچلىق ئىچىگە يېتىپ كەلدى.

— ئۇھ ... — دېدى قىز قارىياغاچقا يۆلىنىپ، — نېمىدېگەن چىرايلىق يەر - ھە؟ ... — ئۇنىڭدا شېرىن ھېس - تۇيغۇلار قوزغىلىپ، كۆزلىرى خۇمارلاشتى...

— قاراڭ، مانا مۇشۇنداق يەرنىڭ پەيزىنى سۈرەلمەيمىز، بىز ياغاچ ئادەممۇ، — مەخەت ھەجەرنىڭ قولىنى تۇتتى - دە، ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇشقا تاس قالدى ... قىز قولىنى تارتىۋالماقچى

بولغانىدى، بىراق مەخەت بىردىنلا ئۇنى چىڭگىدە قۇچاقلىۋالغانىدى.

— ۋىيەي... بۇ نېمە قىلغىنىڭىز...

قىز ئۆزىنىڭمۇ نېمە بولۇۋاتقانلىقىنى دەررۇ بىلەلمەي قالدى. مەخەت: قىز ئەمدى يېرىم بىھوش بولۇپ، بېشىنى كۆكسۈمگە قويىدۇ، دەپ ئويلاپ، لېۋىنى ئۇنىڭ لېۋىگە ئاپارغانىدى، قىز ئىتتىكلا يۈزىنى ئۆرۈدى، مەخەتنىڭ ئوتتەك قىزىق لېۋى ھەجەرنىڭ بوينىنى سۆيۈۋالدى، شۇ ھامان ئۇنىڭ يۈزلىرىگە، كۆزلىرىگە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى ئوقچۇپ چىقتى ـ دە، قاتقان قوللىرى بىلەن مەخەتنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى.

— ئايىنىپ قالدىڭىزمۇ! ... مېنى شۇنىڭغا باشلاپ چىققانمىدىڭىز؟ ئۇيātسىز! ... كوماندىرغا ئېيتمىغىنىمنى كۆرۈڭ...

ھەجەر ئالدى ـ كەينىگە قارىماي ئىتتىك ماڭدى.

مەخەت خۇددى تاياق يېگەن ئىتتەك ياۋاشلاپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ، يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان قىزغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ تۇرۇپ قالدى ۋە ئاستا لەۋلىرىنى يالىدى. گەرچە ئۇ ھەجەرنىڭ بوينىنى سۆيۈپ قالغان بولسىمۇ، لېۋىدە شۇ سۆيۈشنىڭ لەززىتى قالغانىدى. بىراق، تەشنالىقىنىڭ قىلچە قانمىغانلىقىغا ئىچى ياندى... ئۇ قارىياغاچقا يۆلىنىپ ئۇزاق ئولتۇردى ھەم ئۆزىگە سۆزلەشكە باشلىدى: «ھە، مېنىڭ ئالدىراقسانلىقىم، نەپسىمنىڭ ئىتتىكلىكى ... ئۇ دۈشمەنىمىدى قېچىپ كېتىدىغان ... قۇرغۇيدەك بالىنى قولدىن چىقىرىپ قويدۇم ـ دە، يەنە ئازراق ئەركىلەتكەن بولسام، سېغىنغان قىز مەست بولماسمىدى، ئۇ چاغدا ...» ئۇ ھۇرۇنلۇق بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، يېڭىلا تۇتاشتۇرغان تاماكىسىنى پىرقىرىتىپ تاشلىۋەتتى ـ دە، ئۇتتۇرۇۋەتكەن قىمارۋازدەك غەمكىن ماڭدى. زېمىلانكىسىغا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن بىردىنلا جالاقلاپ تىترەپ كەتتى: كوماندىرغا چاققان بولسا نېمە دەرمەن؟

كوماندىرنىڭ كۆك كۆزلىرى يېنىپ كەتسە، ئۇ تومبالقىغا بەرداشلىق بەرگىلى بولامدۇ؟ ئۇ قورقۇپ قالدى، شۇنداق قورقۇش، ئەنسىزلىك ئىچىدە ئۈچ كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتى. لېكىن، ئۇنى ھېچكىم باتالىيون ئىشتابىغا چاقىرتمىدى، دېمەك چاقىماپتۇ ـ دە، ئۇنى يەنە چېكىپ باقاي دېسە، بىراق ئۇنىڭ قاپىقىدىن قار ياغقاندەك تۇتۇلۇپ يۈرىدۇ. مەخەت تۆتىنچى كۈنى ئۇ كۆڭۈلسىز ئىشنى ئۇنتۇپ كەتتى. بىراق، شېرىن خىياللار، ئارزۇلار ئۇنتۇلمىدى، شىخوغا يەنە كىرىپ چىقىشنى ئويلىنىۋىدى، ئۆتكەندە كىرىپ ئويناپ تۆت سائەت كېچىكىپ چىققانلىقى ئۈچۈن يىگىرمە تۆت سائەت قاماقتا ياتقانلىقى ئېسىگە كېلىپ، ئۇنىڭدىن يالتايدى. يالتايمىسىمۇ ئەمدى رۇخسەت بەرمەيتتى.

مەخەت ھەمشىرە قىزلارنى پايلاپ بىرنەچچە كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتى، تاقەت قىلغۇچىلىكى قالمىدى. بىر كۈنى مەشىق مەيدانىدا نادەمگە مۇنداق دېدى:

— ئاڭلامسەن، بىر گېپىم بار؟

— نېمە گەپ؟

— كۆڭۈلنى يايرىتىدىغان گەپ.

— يايرىتايلى.

ئۇ نادەمگە يېقىن كېلىپ پىچىرلىدى:

— تۆۋەندە يالغۇز جاڭزىدا بىر قىز بار، ئايجامال دېگىنە، ئويناپ كېلىمىز...

— يەنە قاماقتا ياتقۇڭ كەلدىمۇ؟

— كىم كۆرەتتى، ئەخمەق.

— بۇرنۇڭغا سۇ كىرمەيدىغان نېمىكەنسەن.

— مەيلىڭ تارتمىسا مەيلى، ئۆزۈم بارىمەن، — ئۇ ئالىقانلىرىنى بىر ـ بىرىگە سۈركىدى.

نادەم يۇقىرىلاپ كەتتى. نېرىدا قارىياغاچقا يۆلىنىپ ئولتۇرغان ۋارىسجان ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، مەخەتنىڭ ئويناپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى:

— نادەمگە نېمە دېدىڭ، ئاڭلاپ قالدىمغۇ؟
— قويە، ئۇ قورقۇنچاقنى، ئويناپ كېلىمىز دېسەم شەلەلە - پەلەلە دەيدۇ.
— قەيەردە ئوينايمىز؟ — سورىدى ۋارىسجان.
— سەنمۇ بىر ئۆپكەڭ يوق نېمە... قېرىپ قېلىۋاتامسەن؟
— نادەمگە دېگىنىڭنى دەپ باقمامسەن؟
مەخەت چارلاشقا چىققاندا، يالغۇز جاڭزىدا زىلۋا بويلۇق، قارا كۆزلۈك بىر قىزنى كۆرۈپ قالغانلىقىنى، قىز ئۇنىڭغا پىشقان ئىككى دانە تۇخۇم بەرگەنلىكىنى، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆلەرمەن قېرىلار ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.
— شۇنىڭ بىلەن ئويناپ كېلىمىز، — دېدى ئۇ، — يامىنىغا كەلسە، بىز ئىككى ...
ۋارىسجانمۇ داجىدى:
— بولمايدۇ، ھەربىي ئىنتىزام تۇرسا...
— ئىنتىزامىڭ نېمە قىلىدۇ؟
— ئاتىدۇ!
— كۆرسە ئاتىدۇ، كۆرمىسە نېمىنى ئاتىدۇ، بۇ يەردىن يىراق، ئازادە يەر تۇرسا!
— مۇنداق ئىشقا سايە قىلما، مەخەت.
— گومىنداڭدىن قورقمىغان، كىچىككىنە ئىشتىن قورقۇۋاتقىنىنى ... — دېدى مەخەت غودۇڭشىپ.
ئاخىر ئۇ جاڭزىغا ئۆزى يالغۇز بېرىشقا قارار قىلدى.

ئونىنچى باب

— جانابىي ئوفىتسېرلار، مەن ئۆلكىمىزنىڭ يېقىنقى سىياسىي، ھەربىي ئەھۋالىدىن ھەربىي رىئاسلارنى خەۋەردار قىلماقچىمەن، يېڭى ۋەزىيەتتىكى ۋەزىپىلەرنى مۇھاكىمە قىلماقچىمەن، بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، ئا فۇ جۇشى (مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان) قاتارلىق كىشىلەر ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، ھە دەپ ئەدىگىلىلى تۇردى. ئۇلار ئۇرۇمچىدىكى ئۆيغۇر ئۇيۇشمىسىنى ئۆزلىرىنىڭ نىيەتلىرىنى ئاشكارا سۆزلەيدىغان مەكتەپكە ۋە شۇ رەزىل نىيەتلىرىنى تەشۋىق قىلىدىغان، تارقىتىدىغان مۇھىم ئورۇنغا ئايلاندۇرۇۋالدى. ئۇلار ھەمىشە بىر توپ ئادەمنى نامايىش قىلىشقا، بىتىم روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇشنى باھانە قىلىپ، يېڭى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تەلەپ قويۇشقا ئۇيۇشتۇرۇۋاتىدۇ... كىشىگە ئەلەم قىلىدىغىنى شۇكى، جاڭ جۇشى (رەئىس جاڭ جىجۇڭ) تىنچلىق ئارزۇسىنى چىقىش قىلىپ، ئەخمەتجاننىڭ بەزى يولسىز تەلەپلىرىنى ماقۇل كۆردى، ئۇنىڭ قەشقەرنىڭ ۋالىيلىقىغا، تۇرپاننىڭ ھاكىملىقىغا كۆرسەتكەن نامزاتىغا قوشۇلدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئۇنى تالانتلىق ئادەم ئىكەن دەپتۇدەك، تېخى ليۇ مىشۇجاڭغا[1]: راستچىللىق قىلغاندا، مېنىڭ ئورنۇم يۇقىرىدىن بەرگەن، ھوقۇق بىلەن، ئىمتىياز بىلەن كەلگەن ئورۇن، ئەخمەتجان شۇنچىلىك تالانتلىق ئادەمكى، مېنىڭ ئورنۇم ئۇنىڭغا بوشلۇق

---

① ليۇ مىشۇجاڭ — ليۇ مىڭچۇەن — غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمە-سىنىڭ باش كاتىپى، قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتىنىڭ باش كا-تىپى بولغان.

قىلاتتى دەپتۇ. بۇ نېمىدېگەن بىمەنىلىك ! ...

— بۇ تەسلىمچىلىك ! ...

— ئۆزىنى ئۆزىنى كاچاتلاش ! ...

شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ ئازادە زالىدا ئېچىلىۋاتقان يىغىندا قوماندان گېنېرال جاڭنىڭ سۆزلىگەن بۇ سۆزى ئۇزۇن ئۇستەلنىڭ ئىككى يېقىدا ئولتۇرغان دىۋىزىيە، بىرىگادا كوماندىرلىرى باش ئىشتابنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ئارىسىدا زور غۇلغۇلا قوزغىۋەتتى، ئۆزئارا پاراڭ، ۋاڭ ـ چۇڭ، قايناشلار كۆتۈرۈلدى. گېنېرالنىڭ كۈتكىنى شۇ ئىدى.

قوماندان ئۇلارنى تىنچلىنىشقا چاقىرىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز سەگەكلىك بىلەن شۇنى كۆرۈشىمىز كېرەككى، ئەخمەتجان قاتارلىقلار بىزنىڭ قارىمىقىمىزدا تۇرۇۋاتقان يەتتە ۋىلايەتنىڭ ۋالىيلىرىنى، ناھىيەلەرنىڭ ھاكىملىرىنى قايتا سايلاش باھانىسى بىلەن، ئۆز ئادەملىرىنى قويۇشنى، تېخى قەشقەر، ئاقسۇلاردا مىللىي قىسىم تۇرغۇزۇشنى قەستلەۋاتىدۇ...

— ھۆرمەتلىك گېنېرال، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ گېنېرال ۋەن، — يەتتە ۋىلايەتنىڭ ۋالىيلىرى، ھاكىملىرىنى ئۆزگەرتىپ سايلاش بىتىم روھىغا ئۇيغۇنغۇ؟

قوماندان ئۇنىڭغا شۇنداق دەھشەتلىك ئالايدىكى، سوئال سورىغۇچى كۆزىنى دەرھال ئۇنىڭدىن ئېلىپ پەسكە قارىدى ۋە تىترەپ كەتتى. ئۇ ئالتايدا مىللىي قىسىمغا تەسلىم بولغان گېنېرال بولۇپ، بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەنىدى، ئۇ، قوماندان ئاشۇ كۆڭۈلسىز ئىشنى پېشانەمگە قويارمۇ، دەپ قورقۇپ ئەنسىرىدى، بىراق ئاچالدىكى ئۇرۇشتا قىسىملىرى تارمار قىلىنىپ ئۆزى ئارانلا قېچىپ كەلگەن گېنىرال شى پىڭ ۋە تاتۇق كوماندىرلارنىڭ شۇ ئۇستەلدە ئولتۇرغانلىقىغا كۆزى چۈشۈپ، كۆڭلى بىرئاز ئەمىن تاپتى.

— ئۇلتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ، — دېدى قوماندان قولىنى قاتتىق سىلكىپ، — بۇنىڭغا يول قويساق، بىز بۇ يەردە قانداق پۈت تىرەپ تۇرالايمىز؟ ... گۆرىمىزنى كولاپ قويامدۇق يا؟ — ئۇ قاپىقىنى تۈرگىنىچە ھەممىسىگە بىر قۇر نەزەر تاشلاپ، ئاندىن سۆزىگە كۆچتى، — ئا فۇجوشى تۇرپانغا ھاكىم قىلىپ قويغان ئابدۇراخمان مۇھىتى ھە دەپ ئەدىگىلى تۇردى. بىز ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا، ئۇ خۇددى ئىلىدىكىدەك قوراللىق توپىلاڭ ھەرىكىتىگە ئۆتكەن، ئۇ ئىلىدىن شۇنچە يىراق يەردە تۇرۇپ نېمانچىلا جۈرئەتلىك بولۇپ كېتىدۇ؟ كىم كۈچ بېرىۋاتىدۇ؟ ئۇنىڭ كەينىدە كىم بار؟ ... — گېنېرالنىڭ ئاچچىقى بىلەن قويغان سوئالىدىن يىغىن ۋەھىمىلىك تۈس ئالدى، ئۇ خۇددى ئولتۇرغانلار بىلەن ئېلىشىۋاتقاندەك كۆزلىرىنى ئالايتىپ، يەنە ھەممىسىگە بىر قۇر قاراپ چىقتى، ئۇنىڭ گۇرەنلىرى كۆپكەندى، قاتاردىكىلەرنىڭ بىرسى ۋارقىرىۋەتتى:

— ئىلى تەرەپتىن ھۆكۈمەت تەركىبىگە كىرگۈچىلەر تىنىچ ياتقىنى يوق !

— ئەلۋەتتە، — دېدى گېنېرال دەرھاللا، — ئۇنىڭ كەينىدە ئادەم بار، ئەخمەتجاننى قورال بەرمىدى، دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ ئۇ كۆزدىن كەچۈرۈش باھانىسى بىلەن تۇرپانلارغا بېرىپ، نېمە شۇملۇقلارنى قىلىۋاتقانلىقىنى كىم بىلەلەيدۇ؟ ! ... ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدا ياتقان قىسىملارنىڭ رازۋېدكىچىلىرىنى ئۈرۈمچىگە كىرمىدى دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ تۇرپانغا بارمىدى دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ ...

قوماندانىنىڭ بېرىۋاتقان مەلۇماتلىرى يىغىندىكىلەرنى گويا ئالدىدىكى ئۈزۈنچاق ئۈستەلنىڭ ئاستىغا ھېلىلا پارتلايدىغان بومبا كۆمۈپ قويغاندەك قورقۇنچ ۋە ئەندىشىگە سالدى، ئۇلار چەكچەيگەن كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشتى...

— شۇڭا، — دېدى ئۇ، — ئۈچ ۋىلايەتنىڭ قۇترىتىشىنى تارمار قىلىش، رەزىل نىيەتلىرىنى يىمىرىپ تاشلاش كېرەك ! بۇ

ئىشتا بىزنىڭ ئۇسۇلىمىز — ئۆز يېغىدا ئۆز گۆشىنى قورۇش، بۆلۈپ - پارچىلاپ تۇگىتىش ئۇسۇلى بولۇشى كېرەك، بۇ بۇرۇندىن تارتىپ ئۇنۇم بېرىۋاتقان ئۇسۇل! شۇ چاغدىلا بىز بۇ يەردە بامبۇكتەك ياشىرىپ تۇرالايمىز.

ئۇنىڭدىن كېيىن، گېنېرال ئۇرۇمچىدە ئىلى تەرەپنى قوللاپ، ئۆزلىرىنى تىللاپ - قارغاۋاتقان مەخپىي تەشكىلاتلارنىڭ بارلىقى، ئۇلارنى تېخىچە قولغا چۈشۈرەلمەيۋاتقانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر كۈنى دېگۈدەك نۇرغۇنلىغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنىڭ تارقىلىپ تۇرۇۋاتقانلىقى، بۇ تەشۋىقاتنىڭ پۈقرالارنى ھەتتا بەزى ھۆكۈمەت ئادەملىرىنى، ئەمەلدارلىرىنى ئازدۇرۇۋاتقانلىقى، ئەخمەتجان قاتارلىقلارنىڭ بۇنى ئاستىرتىن قوللاپ - ئالقىشلاۋاتقانلىقىنى بايان قىلىپ ئۆتتى ۋە مۇنداق دېدى:

— خوش، بىتىم - بىتىم دەپ بۇ شۇملۇققا يول قويۇش بولامدۇ؟ قۇتراش جەنۇبىي شىنجاڭ، بولۇپمۇ قەشقەردە كۈچلۈك، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇممۇ ئەدەۋاتىدۇ، كىشىلەر قىزىل دوپپىلارنى كىيىشىپ ئاشكارا ھالدا ئىلىلىقلارنى قوللاۋاتىدۇ. بىز ئۇ يەرلەردىن خاتىرجەم ئەمەس، ئۇ يەرلەردىن كەلگەن كوماندىرلار مۇنداق قۇتراشلارنى نۇرغۇن پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلىيالايدۇ. دېمەك، تاقابىل تۇرۇشىمۇ تەس. چۈنكى، سىلەرنىڭ خەۋىرىڭلار بار، مەركەزدىن ياردەم سورىدۇق، تانكا پولكلىرى، زەمبىرەكچىلەر قىسىملىرى ئەۋەتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدۇق، بەرمىدى. ئۆزىمىزنىڭ بولسا، بەدىنىمىزنىڭ بىر قىسمى يارا بولدى، پالەچ بولدى، قالغان يەرلىرى تېخى قىچىشىۋاتىدۇ... ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھازىر بۇ كەڭرى زېمىننىڭ ھەممە يېرىگە ئوت تۇتىشىپ كەتتى، نېمە قىلماق كېرەك؟

سوئال جىددىي قويۇلدى، ھەممىنى ئويلاندۇرۇشقا، جاۋاب ئىزدەشكە مەجبۇر قىلدى، ئەلۋەتتە ئويلىماي بولمايتتى. دۈچ كېلىۋاتقان بۇ قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئىزدىمەي بولمايتتى. ئۇلار بېشىنى سالدى

— مېنىڭچە، بىرلا يول بار، — دېدى گېنېرال ھەممىنىڭ كۆڭلىدىكى ئېغىر تۇمانلارنى تارقىتىپ، — ئۇ بولسىمۇ غۇلجا تەرەپنى ئاساسەن ئوسمان ئارقىلىق پارچىلاش، «سپارتاك» نى ھەممىمىز ئوقۇغان، ئىنومای — سپارتاكنىڭ ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ جەڭگىۋار لەشكەر باشلىقلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئىۋتىبىدا ئۇنى قولغا كەلتۈرۈپ سپارتاكنىڭ شۇنچە قۇدرەتلىك قوشۇنلىرىنى ئىچىدىن پارچىلاپ ـ بۆلۈپ تۈگىتىۋەتتىغۇ، شۇنچىلىك ئىش بىزنىڭ قولىمىزدىن كەلمەمدۇ! ...

گېنېرالنىڭ سۆزىدىن كېيىن يەنە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. بۇ سۆزلەر يېڭىلىق ئىدى. شۇڭا، كوماندىرلاردا ئالاھىدە قىزىقىش پەيدا قىلدى، ئۇلار ھاياجانلىنىپ ئورۇنلىرىدا ئولتۇرالماي قالدى، بىر ـ بىرىگە بىرنېمىلەرنى دېيىشىپ گۇدۇڭلاشتى... ئوسمان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان، غۇلجا تەرەپتىن ئالتاينىڭ ۋالىيلىقىغا قويۇلغان ئادەم تۇرسا، يەنە شۇ ئارقىلىق قانداق پارچىلاپ تۈگىتىدىغاندۇ؟ بەزى ئاڭلىغان ـ مىش ـ مىش گەپلەر راستمۇيا؟ ئۇرۇش مەزگىلىدە «ھاپ» نى «قاپ» قىلىدىغان خەۋەرلەر نۇرغۇن بولىدىغان، بۇمۇ شۇنداق ئەپقاچتى گەپمىكىن ياكى بىرەر ئاساسى بارمۇ؟ ... كوماندىرلاردا ھاياجان، جانلىنىش كەيپىياتى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، ئۇلار يا پىكىر بايان قىلىشنى، يا جىمجىت ئولتۇرۇشنى بىلەلمەي قالدى، بۇ قۇلاققا خۇشياققۇدەك يېڭىلىق بولسىمۇ، ئۆز كۆزقاشلىرىنى سۆزلەشكە ئاساسسىز ئىدى. شۇڭا، قوماندان جاڭنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشاتتى.

مەجلىس زالىدا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. جىمجىتلىق بۇ مەجلىس زالىدىلا ھۆكۈم سۈرۈۋاتقىنى يوق، پۈتۈن ئۈرۈمچى شەھىرىدە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى، شەھەر قاتتىق ئۇيقۇدا، پەقەت ناگان ـ ناگاندا ئاڭلىنىپ قالغان ئوق ئاۋازلىرى، قەيەرلەردىدۇر ھاۋشىۋاتقان ئىتلارنىڭ ئاچچىق ئۈنى بۇ جىمجىتلىققا چۆككەن كېچىگە سىرلىق تۈس بېرىپ تۇراتتى،

بۇنداق سىرلىق كېچىلەرنىڭ زەھەردەك ئاچچىق تەمىنى تالاي قېتىم تېتىغان كوماندىرلار، شۇ تاپتا ئۇ كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنتۇپ، گېنېرالنىڭ سىرلىق گېپىنىڭ مەنىسىنى تېزرەك ئېچىپ بېرىشنى كۈتمەكتە ئىدى.

گېنېرال ئىستاكاندىكى سوۋۇپ قالغان چېيىدىن ئىككى يۇتۇم ئىچتى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى:

— بۇنداق دېيىشكە ئاساسىمىز بار، — دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ، — سىلەرنىڭ خەۋىرىڭلار بولماسلىقى مۇمكىن، بىتىم ئىمزالىنىپ كۆپ ئۆتمەي، ئوسمان گۇچۇڭ ئارقىلىق رەئىس جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە ۋەكىل ئەۋەتتى. ئوسماننىڭ ۋەكىلى ئۇنىڭ بىر پارچە خېتىنىمۇ ئالغاچ كەلگەن، رەئىس جاڭ جىجۇڭ ئېھتىيات قىلىپ، ئوسماننىڭ ۋەكىلىنى ئەخمەتجان، بۇرھانلار بىلەن بىرلىكتە قوبۇل قىلدى.

قاتاردىكى كوماندىرلارنىڭ بىرسى غودۇڭشىدى:

— نېمانچە ئېھتىيات قىلىدىغاندۇ... شۇنچىمۇ يول قويغان بارمۇ؟ ... مۇنداق يول قويىۋەرسە، ئاخىرقى نۆۋەتتە ئۆزىمىز بەربات بولمامدۇق...

— شۇنداق، ئېيتقىنىڭىز توغرا، ئۇلار توغرۇلۇق خام خىيالدا بولۇش بەربات بولۇش دېگەن گەپ، — گېنېرال ئۆز سۆزىگە كۆچتى، — خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: «قازاقلارنىڭ ئۈرۈمچىدىكى نوپۇزلۇق ئادەملىرى ئالتايغا قايتۇرۇپ بېرىلسە، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم قىلىنسا ھەم چېگرادا تۇرۇشقا قوشۇن ئەۋەتىپ بېرىلسە...» بىز بۇنىڭدىن ئىلى تەرەپ بىلەن ئوسمان ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ بارلىقىنى سېزىۋالدۇق.

كوماندىرلار جانلاندى ۋە خەتنىڭ مەزمۇنىنى تەھلىل قىلىشىپ تەرەپ ـ تەرەپتىن سۆزلەپ كېتىشتى:

— ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپلا ئەمەس، ئۇلار ھازىر تامامەن قارىمۇقارشى مەيدانغا ئۆتۈشۈپ بوپتۇ.

— نوپۇزلۇق ئادەملەرنى سورىشى ئىلى تەرەپكە تاقابىل

تۇرۇش ئۇچۇن كۈچ توپلاشنىڭ كويىغا چۈشكەنلىكى...
— بىزدىن مەدەت تىلەشنىڭ ئۆزى — ئۇلاردىن چەك - چېگرانى ئاللىقاچان ئايرىۋالغانلىقى.
— ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت ئاساسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئەلۋەتتە ئىقتىسادىي تەرەپتىن كەڭ قوللۇق بىلەن يۆلەش كېرەك - دە ! ...
— بىز قىلالمىغان ئىشلارنى ئەمدى ئۇلارنىڭ قولى ئارقىلىق قىلغىلى بولىدۇ، «ئوغرىلار» بىزنىڭ ئوتتۇز مىڭغا يېقىن ئەسكىرىي كۈچىمىزنى يوقىتىۋەتتى. مېنىڭچە بولغاندا، ئوسمانغا قانچىلىك بولسىمۇ ياردەم بېرىش كېرەك، ئىلھام بېرىش كېرەك. چۈنكى، ئۇ بىز قىلالمىغان ئىشنى قىلىدىغاندەك تۇرىدۇ، ئۇ قىلالايدۇ. ئۇنىڭغا پۈتۈن ئالتايدىكى كىشىلەر ئەگىشىدۇ، ئۇ جۇرئەتلىك، قەھرىمانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىدىغان ئادەم، شۇڭا ئۇ «باتۇر» ئاتالغان، زىيانلىرىمىزنى ئۇ ئارقىلىق تۆلىتىۋېلىشىمىز مۇمكىن، — دېدى گېنېرال ۋە كوماندىرلىرىنىڭ كەيپىياتىغا — ئۆز سۆزىنىڭ، بېرىۋاتقان مەلۇماتلىرىنىڭ ئۇلارغا قانداق تەسىر قىلىۋاتقانلىقىغا سەپسالدى، — ئوسماننىڭ ۋەكىللىرى قوبۇل قىلىشتا ئېيتالمىغان سۆزنى، قوبۇل قىلىشتىن كېيىن ئايرىم ئاغزاكى ئېيتتى: بىزدىن قورال - ياراغ سورىدى.
— دېمەك، ئەمدى ئوسمانغا تامامەن ئىشىنىشكە بولىدىكەن، — دېدى كوماندىرلاردىن بىرسى ئىشەنچ بىلەن.
— لېكىن، باشقىچە قاراشمۇ بار، — قوماندان ئەمدى ئازادە ئولتۇرۇپ جىددىيلەشمەي سۆزلىدى، — بىز ئۇلارنىڭ زىددىيىتىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، ئۇلارنى تامامەن بۆلۈپ پارچىلاشنى، ئوسماننىڭ قورال - ياراغلىرىنى ۋە باشقا لازىمەتلىكلىرىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تولۇقلاپ بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويدۇق...
— ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىش كېرەك !

— ئايائماي زامانىۋى قورالىلارنى بېرىش، ھەربىي مەسلىھەتچىلەرنى ئەۋەتىش، بەلكى قوشۇن يۆتكەپ بېرىش كېرەك!

— مۇنداق پايدىلىق ئامىلنى بىز قانچە كۈچەپمۇ تۇرغۇزالمايمىز، بۇنى غەنىيمەت بىلىپ، دېگەنلىرىدىن ئوشۇق بېرىش كېرەك! ...

گېنېرالنىڭ سۆزى ماقۇللىنىپ، ئالقىشلىنىپ تۇردى.

— بىراق، رەئىس جاڭ جېجۇڭ بەك ئېھتىياتچان ئادەم، ئۇ: بىتىم يېڭىلا ئىمزالاندى، ئىلى تەرەپ بىلىپ قالسا، سۆركىلىش بولۇپ قالارمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ تۇرۇۋالدى.

— بۇگۈنكى يىغىنغا رەئىس جاڭ جېجۇڭ قاتناشقان بولسا، ياخشى بولاتتىكەن، — دېدى كوماندىرلاردىن بىرسى.

— ئۇمۇ ھەربىي ئادەم، «بولمايدۇ!» دەپ بىرلا بۇيرۇق بىلەن توختىتىپ قويسا قانداق قىلىسىز؟ بۇيرۇقتىن يېنىش قىيىن - دە، بىراق بىزمۇ نۇرغۇن دەلىللەرنى كۆرسىتەتتۇق. پۈتۈن شىنجاڭدا ۋەزىيەتنىڭ نېمە ئۈچۈن پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىنى، ھەتتا قورقۇنچلۇق بولۇۋاتقانلىقىنى، بۇ پايدىلىق ئامىلدىن پايدىلىنىشنىڭ ئىستىقبالىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى سۆزلىدۇق...

تاتۇق كوماندىر گېنېرالنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ چىقتى:

— ئۇلارنى ئۆزئارا ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ، پۇختا تەييارلىق قىلىشىمىز، ئوبدان ھالسىرىغاندا، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتسەك، ئۇلارنى جىمجىت قىلىۋەتكىلى بولىدۇ، مۇشۇ يۆتكىلىشلا بىزنىڭ ئىستىقبالىمىزنى جەزمەن يورۇتىدۇ، — دېدى ئۇ.

— ئاخىر رەئىس جاڭ جېجۇڭ دېگەنلىرىمىزگە مۇۋاپىق دەرىجىدە كۆندى: ئاززاق قورال - ياراغ، ئوق - دورا، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىدىن بېرىشىمىزنى ئېيتتى. بىراق، بۇ خىزمەتنى قەتئىي مەخپىي ئىشلەش، ئەخمەتجان قاتارلىقلارنىڭ بىلىپ قالماسلىقىنى قاتتىق تاپىلىدى.

يىغىندىكىلەرنىڭ بۇ خۇپىيانە ئىشلىنىۋاتقان ئىشلاردىن ھەر ھالدا كۆڭلى ئەمىن تاپتى ۋە ئەكىرىپ قويغىلى خېلى بولغان تەخسە ـ تەخسىلەردىكى گۆشلۈك سانجى قوغۇنىنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە تۇتۇندى. بۇ چاغ كېچە سائەت ئۈچ بولغان بولۇپ، ئۈرۈمچى شەھىرى تېخىمۇ جىمجىتلىققا چۆككەنىدى.

— چەت ئەللەردە بولسا، — دېدى بىرسى ئىككى جاۋغىيىدىن تېمىپ چۈشۈۋاتقان قوغۇن شىرنىسىنى ئېرتىپ، — مۇشۇنداق بىر دانە قوغۇن خېلىلا پۇلغا يارايدىكەن، بۇ يەردە چويلىغا توختىمايدىغان پۇلغىلا بىر نەچچىنى سېتىۋالغىلى بولىدۇ.

— بۇ گۆھەردەك ئېسىل يەر، يايلىقى خۇددى دۆلەتمەن ئادەمنىڭ پۇلىدەك تۈگىمەيدۇ.

— باينىڭ پۇلىمۇ تۈگەيدۇ، لېكىن بۇ يەرنىڭ بايلىقى سېھىرلىك خەزىنىدەك تۈگىمەس ... ئىسىت، مۇشۇنداق يەرنى «ئالتە ئوغرى» غا تارتقۇزۇپ قويساق، ئەڭ ئاددىيسى نومۇسقىمۇ قالارمىز ـ ھە؟ تۈگىمەس ئەلەمدە قالامدۇق...

— ھېلىمۇ بايلىقى ئەڭ مول بولغان ئۈچ ۋىلايەتنى تارتقۇزۇپ بولدىڭىز، — دېدى قوماندان ئاچچىق تەنە ئارىلاش، — مۇشۇنداقلا ئۇرۇش قىلساق، نومۇسقا ئەمەس، شان ـ شۆھرەتكە ئىگە بولىمىزغۇ... غادىيىپ قايتارمىز... بىزدە غەيرەت، جاسارەت، ئىرادە يوق.

شىمالىي فىرونت كوماندىرلىرىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، باش كۆتۈرەلمەي قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ تەنىسى باشقا يەرلەردىن كەلگەن كوماندىرلارغىمۇ تەگمەي قالمىدى.

— قېنى، قۇلىقىڭلار بۇياقتا بولسۇن، — دېدى ئۇ، — سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرىمەن. ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئوسماننىڭ لاتىپ باشلىق بىر تۈركۈم ۋەكىللىرى يەنە كەلدى. ئۇلار ئوسماننىڭ خېتىنىمۇ ئەكەپتۇ. خەتتە ئۆتكەنكى سورالغان نەرسىلەردىن باشقا يەنە ئالتايدا دائىم تۇرىدىغان ۋەكىل ۋە تېلېگراف ئاپپاراتى ئەۋەتىپ بېرىش، ھۆكۈمەت ئالتاينىڭ

راسخوتىنى بىۋاسىتە ئاجرىتىپ بېرىش سورالغان. خەتنىڭ ئاخىرىدا ئوسمان مۇنداق دېگەن: «ئالتاي قىزىللىشىپ كەتتى، خەلق دىنىي ئېتىقادتىن مەھرۇم قىلىندى، مېنىڭ سىنالغان، قابىل ئادەملىرىمگە يۇقىرى ھوقۇق ـ مەنپەئەت بەرمىدى، مېنى چەتكە قېقىپ، ئورنۇمغا دەللىلقان دېگەن ئۆزىنىڭ كىملىكىنى ئۇنتۇغان بىر دۆتنى دەسسەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ... مەن چوقۇم ئۇلار بىلەن ئاخىرغىچە ئېلىشىمەن. شۇڭا، مەن سىلەردىن ياردەم سورىدىم». رەئىس جاڭ جىجۇڭ بۇنى بىلگەندىن كېيىن مۇنداق يولىيورۇق بەردى: ئالتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مەمۇرىي خىراجىتىنى ئەمدى ئىلى تەرەپ ئارقىلىق ئەمەس، بىۋاسىتە ئاجرىتىپ بېرىش، ئالتاي ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىق تامغىسىنى ۋەكىل لاتىپتىن ئەۋەتىپ بېرىش، ئوسماننىڭ ئەسكەرلىرىگە ھازىرغىچە بەش يۈز دانە مىلتىق، ئوتتۇز دانە ھەر خىل پىلىموت، يېتەرلىك ئوق يەتكۈزۈپ بېرىش، ئوسماننىڭ يېنىدا ئىشلەيدىغان ئۈچ كىشىلىك بىر گۇرۇپپا، تېلېگراف ئاپپاراتى ئەۋەتىشنى، ئۈچ كىشى ئەھۋاللارنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا مەلۇم قىلىپ تۇرۇشنى ئۇقتۇردى، ئوسمانغا ۋە كەلگەن ۋەكىللەرگە ئايرىم ـ ئايرىم سوۋغا ھەدىيە قىلىشنى تاپىلىدى. ئاخىرىدا جاڭ جىجۇڭ يەنە بۇ خىزمەتلەرنى ئىلى تەرەپتىن قەتئىي مەخپىي تۇتۇشنى جېكىلىدى. ۋەكىللەر ھازىر جانىمقاننىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇلار ئەتە يولغا چىقىدۇ، جانىمقان بۇ ئىشتا كۆپ كۈچ چىقاردى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ ئوسماننىڭ ئورۇمچىدە تۇرۇشلۇق ۋەكىلى بولۇپ قالدى.

— جانىمقاننىڭ خىزمىتىنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك، — دېدى يىغىندىكىلەرنىڭ بىرسى، — ئۇنىڭ خىزمىتى بىزنىڭ ئىستىقبالىمىزغا مۇناسىۋەتلىك خىزمەت ئىكەن.

— بىز ئۇنىڭ تۆھپىسىنى ئۇنتۇپ قالغىنىمىز يوق، باققان ئىتنىڭ ئوۋلىغان ئولجاڭنى خەتەرلىك جايدىن ئەكېلىپ بېرەلىسە، ئۇنى ئەتىۋارلايسەن ـ دە، ئولجاڭنىڭ بىر قىسمىنى

ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا بېرىسەن. شۇڭا، بىز ئۇنى باج ئىشلار ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىدىن مالىيە نازارىتىگە نازىر قىلماقچى بولۇۋاتىمىز.

قوماندانىنىڭ يەتكۈزۈۋاتقان يېڭىلىقلىرى يىغىندا ئولتۇرغانلاردا روھىي كۆتۈرەڭگۈلۈك قوزغىدى، لېكىن ئۇ ئانچە ئۇزاققا بارمىدى: شىمالىي فىرونتنىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدە ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلغان كوماندىرلارنىڭ روھىي كەيپىياتىغا، ھېسسىياتىغا تازا دىققەت قىلغاندا، ئۇلاردا بىر خىل چۈشكۈنلۈكنىڭ چىقىپ تۇرغانلىقىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس ئىدى، ئۇلارنىڭ يادىغا قوماندانلىققا بەرگەن ۋەدىسى، ئىشەنچ بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى كېلەتتى ۋە ئاشۇ ۋەدىلەرنىڭ دەھشەتلىك قىيقاس ـ چۇقانلار ئىچىدە شىردەك ھۆركىرەپ كەلگەن كۈچلۈك ئاياغلار ئاستىدا يانجىلىپ ئۆچكەنلىكىنى دەممۇدەم ئەسلەيتتى. كىشىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى ئەلەم بىلەن يانسا، ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئازاب بولامدۇ؟ ... ئۇلار ئۆز تارىخلىرىنى مەغلۇبىيەت، ئەلەم، ئازاب بىلەن يازىمەن دەپ ئويلىمىغان ـ دە، ئالتە توك ـ توكنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ، دەپ غالۋارىغان، بىراق ئاشۇ ئالتە توك ـ توكنىڭ غەزىپىدىن ئۇمچىيىپ، خۇددى پۈتى كۆيگەن توخۇدەك دىڭگۇكلاپ قېلىش — ئېيتقۇسىز ئازاب ئەمەسمۇ... بۇنداق ئېغىر ئازابنىڭ ئىپادىلەنمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟! ...

بۇنداق ئەھۋالغا تېخى پۈتۈنلەي دۈچ كەلمىگەن جەنۇبىي شىنجاڭ ھەم شەرقىي شىنجاڭدىن كەلگەن كوماندىرلارنىڭمۇ روھىي كەيپىياتىنى ئۈستۈن دېگىلى بولمايدۇ. ئۇلارنىڭمۇ ئەتراپىدا پەيدا بولغان ئۇچقۇنلار، يالقۇنلۇق ئاۋازلار ئۇلارنىمۇ دەككە ـ دۈككىگە سېلىپ قويغان. ئوت ئۇلغايسا، ئۆچۈرمەك تەس، بەلكى ئۆچۈرىمەن دەپ كۆيۈپ كېتىشىمۇ مۇمكىن... شىمالىي فىرونت كوماندىرلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىر ئازابتى ئۇلارنىڭ بېشىغا كەلمەيدۇ دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟...

شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ قوماندانى خۇددى بۇيرۇق بېرىدىغاندەك سۇرلۇك تۇستە ئورنىدىن تۇردى. باشقىلار خىياللىرىنى ئۈزۈپ، ئۇنىڭغا قاراشتى.

— مىللىي قىسىملار ئۈچ فىرونت تەشكىل قىلغان، بىرىنچى شىمالىي فرونت، ئىككىنچى ئوتتۇرا فىرونت، ئۈچىنچى جەنۇبىي فىرونت، بىز بۇنىڭغا قارشى ئۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدىن ئۈچ فىرونت تەشكىل قىلماقچىمىز، — گېنېرال ئەمدى كونكرېت مەسىلىلەرگە ئۆتتى، — بىز شىمالىي فىرونتتىن خاتىرجەم، ئوسماننى ئاساسەن قورالاندۇرۇپ بولدۇق، كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، ئۇ ئۆزىمۇ ئاخىرغىچە ئېلىشماقچى. ئۇنىڭ هازىر قوراللىق ئىككى مىڭدەك ئادىمى بار، قوراللىرى ئۇنىڭدىن نەچچە هەسسە كۆپ، — ئۇ ئاۋازىنى كۆچەيتىپ ۋارقىرىدى، — گۇچۇڭ ئاتلىق دىۋىزىيە كوماندىرى !

گومىنداڭنىڭ گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق دىۋىزىيە كوماندىرى ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى.

— بۇنىڭدىن كېيىن ئوسمان بىلەن بولىدىغان مۇناسىۋەت سىز ئارقىلىق بولىدۇ !

— خوپ !

— ئوسماننىڭ ۋەكىللىرىنى ياخشى كۈتۈڭ، سوۋغا - سالاملارنى ئايىماي ئەۋەتىپ تۇرۇڭ، هازىرغىچە بىرەر روتا ئەتراپىدا قوشۇن ئەۋەتىشىمىز مۇمكىن، ئالاقىنى ئۈزۈلدۈرمەڭ، بىزگە ۋاقتى - ۋاقتىدا ئەهۋاللارنى مەلۇم قىلىپ تۇرۇڭ، پەقەت قورال - ياراغ ئەۋەتىشنىلا بىز بىلەن مەسلىھەت قىلىسىڭىز بولىدى.

— خوپ، بولىدۇ، گېنېرال جانابلىرى !

— ئوتتۇرا فىرونت مەسىلىسىنى مۇنداق قىلىمىز: ساۋەننىڭ هاكىمى قالىبەك، ساقچى باشلىقى تاكامانلارنىڭ هازىرقى ئەهۋالىدىن قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئىلى تەرەپكە نارازىلىقى بار ئىكەن، هەتتا ئۇلار مىللىي ئارمىيەنىڭ ساۋەندە تۇرۇشلۇق

ئىسكادرونىنى ئۆزلىرىگە مايىل قىلىۋاپتۇ، بۇلارنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك، — ئۇ يەنە قاتتىق ۋارقىرىدى، — قۇتۇبىدا تۇرۇشلۇق دېڭىز يېيە كوماندىرى !

گومىنداڭنىڭ قۇتۇبىدا تۇرۇشلۇق دېڭىز يېيەسىنىڭ كوماندىرى ئورنىدىن چاچراپ تاق تۇردى.

— سىزنىڭ قول ئاستىڭىزدىكى سەككىزىنچى پولكنىڭ كوماندىرى ئورازقانغۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ھۆرمەتلىك گېنېرال !

— بۇ پولكنى ئەسلىدە جانىمقان، خادىۋاڭلار قۇرغان، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، جانابىي گېنېرال !

— ئورازقان بىلەن قالىبەك ئەسلىدە دوست - ئاغىنە ئىدى، ئىلى توپىلىڭى كۆتۈرۈلگەندە، ئورازقان بۇياقتا، قالىبەك ئۇياقتا ئىدى، خەيرىيەت، قالىبەك ئۇ توپىلاڭغا قاتناشتى ۋە ساۋەنگە ھاكىم قىلىپ قويۇلدى. بىراق، ئۇ چوڭراق ئەمەل ئويلىغان، ئىش كۆتكىنىدەك بولمىغاندىن كېيىن، ھۆكۈمەتتىن نارازى بولۇپ تاغقا چىقىپ يېتىۋالدى. چاقىرسىمۇ كەلمىگەن، بۇ بىز ئىگىلىگەن ئىشەنچلىك مەلۇمات. شۇنداق پەيتتىن پايدىلىنىپ ئورازقان ئۇنى قولغا كەلتۈرۈشى كېرەك، ئۇنىڭ ئارقا تىرىكى سەككىزىنچى پولك بولىدۇ. ئۇنىڭغا كەلگۈسىدە شىنجاڭدا ئوسماندىن كېيىنكى باشلىق بولىدىغانلىقىنى، بۇنى ھۆكۈمەت ئويلاشقانلىقىنى ئېيتسۇن.

— خوپ !

— پەيتنى قولدىن بېرىپ قويماسلىق كېرەك. قانچە تېز بولسا شۇنچە ياخشى.

— جەزمەن ئورۇنلايمەن، ھۆرمەتلىك گېنېرال !

ئۆزۈلدۈرمەي پۇراقلىق تاماكا چېكىشىپ ئولتۇرغان كوماندىرلارنىڭ ئەندىشىسى ئاستا - ئاستا تارقالماقتا ئىدى.

— ئاقسۇ — مۇزاتتىن فىرونت ئېچىش تەس بولۇۋاتىدۇ، —

دېدى قوماندان ئاخىرقى پىلانغا ئۆتۈپ، — ئۇ يەردىكى بىزنىڭ قىسىملىرىمىز بىر ئاز زەربە يېدى. ئۇ يەردىكى پۇقرالارمۇ ئىلىدىن ئۈمىدلىنىپ قالدى. قاراشەھەر تاغلىرى غەربتە ئىلى بىلەن تۇتىشىدۇ، ئۇ يەر ھەرىكەتلىنىشكە قولايلىق، ئۇ يەردىكى موڭغۇل ئەسكەرلىرىدىن ھەم موڭغۇل ۋاڭىنىڭ يەرلىك ئەسكەرلىرىدىن قوغدىنىش نامى بىلەن بىر ئەترەت تۈزۈش ۋە قوغدىنىش ئەترىتىنىڭ باشلىقلىقىغا ئۇرۇمچى ئوفىتسېرلار مەكتىپىنى پۈتكۈزگەن داجىنتنى بەلگىلەش كېرەك. ئۇلار بىزنىڭ ساخاندا تۇرۇۋاتقان قىسىملىرىمىزنى ئارقا تىرەك قىلىپ، بىر تەرەپتىن مىللىي قىسىم ئىچىدىكى موڭغۇللار بىلەن يوشۇرۇن ئالاقە قىلىشى، يەنە بىر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشى كېرەك.

— ھۆرمەتلىك گېنېرال، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق دىۋىزىيە كوماندىرى، — موڭغۇل ۋاڭ ۋە موڭغۇللار بىزنىڭ گېپىمىزنى ئاڭلىماسلىقى مۇمكىن.

— نېمە ئۈچۈن؟

گېنېرال تەئەججۈپلەندى.

— قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق بەشىنچى پولك، بولۇپمۇ خېجىڭدا تۇرۇشلۇق بىرىنچى باتالىيونىمىزدا ھەربىي ئىنتىزام بوشاشقان، بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق، باسقۇنچىلىق قىلىش بىلەن پۇقرالارنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ قويغان...

— نېمە... مۇشۇنداق جىددىي پەيتتىما؟ ... ئۇنداقلار جازالانمىدىمۇ؟...

گېنېرال ئۆڭدى.

— جازالاندى، ئۇلار بۇتخانىدىكى مىس بۇتلارنى ئوغرىلاپ، موڭغۇللارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەتسىزلىك قىلغان، موڭغۇللارنىڭ نارازىلىقى كۈچلۈك، ئۇلارنىڭ نارازىلىقىنى قانداق يوقىتىش مۇمكىن؟

گېنېرال خۇددى ئاۋۋال ئويلىنىۋالغاندەك دەرھال جاۋاب بەردى:

— ھال سوراش، ئاقساقاللىرىغا سوۋغا تەقدىم قىلىش ئارقىلىق ھەرقانداق قاتتىق نارازىلىقنى يۇمشاتقىلى بولىدۇ. بىز بۇ يەردىن موڭغۇللارنىڭ تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى بىلەن ھال سوراش، كەچۈرۈم سوراش ئۆمىكى ئەۋەتىمىز، سىلەرمۇ بىر ئۆمەك تەشكىل قىلىڭلار، سىز بېرىپ، كەچۈرۈم سوراڭ، يىلىنىڭ، ئايىغىغا يىقىلىڭ... قاپىقى ئېچىلمىغىنىنى مەن كۆرەي، ھەرقانداق يامان ئىتتىنىڭمۇ بېشىنى سىلىسىڭىز ئەركىلەيدۇغۇ... سوۋغا ـ سالامىنىڭ سىزدىن چوڭراق يۈزى بولىدۇ.

— جەزمەن شۇنداق قىلىمىز، ھۆرمەتلىك گېنېرال!

گېنېرال ئۇزۇن سۆزىنى — ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، يۇمشاق ئورۇندۇققا ئولتۇردى، ئۇ تەرلەپ، قىزىرىپ كەتكەندى، ئىستاكاندىكى سوۋۇپ قالغان چېيىنى بىراقلا ئىچىۋەتتى، قول ياغلىقى بىلەن يۈزلىرىنى سۈرتتى ـ دە، تاماكىسىنى ئالدىرىماي تۇتاشتۇرۇپ چېكىشكە باشلىدى.

ھەرقايسى سەپلەردىن كەلگەن كوماندىرلارنىڭ يۈزلىرىدە، كۆزلىرىدە ئەكس ئەتكەن بايىقى چۈشكۈنلۈك، ئالەم ئالامەتلىرى تارقاپ، ئۇلار خېلىلا خاتىرجەملىنىپ قالدى ۋە ئۆزئارا گۇدۇڭلىشىشقا باشلىدى.

قوماندان قولىدىكى تاماكىسىنى تېخى چېكىپ تۈگەتمەستىنلا ئەڭ ئاخىرقى سۆزىنى ئېيتتى:

— بۈگۈندىن كېيىن مىللىي ماجىرالاردىن قەتئىي ساقلىنىڭلار، ئۈچ ۋىلايەتكە چېتىشلىق بار گۇمانلىق ئادەملەرنى دەرھال قويۇپ بېرىڭلار، بىلىشىڭلار كېرەككى، بۇ بىزنىڭ يۇقىرىدا سۆزلىگەن مۇددىئا ـ پىلانىمىزنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ئامىل! قېنى تارقىلىڭلار، تاڭ ئېتىپ قالدى.

ئون بىرىنچى باب

بۇ، سېھىرگەرنىڭ ئالىقىنىدەك ئاجايىپ سىرلىق يەر، بىر قارىساڭ جىمجىت، ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇ، قويۇق قارىياغاچ جاڭگاللىق. ھەممە نەرسە ـــ پولەك ئىشتابلىرىدىن تارتىپ ئات ئېغىللىرىغىچە يەر ئاستىغا جايلاشقان. بۇ يەر ئاستى ئۆيلىرىگە نەچچە پولكنىڭ جايلىشىپ كەتكەنلىكىنى كىممۇ بىلسۇن، تېخى مەخپىي پوستلارنىڭلا ئەمەس، ئاشكارا پوستلارنىڭمۇ، قەيەردە، قانداق ھالەتتە تۇرغانلىقىنى ھېچكىممۇ بىلمەيدۇ. بىر قارىساڭ، شۇنچىلىك ئاۋات ـــ ھەربىي مەشىقلەر شىددەت بىلەن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان، نۇتۇق ـ لېكسىيەلەر سۆزلىنىۋاتقان، كۈندىلىك تۇرمۇشقا كېرەكلىك ھۈنەرلەر ئۆگىنىلىۋاتقان جۇشقۇن يەر، روتىلار، ۋىزۋوتلار ئايرىم ـ ئايرىم ئوخشىمىغان پائالىيەتتە.

ئەنە، قارىياغاچلارغا يۆلىنىپ بىر تۇركۇم جەڭچىلەر ئولتۇرۇشىدۇ، ئۆرە تۇرۇشىدۇ، بەلكى رازۋېدكىچىلار بولسا كېرەك، سۆزلىگۈچىنىڭ سۆزىدىن خاتىرىمۇ يېزىۋاتىدۇ.

ـــ دۈشمەننىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتۈشنىڭ ئەڭ ياخشى ۋاقتى بورانلىق قار ـ شىۋىرغانلىق، جۇدۇن ـ چاپقۇنلۇق مەزگىل ... رازۋېدكىچى ھەر خىل پۇراقلارنى سېزىشكە ماھىر، ھەر خىل قۇشلار جان ـ جانىۋارلاردەك سايراشقا ئۇستا بولۇشى كېرەك...

ئۇنىڭ نېرىسىدا بىر روتا جەڭچىگە قوراللارنى ئېتىش ـ ئىشلىتىش، رېمونت قىلىش، چۇۋۇش، تازىلاپ تۇرۇش، پاكىز تۇتۇش توغرىسىدا لېكسىيە قىلىنىۋاتىدۇ:

ـــ قورال ـــ جەڭچىنىڭ جېنى. جەڭدە جەڭچىنىڭ قورالىنى

ئىشلىتەلمەي قېلىشى — يۈرىكىنىڭ توختاپ قالغانلىقى بىلەن باراۋەر... شۇڭا قورالنى داۋاملىق ئاسراپ، پاكىز تۇتۇش لازىم...
ئۇنىڭ نىپىرىسىدا يەنە بىر توپ جەڭچىگە ھەربىي ئوستاپىتىن - بۇيرۇقلارنى ئىجرا قىلىش، ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ۋە ئۆزنى ساقلاش توغرىسىدا دەرس ئۆتۈلۈۋاتىدۇ.
— ئۇرۇش قىلغاندا دۈشمەنگە رەھىم قىلماسلىق، دۈشمەن تەسلىم بولغاندا قان تۆكمەسلىك ۋە ئەسىرلەرنى قوغداش بۇ — ھەربىي ئىنتىزام! ...
ھەر خىل ھەربىي مەشىقلەرمۇ ئىنتايىن جىددىي ئېلىپ بېرىلماقتا:
بىر ۋىزۋوت جەڭچى يەر بېغىرلاپ يۇرمەكتە، شېغىللىق، تاشلىق يەردىن ئاۋاز چىقارماسلىقنى تىرىشىپ، خۇددى كەپتەرنى ماراپ يۇرگەن مۈشۈكتەك يەرگە چاپلىشىپ ھەرىكەت قىلماقتا، ئازگالغا چۈشمەكتە، ئۆرىگە چىقماقتا، بىر نۇقتىنى كۆزىدىن قاچۇرۇۋەتمەسلىككە تىرىشماقتا.
ۋىزۋوت كوماندىرى قولىدىكى تاياقچە بىلەن جەڭچىنىڭ تاپىنىغا نوقۇدى:
— يەنە كۆتۈرۈۋالدىڭ، تاپانىنىڭ سوڭىنى يەرگە چاپلاپ يۇرۇشۇڭ كېرەك.
شىمالدىكى تاغقا بىر روتا جەڭچى يۈرۈش قىلدى، ئۇلارغا ئېغىر ۋەزىپە يۈكلەنگەن: تۇيدۇرماي يۈرۈش قىلىپ، ئۇ يەردىكى «دۈشمەن» نى قان تۆكمەي تەسلىم قىلدۇرۇشى ۋە ئۇ ئىستراتېگىيەلىك ئورۇننى ئىشغال قىلىش كېرەك.
ئەنە، قارىياغاچلىقنىڭ چېتىدە گىرانات تاشلاش، قوچاقلىما جەڭ مەشقى ئېلىپ بېرىلماقتا، جەڭچىلەر «دۈشمەنلەر»گە ئېتىشنى نەيزە ئۇرماقتا. ئاتاكىغا ئۆتكەن جەڭچىنىڭ تۈز سىزىق بويىچە يۈگۈرمەي، يىلان باغرى — ئەگرى - توقاي يۈگۈرۈشى كۆرسىتىلمەكتە.
ئويناقلاپ تۇرغان ئاتلار ئۈستىدىكى جەڭچىلەرنىڭ چىرايى

جىددىي تۇس ئالغان، قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقارغان. بىر ئورۇندا تۇرالماي تىپچەكلەپ تۇرغان ئاتلار قويۇپ بېرىلدى ۋە بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۈزۈلمەي، يالقۇنلىنىپ يېنىۋاتقان ئوت چەمبىرىكىدىن شۇڭغۇپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ئېگىزلىكى بىر مېتىر، بىر مېتىر يىگىرمە سانتىمېتىر توسالغۇ تاملاردىن تاپىنى قىزىغان ئاتلار ئىرغىپ - ئىرغىپ سەكرىمەكتە. كەڭلىكى ئۈچ مېتىر، ھەتتا تۆت مېتىر خەندەكلەردىن «غۇي - غۇي» ئاتلاپ ئۆتمەكتە، خۇددى دۈلدۈلدەك — ئايىغى يەرگە تەگمەيۋاتقاندەك چاپماقتا، ئۇچماقتا... يالىڭاچ قىلىچلىق جەڭچىلەر ئالدىدا قېچىپ بارغان «دۈشمەنلەر»گە غەزەپ بىلەن قىلىچ ئۇرماقتا، «دۈشمەن» باشلىرى يەرگە پۇلاڭلاپ چۈشمەكتە. ئەنە، «دۈشمەن» قورشاۋىنى بۇزۇپ چىققان ئاتلىق جەڭچىلەر، ئۇلار پۈتۈن گەۋدىسىنى ئاتنىڭ بىر تەرىپىگە چۈشۈرۈۋېلىپ، بىر قولى بىلەن ئاتنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلاپ، يەنە بىر قولى بىلەن كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن «دۈشمەنلەر» گە قايرىلىپ ئوق ئۈزمەكتە ۋە ئۇلارنى دومىلاتماقتا.

ئورۇنلىنىۋاتقان ھەربىي مەشىقلەر ئارقىلىق جەڭچىلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقى ئېشىپ، بۇ يەر ھەر كۈنى مەلۇم ۋاقىت جانلىنىپ كېتەتتى. بىراق، بىرلا بۇيرۇق — سىگنال چېلىنىشى بىلەن بۇ يەردە ھېچكىم قالمايتتى. ھەممىسى باشقا مەشغۇلاتلارغا كۆچۈپ كېتەتتى يا زېمىلانكىلاردا ناخشا - ساز، يا قىزىقچىلىق - چاقچاقلار باشلىناتتى، يا بولمىسا گېزىت ئوقۇش ئېلىپ بېرىلاتتى.

شۇ تاپتا ئىككىنچى روتىنىڭ زېمىلانكىلىرىنىڭ بىرىدە يىغىلغانلار ئىچىدە ھېۋىز لاپچى بىلەن داۋۇتجان قىزىقچى راسا قىزىق گەپكە چۈشكەنىدى.

ئىككىسىنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقى — ھېۋىز لاپچى بىر لاپ ئېتىپ، ھەممىنى كۈلدۈرۈۋېتەتتى - دە، ئۆزى ھېچ نەرسە دېمىگەندەك، ھوزۇرلانمىغاندەك پەقەتلا كۈلمەيتتى. داۋۇتجان

قىزىقچى بولسا بىر قىزىق گەپنى قىلاتتى - دە، ھەممىدىن بۇرۇن ئۆزى كۈلۈپ كېتەتتى. زېمىلانكا ئىچىدە ئۇلارنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغان جەڭچىلەر قىزىقچىلىقلاردىن ھۇزۇرلىنىپ تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلەتتى. بەزىلىرى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي دومىلاپ كېتەتتى. بۇمۇ شۇ كۈنلەردە جەڭچىلەرنىڭ ئالاھىدە قاتارغا قوشۇلغان كۆڭۈل ئېچىشلىرىنىڭ بىرسى ئىدى. نۇرغۇن جەڭچىلەر ناخشا - ساز ياڭراۋاتقان زېمىلانكىلاردىن چىقىپ، قىزىقچىلىق بولۇۋاتقان زېمىلانكىلارغا كىرىۋالىدىغان بولدى. نېمىشقا دېسىڭىز، ناخشا - ساز بەرىبىر كۆڭۈلنى يېرىم قىلىدۇ، ئاتا - ئانىڭىزنى ئەسكە سالىدۇ، يىراقتا يولىڭىزغا تەلمۈرۈپ تۇرغان گۈزەل يارىڭىزنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرىدۇ، ئازابلايدۇ... قىزىق گەپلەر كىشىنى كۈلدۈرىدۇ، ھۇزۇرلاندۇرىدۇ، ھەممە ئازابلىق خىياللارنى يىراققا قاچۇرىدۇ، شۇڭا جەڭچىلەر ھەربىي دەرس - لېكسىيە ياكى جاپالىق مەشىقتىن چۈشۈپلا ھېۋىز لاپچى بىلەن داۋۇتجان قىزىقچىنى ئىزدەيدىغان بولۇپ قالدى.

— بىر كۈنى جىڭدىكى قومۇشلۇقتا تازا قاتتىق جەڭ قىلىۋاتاتتۇق، — دېدى داۋۇتجان قىزىقچى يەنە گەپ باشلاپ، — گومىنداڭچىلار ئۈچ تەرىپىمىزنى قورشىۋالدى. ئوق دېگىنىڭ مۆلدۈردەك ياغىدۇ. بومبا دېگىنىڭ ئاسماندىن تاش يېغىۋاتقاندەك چۈشۈۋاتىدۇ... ئاخىر ھېچ بولالماي، ھاشىر كاپىتان ئىككىمىز: «غۇلجا نەدىسەن؟» دەپ كەينىمىزگە چېكىنىدۇق. بىر چاغدا گومىنداڭنىڭ بىر كۈرەشچى ئايروپىلانى ئىككىمىزنى قوغلاپ كەلدى. بىز يەر بېغىرلاپ قاچاتتۇق، ئۇ غارقىراپ كېلەتتى - دە، دۈمبىمىزنى سىلاپلا ئۆتۈپ كېتەتتى، يەنە ئايلىنىپ كېلىپ سىلاپلا ئۆتۈپ كېتەتتى. بىزدە جان قالسۇنمۇ، ئايروپىلان كېچىچە قوغلىدى، بىزمۇ قېچىۋەردۇق، ئەتىسى ئەتىگەندە شىخودىن چىقىپ قاپتىمىز...

جەڭچىلەر پاراققىدە كۈلۈپ كەتتى ۋە ئۇنىڭغا تېخىمۇ يېقىن

شىيقىدى.

— پاھوي ... بىر يۈز يەتمىش كىلومېتىر يولنى بىر كېچىدە كەينىچىلەپ ئۆمىلەپ بېسىپسىلەر ـ دە...

— توختاڭلار، ئاخىرى تېخى بار، — دېدى داۋۇتجان قىزىقچى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئەتىگەندە قارىساق، ئايروپىلان يەنە كېلىۋاتامدۇ، ئاچچىقىم نەدىن كەلدى، بىلمىدىكى ئارغامچىنى يېشىپ، بىر سالما تاشلاپتىكەنمەن، سالمام ئايروپىلاننىڭ بوينىغىلا چۈشۈپتۇ، ھاشىر كاپىتان ئىككىمىز كۈچەپ تۇرۇپ راسا تارتىۋىدۇق، ئايروپىلان ئالدىمىزغىلا ئۆلۈك ساردەك پوكلا چۈشتى. ھاشىر كاپىتان:

— چىق، داۋۇت، سەن كونا ئۇچقۇچىغۇ، — دېدى. مەنمۇ ئىككىلەنمەيلا ئايروپىلانغا ئىرغىپلا چىقتىم ـ دە، ھەيدىدىم، ئايروپىلان ئاسمانغا قۇشتەك يېنىكلا چىقىپ كەتتى، ئاسمانغا چىقىۋالغاندىن كېيىن بىزمۇ بوش كەلمەيمىز ـ دە، شىخودىكى، چەپەيزىدىكى گومىنداڭنىڭ سان ـ ساناقسىز پوتەيلىرىنى ئوققا تۇتۇپ كۆلىنى كۆككە سورۇۋەتتۇق...

— شۇمۇ قىزىق گەپ بوپتۇمىش، قىزىقچى بولساڭ ئادەمنى كۈلدۈرۈپ، ئۈچەيمنى ئۈزۈۋەت، — دېدى ھېيۋىز لايچى نۆۋەت ئېلىپ.

— ئۈچەيمىزنى ئۈزۈۋېتىپ ئۆلتۈرۈپ قويۇشما بىزنى يەنە، — دېدى جەڭچىلەردىن بىرسى.

— قورقما، يەنە بىر قىزىق گەپ بىلەن ئۇلاپ قويىمىز، — ھېيۋىز لايچى گېپىنى باشلىدى، — غۇلجىدا لەنجۇشاڭنى ئالالمايۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرى، ئالدىمىزدىكى چوڭ پوتەي ئەجدىھادەك ئوت چېچىپ تۇرىدۇ. پوتەينى پارتلىتىمەن دەپ نى ـ نى يىگىتلەر ئۇ دۇنياغا كەتتى. ئىچىم تىتىلداپ كېتىۋاتىدۇ يا كوماندىر ماڭا رۇخسەت قىلمايدۇ، ئاخىر ئۇ:

— ھېيۋىز، سەن بارمىساڭ بولمىدى، — دېدى ئۇمىدلىك كۆزلىرىنى ماڭا تىكىپ تۇرۇپ، — تۆت بومبىنى قول ياغلىقىم

بىلەن چىگىپ ماڭدىم. پوتەيگە يېقىن باردىم ـ دە، كەلتۈرۈپ تۈرۈپ بىر ئېتىپتىكەنمەن، پوتەي دېگىنىڭ كۆلدەك توزۇپ كەتتى. بىر چاغدا قارىسام، ئىككى گومىنداڭ ئەسكىرى ئاسمانغا ئۈچۈپ چىقىپ كېتىۋاتىدۇ. بىرسى ئورۇق، بىرسى سېمىز، سېمىزى ئۈستىدە، ئورۇقى ئاستىدا...

— پاھ... سېمىزى يېنىك ئىكەن ـ دە...

— يېنىك بولمىغان بىلەن — دېدى ھېۋىز لاپچى چىرايىنى ئۆزگەرتمەي، ئۇ قوش قاناتلىق ئىكەن. ئۈستىدىكى سېمىزى ئورۇقىدىن سورىدى:

— ھەي، بۇ كىمنىڭ بومبىسىدۇ؟

ئورۇقى جاۋاب بەردى:

— سەن تېخىچە بىلمىدىڭما، بۇ ھېلىقى ھېۋىز باتۇرنىڭ ئاتقان بومبىسى ئەمەسمۇ؟!

— شۇ... مەنمۇ ھېۋىزنىڭكىمىكىن دېۋىدىم، ئۇنىڭلا بولسا، بىز مۇشۇنداق بولاتتۇق.

جەڭچىلەر تېخىمۇ قاتتىق كۈلۈشتى، سۆز ئارىلىقلىرىدىمۇ كۈلۈشتى، بەزىلەرنىڭ كۈلىۋېرىپ، مەيدىسى ئاغرىپ كەتتى، بەزىلەر تېلىقىپمۇ قالدى. كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاپ، سىرتتىن كىرگۈچىلەر كۆپەيدى. بىر ۋىزۋوت يېتىپ ـ قوپىدىغان زېمىلانكا ئىچى يۈزدىن ئوشۇق ئادەم بىلەن تولۇپ كەتتى.

— سەن تاۋۇز تىلىپ ساتىدىغان باققالدەك، پارچە ـ پۇرات ئوقەتچى بولۇپ قاپسەن، — دېدى داۋۇتجان قىزىقچى.

— قېنى، سېنىڭ توپلاپ ساتىدىغان ماللىرىڭنى كۆرۈپ باقايلى، — دېدى ھېۋىز لاپچى.

— بىر كۈنى غۇلجىدىن تېلېگرامما كېلىپ قالدى، — دېدى داۋۇتجان قىزىقچى، — ئوقۇسام، مېنى قۇربان ھېيت نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلىپ بەرسۇن، دەپ چاقىرتقان تېلېگراممما ئىكەن. بوپتۇ، بارسام باراي، دېدىم ـ دە، ھېيت كۈنى تاڭ سەھەردە ئايروپىلان بىلەن باردىم. ئايرودورۇمدا ئايدۇكېرىم

ئابباسوف ئالدىمغا چىقىپ تۇرۇپتۇ:

— سېنى يېتىپ كېلەلمەسمۇ دەپ ئەنسىرىدۇق، ھەرھالدا ۋاقتىدا كەلدىڭ، ماڭايلى، پۈتۈن جامائەت ساڭىلا قاراپ تۇرىدۇ، — دېدى ئابباسوف خۇشال بولۇپ. مەدرىسەنىڭ ئالدىغا كەلسەك، راست دېگەندەكلا جامائەت مېنىڭ يولۇمغا تەلمۈرۈپ قارىشىپلا تۇرۇپتىكەن. مېنى كۆرۈپ چاۋاك چېلىشىپ كەتتى. مېنىڭ ئىمامەتچىلىكىمدە ناماز باشلاندى... ئەسسالامۇئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللا، دەپ ئوڭ يېنىمغا قارىسام، ئەخمەتجان ئەپەندىم، ئىسھاقبېك، رەخىمجانلار ئولتۇرۇپ كېتىپتۇ، ئەسسالامۇئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللا، دەپ سول يېنىمغا قارىسام، موڭغۇل دىۋىزىيون، شىبە ئىسكادرونىنىڭ كوماندىرلىرى سەللىلىرىنى ئوراپ ئولتۇرۇشۇپتۇ...

زېمىلانكا ئىچى كۈچلۈك كۈلكە ـ قىيقاستىن تىترەپ كەتتى.

— بوپتۇ، قىستاپ تۇرۇۋالدىڭلار، ئۈچەيلىرىڭلارنى ئۇلاپ قويسام قوياي، — دېدى ھېۋىز لاپچى، — ئەمما يەنە ئۈزۈلۈپ كەتسە مەن تۆلىمەيمەن.

— بولدى، بىزگە ھېساب.

— بىر كۈنى پولكوۋنىك نىزامىدىننىڭ ئېتىنى سۇغارغىلى ماناس دەرياسى بويىغا چۈشتۈم، ئات ئاچ كۆزلۈك بىلەن راسا سۇ ئىچىۋاتاتتى. بىردىنلا ئۇ قاتتىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ پىلىموتىدىن ماڭا قارىتىپ ئاتقان ئوقلىرى ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى. قولۇمدىكى قامچىنىڭ دەستىسى ئىرغايدىن ئىدى، كەلگەن ئوقلارنى قامچا دەستىسى بىلەن بىرمۇبىر توك، توك، توك، توك، توك... ئۇرۇپ چۈشۈرۈۋەتتىم. ئاتنى خاتىرجەم سۇغىرىپ قىرغاققا چىقىپ كېتىۋاتسام، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يەنە ماڭا قارىتىپ پىلىموتنى قويۇۋەتتى... شۇنداق قارىغۇدەك بولسام، بىر كىچىك بالا ئەپكەشتە سۇ ئېلىپ كېتىۋېتىپتۇ، ئاتتىن ئېگىشىپلا بىر چېلەكنى ئېلىپ، سۇيىنى تۆكۈۋېتىپ

بېشىمغا كىيىۋالدىم. ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار چىپىلەككە داراڭلاپ تېگىپ، توكۇرلاپ يەرگە چۈشۈپ كەتتى.

لاپچىلىق ـ قىزىقچىلىقلار راسا قىزىپ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاغدا، بۇ يەردىن خېلىلا نېرىدىكى زېمىلانكىدا — باتالىيون ئىشتابىدا — گايىتنىڭ ئالدىدا بېشىنى تۆۋەن ساڭگىلىتىپ ۋىزۋوت كوماندىرى مەخەت تۇراتتى. گايىت قاتتىق چېچىلغان، ئۆسكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرى تىترەپ كەتكەن... ئۇ ئۆزىنى بىلمىگەن هالدا ئۇياق ـ بۇياققا ماڭاتتى، مەخەتنىڭ ياقىسىدىن ئالاتتى، قولىنى كۆتۈرەتتى، بىراق قۇلىقىنىڭ تۈۋىدىكى تاتۇققا كۆزى چۈشەتتى ـ دە، قول تەگكۈزۈشتىن يالتىياتتى.

— سەن ئادەم ئەمەسسەن! ... ئېشەكسەن، ئېشەكتىنمۇ بەتتەرسەن... — گايىتنىڭ كۆك كۆزلىرى دەھشەتلىك يانغان، تىكەنلەشكەن سېرىق ساقال ـ بۇرۇتلىرى تىترەيتتى.

مەخەت ئۆز ئىقرارىنى يەنە دۇدۇقلاپ سۆزلەپ چىقتى.

— شۇنچىلىك بولۇپ كەتكەن بولساڭ، ماڭا دېسەڭ بولمامدۇ، هەي بۇقا! ... مەن ساڭا نى ـ نى چوكانلارنى تېپىپ بەرمەيتتىممۇ...

مەخەتنىڭ كەينىدە مىلتىق تەڭلەپ تۇرغان جەڭچى كۈلۈۋېتىشكە تاس قالدى.

— راست، مەن جەزمەن تېپىپ بېرەتتىم، — دېدى گايىت كۆزلىرىنى ئالايتىپ.

مەخەتنىڭ لەۋلىرى ئاران مىدىرلىدى:

— مەن يېڭىلدىم، تۈگەشتىم... يولداش كوماندىر.

— يېڭىلدىم، تۈگەشتىم؟ ... نېمە دەۋاتىسەن؟ ئەمدى پۈتۈنلەي بەربات بولدۇڭ ...

رەسۋايى گۇناھ ئۇنىڭ بېشىنى كۆتۈرگۈسىز ساڭگىلاتقانىدى.

— قانداق، كۆڭلۈڭنىڭ كەينىگە كىرسەڭ، ئاپىرىپ چۆللەرگە تاشلامدىكەن؟ — ئۇ مەخەتكە مىلتىق تەڭلەپ تۇرغان جەڭچىگە

قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ھەيدە! قاماپ قوي بۇ شەرمەندىنى! ...

ئۇنى ھەيدەپ چىقىپ كەتتى، باتالىيون كوماندىرى تىترەپ كەتكەن قوللىرى بىلەن بىر ئورام تاماكىنى تەسلىكتە يۆگىدى. ئۇنى تۇتاشتۇرۇپ، قاتتىق - قاتتىق شوراپ چەكتى ۋە بىر مىنۇتتىلا كىچىككىنە قالغان قالدۇقىنى يەرگە تاشلاپ، دەسسەپ ئۇچۇردى - دە، ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ بېشى قايااتتى، كۆزلىرى ئىمىر - چىمىر قىلاتتى، سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، پولك ئىشتابىغا قاراپ، قەدىمىنى يوغان - يوغان ئېلىپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ پولك ئىشتابىغا كىرىپ، يۈز بەرگەن ۋەقەنى بايان قىلغاندا، پولك كوماندىرى نىزامىدىن ئۆزىگە ئوخشاش جىددىيلىككىمۇ چۈشمەي، غەزەپلەنمىگەندەك، تەمكىن ئولتۇرۇپ، سوئال سوراشقا باشلىدى:

— ئۇ خەنزۇ قىزى قەيەردە تۇرىدىكەن؟

— بىزنىڭ ئايغىمىزدىكى جاڭزىدا، بىر ئائىلىنىڭ يالغۇز قىزى ئىكەن.

— قىز ئۆيدە يالغۇزمىكەن؟

— ياق، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى ئۇ، — ئۆيدە قىزنىڭ دادىسى، ئانىسى بار ئىكەن.

— خوش؟

ۋەقەنى تەپسىلىيرەك سۆزلەشكە باشلىدى ئۇ:

— مەخەت بارغاندا، ئۇ ئائىلىدىكىلەر ئۇنى قىزغىن قارشى ئاپتۇ، مېھمان قىپتۇ. قىزى ئۆيغۇرچىنى ياخشى سۆزلىگىنى ئۈچۈن، دادىسى بىلەن ئانىسى قىزىنى يالغۇز قالدۇرۇپ، دالان ئۆيگە چىقىپ كېتىپتۇ. جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دېگەندەك، بۇ مەخەتكە ياخشى پۇرسەت بوپتۇ. مەخەت پوخورلۇق قىلىپ، قىزنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى تۇتۇشقا باشلاپتۇ. قىز ئۇنىڭ نىيىتىنى بىلىپ نېرىراق ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ ئاخىر قىزنى مەجبۇرىي كارىۋاتقا بېسىپتۇ... قىز تېپچەكلەپ ۋارقىراپ

كەتكەندىن كېيىن، دادىسى بىلەن ئانىسى ئالاقزادە بولۇشۇپ يۈگۈرۈشۈپ كىرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن مەخەت ئىككىسىگە تاپانچىسىنى تەڭلەپ، دالان ئۆيگە ھەيدەپ چىقىپتۇ ـ دە، قىزنى قاچۇرۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن، دادىسىنىڭ يانپىشىغا ئېتىپ، ئۇنى ئورنىدىن قوپالماس قىلىپ قويۇپتۇ، ئانىسى بۇ ھالنى كۆرۈپ ھوشىدىن كېتىپتۇ. سارايدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ چىققان قىزنى مەخەت خۇددى سار چۈجىنى ئالغاندەك بىر قولى بىلەن كۆتۈرۈۋېلىپ، ساراي ئۆيگە ئەكىرىپتۇ ـ دە، مەقسىتىگە يېتىپتۇ...

— ئۆزى ئىقرارمۇ؟

— ئىقرار.

— ھەممىسىنى بوينىغا ئالدىمۇ؟

— مېنىڭ ئېيتقانلىرىم ئۇنىڭ ئەينەن ئۆز سۆزى، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى گايىت دەرھاللا، — ئۇرۇشلاردا باتۇرلۇق كۆرسىتىپ جىنايىتىنى يۇسام، دەيدۇ.

نىزامىدىن ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى:

— ئۇنداق جىنايەت ئۆتكۈزمەيمۇ ھەممە جەڭچى باتۇرلۇق كۆرسىتىۋاتىدۇ، — دېدى نىزامىدىن ۋە ئۇنىڭ چىرايى بىردىنلا جىددىي تۈس ئالدى، — بىز ئىنقىلابىمىزنى ساغلام ئېلىپ بېرىشىمىز كېرەك!

— ئۇ ئۆزىمۇ قوش ئوردېنلىق — «باتۇرلۇق»، «پىدائىي» لىق ئوردېنلىرى ئالغان... ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ھەممە قىلمىشلىرىنى راستچىللىق بىلەن تولۇق بايان قىلدى.

نىزامىدىن يېنىپ كەتكەن سۇرلۇك كۆزلىرىنى گايىتقا تىكىپ تۇرۇپ:

— ئېمە دېمەكچى بولىسىز؟ كەچۈرۈم قىلىش كېرەك، دېمەكچىمۇسىز، — دېدى.

— كەچۈرۈم قىلمىغان تەقدىردىمۇ، ھەرھالدا... — گايىتنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى.

نىزامىدىن كېسىپ ئېيتتى:

— بىھۇدە ئۇرۇنماڭ، بىزنىڭ ئارمىيەمىزنىڭ شەنىگە ھېچكىم داغ تەگكۈزەلمەسلىكى كېرەك ھەم تەگكۈزەلمەيدۇ! ئارمىيەمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى، ساپلىقىنى قوغدىشىمىز كېرەك! بىلىشىڭىز كېرەككى، ئارمىيە ئىنتىزامى، كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئۈلگىلىك ئەخلاق - پەزىلىتى ئۇنى مەڭگۈ ئۆرە تۇرغۇزالايدۇ ۋە ياشنىتالايدۇ، كۆكسى ئوردېن - مېداللار بىلەن تولغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆلۈمگە مەھكۇم!

— يولداش پولكوۋنىك، يەنە بىر ئىش بار.

— خوش؟

— بۇ ئىشنى نادەممۇ بىلەتتىكەن...

— نېمە! ... — نىزامىدىن بېشىنى ھەرە چاققان ئادەمدەك ئىتتىك كۆتۈردى، — مەسىلە ئۆتۈشتىن ئالدىنمۇ؟

— شۇنداق، يولداش پولكوۋنىك، — گايىت ۋارىسجاندىن ئاڭلىغانلىرىنى ئېيتتى، — مەخەت بۇ ئىشقا نادەمنى سايە قىلغان، بىللە بېرىپ ئوينايلى، دېگەن.

نىزامىدىن تېز - تېز سوئال قويۇپ تۇراتتى:

— نادەمچۇ؟

— نادەم دەسلەپتە ماقۇل دېگەن...

— خوش؟

— كېيىن يېنىۋالغان، مەخەت: سەن بارمىساڭ مەيلى، ئۆزۈم بېرىۋېرىمەن دېگەن، نادەم قۇلاق يوپۇرۇپ يۈرگەن، سۈكۈت قىلغان.

— نادەم ئۆزى ئىقرارمۇ؟

— مەن ئۇنى بارماس دەپ ئويلاپتىمەن، دەيدۇ.

— سىزنىڭ پىكرىڭىز قانداق؟

— مېنىڭچە، ئەگەر نادەم ئۇنىڭ شەرمەندە نىيىتىنى ئىشتابقا ۋاقتىدىلا مەلۇم قىلغان بولسا، ئۇ ئىشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولاتتى.

— ئېھتىمال.

— مېنىڭچە، نادەمنىمۇ جازالاش كېرەك.

— شۇنداق، لېكىن نادەمنى جازالىغاندىمۇ، بەربىر ئۇنىڭ جىنايىتى يېنىكلەپ قالمايدۇ.

— شۇنداق، يولداش پولكوۋنىك.

— لېكىن، نادەمنىڭ بىپەرۋالىقى، سەپداشلىرىغا مەسئۇل بولماسلىقى جازالىنىشى كېرەك، ئۇنىڭغا بىر ئايلىق قاماق جازاسى بۇيرۇڭ! باشقا گەپ يوق، قايتىڭ!

— خوپ بولىدۇ، يولداش پولكوۋنىك!

ئەتىسى پۈتۈن پولك سەپكە تىزىلدى. پولك ئىشتاب باشلىقى مەخەتنىڭ قىلمىشىنى ئوقۇشقا باشلىدى. مەخەت سەپ ئالدىدىكى مەيداندا كاكارى، پورىپۈرچىك ئۇنىۋانى ۋە مەيدىسىدىكى ئوردېنلىرى يۇلۇۋېلىنغان ھالدا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۆرە تۇراتتى، مىڭلىغان كۆزلەردىن چاچرىغان غەزەپ، ئېچىنىش ئۇچقۇنلىرى ئۇنىڭ كۆكرىكىگە تەگمەكتە ئىدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى: ھەربىي ـ سىياسىي جەھەتتىن جىنايەت ئۆتكۈزسەمچۇ كاشكى... دەپ ئۆزىگە ئۆزى ئېچىناتتى، پۇت ـ قوللىرى بارغانسېرى دەرمانسىزلىنىپ باراتتى. نۇرسىز كۆزلىرىگە دەھشەتلىك قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولاتتى...

جەڭچىلەردە بارغانسېرى ئېچىنىش تۇيغۇلىرى يېنىشقا باشلىدى: قانلىق جەڭلەردە بىرنەچچە يىل بىللە بولغان، ئۇرۇش بورانلىرى ئۇنى ئۇچۇرۇپ كېتەلمىگەن، تالاي ـ تالاي كۈنلەرنى ئاچ ـ توق ئۆتكۈزگەن، ئۇيقۇسىرىغان، ئۇتقا كىرگەن، سوغا چۈشكەن، يارىلانغان... لېكىن جەڭگىۋار سەپتىن قالمىغان، بەلكى سەپنىڭ ئالدىدا ماڭغان، «باتۇرلۇق» ئوردېنى ئۇنىڭ كۆكسىگە ئاسانلىقچە ئېسىلمىغان، ئۇ بىر قېتىم دۈشمەن قولىغا تىرىك چۈشۈپ كېتىپ، پۈتۈن قىسىم ئۇنىڭدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ تۇرغاندا، ئىككى دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپ، بىر مىلتىق، بىر تاپانچىنى غەنىيمەت ئېلىپ سەپكە يېنىپ كەلگەن،

جىڭدىكى ئۇرۇشتا يالغۇز ئۆزى گومىنداڭنىڭ چوڭ پوتىينىنى پارتلىتىپ، قىسىمنىڭ ئىلگىرىلىشىگە يول ئاچقان. شىخو ئۇرۇشىدا ئۈچ يېرىگە ئوق تېگىپ ئېغىر يارىلانغان، ساقايغاندا، دوختۇرلار، كوماندىرلار ئارقا سەپتە ئىشلەشنى تاپشۇرسىمۇ، ئۇنىماي، جەڭگىۋار سەپكە — ئۇرۇش ئىچىگە يېنىپ كەلگەن... تېخى ئۇ داڭلىق ناخشىچى، ئۇسسۇلچى، خوش چاقچاق - دورامچى ئىدى، نۇرغۇن قۇشلار ئاۋازىدا سايراپ، تالاي قېتىم رازۋېدكىغا چىققان... جەڭچىلەر قەلبىدە ئۆچمىگۈدەك قىزىقچىلىقلىرى بىلەنمۇ ھەممە ئۇنى «مەخەم - مەخەم» دېيىشەتتى. مانا بۇ ئىشلار كوماندىرلارغىمۇ، جەڭچىلەرگىمۇ بەش قولدەك ئايان، شۇ ئىشلار ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىغانىدى.

شۇنچە ياخشى جەڭلەرنى قىلغان بىر جەڭچىنىڭ كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرىپ، بىردەملىك، قىزىل لاتا كۆرۈنگەندەك قوزغالغان ھېسسىياتىنى باسالماي، ئۆزىنى بەربات قىلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يېتىشىگە سەپداشلىرى قانچە قايغۇرسىمۇ، ئېچىنسىمۇ، لېكىن بۇ ئېچىنىش - قايغۇرۇش ئۇنى ئاقلىيالمايتتى، قۇتقۇزالمايتتى ۋە ئىنسانلارنىڭ ئىپپەت - نومۇسىنى ھىمايە قىلىدىغان، قوغدايدىغان قانۇندىن ئۈستۈن تۇرالمايتتى.

پۈتۈن مەيدان ئاجايىپ سۈرلۈك تۈس ئېلىپ، ئېغىر سۈكۈتتە تۇراتتى. ئادەملەر نەپرەتلىنىۋاتسىمۇ، قايغۇرۇۋاتسىمۇ، ئېچىنىۋاتسىمۇ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئەھمىيىتى يوقتەك قىلاتتى. رەسۋايى جىنايەتنىڭ ئۆلۈمگە مەھكۇم ئىكەنلىكىنى ھەممە بىلەتتى ۋە شۇنداق ھۆكۈمنى ھەممىسىمۇ ھىمايە قىلاتتى! ھۆكۈمنى ھىمايە قىلىسەن، ئەمما كۆزۈڭدىن ياش قۇيۇلىدۇ، قۇيۇلغاندىمۇ، ئوتتەك قىزىق ياشلار قۇيۇلىدۇ! ...

راستىلا مەخەت ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى.

ئۆز باتالىيونىنىڭ ئالدىدا تۇرغان گايىتنىڭ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش كەلدى... بۇلار ئەمەس، كۆزلىرىگە ياش كەلگەنلەر

كۆپ، لېكىن كۆز ياشلىرىنى يوشۇرۇپ قالغىلى بولمايتتى، بۇلدۇقلاپ چىقىپ تۇرسا قانداق قىلىسەن؟ تېخى ئەنە شۇ دەھشەتلىك ھۆكۈمنى ئوقۇغان مايورمۇ كۆز ياشلىرىنى توختىتالمايلا، يۈزىنى تەتۈر ئۆرۈپ تۇرۇۋالدۇغۇ، ئۇ مەخەتنى نەچچە قېتىم مۇكاپاتلىغان، ماختىغان، ئالقىشلىغان، ئوردېن تەقدىم قىلغان بۇيرۇقلارنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ تۇرۇپ ئوقۇغان ئەمەسمىدى...

شۇنداق قاتتىق ئىنتىزام گايىتنى ۋە ئۇنىڭ كەينىدە تۇرغان جەڭچىلەرنى تىنىك تۇرغۇزۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئۇ بىلىپ تۇرسىمۇ، ئەمما مەخەتنىڭ تاتارغان يۈزىنى كۆپرەك كۆرۈۋېلىشنى ئىستەيتتى.

مەخەت بېشىنى كۆتۈرۈپ سەپداشلىرىغا ئاخىرقى قېتىم بىر قارىدى... ئۇ مېنىڭدىن ئىبرەت ئېلىڭلار دەپ سۆزلىمەكچىدى، ئەمما سەپداشلىرىنىڭ كۆزلىرىدىكى مۆلدۈرلەپ تۇرغان ياشلارنى كۆرۈپ، سۆزلەشتىن يالتايدى. ئۇ پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ، قەدەملىرىنى خۇددى ئىسترويدىكىدەك تەكشى، رەتلىك يۆتكەپ ماڭدى. ئەنە ئۇ كېتىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۆمرى بارغانسېرى قىسقارماقتا، جەڭچىلەر ئۇنىڭ كەينىگە بىر قايرىلىشنى شۇنچە كۈتمەكتە... لېكىن، ئۇ قايرىلىپمۇ قويمىدى.

ئارىدىن ئون بەش مىنۇت ئۆتكەندە، تارقىلىشىپ ئۆز زېملانكىلىرىغا ئۈن - تىنسىز كىرىپ كېتىۋاتقان جەڭچىلەر كەينى - كەينىدىن ئېتىلغان ئۈچ پاي ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىدى.

*　　*　　*

ئۈستى چېدىرچە يېپىلىپ، قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان ئۆيگە ئوتتۇرا يۈزلىنىش قوماندانلىق ئىشتابىغا كىرىپ كەلگەن پولكوۋنىك بوسۇغا ئاتلاپلا ھۆرمەتتە تۇرۇپ چاس بەردى:

— سالام يولداش گېنېرال لېيتېنانت، چاقىرتىشىڭىز

بويىچە كەلدىم !

مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېكمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چاس بەردى:

— سالام، يولداش نىزامىدىن !

ئىككىسى قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە قىزغىنلىق بىلەن ئۇزاققىچە بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى سىلكىشتى. نىزامىدىن ئاندىن ياش قوماندان بىللە كەلگەن باش ئىشتاب خىزمەتچىلىرى ئوتتۇرا يۈنىلىش ئىشتابىدىكىلەر بىلەن كۆرۈشتى. ئىسھاقبېك يەنىسخەيدە تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ تۇرمۇشى، ھەربىي دەرس، ھەر خىل مەشىقلەر، جەڭچىلەرنىڭ دەم ئېلىش ـ كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى توغرىسىدا سورىدى، نىزامىدىن تەپسىلىي جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، ئىسھاقبېك:

— دەرس سائىتىنى كۆپەيتىڭلار، مۇزاكىرىنى جەڭچىلەرمۇ، كوماندىرلارمۇ ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن، ھەرقايسى جايلاردا قىلىنغان ئۇرۇش ـ ھۇجۇملاردا بارلىققا كەلگەن تەجرىبىلەر، ئاچچىق ساۋاقلار بىلەن بىرلەشتۇرۇپ مۇزاكىرە قىلسۇن. تىنچلىق بىتىمى ئىمزالانغىنى بىلەن شىنجاڭ ھازىر تىنچ ئەمەس، گومىنداڭ تىنچ ياتقىنى يوق، بىزگە قارشى قۇتراۋاتىدۇ، سۇيىقەستلىك پىلانلارنى تۈزۈپ ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ... بۇ ئىشتا ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسى ئاق يۈزلۈك رولدا، يەنى سەھنە كەينىدىكى ئادەم رولىدا. شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ قوماندانى قارا يۈزلۈك رولدا ئويۇن كۆرسىتىۋاتىدۇ، — دېدى.

ئىسھاقبېكنىڭ سۆزى ئۈزۈلۈپ قالدى، كۇتكۇچىلەر تاماق ئېلىپ كىرىشتى. ئۈستەل ئۈستىگە سۇيۇقئاش، ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئىككى تاۋاق گۆش ۋە سەيلەر قويۇلدى. گېنېرال لېيتېنانت دېرىزىگە قويۇپ قويغان يوغان سومكىسىدىن ئىككى بوتۇلكا قىزىل ھاراق ئالدى.

— مەن سىلەرگە ئاران ئىككى بوتۇلكا ئېلىپ كەلدىم، — دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ، — ياخشى ۋىنو، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى

ئاچىدۇ، كەيپىنى كۆتۈرىدۇ، ئاز ـ ئازدىن بولسىمۇ ئىچەيلى.
رومكىلار كۆتۈرۈلدى، ئىسھاقبېك يەڭلىرىنى تۇرۇۋېتىپ، ئىشتىھا بىلەن گۆش يېيىشكە تۇتۇندى.
— سۇيۇقئاش قىلغۇچە، چۆپنىلا ئەكىرگەن بولساڭلار تېخىمۇ ياخشى تاماق بولاتتىكەن...
— قىرغىز نېرىنى بولسا، سىزنىڭ جېنىڭىز يايراپ كېتەر ئىدى...
— ئۇغۇ شۇنداق، بىراق قىرغىز نېرىنىغا ۋاقىت كۆپ كېتىدۇ، قازاق نېرىنى ئېتىش ئوڭايراق.
نىزامىدىن سەيدىن ئىككى چوكا ئالدى ـ دە، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان تاماق — سۇيۇقئاشنى ئىچىشكە باشلىدى.
تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، بۆلۈمدە ئىسھاقبېك بىلەن نىزامىدىن يالغۇز قالدى. باش قوماندان قولىنى ئېرتىپ بولۇپ، ئىنچىكە قارا بۇرۇتىنى ئىككى بارمىقى بىلەن بىرنەچچە قېتىم سىلاپ قويدى ـ دە:
— خوش، گېپىمىزگە كېلەيلى، — دېدى ئۇ ئۇستەلگە يېقىن ئولتۇرۇپ، — دېمەك، گومىنداڭ يوشۇرۇن ھەرىكەتكە ئۆتتى، بىزنى پارچىلاشنى، ئۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىزنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇشنى قەستلەۋاتىدۇ. دەرۋەقە، ئۇنىڭ شۇنداق قىلىشىغا بەزى ئاساسلارمۇ بار، ئوسمان ئالتاينىڭ ۋالىيلىقىنى ئىشلىمەي، كۆكتوقايغا بېرىپ يېتىۋالدى...
— ئادەم ئەۋەتىلگەن ئەمەسمىدى؟ — دەپ سورىدى نىزامىدىن.
— ئەۋەتىلگەن، نەتىجە چىقمىدى، ئۇ يەنىلا كەلمەيۋاتىدۇ، دېمەك ئۇ ئاينىدى، ئالتاي ۋالىي مەھكىمىسىدە ھەم باشقا ئىدارىلەردە ئىشلەۋاتقان خىزمەتچىلىرىمىزدىن ئۇنىڭ يېنىغا قېچىپ كېتىۋاتقانلارمۇ خېلى بار.
— ئۇنداقتا ئۇ ئاستىرتىن ئادەم توپلاۋاتسا كېرەك؟
— شۇنداق، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، ئۇ:

گېپىم گەپ بولىدىغان بىردىنبىر ئادەم مەن بولىمەن، دەپ ئويلاپتىكەن، لېكىن ئۇنىڭ ئويى دېگەن يەردىن چىقمىغاندىن كېيىن، دۇشمەنلەشكىلى تۇردى. ھازىر ئۇ ئۇمىدىنى گومىنداڭغا باغلاپ، ئۇنىڭدىن مەدەت كۈتۈۋاتىدۇ... ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇ ئىككى قېتىم ئۆز ۋەكىللىرىنى يوشۇرۇنچە ئۈرۈمچىگە ئەۋەتكەن ۋە ئۇلار جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشكەن. بۇ ئىشتا جانىمقان، خادىۋاڭلار پايپاسلاپ يۈرۈپ خېلىلا خىزمەت كۆرسىتىپتۇ ھەم ئوسمانغا شەخسىي سوۋغىلارنىمۇ ئەۋەتىپتۇ.

— دېمەك، گومىنداڭچىلار بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپتۇ - دە.

— شۇنداق.

ئىككىسى بىردەم جىم بولۇشۇپ قالدى. باش قوماندانىنىڭ قارچىغىنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى ئويچانلىق بىلەن بىر نۇقتىغا تىكىلدى. نىزامىدىنىنىڭ چىرايى تېخىمۇ سۇرلۇك تۈس ئالدى.

— ئالدىنقى سەپتە ئەھۋال قانداق، غەيرىي ئىشلار يۈز بېرىۋاتامدۇ؟

— ھازىر ئالدىنقى سەپلەردىمۇ گومىنداڭنىڭ قوترىشى، بىتىمگە خىلاپلىق قىلىش ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ، — دېدى نىزامىدىن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — ماناس دەرياسىدىن ئۆتۈۋاتقان ئىشپىيونلىرى كۆپىيىۋاتىدۇ، دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن ئۆتۈپ بۇ تەرەپتىكى چارۋا ماللارنى بۇلاپ كېتىش ۋەقەلىرىمۇ كۆرۈلدى، ئالدىنقى كۈنى شىخەنزىدىن بىر تۈركۈم ئىشپىيونلارنىمۇ قولغا چۈشۈردۇق. يېقىندا دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىنى بويىدىكى بىر كىچىك مەھەللىنى قورالاندۇرغانلىقىنى بايقاپ قالدۇق... مەن بۇ ئەھۋاللار ھەققىدە باش ئىشتابقا تېخى ئاخشام دوكلات تەييارلىغانىدىم.

— ئۇ يەردە قىسىم يوقمۇ؟

— ئۇ يەر بىزدىن ئۇتتۇز كىلومېتىر يىراقلىقتا، ئەمما ھەر

كۈنى بىر چارلاش ئەترىتى بېرىپ تۇرىدۇ.

— ئۇنداقتا يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلالايدىكەن، ئۇ يەرگە قىسىم ئەۋەتىڭلار ھەم دەرھال تېلېفون سىملىرى تارتىڭلار.

— مەن باش ئىشتابقا يازغان دوكلاتىمغا مۇشۇنداق تەلەپلەردىن بىرنەچچىنى يازدىم.

— ئوسماننىڭ بىزدىن ئايرىلىشى ئېغىر مەسىلە، شۇنداق دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇكى، ئۇ گومىنداڭدىنمۇ يامانراق، خەۋپلىكرەك دۈشمەن بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، — دېدى گېنېرال لېيتېنانت جىددىي تۇردە، — ئۇ ئۇزاق يىل گومىنداڭغىمۇ، شېڭ شىسەيگىمۇ تۇتۇق بەرمىگەن ئادەم، چۈنكى تاغلىق رايونلاردا ھەرىكەت قىلىشنىڭ ئېپىنى بىلىدۇ، يەر شارائىتى بىلەن پىششىق تونۇش، ئۇنىڭ ئۈستىگە قاپباس مۇپتى ئىسىملىك تەشۋىقاتچىسىنىڭ رولىنىمۇ سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ. ئۇ ئەسلىدە ئالاش - ئوردىچىلارنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، ئوسماننىڭ يېنىغا قېچىپ كېلىۋالغان، تەشۋىقات بىلەن خەلقنى ئازدۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەگەشتۈرۈپ بېرەلەيدۇ. ئوسمان بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى قوللىغان ھەم قاتناشقان، بىر ئىتتىپاقلىق - بىرلىكنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنىڭغا ئالتاينىڭ ۋالىيلىقىنى بەرگەن، دەلىلقان مۇئاۋىن ۋالىي بولغان، بولمىسا بىرىنچى ۋالىيلىق ھەقىقىي ئىنقىلابچى دەلىلقاننىڭ ئورنى ئىدى. ئۇ بۇنى بىلمىدى، ئازادلىق، دېموكراتىيەنى، خەلقنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتىنى ئويلىماي، ئۆزىنىلا ئويلىدى... مۇنداق ئادەمنى قانداقمۇ ھەقىقىي ئىنقىلابچى دېگىلى بولسۇن ؟ ! بەزىلەر ئۇنى ئۇزاق يىل ئۇرۇش قىلغان، دەيدۇ، شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭغا قارشى كۆپ يىل ئۇرۇش قىلغىنى راست، لېكىن ئۇ دېموكراتىك، كەڭ خەلق مەنپەئەتى كېپىللەندۈرۈلگەن ھاكىمىيەت قۇرۇش ئۈچۈن ئىنقىلاب قىلغانمۇ؟ دۇنيادا ئۆز خەلقىنى بۇلايدىغان، ئاياغ ئاستى قىلىدىغان ئىنقىلابچى بولامدۇ؟ ! ... ھازىر ئۇ ئۆز ماھىيىتىنى ئاشكارىلىدى.

گېنېرال لېيتېنانتنىڭ كىچىك كۆزلىرى ياندى، ئىنچىكە قارا بۇرۇتى غەزەپتىن تىترەپ، تولۇق كەلگەن يۈزى جىددىي تۈس ئالدى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە تامغا ئېسىلغان خەرىتىگە قاراپ تۇرۇپ قالدى. بېشىدىكى شەپكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇنى ھېچكىم ھەربىي ئادەم دەپ ئويلىمايتتى. ئۈچىسىدا ئىشچى كىيىمى، پۇتىدا ئوۋچىلار كىيىدىغان ئۇزۇن قونچلۇق ئۆتۈك، نىزامىدىن قوماندانىنىڭ شۇ تۇرقىغا سەپسېلىپ تۇرۇپ قالدى ۋە مۇنداق دېدى:

— ساۋەنىنىڭ ھاكىمىدىنمۇ چاتاق چىقىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىدىم؟

— شۇنداق، بۇ يۈز بېرىۋاتقان ئىككىنچى ئېغىر مەسىلە، ساۋەنىنىڭ ھاكىمى قالىبەكمۇ ئۆلىجان تېغىغا چىقىپ يېتىۋالدى، ئۇنىڭغىمۇ ئادەم ئەۋەتتۇق، چۈشەنمەيۋاتىدۇ، ئۇنىڭدىمۇ ئوسماندىكى نىيەتلەرنى يوق دېگىلى بولمايدۇ، ئۇنىڭ كۈچى چاغلىق دېگەن تەقدىردىمۇ، خۇددى چاشقان كىتىرلاۋەرسە، ئۇيقۇدا مەززە بولمىغىنىدەك، ھامان خاتىرجەمسىزلىك پەيدا قىلىدۇ، بۇمۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان مەسىلە بولۇپ قالدى. تولۇقسىز خەۋەرلەرگە قارىغاندا، گومىنداڭنىڭ قوتۇبىدا تۇرۇشلۇق سەككىزىنچى پولكى بىلەن قالىبەكنىڭ مۇناسىۋەتتە بولۇۋاتقانلىقى سېزىلىۋاتىدۇ. يەنە قاراشەھەر تاغلىرىنىڭ ئىلى بىلەن تۇتىشىدىغان تاغ ئاغزىدا مۇنداق ۋەقە بولۇپ ئۆتتى: پۈتۈنلەي موڭغۇللاردىن تۈزۈلگەن ئۈچ يۈز كىشىلىك بىر ئەترەت بىزنىڭ ئۇ يەردىكى قىسىملىرىمىزغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن، بىزنىڭ قىسىملىرىمىز بىرلا ھەيۋە بىلەن ئۇلارنى پۈتۈنلەي تەسلىم قىلدۇرغان، ئۇلارنىڭ ئىقرار قىلىشىچە، بۇ ھۇجۇمنى گومىنداڭ تەشكىللىگەن بولۇپ، ئىلىدا قىزىل پاچاقلار بۇتلىرىڭلارنى چېقىۋاتىدۇ، موڭغۇللارنى دىندىن چىقىشقا زورلاپ قىيىن ـ قىستاققا ئېلىۋاتىدۇ، ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇش ھەققىڭلار يوقمۇ... دەپ ئەۋەتكەن.

— مىللىي بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىپ، پاراكەندىچىلىك سېلىش، مىللەتلەرنى پارچىلاشنى قەستلەۋېتىپتۇ ــ دە، — دېدى نىزامىدىن.

— ئۇرۇشتا تاقابىل تۇرالمىغاندىن كېيىن، شۇنداق قىلىۋاتىدۇ، بۇ كونىدىن قالغان ئۇسۇل، تارىختا ئەكسىيەتچىلەر ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باشقۇرۇشتا «ئۆز يېغىدا ئۆز گۆشىنى قورۇش» ئۇسۇلىنى قوللانغانىدى، شۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىۋاتىدۇ ــ دە...

— سەگەك بولۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ، — دېدى نىزامىدىن، — ھەربىي مەشغۇلاتنى كۈچەيتىشتىن سىرت، سىياسىي خىزمەت ۋە كومىسسارلار خىزمىتىنى كۈچەيتمەي بولمىغۇدەك، ئومۇمىي تەلىم ــ تەربىيە نۇقتىسىدىن سىياسىي خىزمەتكە يۆتكىمەي بولمايدۇ.

گېنېرال ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى ــ دە، مۇنداق دېدى:

— بولۇپمۇ شىمالىي فىرونت رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىش كېرەك، بۇ ھازىرقى ۋەزىيەتنىڭ تەلىپى. بىز باش ئىشتابتا مۇزاكىرە قىلىپ، ئەخمەتجاننىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، سىزنى شىمالىي فىرونت ئۈچىنچى پولكقا يۆتكىدۇق، مانا سىزگە چۈشۈرۈلگەن بۇيرۇق!

نىزامىدىن ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ:

— تەييارمەن، يولداش گېنېرال! — دېدى.

— رەھمەت، ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ.

نىزامىدىن ئورنىدا ئولتۇردى ــ دە، ئىسھاقبېك سۆزنىڭ كونۋېرتنىڭ ئاغزىنى ئاچماي، ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىدى. باش قوماندان، ئوسمان رەسمىي قوراللىق قارشىلىششقا ئۆتسە، ئۈچىنچى ئاتلىق پولكنىڭ ئۇنىڭغا قارشى ئاساسىي كۈچ بولۇپ قالىدىغانلىقىنى، بىراق ھازىر ئۈچىنچى ئاتلىق پولكتا ئىنتىپاقلىقنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى، ھەربىي تۈزۈم ــ ئىنتىزامنىڭ كۆرۈنەرلىك بوشاشقانلىقىنى، قورال ــ ياراغ،

ئات ـ ئۇلاغلار ۋە ئىقتىسادىي ھېسابىاتنىڭ يوقلۇقىنى، قىسىمدا باشباشتاقلىقنىڭ، يۇقىرىنىڭ بۇيرۇق ـ يوليورۇقلىرىنى ئاڭلىماسلىقنىڭ باش كۆتۈرۈلۈۋاتقانلىقىنى، ئۇ يەرگە بېرىپ جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەپ، قىسىمنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ لازىملىقىنى ۋە ئاخىرىدا مۇشۇ خىزمەتلەرنى ئىشلەشنىڭ دۇشمەننى يوقىتىشتىنمۇ ئەھمىيەتلىك خىزمەت ئىكەنلىكىنى بىرمۇبىر چۈشەندۈرۈپ ئۆتتى ھەم ئۇ يەرگە تېز يېتىپ بېرىشنىڭ، ئۇچ كۈنلۈك تەييارلىقتىن كېيىن يولۇپ كېتىشنىڭ كېرەكلىكىنى ئېيتتى.

ئىزامىدىن پولك ئىشتابىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، نېمىشقىدۇر مەيۈسلەنگەندەك بولدى، پولكتىكى ئەللىكتىن ئوشۇق كوماندىرنىڭ مىجەز ـ خۇلقى، ئۇرۇش قىلىش سەنئىتى ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان. ھەتتا ھەربىر جەڭچىنىڭ دېگۈدەك قانداق ئىسىل خىسلەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكى ۋە قانداق نۇقسانلىرى بارلىقىمۇ ئۇنىڭغا روشەن. ئۇ نىلقا تاغلىرىدا ھەربىكەتلىنىپ يۈرگەن چاغلىرىدا مۇشۇ پولكنىڭ ئاساسى پەقەت ئەللىكلا پارتىزان ئىدى. كېيىن بۇلاق ئىبقىنلىرى دەريالارغا قوشۇلغاندەك، ئىككى يۈزگە، ئۇچ يۈزگە، بەش يۈزگە يېتىپ، بارغانسېرى كۆپىيىپ ئۇلغايغان ... دەھشەتلىك ئۇرۇش بورانلىرى ئەنۋەردەك پاراسەتلىك، چەبدەس كوماندىرلىرىنى، كېۋەردەك مەرد جەڭچىلىرىنى ئۇچۇرۇپ كەتتى. ھازىر ھايات قالغان گايىت، نادەم، باتىرغازى، رەيھانغا ئوخشاش ئاددىي جەڭچىلەر پارتىزانلىقتىن، تارتىپ ھازىرغىچە ـــ پاگونلىرىغا چاقناپ تۇرغان بالداق يۇلتۇزلار، كۆكسىگە «باتۇرلۇق»، «ساداقەت»، «پىدائىي» لىق ئوردېنلىرى چىققۇچە ئۇنىڭ بىلەن مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ كۈرەش قىلغان، سۇغا چۈشكەن، ئوتقا كىرگەن، قان كەچكەن، ھودۇقماي ئۆلۈمگە تىكىلىپ قاراپ جەڭگىۋارلاشقان... ئۇرۇش ئىچىدىكى دوستلۇق ـ ئىناقلىق ئىسسىق جاننى بەدەل قىلالايدۇ، ئۇ تاغدەك بۈيۈك، دېڭىزدەك

چوڭقۇر، ئاشىق ـ مەشۇق قەلبىدەك سەممىمىي ۋە شەبنەمدەك تازا بولىدۇ! ...خۇددى بىر ئاتىنىڭ بالىلىرىدەك بولۇپ كەتكەن قېرىنداشلاردىن ئايرىلىش ئەلۋەتتە ئېغىر ـ دە...

«مەن نېمانچىلا ئۇيلاپ كېتىمەن، — دېدى نىزامىدىن ئۆز ـ ئۆزىگە، — مەن خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاشلا خەلق پەرزەنتلىرى بىلەن بىللە بولىمەنغۇ، ۋەتەن، خەلق، قوماندانلىقنىڭ ماڭا زۆرۈر ئېھتىياجى چۈشۈۋاتسا، مەيۈسلەنسەم، قىيالماسلىق ئىلكىدە تولغانسام، قېنى مېنىڭ شېھىتلار بېشىدا، غازىلار ئالدىدا بەرگەن قەسىمىم! ... ماڭا چۈشۈۋاتقان بۇيرۇق ئازادلىق ـ ئەركىنلىك ئىشقىدا يېنىۋاتقان خەلقىمىنىڭ بۇيرۇقى! بۇ يولدا نەگە بۇيرۇلسام مەيلى، بارىمەن، تېخىمۇ ئازابلىق سەپەرلەرنى كېزىمەن، ئوتقا كىرىمەن، سۇغا چۈشىمەن ۋە بۇنى خۇشاللىق دەپ بىلىمەن...»

ئۈچ كۈندىن كېيىن، ئۆز ۋاقتىدا توّگە كارۋانلىرى چەپەيزىدىن تارباغاتاي، ئالتايغا ماڭىدىغان يولنى بىرىنچى بولۇپ نىزامىدىن ماشىنا بىلەن ماڭىدىغان يول قىلىپ ئاچتى ۋە ئۆز پولكىدىن پەقەت باتىرغازى باشچىلىقىدىكى بىر ۋزۋوت جەڭچىنى ئېلىپ، شۇ يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

ئون ئىككىنچى باب

نىزامىدىن قوبۇقسارغا كەلگەندىن كېيىن، پولكتىكى ئىنتىزامسىزلىق — باشباشتاقلىقنىڭ باش قوماندان ئىسھاقبېك ئېيتقاندىنمۇ ئېغىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. بىرنەچچە ئايلىق ھەربىي تەلىم، سىياسىي تەربىيەلەردىن نەتىجە چىقمىدى. شۇنداق ئېغىر ئەھۋال ئاستىدا پولكنىڭ بۇرۇلتوقايغا يۈرۈشى توغرىسىدا شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابىدىن بۇيرۇق كېلىپ قالدى.

بىرنەچچە ئاي ئېغىر چامدىلىپ ئۆتكەن، نىزامىدىننىڭ كۆڭلىمۇ غەشلىككە تولۇپ، ئۇنىڭ سۈرلۈك چىرايى پەرىشان، غەمكىن ھالغا چۈشۈپ قالغان، ئۆز پولكىدىن ئايرىلىش — ئۇنى قاناتسىز قۇشقا ئوخشىتىپ قويغان... لېكىن بۇ پولكتىن قول ئۈزۈپ كېتىش كېرەكمۇ؟ ... ئۇنداق قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئۇ ياخشى بىلىدۇ، بۇ مۇنتىزىم ھەربىي قىسىم، ئۇنى پولاتتەك ئىنتىزامچانلىققا باشلاش، ئۇنىڭغا توغرا يېتەكچىلىك قىلىش ۋە قورغان ئىچىدىن چىققان دۈشمەننى يوق قىلىش — ئۇنىڭغا تاپشۇرۇلغان مۇقەددەس ۋەزىپە! بۇ سودىگەرنىڭ دۇكىنىدىن پەش قېقىپ چىقىپ كېتىشكە ئوخشىمايدۇ - دە!

قوشۇننى باشلاپ يۈرۈشكە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان نىزامىدىنغا قىيىن - چىگىش مەسىلىلەر ئۆز سايىسىنى چۈشۈرۈپ تۇراتتى. قول ئاستىدىكى دىۋىزىيون، ئىسكادرون كوماندىرلىرىنىڭ كۆپچىلىكىگە ئىشىنىشمۇ قىيىن بولۇپ قالغان، شۇ ئەھۋالدا ئۇ كىم بىلەن يۈرۈش يۈنىلىشىنى مۇزاكىرە قىلىشى مۇمكىن؟! ...

ئۇ باتىرغازى ۋە مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەكتىن باشقىلارغا ئىشىنەلمەي قالدى، ھېچقاچان دۈچ كەلمىگەن، ئېغىر ئەھۋال ئۇنى قىيناشقا باشلىدى.

ئورغاق شەكىللىك ئاي ئولتۇرۇپ كەتكەندە ئىزامىدىن پولك ئىشتابىغا باتىرغازىنى چاقىرىپ كىردى ۋە ئاقىلبەك ئىككىسىگە مۇنداق دېدى:

— ئەھۋال ئېغىر، يولداشلار، ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئوسمان گومىنداڭنىڭ گۈچۈڭدا تۇرۇشلۇق دىۋىزىيەسى بىلەن داۋاملىق ئالاقە قىلىۋاتىدۇ، ئۇ بىر پولكنى گومىنداڭ بەرگەن يېڭى قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇپ بولغان، تېخى بىزنىڭ سار ـ سۈمبە پولكىمىزنىڭ بىر قىسمى ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كەتكەن، ھازىر ئۇنىڭ ئەسكىرىي كۈچى تۆت مىڭغا يېتىپ قالدى. ئېغىر يېرى شۇكى، خەلقنىڭ بىر قىسمى ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كەتكەن. باندىتلار بىلەن ئالدانغان خەلقنى پەرقلەندۈرۈش قىيىن، ھەممىسىنىڭ كىيىمى پۇقراچە، ئۇلار مەن باندىت دەپ پېشانىسىغا يېزىۋالمايدۇ ـ دە. يەنە بىر ئېغىر ئەھۋال، بىزنىڭ پولكنىڭ كۆپچىلىك كوماندىرلىرىغا ئىشەنچ قىلىپ بولمايۋاتىدۇ، خەۋەرلەر بار، ئاتلارغا پولك تامغىسىنى باسىمىز دېسەك، بىرىنچى دىۋىزىيون كوماندىرى: ھۆكۈمەت بىزگە ئات بەرگىنى يوق، ئۆزىمىزنىڭ ئاتلىرىنى مىنىپ قىسىمغا قوشۇلغانمىز، دەپ تۇرۇۋالدى ۋە ئەسكەرلىرىنى قۇتراتتى... قورال ـ ياراغلارنىڭ تىزىمىنى ئالىمىز دېسەك، ئىككىنچى دىۋىزىيون كوماندىرى: بىز قورال ـ ياراغنى گومىنداڭدىن تارتىۋالغان، قوماندانلىق بىزگە قورال بەرگىنى يوق، دەپ بىز بىلەن تىركەشتى. پولكنىڭ مالىيەسى قالايمىقان، دەپتەر يوق، بۇنى ئېنىقلاشنى، ئېدىتلىق سان بولۇشنى يولغا قويماقچى بولساق، ئارقا سەپ تەمىنات باشلىقى: بىز بىر كۈن ئاچ، بىر كۈن توق ھالدا تۇرۇپ ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، ھېساباتنى ئېنىقلىسا، ھۆكۈمەت بىرنەچچە قورۇ قويىنى تەييارلاپ قويۇپ

ئىنىقلىسۇن، دەپ توسقۇنلۇق قىلدى، مۇنداق مىسالالار كۆپ. قىسقىسى، كوماندىرلىرىمىزدىن ئازچىلىقى بىزنىڭ يولغا قويماقچى بولغان تەدبىرلىرىمىزنى قوللايدۇ، كۆپچىلىكى قوللىمايدۇ...

— مىنىڭ بىلىشىمچە، — دېدى ئاقىلبەك ئورنىدىن تۇرۇپ، نىزامىدىن قول ئىشارىسى بىلەن ئۇنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى، — كۆپچىلىك جەڭچىلەر بۇيرۇققا بويسۇنىدۇ، جەڭچىلەردىن يۇقىرىقى كوماندىرلارغا ئەگىشىۋاتقانلار ئاز...

— مېنىڭچە، ئېيتىش كېرەك، — باتىرغازى غەزەپلەندى، — بۇيرۇققا بويسۇنمايدىغانلارغا، مەيلى جەڭچى بولسۇن، مەيلى كوماندىر بولسۇن، قەتئىي جازا بەرمەي، ئىنتىزامچانلىقنى يولغا قويغىلى بولمايدۇ، ساۋەندىن، ئالتايدىن قوشۇلغان بىر قىسىم جەڭچىلىرىمىزدە باشباشتاقلىق تېمىدىگەن ئېغىر...

— ھەي، بۇ ئادەتتىكى ئىنتىزامسىزلىق ئەمەستەك قىلىدۇ، — دەپ نىزامىدىن ئۆزى سەزمىگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئۇنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرى پەرىشانلىق ئالامەتلىرى قاپلىغان يۈزى سۇرلۇك تۈس ئالدى، قوشۇما قاشلىرى بىر ــ بىرىگە تۇتىشىپ تىكلەشتى. شۇ ئارىدا ئاقىلبەك سۆز باشلاپ قالدى، ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى ــ دە، گىمناستوركىسىنىڭ يانچۇقىدىن كىچىك خاتىرە دەپتىرىنى ئالدى.

— بەزى كوماندىرلارنى يۆتكەش، ئالماشتۇرۇش كېرەك...

ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا باتىرغازى كۆزلىرىنى ئالايتىپ ۋارقىرىۋەتتى:

— قورالسىزلاندۇرۇش، قوغلاش... قىسىمدىن قوغلاش كېرەك! ...

— ھېسسىياتىڭنى چۈشىنىشكە بولىدۇ، بىراق قولىدا قورالى بار ئادەملەرگە يېنىكلىك بىلەن ئىش كۆرۈشكە بولمايدۇ، مۇھىمى پولك بۆلۈنۈپ كەتمەسلىكى كېرەك، — دېدى

نىزامىدىن.

— ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى بۆلۈنۈش ئەمەسمۇ...

— بۇنى چوڭقۇرراق ئويلاش كېرەك، قورال تۇتقان ئادەملەردە ئاسانلا باشباشتاقلىق باش كۆتۈرىدۇ، قولىدىكى قورال ئۇلارنى ئۆزىنى بىلەلمەس دەرىجىگە ئاپىرىپمۇ قويىدۇ. مۇھىمى ئۇلارنى يېتىم قالدۇرۇشنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك، شۇ چاغدىلا پولك بۆلۈنۈپ كېتىشتىن ساقلىنىپ قالىدۇ. مېنىڭچە، ئۇچىنچى دىۋىزىيون كوماندىرى تۇرسۇنبېك ياخشى يىگىت، ئۇنىڭ ئىسكادرون كوماندىرلىرىدىمۇ يۇقىرىقى ئىللەتلەر يوق.

— ئۇنداقتا، — دېدى ئاقىلبەك، — ئاشۇ ئىسكادرون كوماندىرلىرىنى دىۋىزىيون كوماندىرلىقىغا كۆتۈرسەك...

— مەن مۇشۇ ئەھۋاللاردىن شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابىغا خەت يازدىم، بىر قىسىم دىۋىزىيون كوماندىرلىرىنى ئىشتابنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋېتىشنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. لېكىن، گېنېرال ئىشتابى بۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلمىدى، تەربىيەلەشنى ئاساس قىلىڭلار دەپتۇ. شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، بىزنىڭ پولكنىڭ بۇرۇلتوقايغا يۈرۈش قىلىشى توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. بۇ ئەلۋەتتە ئۇرۇشقا كىرىشىشىمىز بولىدۇ.

— ئۇنداق بولسا، بىزنىڭ يۈرۈشىمىز سىرات كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشتەك يۈرۈش بولىدىكەن - دە، — دېدى باتىرغازى ئاچچىقى بىلەن بېشىنى سىلكىپ.

— شۇنداق، ئېغىر يۈرۈش بولىدۇ، ئوسمان ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرى بۇ ئەتراپتىكى تاغ - تاش، دەشت - باياۋانلارنى كۆپ كەزگەن، يېقىن - يىراق يوللار، خەتەرلىك داۋان ۋە ئىستراتېگىيەلىك جايلار ئۇنىڭغا ئۆزىدەك ئايان.

— بىزمۇ نۇرغۇن خەتەرلىك تاغ - داۋانلارنى باسقان، چىدام - غەيرەت ئاخىر ئۇستۇنلۇكنى ياراتتىغۇ! ... — باتىرغازىنىڭ ئۇرۇش بورانلىرى تاۋلىغان يۈزىدە ھاياجان ئۇچقۇنلىرى ياندى...

— ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان كوماندىر ئۆز

دۈشمەننىڭ چۈشىنىشى كېرەك، شۇ چاغدىلا ئۇ غەلىبە قىلىشنىڭ مۇھىم ئامىلىغا ئىگە بولالايدۇ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن ئوسمان باندىتلىرى نۇرغۇن جەھەتلەردىن بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدۇ، شىڭ شىسەي نېمە ئۈچۈن ئۇنى يوقىتالمىدى؟ — نىزامىدىن يېرىم مىنۇتتەك جىم تۇرۇپ قالدى. باتىرغازى بىلەن ئاقىلبەك ئۇنىڭدىن كۆز ئۈزمەي قاراپ تۇراتتى، — نۇرغۇن سەۋەبلەر ئىچىدە مۇھىم بىر سەۋەب، ئۇنىڭ مۇشۇ يەرلىك بولۇشى، يەر شارائىتىنى پۇختا بىلىشىدە، گىتلېر رۇسىيەنىڭ قىرىق گىرادۇسلۇق سوغۇقلىرىنىڭ ئۆز ئارمىيەسىگە بېرىدىغان يامان تەسىرىنى ياخشى چۈشەنمىدى، مانا بۇ شارائىت گىتلېر ئارمىيەسى ئۈچۈن ئوڭۇشسىزلىق پەيدا قىلدى، قىزىل ئارمىيە ئۈچۈن پايدىلىق پەيت يارالدى. بۇنداق ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالمىساق بولمايدۇ.

باتىرغازى نىزامىدىننى بىرىنچى قېتىم كۆرۈپ سۆزلىرىگە ئىختىيارسىز قايىل بولغان ئادەمدەك، ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قاراپ كەتتى ۋە بۇ قەدىناس پولك كوماندىرىنىڭ پېشانىسىدىكى قورۇقلارنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكى ھەم بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى جۇدەپ، كۆزلىرىنىڭ پىلدىرلاپ قالغانلىقىغا ئىچىندى، كوماندىرىغا تۇيدۇرماستىن ئۇھ تارتتى.

نىزامىدىن كونا ئىككى جەڭچىسى بىلەن قىلغان بۇ سۆھبەتتىن ئىچ ـ قارنى بوشاپ، كۆڭلىدىكى بۇرۇقتۇرمىلىق ـ غەشلىكلەر تارقىلىپ كەتكەندەك ئۆزىنى يېنىك سەزدى. نېمىلەرنىدۇر يېزىۋاتقان خاتىرە دەپتىرىنى يېپىپ ئورنىدىن تۇردى:

— ئىككى ئىشنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك، بىرى: ھوشيارلىقنى ساقلاش، يەنە بىرى يەرلىكلەردىن يەر شارائىتىنى ئىگىلەش، قېنى تارقىلايلى، ئۇخلاڭلار.

نىزامىدىن ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ چوڭقايتىپ سىزىلغان ھەربىي خەرىتىسىنى ئۇستەل ئۈستىگە يايدى.

بىر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ چىرىغىمۇ ئۆچتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە نىزامىدىن پولكى بۇرۇلتوقايغا قاراپ يولغا چىقتى. پولك ئۆزى بىلەن توقسان تۆگىگە يۈك ــ تاق، ئوزۇقلۇق، ئىككى قورۇ قوي، ئىككى ئۇيۇر يىلقىنى بىللە ئېلىپ ماڭدى.

ھاۋا ئىسسىپ كەتكەن، تاغ ــ تاش قىزىغان، قۇياش قىزىشقاندەك تىكلىشىپ تۇرۇۋالغانىدى. ئاتلىق قىسىم ئاستىلىرىدىكى ئاتلىرىنى يورۇتۇپ ماڭسا بولماسمىدى؟ بولمايتتى. قويىنىڭ ئۇششاق قەدەملىرىگە بويسۇنۇپ، گويا ئۆۋىلىرىغا ئوزۇقلۇق توشۇۋاتقان چۈمۈلىلەردەك ئاستا ئۆمىلىمەكتە ئىدى. چېۋىن، كۆكقۇيۇنلار ئات ــ ئۇلاغلارغا ئارام بەرمەيتتى، دالانىڭ پۈتۈن ھاشاراتلىرى سەپكە ئولىشىۋالغاندەك قىلاتتى. گاژىلدايتتى. كۆن قىزىغانسېرى ئات ــ ئۇلاغلارغا ھايت ــ ھۇيت دەپ ۋارقىرىغۇچىلارنىڭمۇ، دىمىقىدا غىڭشىپ ناخشا ئېيتقۇچىلارنىڭمۇ ئاۋازلىرى كۆن نۇرىدا ئېرىپ كەتكەندەك يوقاپ كەتتى. ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاۋازدا پۈتۈن جەڭچىلەر ئەللەيلىنىۋاتقاندەك تەۋرىنىپ كېتىۋاتاتتى.

بۇ ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن بېسىلىۋاتقان قەدەمدىن نىزامىدىننىڭ ئىچى پۇشتى، ئەتىمالىم، ناخشا ئېيتىشقا بۇيرۇق بەردى. كىمدۇر بىرى ناخشا باشلىدى، ناخشىغا پۈتۈن پولك قوشۇلدى. ئۆلۈكتەك ياتقان جىمجىت دالا بىردىنلا جانلاندى، ئاتلار، تۆگىلەر، قويلارمۇ سەگەكلىشىپ، سالپايغان قۇلاقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ قەدەملىرىنى ئىلداملاتتى.

جەڭگىۋار يۈرۈش بىلەن،
چۆللەردە قالدى ئىزىمىز.
گۈل ــ چېچەككە پۈركىنەر،
ئىزىمىزدىن ئەتىمىز.

ئەل ـ ۋەتەن ئىشقىدا يانغان،
جەڭچى بىز، مەردانە بىز.
قەست قىلغاننى پەست قىلارمىز،
غالىب بىز، پالۋانە بىز.

يۇرۇشتە شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابىدىن ئىككى قېتىم سىۋەز كەلدى، دەيدىغىنى: تېز مېڭىڭلار، باندىتلار يېقىنلاپ قالدى، بىراق يېقىنلاپ قالدى دېگەن بىلەن باندىتلارنىڭ ئۆزى تۇرماق سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئاندىن رازۋېدكىچىلار ـ دىنمۇ: يول بىخەتەر، دەپ خەۋەر كېلىپ تۇراتتى.
پولك ئۆلۈكگۇر دەرياسىنىڭ قىلى دېگەن كېچىكىدىن ئۆتۈپ، قۇملۇققا چىقتى. قىسىملار دەم ئالدى، ئەتراپقا قاراۋۇللار قويۇلدى، قويلار سويۇلدى، ئوتلار يېقىلىپ، چاراسلاپ يېنىشقا باشلىدى. بىردەمدىلا پورۇقلاپ قايناۋاتقان قازانلاردىن قوي گۆشىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى دىماقلارغا ئۇرۇلدى. تەرەپ ـ تەرەپكە كەتكەن رازۋېدكىچىلاردىن خەۋەرلەرمۇ كېلىشكە باشلىدى:
— يولداش پولكوۋنىك! يولىمىز بىخەتەر!
— يولداش پولكوۋنىك! باندىتلاردىن دېرەك يوق!
قىسىم تۆت كۈن يول يۈرۈپ بۇرۇلتوقايغا يېتىپ باردى. بىراق، شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابىدىن يەنە كەلگەن سىۋەز، نىزامىدىن پولكىنىڭ تېزلىك بىلەن سارسۇمبىگە يېتىپ كېلىشى توغرىسىدا بۇيرۇق ئېلىپ كەلدى. جاپالىق تۆت كۈنلۈك يۈرۈشمۇ بىكار بولدى. نىزامىدىنمۇ، پولكنىڭ كوماندىر ـ جەڭچىلىرىمۇ بۇ ئىشلارغا ھەيران ئىدى: «گېنېرال ئىشتابى نېمە قىلىۋاتىدۇ، نېمە ئويلاۋاتىدۇ ـ ھە! — دەپ تىت ـ تىت بولاتتى نىزامىدىن، — قېنى باندىت؟ ... بىز بۇرۇلتوقايغا نېمىشقا كەلدۇق؟ ... گېنېرال ئىشتابىنىڭ رازۋېدكىچىسى نېمىنى بايقاۋاتىدۇ؟ نېمىدىن خەۋەر بېرىۋاتىدۇ؟ بۇنداق بىھۇدە

بۇيرۇقلار پولكىمىزنى ئاز خورىتامدۇ؟ ! ...»

ئامال قانچە، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلماي مۇمكىنمۇ، ئاچچىقىدا ساقال - بۇرۇتلىرى كىرپىنىڭ تىكىنىدەك تىكەنلىشىپ كەتكەن نىزامىدىن بۇرۇلتوقايدا بىر ئىسكادرون جەڭچىنى قالدۇردى - دە، قالغان قىسىمنىڭ شىمالغا قايرىلىپ، ئېرتىشقا قاراپ مېڭىشىغا بۇيرۇق بەردى.

پولك ھۇرۇنلۇق بىلەن يۈرمەكتە ئىدى. خۇددى چۆلدە سۇسىز قالغان كارۋاندەك جەڭچىلەرنىڭ روھى چۈشكەن، ئۇلار قانداقتۇر بىرەر ئېزىتقۇ ئاداشتۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك قەدەملىرىنى ئىشەنچسىز باساتتى. ھېلى بىرەر بۇيرۇق كېلىپ، يەنە كەينىگە يانىدىغاندەك ئىككىلىنىش روھىي ھالىتى ھەممىنىڭ يۈزلىرىدە ئەكس ئېتەتتى. ئېنىقكى، بۇرۇنقى يۈرۈشلەرگە ئوخشىمايدىغان روھىي ھالەت يۈز بېرىۋاتاتتى. جەڭچى قەلبى ھەممىنى سېزىدۇ، ئۇلارنىڭ ئويلىغانلىرى كۆپ چاغلاردا توغرا چىقىدۇ. راست دېگەندەك، يەنە بۇيرۇق كەلدى، بۇيرۇقتا: خېپتىغا بېرىڭلار، شۇ يەردىن دۈشمەن ئالدىنى توراڭلار دېيىلگەن.

نىزامىدىن رازۋېدكىچىلار ۋىزۋوتىنىڭ ئالدىنى ماڭدۇرۇپ، يۈرۈش يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ تۇرۇشىغا، بىر ئىسكادرون جەڭچىنىڭ ساربۇلاققا يېتىپ بېرىشى توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. ئۇ ئالتۇنبېك باشچىلىقىدىكى ئىسكادروننى يولغا سالدى.

پولك تېز يۈرۈپ، ئېرتىش بويىغا كەلدى - دە، كېچىكلەردىن ئۆتۈپ، چۈشتىن كېيىن قاراجالغا يېتىپ باردى. كۆز باغلىنىشقا ئاز قالغاندا، شىمالىي فرونت گېنېرال ئىشتابىدىن كېلىۋاتقان قەتئىي بۇيرۇقلار كۆپىيىپ كەتتى:

— ساربۇلاققا دەرھال بىر ئىسكادرون ياردەمگە ئەۋەتىلسۇن !

— بىر ئىسكادرون چىڭگىلگە قاراپ تېز يولغا چىقسۇن !

— ...

پىلىموتىنىڭ ئوقىدەك كۆپلەپ كېلىۋاتقان بۇ بۇيرۇقلاردىن

نىزامىدىنىنىڭ پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنى جالاقلاپ تىترەپ كەتتى ۋە شۇنداق كەيپى بۇزۇلغان هالدا، ئاخىرقى قېتىم باتۇرغازى باشچىلىقىدىكى بىر ئىسكادروننى ساربۇلاققا يولغا سالماقچى بولدى:

— بار، ئىنىم، — دېدى ئۇ باتۇرغازى مىنگەن ئاتنىڭ ئېگەرىگە قولىنى قويۇپ، — ئامال يوق، فىرونت ئىشتابىنىڭ بېشى ئايلىنىپ قالغان ئوخشايدۇ، ھەممىنى مۇشۇنداق ياردەمگە دەپ ئەكېتىۋەرسە، مەن كىم بىلەن قالىمەن، قۇرۇق ئۈستەڭگە مىراب بولامدىم... فىرونت ئىشتابى نېمىشقا ئويلىمايدۇ، باندىتلارغا قارشى قايسى كۈچۈم بىلەن ئۇرۇش قىلىمەن، بۈگۈن كېچىدە ھېلىقى بىرىنچى دىۋىزىيون كوماندىرى پۈتۈن قىسمى بىلەن يوقاپ كەتتى. ئۇلار قېچىپ كەتتىمۇ ياكى باندىتلارغا قوشۇلۇپ كەتتىمۇ، بەلگىسىز...

— ئۇنىڭ ئۆتكەنكى چاتاق چىقىرىشلىرىغا قارىغاندا، باندىتلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنلىكى ئېنىق، — دېدى باتۇرغازى ھۆكۈم قىلىپ، — بىرىنچى دىۋىزىيونىنىڭ جەڭچىلىرى ئالتاي، ساۋەن ھەم ئۇنىڭ ئەتراپىدىن قوشۇلغانلار...

— ھەممىنى ئۇنداق دېگىلى بولمايدۇ.

— ھەرھالدا بۇ مەسىلىنى چوڭقۇرراق ئويلاش كېرەك، يولداش پولكوۋنىك! — كەيپى قاتتىق بۇزۇلغان نىزامىدىنىنىڭ چىرايىغا باتۇرغازى مېھرىبانلىق بىلەن تىكىلدى.

— بىلىمەن، شىمالىي فىرونتنىڭ ئەڭ ئاجىزلىقى ھازىر نەق مۇشۇ مەسىلىدە كۆرۈلۈۋاتىدۇ... خەير، ئىنىم، دۈشمەنىنىڭ بۆكتۈرمىسىگە چۈشۈپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلىڭلار!

باتۇرغازىنىڭ ئىسكادرونى تاراسلاپ يۈرۈپ كەتتى. نىزامىدىن توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان قىسمىغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ تۇرۇپ قالدى. راستىنىمۇ ئۇنىڭ خىياللىرى قالايمىقانلىشىپ كەتكەن، شۇ تاپتا ئۇ شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابى جايلاشقان سارسۇمبىنىڭ قانداق ئەھۋالدا ئىكەنلىكىنى

بىلمەيتتى. يۈز بىرىۋاتقان غەلىتە ئىشلاردىن ئۇ دەررۇ بىر ەر خۇلاسىگە كېلەتتى، يەنە ئويلىنىپ ئۇنىڭدىن ياناتتى ياكى ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالاتتى. يېنىك مىجەزلىك، ئەتراپلىق ئويلاشتىن خالىي كوماندىرلار ھەرقاچان قىسمىنى ئېيتقۇسىز ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدۇ. غۇلجىدىن — ماناس دەرياسىغىچە بولغان يۇرۇشلەردە مۇنداق ئاچچىق ساۋاقلار كۆپ كۆرۈلمىدىمۇ، بۇنى ئۇنتۇشقا بولمايدۇ، بىراق ھازىرغىچە قوبۇقساردىن ئاتلىنىپ چىققان پولكنىڭ ئازلاپ، قىسقا سەپلىك بولۇپ قېلىشى ۋە بۇنىڭ ھەقىقىي سەۋەبىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىدىغان بىرەر بەلگىنىڭ سېزىلمەيۋاتقانلىقى ئۇنى قىيناپتتى، ئازابلايتتى... شۇ تاپتا گېنېرال ئىشتابى جەڭگىۋار، مۇقىم ھالەتتە ياكى ئۇمۇ ئەنسىزلىك، ۋەھىمە ئىچىدە تېپىرلاۋاتامدىغاندۇ ۋە ياكى سارسۇمبىدە تەتۈر قۇيۇنلار چىقىپ، ئۇنىڭ كۆزىنى ئاچالماس قىلىپ قويدىمۇ يا؟... نىزامىدىنىنىڭ خىياللىرىنىڭ تۈگۈنى مۇشۇ ئىدى. نىزامىدىنىنىڭ كېيىنكى خىياللىرىنى دەلىللەيدىغان ئالامەتلەر راست دېگەندە سارسۇمبە كوچىلىرىنى كەزمەكتە ئىدى.

ئەنە، كوچىلاردا كىشىلەر توپ - توپ بولۇشۇپ، بىر ئۇياققا، بىر بۇياققا تاشلىنىپ، دۈكۈرلىشىپ يۈرۈشەتتى، بەزىلىرى ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ - جارقىرىشاتتى، قوللىرىنى پۇلاڭلىتاتتى. بىر توپ بىلەن يەنە بىر توپ بىر - بىرىگە كۆز ئالايتىشاتتى، دېۋەيلىشەتتى، تىللىشاتتى، قامچا تەڭلىشەتتى ۋە سىلىشاتتى... توپلىشىپ يۈرگەنلەرنىڭ بەزىلىرى ئاتلىق، بەزىلىرى پىيادە ئىدى. ئاۋات كوچىلار سۈرۈنلەشكەن، دۇكانلار تاقالغان، ئۆز ماللىرىنى ماختاپ ۋارقىرىشىدىغانلار يوقالغان، ئۇششاق ئوقەتچىلەرنىڭ تەنزىلىرى پاچاقلىنىپ تاشلانغان، پىۋا، لىمونات، كۇۋاس ساتىدىغان ئورۇس خوتۇنلىرىنىڭ بوتۇلكىلىرى چېقىلغان...

ئەنە، قىران دەرياسىنىڭ تاللار قاپلىغان بويىدا بىر ياش

يىگىت چىقىپ ۋارقىرىدى:
— ھەي... خالايىقلار! ئۆت بوياققا، بايرىقىمىزنى نېمە ئۈچۈن تاشلايمىز... ئىنقىلاب قۇربانلىرىنى ئۇنتۇپ قالدۇقمۇ؟ ئالتايىنى ئاسان ئازاد قىلدۇقمۇ! تەتۈر قۇيۇن چىقىرىۋاتقانلارنى نېمىشقا توسۇمايمىز! ...
تەرەپ - تەرەپتىن ئۇنى ئەيىبلەشلەر ئاڭلاندى:
— ھەي... قىل تاماق، چۈش كاپشىماي!
— ئاغزىدىن تەگكەننى تارتىپ چۈشۈرۈڭلار!
بىرسى ئېتىنى دېۋىتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ دۈمبىسىگە قامچىسى بىلەن بىرنەچچىنى سالدى. لېكىن، ئۇ تاش ئۈستىدىن چۈشمىدى، كۆزلىرىنى ئالايتىپ تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىدى:
— ياشىسۇن ئەخمەتجان! ياشىسۇن دەلىلقان! ...
— ئاغزىغا ئۇر! ...
— ئۆلتۈر مۇناپىقنى! ...
ئۇنىڭغىچە بىرنەچچىسى كېلىپ ياش يىگىتنى تاش ئۈستىدىن تارتىپ چۈشۈرۈۋەتتى - دە، ئۇرۇپ كېتىشتى ۋە ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈشتى. تاش ئۈستىگە قارا ساقاللىق بىر ئادەم چىقىپ بويۇن تومۇرلىرىنى كۆپتۈرۈپ ۋارقىرىدى:
— ياشىسۇن ئوسمان! بىز ئوسماننىڭ بەندىسى! ... سېرىق ئىتلار ئىزىدىن ماڭغان كاپىرلارنى ئۆلتۈرۈڭلار! ...
توپ ئىچىدىن كۈچلۈك سادالار كۆتۈرۈلدى:
— ئاغزىغا قۇم تىق!
— ھەي... قارا ئىبلىس، سەن خۇدانىڭ بەندىسىمۇ، ئوسماننىڭمۇ؟
قارا ساقاللىقنى سېرىق ساقاللىق بىر كىشى ئىتتەردى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالدى، قوللىرى تىترەيتتى...
— دىندىن چىققان كاپىر ئۆزۈڭ بولدۇڭ!
تاش ئۈستىگە پاكار، دىقماق بىرسى چىقتى:

— خالايىقلار، ئاڭلاۋاتامسىلەر ئوق ئاۋازلىرىنى، قىزىل پاچاق كاپىرلار قېچىۋاتىدۇ! ئوسماننىڭ پالۋانلىرى قىستاپ كېلىۋاتىدۇ! خۇدا ئۇنىڭغا مەدەت بەردى، ياشىسۇن ئوسمان! ...

توپ ئىچىدىن بىرسى ئۇنى تەكرارلىدى:

— ياشىسۇن ئوسمان! ...

توپ ئىچىدىن يەنە بىرسى:

— ياشىسۇن دەللىقان! ... — دېدى مۇشتۇمىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ.

گالاچ - گۇلۇچ مۇشتلىشىشلار، بىقىنداشلار، تارسىلدىغان قامچا ئاۋازلىرى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇ توپ، بۇ توپ بىلەن ئېلىشماقتا، باشلار يېرىلماقتا، قانلار تۆكۈلمەكتە... نەچچىسى كوچىلاردا هوشسىزلاندى، نەچچىسى دەسسىلىپ ئۆلدى، خىرقىرىدى... كىملەردۇر يىغلىشاتتى، كىملەردۇر كۇلۇشەتتى... چىرايلار دەهشەتلىك تۇس ئالغان، تاتارغان، كۆزلەر ئالايغان ياكى پارقىرىشىپلا قالغان، تاماشا كۆرگۈچىلەرمۇ يوق ئەمەس، لېكىن ئۇلارمۇ ياۋا تاياقلاردىن خالىي قالمىغان، ئاجايىپ مەنزىرە: هېلى جانلىنىپ نۇتۇق سۆزلىگەنگە قارا، ئەنە ئۆمىلەپ قاچماقتا، يەنە بىرسى ئىڭراپ ياتماقتا؛ هېلى ئات ئۈستىدە تۇرۇپ غادايغان قامچىسى بىلەن باشقىلارنى ساۋىغانغا قارا، ئېتىدىن ئايرىلىپ يەرگە دۈم چۈشكەن، جېنى بارمۇ؟ بەلگىسىز.

— ئەنە كېلىۋاتىدۇ، مۇپتى كېلىۋاتىدۇ! ... مۇپتى! ...

كۆپچىلىك دۇررىدە قىلىپ، كوچىنىڭ بېشىغا قاراشتى.

راست، ئوسماننىڭ مۇپتىسى — قابباس مۇپتى كەلمەكتە ئىدى، كەينىگە بىر تۈركۈم هىمايىچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆزۈن پەرىجىلىك مۇپتى كوچىنىڭ بېشىدا هەيۋەتلىك تۇستە كۆرۈندى.

كىمدۇر بىرسى قاتتىق ۋارقىرىدى:

— خالايىق، خۇدانىڭ ئاۋازىنى بىزگە يەتكۈزىدىغان ئەلچى كېلىۋاتىدۇ، ئوسمان باتۇرنىڭ ئوڭ قانىتى، قارلىغىچى

كېلىۋاتىدۇ... سۆزىنى ئاڭلاڭلار... تىنچلىنىڭلار ! ...

قاباس مۇپتى كوچىدىكى ئۆلگەنلەرگە، ئىگراپ ياتقانلارغا پەرۋامۇ قىلماي، ئالىقانلىرىنى ئېچىپ، ئۇنلۇك دۇئا قىلىپ تۆۋەنلەپ كەلمەكتە ئىدى:

ــ سارسۇمبە ئىجاسەتتىن تازىلىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ، ئامىن ! خۇدا باتۇرلۇقنى بەخشەندە قىلغان ئوسمان يېقىنلاپ كەلمەكتە، ئۇنىڭ قەدەملىرىگە مۇبارەك، ئامىن ! بىزنىڭ ئاتىمىز، غەمخورچىمىز، شەپقەتچىمىز ئوسمان كەلمەكتە، ئامىن ! قىزىل پاچاقلار قاچماقتا، كىرىدىغان تۆشۈك تاپالماي باش ئەگمەكتە، ئۇلار يەر بىلەن يەكسان بولسۇن، ئامىن ! ئالدىنىپ قىزىل جاھانگىرلارغا قوشۇلغانلار توۋا قىلىپ، بىزگە قوشۇلماقتا، قارشى ئالايلى، ئامىن ! دىنىمىزنى دەپسەندە قىلغانلار، خوتۇن ــ قىزلىرىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلغانلار جازاسىنى تارتماقتا، ئامىن ! ...

توپ ئىچىدىن بىرسىنىڭ بوم گۇدۇكتەك ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ يوقال ئالاش ـ ئوردىچى ! سېنى كىم بىلمەيدۇ، سېنىڭ قىزىل سوۋېت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرماقچى بولغان باندىت ئىكەنلىكىڭنى، جىنىڭنى ئاران ئېلىپ بۇياققا قېچىپ كەلگەنلىكىڭنى ھەممە بىلىدۇ ! ...

ــ ھەي، ماۋۇ بۇقىدەك ھۆركىرىگەنلەرنىڭ ئاغزىغا ئۇرۇڭلار ! ئۆلتۈرۈڭلار ئۇلارنى ! ...

توپ ئىچىدىن بىرسىنىڭ چاڭىلدىغان ئۈنى چىقتى:

ــ بىز گومىنداڭدىن ئاز ئازار يېدۇقمۇ... بىزنى گومىنداڭدىن ئازاد قىلغان كىم؟ ئوسمانمۇ؟ دەللىقانمۇ؟ ئوسماننىڭ بۇلاڭچىلىقىغا ئۇچرىمىغان ئېل بۇ ئەتراپتا ئازمۇ؟... ئاشۇ قانخور گومىنداڭ بىلەن بىرلەشكەن ئادەم قانداق قىلىپ، بىزنىڭ ئاتىمىز، شەپقەتچىمىز بولالايدۇ ! يالغان، بۇ شەرمەندىلىك !

قاباس مۇپتى قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى:

— تۆتۆپ كېلىڭلار ئۇنى، خۇدا يولىدا تېرىسىنى تەتۈر سويۇڭلار ئۇنىڭ !

توپ ئىچىدە قالايمىقان ۋارقىراشلار ئەۋج ئالدى:

— ھەي... خالايىقلار! قىزىل جاھانگىرلارنىڭ سۆزىنى ئېيتىۋاتقانلارنى نېمىشقا تۇتمايمىز، نېمىشقا دارغا ئاسمايمىز، نېمىشقا ئات قۇيرۇقىغا باغلىمايمىز؟ ...

— ھەي... خالايىقلار ! خەلقنى ئازدۇرۇۋاتقان باندىتلارنى ياقلاۋاتقانلارنى نېمىشقا تاش بوران قىلمايمىز! ...

— بىزگە ئەركىنلىك، ئازادلىق يولىنى ئېچىپ بەرگەن ئەخمەتجاننىڭ قىسمىلىرى ئەمەسمۇ...

يەنە مۇشتلىشىشلار، قامچىلاشلار ئەۋج ئالدى، لېكىن ھېچكىم قاباس مۇپتىغا قول تەگكۈزەلمىدى. ئۇ شۇنچىلىك ئالىتوپىلاڭ، ماجىرا، قان تۆكۈلۈشلەر ئىچىدىمۇ ئۆز سۆزىنى تەكرارلاپ كېتىۋەردى.

سارسۇمبە كوچىلىرىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە ئۈچ كۈن بولدى، بۈگۈن راسا ئەۋجىگە چىقتى. قاراڭغۇ چۈشكەندە بېسىلىپ قالغان بولسىمۇ، ئوق ئاۋازلىرىنىڭ ئۇلغىيىشى، ئۇنىڭ ئورنىنى ئالدى.

*　　*　　*

تۇنۇگۈندىن بېرى ئاغزىغا بىر چىشلەم نانمۇ سالمىغان جەڭچىلەر ئەمدى ئۇزۇۋقلىنىشقا ئولتۇردى. ئۇزۇۋقلىنىپمۇ تۇزۇككىنە ئۇزۇۋقلانغىنى يوق، بەلىلىرىگە تۈگۈۋالغان قاتتىق نان، باكالاشكىلىرىدىكى مۇزدەك سۇ بىلەن ئۇزۇۋقلىنىشقا باشلىدى.

قىسمىدىن ئىككى يۈز مېتىر نېرىسىدىكى دۆڭگە چىقىپ، ئەتراپقا كۆز تىكىپ تۇرغان نىزامىدىننىڭ يېنىغا ئاقىلبەك بىر نان ۋە باكالاشكىدا سۇ ئېلىپ كەلدى:

— يولداش پولكوۋنىك، تاماقلىنىڭ، — ئۇ قولىدىكى ناننى نىزامىدىنغا ئۇزارتتى. نىزامىدىن ئاقلىبەككە قارىمايلا ناننى ئالدى - دە، بىر چېتىنى چىشلىدى، ئۇ ناندىن ئەمدىلا ئىككى چىشلەم يەپ تۇرۇشىغا يىراقتىن چىپىپ كېلىۋاتقان بىر ئاتلىق كۆرۈندى ۋە ئۇ بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلگەندە، نىزامىدىن ئۇنىڭ باتىرغازى ئىكەنلىكىنى تونۇدى.

ئېتىدىن سەكرەپ چۈشكەن باتىرغازى تاق تۇرۇپ پولك كوماندىرىغا دوكلات بەردى:

— يولداش پولكوۋنىك ! بىز دۈشمەننىڭ كۈچلۈك بۆكتۈرمىسىگە ئۇچراپ ۋەيران بولدۇق.

نىزامىدىن باتىرغازىنىڭ جۇل - جۇل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىگە، سورۇلۇپ زەخىملەنگەن يۈزلىرىگە، پىلدىرلاپ قالغان كۆزلىرىگە سەپسېلىپ قارىدى، ئۇ باتىرغازىنىڭ قانداق قىلىپ سالامەت كەلگەنلىكىنى چۈشەنگەندى.

باتىرغازى قىسمى ھېسابسىز نۇرغۇن دۈشمەن بىلەن ئېلىشىپ، ئاخىر ئۆزى يالغۇز قالغاندا، پەيت تېپىپ قاچقان، باندىتلار كەينىدىن قوغلاپ يېقىنلاپ كەلگەندە، ئەقىللىك ئېتىدىن ئىرغىپ چۈشۈپ ئۇنى «يات» دەپ ياتقۇزغاندا، ئۇنىڭ پاناھىدا دۈشمەننى ئاپتومات ئوقلىرى بىلەن چېكىندۈرگەن. (بۇلارنىڭ ئاتلىرى تىزگىنىنىڭ قايسى تەرىپىنى تارتسا شۇ ياققا يېتىشقا ئۆگىتىلگەن) يەنە قاچقان، باندىتلار يەنە قوغلاپ كەلسە، يەنە شۇنداق قىلغان، شۇ ئۇسۇل بىلەن بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن.

— خوش؟ — دېدى نىزامىدىن ئۇنىڭغا قاراپ.

— بىر ئىسكادرون تۈگەشتى، يولداش پولكوۋنىك، بۇ نېمىدېگەن ئېغىر مەغلۇبىيەت، ئارىمىزدىن خائىنلارمۇ كۆپ چىقتى. ھەتتا بىز بىلەن غۇلجىدىن تارتىپ بىللە كەلگۈچىلەردىنمۇ چىقتى ! — دەپ باتىرغازى مەيۈس، نۇرسىز كۆزلىرىنى يەرگە تىكتى ۋە يىغلىۋېتىشكە ئاز قالدى ھەم ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك دېدى:

— باندىتلارغا قوشۇلغانلار ئاز ئەمەس...
— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ.
باتىرغازى بېشىنى ئىتتىك كۆتۈرۈپ پولكوۋنىكقا قارىدى.
— ئۇلار ئۆزىنى قانچە كېيىن ئاشكارىلىسا، زىيان، چىقىم شۇنچە كۆپ بولاتتى... سەن بىر ئىسكادرون تۇگەشتى دەۋاتامسەن، شۇ تاپتا بىر پولك ئاساسەن تۇگەشتى، ئەمما چىڭ دەسسەپ تۇرۇۋاتىمىز، تۇرىمىز ! ...
— ئېغىر ئەھۋالدا قالدۇق...
— ياق، بېشىڭنى كۆتۈر، پولك بايرىقى تېخى قولىمىزدا، ئۇنى ھەرگىز يىقىتمايمىز !
— قايمۇقتۇق، ئالداندۇق... بىزنى باشلاپ ماڭغان سىۋەز بىزنى نەق دۇشمەننىڭ ئۇۋىسىغا ئاپىرىپتۇ. قورشاۋدا قالدۇق، بۆسۈپ چىقىپ كېتىشكە بولمىدى، ئېلىشتۇق، تۇگەشتۇق.
نىزامىدىن بىردىنلا سەگەكلەشتى، «سىۋەز بىزنى دۇشمەننىڭ ئۇۋىسىغا باشلاپ بېرىپتۇ» دېگەن گەپ ئۇنىڭ كاللىسىدا خۇددى چاقماقتەك چاراسلاپ يېنىپ كەتتى ۋە ئۇ دۆڭدىن سەكرەپ - سەكرەپ چۈشتى - دە، ھېلىلا يەنە بىر ئىسكادروننى يۆتكەش توغرىسىدا بۇيرۇق ئەكەلگەن ئىككى سىۋەزنىڭ ئالدىغا باردى. نىزامىدىننىڭ چىرايى دەھشەتلىك تۇس ئالغان: كۆزلىرى ئوتتەك يانغان، قوشۇما قاشلىرى تىكەنلەشكەن، لەۋلىرى تاتىرىپ، تىترەپ كەتكەندى.
— ئېيت، ئىپلاسلار، سەنلەر كىمنىڭ قىسمىدىن؟
ئىككى سىۋەز بىر - بىرىگە قاراشتى، بىرسى:
— دەلىلقاننىڭ... — دېدى.
— نېمە؟
— سارسۇمبە پولكىدىن.
— سەنلەرنى كىم ئەۋەتتى؟
— گېنېرال ئىشتابى.
— گېنېرال ئىشتابى بىزنىڭ قانچە ئىسكادرونىمىزنى يۆتكەپ

كەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟

— بىز بىلمەيمىز.

— سەنلەرنىڭ ئەۋەتكەن گېنېرال ئىشتابى بىزنىڭ بىرلا ئىسكادرونىمىز قالغانلىقىنى بىلەمدا! ...

ئىككىسى جىم تۇرۇشتى.

— سەنلەر قايسى دىۋىزىيونىنىڭ، قايسى رازۋېدكا ۋىزۋوتىدىن؟ گېنېرال ئىشتابى هازىر قەيەردە؟ گەپ قىل، ئىپلاسلار! سەنلەرگە ۋەزىپە بەرگەن گېنېرال ئىشتابىنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلىشەمسەن؟

كەينى - كەينىدىن بېرىلگەن تەيزىدەك ئۆتكۈر سوئاللار ئىككى سىۋەزنى گاڭگىرىتىپ قويدى، ئۇلار نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى ۋە چىرايلىرى تاتىرىشقا باشلىدى. نىزامىدىن ئاچچىقىدا ئېگىز بويلۇق سىۋەزنىڭ گىمناستوركىسىنىڭ ياقىسىنى بىرلا تارتقانىدى، گىمناستوركا ياقىسى ئۇنىڭ قورسىقىغىچە يىرتىلىپ چۈشتى. ئۇنىڭ ئىچكى كۆڭلىكى مىللىي قىسىملارنىڭ باش تەرىپىگە قىزىل جىيەك تۇتۇلغان مايكىسى بولماستىن، تىك ياقىلىق نوغايچە كۆڭلەك (جىيەدە) بولۇپ چىقتى.

نىزامىدىن قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ئىپلاس! .... باندىت! ... ئېيت، پولك كوماندىرىڭ كىم؟ — ئۇ يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋالدى.

— قابان[1]... — دېدى بىرسى.

— ئىش ئايان بولدى! ھەممە ئىش ئايان بولدى، — نىزامىدىننىڭ غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلىگەنىدى، — دېمەك، گېنېرال ئىشتابى ئەۋەتكەن بىرىنچى قېتىملىق سىۋەزنى، سىۋەزنىڭ يېنىدىكى بۇيرۇقنى باندىتلار قولغا چۈشۈرۈۋالغان، ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن سىۋەزلەر باندىتلارنىڭ، ئۇلار بىزنىڭ

① قابان — ئوسماننىڭ پولك كوماندىرى.

ئىسكادرونلىرىمىزنى ئالداپ ئەكەتكەن ۋە ھالاك قىلغان، ئىتتىپ تاشلاڭلار بۇلارنى !

نىزامىدىن ئىككى باندىتنى ئاتقۇزۇۋەتكەنلىكىگە شۇ ھامان ئۆكۈندى. ئۇ ئۇرۇش جەريانىدا بۈگۈن بىرىنچى قېتىم يېڭىلىك بىلەن ئىش قىلغانلىقىنىمۇ شۇ ھامان ھېس قىلدى.

— پولك سەپكە !

نىزامىدىن پولكنى كۆزدىن كەچۈردى، ئاران يۈزگە يېقىن ئادىمى قالغان پولك ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتمەكتە ئىدى:

— بىز ھازىرمۇ جەڭگىۋار قىسىم، ئەمدى تۆۋەنلەپ ماڭىمىز، گېنېرال ئىشتابىنى تاپىمىز، — دېدى نىزامىدىن ۋە ئىتتىغا ئىرغىپ مىندى ـ دە، سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ماڭدى.

نىزامىدىن خىيال بىلەن كېتىۋاتاتتى: گېنېرال ئىشتابى نېمە قىلىۋاتقاندۇ؟ نېمىشقا ئېنىق يۆنىلىش كۆرسىتىپ بېرەلمەيدىغاندۇ؟ شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتقان كۈن بىزنىڭكىدىنمۇ ئېغىرمۇيا؟.. قانداق ئىش بولدى ـ ھە ! بۈگۈنكى سەپدىشىنىڭ، ئەتىكى دۈشمىنىنىڭ... يەنىسخەيدە قالغان مېنىڭ پولكىم ساۋەندىن چىققان قالىبەك، تاكامانلار بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتامدىكىن، قايسى تەرىپىدە ئۇرۇشۇۋاتقاندۇ... ئىشەنچلىككىنە قەدەم يۆتكىيەلمەيدىغان ئەندىشىلىك يۇرۇش ئۇلارنىڭمۇ بېشىغا چۈشۈۋاتقاندۇ، بەلكى نېمىلا بولسۇن ئۇلار سىنالغان جەڭچىلەر ئىدى، يانمۇيان تۇرغان ئادىمىڭگە ئىشەنچ قىلالمىساڭ، جەڭ ئەمەس، ئادەتتىكى سەپەرمۇ خەتەرلىك ـ دە... قىيىن، ئىنتايىن قىيىن بولدى، سىنالغان جەڭچىلىرىم نەلەردە قالدى ـ ھە...

ئۇنىڭ قەلبى سېغىنىش بىلەن ياندى ۋە ئۇ ئۆزىدە قانداقتۇر ئېغىر مەيۈسلۈك ھېس قىلدى.

قىسىم قىران دەرياسىنىڭ ئەگمىسىگە كەلگەندە، ئۈچ تەرەپتىن — ئىككى ياقتىكى تاغدىن ۋە ئالدىدىكى توقايدىن تۇيۇقسىزلا ئوق چىقىپ كەتتى. جەڭچىلەر ئاتلىرىدىن تېزلىكتە

ئىرغىپ چۈشۈشۈپ ئاپارۇن تۇتۇپ يېتىشتى. نىزامىدىن قولىغا ئاپتوماتىنى ئالدى ـ دە، سايدىن يوپۇرۇلۇپ چىقىۋاتقان باندىتلارنى ئوقتا تۇتتى ۋە ئۇلارنى چېكىندۇردى.

قىسىم تۆپىلىككە ياماشتى.

نىزامىدىن شۇ چاغدىلا ئەتراپقا زەن قويدى، باتىرغازى، ئاقىلبەك، باشقىلارمۇ زەن قويدى. ھەممىسى چۈشەندى، ئۆزلىرىنىڭ باندىتلار قورشاۋىدا قالغانلىقىنى چۈشەندى. ئىككى ياقتىكى تاغ باغرى باندىتلار بىلەن لۆمۈلدەپ كەتكەنىدى. باندىتلار ھە دەپ: «يا مۇھەممەد! مۇلقا، چاقاباي، ئالغا باس ...» دەپ ھۇجۇم بىلەن كېلەتتى، چېكىندۇرۇلەتتى، لېكىن قىسىم بۇ يەردىن ئۇزۇلۇپ چىقىپ كېتىشكە ئامالسىز ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ سوئالنى ھەممىدىن كۆپرەك نىزامىدىن ئۆزىگە قوياتتى. ئۇ ئويلىدى: ئىككى يول بار، بىرى، ئاخىرغىچە ئېلىشىش يولى. بۇ يول بىلەن ماڭغاندا، پۈتۈن قىسىم قىرىلىپ تۈگەيدۇ، پولك بايرىقى يىقىلىدۇ، ئەمما دۈشمەن ئاز چىقىم تارتمايدۇ. يەنە بىرى، بۆسۈپ چىقىپ كېتىش يولى، بۇ يول بىلەن ماڭغاندا، كۆپ قۇربان بېرىشكە توغرا كېلىدۇ، دۈشمەن ئاز چىقىم تارتىدۇ، ئەمما پولك بايرىقى يىقىلمايدۇ.

نىزامىدىن كېيىنكى يولنى تاللىدى، سايدىكى باندىتلارغا پۈتۈن قىسمى بىلەن شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ ۋە ئۇ يەردىن ئۆرلەپ، تاغ باغرىلىرىدىكى باندىتلارغا ئۇزۇلدۇرمەي ئوق ئېتىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۇزۇلۇپ چىقىپ كېتىشنى پىلانلىدى. ئىككى ئىسكادرون نامىدا قالغان يۈزگە يېقىن جەڭچىنىڭ كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ، ئۆز پىلانىنى ئۇقتۇردى.

جەڭچىلەر كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا ئاتلىرىغا مىندى ـ دە، دەھشەتلىك ھۇجۇم باشلىدى. قوراللىرىدىن بىراقلا ئوق ئۈزۈپ، ھۇررا توۋلاپ ھۇجۇمغا كىردى. كۈچىنىپ ئاتقان گىراناتلار دەھشەتلىك پارتلاپ تاغلارنى تىترەتتى. قىسىمغا تاغ

باغرىدىكى باندىتلارمۇ تاراسلىتىپ ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى... قىسىم بەش مىنۇتقا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ساي ـ توقايلىقتىن بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئېگىزلىككە ئات سالدۇرۇپ ياماشتى، شىددەتلىك ئېتىشىشلار باشلاندى... كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان، ئىس ـ تۈتەكلەردىن ئەتراپ قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. چاراسلىغان ئۇچقۇنلار، لاۋۇلدىغان يالقۇنلار تەرەپ ـ تەرەپتىن كۆتۈرۈلەتتى...

— بايراق يىقىلىۋاتىدۇ! بايراقنى ئېلىڭلار! — نىزامىدىننىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك ئاڭلاندى.

بىر جەڭچى ۋىشىلدىغان ئوقلار ئىچىدە ئات سالدۇرۇپ كېلىپ، جان ئۈزۈۋاتقان جەڭچىنىڭ قولىدىكى قىيسىيىپ قالغان بايراقنى يۇلۇۋالدى ـ دە، ئېگىز كۆتۈردى!

قىسىم يانغا ئوق ئۈزۈپ گىرانات تاشلاپ باندىتلار ئالدىدىن ئۆتمەكتە ئىدى.

ئەنە، بايراق يەنە يىقىلىشقا باشلىدى، يەنە بىر جەڭچى تېزلىك بىلەن ئۇنى كۆتۈرۈۋالدى، يەنە يىقىلىشقا باشلىدى... بولمىدى، يىقىلدى، بايراق ئاتنىڭ يالىدا تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا تېزلىك بىلەن يانداپ يېتىپ كەلگەن نىزامىدىن بايراقنى ئالدى ۋە كۆتۈردى!

— ھۇررا! ھۇررا! ...

قىسىم باندىتلار قورشاۋىدىن ئۈزۈلۈپ چىقىپ كەتتى. ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى. لېكىن، بىرنەچچە جەڭچىنىڭ جان پىدالىقى بىلەن پولك بايرىقى لەپىلدەپ، پولكنىڭ تېخى ھايات ۋە جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرغانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. پولك بايراقنى شۇنداق لەپىلدىتىپ، بىرنەچچە بەل ئاشقاندىن كېيىن ئۆستەڭ بويىدا توختىدى. ئۆستەڭ بويى سازلىق ئىدى. ئۇلار ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. نىزامىدىن ئېتىدىن چۈشمىگەنىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى بايراق ئاسمان بوشلۇقىدا چاقنىغان سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار نۇرىدا غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھايات قالغان

جەڭچىلەر بايراقنى قاراشتى. شامالدا لەپىلدەۋاتقان بايراق، بۇ خەتەرلىك يۇرۇشتىن جەڭچىلەرنى قۇتقۇزۇۋالغاندەك، ھەممىگە ئۈمىد بېغىشلايتتى.

نىزامىدىن كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ نامىنى چاقىرىشقا باشلىدى:

— باتۇرغازى !

— بار.

— سېتىۋالدى !

— بار.

— ئاقىلبەك !

— بار.

— ئەخمەتغەلى !

— ...

— يۇنۇس !

— ...

— كۇشەر باي !

— بار.

— تۇرسۇن !

— ...

نىزامىدىن ئۆزىدىن باشقا يىگىرمە ئۈچ نەپەر جەڭچىنىڭ ھايات قالغانلىقىنى بىلدى.

— بىزنىڭ پولك تېخى ھايات، شۇنداقلا يەنە جەڭگىۋار ھالەتتە، — دېدى نىزامىدىن كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — بىز سارسۇمبىگە كىرىپ كېتىمىز، ياردارلىرىمىزنى ھازىرچە ئەملىيەلمەيمىز، قېنى، يۇرۇش باشلانسۇن، باتۇرغازى، بايراقنى قولۇڭغا ئال ! جەڭگىۋار يۇرۇش باشلاندى.

*　　*　　*

كىمدۇر بىرى غىڭشىپ ناخشا ئېيتتى، بۇ ناخشىنى ھەممىسىنىڭ، ياردارلارنىڭمۇ ئېيتقۇسى، ۋارقىراپ

ياڭراتقۇسى، كۆتۈرۈۋەتكۈسى كەلدى، بىراق، پولك كوماندىرى رۇخسەت قىلمايدۇ ـ دە... ئەمما باشقىلار ناخشىنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭلىدىن بىرمۇبىر ئۆتكۈزمەكتە ئىدى.

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۈنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانجىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!

...

بۇ ناخشا جەڭچىلەر تالاي قېتىم ئېيتقان، زوقلىنىپ ئېيتقان، ئەڭ ئېغىر پەيتلەردە روھلىنىپ ئېيتقان... ناخشىسىز ياشىيالمايدىغان ئادەملەر ھەرقاچان كۆڭۈل كۈيلىرىنى، دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، كەلگۈسىگە بولغان ئىشەنچلىرىنى ئىزھار قىلىپ ناخشا ئېيتىدۇ، ئۇلار ناخشىسىز ياشىيالمايدۇ، ناخشىسىز ھاياتنى قاناتسىز قۇش دەپ بىلىدۇ، ئېغىر كۈنلەرنى، ئازابلىق يۈرۈشلەرنى، ھەتتا رەھىمسىز ئۆلۈمنى ئۈمىدلىك ناخشا يېڭىدۇ!

ئۈمىدلىك ناخشىلارنىڭ روھىي قۇۋۋىتىدە، يېرىم كېچە مەزگىلىدە جەڭچىلەر سارسۇمبە بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلدى. سارسۇمبە ئىچىدىن ھاۋشىۋاتقان ئىتلارنىڭ ئەنسىز ئاۋازىدىن باشقا ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. نىزامىدىن جەڭچىلىرىنى ئۆستەڭ ياقىسىدىكى چاتقاللىقلار ئارىسىغا يوشۇرۇپ، ئۆزى يالغۇز كۆزرۈكتىن ئۆتتى ـ دە، ئەتراپقا زەن قويۇپ قارىدى. ھەممە يان جىمجىت ۋە سۈرلۈك ئىدى. ئۇ قويۇق تاللار ئارىسىدىن پىلدىرلاپ يېنىۋاتقان چىراغ شولىسىنى كۆرۈپ قالدى. شۇ ياققا شەپىسىز مېڭىپ، يورۇق دېرىزە يېنىغا باردى ـ دە، ئۇياق ـ بۇياققا قاراپ قويۇپ، ئۆيئىچىگە قارىدى. ئۆيئىچىدىن ئون سەككىز ـ ئون توققۇز ياشلار چامىسىدىكى زىلۋا بويلۇق

بىر قىز ئاق خالاتلارنى دەستىلەپ تىزىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا ئاق خالات، بېشىدا ئاق بۆك بار ئىدى. نىزامىددىن بۇ يەرنىڭ دوختۇرخانا ئىكەنلىكىنى بىلدى ـ دە، ئايلىنىپ كېلىپ ئىشىكنى چەكتى. ئۆيئىچىدىن: «ھە، كىرىڭ» دېگەن ئاۋاز چىققاندىن كېيىن، ئۇ ئۆيگە كىردى.

قىز نىزامىددىننى كۆرۈپ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى:

— كىم سىز، بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىڭىز؟

قىز تېز ـ تېز سۆزلەيتتى.

— مەن شىمالىي فىرونت ئۈچىنچى ئاتلىق پولك كوماندىرى نىزامىددىن بولىمەن.

— ھە، نىزامىددىن دېگەن سىزمىدىڭىز... پېشانىڭىزدىكى كاكارنى ئېلىڭ، مۇرىڭىزدىكى پاگونلىرىڭىزنى يوقىتىڭ، بولۇڭ، دەرھال!

قىز ھودۇقۇپ كەتكەنىدى.

— نېمە بولدى قىزچاق، نېمە گەپ بۇ، نېمانچە ھودۇقىسىز؟

— تېخىچە بىلمەمسىز؟

— نېمىنى؟

— شەھەرنى ئوسمان باندىتلىرى ئىشغال قىلىۋالدى.

— نېمە؟ ...

— بۈگۈن ئىككى كۈن بولدى.

نىزامىددىنمۇ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى.

— ھە... مۇنداق دەڭ ... — نىزامىددىن ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى، — گېنېراللار نەدە؟

— چېكىنىپ چىقىپ كەتكەن، بۇرچىنغا چېكىنگەن، بۈگۈن ئۇ يەردىن كەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

نىزامىددىن يۈز بەرگەن ئالامەتلەرنىڭ سىرىنى ئەمدى تولۇق چۈشەندى. پېشانىسىغا ئۆرلەپ چىققان سوغۇق تەرنى يېڭى بىلەن ئېرتتى.

— قىزچاق، ئېيتىڭىز نېمە؟

— شەمشەرقان.
— خوش، شەمشەرقان، ئۇلار قاياققا چېكىنمەكچى؟
— مېنىڭ بىلىشىمچە، بىراقلا تارباغاتايغا چېكىنسە كېرەك.
— هازىر قاياق خەتەرسىز؟
— شىمالىي تەرەپ بولۇشى مۇمكىن.
— ئىشىم پۈتتى، رەھمەت سىزگە، — نىزامىدىن چىقىپ كېتىشكە تەرەددۇتلاندى.
— توختاڭ، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى قىز هويلىدىكى ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ، — ئەمدى چىقىپ كېتەلمەيسىز، باندىتلار هويلىغا كىرىپ قالدى. مۇنۇ ئۆيگە كىرىپ كارىۋاتتا يېتىۋېلىڭ، مېڭىڭ، كىيىملىرىڭىزنى تېز يېشىپ، كارىۋات ئاستىغا جايلاڭ...
قىز نىزامىدىننىڭ بېشىدىكى شەپكىسىنى ئېلىپ ئىشكاپنىڭ كەينىگە تاشلىدى ـ دە، ياندىكى ئىشىكنى ئېچىپ ئۇنى كىرگۈزۈۋەتتى ۋە ئىشىكتىن بېشىنى تىقىپ پىچىرلىدى:
— سوروشتۇرۇپ قالسا، سوۋېتنىڭ سارسۇمبە كونسۇلخانىسىدىكى خادىممەن دەڭ، قازاقچە سۆزلەڭ.
ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي بېشىغا لۆڭگە ئورىۋالغان ئىككى باندىت كىردى. ئۇلار شەمشەرقانغا، دورا ئىشكاپلىرىغا سەپسېلىپ قاراپ، يان ئىشىكنى ئېچىپ، نىزامىدىن ياتقان ئۆيگە كىردى. قىزنىڭ يۈرەكلىرى ئۇرۇپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى. بۇ ئۆيدە يوتقاننىڭ ئىچىگە كىرىپ كۆزىنى يۇمۇپ، چىرايىنى بىر قىسما پۇرۇشتۇرۇپ ئېغىر كېسەلدەك ياتقان نىزامىدىندىن باشقا، يەنە بىر هوشىنى بىلمەيدىغان ئېغىر يارىدار ياتاتتى. باندىتلار ئۇلارغا بىر قۇر قاراپ قويدى ـ دە، ئۇلارنىڭ كىملىكىنىمۇ سورۇشتۇرمەي چىقىپ كەتتى.
— يارايسىز، يولداش پولكوۋنىك، خۇددى ئېغىر كېسەلدەك ياتتىڭىز، — دېدى قىز كۈلۈمسىرەپ.
— شۇ تاپتا ھەرقانداق ئېغىر كېسەلنىڭ چىرايىمۇ بىزدىن

ياخشىراقتۇ، — نىزامىدىن ئۇلۇغ - كىچىك تىندى.
— خوش، شەمشەرقان، سىزگە بىر ئىلتىماسىم بار؟
— دەڭ.
— مېنىڭ سەككىز ياربدارىم بار، ئۇلارنىڭ ئىككىسىنىڭ ئەھۋالى ئېغىر، يوشۇرۇپ قالالامسىز؟
قىز ئىنچىكە سۇس قاشلىرىنى يىمىرىپ، ئويلاپ تۇرۇپ قالدى.
— قانداق؟
— ئىككى بولسا تامامەن مۇمكىن.
— ئۇنداق بولسا رەھمەت سىزگە، مەن كەتتىم، ئىككى ياربدارنى هازىر جەڭچىلىرىم ئەكىرىدۇ.
— توختاڭ، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى ۋە ئىشكاپنىڭ تارتمىسىنى ئېچىپ، مارلا، پاختا ۋە بوتۇلكىلىق دورىلارنى ئېلىپ نىزامىدىنغا سۇندى:
— قالغان ياربدارلىرىڭىزغا زۆرۈر نەرسىلەر بۇ.
نىزامىدىن دورىلارنى ئالدى - دە، يەنە بىر رەھمەت ئېيتىپ بۆلۈمدىن چىقىپ كەتتى. يىراقتىن ھاۋشىۋاتقان ئىتلارنىڭ ئەنسىز ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. پۈتۈن ئەتراپ ئۇنىڭغا سۈرلۈك تۇيۇلدى ۋە تېنى ئەيمەندى. ئۇ تال ئارىلىرىغا قاتتىق دىققەت قىلىپ قاراپ ماڭدى. سارسۇمبىگە شۇنچە زور ئۈمىد باغلىغىنى بىكار بولغاندى.
نىزامىدىن جەڭچىلىرىنى باشلاپ يۈرۈشكە ئاتلاندى، ئۇنى ئېغىر ۋەھىمە ۋە سۈر باسقان، جەڭچىلىرىنىمۇ سۈر باسقان، ئۇلار گويا نىشاندىن ئادىشىپ، دەھشەتلىك دېڭىزدا كېتىۋاتقان يەلكەندەك، زۇلمەتلىك كېچىدە تاغ باغرىنى بويلاپ يۈرمەكتە ئىدى. تاشلىق يولدا ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن «تاراق - تۇرۇق» قىلغان ئاۋازلار كۆتۈرۈلسە، ئاربلاپ - ئاربلاپ يالت - يۇلت قىلىپ ئوت ئۇچقۇنلىرىمۇ چاچرايتتى. غەربتىن ئۇرۇۋاتقان شامال هارغان جەڭچىلەرگە شۇنچىلىك ئارام بېرەتتىكى، ئۇلار

شامالـنىڭ يەنـىمۇ قاتـتىقراق چـىقىشـىنى تىـلەيتتـى. لېكـىن، ھـەممىنـىڭ كاللـىسىدا ۋەھـىمىلـىك خىيـاللار... بارى ـ يوقـى يىگىرمە ئىككى ئادەم، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنىڭ ئالتـىسى يارىـدار، تۆيۇقسىـز ھۇجۇمغـا ئۇچرىسـا، ئايىغـى ئاستىـدىكى تاشـلاردەك، يـەرگە دومىلاپ چـۈشمەسمـۇ؟ ... تېخى بـۇ ئەندىشـىلىك يـۇرۇش قانچە كۈن داۋاملىشار؟ شىمالىي فىرونت گېنېـرال ئىشـتابىنـى نـەدىن تاپـار، سـەن ئۇچۇن ئـىشەنچـلىك يـول بـاشـلىغۇچـى تېپىلارمۇ؟...

— تـاۋادا ھۇجۇمـغـا ئۇچراپ قـالـساق، ھەرگـىـز قايـتـۇرمـا ھۇجـۇمغا ئۆتـمەسلىـك كېرەك، — دېدى نىـزامىدىـن يانمـۇيـان كېتىۋاتقان باتىرغازىغا، — قانداق قىلىپ بولسۇن باندىتلارنىـڭ كۆزىگە كۆرۈنمەسلىككە تىرىشىشىمىز كېرەك.

— بىـز بۇ يەرنـىـڭ شارائىـتـىنى — ئوي ـ چـوڭقـۇرىـنى بىلمەيمىز، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى باتىرغازى، — قەيەرگە چىكىنىش، قەيەرگە مۆكۈنۈش بىز ئۇچۇن قاراڭغۇ، ئۇنداقتا...

— ئۇنداقتا، سەنچە قانداق قىلساق بولار؟

— ئېلىشقان تۈزۈكمىكىن دەيمەن.

— ئېلىشىشقا بەرداشلىق بەرگىلى بولارمـۇ ياكى ئېـلىشىـپ ئۈستۈنلۈككە ئېرىشكىلى بولارمۇ؟

— مەن راست ئويۇمنى ئېيتاي، يولداش پولكوۋنىك، مېنىـڭ بـۇ يۈرۈشتە ھـايات قېلىـشتـىن، شىمالـىي فىرونـت گېنېـرال ئىشتابىنى تېپىشتىن ئۈمىدىم يوق، ھازىر بىز قەيەردە، گېنېرال ئىشتابى قەيەردە كىم بىلىدۇ؟...

— شۇڭلاشقا...

— شۇڭلاشقا، باندىتلار ئۇچرىسا ئېلىشىپ قۇربان بولغان تۈزۈك، بولمىسا، ئەڭ بولمىغاندا بىز بـۇ دەشت ـ باياۋانـلاردا تېنەپ يۈرۈپمۇ تۈگەيمىز.

نىزامىدىن بىر مىنۇتتەك جىمجىت ماڭدى ـ دە، سالماقلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— راست، باتىرغازى، يۇرۇشىمىز ئەندىشىلىك بولۇۋاتىدۇ، بىراق ئەندىشە قىلىپ، ئۈمىدسىزلىنىش يارىمايدۇ، ھەربىي يۇرۇش — كۆپ ھاللاردا ئەندىشىلىك، ئېھتىياتلىق بولىدۇ، ئەمما ئۈمىد ـ ئارزۇ يەنە كۆپ ھاللاردا ئەندىشىنى يېڭىدۇ، ئۈمىد — بىزنىڭ يېقىلماس بايرىقىمىز! ئۈمىد بولمىسا، راستلا ئەندىشە، ئېھتىيات قىلىپ يۇرۇپ بەربات بولىمىز.

— ئۈمىد بىلەن يۇرۇپمۇ ئۆلۈپ كېتىشىمىز مۇمكىنغۇ؟ ...

— ئەڭ بولمىغاندا، ئادەمنى ئۈمىد ياشنىتىپ، ئەندىشە قاقشىتىدۇ ئەمەسمۇ، قايسىسى ئەۋزەل؟

باتىرغازى دۇدۇقلاپراق دېدى:

— مەن مۇشۇ ئايرىم ئەھۋالنى دەۋاتىمەن.

— مۇشۇ ئايرىملىقتىن نېمىشقا ئومۇمىيلىقنى كۆرگىلى بولمايدىكەن؟ ئېيتايلى، مۇشۇ يۇرۇشتە بىزنىڭ بىر ئادىمىمىز ساق قېلىپ، ئىشتابقا پولك بايرىقىنى تاپشۇرسا، بۇ بىزنىڭ، شۇنداقلا پۈتۈن قىسىمىمىزنىڭ زور غەلىبىسى ئەمەسمۇ؟! ... بىز ئۇچراشقانلا ياندىتلار بىلەن ئېلىشىپ، ئۆزىمىز قۇربان بولۇپ تۈگىسەك، پولك بايرىقى يىقىلسا، قانچە كۆپ دۈشمەننى يوقاتقىنىمىز بىلەن قانچىلىك ئەۋزەللىكى بولار؟

قايىل بولغان باتىرغازى كۈلۈپ كەتتى ـ دە:

— باتۇرلۇق ئەۋزەل، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى.

— يەنە ئېيتىمەن، فىرونت ئىشتابىنى چوقۇم تاپىمىز... باتۇرلۇق بىلەن ئېلىشىدىغان پەيت ھازىر ئەمەس، بۇ يۇرۇشتە باتۇرلۇق دېيىلىدىغان بولسا، چېكىنىش، مۇغەمبەرلىك قىلىپ، دۈشمەن كۆزىدىن غايىب بولۇپ كېتىش — قالتىس زور باتۇرلۇق بولىدۇ.

باتىرغازى جىم بولۇپ قالدى.

ئاتلار ئاياغلىرىدىن بىر خىل تاۋۇش چىقىرىپ، ئېغىر چامداپ يۇرمەكتە ئىدى.

قىسىم ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەنلىكى كەڭ، ئۇسكىلەڭ

چۆپلۈك بىر سايغا كىرىپ كەلدى. بىر ئۆستەڭ سۈنىڭ ئېقىنۋاتقانلىقى ۋە ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئات ـ كالا تېزەكلىرىنىڭ كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغانلىقىدىن بۇ كەڭرى، چىرايلىق سايدا ئادەم بارلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپ دەم ئالدى، ئەڭ ئاخىرقى نانلىرىنى سۇغا چىلاپ يېيىشتى.

— بۇ سايدا ئادەمنىڭ بارلىقى بىز ئۈچۈن ياخشىلىق ئەمەس، — دېدى ئاقىلبەك، — قوراللىقلار بولمىغان تەقدىردىمۇ، ئىشەنچ قىلىپ بولمايدۇ.

— ئەلۋەتتە، — دېدى نىزامىدىن سەگەكلىشىپ، — مۇھىمى پولىك بايرىقىنى يوشۇرۇش كېرەك، قېپىنى يولداشلار، مۇرەڭلەردىكى پاگون، كۆكسۈڭلەردىكى ئوردېن، پېشانەڭلەردىكى كاكارلارنى ئېلىۋېتىپ، قوينۇڭلارغا تىقىڭلار.

— ئېگەرنىڭ ئاستىغا جايلىساق قانداق؟ — دېدى ئاقىلبەك.

— بولمايدۇ، قويۇندىن باشقىسى بىكار، — دېدى نىزامىدىن. ئۇ ئۆزى گىمناستوركىسىنى يېشىپ، پولك بايرىقىنى بېلىگە ئوردى ـ دە، ئۈستىدىن گىمناستوركىسىنى يەنە كىيىۋالدى. بىردەمدىلا ئۇلار خۇددى قىسمىدىن ھەيدىۋېتىلگەن جەڭچىلەردەك ھالغا كېلىپ قالدى.

بىر سائەت دەم ئالغاندىن كېيىن، يېڭىدىن ئۆرلەپ چىققان كۈن ئۇلاردا بىر خىل ئېزىلىش قوزغاپ ئىسسىقتان چاغدا قىسىم يەنە ئاتلىنىپ يولغا چىقتى. دېگەندەك، بىرەر سائەت ماڭار ـ ماڭمايلا ئىككى ياندىكى تاغ باغرىدىن، ئالدىدىن نەچچە يۈزلىگەن ئادەملەر ئۇلارنىڭ ئالدىنى توراپ چىقىپ كەلدى. بىرنەچچىسىدە قارا مىلتىقلا بار ئىدى. ئۇلار ئۈچ تەرەپلەپ يوپۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى.

— ھەرگىز ئوق چىقارماڭلار، قارشىلىق قىلماڭلار، — دېدى نىزامىدىن، — ھەممىسى بۇيرۇقفا بويسۇنۇپ قوراللىرىنى مۇرىسىدىن ئالماي مېڭىۋەردى.

— ھە ... دەللقانىنىڭ ئىتلىرى، سۇدىن چىققان مۇشۇكتەك

بولۇشۇپ قاپسەن، نەگە مېڭىشتىڭ، — دېدى ئالدىدىكى قوراللىق بىرسى.

ئاقىلبەك ئالدىغا چىقتى:

— ئوسماندىن يېڭىلگەنلەرمىز، ھەممە نېمىمىزدىن ئايرىلدۇق، يۇرتىمىزغا كېتىۋاتىمىز.

— ئەلۋەتتە يېڭىلسەن، تۇرقۇڭ كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. قاراقاش قەبىلىسىدىنمۇ سەنلەر؟

— ياق، نايمان.

— ۋۇي ئۆلگۈرلەر، ئاتتىن چۈشۈش، قورالنى تاشلا، كىيىملىرىڭنى يېشىش...

بەزىلىرىنىڭ ئاتقا، بەزىلىرىنىڭ قورالغا، بەزىلىرىنىڭ چىگرىن ئۆتۈكلەرگە كۆزى چۈشكەنىدى.

— بولۇش، چاقا بايدىن ئامان قالمەن دەپ ئويلاشما ! ...

ئالدىدىكى قارا ساقاللىقى ھە دەپ ۋارقىراپ - دېۋەيلەپ كەلمەكتە ئىدى، ھەممىسى تۆت تەرەپتىن ئۇلارنى قورشاپ يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى. ئەڭ دەسلەپ قارا ساقاللىقى، يەنە بىر توغرىلىق پاكار بىرسى نىزامىدىنىڭ تاپانچىسىغا قول ئۇزارتتى، توپ ئىچىدىن ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراشلار كۆتۈرۈلدى:

— ئۇر... سوق !... تارت ! ...

جەڭچىلەر قوراللىرىنى بەتلەشكەنىدى، نىزامىدىن كۆز ئىشارىسى بىلەن ئۇلارنى توختاتتى. نەچچىسى كېلىپ قوراللارغا ئېسىلدى، گىمناستوركىلارنى يىرتىشتى، ئۆتۈكلەرنى سالدۇرۇشقا كىرىشتى.

باتىرغازى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ۋارقىرىدى:

— باشقا نەرسىلىرىمىزنى ئالساڭ ئېلىش ... كىيىملىرىمىزگە تېگىشمە ! ... بىز ھايۋان ئەمەس، قىپيالىڭاچ يۇرىدىغان ! ...

ئۇلار سالدۇرۇۋالغان ئۆتۈكلەرنى، تارتىۋالغان قورال - ئاتلارنى بىر - بىرىدىن قىزغىنىشىپ تالىشىشقا چۈشتى.

نىزامىدىن قورالسىز، ئاتسىز، يالىڭاچ قالغان جەڭچىلىرىنى كۆز ئىشارىسى بىلەن يۈرۈشكە بۇيرۇدى.

جەڭچىلەر خاپىچىلىقتا كەينىگىمۇ قارىماي مېڭىۋەردى، خېلى يەرگىچە باشقىلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىپ تۇردى. بىراق، كۆكۆل مەيدانلىق كەڭرى ساي، يېشىل تاغلار ھېچكىمنىڭمۇ مەيلىنى تارتالمىدى، ھەممە ئۈنسىز، كۆڭۈلسىز يۈرمەكتە ئىدى. ئۇلار نىزامىدىننىڭ ئاتلار، قوراللارنى قارشىلىقسىزلا بېرىۋەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىپ تۇرسىمۇ، يەنە نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭدىن خاپا ئىدى.

جەڭچىلەر شۇنداق جىمجىتلىق، ئېغىر سۈكۈت ئىچىدە يۈرۈپ، كەچكە يېقىن، يەنە بىر ھەيۋەتلىك تاغ باغرىدىكى يالغۇز قوشنىڭ ئالدىغا كەلدى. كىگىزلىرى ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن قوش ئىچىدىن ئاغزىدا چىشى قالمىغان، يۈزلىرى كونا مەسىنىڭ قونچىدەك پۈرلەشكەن بىر موماي چىقتى. موماي بىر كۈنلۈك يول ئازابىنى تارتقان، كىيىم - كېچەكلىرى يىرتىلغان، يالاڭ ئاياغ، ئاچ جەڭچىلەرنى كۆرۈپ ئىچى سىيرىلدى ئەتىمالىم:

— كېلىڭلار، بالىلىرىم، دەلىلقانىنىڭ ئادەملىرى ئوخشايسىلەر، ئاچ قاپسىلەر، بىلىمەن، سىلەر ھازىر شۇ كۈنگە قالدىڭلار ... — دېدى.

— شۇنداق، ئانا... سىز قايسى قەبىلىدىن؟ — دەپ سورىدى باتىرغازى.

— چاقاباي !

— چاقاباي؟...

— چاقاباي دەپ قورقما، بالام، چاقابايلىقلاردىن بۇلانغان ئوخشايسىلەر، ئادەم ئوخشاش بولمايدۇ، ھەي... بالام، ئۆمۈر دېگەندە، بىر يانچۇقىغا ياخشىلىق، ئىنسابنى، بىر يانچۇقىغا يامانلىق، ئىنسابسىزلىقنى سېلىپ يۈرىدىغانلارمۇ، ئىككىلا يانچۇقىغا ياخشىلىق، ئىنسابلىقنى سېلىپ يۈرىدىغانلارمۇ، ئۆمۈر بويى يامانلىق، ئىنسابسىزلىق، تېخى ۋەھشىيلىكنى سېلىپ

يۇرىدىغانلارمۇ بولىدۇ. سىلەر چاقابايلىقلارنىڭ يامانلىرىغا ئۇچراپ قاپسىلەر، يامانلىرى ئاز ئىدى، ھازىر كۆپىيىپ قالدى، مەيلى دەڭلار، بۇ ئۆمۈر شۇنداق ياخشى ـ يامانلىق ئارىسىدا كېتىۋاتقان ئۆمۈر، قېنى كېلىڭلار، ئولتۇرۇڭلار، دەم ئېلىڭلار...

كۆپنى كۆرگەن موماي جەڭچىلەرنىڭ روھىي ھالىتىگە، شۇ تۇرقىغا قاراپ ھەممىنى چۈشەنگەنىدى ھەم ئۆزىنىڭمۇ تۆكۈلۈشكە تەييار تۇرغان دەردلىرى نۇرغۇن ئىدى.

جەڭچىلەر قوشنىڭ سىرتىدا، چۆپلۈكتە ئولتۇرۇشتى.

— نېنىم يوق، بالىلىرىم، قېتىقىم بار، تىقىپ قويغانىدىم، سىلەرگە بىر چىنىدىن يېتىدۇ، — موماي ئۇھ تارتتى، — ئوسمانىنىڭ ئادەملىرى ئادەم ئەمەس، ھايۋان دېسەكمۇ كەملىك قىلىدۇ، مەن بىر تۇل خوتۇنغا كۆرمىگەن ئازاب سالدى، سىلەرنى ھەر نېمە قىلىدۇ، زارلىغىنىمغا قارىماي، ئىككى قوي، سېغىپ ئىچىۋاتقان بىر ئۆچكەمنى بۇلاپ كەتتى. ئىككى ـ ئۈچ نېنىمنىمۇ، چالىمدىن قالغان ئەسكى چاپانىمنىمۇ قويمىدى. ئۇلارغا ئېل كېرەك ئەمەس، كۈنىمىز شۇنداق ئادەمگە قالسا، قانداق بولۇپ كېتەرمىز، بۆرە بار يەردە قوي قالامدۇ؟... ئادەم ئوخشاش بولمايدۇ، بالىلىرىم، كالىنىڭمۇ سۈتلۈكى، سۈتسىزى، ئاتنىڭمۇ تەپكەك ـ چىشلەيدىغىنى، ياۋاش ـ مۆمىنى بولىدۇ ئەمەسمۇ... سىلەرنىڭ رىزقىڭلار ئىكەن، قايران ئۆچكەم يېرىم كۈندىن كېيىن قېچىپ كەلدى، شۇنىڭ سۈتىدىن، قېنى قېتىق ئىچىڭلار...

موماي تىنماي سۆزلەيتتى. باندىتلاردىن بۇلانغان بولسىمۇ، روھلۇق ـ تېتىك ئىدى، شۇ ئىشلار ئۇنىڭغا قىلچىمۇ تەسىر قىلمىغاندەك، تۇرمۇشتا مۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى مۇقەررەردەك سۆزلەيتتى ۋە جەڭچىلەرگە تەسەللى بېرەتتى.

— بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئاپا، دەللىقانىنىڭ ئادەملىرى يەنە قايتىپ كېلىدۇ، — دېدى باتۇرغازى بىر چىنە قېتىقنى

بىراقلا سۇمۇرۇۋېتىپ، — يامانلىق، بۇلاڭچىلىق قىلغانلار، ئىنقىلابقا قەست قىلغانلار ئۆزىگە قىلىدۇ، ئاز كۈندە كۆرىمىز تېخى...

— شۇنداق، دەللىقان، ئەخمەتجانلار ياشىسۇن، ئۇلار بىزنى گومىنداڭ دېگەن ئاپەتتىن قۇتۇلدۇرغانىدى، ئوسمانمۇ ئۇنىڭغا قارشى ئۇرۇشقان، كۆڭلىگە نېمە جىن كىردىكىن، ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىۋېلىپ ئۆزىمۇ بىر ئاپەتكە ئايلاندى، ئۇنىڭ بىلەن بىرلەشكەندىكىن، ئاپەت بولماي نېمە بولماق، ئۇنىڭغا چۇشەنمەي ئەگىشىۋاتقانلارمۇ كۆپ...

جەڭچىلەر بىر چىنىدىن قېتىق ئىچىشىپ، مېڭىشقا تەرەددۇتلاندى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن نۇر ئۆچكەن، ئەتراپقا بېقىشلىرىدا ئۈمىدسىزلىك ئەكس ئېتەتتى.

— ئاشۇ كۆرۈنگەن ئېگىز تاغدىن قايرىلىپ، يەنە بىر كۈن ماڭساڭلار، — دېدى موماي قولى بىلەن كۆرسىتىپ، — دەللىقاننىڭ ئېلىگە يېتىسلەر، ئۇلار سىلەرنى تارباغاتايغا يەتكۈزۈپ قويار، غەيرەت قىلىڭلار، باللىرىم، غەيرەت دېگەن ئەرگە قانات...

— رەھمەت، ئاپا ، — دېدى نىمزامىدىن، — سىزنىڭ بۇ ياخشىلىقىڭىزنى ئۇنتۇمايمىز، دەللىقاننىڭ جەڭچىلىرى ئۇنتۇمايدۇ، سىزنىڭ يانچۇقلىرىڭىز پۇتۇنلەي ياخشىلىق، ئىنساب بىلەن تولغانىكەن...

جەڭچىلەرمۇ، مومايمۇ كۈلۈشتى.

قىسىم يولغا چىقتى.

ئون ئۈچىنچى باب

ئون ئىككى كۈندە نىزامىدىن پولكىدىن ھايات قالغان ئون ئىككى ئادەم تارباغاتايغا — شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابى چېكىنىپ كەلگەن جايغا يېتىپ كەلدى. ئازابلىق سەپەر ئۇلارنى پۈۋلىسە ئۇچۇپ كەتكۈدەك ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان: كۆزلەر چوڭقۇر چاناق ئىچىدە پىلدىرلاپ قالغان. لەۋلەر قۇرۇپ گەز باغلىغان، مەڭزلەر ئىچىگە كىرگەن، چىرايلار ئۇششۇك تەگكەن كەچ كۈز يوپۇرمىقىدەك قارىدىغان، تاپانلار تېشىلىپ ئويۇلغان... قىسقىسى، ئۇلار بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان ھالدا، ئۇرۇشنىڭ ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغان سەرسانلىق - سەرگەردانلىق چۆلىدىن يېتىپ كەلگەنىدى. شەھەر سىرتىدىكى قاراۋۇللۇق پونكىتىغا يېتىپ كەلگەندە، ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان جەڭچىلەر ئۇلارنى كۆرۈپ يىغلىۋەتتى. ھەممىدىنمۇ ئۇلارنىڭ تاغ - تاشلىق شۇنچە ئۇزۇن سەپەرنى يالاڭ ئاياغ بېسىشى ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئىچىنى ياندۇراتتى...

ئۇلار گېنېرال ئىشتابىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان پوستلارغا ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىنى مەلۇم قىلىۋاتقاندا، ئىشتاب ئىچىدىن گېنېرال مايور دەلىلقان ۋە باشقا ئىشتاب خىزمەتچىلىرى ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى:

— يولداش نىزامىدىن! ...

نىزامىدىن گېنېرالنى كۆردى - دە، تاق تۇرۇپ دوكلات قىلدى:

— يولداش گېنېرال مايور، شىمالىي فىرونت ئۈچىنچى

ئاتلىق پولكى يېتىپ كەلدى !

گېنېرال ئۇنىڭ سۆزىگىمۇ قۇلاق سالماستىن، غۇلىچىنى كەڭ كېرىپ كەلگىنىچە نىزامىدىننى قۇچاقلىۋالدى.

— قەدىردان نىزامىدىن، هايات ئىكەنسىز، كۆپ ئەنسىرىگەنىدۇق... خۇشاللىق ! خۇشاللىق... ھەممە ئەھۋاللارنى ئۇقتۇق، سىلەرنى هايات قالدى دەپ ئويلىمىغانىدۇق...

گېنېرال مايور گەۋدىلىك — زور ئادەم ئىدى، نىزامىدىنمۇ شۇنداق بەستلىك ئادەم بولسىمۇ، شۇ تاپتا ئۇ كىچىككىنە ئادەمدەك ئۇنىڭ غۇلىچىنىڭ ئىچىدە قالدى. ئاندىن گېنېرال ئاقىلبەك، باتىرغازى ۋە باشقىلار بىلەن بىر - بىرلەپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— قېنى، ئىشتاب ئىچىگە كىرىڭلار، خاتالىق مەندىن ئۆتتى، مېنى كەچۈرۈڭلار...

ھەممىسى زالدەك يوغان بىر ئۆيگە كىردى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان ئۇستەلگە ئالتاينىڭ ھەربىي خەرىتىسى يېيىلغانىدى. نىزامىدىن پولك بايرىقىنى ئېلىپ، ئۇستەل ئۇستىگە قويدى... دەللىقانىمۇ، ئىشتاب خىزمەتچىلىرىمۇ ۋە ئاشۇ بايراقنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراپ كەلگەن جەڭچىلەرمۇ بايراققا چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە بىردىنلا قوزغالغان قىزىق ھېسسىياتلار ئىچىدە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇشتى.

نىزامىدىن هاياجان بىلەن مۇنداق دېدى:

— بايراقنى ھەرقانچە خەتەرلىك پەيتلەردىمۇ جاندىن ئارتۇق بىلىپ ساقلاپ قالدۇق، مىڭلىغان جەڭچىلىرىمىز قىرىلىپ تۈگىدى، لېكىن بايرىقىمىز يىقىلمىدى، دېمەك، ئۈچىنچى ئاتلىق پولك هايات !

گېنېرال مايور ھېچنېمە دېيەلمىدى، ئۇنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلگەنىدى. پەقەت نىزامىدىننىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ بېشىنى لىڭشىتتى... كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار قۇيۇلدى:

— گومىنداڭنىڭ بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئەسكىرىي

كۆچى ئالدىدىمۇ بىز مۇنداق ئېغىر ئەھۋالغا دۇچ كەلمىگەن، بەلكى ئۇستۇنلۇكتە تۇرغان، — دېدى دەلىلقان ئەلەم بىلەن، — دېمەك، قورغان ئىچىدىن چىققان دۇشمەن، قورغان تېشىدىكى دۇشمەندىن يامان بولىدۇ، دېگەن ھەربىي كىتابلاردىكى گەپ، ئۆز ئەمەلىيىتىمىزدە ئىسپاتلاندى.

— بۇ كۆرۈلمىگەن ئۈرۈش بولدى، — دېدى نىزامىدىنمۇ، — باندىت قايسى، خەلق قايسى، ئۆز قىسىملىرىمىز قايسى، ئايرىۋېلىش تەس بولدى، بەلكى ھوشيارلىقىمىز يېتەرسىز بولغاندۇ...

باتىرغازىمۇ سۆز قىستۇردى:

— ئېغىر يېرى شۇكى، بەزى قىسىملىرىمىز پۈتۈن تەركىبى بىلەن باندىتلارغا قوشۇلۇپ كەتتى.

— بۇنداق ئەھۋال باشقا پولكلاردىمۇ كۆرۈلدى، ئەسلىي بىخۇدلۇق بىزدىن ئۆتتى، — گېنېرال سەممىيلىك بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى، — قىسىملىرىمىزدا كومىسسارلار خىزمىتى ياخشى ئىشلەنمىدى، جەڭچىلەردە كۆرۈلگەن ئىنتىزامسىزلىقلار، باشباشتاقلىقلارغا بۇ، غەلىبىدىن كېيىن كۆرۈلدىغان ئەھۋال، دەپ سەل قارىدۇق، بۇ بىر ئاچچىق ساۋاق بولدى. باندىتلارنىڭ ھازىرقى غەلىبىسى قىسمەنلىك، ۋاقىتلىق. ئومۇمىيلىقتا بىز يەنىلا ئۈستۈن ئورۇندا، ئەلۋەتتە! كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ، ئومۇمىيۈزلۈك قايتۇرما ھۇجۇمغا ئەمدى ئۆتىمىز، خوش، نىزامىدىن، سىزنىڭ نېمە تەلىپىڭىز بار؟

نىزامىدىن نۇرسىز كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇرۇپ قالدى. گېنېرال مايور يېنىدىكى پودپولكوۋنىكقا بۇرۇلۇپ مۇنداق دېدى:

— قالغانلار دەم ئالسۇن، سىز يولداش نىزامىدىننى دوختۇرخانىغا باشلاپ بېرىڭ، ئىشتاب نامىدىن ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇڭ، ياخشى داۋالىسۇن، ياخشى ئوزۇقلانسۇن، ياخشى

كۆتۈلسۇن !

پودپولكوۋنىك نىزامىدىندىن باشقىلىرىنى باشلاپ چىقىپ كەتتى.

— ئەمدى ئېلىشىمەن، مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە ئايلاندۇرىمەن، باندىتلار هامان ئۆلۈمگە مەهكۇم ! ... ئىسسىق - سوغۇق ئەمدىلا بېشىمدىن ئۆتتى، مەغلۇبىيەت ماڭا ئەقىل بەردى.

— بولىدۇ، تەلىپىڭىزنى ئالقىشلايمەن، سىز هازىرچە دەم ئېلىڭ، بالنىستتا يېتىپ داۋالىنىڭ، سىزگە يېڭىدىن چوقۇم بىر پولك تەشكىل قىلىپ بېرىمىز.

— ياق، مېنىڭ تەلىپىم باشقىچە، يولداش گېنېرال مايور، باندىتلارغا قارشى ئۇرۇشقا ئوتتۇرا يۈنىلىشتە قالغان ئۆز پولكىم بىلەن قاتناشماقچىمەن، مېنىڭ قەتئىي تەلىپىم مۇشۇ !

— بۇنى ئەلۋەتتە، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق ئىشتابى بىلەن، بولۇپمۇ سىزنى بۇياققا ئەۋەتكەن باش قوماندانىمىز يولداش ئىسهاقبېك بىلەن سۆزلىشىشكە توغرا كېلىدۇ، ئەمما مەن سىزنىڭ پىكرىڭىزگە پۈتۈنلەي قوشۇلىمەن، هازىرچە داۋالىنىڭ، ئەسلىڭىزگە كېلىڭ. قېنى يۈرۈڭ، سىزنى داۋالاشنى ئۆزۈم ئورۇنلاشتۇرىمەن.

گېنېرال مايور دەلىلقان نىزامىدىننى ئۆزىنىڭ كىچىك ماشىنىسىغا سېلىپ، دوختۇرخانىغا ئېلىپ كەتتى.

نىزامىدىن ۋە ئۇنىڭ ئارانلا پۈت دەسسەپ قالغان جەڭچىلىرىنى گېنېرالنىڭ بۇيرۇقى بويىچە دوختۇرلار جىددىي داۋالاشقا كىرىشتى. مەخسۇس كۆتكۈچىلەر — نىزامىدىننىڭ ئۆزىگىلا مەخسۇس بىر سېستىرا، باشقا هەر ئۈچ ئادەمگە بىردىن سېستىرا قويۇلدى، كېچە - كۈندۈز ئۈزۈلدۈرمەي تېببىي ياردەم بېرىلدى. شۇنداق داۋالاش بىلەن بىر ئاي ئۆتكەندە، ئۇلار ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. لېكىن، دوختۇرلار ئۇلارنىڭ

بالىنىستىتىن چىقىشىغا رۇخسەت قىلىندى. يەنە ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، ئومۇمىيۈزلۈك بىر قېتىم تەكشۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ نەتىجىسىگە قارايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى نىزامىدىنىنىڭ يادىغا كونا پولكى — قەدىناس جەڭچىلىرى پات - پات كېلىدىغان بولدى. بەزىدە ئاقىلبەك، باتۇرغازىلار بىلەن ئۇلارنىڭ گېپىنى قىلىپ، كۆز كېچىلىرىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈشەتتى. سېغىنىش — لەززەتلىك ئىش، سېغىنىشنى ئۆزئارا ئىزھار قىلىشىش، تېخىمۇ لەززەتلىك ئىش. سېغىنىش كىشىنى بەزىدە بىئارام قىلىسىمۇ، لېكىن ئۆزئارا پاراڭ كۆڭۈلدە قاپلىشىپ تۇرغان تۇمانلارنى تارقىتىدۇ. ئۇلار گايىتىنىڭ، نادەمنىڭ، رەيھاننىڭ، ئاراشىنىڭ، جامالىدىنىنىڭ ۋە ۋارىسجاننىڭ ھەم باشقىلارنىڭ گەپلىرىنى زوقلىنىپ قىلىشاتتى، يادىغا ئېلىشاتتى، سېغىنىشاتتى، ئۇلار شۇ كۈنلەردە نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقاندۇ دەپ ئويلىشاتتى...

قەدىرلىك ئوقۇرمەنلەر، نىزامىدىن، ئاقىلبەك، باتۇرغازىلار ئۆزلىرىنىڭ قەدىناس سەپداشلىرىنى ئويلاۋاتىدۇ، ئەسلەۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگۈسى كېلىۋاتىدۇ؛ سىلەرمۇ ئۇلارنى ئويلاۋاتقانسىلەر، ئۇلارنىڭ شۇ كۈنلەردە نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىنى سىلەرنىڭمۇ بىلگۈڭلار كېلىۋاتىدىغاندۇ، مەن سىلەرگە ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا فىرونتتا قالىبەك، تاكامانلار باشچىلىقىدىكى باندىتلار بىلەن قانداق كۆرەشلەرنى قىلىۋاتقانلىقىدىن ئازراق سۆزلەپ بېرەي:

* * *

ئۇ ئۆز زېمىلانكىسىدا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا، ئۇنى بىرسى ئويغاتتى. ئۇ كۆزىنى قانداق تېز ئاچقان بولسا، ئورنىدىنمۇ شۇنداق تېز تۇرۇپ كەتتى، ئالدىدا تېلېفونىست

ھەربىي قىز تۇراتتى:
— يولداش باتالىيون كوماندىرى، — دېدى قىز ئىككى پۇتىنى جۈپلەپ، ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئېلىپ، — سىزنى گېنېرال ئىشتابىدىن كەلگەنلەر چاقىرىۋاتىدۇ، دەرھال كەلسۇن، دەيدۇ.
كوماندىر سائىتىگە قارىدى، سائەتنىڭ ئىستىرېلكىسى دەل ئون ئىككىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى.
— ئۇلار قەيەردە؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئالدىراشلىق بىلەن رېمىنىنى باغلاۋېتىپ.
— پولك ئىشتابىدا، يولداش كوماندىر.
پولك ئىشتابى بۇ يەردىن ئۈچ كىلومېتىر يىراقلىقتا ئىدى.
— مۇھاپىزەتچىلىرىمنى ئويغىتىۋېتىڭ.
ھايال قىلماي باتالىيون كوماندىرى ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەن ئاتلىق يولغا چىقتى. 11 - ئاينىڭ سوغۇق كېچىسى ئىدى، قاراڭغۇدا يول خىرە ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى. بۇ يوللاردا كۆپ قېتىم ماڭغان ئاتلار ئۆز ئىگىلىرىنىڭ باشقۇرۇشىسىز پولك ئىشتابى جايلاشقان ئورۇنغا قاراپ ئىلدام يۈرۈپ كەتتى. تىزگىن سىيرىپ - تاراسلاپ كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن ۋالىلداپ ئۇچقۇن چاچرايتتى.
ئاتلار پولك ئىشتابى جايلاشقان زېمىلانكا ئالدىغا كېلىپ توختىدى، ئۇلار ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى.
زېمىلانكا ئىشىكىدە تۇرغان قاراۋۇل جىددىي ھالدا تەڭلا ۋارقىرىدى:
— پۇرۇپوسكا؟
ئۇ دەرھال جاۋاب بەردى:
— گىراناتا!
قاراۋۇللار ئىشىك ئالدىنى بوشاتتى. ئۇ مۇھاپىزەتچىلىرىنى سىرتتا قالدۇرۇپ، ئۆزى زېمىلانكا ئىچىگە كىردى. تېلېفوننىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ھەربىي قىز ئورنىدىن تۇرۇپ چاس بەردى -

دە، ئىچكىرىكى ئۆينىڭ ئىشىكىنى كۆرسەتتى:

— مەرھەمەت.

ئۇ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىردى ـ دە، ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئېلىپ ھۆرمەت بىلەن ئېيتتى:

— يولداش گېنېرال لېيتېنانت، بۇيرۇقىڭىز بويىچە بىرىنچى باتالىيون كوماندىرى كاپىتان گايىت سۇلايمانوف يېتىپ كەلدىم!

— راھەت! — دېدى گېنېرال.

ئۈستى بىر يېرىم مېتىر قېلىنلىقتا لىم ياغاچ، تاش، توپا، قۇم بىلەن مۇستەھكەم قىلىپ ياسالغان بۇ يەر ئاستى ئازادە ئۆيدە، غۇلجىدىن بوگۇن چۈشتىن كېيىن كەلگەن مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك، قىزىل پاگونلۇق، ئېگىز بويلۇق بىر پولكوۋنىك، يەنە بىر ئوتتۇرا بويلۇق پودپولكوۋنىك، گايىتنىڭ ئۆز كوماندىرى يېشىل پاگونلۇق پولكوۋنىك ئولتۇراتتى. زېمىلانكا ئىچىنى ئونىنچى لامپا يورۇتۇپ تۇراتتى. باتالىيون كوماندىرىنىڭ دوكلاتىدىن كېيىن، زېمىلانكا ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى. سىرتتىنمۇ ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك گايىتنىڭ غوللۇق بەستىگە، سېرىق بۇرۇتىغا سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن، قىزىل پاگونلۇق پودپولكوۋنىكقا قاراپ قويدى. بۇ قاراشتىن مەلۇم مەنىنى چۈشەنگەن پودپولكوۋنىك ئورنىدىن تۇردى ـ دە، يېنىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ ئوقۇشقا تەمشەلدى. بۇ باتالىيون كوماندىرى ئۈچۈن ئالدىنئالا تەييارلانغان يازما بۇيرۇق ئىدى.

— بۇيرۇق! — دېدى ئۇ، شۇ سۆز بىلەن تەڭلا زېمىلانكا ئىچىدىكى ھەممىسى قوزغالدى ۋە ھۆرمەت بىلەن تىك تۇرۇشتى، باتالىيون كوماندىرىنىڭ قەلبى شۇ نەرسىنى سېزىپ چۈشەندىكى، بۇيرۇق ئۆزىگە بېرىلەتتى، شۇڭا ئۇ بۇيرۇقنى ئىنتايىن زېرەكلىك بىلەن تىڭشىۋېلىشقا تەييارلاندى.

ئۇ ئوقۇدى:

«ئىنخو بىرىنچى پولك بىرىنچى باتالىيون كوماندىرى كاپىتان گايىت سۇلايمانوف، سىز ئۆز باتالىيونىڭىزنى باشلاپ، 16 - نويابىر كۈنى ئۈندۈرخان ئاۋۇلىنى (جاڭخىزىسىنى) ئىشغال قىلىسىز، 18 - نويابىر كۈنى شەيتانكۆۋرۈكىنى ئالىسىز. سىزنىڭ ئوڭ تەرىپىڭىزدە ئىككىنچى ئازاد ئىشانلىق پولك، سول تەرىپىڭىزدە ساۋەن بەشىنچى ئىسكادرونى ھەرىكەت قىلىدۇ، مۇناسىۋەتتە بولىسىز ۋە شۇ يەردە قالىبەك باندىتلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىش يولىنى توسۇپ ياتىسىز، بۇيرۇق چۈشمىگۈچە شەيتانكۆۋرۈكتىن قوزغالمايسىز !

مىللىي ئارمىيە گېنېرال ئىشتابى
1947 - يىلى 14 - نويابىر.»

— بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشقا تەييارمەن ! — دېدى باتالىيون كوماندىرى كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن تاق تۇرۇپ.

— قايتىلاڭ !

باتالىيون كوماندىرى ھېلى ئوقۇلغان بۇيرۇقنى ئەينەن — بىرەر سۆزىنىمۇ قالدۇرماي، تولۇق قايتىلاپ بەردى.

— يارايسىز ! — دېدى گېنېرال لېيتېنانت ۋە ئۇنىڭ يۈزىدە تەبەسسۇم جىلۋىلەندى:

— قىيىنچىلىقلىرىڭىز بارمۇ؟

— يوق.

— تەلىپىڭىز بارمۇ؟

— يوق، يولداش گېنېرال لېيتېنانت !

— ئۇنداق بولسا، پولك كوماندىرىڭىز بىلەن كونكرېت ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىڭلار، قايتىڭ.

گايىت سۇلايمانوف بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇن مىنۇتقا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە باتالىيون كوماندىرى ئۆز ئۈستىگە

ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ چىقتى. شۇ كېچىسىلا پولك كوماندىرى ئۇنى يېڭى مەلۇماتلار بىلەن ئاگاھلاندۇردى ۋە يەنە ئۇنى قەيسەر بولۇشقا، ئىرادىلىك بولۇشقا، سەزگۈر بولۇشقا چاقىردى. ئېلىنغان مەلۇماتلارنى بايان قىلدى: رازۋېدكىچىلارنىڭ خەۋەر بېرىشىگە قارىغاندا، تاكامان بىر بۆلۈك باندىتلار بىلەن بىزنىڭ مايىتاغنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرغان بىر ۋىزۋوت ئادىمىمىزگە ھۇجۇم قوزغىغان. قالىبەك يەنە بىر بۆلۈك باندىتلار بىلەن شەيتانكۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، ئۇندۇرخان جاڭزىسىغا كېلىپ جايلاشقان، ئۇنىڭ ئادەملىرى بىردەم ئۈچ يۈز ئۆپچۆرىسىدە، بىردەم بەش يۈز ئۆپچۆرىسىدە كۆرۈنىدىكەن. ئۇلارنىڭ مەقسىتى يەنىسخەي كۆۋرۈكىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، بىزنىڭ پولكقا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش، شۇنداق قىلىپ، ئۈتتۈرا فىرونتنى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىتىش ياكى بىتچىت قىلىشنى قەستلىگەن، بۇلار نېمانچىلا غالۋاراپ، كۆرەڭلىك بىلەن ئۈتتۈرىغا سەكرەپ چىقالايدۇ؟ مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇلارنىڭ ئارقا تىرىكى ئورازقان باشچىلىقىدىكى گومىنداڭنىڭ قوتۇبىدا تۇرۇشلۇق سەككىزىنچى ئاتلىق پولكى ئىكەن. سەككىزىنچى ئاتلىق پولك قوتۇبىدا — شەھەر ئىچىدىلا ئەمەس، ھازىر ماناس تاغلىرىغا يېيىلغان. شۇڭا، مۇناسىۋەتتە بولۇۋېتىپتۇ.

— ئىگىلەنگەن ئەھۋال شۇ، — دېدى پولك كوماندىرى، — روتا كوماندىرلىرىغا ئەتە ئۇقتۇرۇپ، پۇختا تەييارلىقتىن كېيىن، كېچىسى پىيادە يولغا چىقىڭلار. 18 - نويابىر كۈنى مەنمۇ شەيتانكۆۋرۈككە يېتىپ بارىمەن.

ئۇنىڭ سۆزلىرى ئىشەنچلىك ھەم قەتئىي ئىدى.

گايىت سۇلايمانوف ئۆز باتالىيونىنى باشلاپ كېچىسى يولغا چىقتى. ئۇ ھەربىر روتىنى ئىككى يۈز - ئىككى يۈز ئەللىك مېتىر ئارىلىق تاشلاپ مېڭىشقا بۇيرۇق بەرگەنىدى. شۇڭا، ئىككىدىن بولۇپ كېتىۋاتقان تۆت روتا بىر يېرىم

كىلومېتىردەك ئۆزۈنلۇقتا ئالغا ئىلگىرىلەيتتى. باتالىيون كوماندىرى بۇ يەرلەرنى ياخشى بىلىدۇ: ئۆندۈرخان دېگەن يەر بىر كونا جاڭزا ۋە بۇ يەردە ئون بەش ـ ئون ئالتە ئۆيلۈك مالچىلار بار. بەش يۈز ئادەم ياكى ئۈچ يۈز ئادەم سىغقۇدەكمۇ ئورۇن يوق. ئەگەر دۈشمەن بۇ يەرگە كېلىپ ئورۇنلاشقان بولسا، مۇقىم تۇرالمايدۇ، پەقەت بىزنىڭ يۆنىلىشىمىز، تۇرار جايىمىزنى بايقاش ئۈچۈن ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتقان بولۇشى مۇمكىن... لېكىن ئابارۇن تۇتۇپ تۇرالمايدۇ.

باتالىيون ئۆندۈرخانغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. گايىت تۆت روتىسىنى تۆت تەرەپكە قاپساپ كېلىپ ئۆندۈرخاننى ئىسكەنجىگە ئېلىشقا بۇيرۇق بەردى. بىراق، ئۇلار قانچە يېقىنلاشقانسېرى، ئۆندۈرخان شۇنچە تىنچ ـ جىمجىت ئىدى. باتالىيون كوماندىرى ئەجەبلىنىشكە باشلىدى: نېمىشقا شۇنداق، گويا ھاياتلىق يوقتەك جىمجىت. ئەڭ بولمىغاندا مالچىلار ئىتلىرىنىڭ ئاۋازىمۇ ئۆچكەن؟... ياكى باندىتلار بۇ يەرنى ئىگىلىگەن چاغدا ئىتلارنى ئېتىۋەتكەنمىدۇ؟ ياق، ئۇلار ئىتنىڭ رولىنى ئەڭ قەدىرلەيدۇ، بۇ مۇمكىن ئەمەس.

باتالىيون بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى. پەقەت جاڭزىغا ئۈچ يۈز مېتىردەك ئارىلىق قالغاندا، گايىت ئالدىن چارلىغۇچىلار گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتتى، ئۇلار ئانچە كېچىكمەي، شۇنداق خاتىرجەم ھالدا گۇدۇڭلىشىپ قايتىپ كەلدى:

— جاڭزىدا ھېچكىم يوق، — دېدى ئۇلار، — پەقەت بۇلۇڭدىكى بىر كىچىك ئەسكى ئۆيدە يالغۇزلا بىر موماي قاپتۇ.

قوشۇن جىددىي ھالدىن ئادەتتىكى ھالغا كېلىپ، ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئوچۇق قالغان جاڭزىغا كىرىپ كەلدى. راست دېگەندەك، قوي قىغلىرى بىلەن تىنىپ كەتكەن يوغان قورۇ ئىچى بوران ئۇچۇرۇپ كەتكەندەك ھاڭغىرقاي ئىدى. ھېچ ئويلىمىغان ھالدا ئۆندۈرخان ئۇرۇشسىزلا ئىشغال قىلىندى. گايىت مومايىنىڭ جىنچىرىغىنى ياندۇرۇپ ئۆنىڭدىن ھال ـ

ئەھۋال سورىدى. موماي، قالىبەك ئۈچ يۈزدىن كۆپرەك ئادىمى بىلەن ئۈچ كۈندىن بېرى مۇشۇ قورۇدا تۇرغانلىقىنى، ھەر كۈنى كېچە ـ كۈندۈز دېمەي، بىرنەچچە ئادەملىرىنى نەلەرگىدۇر ئەۋەتكەنلىكىنى، بۈگۈن قانداقتۇر ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ، كۈن ئولتۇرماستىن ئالدىراپ ـ تېنەپ ئاتلىنىپ، بۇ يەردىكى ئون ئالتە ئۆيلۈك مالچىلارنى ماللىرى بىلەن قوشۇپ ھەيدەپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى ـ دە، ئاخىرىدا:

— بايا سىلەرنىڭ بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقىڭلارنى ئۇ بىلىپ قالغانىكەن ـ دە، — دېدى.

— ئانا، — دېدى كوماندىر، — بىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقىمىزنى ئۇنىڭ قانداق ئۇقۇپ قالغانلىقىنى بايقىيالىدىڭىزمۇ؟

— ۋاي... بالام، بايقاي ـ بايقىماي، قالىبەك دېگەن يەرنىڭ ئاستىدا يىلان كۆشىگەننى بىلىدىغان نەرسە، ئۇنىڭ ئاتلانغان ئادەملىرى كېيىكتەك ئۇچقۇر، تۈلكىدەك قۇۋ، بۆرىدەك ۋەھشىي تۇرسا، بىلمەي قالامدۇ، — دېدى موماي ۋە ئوغلى بىلەن كېلىنىنىمۇ ھەيدەپ كەتكەنلىكىنى كۆز يېشى قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

باتالىيون دەرھال يولغا چىقتى.

ئۇلار تاغقا يېقىنلاشقانسېرى تۈزلەڭلىكتىكى ئىزغىرىن شامال ئاستا ـ ئاستا يىتمەكتە ئىدى. ئاسمان بوشلۇقىدىكى جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئۇلارنىڭ يولىغا سۇس يورۇقلۇق تۆكۈپ تۇراتتى ۋە ئۇلار ئۆزلىرىنى بارغانسېرى سۇرلۇك، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى. بىراق، بۇ يوللار قانچە خەتەرلىك بولسىمۇ، جەڭچىلەر ئۈچۈن ئاسماندىن بومباردىمان قىلىنىۋاتقان، ئەتراپىنى ئوقلار ئۇچۇپ تۇرغان يوللارغا قارىغاندا ھامان خاتىرجەم، ئەندىشىسىز بىلىنەتتى. شۇڭا، يۇلتۇزلار ئالىمىنىڭ گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلىنىپ ۋە ئاجايىپ ھېس ـ تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ

مىڭشاتتى. ئۇرۇش ئىچىدىكى ھايات قىزىق بولاتتى، ئۇرۇش ئىچىدىكى ھايات — قىلىنىڭ ئۇستىدە تۇرغان ھايات، ئەجەل بىلەن ئېيتىشىدىغان ھايات، ئەمما جەڭچىلەر ئۇچۇن تىنچ يەرلەردە ياشاۋاتقان ئادەملەردەك خاتىرجەم ھايات! ھۇجۇمغا ئۆتەلمەيۋاتقان جەڭچى ئېرىقنىڭ قىرىنى دالدا قىلىپ ياكى چولاق تامنىڭ كەينىدە پاناھلىنىپ ۋە ياكى ئازگال ئىچىگە چۈشۈپ ئوڭدا يېتىۋېلىپ، ئۇستىدىن ۋىڭىلداپ ئەجەل ئوقلىرى ئۆتۈپ تۇرسىمۇ، خۇددى تىنچ – خەۋپسىز كۈنلەردىكىدەك يۇلتۇزلارغا قاراپ، يارىنى سېغىنىدۇ، كەشتىلىك ياغلىقنى قارايدۇ. تېخى ئۇرۇشنى تۈگىتىپلا توي قىلىشنى ئويلايدۇ... ئۇلارغا دەھشەتلىك ئۇرۇشلارمۇ ئادەتتىكى خاتىرجەم تۇرمۇشتەك بىلىنىدۇ. ئۇرۇش ئىچىدىكى ھاياتنى قانچىلىك خەۋپ ئورىۋالغان بولسىمۇ، تىرىكلىك – ئۈمىدۋارلىققا باي بولىدۇ.

تاغ باغرىدا قويۇق ئورمانلىق كۆرۈندى، بىر ئاز ئىلگىرىلىگەندىن كېيىن ئۇنىڭ يېنىدا بىر جاڭزا ۋە جاڭزىدىن ئىس چىقىۋاتقانلىقى بىلىندى.

كوماندىر ئالدىدا كېتىۋاتقان ئىككىنچى روتىنىڭ خەۋەرچىسىدىن بۇ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، قەدىمىنى ئىلداملىتىپ يۈرۈپ ئېگىزرەك يەرگە چىقىپ، جاڭزا ئىچىگە قارىدى ۋە قورۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى موما ياغاچقا بەش ئاتنىڭ باغلاپ قويۇلغانلىقىنى ئىلغا قىلدى. قوشۇن ئىلداملىق بىلەن يۈرۈش قىلدى. جاڭزىغا ئىككى يۈز مېتىردەك قالغاندا، قوشۇننىڭ كەينىدىكى ئوزۇق – تۈلۈك ھەم ئېغىر قورال-لار ئارتىلغان ئاتلارنىڭ ئايىغىدىن چىققان تاۋۇشلار ئاڭلىنىپ قالدىمۇ ياكى قوشۇننىڭ ئالدىراپ ماڭغانلىق شەپىسى سېزىلىپ قالدىمۇ، ھېچ ئويلىمىغان ھالدا جاڭزىنىڭ ئۇياقتىكى دەرۋازىسىدىن بەش ئاتلىق تاراسلىتىپ چىپىپ چىقىپ كەتتى.

كوماندىر جىددىيلىشىپ ۋارقىرىدى:

— ۋاي، ئىست... ئىست... ئىست... بىخۇدلۇقىمىز...

خەپ باندىتلار ! ... ئىتىمنى ئەكىلىڭلار...

ئۇنىڭ كۆزلىرى دەھشەتلىكياندى ـ دە، ئىتىغا سەكرەپلا مىندى، ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەن ھېچنېمىگە قارىماي، ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى. ئاڭلىغانلىرىدىن قارىغاندا، ئۇلارغا يېتىۋېلىش قىيىن، شۇنداق بولسىمۇ غەزەپ بىلەن ئىتىغا قامچا سالاتتى. راست دېگەندەك، ئۇلار بارغانسېرى ئۇزاقلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ كەينىدىكى مۇھاپىزەتچىسىنىڭ مىلتىقىنى ئالدى ـ دە، چەنلەپ تۇرۇپ ئاتتى. بىرسىنىڭ قولاقچىسى ئۇچۇپ چۈشۈپ كەتتى. ئۇ قولاقچىغا يېتىپ بېرىپ، ئىتىدىن ئىرغىپ چۈشتى ـ دە، قولاقچىنى قولىغا ئالدى. قاچقانلار خۇددى شەيتاندەك بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولۇپ كەتتى.

باتالىيون كوماندىرى سۆلتىيىپ كەينىگە ياندى.

ئۇ جاڭزىغا قايتىپ كەلگەندە، جەڭچىلەر ئۇنىڭ سىرىق بۇرۇتلىرىنىڭ تىك ـ تىك بولۇپ كەتكەنلىكىنى بايقاشتى. مۇنداق چاغلاردا گەپ قىلسا، سوئال سورىسا، ئۇنىڭدىن قوپاللىق بىلەن دەككە يەيدىغانلىقىنى جەڭچىلەر ياخشى بىلەتتى.

— تۇتۇق بەرمىدى، تۇتۇق بېرەتتىمۇ... — دېدى جەڭچىلىرىگە گۈلىيىپ، — مانا مەغلۇبىيىتىمىزنىڭ نىشانى، — ئۇ قولاقچىنى يەرگە تاشلىدى. جەڭچىلەر قولاقچىنى قولدىن ـ قولغا ئېلىشىپ، يورۇققا يېقىن تۇتۇپ كۆرۈشتى. قويرۇقلۇق قولاقچا تۈلكە تېرىسىدىن تىكىلگەن بولۇپ، يېشىل دۇخاۋىدا تاشلانغانىدى. ئوق ئۇنىڭ ئۈستىنى تېشىپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

— ئىككى ـ ئۈچ سانتىمېتىر تۆۋەنرەك تەگكەن بولسىغۇ، جېنىنى جەھەننەمدە كۆرەتتىكەن خۇنىپەر، — دېدى جەڭچىلەردىن بىرسى.

— ئارىلىق يىراق بولۇپ قالغان ـ دە، ئەگەر سەل بۇرۇنراق

ئېتىلغان بولسا ئات ئۈستىدىن موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كەتكەن بولار ئىدى، — دېدى يەنە بىر جەڭچى.

— بولدى قويۇڭلار، ئادەمنىڭ ئۇغىسىنى قايىنىتىدىغان نەدىكى گەپلەرنى قىلىشىپ، — دېدى باتالىيون كوماندىرى قوپاللىق بىلەن.

ئىشىكنىڭ يېنىغا ئېسىلغان يوغان قازاندا گۆش قايناۋاتاتتى، شورپىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلماقتا، ئۇچاقتا چاراسلاپ قارىغاي ئوتۇنى يانماقتا ئىدى.

— بىز ئۇچۇنلا ئېسىلغان گۆشكەن بۇ، بىچارىلەرنىڭ بىر كۆزى كەينىدە كېتىپتۇ - دە...

— بىزگە بۇيرۇغان دېگىنە...

— دېمەك، ئىش ئايان بولدىكى، — دېدى باتالىيون كوماندىرى، — باندىتلار ئۇندۇرخاندىن قوزغىلىپ بۇ يەرگە كەلگەن، بۇ يەردە ئاز توختىغاندىن كېيىن يەنە قوزغالغان، بۇ بەش نەپەر ئاتلىق ئۇلارنى يولغا سېلىۋېتىپ، ئۆزلىرى قورسىقىنى تويدۇرۇپ ماڭماقچى بولغان، شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇلار باندىتلار باشلىقلىرى بولۇشى مۇمكىن، — ئۇ ئاخىرقى جۈملىنى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ئەلەم بىلەن ئېيتتى.

تاڭمۇ ئاتتى، كۈندۈزى يولغا چىقىشقا بولمايتتى. ئەتراپقا — بىرنەچچە ئورۇنلارغا پوستلار قويۇلغاندىن كېيىن، باتالىيون كوماندىرى باندىتلار ھەيدەپ ماڭغان ماللاردىن قېلىپ قالغانلىرىنى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى. جەڭچىلەر بىردەمدىلا يەتتە - سەككىز قوي ۋە بىر كالىنى تۇتۇپ كېلىپ سويۇشتى.

ئىككى قازاندا كۆن بويى گۆش قاينىدى. كېچىچە يول يۈرۈپ ھاردۇق يېتىپ كەتكەن جەڭچىلەر نۆۋەتلىشىپ گۆش يېدى، شورپا ئىچىشتى ۋە جاڭزىنىڭ ھاڭغىرقاي ئۇچۇق قالغان ئۆيلىرىدە، قىغلىق ھويلىدا ئۇخلاشتى. 11 - ئاينىڭ يېرىمىدا ئالاقارنى بېسىپ يولغا چىققان قىسىم ئۇچۇن بۇگۈنكىسى ئەڭ

ئىسسىق، ئەڭ راھەت ئۆيقۇ بولدى.

* * *

يورۇشكە بۇيرۇق بېرىلدى.

باتالىيون كېچىدە يولغا چىقتى.

ئىزغىرىن شامالىلىق كېچە ئىدى، شامال يېرىلغان يۈزلىرىگە سوغۇق يىڭنىدەك سانجىلىپ ئۆتەتتى. نىشان شەيتانكۆۋرۈك ئىدى. قىسىم ئېغىر يۈرمەكتە، تاشلارغا پۇتلىشىپ سەنتۈرۈلۈپ كېتىش ياكى «گۇپلا» قىلىپ يىقىلىپ چۈشۈش يۈز بېرىپ تۇراتتى. ئۇزۇق - تۈلۈك ۋە ئېغىر قوراللار ئارتىلغان ئاتلارنىڭ تاقىلىق تۇياقلىرىنىڭ تاشلارغا تېگىشىدىن چىققان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى ۋە بەزىدە چاچرىغان ئۇچقۇنلار ۋال - ۋۇل قىلىپ كۆرۈنۈپ قالاتتى.

چىچاڭغا[1] يېقىنلاشقاندا، سوغۇق تاغ شامىلى نۇرغۇن ئاتلارنىڭ ئوپۇر - تۇپۇر ۋە ئادەملەرنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرىنى ئېلىپ كەلدى. قىسىم يورۇشتىن توختاپ، ئاۋازنىڭ قاياقتىن كېلىۋاتقانلىقىغا قۇلاق سالدى. ئاۋازلار تېخىمۇ ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى. باتالىيون كوماندىرى روتىلارنى پاناھلىق جايلاردىن ئابارۇن تۇتۇشقا بۇيرۇپ، ئۆزى ئەڭ ئالدىغا ئۆتتى. قىسىم شەپە چىقارماسلىققا تىرىشىپ، ئاياغلىرىنى ئېھتىيات بىلەن يۆتكەپ ئەتراپقا يېيىلدى. ئالدىن كەتكەن رازۋېدكىچىلار قايتىپ كېلىپ كوماندىرغا دوكلات قىلدى:

— چىچاڭغا يان تەرەپتىن ئىككىنچى ئازاد نىشانلىق پولك يېتىپ كەپتۇ، پولك كوماندىرى بىزگە بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى ئوبدان بىلىدىغان مانا بۇ كىشىنى قوشتى.

ئۇچىسىغا ئۇزۇن تاشلانمىغان جۇۋا، بېشىغا تۈلكە قۇلاقچا كىيگەن يەرلىك قازاق مالچى رازۋېدكىچىلارغا قوشۇلۇپ

---

[1] يەر ئىسمى.

كەلگەندى. بۇ باتالىيون كوماندىرىنىڭ سوئاللىرىغا تولۇق جاۋاب بېرەتتى:

— قالىبەكنىڭ ئادەملىرىنى تۆت يۈز، بەش يۈز ياكى ئۇنىڭدىن كۆپ دەپ مۇقىملاشتۇرۇشقا بولمايدۇ، ھېلى قارىساڭ، بەش يۈز، بىردەمدىلا ئۈچ يۈز، چۈنكى ئۇ مالچىلارنى ئۆز قىسمىغا مەجبۇرىي قوشۇۋالىدۇ، قوشۇلغانلار پەيت تېپىپ قېچىپ كېتىدۇ، — دېدى ئۇ بىلگەنلىرىنى بايان قىلىپ، — ئۇ دائىم ئېل بىلەن بىللە يۈرىدۇ، ئەگەشتۇرۇۋالىدۇ، ھېلى سىلەرگە مىلتىق ئاتقانلار، بېسىپ بارساڭلار، مال باقىدىغان مالچى...

باتالىيون كوماندىرى گايىت مالچىدىن شەيتانكۆۋرۈكنىڭ ئورنى، ئەتراپى ۋە شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارنى تەپسىلىي سوراپ ئۇققاندىن كېيىن، روتا كوماندىرلىرىنى يىغدى ـ دە، مۇنداق دېدى:

— ئىككىنچى جەڭگىۋار روتا قىزىلساي بىلەن يۇقىرىلايدۇ، تىك چوققىنىڭ ئاستىدىن ئۇڭغا بۇرۇلۇپ، ياندىن ئۆرلەپ چىقىپ، شەيتانكۆۋرۈككە يان تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىدۇ، قالغان ئۈچ روتا شەيتانكۆۋرۈك سايدىن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ، مەنزىلگە يېقىنلاشقاندا، ئۈچىنچى روتا غەربكە بۇرۇلۇپ، شەيتانكۆۋرۈككە غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىدۇ، ھۇجۇم بەلگىسى بېرىلگەندىن كېيىن، ئۈچ تەرەپتىن بىراقلا باشلىنىدۇ. ئۇقتۇڭلارمۇ؟

باتالىيون ئىككى ساي ئىچى بىلەن ئېگىز قارلىق تاغقا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. قىزىلسايدا ئىلگىرىلەۋاتقان ئىككىنچى جەڭگىۋار روتا تىك چوققىنىڭ ئاستىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن بۇرۇلدى. روتا ئىنتايىن تىك خەتەرلىك ياردىن چىقىشى كېرەك ئىدى، چىقىش ئۈچۈن ئۆمىلەشكە، يەر تاتىلاشقا توغرا كېلەتتى. بۇ خەتەرلىك ئۆرلەش ھەممىنىڭ كۆڭلىگە ئېغىر ئەندىشە سېلىپ قويدى. چوڭقۇر ھاڭ

گىرۋىنگە تۇيۇقسىز كېلىپ توختاپ قالغاندەك، جەڭچىلەر بىر - بىرىگە ئەلەملىك بېقىشىپ تۇرۇپ قېلىشتى. جەڭچىلەر ئۇچۇن بۇ تىرىك دۈشمەندىن يامانراق دۈشمەن بولۇپ سېزىلمەكتە ئىدى. لېكىن، چېقماي بولمايتتى، ھەممىسى روتا كوماندىرىنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

— بۇ خەتەرلىك ئۆتكەلنى دۈشمەننى يەڭگەندەك يېڭەيلى، قېنى ئالغا ھۇجۇم باشلايلى، — دېدى روتا كوماندىرى.

جەڭچىلەر يارغا يېپىشتى. ئەڭ ئالدىدا يەتمىش بەش كىلوگىرام ئېغىرلىقتىكى ئىستانكوۋۇي پىلىموتنى دۈمبىسىگە ئارتقان ئاراش تۆت پۇتلۇق بولۇپ شىددەت بىلەن ئۆرىگە چىقىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ غەيرىتىگە، پەمىگە، چاققانلىقىغا ئاپىرىن ئېيتىشىپ، پۈتۈن جەڭچىلەر ئۇنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ ئۆرلىمەكتە ئىدى.

شەيتانكۆۋرۈك سايىدىن ئۆرلەۋاتقانلار تۇيۇقسىزلا باندىتلارنىڭ ئەۋەتكەن تۆت ئاتلىق چارلىغۇچىلىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇلار بىر كىچىك توغرا بەلدىن ئېشىپ چۈشۈپ، ئالدىدا كېتىۋاتقان بىرىنچى روتىنىڭ ئالدىغىلا چىقىپ قالغانىدى. باتالىيوننىڭ ساي بىلەن ئۇدۇل كەتكەن رازۋېدكىچىلىرى ئۇلار بىلەن ئۇچرىشالماي قالغان. باندىت چارلىغۇچىلار ھودۇقۇپ قالدى - دە، بىرىنچە پاي ئوق ئۈزۈپ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاچتى. كەينىدىن ۋىژىلداپ ئۇچقان ئوقلار تۆت نەپەر باندىتنىڭ ئىككىسىنى ئاتتىن ئۇچۇرۇۋەتتى. باتالىيون كوماندىرى ئۇچىنچى روتىنى تېزلىك بىلەن شەيتانكۆۋرۈككە غەربتىن ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزى بىر گۇرۇپپا ئادەم بىلەن قاچقانلارنىڭ كەينىدىن قوغلىدى. لېكىن، ئانچە يۈرۈش قىلمايلا باندىتلارنىڭ تاراسلاپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئوقلىرى ئۇلارنى مېڭىشتىن توختىتىپ قويدى. جەڭچىلەر ياتتى ۋە يەر بېغىرلاپ ئالغا ئىلگىرىلىدى. بۇ باتالىيوننىڭ ھۇجۇمغا ئۆتكىنى بولدى. كۆۋرۈككە يېقىنلىشىش زۆرۈر

ئىدى. بۇ تەرەپتىن بىر پايمۇ ئوقنىڭ چىقماسلىقى ئۇلارنى كۆپرەك ئاتقۇزۇۋاتاتتى.

— مەيلى، كۆپ ئاتسۇن، ئاتقىنى ياخشى، — دەيتتى نادەم، — ئۇلارنىڭ كۆپ ئوق ئۇزۇشى — جايلاشقان ئورنىنى ئاشكارىلايدۇ...

— ئۇ بولۇپمۇ ئىككى ياندىكى روتىلار ئۇچۇن ھۇجۇمنى دەل قىلىشنىڭ شارائىتىنى يارىتىدۇ، — دېدى رەيھان نادەمنىڭ يېنىدا ئىلگىرىلەپ كېتىۋېتىپ.

بىراق، ھۇجۇم بەلگىسى تېخىچە بېرىلگىنى يوق. يورەكلەرنىڭ ئۇرۇشى بارغانسېرى ئىتتىكلىمەكتە ئىدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى نېمىدېگەن ئاستا... بىر مىنۇت، بەش مىنۇت، ئون مىنۇت شۇنچىلىك قىسقا سۇرئەت، ئون مىنۇتتەك، ئەللىك مىنۇتتەك، يۈز مىنۇتتەك ئېغىر چامداپ ئۆتمەكتە ئىدى.

ئەنە بەلگە ئوقى ئېتىلدى. ئېتىلغان ئوق ئاسمانغا ئۆرلەپ چىقىپ چاراسلاپ ياندى!

ئۈچ تەرەپتىن تەڭلا ھۇجۇم باشلاندى.

باندىتلار دەسلەپىدە ۋەھىمىگە چۈشۈپ، ئېغىر ئالاقزادىلىك ئىچىدە قالدى. بولۇپمۇ ئىككى ياقتىن تاشلىنىۋاتقان گىراناتلار ئۇلارنى گاڭگىرىتىپ قويغانىدى. شۇڭا، ھە دەپلا ئوتتۇزغا يېقىن ئادىمىدىن ئايرىلىپ قالدى. لېكىن، ئوت توچكىلىرى ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ، نىشانلىق ئېتىشقا باشلىدى. ئىككى تەرەپتىكى تىك تاغدىن ئوق تېگىپ، ئالدىغا دومىلاپ چۈشۈۋاتقانلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ مەرگەنلىرىمۇ كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يەرلەر ئۇلار ئۈچۈن بەش قولدەك ئايان، ئوي - چوڭقۇرى ئېنىق ئىدى.

ئەنە، نادەم، جامالىدىن يوغان تاشنىڭ يېنىدىن چىقتى، ئاپتوماتلىرىنى سايرىتىپ، تۆۋەنگە سىيرىلدى ۋە يەنە بىر تاشنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈپ، كەينى - كەينىدىن ئىككىدىن تۆت

گىرانات تاشلاپ، يەنە سىيرىلدى... مۇشۇ يول بويلاپ ۋارىسجان، رەيھان يەنە بىرنەچچە جەڭچى سىيرىلدى، بىراق بىر جەڭچىگە ئوق تېگىپ، رەيھان ئۇنى ھېلىقى يوغان تاشنىڭ دالدىسىغا سۆرەپ ئەكەلدى.

روتىلار ئارا خەۋەرچىلەر ئۈزۈلمەي كېلىپ ـ كېتىپ تۇراتتى، گاييت ئۇلارغا ئېيتتى:

— جەڭچىلەر تېزلىك بىلەن ئىككى ياقتىن يېقىنلاپ كەلسۇن ۋە شىددەتلىك ئوققا تۇتسۇن ! ... مەن بەلگە ئوقى ئاتقاندىن كېيىن ئاتاكىغا ئۆتىمىز، ئاتاكا قىيقاس ـ چۇقان بىلەن باشلانسۇن !

باندىتلار ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، تاشلىنىۋاتقان گىراناتلارنىڭ يېقىنلا جايلاردىن بولۇۋاتقانلىقىنى تۇيدى ـ دە، بەلگە ئوقى تېخى ئېتىلماستىنلا چېكىنىشكە باشلىدى. قانداقتۇر تۇيۇقسىز ۋاڭ ـ چۇڭ قىلىشىپ، ئاتلىرى باغلانغان جايلارغا يۈگۈرۈشتى.

— ئېتىڭلار ! ...

پارتلاشلار، گۈمبۈرلەشلەر تاغلارنى تىترىتىپ، قارىغاي شاخلىرىدىن قارلارنى توزۇتۇۋەتتى. دەھشەتلىك ئاۋازلاردىن كامارلار، ئۆڭكۈرلەرگە يوشۇرۇنغان بۆرىلەرنىڭ كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالدى. نەلەردىندۇر ئۇلارنىڭمۇ غىڭشىغان ئاۋازلىرى سۇس ئاڭلاندى.

باندىتلار ئاتلىرىغا مىنىپ قاچتى.

— ئېتىڭلار! ...

— توختىماي ئېتىڭلار! ...

ئۇ قاچقان باندىتلارنى چەنلەپ ئېتىۋاتقان رەيھاننىڭ ئاۋازى ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى قىزىپ كەتكەن، كۆزلىرىدىن ئوت چاچرايتتى...

باندىتلار ئاتلىرىنىڭ قارنىغا ئۆز گەۋدىسىنى ئەپچىللىك بىلەن چۇشۇرۇپ قېچىشاتتى ۋە ئۇياق ـ بۇياققا تېز

ئالمىشالايتتى.

باتالىيون كوماندىرى گايىت شۇ چاغدىلا ئۆز خاتاسىنى چۈشەندى: بىر روتىنى دۈشمەننىڭ ئارقا سېپىگە نېمىشقا ئورۇنلاشتۇرمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. بىراق، دۈشمەن قاچقان تەرەپتىن ئون مىنۇت ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. بۇ ئىككىنچى ئازاد نىشانلىق پولكنىڭ ئالدىنى توسۇپ بېرىۋاتقان زەربىسى بولۇشى مۇمكىن.

شەيتانكۆۋرۈك ئىشغال قىلىندى.

تاڭ ئاتتى.

پاكار بويلۇق پودپورۇچىك ئۆلگەنلەرنىڭ، يارىدارلارنىڭ تىزىمىنى ئېلىپ يۈرەتتى. روتا، ۋىزۋوت كوماندىرلىرىدىن جەڭچىلەرنىڭ ئۇرۇشتىكى قەھرىمانلىقلىرىنى سورۇشتۇرەتتى.

جىددىي ھەرىكەتتىن توختىغان باتالىيون مۇزلاشقا باشلىدى. جەڭچىلەر قورۇق تاڭلىرىنى، بەزىلەر بەللىرىگە تۇگۇۋېلىشقان مۇزدەك گۆشلىرىنى يېيىشكە كىرىشتى ۋە بەزىلەر بولسا ئوت قالاشنىڭ كويىدا يۈرەتتى.

گايىت كۆۋرۈكنى ساقلاشقا بىر ۋىزۋوت جەڭچى ئورۇنلاشتۇردى ـ دە، ئۆزى كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ، تۆۋەنگە قارىدى. كۆۋرۈكتىن يۈز مېتىردەك چوڭقۇرلۇقتا ساي سۈيى تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ ئاقاتتى ۋە ئۇنىڭدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلەتتى. كۆۋرۈكنىڭ ئىككى تەرىپى تىك يارلىق بولۇپ، تۆۋەنگە قارىغان ئادەمنىڭ بېشى قاياتتى. بۇ دەھشەتلىك — قورقۇنچلۇق تىك يارلىق ئۈستىگە ياغاچتىن ياسالغان كۆۋرۈك لىڭشىپ تۇراتتى ۋە ئۇنىڭغا ئىككى ئادەم ئاران پاتاتتى. شۇڭا، كىشىلەر بۇنى «شەيتانكۆۋرۈك» دەپ ئاتاشقان.

شەيتانكۆۋرۈككە پولك كوماندىرى بىرنەچچە كىشى بىلەن يېتىپ كەلدى. بۇلار: پولك ئىشتاب باشلىقى، سىياسىي باشقارما باشلىقى ۋە ئۈچ نەپەر مۇھاپىزەتچى ئىدى. پولك كوماندىرىنىڭ ئېتى تىپچەكلەپ ـ ئويناپ تۇراتتى. باتالىيون

كوماندىرى گايىت ئۇنىڭ ئالدىغا باردى ـ دە، چاس بەردى ۋە دوكلات قىلدى:

— يولداش پولكوۋنىك ! گېنېرال ئىشتابىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە شەيتانكۆۋرۈك ئۇرۇش بىلەن ئىشغال قىلىندى !... بىزدىن توققۇز كىشى چىقىم بولدى، ئېغىر ـ يېنىك ياردارلار ئون يەتتە نەپەر. باندىتلارنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئۆلۈكلىرى ئاتمىش يەتتە نەپەر، ئەللىك ئىككى دانە مىلتىق، ئىككى پىلىموت، ئىككى تاپانچا، ھازىرچە قىرىقتىن ئوشۇق ئېتىنى قولغا چۈشۈردۇق.

— ياخشى، بىرىلگەن ۋاقىت ئىچىدە شەيتانكۆۋرۈك ئىگىلىنىپتۇ.

پولك كوماندىرى ئاتتىن چۈشتى:

— جەڭچىلەر ئوزۇقلاندىمۇ؟

— قۇرۇق نان يەۋاتىدۇ.

— پوستلارنىڭ قويۇلۇش ئەھۋالى قانداق؟

— يەتتە ئورۇنغا پوست قويۇلدى، پوستلارنىڭ ئالدى بۇ يەردىن بىر كىلومېتىر يىراقلىقتا.

— جەڭچىلەرگە ئىسسىق تاماق ئېتىپ بېرىلسۇن.

— تەييارلىنىۋاتىمىز.

ھەممىسى ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە مېڭىشتى. ئۇياق ـ بۇياقتىن ھۇرۇنلۇق بىلەن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىسلار كۆرۈندى. ئالتە يۈزگە يېقىن جەڭچى شەيتانكۆۋرۈكنى جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى.

— يۈرۈڭ، مۇنۇ ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپنى كۆرۈپ كېلەيلى، — دېدى پولك كوماندىرى.

ئۇلار يىل بويى قار كەتمەيدىغان تاغنىڭ تۆۋىنىدىكى ئورۇنغا سوزۇلغان تاقىر تاغنىڭ ئۈستىگە چىقتى. شەيتانكۆۋرۈك ساي، قىزىلساي، ساندۇقساي ۋە ساي ـ جىرالاردىن ھور كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى. قارىغايلىق قاپتاللار ھادىس گۈزەل تۈسكە كىرگەن، يېڭىلا ئۆرلىگەن كۈن ئۆزىنىڭ ئالتۇن

شولىلىرىنى ئەتراپقا سىبخىيلىق بىلەن تۆكمەكتە ۋە غەلىبە شادلىقى چاقنىغان يۈزلەردە جىلۋىلىنىپ ئوينىماقتا ئىدى.

— قاراڭلار ! — دېدى گايىت جىددىيلىشىپ، — تۆۋەندە ئىككى ئاتلىقنى كۆرگەندەك قىلدىم.

ھەممىسى ئۈستى تەرىپى قاپىرىپ چىققان، ئاستى تەرىپى ئىچىگە پۈكۈلۈپ كىرگەن تاغ ئۈستىدىن ئېڭىشىپ تۆۋەنگە قاراشتى، بېشىغا قۇيرۇقلۇق قۇلاقچا كىيىپ يەلكىسىدىكى مىلتىقىنىڭ ئۇچىغا ئاچا ياغاچ، بەللىرىدە ئوقدان ئىككى ئاتلىق ئاشكارا كۆرۈندى.

— باندىتلار ! ...

گايىت مۇھاپىزەتچىسىنىڭ مىلتىقىنى ئالدى، ئېڭىشىپ تۇرۇپ كەينىدىكى قارا ئاتلىقنى ئاتتى. ئۇ ئېتىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى ۋە يەنە ئېسىلىپ مىنىۋالدى. گايىت ئىككىنچى ئوقنى ئاتقۇچە، ئىككىسى يېنىدىكى قويۇق ئورمانلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

— دەرھال تۇتۇش كېرەك، تۇتقاندىمۇ تىرىك تۇتۇش كېرەك، — پولك كوماندىرىنىڭ ئاۋازى جاراڭلىق ھەم قاتتىق چىقتى. شۇ سۆزدىن كېيىن گايىتنىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى.

ھەممىسى پەسكە تېزلىك بىلەن چۈشۈپ كەتتى.

گايىتنىڭ بىر روتىسى دەرھال ئابايىقى ئورمانلىققا ماڭدى. باتالىيون كوماندىرى پولك باشلىقلىرى بىلەن شورپا ئىچىۋاتقان چاغدا، ئىككى باندىتنىڭ ئورمان ئىچىدىن قېچىپ، تىك تاغ باغرىدا قاپسىلىپ قالغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى. ئۇ شورپىسىنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى ـ دە، تاماقلىنىپ بولغان بىر گۇرۇپپىنى باشلاپ شۇ ياققا يۈرۈپ كەتتى. ئۇ يېتىپ بېرىپ باشقا جەڭچىلەرنى قايتۇرۇۋېتىپ، باشلاپ بارغان بىر گۇرۇپپا جەڭچى بىلەن ئۆزى قالدى.

قىزىق، خۇددى ئاتايىن ياساپ قويغاندەك، يۇقىرىدىن ئۆيدەك

يوغان بىر پارچە تاش غۇلاپ، تىك تاغ باغرىدا قانداقتۇر يانتۇ تۇرۇپ قالغان، يانتۇ تاغ باغرى بىلەن ئاشۇ تاش ئارىلىقىدىن ئۈچ ـ تۆت ئادەم پاتقۇدەك بوشلۇق پەيدا بولغان، ئىككى باندىت ئەنە شۇ كامارغا كىرىۋېلىپ پاناھلانغان. كامارنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئىككى مىلتىقنىڭ ئۇچى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، يەر ئاستىدىن ياكى ئۇستىدىن بىرىش قىيىن، بىرنەچچە گىراناتنى تاشلاي دېسە، ئۇلار پۈتۈنلەي ھالاك بولۇپ كېتىشى مۇمكىن، ئەمىسە قانداق قىلىش كېرەك؟ ... قاراڭغۇ چۈشتى، پايلاپ يېتىۋېرىش كېرەكمۇ؟ بىرنەچچە كۈن ياتسىغۇ ئاچتىنمۇ ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىن، بىراق ئۇلارنىڭ كېرىكى بار، تىرىك تۇتۇش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلدى ـ دە!

باتالىيون كوماندىرى ئىككىسىنى تەسلىم قىلىشقا ئىككى تۇرلۇك ئۇسۇل قوللانماقچى بولدى. دەسلەپ بىرىنچىسىنى — نەسىھەت قىلىش ئۇسۇلىنى قوللاندى. ئۇ ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە چىقتى ـ دە، ۋارقىراپ مۇنداق دېدى:

— ھەي ... قالىبەكنىڭ ئادەملىرى! قوراللىڭلارنى تاشلاپ بۇياققا چىقىڭلار، ھاياتىڭلارغا كاپالەتلىك قىلىمىز، بىكار ئۆلۈپ كەتمەڭلار! قورال تاشلىغانلارغا كەڭچىلىك...

باندىتلار ئۇقى گايىتنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن ئۇۋتۇپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆك كۆزلىرى غەزەپتىن ياندى. قايتىپ چۈشتى ـ دە، ئىككىنچى ئۇسۇلنى — تەسلىم بولۇشقا مەجبۇرلاش ئۇسۇلىنى قوللانماقچى بولدى:

— كىم بارىدۇ؟

— مەن!

— مەن، مەن، — دېيىشتى جەڭچىلەر.

نادەم بىلەن جامالىدىن يەر بېغىرلاپ ئۆرىگە ماڭدى.

— ئىككىمىز ئىككى ياقتىن گىرانات تاشلاپ، شىددەتلىك ئوققا تۇتىمىز، — دېدى نادەم، — لېكىن گىراناتنى كامار ئاغزىدىن بىرىرەك ئېتىشىمىز كېرەك.

— ئىككى ئىتتىنى بوشىتىۋېتىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى جامالىدىن تۆۋەنگە قايرىلىپ.

توختاۋسىز ئوت ئېچىلدى، ئاپتومات، مىلتىقلارنىڭ ئوقلىرى تاشلارغا تېگىپ چاچىلداپ قوش ئاۋازلار ئۆزۈكسىز كۆتۈرۈلدى. تۆۋەندىكىلەر كامارلارنىڭ ئاغزىغا توختىماي ئوق ئاتماقتا ئىدى. نادەم بىلەن جامالىدىن قانچە ئۆرلىگەنسىرى رەيھاننىڭ ئەرۋاھى شۇنچە ئۇچماقتا ئىدى. قىز قەھرىمانلىقنى ياخشى كۆرەتتى، ئەمما نادەم قەھرىمانلىق كۆرسىتىشكە ماڭسا جېنى چىقاتتى، ئۇنى توسۇۋالغۇسى كېلەتتى.

نادەم بىلەن جامالىدىن ئۆرلەپ بېرىپ، ئىككى ياقتىن ئىككىدىن تۆت گىرانات تاشلىدى ـ دە، ئاپتوماتلىرىدىن ئوق ياغدۇرۇۋەتتى. سانسىزلىغان ئوقلار، دەھشەتلىك گۈمبۈرلەشلەر ئاستىدا قالغان باندىتلارنىڭ يالۋۇرغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— جېنىم ئاكىلار، بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز...

ئوققا تۇتۇش توختىدى. يەنە شۇلارنىڭ يالۋۇرغان ئاۋازى:

— بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز، تەسلىم بولىمىز...

— تاشلا قورالنى!

تاراققىدە قىلىپ ئىككى مىلتىق سىرتقا تاشلاندى. يەر بېغىرلاپ ياتقان جەڭچىلەر بېرىپ مىلتىقنى ئالدى.

— چىقىڭلار بۇياققا!

ئىككىسى قولىنى كۆتۈرۈپ كامارىدىن چىقتى. كەينىدىكىسى بىر قولىنى كۆتۈرەلمەيتتى. ئىككىسىنىڭ قولىنى باغلىمايلا پولك باشلىقلىرى ياتقان ئورۇنغا ھەيدەپ كېلىشتى. پولك باشلىقلىرى ئايدالادا يوغان تاش شامالغا دالدا بولغان، قارلىرى سۈپۈرۈلگەن يەردە ئۇخلىشىۋاتاتتى.

ئاي تېخى ئولتۇرۇپ كەتمىگەن، ئۇ گويا قولىنى سوزسىلا يەتكۈدەك يەردە كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى.

پولك باشلىقلىرى ئويغۇدىن تۇردى، سانىتاركا پاكار بويلۇق باندىتنىڭ ئوق تەگكەن سول قولىنى (ئۇ كۆڭلىكىنىڭ پېشى

بىلەن تېڭىۋالغانىدى) دورىلاپ، مارلىننىڭ ئارىسىغا پاختا قويۇپ، ياخشىلاپ تېڭىپ قويدى. ئۇنىڭ قولىغا گايىت تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ ئاتقان ئوق تەگكەنىدى. ئىنتايىن چارچىغان گايىت بولسا، پولك كوماندىرى يېپىپ قويغان ئىسسىق جۇۋىنىڭ ئاستىدا تېزلا ئۇيقۇغا كەتتى.

سوراق باشلاندى:

— ئەسىرلەر راست گەپنى قىلسا قەدىرلەيمىز، هاياتىنى قوغدايمىز، بىز ئەزەلدىن ئەسىرلەرنى خارلىغان ئەمەس، ئۆز جەڭچىلىرىمىز بىلەن ئوخشاش كۆرىمىز. كېتىمەن دېسە، يولغا سېلىپ قويىمىز، مۇهىمى راست گەپ قىلىش كېرەك، — دېدى ئىشتاب باشلىقى.

ئوتتۇز بەش - قىرىق ياشلار چامىسىدىكى چوڭىراقىنىڭ قېلىن كالپۇكلىرىنى تىترەك باسقانىدى، ياشراقى بولسا تۇلكە قولاقچىسىنىڭ ئاستىدىكى يانغان كۆزلىرى بىلەن ئۇلارغا تىكىلىپ تۇراتتى.

— قېنى، راست گەپنى قىلىڭلار، سىلەر كىم بولىسىلەر؟ — دېدى پولك كوماندىرى نەق ئىشقا ئۆتۈپ.

— مېنىڭ ئىسمىم ئىمامېك، قالىبەكنىڭ كاتىپى بولىمەن، ماۋۇ ياش يىگىت قالىبەكنىڭ تۇغقىنى بولىدۇ، يالغۇز جاڭزىدىن پىشىپ قالغان گۆشنى تاشلاپ قاچقان بەش كىشىنىڭ ئىككىسى بىز ئىدۇق، ئەنە ئاۋۇ باشلىقىنىڭ بېشىدىكى قۇلاقچا، — دەپ ئۇخلاۋاتقان گايىتنى كۆرسەتتى ئۇ، — بىز قاچقاندا ئوق تېگىپ ئۇچۇپ كەتكەن قالىبەكنىڭ قۇلاقچىسى.

بۇ سۆزنى گايىت ئاڭلىغان بولسا، هېلىقى ئوقنى دەل تەگكۈزەلمىگەنلىكىگە ئىنتايىن قاتتىق ئۆكۈنگەن بولار ئىدى، ئۇنىڭسىزمۇ پولك باشلىقلىرى گايىتنى قاتتىق ئەلەمگە قويغان ئۇ ئىشقا ئۆكۈنۈشتى.

— قالىبەكنىڭ قانچىلىك ئادىمى بار؟

— قالىبەكنىڭ ئادەملىرى ئىككى ئەترەت، بىرسىگە ئۆزى، يەنە بىرسىگە تاكامان باشچىلىق قىلىدۇ. ھەممىسى بولۇپ سەككىز يۈزدەك ئادىمى بار.

— بارى - يوقى شۇنچىلىكمۇ؟

— يەنە ئۆزى بىلەن ئەگەشتۈرۈپ يۈرگەن قورالسىز مالچىلار، ياش - قېرى، خوتۇن - باللارمۇ كۆپ، ئۇ ئۆز توپى بىلەن يۈز مىڭدىن ئوشۇق چارۋا مالنىمۇ بىللە ئېلىپ يۈرىدۇ. ئۇ قەيەرگە بارسا، مالچىلارنى، ماللارنىمۇ ئۆزىگە قوشۇۋالىدۇ.

— بۇنىڭغا قارشىلىق قىلغانلار نىچۇ؟

— قارشىلىق قىلسا ئېتىپ تاشلايدۇ.

— مىللىي ئارمىيەنىڭ ساۋەنىدە تۇرۇشلۇق ئىسكادرونى بىلەن قالىبەكنىڭ مۇناسىۋىتى قانداق بولغان؟

— قالىبەك ھاكىم بولغاچقا، ئىسكادرون باشلىقلىرى ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان بولۇشى مۇمكىن، مەن بۇنى تازا ئېنىق بىلمەيمەن، بىراق ھاكىم بىلەن ئۇلار بەك يېقىن ئىدى. كېيىن ئۇ ئىسكادرون ئالماشتۇرۇلغان.

— خوپ، ئۇخلايلى، — دېدى پولك كوماندىرى، — چارچاپمۇ كەتكەنسىلەر.

بىردەمنىڭ ئىچىدە ھەممىسى ئۇيقۇغا كەتتى. ئۇرۇش ئىچىدىكى ھايات شۇنداق قەرەللىك ئىدىكى، ئۇخلاش ئۈچۈن ئون مىنۇت ۋاقىت بېرىلسە، كوماندىر - جەڭچىلەر بىر مىنۇتنىمۇ زايە قىلماي ئۇخلايتتى.

بىر چاغدا كىمنىڭدۇر، ۋاي - ۋايلىغان ئاۋازى گايىتنىڭ قۇلىقىغا كىردى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ قاراپ، قولىغا ئوق تەگكەن ئەسىرنىڭ نالە قىلىپ، بىر ئورۇندا ئولتۇرالماي قالغانلىقىنى كۆردى. ئۇ تېپچەكلەيتتى:

— ئاھ... خۇدا، ئالساڭچۇ بۇ جاننى... ئۆلسەم بولمامدۇ، مۇنداق قىينالغۇچە...

— نېمە بولدۇڭ، ئۆلۈمتۈك؟ — دېدى گايىت بېشىنى

كۆتۈرۈپ، — ئېماتچىلا ئىنجىقلايسەن تۇغالمايۋاتقان خوتۇندەك...

— جېنىم ئاكا، — دېدى ئۇ يىغلامسىراپ، — رەھىم قىلىڭ، مۇنۇ ئوق تەگكەن قولۇم قاتتىق ئاغرىپ، جېنىم قىينىلىپ كەتتى، يا مېنى ئېتىپ تاشلاڭ...

— مۇشۇ چىدىماسلىقىڭ بىلەن قانداقمۇ قولۇڭغا مىلتىق ئالغانسەن، ئۆلەرمەن... مەيەرگە كەل.

قارا قىل ئارقان بىلەن ئىككىسىنىڭ قولى قاتتىق چىگىپ تاشلانغانىدى. گايىت ئۇنىڭ ئوق تەگكەن قولىنى بوشىتىپ قويدى ـ دە، يەنە يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

بىردەمدىن كېيىن ئۇ بوشىتىپ قويغان قولىنى ئارقاندىن چىقىرىۋالدى. يېنىنى ئاختۇرۇپ ئىچ يانچۇقىدىن بەكىسىنى ئېلىپ ھەمراھىنىڭ قولى چىگىلگەن ئارقاننى كېسىپ تاشلىدى. ئىككىسى باش ئىشارىسى قىلىشىپ، ئۆمىلەپ قاچتى. شارقىراتما يالاپ ئېرىقچە قىلىپ قويغان، ھازىر بولسا، سۈيى توختىغان تار سۇ يولىدىن ئىككىسى سىيرىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتى. ئامال يوق، باشقا يەردىن ئۆتكىلى بولمايتتى. ئىككىسى ئۇدۇل شەيتانكۆۋرۈككە ماڭدى.

«قېنى... قېنى، قېچىپتۇ ! ...» دېگەن ئەنسىز ئاۋازلار بىلەن تەڭلا گايىت ئويغىنىپ كەتتى.

— نېمە؟

— باندىتلار قېچىپتۇ !

گايىت ئەندىكىپ كەتتى ۋە ھېلىراقتا ھېلىقى ئىنجىقنىڭ بىر قولىنى بوشىتىپ قويغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ ئېتىغا يۈگۈردى: «ئىسىت، ئىسىت... مەن كوماندىرما؟... دۈشمەنگە رەھىم قىلىدىغان مېنىڭدەك كوماندىر پۈتۈن جەڭگىۋار قىسىمنى ھالاك قىلىشى مۇمكىنغۇ ! ... دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلىمەن دېگۈچە، غۇلجىغا بېرىپ، ئاجىزلارغا نەپىسقە بېرىدىغان ئىدارىدە

ئىشلىسەم بولمامدۇ ـ ھە ! ...» ئۇ ئاچچىق ئەلەمدە تولغىنىپ ئىتتىغا قامچا سالاتتى ۋە ئۆزىدىن قاتتىق ئۆكۈنمەكتە ئىدى، ئۇ ئۆز ئۆمرىدە ئۆز خاتاسىدىن بۈگۈنكىدەك قاتتىق ئۆكۈنمىگەن...

ئۇ شەيتانكۆۋرۈككە تاراسلاپ يېتىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ ئالدىغا نادەم چىقتى.

— باندىتلار قېنى؟

— ئۆتۈپ كەتتى.

— سەن نېمە قىلىدىغان ئادەم، باندىتلارنى قويۇپ بېرىپ... — گايىت تېخىمۇ تولغاندى، ئۇنىڭ قوللىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ئىككىسى بۇ يەرگە كېلىپ: «بىزنى پولكوۋنىك قالىبەككە ئەگىشىپ يۈرگەن ئادەملەرنى نەسھەت قىلىپ قايتۇرۇپ كېلىڭلار، بىز سىلەرگە ئىشىنىمىز، دەپ قويۇپ بەردى، ئەگەر بولمىغاندا يۈز مىڭدىن ئوشۇق چارۋا ـ مالنى بولسىمۇ، بىر ئامال قىلىپ ياندۇرۇپ كەلمەكچىمىز، مانا كوماندىر پەلسىيىنى قولىمىزغا كىيدۈرۈپ قويدى، دېدى. قارىسام، يارىدار بولغان قولى ئوبدان تېڭىلىپتۇ، قولىدا پولكوۋنىكنىڭ بەش بارماقلىق پەلىيى، ئىشىنىپتىمەن ... — دېدى نادەم ھېچقانداق خاتالىق ئۆتكۈزمىگەندەك.

— ئىشىنىپتىمەن... — ئۇنىڭ كۆزلىرى دەھشەتلىك يانغاندى ۋە قولىنىڭ كۈچلۈك بارماقلىرى نادەمنىڭ كېكىردىكىنى سىقتى، سىلكىدى... — دۈشمەن ھىيلىسىگە ئىشەنگەن دۆت ! سەن قانداق يەرنى ساقلاۋاتىسەن، بىلەمسەن؟... سەندىن ئىككى خاتالىق ئۆتتى، جامالدىن ئىككىڭ نېمىشقا ئەسىرلەرنىڭ يېنىنى ئاختۇرماي ھەيدەپ كېلىشتىڭ؟ دۈشمەننىڭ ھىيلىسىگە ئىشەنگەن نېمىدېگەن ئەقىلسىز سەن ـ ھە ! — ئۇ بىردىنلا ئۆز خاتاسىنىمۇ ئويلاپ قالدى. بارماقلىرى بوشاپ كەتتى، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى... ئاۋازى ئۆزگەردى:

— خاتالىقىڭىز ئېغىرراقى مەندىن ئۆتتى، كانىيىمنى سىق، ئۇر مېنى ! ... ئاڭلاۋاتامسەن، مېنىڭمۇ كانىيىمنى سىق دەۋاتىمەن، بۇيرۇق قىلىۋاتىمەن ! ...

— يولداش كوماندىر، مەن بۇيرۇقنى ئىجرا قىلالمايمەن، مەن ھەقىقەتەن دۈتلۈك قىپتىمەن، چوڭ خاتالىققا يول قويدۇم، مېنى قاماققا ئېلىڭ...

ئاچچىق ئەلەمدە كوماندىرنىڭ كۆزىدىن ئىككى تامچە ياش ئېتىلىپ چىقتى.

— ياق، ھەر ئىككىمىز خاتالىق ئۆتكۈزدۇق، ئېغىرىنى مەن. قاماققا ئالسا، مېنى ئالسا بولىدۇ !

گايىت لاسسىدە بوشىشىپ قورام تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قالدى.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن پولك باشلىقلىرى شەيتانكۆۋرۈككە كەلدى، ئۇلار قايتماقچىدى. گايىت پولك كوماندىرىنىڭ ئالدىغا باردى - دە، چاس بېرىپ تۇردى:

— يولداش پولكوۋنىك، رۇخسەت قىلىڭ، قالسبەك باندىتلىرىنى ئاسماندا بولسا چىقىپ، يەر ئاستىدا بولسا كىرىپ، قوغلاپ يۇرۇپ يىتچىت قىلىمەن ! — دېدى.

پولك كوماندىرى كۈلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋالىغۇدەك دەرىجىدە غەزەپلىنىپ كېتىشى چۈشىنىشلىك ئىدى.

— گېنېرال ئىشتابى ۋە گېنېرالنىڭ ئۆزى سىزنىڭ باتالىيونىڭىزنى شەيتانكۆۋرۈكنى ئىشغال قىلىشقا ۋە ئۇنى ساقلاپ يېتىشقا ئەۋەتكەن، — دېدى ئۇ، — ئۇلارنىڭ بۇيرۇقىسىز باتالىيونىڭىز ھېچقاياققا قوزغالمايدۇ.

پولك باشلىقلىرى مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن ئاتلىرىنى يۇرۇتۇشۇپ تۆۋەنلەپ كەتتى.

ئون تۆتىنچى باب

ئۆزىگە خەلقنى ئالداپ ئەگەشتۈرۈۋالغان باندىتلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىش ئۇرۇشلار تارىخىدا ئىنتايىن ئاز كۆرۈلگەن بولسا كېرەك.

نىزامىدىنىنىڭ ئوتتۇرا يۆنىلىشتە قالغان بۇرۇنقى پولكى يېتىپ كېلىپ، باندىتلارغا قارشى ئوت ئېچىشتا مۇشۇنداق مۇرەككەپ فىرونتقا دۇچ كەلدى. بىرنەچچە ئاي قولىغا چوماق ئالغان ئوۋچىنىڭ بۆرىنى قوغلىشىدەك ئۆتۈپ كەتتى. بۆرىنى قوغلىساڭ قاچىدۇ، توختاپ قالساڭ ھېجىيىدۇ ياكى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىدۇ، سەل بىغەملىك قىلساڭ ئېتىلىپ كېلىپ ئېغىز سالىدۇ. بېتىۋئۆرگىدە، چىۋىتىدا، قىران دەرياسىنىڭ بويلىرىدا، چاتقاللىق ـ توقايلىقلاردا... ئەنە شۇنداق جەڭلەر بولدى. بۇ قاپتالدىن سۇرۇپ چىقساڭ، شەيتاندەك يوقاپ كېتىدۇ. بىردەمدىلا غايىبتىن بىنا بولغاندەك ئۇ قاپتالدا ياكى تاغ چوققىسىدا كۆرۈنۈپ قالىدۇ، يەنە بىردەمدىلا يوقاپ كېتىدۇ. كۆرۈنگەن يەرگە ئات سالسەن، بىقىنىڭدىن ئوق چىقىدۇ. كۈننى قوغلاپ يۈرۈش قىلساڭ، ئاي بىلەن تەڭ تاغ كەينىدىن چىقىسەن. كېيىم ـ كېچەكلەرنى سېلىپ راھەتلىنىپ ئۇخلاشقا، سەھەرلەرنىڭ تاتلىق ئۇيقۇلىرىدىن لەززەتلىنىشكە بولمىدى. كېزىلمىگەن تاغ ـ تاش، دەشت ـ باياۋان، ئۈزۈپ ئۆتمىگەن دەريا، ئېھتىيات بىلەن بېسىلمىغان توقايلىقلار ئازمۇ؟ ...

ئالا قار مەزگىلىدە نىزامىدىن شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابىنىڭ بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇيرۇقتا ئوسمان

باندىتلىرىنىڭ ئۆلۈۋاي قىزىل تېغىغا چىقىۋالغانلىقى ۋە ئۇنى قورشاپ يوقىتىپ، ئۇ يەرنى ئىگىلەشنىڭ لازىملىقى ئېيتىلغانىدى. نىزامىدىن تۆت دىۋىزىيوندىن تەركىب تېپىپ قايتا باش كۆتۈرگەن پولكىنى باشلاپ شىددەتلىك يۈرۈش قىلىپ، ئۈچىنچى كۈنى ئۆلۈۋاي قىزىل تېغىنىڭ تاپىنىغا يېتىپ كەلدى، بۇ يەردىن باندىتلارنىڭ چۆچىلىق ئاق بايراقلىرىنىڭ لەپىلدەپ تۇرغانلىقىنى ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. نىزامىدىنىنىڭ بېشى قاتتى، باندىتلارمۇ ئۈچىسىغا جۇۋا، بېشىغا قۇيرۇقلۇق قۇلاقچا كىيىۋالاتتى، قايسىسى باندىت، قايسىسى پۇقرا، بۇنى پەرقلەندۈرگىلى بولمايتتى. ناباب ئوۋچى ئۆز ئېتىنى ئېتىۋالدۇ، دېگەن گەپ بار، ھاڭگىتتىنى ئاتىمەن دەپ غازنى ئېتىپ قويىدىغان ئىش بولماسمۇ؟...

نىزامىدىن بۇ يەرگە كېلىپلا رازۋېدكىچىلارنى تەرەپ - تەرەپكە ئەۋەتىۋەتتى ۋە ئۆزى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، ئالا قارنى دەسسەپ، ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭدى. تۇرۇپ توختايتتى، ماڭاتتى، تاغ بېشىغا قارايتتى ۋە تۇرۇپلا ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ ئويلىنىپ قالاتتى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرىدىن خىياللىرىنىڭ تېخى بىر نۇقتىغا جەملەنمىگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئارىدىن ئۈچ سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، رازۋېدكىچىلار ئىلگىرى - كېيىن كېلىشكە باشلىدى. ئۇ دىۋىزىيون كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق بۇيرۇق قىلدى:

— مۇشۇ تاغ بېشىدىكى ئەنە ئاۋۇ چۆچىلىق بايراقلارغا ھۇجۇم قىلىمىز. بىرىنچى دىۋىزىيون شەرق تەرەپتىن، ئىككىنچى دىۋىزىيون غەرب تەرەپتىن، قالغانلىرىمىز جەنۇب تەرەپتىن ئۆرلەيمىز. شىمالغا ئۆتۈش قىيىن، ھۇجۇم قىلىشتا مىلتىق، پىلىموتلارنىلا ئىشقا سالىمىز، گىراناتلارنى ئىشقا سېلىشقا بولمايدۇ، قاچقانلارغا تېخىمۇ بولمايدۇ، پەقەت قولىدا قورالى بارلارنىلا ئاتىمىز. ئەگەر بىزگە ھۇجۇم قىلىشقا توغرا كەلسە، گىراناتلارنى ئىشقا سېلىشقا بولىدۇ. قولىدا قورالى

بولمىغانلاردا گۇناھ يوق، ھۇجۇم قىلىپ چىقىدىكەن، باندىت قايسى، پۇقرا قايسى ئايرىپ ئولتۇرمايمىز - دە... دۈشمەنلىرىمىز بىزنى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، ئارىلىق يىراق بولغاچقىلا ئوق چىقارمايۋاتىدۇ. شۇڭا، شەپىسىز مېڭىشىنىڭ ھاجىتى يوق، مۇھىمى ھەرىكەتتە تېز، چاققان بولۇشىمىز كېرەك، ھاڭۋاقتىلىق قىلساق، تاغدىن ئۇچۇپ كېتىمىز. مەن بەلگە ئوقى ئاتقاندىن كېيىن، دالدا بىلەن، ئاۋايلاپ ئۆرلەيمىز.

ئەنە، ئەڭ ئالدىدا ئاراش چىقىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ خۇددى كېيىكلەردەك سەكرەپ - سەكرەپ ماڭاتتى ۋە ئارىلاپ توختاپ ئەتراپىغا سەپسالاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن باتۇرغازى، نادەم، جامالىدىنلار ئۆرلەپ كېلىۋاتاتتى. ئۆرلىگەنسېرى ئاسمان گۈمبىزى جەڭچىلەرنىڭ بېشىغا كېلىپ قالغان قالپاقتەك بىلىنەتتى. نادەم توختاپ، قايرىلىپ تۆۋەنگە قارىدى، تۆۋەندە ئۇزۇقلۇق ئارتىپ كەلگەن تۆگىلەر بارغانسېرى كىچىكلەپ خۇددى بوتىلاقلاردەك كۆرۈنەتتى. ئەنە، جەڭچىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا دوختۇرلۇق سومكىسىنى پۇلاڭلىتىپ، ھەمشىرە قىزلار كەلمەكتە ئىدى. نادەم ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن رەيھاننى تونۇدى. ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ بىردەم تۇردى - دە، قايرىلىپ يەنە يۈرۈپ كەتتى.

ئاسماندا نىزامىدىن ئاتقان بەلگە ئوقى كۆرۈندى. بۇيرۇق دېگەن بۇيرۇق - دە، جەڭچىلەر شۇنچە خاتىرجەم يۈرۈۋاتسىمۇ، كۆكتىكى يېشىل نۇر بىلەن تەڭ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالدى ۋە يەر بېغىرلاشقا چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن دۈشمەننىڭ ئوقلىرىمۇ تەرەپ - تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى. بۇ ھال ئۇرۇشنىڭ رەسمىي باشلانغىنىدىن دېرەك بەردى.

دۇنزىيون كوماندىرى گايىت ئېگىزلىكى مەيدىسىگە كەلگۈدەك يوغان تاشنىڭ ئۈستىدىن دۇربۇن بىلەن ئۆرىگە قارايتتى. مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا شىراق (ئاچا ياغاچ) بېكىتىۋالغان باندىتلارنىڭ ئەپچىللىك بىلەن ئېتىۋاتقانلىقى

كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئېتىلغان ئوقلار تاشلارغا تېگىپ، بىر سادادىن نەچچە سادا پەيدا بولاتتى.
گايىت ئىسكادرون كوماندىرلىرىغا بۇيرۇق قىلاتتى:
— ئۆرلەڭلار، بولدۇرۇپ قالغان ئاتتەك تۇرۇۋالماي، كارامىتى ھېلى ئاشكارا بولىدۇ خۇنپەرلەرنىڭ!
— تاش يونۇش جېڭى بۇ، — دېدى باتىرغازى، — تولا قېچىپ يۈرۈپ يۈرىكىمۇ قالمىدى...
— ئۇنداق دېگىلى بولمايدۇ، بىر قارىساڭ دەھشەتلىك، بىر قارىساڭ ئاجىز، بىر قارىساڭ دەرەخكە ئۆلىشىۋالغان قاغىدەك كۆپ، بىر قارىساڭ شەيتاندەك يوق. مېنىڭچە، بۇنداق دۈشمەن ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ پەملىك دۈشمەن. بۇنداق دۈشمەننى يوقىتىش ئۈچۈن ھېيلىگەر بولمىساڭ بولمايدۇ، نىزامىدىن ئەپەندى داخېيەنزىنى ھېيلە بىلەن ئالغان ئەمەسمىدى.
— توغرا، بۇنىڭ ئۈچۈن سەن مۇشۇ يەرلىك بولۇشۇڭ كېرەك، — دېدى جامالىدىن نادەمنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — يەر شارائىتىنى بىلمەي ھېيلە ئىشلەتكىلى بولمايدۇ — دە.
ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا ئاراش ئۆلارنىڭ ئالدىغا دومىلاپ چۈشتى. ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن رەيھان ئاراشنى يۆلەپ يوغان تاش دالدىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ تىك ئېگىزلىككە يامىشۋاتقان چاغدا، يان تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلگەن ئوق سول مۈرىسىگە تېگىپ كەينىگە ئۈچۈرۈۋەتكەنىدى.
نىزامىدىننىڭ كەينى – كەينىدىن ئاتقان ئۈچ پاي بەلگە ئوقى ئاسماندا كۆرۈندى. بۇ تاغلىق رايونلاردا ئاتاكىغا ئۆتۈشنىڭ بۇيرۇقى ئىدى. بىردىنلا قىيقاس – چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى... مانا ئەمدى جەڭچىلەر بىر ئېتىپ، بىر ئۆمىلەپ، بىر قىيپاش يۈگۈرۈپ، شىددەت بىلەن ئۆرلەشكە باشلىدى. قىيقاس – چۇقانلار تاشتىن – تاشقا ئۇرۇلۇپ تاغ ئۈستى جاراڭلاپ كەتتى... جەڭچىلەر تاغ ئۈستىگە چىققاندا، ھېلىلا بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئېتىۋاتقان باندىتلارنىڭ

قارىسىمۇ كۆرۈنمەي قالدى. پەقەت غەرب تەرەپتىن بۇرۇنراق ئۆرلەپ چىققانلار تۆت نەپەر باندىتنى ئەسىرگە ئېلىۋالغانىدى. باندىتلار ئەسىرلىرى گومىنداڭ ئەسىرلىرىدەك قول كۆتۈرمەيتتى. بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۆرە تۇرۇشاتتى.

جەڭچىلەر پۈرقىرىتىشىپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

— ئەسىرلەرنى بۇياققا ئەكېلىڭلار، — دېدى دىۋىزىيون كوماندىرى گايىت تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ.

تۆت نەپەر ئەسىر باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئالدىدىكىسى قۇلاقچىسىنىڭ ئاستىدىن قارچىغىنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىككەنىدى.

— قوينۇڭدا يەنە قورالىڭ بارمۇ؟

— يوق.

— ئاختۇرۇڭلار!

جامالىدىن بىر ـ بىرلەپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى. جۇۋىسىنىڭ ئىچىدىكى پاختىلىق چاپىنىنىڭ ئىچى ـ تېشىغا قولىنى سېلىپ، بىرىنچىسىنىڭ قولتۇقىدىن تاپانچىدىن بىرنى سۇغۇرۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ كاچىتىغا بىرنى سالدى.

— ئۇرما! — ۋارقىرىدى كوماندىر.

— مانا بۇ قاپقى يامانىڭ تاپانچىسى، مانا بۇ كۆك كۆزنىڭ، مانا بۇ ئەلەسنىڭ، مانا بۇ دورداي كالپۇكنىڭ.

— نېمىشقا يالغان ئېيتىسەن، ئۆلگۈڭ كېلىشتىمۇ؟

جامالىدىن ئاپتوماتىغا بىر دىسكا ئوقنى شاراقلىتىپ سېلىپ ئۇلارغا تەڭلىدى.

— توختا، — دېدى گايىت ۋە سوئال سوراشقا باشلىدى:

— بىزنى ئالداپ قۇتۇلۇپ كېتەلەمسەن؟

— قورال بىزنىڭ جېنىمىز.

— بىزنىڭمۇ جېنىمىز بولماي، شەيتاننىڭمىكەن! راست گەپنى قىلامسەن، ئۆلەمسەن؟

— ئاتساڭ ئۆلىمىز.

— ئاتمىساقچۇ؟

— قورالىمىزنى بېرىۋەتسەك، راست گەپنى قىلىمىز.

— قولاقچاقنىڭ ئاستىدىن ئادەمنى يەۋەتكۈدەك قارايسەنغۇ خۇنپەرلەر، ئال بېشىڭدىن!

ئۇلار قولاقچىلىرىنى ئاستا ئېلىشتى.

— ھە، ئەمدى ئادەم سىياقىغا كىرىشتىڭ، قوراللىرىڭنى بېرىۋېتىمىز، ئوسمانغا قاچان قوشۇلغان؟

— ئىككى ئاي بولدى.

— نېمە؟...

— ئوسماننىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىگە ئىككى ئاي بولدى، ئوسمان قەيەرگە بارسا، شۇ يەردىكى ئادەملەر ئۇنىڭ ئەسكىرى بولىدۇ.

— بىز بىلەن ئېتىشقاندا ئوسمان مۇشۇ يەردىمىدى؟

— سىلەر سايىنىڭ تاپىنىغا كەلگەندە، ئۇ قابان بىلەن كۆكتوقاي دەرياسىنىڭ بويىغا چۈشۈپ كەتكەن.

— قابان دېگەن كىم؟

— ئۇمۇ باشلىقىمىز.

— سىلەر قانچىلىك ئادەم؟

— قوراللىقلىرىمىز يەتتە - سەككىز يۈزدەك بار، جاڭ باتۇر[1]ئەۋەتكەن ئۈچ يۈز كىشىلىك تۆگىگان ئەسكەرلەرنى قوشقاندا مىڭدىن ئاشىمىز.

— جاڭ باتۇرۇڭ يەنە نېمىلەرنى ئەۋەتتى؟

— يۈز تۆگىدە قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنى، ئون نەچچە تاي گەزمال، چاي ئەۋەتتى.

— يەنىچۇ؟

— ئوسماننىڭ ئۆزىگە بىر تۇلكە جۇۋا، بىر چىڭخەي ئېتى، يىگىرمە ئوقلۇق قول قورال[2] ئەۋەتىپتۇ.

---

① جاڭ باتۇر — شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ قوماندانى گېنېرال جاڭنى دېمەكچى.

② يىگىرمە ئوقلۇق قول قورال — ماۋزېر.

— ئوسمان بۇ ئەۋەتكەن نەرسىلەردىن رازى بولدىمۇ؟

— ياق، خاپا بولدى، چوڭ قوراللاردىن ئەۋەتمەپتۇ دەپ تىرىكتى، پەقەت چىڭخەي ئېتىدىن بەك خۇشال بولدى.

سوراق ئاخىرلاشتى، گايىت ئەسىرلەرنىڭ ئىقرارىنى نىزامىدىنغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن تۆۋەنلەپ تاغ قاپتىلىغا — پولك ئىشتابى جايلاشقان يەرگە يۈرۈپ كەتتى.

نىزامىدىن قىسىملىرى ئاتاكىغا ئۆتكەندە، ئوسمان باندىتلىرى تاغنىڭ شىمالى بىلەن كۆكتوقاي دەرياسىنىڭ بويىغا چېكىنگەندى ۋە ئۇ يەردىمۇ توختىماي داۋاملىق يۈرۈش قىلىپ دەريادىن ئۆتۈپ، شىمالغا چېكىنىپ كەتتى.

كۆكتوقاي دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئەتراپنى چارلاشقا ئەۋەتىلگەن رازۋېدكىچىلار بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ، پولك ئىشتابىغا يېڭى مەلۇمات يەتكۈزدى.

— باندىتلار يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ سارتوقايغا قېچىپتۇ.

لېكىن، بۇ يەردىكى كۆلەر، ھەپتىلەر، ئايلار تىنچ ئۆتكىنى يوق، پارچە - پۇرات تۇيۇقسىز ھۇجۇملار يۈز بېرىپ تۇراتتى. تىنچ ياتساڭ، ھۇجۇم قىلىدۇ، ئوقلار تاراسلاپ ئۇچۇپ كېلىدۇ. قوغلاپ بارساڭ، باندىتتىن ئەسەرمۇ يوق. پەقەت مال بېقىۋاتقان مالچىلاردىن باشقا ھېچكىمنى كۆرمەيسەن، بۇ قانداق بولغىنى؟ نىزامىدىن ۋە ئۇنىڭ ئىشتابىدىكىلەر شۇنى بىلمەيتتىكى، ئاشۇ مالچىلارنىڭ ھەممىسى قوراللىق ئىدى، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلاتتى، ئويلىمىغان يەردىن، بىخەتەر ھېسابلانغان جىرالاردىن ئوق چىقاتتى، كۈندە بولمىسىمۇ، كۈنىدە قۇربان بېرىشلەر بولاتتى. قىستاپ بارساڭ، بايىقى مالچىلار قورالىلىرىنى تاشلارنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپ، قولىغا قويچى تايىقىنى ئېلىۋالاتتى. ئەلەم قىلىدىغىنى شۇ ئىدىكى، بەزى يۇقىرالارنىڭ قوراللىرى بارلىقى ئېنىق تۇرسىمۇ، ئۇنى يىغىۋېلىشقا شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابى رۇخسەت قىلمايتتى.

پولك ئىشتابىدىمۇ، جەڭچى - كوماندىرلار ئارىسىدىمۇ، ھەر

كۆنى ئۇسمانىنىڭ ئىمىشقا يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ سارتوقايغا كەتكەنلىكى، ئۇنىڭ مەقسىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكى، نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقى توغرىسىدا تالاش ـ تارتىشلار بولۇپ تۇراتتى.

ئەنە، باتىرغازى قوللىرىنى بىقىنىغا تىرەپ، يىراق ـ يىراقلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ، ساپ ھاۋاغا تويمايۋاتقاندەك چوڭقۇر ـ چوڭقۇر تىنىپ تۇرۇپتۇ.

ـــ تاغ ئۈستىدىن پايانسىز ۋادىلارغا، قاپتال ـ جىرالارغا، تولغىنىپ ئېقىۋاتقان دەريالارغا ھەۋەسلىنىپ نەزەر سېلىش نېمىدېگەن ئېسىل تۇيغۇ، ـــ دېدى ئۇ كەينىگە قاراپ، تاشقا يۆلىنىپ ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغانلارغا. ـــ ئادەم ئۆز ـ ئۆزىدىن غۇرۇرلىنىپ، كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق بولۇپ كېتىدىكەن.

ـــ باندىتلاردىن بۇ تاغنى تارتىۋېلىش ئەلۋەتتە سىزنى غۇرۇرلاندۇرىدۇ ـ دە، ـــ دېدى جامالىدىن، ـــ تارتىۋالمىغان بولساڭ، ئۇ ئېسىل تۇيغۇلىرىڭ نەدە، مەيۈسلىنىپ كېتەر ئىدىڭ، بايقۇش.

ـــ ياق، مەن ھەرقانداق ۋاقىتتا مەيۈسلەنمەيمەن، ئەگەر دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالساممۇ مەيۈسلەنمەيمەن، مەغرۇر ياشايمەن !

ـــ ئەنۋەركام ئۆلگەندە مەيۈسلەنمىدىڭما؟ يىغلىۋىدىڭغۇ؟

ـــ بىر ئادەم بىرەر ئىشقا نەپرەتلەنسىمۇ كۆلىدۇ، شۇنىڭدەك غەزەپلىنىپمۇ يىغلايدۇ.

ـــ توغرا ! ـــ دېدى تادەم باتىرغازىنى قۇۋۋەتلەپ، ـــ غۇرۇرلىنىشمۇ، غەزەپلىنىشمۇ بىر خىل تۇيغۇ، ھەقىقىي ئادەم غۇرۇرلۇقنى غەلىبە قىلغان، ئوڭۇشلۇققا ئېرىشكەن چاغلاردىلا ساقلاپ قالماستىن، يېڭىلگەن، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنغان چاغلاردىمۇ ساقلاپ قالالايدۇ ! بولۇپمۇ يېڭىلگەن چاغدا روھسىزلانماسلىق ـــ كىشىدىكى ئەڭ زور مەنىۋى بايلىق ! ...

بەزىلەر ئۇسماننى غۇرۇرى كۈچلۈك ئادەم دەيدىكەن،

مېنىڭچە، بۇ قارا كۆڭۈل شەخسىيەتچى، شەخسىيەتچى ئادەمدە غۇرۇر بولمايدۇ! شەخسىيەتچى ئادەمدە ۋىجدان، ئار - نومۇس، ئىرادە بولمايدۇ، مۇنداق ئادەم ئۇچۇن مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ هاياتىدىن بەھۇدە ئايرىلىشى ھېچ گەپ ئەمەس...

بۇ گەپلەر ئېمىشقىدۇر ۋارىسجانغا تېگىپ كەتتى، ئورنىدا ئولتۇرالماي قىمىرلاپ، نەپرەتلىك كۆزلىرى نادەمگە تىكىلدى - دە، مۇنداق دېدى:

— ئوسماننى قارا كۆڭۈل، شەخسىيەتچى دېگەندىن كۆرە، نادان دېيىش دۇرۇسراق بولار، ئۇ بىزنى چۈشەنمەي، مۇشۇ ئىشلارنى تەۋرىتىپ يۈرگەن بولۇشى مۇمكىن.

— چۈشەنمەي؟ — نادەم ۋارىسجانغا بۇرۇلۇپ قارىدى، — ئۇ بىزنى ناھايىتى ياخشى چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن، گومىنداڭغا قارىتىۋاتقان مىلتىقنى بىزگە قاراتتى. بىر نادان ئادەمنىڭ شۇنچە زور ئىشلارنى تەۋرىتىشى ناتايىن، قارا كۆڭۈللۈك — ئۇنىڭ خۇسۇسىيىتى، شەخسىيەتچىلىك ئىدىيەسى — ئۇنىڭ مەنپەئەتى، ئۇنىڭ مەنپەئەتى نېمە؟ ئۇ بىزنى يوقىتىپ، شىنجاڭنىڭ خوجايىنى بولماقچى. ئۇنىڭ خوجايىنلىقى خۇددى كىچىك خوتۇننىڭ گېپىگە كىرىپ، چوڭ خوتۇننى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەندەك خوجايىنلىق.

— بولدى... گەپ سېنىڭلا بولمىسۇن، «ۋاي نادەم» دەپ قويسا، گەپدانلىق قىلىۋېرىدىكەنسەن، — دېدى ۋارىسجان. ئۇنىڭ ئاق سېرىق يۈزى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتكەنىدى. قاچانلا بولسۇن گەپلىرىنىڭ نادەمنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىشى ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرەتتى.

نادەم كۈلۈمسىرىدى:

— ھەي ۋارىسجان، گەپدانلىق قىلىۋاتقىنىم يوق، ئۆزۈمنىڭ كۆزقارىشىمنى ئېيتىۋاتىمەن، سەنمۇ ئېيتىۋاتىسەنغۇ... گېپىڭ توغرا بولسا قوشۇلىمىز، خاتا بولسا قوشۇلمايمىز، بۇ دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئىش، بۇنىڭ نېمىسى گەپدانلىق؟

— ھە، بولدى، سىنىڭ توغرا، — ۋارىسجان تەتۈر ئۆرۈلۈپ ئولتۇرۇۋالدى ۋە تىترەپ كەتكەن قوللىرى بىلەن تاماكا يۆگىدى.

— بۇ گەپنى قويۇڭلار، — دېدى باتىرغازى تېخىچە يىراقلارغا نەزەر تاشلاپ تۇرغىنىچە، — ئوسمان سارتوقايغا قاچقان بولسا، ئۇ يەردىن قۇمغا كىرىپ كېتىشى مۇمكىن، ئۇنداقتا مەقسىتى نېمىدۇ؟

— ئۇ يەردىن گۇچۇڭغا كېتەر...

نادەم تەتۈر ئۆرۈلۈپ ئولتۇرۇپ، ھە دەپ تاماكا چېكىۋاتقان ۋارىسجانغا قاراپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— گەپدانلىق بولسىمۇ يەنە سۆزلەي، ئوسمان گۇچۇڭغا كەتسە، ئالتاي تەۋەسىدىن چىقىپ كەتكەن، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايونغا ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. مېنىڭچە، ئۇ ئۇنداق قىلمايدۇ، بىز بىلەن ئاخىرغىچە ئېلىشىدۇ، مەقسىتىمگە يېتىمەن دەيدۇ. ئاڭلىمىدىڭلارمۇ، ئالتاينى ئۆلسەممۇ قارلىلار① غا بېرىپ قويمايمەن دېگىنىنى، سار توقاينى ئىستراتېگىيەلىك جاي دەپ ھېسابلىغان بولۇشى مۇمكىن.

— قوغلاۋەرسەڭ، ماڭدامدا بىر دەككىسىنى بېرىۋەرسەڭ، گۇچۇڭغا قاچماي نېمە ئىلاجى.

— ئەلۋەتتە، بولالماي قالغاندا، يۈتۈنلەي بەربات بولۇشقا كۆزى يەتكەندە، شۇنداق قىلىشى مۇمكىن، لېكىن ھازىرچە ئۇ ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ.

يارىسى يېڭى ساقايغان ئاراش تۆۋەندىن بۇلارنىڭ يېنىغا — تاغ ئۈستىگە چىقىپ كەلدى.

— كەل، بايقۇش، — دېدى باتىرغازى، — ھەيۋەتلىك تاغلارغا، ۋادىلارغا قارىغىنا، كۆڭۈللىرىڭ قانچىلىك ياير اپ

---

① قارلىلار — بۈزۈقلار مەنىسىدە، ئوسمان باندىتلىرى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىنى شۇنداق دەپ ئاتايتتى.

كېتەركەن، مۇشۇ يەرلەرنىڭ خوجايىنى بىز دەپ كېرىلسەڭ، بېشىڭ مۇنۇ كۆپكۆك ئاسمانغا يەتمەسمۇ...

— ھېلىمۇ بېشىڭ يېتىپ تۇرۇپتۇغۇ !

ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى ـ دە، ئەتراپقا خوجايىنلىق غۇرۇرى بىلەن نەزەر سېلىشتى. كەڭ زېمىن، ساپ ھاۋا، ئاق لېنتىدەك ئۇزۇنغا سوزۇلغان دەريا ئۇلارنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى دولقۇنلىتىپ، كۈچلۈك ھاياجانغا سالغانىدى. كۆزلەردە ئىختىيار ۋە غۇرۇرلۇق ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى، پاھ... بۇ زېمىننىڭ چېكى بارمىدۇ...

* * *

ئۇلۇباي قىزىل تېغىدىن بۇيرۇق بويىچە سارسۇمبىگە قايتىپ كەلگەن نىزامىدىن پولكى، 6 ـ ئايدا سارتوقايغا ئاتلىنىش توغرىسىدا يەنە بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالدى.

تاڭ سەھەر يولغا چىققان قوشۇن بىر قونۇپ قارا تۇڭگىگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇزۇقلىنىش ئۈچۈن ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى.

تەييار تاماقلىرى تۈگىگەنىدى. شۇڭا، ھەممىسى بەللىرىگە ئېسىۋالغان تاماق قاچىسىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىگە ئۈچ يۈز گىرامدىن گۆش، ئىككى تالدىن ياڭيۇ سېلىپ قاينىتىشقا باشلىدى.

بۇ جىمجىتلىقتا چۆكۈپ قالغان يەر بىردەمدىلا ۋاڭ ـ چۇڭ ئاۋازلارغا، مىڭلىغان تاماق قاچىلىرىنىڭ ئاستىدىن چىقىۋاتقان ئاقۇچ تۈتۈنلەرگە تولۇپ كەتتى. لېكىن، بۇ يەردىكى دەم ئېلىش ـ ئۇزۇقلىنىش ئانچە ئۇزاققا بارمىدى. بىر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن قوشۇن ئاتلىنىپ، يەنە يولغا چىقتى.

بېشىغا ماش رەڭلىك شەپكە، ئۈچىسىغىمۇ ماش رەڭلىك تېرىكىدىن تىكىلگەن گىمناستوركا، گەلەپى شىم، ئايىغىغا چىگرىن ئۆتۈك كىيىشىپ ئات ئۈستىدە لاچىندەك ئولتۇرغان

كوماندىر - جەڭچىلەر تۆتتىن بىر رەت تۈزۈپ، سەپلىرىنى بۇزماي ھەيۋەت بىلەن يۈرمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ پاگونلىرىدىكى بالداق ۋە يۇلتۇزلار، كۆكسىدىكى ئوردېنلار كۈننىڭ شولىسىدا ۋاللىداپ چاقنايتتى...

ئۆزلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك يۈرۈشلىرىگە مەستلىكى كەلگەن جەڭچىلەر ئات ئۈستىدە تېتىك ۋە روھلۇق ئولتۇراتتى. ئۇرۇش بورانلىرىدىن سىزىقلار پەيدا بولغان، قارىدىغان يۈزلەردە مەغرۇرلۇق ئەكس ئېتەتتى. چۈنكى، بۇلار — تاغ - ئېدىرلاردا، دەشت - دالالاردا تېنەپ - تەمتىرەپ، ئالاقزادىلىكتە چۈشۈپ يۈرگەن قاچقۇنلار ئەمەس، ئاشۇ قاچقۇنلارنى ھېلى تاغقا، ھېلى قۇمغا، ھېلى چاتقاللىققا ۋە ھېلى ئۆڭكۈرلەرگە قېچىشقا مەجبۇر قىلىۋاتقان مەردانە قوشۇن، ئەندىشىسىز قوشۇن، مەغرۇر قوشۇن ! ...

قوشۇننىڭ كەينىدە ئۇزۇق - تۈلۈك بېسىلغان ھارۋىلار كالوننىسى كېلەتتى. ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى بىر خىل رىتىملىق سازدەك ئاڭلىناتتى. ھارۋىكەشلەر ھەر تەرەپكە زەن قويۇپ قاراپ تەبىئەتنىڭ بۇ بېزەلگەن مەزگىلىگە زوقلىنىپ باراتتى.

6 - ئاي — تاغ - دالالاردا تەبىئەتنىڭ راسا بېزەلگەن ۋاقتى. پۈتۈن دالالار گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن، تۈرلۈك - تۈمەن قۇشلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى، ھاشاراتلارنىڭ چىرىلداشلىرى، بولۇپمۇ كاككۇكنىڭ ئۈزۈپ - ئۈزۈپ قىچقىرىشى كۆڭۈللەرنى ئاللىقاياقلارغا ئەكېتىدۇ... ئەنە، كاككۇكنىڭ ئاۋازى ئىككى بولدى، ئۈچ بولدى... كىشىلەر نېمىشقا شۇنچە چىرايلىق، كۆڭۈللەردە ھادىس نەپىس - نازۇك تۇيغۇلارنى قوزغىتىدىغان بۇ جانىۋارنىڭ ئاۋازىنى «غېرىب» دەيدىغاندۇ؟ غېرىب ئادەملەرنىڭ نېمىشقا ئۇنىڭ بىلەن ئاشنا - ئاغىنە بولغۇسى كېلىدىغاندۇ؟ ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ يېقىملىق - تارتىملىق بولغانلىقىدىنمۇ يا؟ ياكى دەردمەنلەرنىڭ كوتا

دەردلىرىنى قوزغىۋەتكەنلىكىدىنمۇ؟ ... قاراڭلار، پۈتۈن سەپ — كوماندىرلارمۇ، جەڭچىلەرمۇ جىمجىتلىقتا چۆكۈپ كەتكەن، بۇلارغا نېمە بولغاندۇ؟ پاھ... بۇ يېقىملىق ئاۋاز نېمىدېگەن سېھىرلىك كۈچكە ئىگە - ھە! ھەتتا ئاتلارنىڭمۇ پۈرقۇشى ئۆچكەن، ئۇلارمۇ تەسىرلىنىپ كەتكەنمىدۇ ياكى قۇلاققا ئاڭلانمايۋاتامدۇ؟... شۇ تاپتا ئاسانلا ھاياجانلىنىدىغان ھەمشىرە قىزلارنىڭ ھېسسىياتى قانچىلىك قوزغىلىپ كەتكەندۇ؟... راست، قىزلارنىڭ كاككۇكلار سايراۋاتقان دەرەخ يېنىغا بارغۇسى كېلەتتى. ئەگەر جەڭگىۋار سەپنى دېمىسە، كاككۇكلار شېخىغا قونۇۋېلىپ قىچقىرىۋاتقان ئاشۇ دەرەخنىڭ ئاستىدىكى چىملىقتا ئۆزلىرىنى تاشلىغان بولاتتى، ئامال قانچە... مەيلى، سايرا جانىۋار! كىشىدە ئازابلىق ھېسلارنى قوزغاتساڭمۇ مەيلى، توختىماي سايرا، كەل، ئاشنا بولايلى! ...

كەچ كىردى. تاغنىڭ سالقىن شامىلى باشلاندى، ئاز دەم ئېلىپ كېچىچە يۈرۈش قىلغان قوشۇن تاڭ قاراڭغۇسىدا سارتوقايغا يېقىنلاپ كەلدى. ئاندا - ساندا ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

قوشۇن دەريا بويىغا چۈشتى. بۇ يەردە كۆيگەن، پاچاقلانغان ئىككى ماشىنا ۋە بىرنەچچە ئۆلۈكلەر ياتاتتى. كىملىكىنى تونۇغىلى بولمايتتى، تاڭ ئاتقاندىن كېيىنمۇ تونۇغىلى بولمىدى. ھەممىسى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، خۇددى كۆيۈپ ئۆچكەن ياغاچلاردەك قاپقارا بولۇپ كەتكەن، پەقەت لەززەت ئىسىملىك ياش قازاق ئايالنىلا تونۇغىلى بولاتتى. ئۇنىڭ كۆكسى كېسىپ تاشلانغان، مەيدىسىدە نەيزە ئىزى، قۇلىقىدىن ئاققان قان ئېڭىكىنى بويلاپ ئېقىپ قېتىشىپ قالغاندى. قۇۋانىش ئىسىملىك ۋىزۋوت كوماندىرى لەززەتنى تونۇپ، ئۆزىنى تاشلاپ، ئۆپكىدەپ يىغلاشقا باشلىدى... بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىنى كۆرگەن جەڭچىلەرمۇ ئۆزىنى توختىتىۋالالمىدى...

نىزامىدىن شىمالىي فىرونت رازۋېدكىسىغا غەزەپلەندى. بۇ

يەرنى چارلاشقا كەلگەن رازۋېدكىچىلار شىمالىي فىرونتقا، يۇقرالاردىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيدۇ، باندىتلار كېتىپتۇ، دەپ مەلۇمات ئېلىپ بارغان. شۇنىڭدىن كېيىن پودپولكوۋنىك ئەخمەتجان يۇقرالارنى باندىتلارغا ئەگەشمەسلىككە دەۋەت قىلىپ تەشۋىق - تەرغىبات ئىشى بىلەن ئىككى ماشىنىدا ئادەم ئەكەلگەنىدى. نىزامىدىنمۇ باشقا كوماندىرلارمۇ، جەڭچىلەرمۇ بۇ ئەھۋاللارنى ئۇقمايتتى.

مىڭلىغان كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئىچىنى سىيرىلدۇرۇپ، دەھشەتلىك ئۆلتۈرۈلگەن، قارا كۆزلىرىنى مەڭگۈگە يۇمۇپ ياتقان ياش ئايال ئالتاي پولكىنىڭ ھەمشىرىسى ئىدى. مىللىي ئارمىيە 1945 - يىلى 10 - ئايدا سارسۇمبىنى ئازاد قىلغاندا، ياش ئەر - ئايال قوۋانىش بىلەن لەززەت ئىككى بالىسىنى — بىرسى ئۈچ ياش، يەنە بىرسى تېخى يېشىغا يەتمىگەن ئىككى قىزىنى ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا تاشلاپ بېرىپ، مىللىي قىسىمغا قاتناشقان ۋە قولىغا قورال ئالغان. قوۋانىش نىزامىدىن پولكىدا، لەززەت ئالتاي پولكىدا ئىدى. ئۇرۇشلاردا كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرى ھەر ئىككىسىنىڭ كۆكسىگە «پىدائىي» لىق ئوردېنلىرىنى ئاسقان.

كونا ئۆيلەرنىڭ بىرىدە يۈتىغا ئوق تېگىپ يالغۇز ياتقان قىرىق ياشلار چامىسىدىكى مالچى، كۆيدۈرۈلۈپ قاپقارا ياغاچقا ئوخشاپ قالغان ئۆلۈكلەرنىڭ ۋە لەززەتنىڭ قانداق ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

ئەخمەتجان ئىككى ماشىنىدا تەشۋىقاتچىلارنى ئەكەلگەندە، يۇقرا ئەمەس، پۈتۈن تۆرقى پۇقرالارغا ئوخشاش ئۈچ يۈزدىن كۆپرەك باندىتنىڭ قورشاۋىدا قالغان.

— بوي بەرمەڭلار ! — دېگەن ئەخمەتجان قەھرى بىلەن ۋارقىراپ، — بىر تامچە قېنىمىز قالغۇچە ئېلىشىمىز !... — پودپولكوۋنىك جەڭچىلىرىنى تېز ئورۇنلاشتۇردى، — ماۋۇ تۆتىڭلار ئەسكى تامنىڭ كەينىگە ئۆتۈڭلار، ماۋۇ بەشىڭلار

ماشىنىنىڭ ىچىدىكى ئوتتۇرىدا، ئاۋۇ قىرنى دالدا قىلىشقىلار، ئازگالغا چۈشۈشلار...

ھەرقايسى ئەپلىك جايلاردىن ئابارون تۇتقان جەڭچىلەر بىلەن باندىتلار ئارىلىقى بىر يۈز ئەللىك ـ ئىككى يۈز مېتىر كېلەتتى. دەھشەتلىك ئېتىشىشلار باشلاندى، قوماچ قورۇغاندەك ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى. باندىتلار تۆت تەرەپتىن شىپقىپ كېلەتتى. ئازگالغا چۈشۈۋېلىپ تاپانچىسىدىن ئوق ئۈزۈۋاتقان ئەخمەتجان جەڭچىلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ تۇراتتى:

— كەينىڭگە قارا، گىرانات تاشلا! ... ئوڭ يېنىڭغا قارا... سايرات ئاپتوماتىڭنى! ...

ئايال پوقرالارغا خىزمەت ئىشلەيمەن دەپ كەلگەن لەززەت ئەترابقا چەبدەسلىك بىلەن ئۆمىلەپ، يەر بېغىرلاپ، يۈگۈرۈپ يۈرۈپ يارىدار بولغان جەڭچىلەرنى تاڭدى، ئاغزىغا سۇ تېمىتتى، قانلارنى سۈرتتى. بەزى ئېغىر يارىدارلارنىڭ قولىدىن ئاپتوماتنى ئېلىپ، يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان باندىتلارنى ئېتىپ چېكىندۈردى. تۆت سائەتلىك جىددىي ئېلىشىش ئۇنىڭغا بىر سائەتتەكمۇ بىلىنمىدى...

تاشلانغان بومبىلار ماشىنىلارنى پاچاقلاپ تاشلىدى، ئۇلار بارغانسېرى يېقىنلىدى، باستۇرۇپ كەلدى. باندىتلار بىر يۈز يىگىرمىدىن كۆپرەك ئادەمدىن ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ، ئەخمەتجان، لەززەت قاتارلىق ئون بىر ئادەمنى تىرىك تۇتۇشقا مۇۋەپپەق بولدى.

ئوسماننىڭ لەشكەر باشلىقلىرىدىن بىرى بولغان قابان ئەڭ دەسلەپ لەززەتنى سوراق قىلىشقا ئېلىپ چىقتى. لەززەتنىڭ مونچاقنى پاتۇرۇپ قويغاندەك دۈپدۈگىلەك قاپقارا كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى. قابان ئۇنىڭ مىللىي ئارمىيەگە قاتنىشىش تارىخىنى سوراپ بولۇپ:

— سەن بالا، بۇ سەپكە ئالدىنىپ قاتنىشىپ قالغانسەن، بىز بۇنى جىنايەت ھېسابلىمايمىز، — دېدى ئۇ لەززەتكە

خەيرخاھلىق قىلىش ئەلپازىدا.

— يوقسۇ ئاقساقال، مەن ئۆز ئىختىيارىم، گومىنداڭغا يانغان قەھرىم بىلەن، ئىككى بالامنى تاشلاپ قويۇپ، جەڭگىۋار سەپكە قاتناشقانمەن، — دېدى ئۇ.

— ئەچچە ياشقا كىردىڭ؟

— يىگىرمە ئۈچكە.

— ياش ئىكەنسەن، يان كەينىڭگە، مانا ئۆز خەلقىڭ، ئانا تۇپرىقىڭ...

لەززەت كەسكىن ئېيتتى:

— مېنىڭ ئۆز يېرىم، سەن ئېيتىۋاتقان بۇ ئالىقانچىلىك يەرلا ئەمەس. بىلەمسەن، مېنىڭ ئۆز يېرىم پايانسىز، ئۇ چېتىدىن - بۇ چېتىگە سەن ئاۋۇ يۇگۇرۇك قارا ئېتىڭ بىلەن نەچچە ئاي چېپىپمۇ يېتەلمەيسەن! خەلقىمنىڭ سانىنى ئېلىشقا ئەقلىڭ يەتمەيدۇ!

قابانىنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى:

— ھەي، ئەخمەق بالا، سەن بۇ قىزىل جاھانگىرلارغا ئەگىشىپ نېمە تاپماقچى بولىسەن؟

— سەن ئېيتىۋاتقان «قىزىل جاھانگىرلار» خەلقنى گومىنداڭنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇردى، ئەمدى ساڭا ئوخشاش تاپانىڭ ئاستىدىن چىققان قۇيرۇقلارنى ئامان قويمايدۇ.

قابان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى!

— مەيدىسىدىكى ئاۋۇ تۆمۈرنى① يۇلۇپ تاشلا! كۆكسىنى كەس بۇ جاۋىلداقنىڭ!

لەززەتنىڭ بايىتىن بېرى بوش تۇرغان قولىنى كەينىگە باغلاشتى ۋە باش - كۆزىگە تاراسلىتىپ قامچا سالدى...

گىمناستوركىسىنىڭ ئالدىنى يىرتىپ تاشلاپ، ئىككى كۆكسىنى كېسىپ تاشلىدى. ئۇ بۇ چاغدا چىشىنى چىشلەپ ئۇن

① تۆمۈرنى — «پىدائىي» لىق ئوردېنىنى دېمەكچى.

چىقارمىدى، ئۆز قولىدا جان بەرگەن ياردارلارنى ئېسىگە ئېلىپ كۆزلىرى قىزىرىپ كەتتى، ماڭلىيىدا قامچا ئىزى قالغان يەردىن چىققان قان يۈزىنى بويلاپ چىپىلداپ ئېقىشقا باشلىدى...

— دادام مۇئەللىم ئىدى، — دېدى لەززەت قەھر - غەزەپ بىلەن، — شىڭ شىسەي تۇتۇپ كەتكەن، ئاڭلىشىمچە، دادامنى ئۇرۇمچىدە مانا مۇشۇنداق قىيناپ ئۆلتۈرۈپتىكەن، ئېيتقىنا، ئەي جاللات، سېنىڭ شىڭ شىسەيدىن نەرىڭ كەم؟... بىلىپ قويغىنكى، سەن دەۋاتقان «جاھانگىرلار» سەنلەرنىڭ كۆلۈڭنى كۆككە سورۇپ، خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭدىن، قان تامغان قىلىچىڭدىن قۇتۇلدۇرىدۇ!

قابان باياتىن بېرى بۇ قارىغايدەك مەغرۇر ياش ئايالنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈشنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن يۈرىكىنى زېدە قىلغان خەنجەردەك ئۆتكۈر بۇ سۆزنىگە چىدىماي يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋالدى - دە، كەينى - كەينىدىن ئىككى پاي ئاتتى. ئاندىن لەشكەرلىرى سۇنايلاپ يېتىپ قالغان ئايالنىڭ كۆكسىگە نەيزە سانجىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن سوراققا ئەخمەتجاننى ئېلىپ چىققانىدى، بىراق ئۇنىڭدىن لەززەت ئېيتقان سۆزلەردىنمۇ ئۆتكۈر سۆزلەرنى ئاڭلىدى، شۇنىڭ بىلەن قابان سوراق قىلىشنى توختاتتى - دە، ئەخمەتجان بىلەن قوشۇپ، ئون نەپەر جەڭچىنىڭ پۇت - قولىنى باغلاپ، ياغاچ ئاستىغا بېسىپ كىرىسىن چېچىپ ئوت قويۇپ ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى...

پۈتۈن جەڭچىلەرنىڭ قەلبىدە ئىنتىقام ئېلىش ئىستىكى، باندىتلارنى قوغلاپ — سۇر - توقاي قىلىپ تۈگەتمىگۈچە تىنماس ئىستىكى ياندى! نەملەنگەن كۆزلەردىن غەزەپ - نەپرەت ئۇچقۇنلىرى چاچرىدى...

چارلاشتىن تېز قايتقان رازېدكىچىلار پولك ئىشتابىغا مۇنداق مەلۇمات ئېلىپ كەلدى:

— باندىتلار بۇ يەردىن تەخمىنەن ئالتە ـ يەتتە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى دەريا بويىغا توپلىنىشىپتىپتۇ، ئۆزىگە نۇرغۇن پۇقرالارنى ئەگەشتۈرۈۋالغان، موڭغۇل پۇقرالارمۇ بار، ھېسابسىز نۇرغۇن چارۋا ماللارنىمۇ شۇ يەرگە يىغىۋاتىدۇ...

— باندىتلار ئۆزلىرىنى، پۇقرالارنى، چارۋا ماللارنى دەريادىن ئۆتكۈزۈۋېلىپ بىزنى ئامالسىز قالدۇرماقچى، — دېدى نىزامىدىن كوماندىرلارغا، — ھەقىقەتەن شۇنداق قىلالىسا، بىز ئامالسىز قالىمىز، چۈنكى ئۇلار ئۇ قاتقا ئۆتۈۋېلىپلا مۇداپىئەلىنىۋالىدۇ. تېز يۈرۈش قىلايلى!

پۈتۈن پولك تاراسلاپ يۈرۈپ كەتتى. ئەمما، ئېدىرلىقلارغا يەتكەندە قارشىلىققا دۇچ كەلدى. ئاتلىرىدىن چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. لېكىن، شىددەت بىلەن ئېتىپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن ئىلگىرىلەۋەردى، بىرىنچى ئېدىرلىق ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن، باندىتلار ئىككىنچى ئېدىرلىقتا پەيدا بولدى. پۈتۈن قىسىم چېچىلىپ كەتتى، بىر ياقتىن ئېتىپ، بىر ياقتىن ئىلگىرىلەشكە توغرا كەلدى. جەڭچىلەر دەرياغا قىستاپ كېتىۋاتاتتى.

چېكىنىپ دەريا بويىغا ئەڭ دەسلەپ يېتىپ كەلگەن ئوسمان لەشكەر باشلىقى — ئاق سېرىق يۈزلۈك، كۆك كۆز، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق قابىلىسقا مۇنداق دېدى:

— قارلىلار بىلەن قاتتىق ئېلىش... كەلگەنلىرىنى ئۆتكۈزۈۋەت، يانما، مىختا بول!...

دەريادىن بىرىنچى بولۇپ ئوسمان، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ قوماندانى گېنېرال جاڭ ئەۋەتكەن ئۈچ نەپەر تېلېگراف ئاپپاراتى خىزمەتچىلىرى ئۆتۈشتى ۋە توقايلىق ئىچىگە كىرىپ تېلېگراف ئاپپاراتى ئارقىلىق ئۇرۇمچى بىلەن سۆزلەشتى:

— ئېيت، چاپسان ئېيت، — دېدى ئوسمان تاقەتسىزلىك بىلەن، — بىزگە دەرھال ئەسكەر ئەۋەتسۇن، چوڭ زەمبىرەكلەرنى ئەۋەتسۇن، تېمىشقا ئەۋەتمەيدۇ، ھە؟ ...

ئەسەبىيلەشكەن ئوسمان بىر ئورۇندا تۇرالمايتتى.
— ئەۋەتىش قىيىن دەۋاتىدۇ.
— قىيىن... نېمىسى قىيىن، بېرىمەن دەپ ۋەدە قىلغانغۇ... نېمىشقا مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىمايدۇ؟... ھەممىسى ئوخشاش بۇ نېمىلەرنىڭ، چاشقاندەك كىتىرلاشنىلا بىلىدۇ.
ئۇنىڭ قۇلاق چۆرىلىرىدىن ئاققان تەر تامچىلاشقا باشلىدى، قوللىرى تىترەيتتى...
رادىستلار ئالغان جاۋابنى ئېيتتى:
— ئازراق ئەۋەتسەك، بەربىر پايدىسى يوق، بىرەر ئاتلىق دىۋىزىيە ئەۋەتەيلى دېسەك، تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىش تەس دەۋاتىدۇ.
— تەمىنات... نېمە تەمىنات؟... تاغلاردىكى پۈتۈن قوي - كاللار مېنىڭ، ئېيت، كۈندە بەش ۋاخ شورپا بېرىشكە قۇربىم يېتىدۇ! — ئوسماننىڭ كۆزلىرىدە جاھىللىق، تەرسالىق ئوتلىرى ياندى، بىرەر ئىشقا چېچىلىپ، ئەسەبىيلەشكەن چېغىدا ئۇنىڭ سەل قىيسىقراق كۆزلىرى شۇنداق دەھشەتلىك چاقناپ كېتەتتى. «ئارامخۇدا» كۈنلىرىنىڭ بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋېتىشىمۇ جېنىغا پاتقانىدى.
— ئۇلار بۇ يەردىكى يەرلىك تاماقلارغا كۆنەلمەيتتى.
— سەنمۇ كۆندۈڭغۇ؟... ياتسىرايدىغان تامىقىڭ قالدىمۇ؟ كەلمەي تۇرۇپ قورساقنى ئويلايدۇ، شۇمۇ قوشۇنمىش... شۇڭا ئۇچ ۋىلايەتنى تارتقۇزۇپ قويغان نېمىلەر - دە بۇ!
— سىزدىن ھال سوراۋاتىدۇ، — دېدى رادىستلار، — ھازىرچە بەيتىكنىڭ يېنىدا دەم ئېلىپ، ئۆزىنى ئوڭشىۋالسۇن، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئالدىرىمىسۇن، ئۇ يەردە بىزنىڭ بىر روتا ئەسكىرىمىز بار، شۇنىڭ بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرسۇن... دەيدۇ.
ئوسمان رادىستلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ:
— مەندىن ھال سورىغىنى قۇرۇسۇن. ماڭا ئەسكەر كېرەك، — دېدى ۋارقىراپ.

— رادىستلار سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:
— بىز ئاشلىق، قورال يەتكۈزۈپ بېرىمىز. يەنە مەلۇم قوشۇنمۇ ئەۋەتىمىز، تازا كۈچ توپلاپ، بىراقلا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈش كېرەك...
— قاچان ئەۋەتىدىكەن، مەن ئۆلگەندىمۇ؟ ...
رادىستلار سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:
— ھازىرچە ئىلى تەرەپنىڭ ھەربىي كۈچلىرىنى رازۋېدكا قىلىپ، ۋاقتى - ۋاقتىدا تېلېگرامما ئارقىلىق بىزگە خەۋەر قىلىپ تۇرسۇن، ھودۇقمىسۇن، دەپ تاپىلاۋاتىدۇ.
— ئارام بەرمەيۋاتسا، ئۆزىنى ئوڭشىۋالسۇن، — دەيدۇ دۆتلەر، — ئوسمان قولىنى سىلكىدى ۋە يەنە بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى... بۇ چاغدا ئېتىشىش ئاۋازلىرى دەريا ياقىسىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۇ قاتقا قارىدى - دە:
— بولدى، قۇرۇق سۆزىنى قويسۇن، — دەپ ئورنىدىن تۇردى.
ئوسمان ۋە تېلېگراف ئاپپاراتى خىزمەتچىلىرى بۇ يەردىن تېزلا يۆتكىلىپ، كۆزدىن غايىب بولۇشتى.
پۇتۇن پولك ئېدىرلىقتا يېيىلىپ كەتكەندە، نىزامىدىننىڭ بۇيرۇقى يېتىپ كەلدى:
— قىسىملار ئاتاكىغا ئۆتسۇن!
بۇ چاغدا ئاراش بىر گورۇپپا جەڭچى بىلەن دەريا ياقىسىدىكى توقايلىقتىن باندىتلارغا يېقىنلاپ بارغانىدى، ئۇ بىرنەچچە باندىتنىڭ تاپانچا، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ، موڭغۇل پۇقرالىرىنى دەريادىن ئۆتۈشكە زورلاۋاتقانلىقىنى كۆردى. مەرگەن ئاراش تاپانچىلىق ئىككى باندىتنى دوملاتتى، ئۈچىنچىسىنى، تۆتىنچىسىنى...
— يوگور ئابدۇقادىر! — دېدى ئالدىراپ.
ئابدۇقادىر ئوقتەك ئۇچۇپ ئۇلارغا يېقىنلاپ باردى - دە،

ئاپتوماتىنى سايرىتىۋەتتى، ئۇنىڭغا ئۇلاپ قالغان جەڭچىلەرمۇ قۇراللىرىدىن تۇختىماي ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. باندىتلار ئۆرتىتۆپە بولۇشۇپ، يىقىلغانلىرى ۋارقىرىشىپ، ئاتلار كىشنەپ، قويلار مەرىشىپ، دەريا بويى ئالاقزادىلىك ئىچىدە قالدى. لېكىن، بۇ ياققىمۇ ئوقلار ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى...

— ھۇررا ! ... ئالغا !

كۈچلۈك ئاۋازلار، ئاتلارنىڭ دۈكۈرلەشلىرى ئاڭلاندى. باندىتلار ئۆزلىرىنى دەرياغا ئاتتى. كەڭلىكى ئوتتۇز مېتىردەك دەريا يۈزى خۇددى ئۆلۈك قاغىلار بىلەن تولۇپ كەتكەندەك يىرگىنىچلىك تۈس ئالدى.

ئۇ قاتتىق — دەريادىن بۇرۇنراق ئۆتۈپ مۇداپىئەلىنىۋال-غانلارنىڭ ئوقىدىن ئاراش يىقىلدى.

— ئاراشقا ئوق تەگدى !

ئابدۇقادىر ئىتتىۋاتقان ئاپتوماتىنى توختىتىپ ئۇنىڭ يېنىغا ئوقتەك ئۇچۇپ كەلدى.

— ئاراش ! ... ئاراش ! ئاراشقا ئوق تەگدى ! ... — ئۇ ئۆزىنىڭ قاتتىق ۋارقىرىغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. ئاتاكىغا ئۆتكەنلەرمۇ دۈكۈرلىشىپ قىيقاس - چۇقان بىلەن يېتىپ كېلىشتى. چىپىپ كەلگەن رەيھان ئېتىدىن سەكرەپ چۈشتى - دە، ئۇنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى. لېكىن، بۇ موڭغۇل يىگىت ئويناق قارا كۆزلىرىنى مەڭگۈگە يۇمغانىدى.

قىسمىم ئۇچۇن قەيسەر جەڭچىسىدىن ئايرىلىش ئەلۋەتتە ئېغىر ئىدى. ئۇزلىرىنى باندىتلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇۋالغان بۇ مەرد ئوغۇل ئۇچۇن موڭغۇل يۇقرالار ھەممىدىن كۆپرەك ئازابلاندى... قازاق يۇقرالارنىلا ئەمەس، بىر ئايدىن بېرى يۈزگە يېقىن موڭغۇل يۇقرالارنىمۇ باندىتلار ئۆزلىرىگە ئەگەشتۈرۈپ ئازابلاپ يۈرگەنىدى.

ئىزامىدىن ئۇنىڭ قۇربان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ھەسرەتلىنىپ ئۇلۇغ - كىچىك تىندى... ئۇنىڭ 1944 - يىلى

بىر ئوۋ مىلتىقى بىلەن ئىلقا تاغلىرىغا يېتىپ بېرىپ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلغانلىقىنى ئەسلەپ، ئۆزىنىڭ كىچىككىنە قالغانلىقىنى ئەلەم بىلەن ھېس قىلدى: «خەير، ئامال قانچە، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — نەچچە يۈزلىگەن دۈشمەننى غەرق قىلدۇق، ئالتە يۈزدىن ئارتۇق يۇقرائى، يۈز مىڭغا يېقىن چارۋا مالنى قۇتقۇزۇپ قالدۇق...»

ئەتىسى ئاراشىنىڭ جەسىتى چىڭگىل دەرياسىنىڭ بويىغا دەپنە قىلىندى. قەبرە ئۈستىگە تاختايدىن ئاددىي قەبرە خاتىرىسى تۇرغۇزۇلدى. ئۇنىڭ يېنىغا كۆزلىرى ياش رەيھان دالا گۈللىرىدىن كۆكشۇل قويۇپ تىزغان بىر دەستە گۈلنى سانجىپ قويدى. ئېغىر سۈكۈتتە باشلىرىنى ئېگىشىپ تۇرغان كوماندىر ـ جەڭچىلەر ئالدىدا، ئابدۇقادىر قەيسەر سەپدىشى، ئىنقىلاب ئوغلانى، مەرد جەڭچى ئاراشقا ئاتاپ يازغان شېئىرىنى ئوقۇدى:

چىقتىڭ ئىلقا تاغلىرىغا ئوۋ مىلتىقىڭ بەتلەكلىك،
ئەسىرلەردىن زۇلۇم بىرلە ئېلىڭ بولغاچ پىغان، دەردلىك.

ئانا يۇرت ئاھىنى ئاڭلاپ قەددىڭنى رۇسلىدىڭ، ئېيتتىڭ:
«زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق جاھاندا ئەڭ جىنايەتلىك.»

بوران ـ يامغۇر، شىۋىرغان ھەم سىيرىلما تاغ ۋە يا سازلىق،
قەيەردە قىلمىغىن جەڭنى سېنىڭچۈن بەك ئىدى ئەپلىك.

ئەجەب مەرگەن، ئەجەب قەيسەر، ئەجەب باتۇر ئىدىڭ ئاراش،
جىمى جەڭچىگە دىلكەشتىڭ ئەجەب ياخشى پەزىلەتلىك.

«باتۇرلۇق» ھەم «پىدائىي» لىق مېدالى چىقتى كۆكسۈڭگە،
تېمىپ تۇرغان بىساتىڭدىن جاسارەت، كۈچ ـ قۇۋۋەت مەردلىك.

سېنىڭدىن ئايرىلىپ قالدۇق، بىراق باتۇرلۇقۇڭ ئۆلمەس،
سېنىڭ ھەربىر ئىزىڭ ئەۋلادلىرىڭغا مەڭگۈ دەرسلىك.

ئون بەشىنچى باب

كۆڭلىگە مەلۇم نىيەتنى پۈككەن ئادەم ئۇنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن بىرەر چارە بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ، ئۇنىڭدىن نەتىجە چىقمىسا، يەنە باشقىچىرەك چارىلەرنى ئويلاپ تاپىدۇ. شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ قوماندانى گېنېرال لېيتېنانت جاڭنىڭ ئوسمان، قالىبەكلەردىن كۈتكەن ئۈمىدىدىن تېخىچە بىرەر نەتىجە چىقمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ كۆڭلىگە باشقا بىر نىيەتنى پۈكتى ۋە بۇنىڭ چارىلىرىنى گېنېرال مايور داڭ بىگاڭ ھەم گېنېرال مايور ليۇ باچى بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ بېكىتتى.

شۇنىڭ بىلەن تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىش، يولىيورۇق بېرىش، بۇيرۇق قىلىشلار بىلەن ئۈرۈمچى شەھىرى بىردىنلا قاپىقى يامان ئادەمدەك سۇرلۇك تۇسكە كىرىپ قالدى. كىشى ئەيمىنىدىغان ھالەت شەكىللەندى. تېخى بوغدا تېغى، ئۇنىڭ ئاستىدىكى ئېدىرلىقلارلا ئەمەس، شەھەرنىڭ ئۆزىمۇ قويۇق تۇمان ئاستىدا قالدى.

ھەر كۈنى قايناپ تۇرىدىغان بازار ئېغىر جىمجىتلىققا چۆككەن، ئەتىگەندە ئېچىلىپ، كېچە بىر ۋاقىتلارغىچە تاقالمايدىغان دۇكانلار تاقالغان. بەزى دۇكانلار ئېچىلغان بولسىمۇ، بۇ سىرلىق ۋەھىمىدىن قايتا يېپىلغان ياكى بىر قانچە ئىچىپ قويۇلغان، بازار تەرتىپىنى ئادەتتە ساقچىلار قوغدايتتى، بۇگۈن نېمىشقا قورال-لىق مۇنتىزىم ھەربىيلەر كوچىلارغا چىقىۋالغاندۇ؟ تېخى سېپىل دەرۋازىلىرى نەچچە قەۋەت سىم توسۇقلار بىلەن قورشىلىپ قاپتۇ، بۇ نېمە ئالامەتتۇر؟ ... سېپىل ئۈستىگە چىقىۋالغان ھەربىيلەر پىلىموت،

مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىنى سىپىل سىرتىغا قارىتىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرۇشماقتا...

كىشىلەر بۇ ئەندىشىلىك، ئېغىر ۋەھىمىدىن ھەر خىل پەرەزلەرنى قىلىشماقتا:

— بۈگۈن شەھەردە بىر شۇم ھەرىكەت بولامدۇ نېمە؟

— ماناس بويىدىكى مىللىي قىسىملار ھۇجۇمغا ئۆتكەن ئوخشايدۇ — دە...

— بۈگۈنمۇ ئادەم تۇتۇش بولامدۇ يا؟

كىشىلەرنىڭ بۇ پەرەزلىرى شەپەرەڭدەك ئۇچۇپ، ئېغىزدىن — ئېغىزغا، قۇلاقتىن — قۇلاققا ئۆتەتتى، شەھەرنىڭ ۋەزىيىتىمۇ ئەتىيازنىڭ ھاۋاسىدەك پات — پات ئۆزگىرىپ تۇراتتى.

بىردىنلا كوچىدا خۇددى بىر يەردىن ئېتىلىپ چىقىرىۋەتكەندەك چەكمەن چاپانلارغا، جۇۋىلارغا ئورىلىۋالغان «نامايىشچىلار» پەيدا بولدى ۋە ئۇلار ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەرەپكە قاراپ ئاقتى. لېكىن، «نامايىشچىلار»دا كۆتۈرەڭگۈ روھىي ھالەت، تەنتەنىلىك — غەزەپلىك يۈرۈشلەردىن قىلچىمۇ ئەسەر يوق ئىدى. ئۇلار ئۇياق — بۇياققا ئەندىشىلىك قارايتتى، نېمىشقىدۇر قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن باساتتى ۋە ئۈن — تىن چىقىرىشمايتتى... بىراق، ئۇلارنىڭ پۇتىغا كىيگەن ياختىلىق سېرىق خەيلىرىدىن، پاچىقىغا ئورىغان گوجەيلىرىدىن ھەربىيلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. بىردەمدىن كېيىن ئۇلارغا ئەگەشكۈچىلەرمۇ كۆرۈندى.

تېخىمۇ كۈچلۈك ئەندىشە قوزغاپ بىردەمدىن كېيىن ئارىلاپ — ئارىلاپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازلىرىمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى. لېكىن، دەرۋازىلىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ تۇرغۇچىلار، دۇكانلىرىنىڭ يوچۇقلىرىدىن قارىغۇچىلار، قۇلاقلىرىنى كوچىغا قارىغان دېرىزىلەرگە ياققۇچىلار ۋە ھويلىدا تىت — تىت بولۇپ ئۇياقتىن — بۇياققا ماڭغۇچىلارنىڭ روھىي قىياپىتى بىر خىل

ئەمەس ئىدى. بەزىلەرنىڭ يۈزلىرىدە شادلىق، بەزىلەرنىڭ يۈزلىرىدە قايغۇ، بەزىلەرنىڭ كۆزلىرىدە كۈلكە ئۇچقۇنلىرى، بەزىلەرنىڭكىدە غەزەپ - نەپرەت، ئەلەم... بەزىلەر كوچىلارغا چىقىشقا تەمشەلمەكتە. بەزىلەر مۆكۈنمەكتە؛ بەزىلەر قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ كىيىملىرىنى يەڭگۈشلىمەكتە، بەزىلەر مۇشتلىرىنى تۈگۈپ نىمىگىدۇر تەييارلانماقتا. قورۇدىن - قورۇغا، تامدىن - تامغا بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ سۆزلىشىۋاتقانلارنىڭمۇ سۆزلىرى هەر خىل: بىرسى: بۈگۈن بېشىنى يەيدىغان كۈن كەلدى، دېسە، يەنە بىرسى: هە، بۈگۈن ئېلىشىدىغان كۈن كەلدى، دېيىشمەكتە.

شەهەرنىڭ داۋالغۇش، جىددىيلىشىش، بىردەم ئۆرلەپ، بىردەم پەسىيىپ تۇرىدىغان دولقۇنىسمان هەرىكەتكە كۆچكىنىگە ئىككى يىلدىن ئاشتى. تىنىچ كۈنلەر ئۇزاققا بارمايتتى، ئۆز ماللىرىنى داڭلاپ ۋارقىرايدىغان ئۇششاق ئوقەتچىلەرنىڭ تەنزىلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قاچىدىغان چاغلىرى پات - پات بولۇپ تۇراتتى.

«نامايىشچىلار» ئۆلكىلىك بىرلەشمە هۆكۈمەت قورۇسىغا كىرىپ، هۆكۈمەت بىناسىنى ئورىۋالدى. ئادەم شۇنچىلىك كۆپ ئىدىكى، بىرلا ئادەم مىدىرلىسا، هەممە ئادەم مىدىرلاپ كېتەتتى، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىغان شوئارلار هاۋانى ياراتتى. باياتىن كوچىدا شۇنچىلىك شۇمشىيىپ، ئېهتىيات بىلەن ماڭغان «نامايىشچىلار» مانا ئەمدى قورۇ ئىچىگە كىرگەندە ئالاهىدە جانلىنىپ كەتكەن، كۆزلىرى يېنىپ دەهشەتلىك تۈس ئالغان، نەدىندۇر بېرىلگەن كۈچ ئۇلارنى شۇنداق تېرىسىگە پاتمىغۇدەك هالغا كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

— ئا فۇجۇشى ! ۋومىن ياۋ ئا فۇجۇشى[①] !

— ئا فۇجۇشى ! ئا فۇجۇشى بۇلەي بۇشىڭ ![②]

«نامايىشچىلار» سەپرا مىجەز بولۇپ كەتكەنمۇ، توختىماي

① بىزگە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان كېرەك.

② مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قېنى؟ ئۇ كەلمىسە بولمايدۇ !

قالايمىقان ۋارقىرىشاتتى. بۇ نامايىش بۇنىڭدىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن نامايىشقا① زادىلا ئوخشىمايتتى.

بىرىنچى قېتىملىق نامايىش ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى، نازىر رەخىمجان سابىر ھاجىيۇفلار تۇرپان، پىچان، توقسۇن ناھىيەلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەتكەندە بولغان، بۇ قېتىمقىسى ئۇلار كەلگەن ۋاقىتتا يۈز بەردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «نامايىشچىلار»غا ئەخمەتجاندىن باشقا ئادەم كېرەك ئەمەس ئىكەن، «نامايىشچىلار» تەلەپلىرىنى ئالدىنقى قېتىمدىكىلەرگە ئوخشاش كىمگىلا بولسا — باشقا رەئىسلەرگىمۇ، ھۆكۈمەت ئەزالىرىغىمۇ بەرسە بولىۋېرەتتىغۇ؟... تېخى بىرىنچى قېتىمدا كەلگەن نامايىشچىلارغا جاۋاب بېرىدىغان كۈندە باشقا «نامايىشچىلار» نېمىشقا پەيدا بولۇپ قالدى؟

بۈگۈن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ مەجلىس كۈنى ئىدى.

---

① ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ تەرەپ ئون بىر ماددىلىق كېلىشىم ھاسىل قىلىپ، 1946 - يىلى 1 - ئىيۇلدا ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنى قۇرغان. بىتىمنىڭ روھى بويىچە 1947 - يىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ ئۆلكە بويىچە ئومۇمىي يوسۇندا ئەمەلىي ئىشلار باشلىنىشى كېرەك ئىدى. لېكىن، گومىنداڭ تەرەپ بىتىمنى ئورۇنلاش ئەمەس، ئۇنىڭ بىرمۇنچە ماددىلىرىنى بۇزۇشقا باشلىدى. ناھىيەلەردىكى خەلقچىل سايلامنى رېئاكسىيون ئورۇنۇشلار بىلەن، خەلق ئەركىنلىكىگە تەھدىت سېلىش، خىيانەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزدى. گومىنداڭ ھەربىيلىرى مەمۇرىي ئىشلارغا قوپاللىق بىلەن، ھەتتا تېررورلۇق بىلەن ئارىلاشتى، شۇنىڭ بىلەن ھەربىي دىكتاتورلۇق ھۆكۈم سۈردى، خەلقتە گومىنداڭ تەرەپنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە قاتتىق نارازىلىق تۇغۇلۇپ، 1947 - يىلى 21 - فېۋرالدا ئۈرۈمچىدە نامايىش كۆتۈرۈلدى. نامايىشچىلار ئېلىپ كەلگەن ئون يەتتە تۈرلۈك تەلەپنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت باش كاتىپى ليۇمىڭچۈەن، مۇئاۋىن باش كاتىپ ئابدۇكېرىم ئابباسوفلارغا تاپشۇرۇپ، يەتمىش ئىككى سائەت ئىچىدە جاۋاب ئالىدىغان بولۇپ قايتىشقانىدى. بۇ تەلەپلەر مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان، خەلقنىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقلىرىنى تەمىن قىلىشقا قارىتىلغان تۈگرا تەلەپلەر ئىدى. ھۆكۈمەت ئەزالىرى بۇ تەلەپلەرنى ئىككى كۈن جىددىي مۇزاكىرە قىلىپ، ئۇنى قوبۇل قىلغان ۋە بۇ ھەقتە قارار قوبۇل قىلغانىدى.

بەزى ئەزالار ئابباسوف بىلەن سەيپىدىنگە ئەتەي ئاڭلىتىپ سۆزلەشمەكتە ئىدى:

— ئەخمەتجان تېزرەك كەلسە بولاتتى...

— ئۇ ھازىرلا كېلىشى كېرەك! ئەگەر كەلمىسە چاتاقنىڭ چوڭى چىقىدۇ-دە!...

قىلىنىۋاتقان گەپلەر، ھويلىدىكى ھەرىكەتلەر ئابباسوفنى جىددىي ئويلاندۇرماقتا ۋە سەگەكلەشتۈرمەكتە، ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاللىقانداق ۋەھىمە، غەزەپ-نەپرەت پەيدا قىلماقتا. ھېلىلا ئۇ «نامايىشچىلار»نى ئارىلىغان، شوئارلىرىنى ئوقۇغان، «نامايىشچىلار»نىڭ جۇل-جۇل چاپانلىرىنىڭ ئىچىدىن ھەربىي كىيىملىرىنىڭ پەشلىرى چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن، ئۇلارنىڭ پۇقرالاردەك چېچىلاڭغۇ، ئىختىيارسىلىرىچە رەتسىز تۇرۇشىنى ئەمەس، تەلىم كۆرگەن ھەربىيلەردەك رەتلىك تۇرۇشلىرىنى بايقىغانىدى. بۇ ئالامەتلەردىن نېمىنى چۈشىنىش مۇمكىن؟... چاققان، بەستلىك، ئۆتكۈر كۆزلۈك بۇ ياش مۇئاۋىن باش كاتىپ غەربىي شىمال ھەربىي، مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ بەزى مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ تۇمشۇقىنى جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىپ، كۆزلىرى بىلەن قىلىۋاتقان ئىشارەتلىرىدىن قورقۇنچلۇق ئېھتىماللارنى ئويلاپ ئۈلگۈرگەن. «نامايىشچىلار» ئەتراپىدا تۇرغان بەزى ئادەملەرنىڭ پىچىرلاشلىرىدىن، ياپتا گەپلىرىدىن، بۇ قۇيۇننىڭ قانداق چىقىۋاتقانلىقىنى ۋە سۆيۈملۈك رەھبەرگە قانداق ياۋۇزلۇقلارنىڭ پىلانلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگەن...

ئابدۇكېرىم ئابباسوف سۇكۇت قىلىپ ئولتۇرغان ھۆكۈمەت ئەزالىرىغا جۇرئەتلىك بىلەن مۇنداق تەكلىپ بەردى:

— مۇئاۋىن رەئىسىمىز ئەخمەتجان ھازىر كېلىپ قالار، بىز ھۆكۈمەت ئەزالىرى چىقىپ، «نامايىشچىلار»نىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلاپ باقمايمىزمۇ؟

مۇئاۋىن باش كاتىپنىڭ تەكلىپىگە ھەممىدىن بۇرۇن نازىر

جالالىدىن قارشى چىقتى:

— بىزنىڭ چىقىشىمىز ئورۇنسىز، كېرەك ئادەم چىقىشى كېرەك - دە ! خەۋەر قىلىڭ، تېز كەلسۇن !

تالادا «نامايىشچىلار» ۋارقىرىشىۋاتقان، مەجلىسخانىدا جالالىدىننىڭ پىكرى ماقۇللىنىۋاتقان پەيتتە، قانداق قىلىش كېرەك؟... تالاغا چىقماسلىق، قورقۇپ، مۆكچىيىپ، پۇشۇلداپ ئولتۇرۇش كېرەكمۇ؟ ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ نامىنى ئاتاپ، قولاقنى پاڭ قىلىۋەتكۇدەك دەرىجىدە ۋارقىرىشىۋاتقاندا، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن بىرەر كىشىنىڭ چىقماسلىقى پۇقراچە كىيىنىۋالغان ئاشۇ ھەربىيلەرنىڭ خورىكىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈۋەتمەسمۇ؟... ئابباسوف جىددىي ھالدا: بىز ئۆلۈمنى — خەلقىنىڭ ئەركىنلىكى يولىدىكى ئۆلۈمنى ئالىلىقاچان ئۈستىمىزگە ئېلىپ قويغان، ئۆلسەك شەرەپ بىلەن ئۆلىمىز، قالساق شەرەپ بىلەن قالىمىز، مۇشۇ كىچىككىنە جايدىمۇ خەلق دۈشمەنلىرى بىلەن ئاخىرقى جەڭ قىلىشقا تەييارمىز... دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى - دە، ھېچكىمگىمۇ قارىماي، كۆچلۈك غەزەپ، يۈكسەك غۇرۇر بىلەن «نامايىشچىلار»نىڭ ئالدىغا چىقتى.

ھويلىدا يەنە ۋارقىراشلار كۆتۈرۈلدى:

— ئەنە ! ئەنە چىقتى ! ...

— بۇ ئەخمەتجان ئەمەس، كىچىكى چىقىپتۇ !

— ئەخمەتجان قېنى؟ ... ئۇ چىقمىسا بولمايدۇ ! ...

— ئۆزىمىز سۆرەپ ئاچىقايلى ! ...

ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىشىۋاتقان «نامايىشچىلار» رەئىسلەر كابىنېتىنىڭ ئالدىغا توپلانغانىدى. ئۇلار ئەخمەتجانغا ۋاكالىتەن چىققان مۇئاۋىن باش كاتىپقا پىكىر - تەلەپلىرىنى قويغىنى يوق، بەلكى ئۇنى قىستاپ - ئىتتىرىشىپ قىستاققا ئالدى، بىقىنلىرىغا ئۇردى، نوقۇدى، يان قوراللىرىنى پاتۇرۇپ غالۋارىدى... ئۇنى بىردەمدىلا رەئىسلەر كابىنېتىنىڭ ئالدىغا

ئاپىرىپ قويدى. لېكىن، ئۇنىڭ بىلەن بىپسىلىپ قالغىنى يوق، تېخىمۇ غالىۋاراپ، تەرەپ - تەرەپتىن ئۇنىڭغا دېۋەيلەپ ئېتىلىدىغانلارمۇ چىقتى. بەزى يول تاپالمىغانلىرى ئاغزىنى بۇزۇپ تىلىلاپ، ئۆز ئورنىدا يېرىم گەز، بىر گەز سەكرەيتتى، بىرسى توپىنى يىرىپ ئېتىلغان بويى چىقىپ كەلدى - دە: شا ! ، شا !، شا ![1]... دەپ مۇشت ئاتتى... ئابدۇكېرىمنىڭ مۇرىلىرىگە مۇشتلار تېگىشكە باشلىدى. لېكىن، شۇ چاغدا، نەدىندۇر ئۇنى ھىمايە قىلىدىغان ئۈچ - تۆت ياش چىقىپ قالدى ۋە ئۇلار ئابدۇكېرىمگە بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى، ئېتىلىۋاتقان مۇشتلارغا ئۆزلىرىنى تۇتۇپ بەردى.

ۋارقىراشلار ئۇزۇكسىز كۆتۈرۈلمەكتە، سوراق قىلىشلار ئەۋج ئالماقتا. «نامايىشچىلار»نىڭ يۈزلىرى، كۆزلىرى دەھشەتلىك يانماقتا. ئەتراپتىن مۇشتلىنىشلار، ئۇرۇلۇۋاتقان تاياقلارنىڭ ئاۋازلىرى، «ۋايجان ! ... ۋاي ئىقىنىم ! ...» دېگەن ئېچىنىشلىق سادالار ئاڭلانماقتا. شۇ چاغدا «نامايىشچىلار» قىيىن - قىستاققا ئېلىش، سۈرۈپ قىستاش بىلەن بۇرھان شەھىدىنىمۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ يېنىغا ئەكېلىپ قويدى، ئۇمۇ بىرنەچچە تاياقتىن قۇرۇق قالمىدى.

ئۇرۇش - سوقۇش، بىر نۇقتىغا ئۆزىنى ئېتىش — «نامايىشچىلار»نىڭ ئاساسىي ئىشى بولۇپ قالدى. ئۇلار نېمىگە كەلگەن؟ ئۆز تەلەپلىرىنى بېرىشكىمۇ ياكى ئادەم ئۇرۇش - تىللاشقىمۇ؟ تېخىمۇ قىزىق يېرى شۇكى، ئەنە، بەزى ھۆكۈمەت ئەزالىرى تاياق يەۋاتىدۇ، بەزى ھۆكۈمەت ئەزالىرى مۇشۇ قورقۇنچلۇق تۈس ئالغان قورۇغا چىقىپ - كىرىپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئۆز ئىختىيارىيلىرىچە بىمالال، ئەركىن ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ، ئەمما «نامايىشچىلار» بۇلارغا كۆز قىرىنىمۇ سالمايدۇ، نېمىشقا ئۇلارغا ئېتىلمايدىغاندۇ؟ ...

ئۇلار — ئىككىسى ئاران تەسلىكتە رەئىسلەر كابىنېتىغا

[1] قىر، چاپ !

كىرەلىدى، لېكىن، خەۋپتىن قۇتۇلغىنى يوق، قېنى قىزىپ، كۆزلىرى بۆرىنىڭكىدەك يېنىپ كەتكەن، چىشلىرى غۇچۇرلاۋاتقان ئادەملەر كابىنېتقا كىرىشتىن ھەزەر ئەيلەيتتىمۇ؟ كۆزلەرنىڭ دەھشەتلىك يېنىشى، چىشلارنىڭ غۇچۇرلىشى ـــ ئادەملەر پەيلىنىڭ بۇزۇلغانلىقى، ئادەمنىڭ پەيلى بۇزۇلسا ھەرقانداق ئىشتىن يانمايدۇ ـ دە !

«نامايىشچىلار» كابىنېت ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىشكە ئۇرۇناتتى، ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى ئۇراتتى، جالاقلىتاتتى، ۋارقىرىشاتتى، تىللايتتى: «... ئەخمەتجان كېلەمدۇ، يوق؟ تېز كەلسۇن... كەلمىسە كۆرىدۇ، ئاناڭنى...» دەپ مۇشتلىرىنى تەڭلەيتتى. ئەھۋال ئىنتايىن جىددىيلەشكەن، خەۋپ كابىنېتنى پۇتۇنلەي ئورىۋالغان... ئەخمەتجان قاسىمىنى تېلېفونغا چاقىرماي بولمايتتى، تېز چاقىرىش كېرەك !

ئابدۇكېرىم تېلېفوننى قولىغا ئالدى:

ـــ ئەپەندىم ! «نامايىشچىلار» نىڭ پەيلى يامان، ئەھۋال جىددىي، ئىدارىگە كېلىشتىن ساقلىنىڭ ! بىز بولغاندىكىن كۆپايە قىلىدۇ...

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ھەم جىددىي، ھەم مېھرىبانلىق بىلەن ئېيتقان جاۋابى ئاڭلاندى:

ـــ بولىدۇ، ھەرھالدا ھوشيار بولۇڭلار، ئۆزۈڭلەرنى خەۋپتىن ساقلاڭلار، ئەھۋالدىن ماڭا خەۋەر قىلىپ تۇرۇڭ...

ئەھۋال شۇنچىلىك جىددىيلەشكەن، قورۇدا پاجىئەلەر يۈز بېرىۋاتقان چاغدىلا شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنېرال مايور داڭ بىگاڭ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن، ھودۇققان، تىللىرى گەپكە كەلمەي قالغان، ئېغىر ئەلەمدىن تولغىنىپ، يۈزلىرىدە يېڭىدىن قورۇقلار پەيدا بولغان... قوماندانىنىڭ تاپشۇرمىلىرى ئۇنىڭ يادىدا ناھايىتى ئېنىق تۇرۇپتۇ، شۇ چاغقىچە ئەخمەتجاننى ئالىتوپىلاڭ بولۇۋاتقان بۇ مەيدانغا كەلتۈرمىگەنلىك ئەلۋەتتە ئۇنى پەرىشان، ئەيىبكار

ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويغانىدى.

— مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجاننى ئۈزۈم چاقىرىپ كېلەي، — دېدى ئۇ ۋە ھودۇققان پېتى چىقىپ كەتتى. بۇ چاغ «نامايىشچىلار»نىڭ سەپراسى تېخىمۇ ئۆرلىگەن، ۋارقىراش - تىللاش ئەۋجىگە چىققان، بىرسى ئەخمەتجاننى كەلتۈرۈش ئۈچۈن چالۋاقاپ - ۋارقىراپ كىرسە، بىرسى ئىشىك - دېرىزىلەرنى جالاقلىتىۋاتقان چاغ ئىدى. ئاسماننى ئۆرۈۋەتكۇدەك شۇنچە زور ئىش بولۇۋاتسا، بەزى ھۆكۈمەت ئەزالىرى سۆكۈت قىلىپ ئولتۇرۇشىدۇ، تېخى جانىمقان، سالىسلار تالاغا چىقسا، تۆلكە قۇلاقچىلىرىنى كىيىشىپ، بۆلۈمىگە كىرسە، قولتۇقىغا قىستۇرۇپ يۈرۈشىدۇ. ھەتتا جالالىدىنىنىڭ چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرىدۇ... ئەمما ئىش جانغا تاقىلىۋاتقان مۇشۇنداق خەۋپلىك پەيتتە، بەزىلەر دېرىزىلەردىن بويىنىنى سوزۇشۇپ ئابدۇكېرىمگە ياخشى كۆڭلىنى بىلدۈرۈشۈۋاتىدۇ، يېڭى مەلۇماتلار بېرىۋاتىدۇ...

ئەخمەتجان قاسىمى كۆرۈنۈش بىلەنلا ھويلىدا: دا!— دا!، شا!- شا! دېگەن ئاۋازلار، خۇددى ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقىنىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن قاتىلغا ئېتىلغاندەك ئۇرۇنۇشلار، قايتاشلار كۆتۈرۈلدى. مۇشتلار ئېتىلدى، بەزىلەر قوللىرىدىكى پالتا - تاياقلىرىنى سىلكىپ ۋولاڭلاتتى. لېكىن، ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن ئەخمەتجاننىڭ يېنىغا كېلەلمىگىنىگە تېرىكىپ، ئەسەبىيلىشىپ ۋارقىرىدى، ئاغزىنى بۇزدى. بەزى يەڭ ئىچىدە قورالىنى يوشۇرغانلار ئەخمەتجاننى قورۇغا يالغۇز قويۇپ بەرمەي، داڭ بىگاڭنىڭ بىللە كىرگەنلىكىگە خاپا بولۇشتى ۋە ئۇنى: ئىشنىڭ يولىنى بىلمەيدىغان دۆت دەپ تىللاشتى.

بۇلار كىرىش بىلەن «نامايىشچىلار»نىڭ ھەرىكىتى تېخىمۇ جىددىيلەشكىلى تۇردى. ئىشىكلەرنى ئۇرۇش، سۇندۇرۇش، دېرىزىلەرنى چېقىش، كابىنېت ئىچىگە بېسىپ كىرىشكە ئۇرۇنۇش ئەۋج ئالدى. ئوق ئاۋازلىرىمۇ ئاڭلاندى.

«نامايىشچىلار»نىڭ بىرسى كابىنېت ئىشىكىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى كەتسۇن ! ... كېرەك ئەمەس ! ...

ئۇنىڭغا دەز كەتكەن قوڭغۇراقتەك چىقىلدىغان ئاۋازلار كەينى - كەينىدىن قوشۇلدى:

— مىللىي ئارمىيە تارقىتىۋېتىلسۇن !

— ئەخمەتجان كەتسۇن !...

— يوقالسۇن ئەخمەتجان !

يۈزلىرى غەزەپتىن تاتىرىپ كەتكەن، قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ۋارقىرىۋەتتى:

— ئەخمەتجان بىزگە كېرەك ! ...

يەنە بىرسى ئۇنىڭغا قوشۇلدى:

— ياشىسۇن ئەخمەتجان !

ئاۋازى يۇتۇپ كەتكەن باشقا بىرسى قوللىرىنى شىلتىپ خىرىلدىدى:

— ئۇر ئۇنى ! ... ئۆلتۈر ! ...

— ئاغزىغا ئۇر ! جان يېرىنى چاپ ! ...

«نامايىشچىلار»نىڭ بىرسى ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ، بايىقى قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئادەمنىڭ بېشىغا ئايپالتىنى چاپتى. ئۇنىڭ مېڭىسى چاچراپ چۈشتى. تۇيۇقسىز زەربىدىن ئوڭدىسىغا چۈشۈپ خارقىراپ ياتقان ئادەمنى كالتەك بىلەن ئۇرۇپ كېتىشتى، دەسسەشتى. ئىككىنچى ئادەمنىمۇ پالتا بىلەن چاپقانىدى، ئۇنىڭ بۇرۇن ئۈستى بىلەن ئوڭ كۆزى گەۋدىسىدىن ئاجراپ چۈشتى. يەنە ئۇنىڭغا قانائەت قىلماي، ئېڭىكى پالتا بىلەن چېپىلدى. نېرىسىدىن يەنە قولىقىنىڭ تۈۋىگە خەنجەر ئۇرۇلغان بىرسى يىقىلدى، چوڭ تومۇرى ئۈزۈلگەنمۇ، ئۇ بىردەمدىلا قانسىراپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى. پالتا، خەنجەر، كالتەك تۇتقان قوللار بارغانسېرى قىزىپ، توختىماي ھەرىكەت

قىلماقتا ئىدى.

ھويلىدا ئادەم ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. ئۆلۈكلەر «نامايىشچىلار»نىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسىلىپ ـ چەيلىنىپ كەتتى. قان تۆكۈلمىگەن، چاچرىمىغان يەر قالمىدى، ھەرىكەت بارغانسېرى پاجىئەلىك تۈس ئېلىپ: ئۇر ! ئۆلتۈر ! چاپ ! ... دېگەن ئاۋازلار ئۇزۇكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ شوپۇرى ئابلەھەت، بۇرھان شەھىدىنىڭ شوپۇرى مۇنۇف ئاخۇنلارمۇ تاياق ئاستىدا قالدى. كىچىك ماشىنىلىرىنىڭ ئەينەكلىرى چېقىلىپ كۇكۇم ـ تالقان بولدى ۋە ماشىنا ماكچايتىۋېتىلدى...

گېنېرال مايور داڭ بىگاڭ ئەخمەتجان قاسىمى، رەھىمجانلارنى ئەكېلىپ قويۇپ، ئۆزى بۆلۈمدىن شۇ ھامان چىقىپ غايىب بولۇپ كەتكەنىدى.

ئەخمەتجان قاسىمى: ئادەم ئۇرۇش — پۈتۈن ۋەھشىيلىك، تىللاش ھاقارەت قىلىش — يېرىم ۋەھشىيلىك دېگەنىدى، ھازىر ھويلىدا خۇددى شۇنداق «پۈتۈن»، «يېرىم» ۋەھشىيلىكلەر ئۇلغايماقتا ئىدى. بەزىلەر قان بىلەن بۇلغانغان قولىنى، پالتىسىنىڭ بىسىنى ھۇزۇرلىنىپ يالىماقتا ۋە ئۆلۈكلەرنىڭ كۆكسىنى پالتا بىلەن يېرىپ، يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىشنىڭ قەستىگە چۈشمەكتە ئىدى.

ئەخمەتجان قاسىمى تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى. ھويلىغا چىقماقچى بولدى.

— ئەپەندىم ! — ئۇنىڭ ئالدىنى ئابدۇكېرىم، رەھىمجانلار تورىۋالدى، — سەۋر قىلىڭ، سەۋر قىلىش توغرىسىدا بىزگە تەلىم بېرەتتىڭىزغۇ...

شۇ تاپتا سېپىل (شەھەر سىرتى) نەچچە مىڭلىغان ئادەملەر تەرىپىدىن قورشالغان، سېپىل ئۈستىدىكى پىلىموتلارمۇ مۇشۇ تەۋرەپ كەتكەن ئادەملەرگە قارىتىپ قويۇلغان. كۆزلىرى چەكچەيگەن ئەسكەرلەر خەلق قايىنىمىنى ئوققا تۇتۇش ھالىتىدە

تۇراتتى. خەلق قاينىمى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، ۋارقىرىشىپ دەرۋازىغا يېقىنلىشاتتى، قىن - قىنىغا پاتماي قالغان ئۇششاق باللار ئۇياقتىن - بۇياققا چېپىشىپ يۈرەتتى. خەلق ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەرنىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقى، ھاياتىغا قانداق خەۋپ يېتىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەپ، ئەنە شۇنداق دولقۇنلىنىپ كەتكەن، سېپىل ئىچىدىكى ۋاڭ - چۇڭلار، ئوق ئاۋازلىرى ۋەھىمە قوزغاپ، خەلقنى قاتتىق تەشۋىشكە سالغانىدى، خەلق تەۋرەپ كەتسە، غەزەپكە كەلسە، ئاشۇ ئۆزلىرىگە قارىتىپ قويۇلغان پىلىموت بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرامدۇ؟! ... نېمىدىنىدۇر قوللىرى تىترەۋاتقان ھەربىيلەرگە خەلق ئۇستى - ئۇستىلەپ قاتتىق تەلەپلەرنى قويۇشماقتا ۋە شوئار توۋلاشماقتا ئىدى.

ئاخىر سېپىل ئۇستىدە تەلەتى سۆرۈن، كۆزۈن بويلۇق بىر ئوفىتسېر پەيدا بولدى، ئۇنىڭ بەلبېغىدا ماۋزۇرى پولاڭلاپ تۇراتتى، چىرايى قانسىز ئىدى.

— سەنلەرگە ئىككى يول بار، — دېدى ياش يىگىت ۋارقىراپ تۇرۇپ، — بىرى، خەلقچىل رەھبەرلىرىمىزنى ئالدىمىزغا سالامەت ئېلىپ چىقىسەن، يەنە بىرى، دەرۋازىنى ئېچىپ بىزگە يول بېرىسەن، بىرىنى تاللا! ...

— گېپىڭنى ئاڭلايدىغان ئادىمىڭگە قىلىش، بىز ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مۇنتىزىم قوشۇن! — ئوفىتسېرنىڭ چىرايى تېخىمۇ تاتىرىپ كەتتى ۋە چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ كۆپتى.

— ياخشى بىلىمىز ماناس بويىدىن ئارانلا قېچىپ كەلگەن قوشۇنلىرىڭنىڭ قۇدرىتىنى...

ئۇنىڭ تەرى تۇرۇلدى:

— بىزگە تەلەپ قويىدىغان ھوقۇقنى سەنلەرگە كىم بەردى؟

— ئۆزىمىز بەرگەن، ئەگەر تەلىپىمىزنىڭ بىرىنى ئورۇنلىمىساڭ، قانداق كىرىشنى ئۆزىمىز بىلىمىز، ئۇنىڭدىن چوڭىنى كۆرىسەن. ئاغىنىلەر! سېپىلغا يامىشىڭلار، نېمىدىن

قورقىمىز، پىلىموت، مىلتىقلىرى بىزنى قورقۇتالمايدۇ! ...
خەلق دۇرۇلدەپ، خۇددى سەلدەك ئالغا سىلجىدى.
ئۇ چىرايىغا زورغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ مۇنداق دېدى:
— رەھبەرلەر سالامەت، ئۇلار خاتىرجەم ھالدا تامايىشچىلارنىڭ تەلەپلىرىنى ئاڭلاۋاتىدۇ.
— يالغان، ئىشەنمەيمىز! ...
— ئۇنداق بولسا، ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خېتىنى ئېلىپ چىقسەن...
خەلق تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىراپ، ئۇنىڭ بېشىنى گاڭگىرىتىۋەتتى، شۇ ئەسنادا بىرسى تېخىمۇ كۈچلۈك، خۇددى شوئاردەك توۋلاپ ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى:
— دەرۋازىغا ئوت قويىمىز! ... ھەي، خالايىقلار! پاخال، كىرسىن ئەكېلىڭلار! دەرۋازا تۈۋىگە توپلاڭلار! ...
يەنە بىرسى ئېگىز يەردە تۇرۇۋېلىپ، قوللىرىنى غەزەپ بىلەن پۇلاڭلىتىپ ۋارقىرىدى:
— يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال دېگەن گەپ بار. بىزنىڭ تەلىپىمىزنى بۇ دوزاخ شوتىسى چوڭلىرىغا يەتكۈزەتتىمۇ، ئامال قىلايلى. سېپىل ئىچىگە قامىلىپ قالغان رەھبەرلىرىمىزنى قۇتقۇزايلى: بۇلارنىڭ ھىيلىسىگە ئىشەنمەيلى! بىزنى قىرىپ تاشلىسا تاشلىسۇن، ھامىنى بىر ئۆلۈم! ...
— توغرا، بىزنى ئالدام خالتىغا چۈشۈرمەكچى! ...
— ئوت قويۇش كېرەك!
كۈچىيىپ، غەزەپلىنىپ كەتكەن خەلق دولقۇنى دۇرۇلدەپ، ئالغا ئىنتىلىپ، گويا سېپىل ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈشكە تەييارلانغان قۇشتەك تەمشىلىپ تۇراتتى.
ھېلىقى ئۇزۇن بويلۇق ئوفىتسېر چەكسىز ئۇلغايغان، غەزەپلەنگەن ۋە تەرەپ - تەرەپكە چېپىشىۋاتقان خەلققە قاراپ:
— سىلەر بىرئاز تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار، مەن تەلىپىڭلارنى ھازىرلا يەتكۈزۈپ جاۋابىنى ئېلىپ چىقىمەن، — دېدى.

ئوفىتسېر كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، كۆتۈش، زارىقىش، تەقەززالىق، سىرلىق جىمجىتلىق باشلاندى. ھەممىنىڭ دىققىتى بىر نۇقتىدا، سېپىل ئۈستىدە ئىدى. ۋاقىت ئىنتايىن ئاستا ئۆتمەكتە، بىراق يۈرەكلەرنىڭ رىتىمىدىن ھالقىپ ئۇرۇشى ئۇنىڭغا بەرداشلىق بېرەلەمدۇ؟ ... تىت ـ تىت بولۇش، جىلە بولۇش، ئاخىر بېرىپ يەنە تەۋرەش، غەزەپلىنىش تۇيغۇسى ھەممىنىڭ قەلبىدە يېنىشقا باشلىدى...

بىر يەردە يۈز بەرگەن ۋەقە ـ ھادىسە ئىككىنچى بىر يەرگە خۇددى ئاتقان ئوقتەك، ئۇچقۇر قۇشتەك شۇنداق تېز يېتىپ بارىدۇ. ئۇرۇمچى سېپىلىنىڭ ئىچىدە كىشى ئاڭلىسا قورققۇدەك ھالدا يۈز بېرىۋاتقان ئالامەتلەرنىڭ خەۋىرى، چۆش بولاي دېگۈچە ماناس بويىدىكى مىللىي قىسىملارنىڭ ئارىسىغا يېتىپ كەلدى.

ئادەتتىكى ھەربىي مەشىقلەر بىلەن تىنچ ياتقان بۇ يەر خۇددى تۇيۇقسىز كەلگەن كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈشكە ئاتلانغان كىشىلەردەك بىردىنلا قوزغىلىپ تەۋرەپ كەتتى ــ دېجورنى، رەزۋېدچىلەر چاقىرىلىپ، سۆزۈستوكلار چېلىندى. جەڭچىلەر زېمىلانكىلىرىدىن يۈگۈرۈشۈپ، ھېچنېمىگە قارىماي چېپىشىپ چىقىشتى، بىلىنداژلار جانلىنىپ، زەمبىرەكلەر، ئېغىر تېپتىكى پىلىموتلار ھەرىكەتكە كەلدى... بەش مىنۇت ئىچىدىلا ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقى جەڭدىيلىشىپ ئۇرۇش ھالىتىگە كۆچتى. پولكلار، باتالىيونلار، روتىلار، ۋىزۋوتلار ھازىر بولدى!

ماناس دەرياسىنىڭ بۇ تەرىپىدىن بەلگە بايرىقى چىقىرىلدى. شۇ ھامان دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىنمۇ بەلگە بايرىقى كۆرۈندى.

مىللىي ئارمىيە ماناس ئالدىنقى سەپ مۇداپىيە قوشۇنىنىڭ قوماندانى پەقەت ئىككى نەپەر مۇھاپىزەتچىسى بىلەنلا «جىپ» ماشىنىغا ئولتۇردى ـ دە، ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئاتمىش كىلومېتىرغا يېقىن يولنى شۇنداق تېز بېسىشى كېرەك ئىدى.

گومىنداڭنىڭ ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق ئىشتابى قۇتۇبىدا تۇراتتى. بۇ يەرگە بىر سائەتكە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە يېتىپ

كەلگەن قوماندان، بۇ يەردە تۇرۇشلۇق دىۋىزىيە كوماندىرىنىڭ ئالدىغا كىردى ـ دە، بىردىنلا ۋارقىرىشىپ قالدى.

— سىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ، بىزگە بېسىم ئىشلىتىشىڭىزگە ھەققىڭىز يوق!

— بۇنىڭدىنمۇ چوڭراق يەرگە بېرىشقا ھەقلىقمەن!

— مەن يول قويمايمەن!

— يول قويماسلىقا ماقۇل دەيدىغان ۋاقىت ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتكەن، بىزنىڭ ۋەكىللىرىمىز ئىككى تەرەپنىڭ كېلىشىمى بويىچە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە بارغان، ئۈرۈمچى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايون، ۋەكىللىرىمىزنىڭ ھاياتىغا، خاتىرجەم خىزمەت ئىشلىشىگە گومىنداڭ تەرەپ كېپىللىك قىلىشى شەرت!

— ئەلۋەتتە، بىز بۇنى بىلىمىز.

— ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ ۋەكىللىرىمىزنىڭ ھاياتى چىددىي خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ؟

— خەلقنىڭ نامايىش قىلىش، يىغىلىش ئەركىنلىكى بار، بۇ خەلقنىڭ ئۆز ئىشى...

— شۇنداقمۇ؟ ... سىلەرنىڭ ئىشىڭلار بولمىسا، ئىشىڭلار بولىدىغان چاغ كېلىدۇ. ئۇنداقتا بىزنىڭ مىللىي ئارمىيەنىڭ ئۆز ۋەكىللىرىنى قوغداشقا يېتەرلىك كۈچى بار!

— كۈچىڭىزنى پەش قىلماڭ...

— نېمە! ... بىزنىڭ كۈچىمىزنى بىلمەيتتىڭىزمۇ؟ ... بىز ماناس بويىغا شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەندە، تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالىساق دەپ يالۋۇرغىنىڭىزنى ئۇنتۇپ قالدىڭىزمۇ؟ ... شۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويايكى، بىزنىڭ ھازىر نەچچە ئونمىڭلىغان قوشۇنىمىز ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرۇپتۇ، ئۈرۈمچىگە بېسىپ كىرىشكە ھەرقاچان تەييارمىز! تەييارلىق قىلىپ تۇرۇڭ!

ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، ئىشىكنى قەھرى بىلەن «جالاققىدە»

يىپىپ چىقىپ كەتتى.

گومىنداڭ دىۋىزىيە كوماندىرى خۇددى چۈشى بۇزۇلغان ئادەمدەك بىردىنلا مەڭدەپ قالدى:

— توختاڭ، جانابىي پولكوۋنىك... مەن شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىغا تېلېفون بېرەي، — دېدى ئۇ ۋە قوماندانىنى ماناس بويىغىچە ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن، ئىككى پولكوۋنىكنى ئەۋەتتى.

بىراق، شۇ چاغقىچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىدىكى «نامايىشچىلار»نىڭ ھەرىكىتى تېخىمۇ ئۆرلەپ بارماقتا ئىدى.

بىرنەچچە ئەمەلدارلار بىلەن گېنېرال مايور داڭ بىگاڭ كىرىپ كەلدى ـ دە:

— نامايىشچىلار تارقىغىلى ئۇنىماي، يەنە بېسىپ كىرىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ خۇددى بىرنەرسىگە ئالدىراۋاتقان ئادەمدەك.

ئەخمەتجان خاتىرجەم ھالدا، كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭغا قاراپ قويدى. گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەيران قېلىۋاتقان نەرسىسى شۇ ئىدىكى، شۇنچىلىك جىددىي، قورقۇنچلۇق پەيتتىمۇ، ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ چىرايىدا قىلچە پەرىشانلىق، ئالاقزادىلىك ئالامەتلەر كۆرۈنمەيتتى، خۇددى ھېچنېمە بولمىغاندەك، ھاياتىغا جىددىي خەۋپ يېتمەيۋاتقاندەك، ھامان خاتىرجەم، تەمكىن ۋە مەغرۇر ئىدى.

— بۇ پۇقرالارنىڭ ئۆزلۈكىدىن نامايىش قىلىپ كېلىشىمۇ ياكى بىرەر كىشى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەنمۇ؟

تۇيۇقسىز بېرىلگەن بۇ سوئال داڭ بىگاڭغا قاتتىق تەگدى. ئۇ ئەخمەتجاننىڭ كۆزلىرىدىن ئاچچىق تەنە، لېكىن قانداقتۇر بىر خىل سىلىق كىنايە ئالامەتلىرىنىڭ ئۇچقۇندىغانلىقىنى سېزىپ قالدى.

— كىم تەشكىللىگەن دەيسىز... بۇ تەرتىپلىك نامايىش ئىدى... ئۇلار تەلەپلىرىنى سىزگىلا ئېيتماقچىكەن...

— تەرتىپلىك نامايىشما؟ قاراڭا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مۇئاۋىن باش كاتىپى، نازىر قاتارلىق ئادەملەر تاياق يەۋاتقان يەردە، تالادىكى بىزنى ياقىلىغان ئاددىي ئادەملەر قانداق ئېغىر ئاقىۋەتكە قالغاندۇ؟... ئۇنداق بولمىدى، دەپ ئىسپاتلىيالامسىز؟ يالغان سۆز، ئالدامچىلىق پاكىتنى ياپالامدۇ؟ ھىيلە ـ نەيرەڭ — ئالدامچىلىق خۇددى قۇيۇن، ھامان بىر دەملا ئۆمۈر سۇرەلەيدۇ؛ پاكىت — ھەقىقەت — خۇددى قۇياش، قارا بۇلۇتلار ھەرقانچە قېلىن بولسىمۇ، ھامان ئۇنىڭ يۈزىنى توسۇۋالالمايدۇ. «نامايىشچىلار» ئىچىدە تۇسىنى ئۆزگەرتكەن ھەربىيلەر يوقمۇ؟ «نامايىشچىلار»نىڭ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى، شوئارلىرىنى سىزنىڭ قوماندانلىق ئىشتابىڭىز باستۇرۇپ بەرمىدىمۇ؟ دېھقانچىلىقتا ياردەم پۇل، چاي بېرىمىز دەپ پۇقرالار مەجبۇرىي ئالداپ كېلىنمىدىمۇ؟ سېپىل دەرۋازىلىرىغا سىم توسۇقلار نېمىشقا بىر كۈن بۇرۇن تارتىلدى؟ خەنزۇ ئۇيۇشمىدا بۇ توپىلاڭغا قانداق تەييارلىقلار قىلىندى؟ ھۆكۈمەت ئادەملىرى — ماۋۇ ئارىمىزدا ئولتۇرغان نازىرىمىز جالالىدىن ئەپەندى قانداق كۆرسەتمىلەرنى بەردى؟ نېمىشقا تۇنۇگۈنلا مىللىي ساقچىلار قورالسىزلاندۇرۇلۇپ سېپىل سىرتىغا چىقىرىۋېتىلدى؟ ...

ئەخمەتجاننىڭ كەينى ـ كەينىدىن بېرىلگەن نەيزە ئۇچىدەك ئۆتكۈر سوئاللىرى داڭ بىگاڭنى بىر تەرەپتىن ئوسال ھالغا چۈشۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن ھەيران قالدۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، ئۇ دەررۇ جاۋاب بەردى:

— بۇنداق ئىشلارنى سىز بىلگەن بولسىڭىز... بىلمىدىم، بۇنىڭدىن مېنىڭ خەۋىرىم يوق.

— ئەخمەتجان ئەپەندىم، ئېيتقاندەك، ھىيلە ـ نەيرەڭ، ئالدامچىلىق خۇددى قۇيۇن، ئۇ بىر دەملا ئۆمۈر سۇرەلەيدۇ، بۇنى تەشكىللىگەن قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئادەملەر بار، — دېدى ئابدۇكېرىم ئاباسوف ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ، — بۇ پۇقرالارنىڭ

نامايىشى ئەمەس، كىشىلەرگە ئېيتقىلى بولمايدىغان يامان نىيەت يوشۇرۇنغان ۋەقە، بۇنى «25 ـ فېۋرال قانلىق ۋەقەسى» دەپ ئاتاش كېرەك! ...

— خۇددى ئابدۇكېرىم ئېيتقاندەك، ئەگەر سىلەر تىنچلىقنى خالىساڭلار، دەرھال چىقىپ، مۇنۇ ئادەملەرنى تارقىتىڭلار، بىز ھەم چىقىپ جەنۇبىي دەرۋازىدىكى خەلقلەرنى تارقىتايلى، بۇ تىنچلىق — سائادەت يولى.

— مەن بىرنەچچە قېتىم ئېيتتىم، تارقىغىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ، — دېدى داڭ بىگاڭ تاتارغان يۈزىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — سىزنىڭ چىقىشىڭىزنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋېلىۋاتىدۇ، سىزنى كۈتۈۋاتىدۇ...

«جايىدا ئېيتىلغان ئىككى ئېغىز سۆز زەمبىرەك رولىنى ئوينايدۇ». مۇھىمى، ئۇلارنىڭ مەقسىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، شۇنداق دەل سۆزنى قىلىشتا. ساڭا ياغلىما سۆزلەر، ھىيلىلەر قىلىنىۋاتىدۇ، ھىيلىنىڭ ماھىيىتىگە يەتسەڭ، ئاندىن سۆز قىلساڭ، سېنىڭ سۆزۈڭ نىشانغا تەگكەن زەمبىرەك ئوقىدىن كەم ئۇنۇم بەرمەيدۇ ـ دە! ئەخمەتجان قاسىمى ۋەقەنىڭ نېمىشقا يۈز بېرىۋاتقانلىقى ۋە ئۇنىڭ كىمگە قارىتىلىۋاتقانلىقىنى چېۋەرلىك بىلەن ئاللىقاچان ئىگىلىۋالغان، شۇڭا ئۇ سالماقلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— مەن بىر ئەخمەتجان، مەن ئۆلۈپ كەتسەممۇ، ئەخمەتجانلار تۈگەپ قالمايدۇ، شۇنى بىلىشىڭىز كېرەككى، مىڭلاپ ـ مىليونلاپ ئەخمەتجانلار چىقىدۇ. سىزگە ھازىر ئىككى يول بار: بىرى، چىقىپ ئەسكەرلىرىڭىزگە «كىروگوم شاگوم مارش»① دەيسىز، ئۇلار چىقىپ كېتىدۇ، بىز چىقىپ جەنۇبىي دەرۋازىدىكى خەقلەرنى تارقىتىۋېتىمىز، تىنچلىق بولىدۇ. يەنە بىرى، ئىشىكنى ئېچىپ، ئەسكەرلىرىڭىزنى قويۇپ بېرىسىز، ئۇلار

① ئارتقا بۇرۇل، قەدەملەپ ماڭ.

بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، بۈگۈن ئۈرۈمچىدە، ئەتىدىن باشلاپ پۈتۈن ئۆلكىدە قان تۆكۈلىدۇ، مانا شۇ. ئىككى يولنىڭ قايسىسىنى خالىسىڭىز بىرىنى تاللىۋېلىڭ... بىز ئۆلۈمدىن قورقمايمىز، بىز ئۆلۈمنى ئاللىقاچان ئۇستىمىزگە ئېلىپ قويغان ئادەملەرمىز، ھازىر ھايات قالساق ھەم خەلققە پايدا، چۈنكى بىتىم بويىچە خەلقنىڭ ئەركىنلىكىنى تەمىن قىلىمىز، ئۆلسەك ئۇنىڭدىن ئارتۇق پايدا، چۈنكى بۇ مۇناسىۋەت بىلەن خەلق قوزغىلىپ بۇ قېتىم بىتىمغا قارىغاندىمۇ تولۇقراق ئازادلىقنى قولغا ئالىدۇ، بىزنىڭ قېنىمىز خەلققە ئازادلىق كەلتۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە بىز ئۈچۈن شەرەپلىك ئۆلۈم بولىدۇ.

داڭ بىگاڭ ئۆزىنى تامامەن دەھشەت ئورىۋالغانلىقىنى، پېشانىسىدىن چىپىلداپ تەر ئېقىۋاتقانلىقىنى ھويلىغا چىققاندىلا سەزدى. «نامايىشچىلار» ئۇنىڭ كۆزىگە ياغاچ ئاياغلاردەك، خۇددى جىسمى ئۈچۈپ كەتكەن ئەرۋاھلاردەك قارا كۈرەڭ بولۇپ كۆرۈندى. شۇ ھالدىمۇ ئۇنىڭ يادىغا قوماندانىنىڭ: 25 ـ فېۋرالدىكى ۋەقەنىڭ مەقسىتى ئەخمەتجان... دېگىنى كەلدى ـ دە، پۇتلىرى دىرىلداپ تىترەشكە باشلىدى... بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ يۈزىدىكى چىپىلداپ ئېقىۋاتقان تەرلىرىنى ئېرتىۋېتىشنى ئېسىگە ئېلىپ، قولىنى يانچۇقىغا سالغاندا، ھېلىقى ئۇزۇن بويلۇق ئوفىتسېر ئالدىدا پەيدا بولدى ـ دە، ھودۇققان ھالدا ئالدىراپ سۆزلەپ كەتتى:

ــ ھۆرمەتلىك گېنېرال ! جەنۇبىي دەرۋازىنى قورشىۋالغان يۇقىرالار پاخال، كىرسىنلەرنى تەييارلاۋاتىدۇ، ئەخمەتجان باشلىق رەھبەرلىرىمىزنى ئالدىمىزغا سالامەت ئېلىپ چىقمىساڭلار، دەرۋازىغا ئوت قويىمىز، بېسىپ كىرىمىز، دەۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ پەيلى يامان... ئەھۋال خەتەرلىك...

داڭ بىگاڭ ياغلىقىنى تۇتقان پېتى تۇرۇپ قالدى ۋە پۇت ـ قوللىرى بوشىشىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ قولىدىن ياغلىقى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمىدى. ئۇنىڭغىچە يەنە بىر

ئوفىتسېر ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ھۆرمەتلىك گېنېرال! قۇتۇبى ئالدىنقى سەپتىن تېلېفون! ...

داڭ بىگاڭ ئايغىنى ئاران يۆتكەپ، ياغلىقىنى دەسسىگەن پېتى يان ئۆيگە كىردى - دە، تېلېفوننى قولىغا ئالدى. تېلېفون تۇرۇپكىسىدىن گويا تۈيۈقسىز پارتلىغان بومبىدەك دەھشەتلىك گەپلەر ئاڭلانغىلى تۇردى:

— ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى مىللىي قىسىملار ئۇرۇش ھالىتىگە كۆچتى! پەيلى يامان، ئەھۋالى ئىنتايىن خەتەرلىك! ئەخمەتجان باشلىق رەھبەرلىرىمىزنىڭ ھاياتىغا قەست قىلىنىدىغان بولسا، ئۈرۈمچىگە ھازىرلا يۈرۈش قىلىمىز! دەۋاتىدۇ، جانابىي گېنېرال...

ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ شۇنچىلىك خەۋپلىك ئالتوپىلاڭ ئىچىدىمۇ، ھېچنېمە بولمىغاندەك تەمكىن، مەغرۇر ھالدا ئولتۇرۇشى ۋە ئۇنىڭ يۈرەككە نەشتەردەك سانجىلغان ئۆتكۈر سۆزلىرى، جەنۇبىي دەرۋازىغا توپلانغان پۇقرالارنىڭ دەرۋازىغا ئوت قويۇپ، سېپىل ئىچىگە باستۇرۇپ كىرمەكچى بولۇۋاتقانلىقى، قۇتۇبى ئالدىنقى سېپىدىن كەلگەن دەھشەتلىك خەۋەر — ئۈچ ئامبۇر، بۇ ئۈچ ئامبۇرنىڭ بىرسى داڭ بىگاڭنىڭ قولىنى، بىرسى بېشىنى؛ يەنە بىرسى يۈرىكىنى قاتتىق قىسماقتا، ئۇنىڭ كۆزلىرى خۇددى يولۋاسنىڭ ئاستىدا قالغان توشقاننىڭ كۆزىدەك ئېتىلىپ چىقىپ كېتىشكە ئاز قالماقتا، يۈرىكى مىجىقلىنىپ قىسىلماقتا، قوللىرى زىڭىلداپ ئاغرىماقتا... ئۇ شۇ چاغقىچە ئۆز بېشىغا چۈشمىگەن ئېيتقۇسىز ئېغىر دەھشەت ۋە ئەلەم قاينىمىدا قىينالماقتا. ئۆزلىرى قۇرغان تۇزاققا ئۆزلىرىنىڭ چۈشۈپ قېلىشىنى، مۇشۇ ئىشنى پىلانلىغان، ھازىر بولسا ھەشەمەتلىك قوماندانلىق ئىشتابىدا، دۇخاۋا پەردىلەر كەينىدە تۇرۇپ، تىنماي ئەلەم بىلەن پۇراقلىق تاماكا چېكىۋاتقان گېنېرال جاڭ ئەپەندى ئويلىمىغان بولغىيدى؟! ... پاھ، سەلتەنەتلىك كىيىملەر ئىچىدە تۇرغان گېنېراللارغا

قاراڭلارچۇ! ئۇلار مەيدىسىدىكى شۇنچە نۇرغۇن مېداللارغا، مۇرىسىدىكى ئالىي ئۇنۋانلارغا قانداق ئېگە بولغاندۇ؟ نېمىلەرنى قىلىپ ئېرىشكەندۇ؟... شۇ تاپتا ئۇلار خۇددى بەزگەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەمنىڭ نەق ئۆزى: بىردەم قىزىيدۇ، يۈزلىرىدىن، بويۇنلىرىدىن، قۇلاق چۆرىلىرىدىن قوناقتەك - قوناقتەك تەر تامچىلىرى چىپىلدايدۇ، بىردەم مۇزلايدۇ، تىترەيدۇ، تۈكلىرى تەتۈر ئۆرۈلىدۇ، شۈركۈنىدۇ، جالاقلايدۇ، كۆزلىرى پىلدىرلايدۇ، ئىمىر - چىمىر قىلىدۇ...

«نامايىشچىلار» تارقىتىلدى. لېكىن، ھويلىدا ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرۈش، مۇھاپىزەتچى قىسىملارنى چاقىرىش — ئەنسىزچىلىك باشلاندى. سېپىل سىرتىدىن ئالداپ كېلىنگەن بىر قىسىم «نامايىشچىلار» تارقىغىلى ئۇنىماي، ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىغا كېپىللىك قىلىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋشىدۇ، سېپىل دەرۋازىلىرىنى قورشىغان پۇقرالار بىزنى ئامان قويمايدۇ، دەپ زارلانماقتا. ھۆكۈمەت بىناسىدىكى ئەمەلدارلارمۇ ئەنسىزچىلىككە چۈشۈپ كۆزلىرى پارقىراپلا قالدى. ئۇلارنىڭ كەيپى ئۇچقان، بىر سائەت بۇرۇنقى مەغرۇرلۇقى، سىرلىق كۈلۈمسىرەشلىرىدىن قىلچىمۇ ئەسەر قالمىغان، بەزىلىرى ئۆزى سۈرگەن خىيالدىن ئۆزلىرى قورقۇپ، نەلەرگىدۇر مۆكۈنۈشتى، گىدەيگەن گەۋدىلىرى مۈكچەيدى، پۈكۈلدى، يايراپ كەتكەن بەدەنلىرىنىڭ تۈكلىرى تەتۈر ئۆرۈلدى، چاقنىغان كۆزلەر ئۆلۈك كالىنىڭ كۆزىدەك خۇنۈكلەشتى. داڭ بىگاڭ پايپېتەك بولۇپ، ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئالدىغا نەچچە كىردى، جەنۇبىي دەرۋازىدىكى پۇقرالارنى تارقىتىۋېتىش توغرىسىدا قانچە - قانچە تەكلىپلەرنى قويدى. مانا ئەمدى ئۇلار ۋەھىمىلىك كۆلەڭگىلەرنى ئۆز بېشىغا ئۆزى چۈشۈرۈۋالغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ كىنايىلىك گەپلىرىدىن، مەنىلىك چاقچاقلىرىدىن بەزىلەر ھۇزۇر قىلىپ كۈلسە، بەزىلەر ئاچچىق ئەلەمدە تولغىناتتى...

— بۈگۈنكى ئويۇننى تەشكىل قىلغان ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ

ئۇسال بولۇپ قېلىشىنى ئاۋۋالىراق ئويلىماپتۇ، — دېدى ئەخمەتجان قاسىمى كۈلۈمسىرەپ گەپ باشلاپ، — قىزىق بىر ھېكايە ئېسىمگە چۈشتى: بىر گېنېرال ئۆزلىرىنىڭ ئوفىتسېرلىرىنى سىنىماق بولۇپ، بىر كۈنى ئۇلارنى ئۆيىگە چايغا ئېيتىپ، ئۈستەلنىڭ ئوتتۇرىسىغا سوغۇق تاماق تەييارلاپ، ئۇنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن بىر گىرانات بېكىتىپتۇ، گىرانات پاختا بەن بىلەن تەييارلانغانىكەن. ئوفىتسېرلار ئۈستەلگە تاماققا ئولتۇرۇپ، بىرسى ۋىلكىنى تاماققا سانجىغانىكەن، ھېلىقى گىراناتقا سانجىلىپ بىردىنلا پارتلاپ كېتىپتۇ. ئوفىتسېرلاردىن بىرسى ئۈستەل ئاستىغا، بىرسى، تاشقىرىغا، بىرسى كارىۋات تېگىگە قېچىپ مۆكۈشۈۋاپتۇ. يالغۇز بىر ئوفىتسېر ئورنىدىن قوزغالماي ئولتۇرۇپتۇ. گېنېرال ھەممىسىنى يىغىۋېلىپ: «مەن بۇگۈن سىلەرنى سىنىماقچىدىم، غەيرىتىڭلار ياخشى بولمىدى»، ھېلىقى ئوفىتسېرنى كۆرسىتىپ: «غەيرەت مانا مۇنداق بولىدۇ، بۇ ئوفىتسېرنى خالىغانچە مۇكاپاتلايمەن، خوش، سىزگە نېمە كېرەك؟ ئېيتىڭ، دېگىنىڭىزنى بېرىمەن» دەپتۇ. ھېلىقى ئوفىتسېر ئورنىدىن قوزغالماي، ئولتۇرغىنىچە چاس بېرىپ: «مۆھتەرەم گېنېرال، ھازىر ماڭا دۇنيادا ئەڭ ئارتۇق ۋە قۇدرەتلىك نەرسە شۇكى، بىر دانە تامبال بەرسىڭىز، يەڭگۈشلىۋالسام» دەپتۇ. بۇگۈن مانا شۇ ۋەقەنىڭ دەل ئۆزى بولدى.

خەلق رەھبەرلىرى ھۇزۇر قىلىپ، ئۇزاققىچە قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

كۈلكىنىڭ قۇدرىتى چەكسىز بولىدۇ. كىشىلەر ئىللىتىدىن، خاتالىقىدىن، ھەتتا قارا كۆڭۈللۈكىدىن، قانچىلىك ھەققانىي گەپ، زەھەرلىك تىل، بەلكى تاياق يەپمۇ يانماسلىقى ۋە ئۇنىڭغا پىسەنت قىلماسلىقى مۇمكىن، ئەمما جايىدا ئېيتىلغان ئۆتكۈر كىنايىلىك، ئاچچىق مەسخىرىلىك بىر كۈلكە بىلەن ئېيتقۇسىز ئۇسال ھالغا چۈشۈپ، خۇددى زەھەر يۇتۇۋالغاندەك تولغىنىشى

تەبىئىي. كۆلكىنىڭ كۆچى ھەممىدىن كۆپرەك گېنېرال مايور داڭ بىگاڭغا تەگدى. ئۇ زورغا كۆلۈپ قويغان بولسىمۇ، ئىچىدىن يېنىپ ئۆرتەندى، قوقاسقا پۇچىلانغاندەك تولغاندى. چىرايى بىردەم قىزىرىپ، بىردەم تاتىرىپ، ئاخىر ئۆششۈك تەگكەن يوپۇرماقتەك قارىداپ كەتتى. لېكىن، ئامال قانچە، ھازىر جىددىي خەۋپ بولۇپ تۇرغان نەرسە — جەنۇبىي دەرۋازىدىكى پۇقرالارنى تارقىتىۋېتىش. بۇ ئىشنى پەقەت ئۆزىنى ھېلىدىن ـ ھېلى ئوسال ھالغا چۈشۈرۈۋاتقان، سەپداشلىرىنى بولسا توختىماي كۆلدۈرۈۋاتقان ئاشۇ قارا بۇرۇتلۇق، مەغرۇر ئادەم — ئەخمەتجان قاسىملا قىلالايدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭغا يالۋۇرماي ـ يېلىنماي نېمە ئىلاج؟ !...

جەنۇبىي دەرۋازىغا توپلانغان ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيگەن. كۈنىنىڭ ئۈلتۈرۈپ كېتىشى بىلەن ئۇلار تېخىمۇ جىددىيلەشكەن. كۆزلەر يانغان، مۇشتۇملار تۈرۈلگەن، ھەرىكەت تېزلەشكەن، يىغىلغان پاخال، پاختىلارغا كىرسىنلەر چېچىلىپ، ئەمدى ئوت قويىمىز دەپ تۇرغاندا، سەۋر ـ تاقەت ئاخىرقى چېكىگە يەتكەن چاغدا، بىردىنلا قىيقاس ـ چۇقان، ھۇررا سادالىرى، تەنتەنە ـ ئالقىش سادالىرى جاراڭلاپ كەتتى.

— ئەنە چىقتى! ئەنە! ...

— سۆيۈملۈك رەھبەرلىرىمىز چىقتى!

ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق خەلق رەھبەرلىرى ئىككى كىچىك ماشىنىدا، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان ئەسكەرلەرنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا چىقىشماقتا ئىدى.

— ئەنە، ئەخمەتجان ئەپەندىم!

— ئەنە ئابدۇكېرىم ئابباسوف!

ماشىنا ئەينىكىدىن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ قولىنى پۇلاڭلىتىشى، يېقىملىق كۈلۈمسىرىشى ئېنىق كۆرۈندى، كۆڭۈللەر تىندى، تەقەززالىق ئىلكىدە يانغان يۈرەك جايىغا چۈشتى. لېكىن، يۈزلەردىكى ھاياجان، كۆزلەردىكى بەخت

نۇرلىرىنىڭ ئۇچقۇنى بىسلىغىنى يوق، بەلكى ئۇلغايماقتا...
خەلق دولقۇنى ماشىنىلارنى ئورىۋالدى ۋە ئۇنى قويۇپ بەرمەي تۇرۇۋالدى. ئەخمەتجان قاسىمى ماشىنىنىڭ ئۇستىگە چىقتى، بىردىنلا تەنتەنە، ئالقىش، شوئارلار ياڭراپ كەتتى:
— خەلق رەھبەرلىرى ياشىسۇن!
— ئەخمەتجان ياشىسۇن!
خەلق بۇ سۆيۈملۈك رەھبىرىنىڭ كېلىشكەن گەۋدىسىگە كۆز ئۇزمەي قارايتتى ۋە ئۇنىڭدىن پەخىرلىنەتتى، سۆيۈنەتتى، غۇرۇرلىناتتى، سەۋرسىزلىك بىلەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغۇسى، تەشنالىقىنى باسقۇسى كېلەتتى. قانچىلىك ئادەملەر ئۆز ئۇچىسىدىكى چاپانلىرىنى ئۇنىڭ ئايىغىغا پايانداز قىلىپ سالمىغان؟! ئۇنى كۆرمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاشنى زارىقىپ كۈتمىگەن؟! ... ئەگەر ئۇ ماشىنىدىن چۈشمىگەن بولسا، خەلق ئۇنى ماشىنا بىلەن كۆتۈرۈپ، مەدەنىيەت كۇلۇبىغا ئېلىپ كەتكەن بولاتتى، بېشىدا كۆتۈرگەن بولاتتى..
خۇددى بوران سۈرۈۋەتكەندەك، ئابايىقى تۇمانلار تارقىلىپ، شەھەر يۈزى ئېچىلغانىدى. يىراقلارغا ئۇچۇپ كەتكەن كەپتەرلەرمۇ قايتىپ كېلىشىپ، ئۇۋۇلىرىنى ئىزدىمەكتە. گەرچە كەچ كىرىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، شەھەردىكى ئەنسىزلىك تارقىلىشقا باشلىغان.
ئەخمەتجاننىڭ تەبەسسۇم جىلۋىلەنگەن چىرايى، مېھرىبانلىق بىلەن كۈلگەن كۆزلىرى ئۆزىنى ئالقىشلاۋاتقان خەلققە تىكىلدى. ئۇنىڭ قاپقارا قىرقىما بۇرۇتلىرىدا، يېقىملىق كۆزلىرىدە، لەۋلىرىدە باشقا ھېچكىمدە كۆرۈنمەيدىغان بىر خىل ئىللىقلىق جىلۋىلەندى. ئۇ خۇشخۇيلۇق بىلەن ئالقانلىرى ئېچىلغان ئىككى قولىنى پۇلاڭلىتىپ، خەلق شاۋقۇنىنى باستى ۋە سۆزگە كىرىشتى:
— قېرىنداشلار! ئەندىشە قىلماڭلار! بىتىم بىز ئۈچۈن

ئۇۋاي قولغا كەلگەن ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىز قان تۆكتۇق، قۇربان بەردۇق، ئۇ ئىسسىق قانلار بەدىلىگە كەلگەن... بىتىمنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغۇچىلار ئەلۋەتتە سوراققا تارتىلغۇسى!

بىردىنلا ئۇنى ئالقىشلىغان جۇشقۇن، خۇشال سادالار ياڭراپ كەتتى. كەڭ نەنمېن مەيدانىغا پاتماي قالغان كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىدا ھاياجانلىق خۇشخۇي تەبەسسۇملەر جىلۋىلىنىپ، ئۇنىڭغا باققان سانسىز كۆزلەردە شادلىق - بەخت نۇرلىرى چاقنىدى. چۈنكى، ھەممىسىنىڭ قەلبىدە قايىللىق، رازىمەنلىك تۇيغۇلىرى ئۇرغۇغانىدى.

ئەخمەتجان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىزگە تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىك كېرەك، بىز تىنچلىقنى سۆيگۈچى خەلقىمىز، بىز بىتىمنى ھىمايە قىلىمىز. بىتىم بار يەردە بىز بار، بىتىم ئەمەلگە ئاشۇرۇلمايدىكەن، ئۇ يەردە بىز يوق. تىنچلىق يولى بىلەن ھەقىقەتنى تەلەپ قىلىش كېرەك، بىز ھەققانىيەت ئۈچۈن قوزغالغان، ھەققانىيەت ئۈچۈن جان بېرىمىز. بىز ئۆلكە خەلقىنىڭ ئىنسانىي ھوقۇقى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن قان ئايىمىغان، ئەمدىمۇ ئۆلكە خەلقىنىڭ ئىنسانىي ھوقۇقىنى، ئەركىنلىكىنى قوغداش ئۈچۈن جان ئايىمايمىز! بىزنىڭ ئىشىمىز ھەق بولغىنى ئۈچۈن، يولىمىزمۇ ئاق، ئىستىقبالىمىزمۇ پارلاق!

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، «شىنجاڭ گېزىتى»دە خەلققە مۇنداق مۇراجىئەت چىقىرىلدى:

«پۈتۈن ئۆلكە خەلقىگە مۇراجىئەت:

... بىز تىنچلىقنى ئىزدەيمىز، ئۆلكىمىزدە تىنچلىقنىڭ كاپالىتى ئون بىر ماددىلىق بىتىمدىن ئىبارەت. بىتىم تولۇق ئورۇنلانسا، خەلقتە باشقا مۇددىئا قالمايدۇ. بىتىم تولۇق ئورۇنلانسا، خەلق ئۈستىدە بولۇۋاتقان ئېغىر چىلىقلار، جەبىر - زۇلۇملار كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ، بۇنىڭدا ھېچقانداق شەك - شۈبھە

يوق. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قەدەممۇقەددەم بەلگىلىك چارىلەر ئىشلەپ چىقىپ، خەلقچىللىق سىياسىتىنى، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى، مىللەتلەر دوستلۇقىنى تەمىن قىلىش ھەرىكىتىدە بولىدۇ، لېكىن ئايرىم ئىستىبداتچى ئۇنسۇرلار ئۆلكىمىزدە ئۇرۇش خەۋپىنى تۇغدۇرۇش ئۈچۈن قاتتىق ھەرىكەت قىلماقتا. ئۇلار خەنزۇلار بىلەن مىللىيلار ۋە باشقا مىللىي گۇرۇھ، قەبىلىلەر ئارىسىدىكى دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى بۇزۇپ، خەنزۇلارنى مىللىيلارغا قارشى قويۇپ، دۈشمەنلىك ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بېرىپ، توقۇنۇش تۇغدۇرۇشقا ئۇرۇندى. ئىستىبداتچى مۇستەبىت زالىم ئۇنسۇرلار شۇ ھەرىكىتى بىلەن ئۇرۇش خەۋپىنى تۇغدۇرۇپ، مىليونلىغان بىگۇناھ خەنزۇ خەلقى ۋە ئاز سانلىق مىللەت قېرىنداشلىرىنىڭ قانلىرىنىڭ سەۋەبسىز تۆكۈلۈشىگە سەۋەب بولماقتا.

مۆھتەرەم قېرىنداشلار!

سىلەر ھازىر قانداقلىكى قىيىنچىلىق ۋە ھاقارەتلەرگە دۇچ كەلسەڭلارمۇ، ھەرقانداق پىتنە - ئىغۋالارغا ئەسلا يول قويماڭلار! پۈتۈن ئۆلكە خەلقىنىڭ ئىستىقبالى پارلاق! خەلقچىللىق سىياسەت جەزمەن ئەمەلگە ئاشىدۇ! مىللەتلەر باراۋەرلىكى سۆزسىز تەمىن ئېتىلىدۇ! سىياسىي ئىشلارنى ئەمەلگە قويۇش پىروگراممىسى تولۇق ئىجرا قىلىنىدۇ! دەۋر ئېقىمىغا قارشى چىققۇچىلار، مۇقەررەر خەلقچىللىق سىياسەت ئەمەلگە ئېشىش بىلەنلا يوقىلىدۇ! ئۇلار تىنچلىق سىياستى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ يوقىلىپ كېتىشىنى سېزىپ، ئۇرۇش خەۋپى تۇغدۇرۇشقا ھەرىكەت قىلماقتا. چۈنكى، ئۇلار مىللەتلەرنى بىر - بىرىگە دۈشمەن قىلىپ، ئۇرۇش تۇغدۇرۇپ، شۇ ئۇرۇش يانغىنى ئىچىدە، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تۆكۈلگەن قانلىرى ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى ئازايتماقچى بولىدۇ. ھەرقانداق پىتنە - ئىغۋاغا قۇلاق سالماڭلار! ھېچقانداق ئۇرۇش بولمايدۇ. تىنچ ھەرىكىتىڭلارنى قىلىپ، تۇرمۇش كەچۈرۈڭلار!

ئومۇمىي خەلقنىڭ تىنچلىقىنى، خەۋپسىزلىكىنى تەمىن قىلىش ئۈچۈن، بىز بىلەن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىڭلار! مىللەتلەر ئارا دوستلۇقنى ئورنىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىڭلار!

سوقۇش ئوتىنى ياققۇچى بۇزغۇنچىلارنىڭ ناتوغرا ھەرىكەت ۋە ئىغۋالىرىنى پاش قىلىش يولى بىلەن، ئۇنداق ھەرىكەتلەرگە يول قويماڭلار! بىزدىن باشقا كىشىنىڭ سۆزىگە ئەسلا قۇلاق سالماڭلار! بىز بىتىمنى بۇزمايمىز! بىز ۋەدىگە ۋاپا قىلىمىز! بىتىمگە تولۇق رىئايە قىلىمىز!

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇئاۋىن رەئىسلىرىدىن:

ئەخمەتجان قاسىمى

بۇرھان شەھىدى

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇئاۋىن باش كاتىپى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىدىن:

ئابدۇكېرىم ئابباسوف

رەھىمجان سابىرھاجى

مۇھەممەد ئىمىن ھەزرەت

سەيپىدىن ئەزىزى

1947 ـ يىلى 1 ـ مارت.»

ئون ئالتىنچى باب

سارتوقاينىڭ قىشى — ئىنتايىن قاتتىقلىقى، رەھىمسىزلىك ئاچچىق شىۋىرغانلىق كېچە - كۈندۈز بىسىلماي ئۇرۇپ تۇرۇشى بىلەن مەشھۇر. بۇ يەردە قىش بەش ئاي بولىدۇ. كەم دېگەندە يۈز كۈن شىۋىرغانلىق بولىدۇ. قېلىن قار كۆمۈپ، ئۇچى ئارانلا كۆرۈنۈپ قالغان چاتقاللىقلار دىرىلداپ تىترەيدۇ، ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قاغىلارمۇ مۇزلاپ قېتىپ يەرگە پۇلاڭلاپ چۈشۈپ تۇرىدۇ. 1 - ئاي كىرگەندىن بېرى ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقى نۆلدىن تۆۋەن قىرىق ئىككى - قىرىق ئۈچ گىرادۇسقا چۈشتى. شۇنىڭدىن كېيىن جەگچىلەرنىڭ پوستىتا تۇرۇش ۋاقتىمۇ ئۆزگەردى. ئۈچ سائەتتىن تۇرۇش بىر سائەتكە قىسقاردى. شۇنىڭغىمۇ چىداش قىيىن ئىدى. سوغۇق جۇۋىدىنمۇ خۇددى يالاڭ چاپاندىن ئۆتكەندەك ئۆتەتتى. پېيمىنىڭ ئىچىدە تۇرغان پۇتلارمۇ قېتىپ كېتەتتى.

نادىم پوستتا ئالمىشىپ كەلگەندە تاڭ ئاتاي دەپ قالغانىدى. ئۇ كۆزىنى ئەتراپقا تىكىپ، ئايلىنىپ - پىرقىراپ تۇراتتى. تاڭ ئېتىشقا باشلىدى، شىۋىرغانمۇ ئەدىگىلى تۇردى. شامال قار ئۇچقۇنلىرىنى ئۇنىڭ يۈزىگە شىددەت بىلەن ئۇرماقتا ئىدى، ئۇ ئانىسىنى ئويلاپ قالدى. 9 - ئايدا بىر پارچە خەت تاپشۇرۇۋالغان، ئانىسى خېتىدە ئىنىسى ئادىلجاننىڭ مەكتەپكە كىرگەنلىكىنى، ئۆزىگە ھۆكۈمەتنىڭ قاراۋاتقانلىقىنى يېزىپتۇ. خەتنىڭ ئاخىرىدا: جېنىم بالام، سېنى سېغىنىدىم، لېكىن دۈشمەن تۈگىمەيدىكەن، بىشىمىزدىكى قايغۇمۇ تۈگىمەيدىكەن، دۈشمەننى تۈگەتمىگۈچە قايتما، بالام، دەپتۇ. غەيرەتلىك ئانا، چۈشەنگەن ئانا ئوغلىغا تاغدەك يار - يۆلەك بولۇپ تۇرىدۇ ...

نادەمنىڭ كۆڭلى ئۆزىگە قارىغاندا ھەرقاچان ئاتىسىدىن كۆپرەك رازى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ تۇراتتى.

ئاچچىق شىۋىرغان نادەمنىڭ يۈزلىرىنى قىزارتىپ ئېچىشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئېغىز ـ بۇرنىدىن چىقىۋاتقان ھور ئۇنى خۇددى قىش بوۋايغا ئوخشىتىپ قويغانىدى. بىراق، ئۇنىڭ قەلبى ئوتتەك ياناتتى، كۆزلىرى روشەن ھالدا ئەتراپقا تىكىلەتتى: «ئانا! — دەيتتى ئۇ قىزىق ھېسسىياتلار ئىچىدە، — سېنىڭ ۋە ساڭا ئوخشاش مىليونلىغان جاپاكەش خەلقىمنىڭ بېشىدىن تېخى قارا كۈن پۈتۈنلەي كەتكىنى يوق، مەن ۋە مېنىڭ سەپداشلىرىم ئەركىن، قايغۇسىز، بەختىيار تۇرمۇش ياراتمىغۇچە، بۇ سەپتىن — قانلىق ئۇرۇش سېپىدىن يانمايمىز. شۇنداق ئۇلۇغ نىيەتلەر ئالدىدا بۇ ۋەھشىي باندىت، سوغۇق دەھشىتى نېمە! ... قاراڭغۇنىڭ زۇلمىتى بولمىسا، يورۇقلۇقنىڭ قەدرى بولامدۇ، قىشنىڭ دەھشىتى بولمىسا، باھارنىڭ ئىللىقلىقى بولامدۇ، قىشنىڭ دەھشىتىنى يېڭەلمىگەن ئادەم باھارنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرەلەمدۇ؟ ... بۇ دەھشەتلىك كۈنلەرنىمۇ يېڭىمىز، سوغۇقلارمۇ تۈگەيدۇ، بۇ قېلىن قارلارمۇ ئېرىيدۇ، ئەمما بىز تۈگىمەيمىز...»

ئۇ ھازىر ئۆز قىسىملىرى جايلاشقان زېمىلانكىدىن بىر يېرىم كىلومېتىر يىراقلىقتا، چەت جايدا مەيدىسىگىچە كېلىدىغان خەندەكتە تۇراتتى. ئەتراپى شىۋىرغان تازا ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئوچۇقچىلىق ئىدى، يەنە قەيەلەردە قانداق مەخپىي پوستلار بار، ئۇ بۇنى بىلمەيتتى. قىزىق ھاياجان ئۇنىڭ قورسىقىنىڭ ئىنتايىن ئاچ ئىكەنلىكىنىمۇ، سوغۇق دەستىدىن يۈزلىرىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنىمۇ ئۇنتۇلدۇرغانىدى.

شۇ كۈنلەردە جەڭچىلەرنىڭ بىر سوتكىلىقىغا يۈز تالدىن سۇلۇ، بىر تېرە، بىر ئۇستىخان يولۇپ قالغان ئاتلارنىڭ گۆشىدىن ئىككى يۈز گىرام بېرىلەتتى. پولك ئىشتابى يۈز تال سۇلۇنى ئەتىگەنلىكى تۇزنى ئۆتكۈزۈپ قايناتىپ ئىچىۋېلىشنى،

كەچقۇرۇنلۇقى ئۇستىخانلىق ھېلىقى گۆشنى يەپ يېتىشنى بۇيرۇپ تۇراتتى. سارسۇمبىدىن ئوزۇقلۇق كەلمىگىنىگە ئۈچ ئايدىن ئاشقانىدى. شۇنداق قىلىپ، ئاتلىق پولك ئاستا ـ ئاستا پىيادىلەر پولكىغا ئايلىنىۋاتاتتى.

پولكتا كېسەللەر كۆپىيىشكە باشلىدى، دەسلەپتە قارا چېچەك كېسەللىكى پەيدا بولدى. بۇ كېسەللىك پولكقا دەھشەتلىك قورقۇنچ ئېلىپ كەلدى. ئوزۇقلۇق بىلەن تەڭ دورىلارمۇ تۈگەپ كەتكەنىدى. دوختۇرلار مۇشۇ كېسەللىك بىلەن ئاغرىقلارنى دەرھال ئايرىدى ۋە پولك ئىشتابىغا بۇلارنى يەتتە ـ سەككىز كىلومېتىر يىراقلىققا ئاپىرىۋېتىشنى، بولمىسا پۈتۈن پولكنىڭ ھالاك بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. پولك دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، ئون كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئورمانغا تاشتىن قوپۇرۇپ ئۆي ياساپ، كېسەللەرنى ئايرىۋەتتى. نېمىدېگەن ئېغىر، دەھشەتلىك ئىشلار بۇ ـ ھە ! ئۇلار كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تاش ئۆيلەردە ئۆلۈمنى كۈتۈپ قالدى. سەپداشلىرىنىڭ — قەيسەر يىگىتلەر گويا تىرىك كۆمۈلدى... ئۇلار ئۆزلىرىمۇ، بۇ يەردە قالغانلارمۇ ئۇلارنىڭ ئەتە ياكى ئۆگۈن ئۆلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئىككىنچى قورقۇنچلۇق كېسەللىك — سىنىك يېتىشمەسلىك كېسەللىكى پەيدا بولدى. كوماندىر ـ جەڭچىلەردىن نۇرغۇنلىرىنىڭ چىشلىرى بوشاپ، بەزىلىرىنىڭ چۈشۈپ كەتتى. پولك بويىچە بىر كىلوگىراممۇ كۆكتات يوق ئىدى. قېلىن قارنىڭ ئالدىدا يىغىۋالغان تاغ پىيازلىرىمۇ ئاللىقاچان تۈگەپ كەتكەنىدى. بۇ كېسەللىككە گىرىپتار بولغانلار ھېلىقى ئىككى يۈز گىرام ئۇستىخانلىق ئات گۆشىنى چاينالماي تەس كۈندە قالغان...

بۇ ئېغىر كۈنلەر 11 ـ ئايدىن باشلانغانىدى. نىزامىدىن سارسۇمبىدىن كېلىدىغان ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى.

11 ـ ئايدا ئۈچ سوتكا توختىماي قار يېغىپ بىر مېتىر

قېلىنلىقتا يەتتى. شۇ چاغدا نىزامىدىننىڭ ئۇمىدى ئۈزۈلۈپ، ئارقا سەپ تەمىنات باشلىقىنى چاقىرىپ:

— ئەمدى سارسۇمبىدىن ئۈمىد كۈتمەي تۇرايلى، 10 ـ ئايدا ئەۋەتىلىدىغان ئوزۇقلۇق، مېنىڭچە ئەۋەتىلگەن، ئەمما يولدا باندىتلار قولغا چۈشۈرۈۋالغان بولۇشى مۇمكىن. بۈگۈندىن ئەلۋەتتە شىمالىي فرونت گېنېرال ئىشتابىنىڭمۇ خەۋىرى بولماسلىقى مۇمكىن، خوش، هازىر قانچىلىك ئوزۇقلۇق بار؟ — دېدى.

— 10 ـ ئايلىق تەمىنات قىسىپ بېرىلگەچكە، بىز هازىرغا يەتتۇق، يولداش پولكوۋنىك، — دېدى تەمىنات بۆلۈم باشلىقى، — يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن ھېچنېمە قالمايدۇ.

— پەقەتلىمۇ؟

— ئاتلارغا ئاز ـ ئازدىن بېرىۋاتقان سۇلۇ، تۇز ھەم ئوت ـ چۆپ بار.

نىزامىدىن ئويلىنىپ قالدى. باندىتلارنىڭ قىسىملارنى، ئوزۇقلۇقلارنى يولدا توسۇپ تۇيۇقسىز زەربە بېرىدىغانلىقى، بۇلاپ كېتىدىغانلىقى ھەققىدە ئۇ ئاچچىق ساۋاققا ئىگە ئىدى. پولكوۋنىكنىڭ كۆزلىرى شۇنچىلىك يېنىپ كەتتىكى، تەمىنات بۆلۈم باشلىقى ئۇنىڭغا قاراشتىن ئەيمىنەتتى.

— ھەربىر ئىسكادروندا ئوتتۇزدىن ئات قالسۇن، قالغانلىرىنى سويۇڭلار، كوماندىر ـ جەڭچىلەرگە ئىككى يۈز گىرامدىن گۆش، بىر سىقىمدىن سۇلۇ بېرىڭلار، ئەگەر مۇشۇ ئۆلچەمگە قانائەت قىلماي، جېدەل قىلغۇچىلار، ئوزۇقلۇق ئوغرىلىغۇچىلار سېزىلسە، ئېتىپ تاشلاڭلار، — دېدى پولكوۋنىك قەتئىيلىك بىلەن.

شۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر ئاي ئۆتۈپ 12 ـ ئايدا بىراقلا بىر مېتىردىن ئوشۇقراق قار چۈشتى. مانا ئەمدى سارسۇمبىدىن كېلىدىغان ئوزۇقلۇقتىن پۈتۈنلەي ئۈمىد ئۈزۈلدى. سارسۇمبە بىلەن بۇ يەرنىڭ ئارىلىقى ئۈچ يۈز كىلومېتىردەك كېلەتتى.

قارنىڭ قېلىنلىقىدىن تۆگىلەر بىلەنمۇ ئۇزۇقلۇق ئەكېلىش ئەمدى مۇمكىن ئەمەس ئىدى، جىلغىلار قار بىلەن تىنىغان، تۆگىلەرمۇ قارغا پېتىپ ئۆلىدۇ.

1 ـ ئايدا نىزامىدىن تەمىنات بۆلۈم باشلىقى بىلەن يەنە مەسلىھەت قىلدى:

— ھەربىر ئىسكادروندا ئوندىن ئات قالسا، يەنە قانچىلىك ۋاقىت جان ساقلىغىلى بولىدۇ؟

— 2 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچىلىك، يولداش پولكوۋنىك !

— ئۇنداق بولسا ياخشى، — دېدى نىزامىدىن سەل كۆلۈمسىرىگەندەك، — 3 ـ ئايغا ئۆلىشىپلىۋالساق، بىزمۇ بىر ئىلاجىنى قىلارمىز، گېنېرال ئىشتابىمۇ بىرەر چارە تاپار، ئۇلار بىزنىڭ قانداق قىيىنچىلىقتا قالغانلىقىمىزنى، ئاچلىق ئازابىدا جان تالىشىۋاتقانلىقىمىزنى ھېس قىلىۋاتىدۇ ...

بىراق، 1 ـ ئايدىكى سوغۇق پولكقا دەھشەت سېلىپ تۇراتتى. سوغۇقنىڭ ئەدىشى بىلەن پۈتۈن كوماندىر ـ جەڭچىلەرمۇ، ئاتلارمۇ توڭلاپ ئۆلۈش خەۋپىگە دۇچ كەلدى. پولك بىر ھەپتە ھەپىلىشىپ، بۇ يەردىن سەككىز ـ ئون كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئورمانغا يول ئاچتى.

نىزامىدىن دىۋىزىيون كوماندىرلىرىغا جىددىي ھالدا مۇنداق بۇيرۇق چىقاردى.

— جەڭچىلەر تۈنبويى ئون بەش مىنۇت يۈگۈرۈپ، ئوتتۇز مىنۇت ئۇخلاپ چىقسۇن، ئاتلار نۆۋەت بىلەن يېتىلەپ يۈرۈلسۇن، زەرۋىدەشلەر توختىماي قاراۋۇل پونكىتلىرىنى ئارىلاپ يۈرسۇن !

جەڭچىلەر شۇنچىلىك سەگەكلىشىپ كەتكەنىدىكى، بىرلا نوقۇسالڭ ئورنىدىن دەرھال قوپۇپ تالاغا يۈگۈرۈيتتى. يۈگۈرۈش مەيدانى تۈنبويى بوشىمايتتى. ھېلى بۇ دىۋىزىيون جەڭچىلىرى يۈگۈرسە، ھېلى ئۇ دىۋىزىيون جەڭچىلىرى يۈگۈرۈيتتى. دىۋىزىيون كوماندىرلىرىمۇ بىر دائىرىنى ئايلىنىپ يۈگۈرۈپ،

جەڭچىلىرىگە ۋارقىراپ تۇراتتى:

— تېز يۈگۈرۈڭلار، ھەي كەينىدە قالغان، سۆرەلمىلىك قىلما... تېز قوپ، سەپكە يېتىش! ...

ئاق قۇلاقچا، ئاق پىما، ئاق جۇۋىلىق جەڭچىلەر يۈگۈرۈشكە ئانچە قولىشىپ كەتمەيتتى. ماغدۇرسىزلىنىپ، پۈتلىشىپ يىقىلغانلار كوماندىرنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ دەرھال قوپۇپ، يۈگۈرۈپ كېتەتتى. ئون بەش مىنۇتلۇق يۈگۈرۈشنى تۈگىتىپ زېمىلانكىغا كىرىپلا بۇيرۇق بېرىلگەندەك تېزلا ئۇخلاپ كېتەتتى.

پولك دوختۇرلىرىنىڭ ۋەزىپىسى پوستقا چىقىدىغانلارنىڭ يۈزىگە ئىت مېيىنى سۈركەش ۋە پوستتىن چۈشكەنلەرنىڭ پۇتىغا قار تېڭىش بولۇپ قالغانىدى.

نادەم پوستتىن چۈشۈپ زېمىلانكا ئىچىگە كىردى ـ دە، پىيمىسىنى يېشىپ پۇتىغا قار تاڭدى. زېمىلانكا ئىچى تالادىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. جەڭچىلەرنىڭ ئۆزلىرى ياسىۋالغان ئوچاقلاردا ھۆل ئوتۇن شىرشىم بولۇۋېلىپ تۇزۇك يانمايتتى، شۇنداقتىمۇ جەڭچىلەر ئوچاقنىڭ ئالدىنى بەرمەي، ئىستىن ئېچىشقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. بىرنەچچە جەڭچى نېپىز يوتقانىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، ئۈستىگە جۇۋىسىنى يېپىپ يېتىشاتتى.

ۋارىسجان ئۆيىنى ئويلاپ ياتاتتى. دادىسى مۇنداق ئايازلاردا سۇرلەنگەن ئات گۆشى بىلەن قىلىنغان نارىنىنى ۋە قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان پولۇنى ئەڭ كۆپ ئەتكۈزۈپ يېيىشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ دادىسى بىلەن ئىسسىق كاڭدا — ئىككى قاتلانغان يۇمشاق يېكەندازنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، شۇ ئېسىل تاماقلارنى ئىشتىھا بىلەن يەيتتى. قورسىقى تويغاندىن كېيىن، قىرغاۋۇلنىڭ پاچىقى، تۆشلىرىنى غاجىلايتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئالما، نەشپۈت ئاقلاپ يەيتتى ياكى راھەتلىنىپ قەنت چاي ئىچەتتى، يانپاشلاپ ياتاتتى، ئاستا ـ ئاستا ئۇگدەپ تاتلىق

ئۇيقۇغىمۇ كېتەتتى... مانا بۇ مەنزىرىلەر ۋارىسجانىنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىپ كەلگەندە، ئۇ ئۆزىنى ئۆزى كايىشقا باشلىدى: ئىنقىلابقا قاتناشقىنىڭغا توي ۋارىس، مۇشۇنداق بەدەن ـ بەدىنىڭگە نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان سوغۇقلاردا ئىسسىق ئۆيدە كىرىلىپ، مەززە قىلىپ ئۇلتۇرار ئىدىڭ، ئىچىڭ پۇشسا، يار ـ بۇرادەرلىرىڭنى چاقىرىپ بەزمە قىلار ئىدىڭ، ئىسىت، ئىسىت! ... — ئاندىن ئۇ دادىسىنى قارغاشقا باشلىدى، — ئۆلمەيدىغان قاقباش، پارتىزانلارغا قوشۇلۇشقا ئاپام ئۇنىمىغان چاغدا: ھەي كالتە پەم خوتۇن، توپىلاڭنىڭ ئىچىدە يۈرگىنى ياخشى، كېيىنرەك ئۆزۈم ئوق ئاۋازلىرىدىن يىراقراق يەرگە ئەپلەپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن. ھېچ ئويلىمىغان يەردىن بېشىغا ئالتۇن تاج كىيىلىپ قالىدۇ، دېگەنىدى، مانا تازا كىيىلدى، ئالتۇن تاج تۇرماق، تۆمۈر تاجمۇ كىيىلگىنى يوق. تېخى بويتۇمغا ئاچارچىلىقنىڭ سىرتمىقى چۈشۈپ، ئۆلەي دېدىم، ئىسىت، ئۆلۈكۈم مۇشۇ دەشت ـ باياۋانلاردا قالىدىغان ئوخشايدۇ... تېخى بۇلارنى باندىت ـ بۇلاڭچى دەيدۇ، بۇلاڭچىغا شۇنچە نۇرغۇن خەق نېمىشقا ئەگىشىدۇ؟ شۇنچە زور ئېقىننى كەتمەندە توپا تاشلاپ توسۇۋالغىلى بولامدۇ؟... بىزنىڭ قىسىملاردىنمۇ بىر ـ ئىككىلەپ ئەمەس، ۋىزۋۇت ـ ۋىزۋۇتلاپ نېمىشقا ئۇلارغا ئۆتۈپ كېتىدۇ؟... كەلگۈسىدە نېمە ئىشلار بولار؟ نادەمدەكلەرنىڭ ئاغزىدىكى گەپلىرى راستقا ئايلىنىپ قالسا، دادامنىڭ دۇنياسىنى كۈھىقاپ يۇتۇپ كەتمەمدۇ؟ ئۇنىڭغا قارىغاندا، مۇشۇ قۇيرۇقلۇق قۇلاقچىلىقلار بىزنى ھىمايە قىلىدىغاندەك، ئەزىزلەيدىغاندەك تۇرىدۇغۇ... ھەي ئىنقىلاب، ھەي ئىنقىلاب، يەرنىڭ ئاستىدا تىنچ كۆشەپ ياتقان يىلاننىڭ ئۇۋىسىنى بۇزغان ئىنقىلاب، سەن بالا ـ قازا بولمىغان بولساڭ، بۇ چاغقىچە مۇنۇ رەيھان دېگەن ناياق ئۆيۈمنىڭ گۈلى، مۇنۇ نادەم دېگەن مۇز پېشانە خىزمەتىمنىڭ قۇلى بولماسمىدى... شۇ چاغقىچە دادامنىمۇ، ئۆزۈمنىمۇ رازى قىلالمىدىم، شۇڭلاشقا ئىككىسىنىڭ

كۆلكىسى خۇددى بېشىمغا چىقىلغان چۇشكەندەك ئاڭلىنىدۇ. توڭلاپ ئۆلىدىغان ئوخشايمەن تېخى، ئۆلۈكۈم مۇشۇ چۆللەردە قالارمۇ؟ ...

ۋارىسجان شۇ خىياللار بىلەن مۇزلاۋاتقانلىقىنىمۇ ئۇنتۇدى ـ دە، كۆزىنىڭ قىرىدا پۇتىغا قار تېگىپ ئولتۇرغان نادەمگە قاراپ قويدى ۋە ئۇنى ئېغىز چىشىغا ئېلىپ چاينىۋەتكۈسى — پۇتۇن ئېچىنىش، ئەلەم، پۇشايمانلىرىنى ئۇنىڭدىن ئالغۇسى كەلدى، بىراق قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ ئېغىر خورسىندى...

شۇ چاغدا ئۇنىڭ پوستىتا تۇرۇش نۆۋىتى كەلگەنىدى. ئورنىدىن تۇردى ـ دە، دەلدەڭشىپ زېمىلانكىدىن چىقىپ كەتتى.

نادەم ئورنىغا كېلىپ ياتتى. تالادا شىۋىرغان ھە دەپ ئەدىمەكتە ئىدى. ئۇ بىردەم گۆركىرەپ، بىردەم شىۋىرلاپ، بىردەم چىرقىرايتتى، «شۇنداق شىۋىرغانلاردا ئۇرۇش قىلىش نېمىدېگەن كۆڭۈللۈك ـ ھە، — دەپ ئويلاپ قالدى نادەم، شۇنداق شىۋىرغانلاردا قىلىنغان ئۇرۇشلارنى ئەسكە ئېلىپ، — بىردەمدىلا ئالدىڭدا قار دۆۋىلىرى پەيدا بولىدۇ، سەن ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، زايىسىز ئوق ئاتىسەن ـ دە، ئىلگىرىلەيسەن، يەنە ئاتىسەن، يەنە ئىلگىرىلەيسەن، مۇنداق پايدىلىق شارائىتنى ياسىغىلى بولمايدۇ، پەقەت تەبىئەتنىڭ سېھىرلىك قولىلا ياسىيالايدۇ...»

ئۇرۇشلار ئىچىدىكى، ۋىگىلدىغان ئوقلار ئىچىدىكى جەڭچىنىڭ ھاياتى ھەپتىلەپ، ئايلاپ تىنچ شارائىتتا يۆتكەلسە، ئۇ خۇددى بازىرى كەلمىگەن ئوقەتچىدەك مەيۈسلىنىپ قالىدۇ. مىلتىق تۇتقان، قار سىقىمدىغان قوللىرى، سۇغا چۈشكەن، ئوتقا كىرگەن پۇتلىرى قىچىشىپ بىئارام بولىدۇ. بۇنداق چاغلاردا جەڭچىنىڭ كۆڭۈللۈك ئىشى — ئۆتكەن ئۇرۇشلارنى ئەسلەش، كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش بولاتتى. شۇ تاپتا نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا قارا ئېدىردا بولغان ئۇرۇش كەلدى:

قارا ئېدىرغا ئۆرلەپ چىققان پولك تۇيۇقسىزلا ئېتىلغان

ئوقلار ئىچىدە قالدى. ئوق ئالدىدىن، ئىككى ياندىن چىقىۋاتاتتى. جەڭچىلەر بىر تىنىق ئارىلىقىدا ئاتلىرىدىن سەكرەپ ـ سەكرەپ چۈشۈپ كەتتى ـ دە، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنىڭ بىر تەرىپىنى تارتتى، ئاتلارمۇ ئۆز ئىگىلىرىدەك شۇنىداق تېز ياتتى. ئېتىشىش باشلىنىپ كەتتى. ئىڭرىغان، ۋاي ـ ۋايلىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى...

تۇزلەڭلىككە تولىشىپ ئۇرۇش قىلىش خەتەرلىك ئىدى. جەڭچىلەر بىر ياقتىن ئېتىشىپ، بىر ياقتىن چېكىنىپ، كەينىدىكى يەنە بىر ئېگىزلىككە چىقىۋالدى. شۇ چاغدىلا زايە قىلماي ئوق ئېتىشقا ئېرىشتى. لېكىن، باندىتلارمۇ نۇرغۇن ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ، نېرىدىكى چوققىغا چىقىۋالدى.

پولك كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى ئالدىنقى سەپلەرگىچە كېلىپ تۇراتتى:

— ئايلىنىڭلار، چوققىنىڭ كەينىنى ئىگىلەڭلار، باندىتلار بىلەن خەلقنى ئايرىۋېلىڭلار!

قىسىملار يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىۋاتاتتى.

— تېز ھەرىكەتلەنمىسەك، خەلقنى ھەيدەپ قاچىدۇ، — دېدى باتىرغازى نادەمگە، — تېز ئاتلىنايلى، سىيرىلى، بېشىڭنى كۆتۈرمە، ئىلىنغاننى قويمايدۇ بۇ خۇمسىلار...

قىسىملار سىيرىلىۋاتاتتى.

باندىتلارنىڭ ئوقلىرى ئاتلارغا تېگىشكە باشلىدى، ياتقان ئاتقا ئوق تەگسە، ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتەتتى ـ دە، يىقىلاتتى، ئاسماندا بەلگە ئوقى چاراسلاپ يانغاندا، جەڭچىلەر چاقماق تېزلىكىدە ئاتلىرىغا مىنىدى ـ دە، ئاتاكىغا ئۆتتى. تاشلىق يەرلەردە مىڭلىغان ئاتلارنىڭ شاراقلىغان ـ دۈپۈرلىگەن ئاۋازلىرى ئاجايىپ سۈرلۈك ئاڭلىناتتى، يەر ـ ئاسمان گۈلدۈرلەپ كەتتى، باندىتلار قاچسا ھېچكىمنى يەتكۈزمەيتتى. ھۇجۇم ناھايىتى تېز بولغانلىقى ئۈچۈن، تاڭ بىلەن تەڭ ئېلىنى تاشلاپ قاچقان باندىتلار قارا ئېرتىشنىڭ سارسۇمبە تەرىپىدىكى

زور كۆندىلەڭ تاغقا چىقىپ كەتتى. ھەر قېتىمدىكىدەك تاشلاپ كەتكەن ئۆلۈكلىرىدىن قولىغا چۈشكەن قورالى ئاز ئىدى. ئۆلۈكلەر ئىچىدە ئوسماننىڭ مەشھۇر ئادىمى — «شەيتان كۆز» ياتاتتى. ئوق ئۇنىڭ مەيدىسىگە تەگكەنىدى.

سىياسىي باشقارما تەشكىللىگەن بىر گۇرۇپپا ئادەم باندىتلاردىن ئايرىلىپ قالغان شۇ يەردىكى پۈتۈن خەلقنى يىغىپ، ئوسمانغا ئەگەشمەسلىك، بىھۇدە ئۆلۈپ كەتمەسلىك توغرىسىدا، تەڭلىك ـ باراۋەرلىك، ئىنسان ھوقۇقى ۋە مىللىي ئارمىيەنىڭ مەقسەت ـ نىشانى توغرىسىدا تەشۋىق ئېلىپ باردى.

كەچكە يېقىن قىسىم كۆندىلەڭ تاغقا ياماشتى. بۇ يەردىكى ھۇجۇم ئىككى سوتكىغا سوزۇلدى. كېچىسى باندىتلار ھۇجۇمى كۈچىيىپ كۈندۈزى سۇسلىشىپ قالاتتى.

يورۇقتا ئۆرلەش خەتەرلىك، قىسىم ئۆزىنى خورىتىۋالىدۇ، ئەمما ئۇرۇش سوزۇلۇپ كەتسە، باندىتلار ئېلىنى كۆچۈرۈپ بولىدۇ، ئەمىسە قانداق قىلىش كېرەك؟

نىزامىدىن كوماندىرلىرىغا بۇيرۇق قىلدى:

— دىۋىزىيون، ئىسكادرون، ۋزۇۋوتلار تاغ باغرىغا يېيىلىپ كەتسۇن، ھەربىر قىسىملار ئاتقۇچىلار ۋە ئۆرلىگۈچىلەر دەپ ئىككىگە بۆلۈنسۇن، ئاتقۇچىلار شىددەت بىلەن ئۈزۈلدۈرمەي ئاتسۇن، ئۆرلىگۈچىلەر ئۇنىڭ پاناھىدا چەبدەسلىك بىلەن توختىماي ئۆرلىسۇن! مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئۆرلىسەك، بىز ئانچە كۆپ چىقىم تارتمايلا تاغ ئۈستىگە چىقىپ بولىمىز.

قىسىم ئۆرلەپ چىققاندا، باندىتلار قارا ئېرتىش تېغىغا قاچتى، ئېلى ئايرىپ قېلىندى.

قارا ئېرتىش تېغىغا شىددەت بىلەن ئۆرلەپ چىققاندا باندىتلار يەنە قاچتى.

شۇ يەردە باتىرغازىنىڭ ئېتى بولدۇرۇپ قالدى.

تۇيۇقسىز ئاپتومات ئېتىلدى. ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار

جەڭچىلەرنىڭ بېشىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭغىچە بۆلارنىڭ ئالدىغا شۇ يەرلىك مالچىلارمۇ چىقتى.

باتىرغازى بولدۇرۇپ قالغان ئېتىنى يېتىلەپ ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەنغۇ ساڭا تەييار توقۇقلۇق ئات تۇرۇپتۇغۇ، بۇنى تاشلا، شۇنى مىن، — دېدى نادەم.

ئاق ئۆينىڭ ئالدىدىكى موما ياغاچقا بىرنەچچە ئات باغلاپ قويۇلغانىدى، شۇنىڭ ئىچىدىكى قومۇش قۇلاقلىق، چىرايلىق كېر ئاتقا باتىرغازىنىڭ كۆزى چۈشتى. ئۇ كېر ئاتنىڭ ئېگەر - توقۇمىنى ئېلىپ يەرگە قويدى - دە، ئۆزىنىڭ ئېتىنىڭ ئېگەر-توقۇمىنى ئۇنىڭغا توقۇشقا باشلىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ دۈمبىسىگە «تارس» قىلىپ قامچا تەگدى.

— ھەي ئويناشما، شۇنچىمۇ قاتتىق ئۇرامسەن، — دېدى باتىرغازى ۋە كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى، ئۇنىڭ كەينىدىكى نادەم ئەمەس، ئۇنى غەزەپ بىلەن بىر قامچا ئۇرغان، ئاق يۈڭ ياقىلىققا ئورالغان ئاتلىق قىز تاراسلاپ ئۇياققا كېتىۋاتاتتى. باتىرغازىنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، كۆزلىرى يېنىپ كەتتى - دە:

— ھۇ رەسۋا! مەن سېنىڭ جېنىڭنى ئالالمامدىم، — دەپ بېلىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ئېتىنى يۇرۇتۇپ ئىتتىكلەپ كېتىۋاتقان قىزغا تەڭلىدى. نېرىدىن تېز يېتىپ كەلگەن نادەم ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى:

— بولدى، باتىرغازى، قوي، قىز بالىكەنغۇ، شۇ كۇنلەردە ساڭمۇ قىزنىڭ قامچىسى دورا بولۇپ قالغان، — دەپ چاقچاق قىلدى نادەم كۈلۈمسىرەپ.

بىرنەچچىسى ئاق ئۆيگە كىردى. ئۆيدە يۈزلىرىنى قورۇق باسقان بىر موماي، ئۆينىڭ تۆرىدە ئاستىغا كۆرپە سېلىپ بىر كېلىنچەك ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قۇچىقىدا كۆرپىگە يۆگەلگەن بالىسى بار ئىدى. كېلىنچەك كىرگۈچىلەرنى كۆرۈپ ئورنىدىن

قوزغىلىپمۇ قويمىدى، قاپىقىنىمۇ ئاچمىدى.

— تۈنجى تۇغۇتى، تېخى ئۈچ كۈن بولدى، كۆزى يورۇغۇچە تاس قالدى ئۆلۈپ قالغىلى بىچارە، — دېدى موماي.

رەيھان كېلىنچەككە سەپسېلىپ قارىدى ـ دە، لەۋلىرى بىردىنلا تىترەپ كەتتى:

— نەرى تۇغۇتلۇق بۇنىڭ ! چىرايى پوق يېگەن خورازدەك قىپقىزىل تۇرسا ! ... تۇر ئورنۇڭدىن ! — دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى ئۇ.

كېلىنچەك قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى، خۇددى رەيھاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىمىغاندەك چىرايى ئۆزگىرىپمۇ قويمايتتى.

قوي كۆزلىرى يېنىپ كەتكەن رەيھان، ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تارتىپ ئورنىدىن قوزغىتىۋەتتى ـ دە، كۆرپىسىنى يۇلۇۋالدى، ئاستىدىن ئىككى ئاپتومات چىقتى.

— بۇ نېمە؟ ... هە !

باتۇرغازى كۈلۈمسىرەپ ئېيتتى:

— هەي كەمپىر، بۇ ئاپتومات تۇغىدىغان كېلىنچەك دېسىڭىزچۇ، تېخى قوشكېزەك تۇغىدىكەن...

باشقىلار پاراققىدە كۈلۈۋەتتى.

— هازىر بىزگە ئېتىلغان ئاپتومات مۇشۇ ـ دە، مۇشۇ بۇدۆمەت ئاتقانىكەن ـ دە ! — رەيھان غەزەپ بىلەن قورالىنى ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرغان كېلىنچەككە تەڭلىدى. ئۇنى راستىلا ئېتىۋەتمەكچىدى. نادەم بېشىنى سىلكىدى.

— قوي، بالام. ئۇۋال قىلما، سىلەرگە ئوق ئاتقان بۇ ئەمەس، — دېدى موماي هېچنېمە بولمىغاندەك خاتىرجەم ئولتۇرۇپ.

— بۇ ئاتمىسا، نېمىشقا يوشۇرىدۇ؟ سەن نېمىشقا يالغان ئېيتىسەن جەددال ! بىزنى ئاتسا ئۇۋال بولمامدىكەن؟ ...

— بۇ بالام ئاتقان ئەمەس، ئاق ياغلىقلىق قىز ئاتقان.

— قايسى ئاق ياغلىقلىق؟

— ھېلىقى ئۆيدىن چىقىپ كەتكەن، ئوسماننىڭ قىزى.

— نېمە ! ...

ئوسماننىڭ قىزى مەرگەنلىكى، ئاتقا ماھىر ـ چەبدەسلىكى بىلەن پۈتۈن ئالتاي تەۋەسىدە مەشھۇر بولۇپ، مىللىي قىسىملار ئىچىدە ئۇنىڭ گېپى كۆپ بولغان.

باتىرغازى بىلەن نادەم بىر ـ بىرىگە ئىتتىك قاراشتى ـ دە، ئۆيدىن چىقتى. ئۇنىڭ قارىسى ئاللىقاچان يىتكەن، بىر بەلدىن ئېشىپ كەتكەنىدى.

— ئىسىت ... ئىسىت ! ... — دېدى باتىرغازى ۋە پۇشايمان ئوتىدا تولغىنىپ ياندى.

— بولدى، باتىرغازى، پۇشايماننى مەن قىلسام بولىدۇ، مېنىڭدىن ئۆتتى، ئوسماننىڭ بىر قانتى سۇناتتىكەن. خەير... — دېدى نادەم ئەلەم بىلەن.

قىسىم قارا ئېرتىش بويىنى ئېگىلىگەن چاغدا، باندىتلار بىرمۇ كىشى، بىرمۇ چارۋا مال ئەكېتەلمەي نەچچە يۈزلىگەن ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ يۇقىرىقى ئالتايغا قاچقانىدى. يەنە قوغلاش كېرەكمۇ، يوق، دەپ تۇرغاندا، شىمالىي فرونت قوماندانى دەلىلقاندىن بۇيرۇق كېلىپ قالدى:

— ئەمدى قوغلىماڭلار، ئاساسىي كۈچىگە زەربە بېرىلىپ بولدى، پولك دەم ئالسۇن.

قارا ئېرتىش بويىدا پولك دەم ئېلىپ بىر ئاي ياتتى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر بۇيرۇق كېلىپ، پولك سارسۇمبىگە يۆرۈش قىلدى ۋە سارسۇمبىگە يېقىن يەردە، قىران دەرياسىنىڭ بويىدا قازاق ئۆيلىرى تىكىپ، پولكنى تولۇقلاش، ھەربىي مەشىق ھەم دەم ئېلىش بىلەن تۇرۇپ قالدى.

نادەمنىڭ ئەسلىمىلىرى شۇ يەرگە كەلگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە، سىرتقا چىقتى. بۇ چاغدا نىزامىدىن بىر دۆۋە

قارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، قەيەرلەرگىدۇر نەزەر تاشلاپ تۇراتتى. شىۋىرغان قار ئۇچقۇنلىرىنى ئۇنىڭ يۈزىگە شىددەت بىلەن ئۇراتتى. ئۇ كىرپىكمۇ قاقماي شىۋىرغانغا قارشى غەرب تەرەپكە يۈزلىنىپ، يىراقلارغا تىكىلەتتى. ئىزامىدىنىنىڭ لەۋلىرى پىچىرلاشقا باشلىدى: «ئەڭ قىيىن شارائىتلارنىمۇ مەنسىتمەسلىك، يېڭىلىش، ئوڭۇشسىزلىقلار ئىچىدىمۇ ئۇنى جەزمەن يېڭىش ئىشەنچىدە بولۇش — ھەقىقىي جەڭچىدە بولۇشقا تېگىشلىك خىسلەت. بىز دەسلەپ قانچىلىك كۈچ بىلەن قوزغالغان؟ ھازىر قانچىلىك زورىيىپ كەتتۇق؟ ...» ئۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوف سۆزلەپ بەرگەن 1944 - يىلى باھار ئايلىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ئاجايىپ تەسىرلىك، ئۈمىدۋارلىققا تولغان بىر ۋەقەنى ئەسلەپ قالدى:

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف غۇلجا شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى تاللىقتا مەخپىي ئۇچراشقانىدى.

— مىللىي زۇلۇم، سىنىپىي زۇلۇم ھەددىدىن ئاشتى. خەلق ھازىر ئات سېلىقى① غا كۈچلۈك نارازى، پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، «ئازادلىق» شوئارى ئاستىدا كۆتۈرۈلۈپ چىقىشنىڭ ۋاقتى يەتتى، — دېگەنىدى ئەخمەتجان قاسىمى، — بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنقىلابىي كۈچ تەييارلاش، خەلقنى ئىنقىلابىي ھەرىكەتكە جەلپ قىلىش، ئىنقىلابىي ھەرىكەتنىڭ تەسىرىنى تېز كېڭەيتىش لازىم. گومىنداڭنىڭ زۇلۇمىنى كۆپ تارتقان، ئۇنىڭغا گۇمانلىق بولغان ئادەملەرنى، بىرىنچى نۆۋەتتە گومىنداڭدىن كۆپ ئازار يەپ، قاچقۇن بولۇپ يۈرگەن، غېنىنى، ئەكبەر مەرگەننى قولغا كەلتۈرۈش، شۇلار ئارقىلىق باشقىلارنى قولغا كەلتۈرۈش

① ئات سېلىقى — 1943 - يىلى شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىلىرى پەيدا بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭغا ئاتلىق دىۋىزىيەلەر (يەر شارائىتىغا قاراپ) كۆپلەپ كىرىشكە باشلىغان. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن خەلق ئۈستىگە ئون مىڭ تۇياق پاراقلىق ئات سېلىقى چۈشكەن. بۇنى خەلق «گەز ئات سېلىقى» دەپمۇ ئاتايتتى.

كېرەك. دەسلەپكى قەدەمدە مۇسابايوف تېرە زاۋۇتىغا، پىلىچى، گاڭگۇل خاڭلىرىغا، ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە، سۈيدۈڭ، كۇرە، سۇلۇق ئالماتىغا، قازانچى، سۇلتانئۇۋەيس، سۇپتاي، ئۇلاستاي، جالىنقۇل قاتارلىق ئورۇنلارغا ئادەم ئەۋەتىش كېرەك. ھەرقانچە قىيىنچىلىق بولسىمۇ، خەلقنىڭ ھېچ نەرسىسىگە تەگمەسلىك، تەشكىل سىرىنى جاندىن ئارتۇق بىلىش، خائىن، ئىشپىيونلاردىن قەتئىي ھوشيار بولۇش كېرەك. ھازىر تەشكىلاتنىڭ قولىدا قانچىلىك قورال بار؟

— مىلتىق، ئاپتومات، تاپانچا بولۇپ ئون بەشكە يېتىدۇ، — دېگەنىدى ئاباسوف، — يەنە يەتمىشتىن ئوشۇق گىرانات، ئالتە دانە فىنلاندىيە خەنجىرى، بەش يۈز دانە تەشۋىقات ۋەرەقىسى، ئون نەچچە ئات، ئىككى تاغار قۇرۇتۇلغان نان بار.

— بۇمۇ زور كۈچ، — دېدى ئەخمەتجان روھلۇق ھالدا، — كۈچىمىز تۆت - بەش يۈزگە يەتكەندە، تارقاق جايلاشقان ئاز ساندىكى گومىنداڭ چېرىكلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، شۇلارنىڭ قوراللىرى ھېسابىغا قوراللىنىش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن نىلقا ناھىيەسى ئىستراتېگىيە جەھەتتىن ئەپلىك جاي. ئۇ يەردە گومىنداڭ چېرىكلىرى تارقاق جايلاشقان، كۈچ يۆتكەپ كەلسە، تاغلىرى يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىشكە قولايلىق...

نىزامىدىن شۇ ۋەقەنى زوقلىنىپ ئەسلىگەندە، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ، يۈزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى جىلۋىلەنگەنىدى: «ماتا شۇنچىلىك كىچىككىنە ئۇچقۇن بىلەن باشلانغان ئىنقىلاب، ھازىر زورىيىپ قانچىلىك يالقۇنغا ئايلاندى – ھە ! ... — دەپ ئويلىدى ئۇ ھاياجانلىنىپ، — ئىلىدىن تارتىپ، مۇزارت تاغ تىزمىلىرىغىچە، ماناس دەرياسى ۋادىلىرىغىچە، جوڭغار دالالىرى ۋە ئالتاينىڭ ھەيۋەتلىك تاغلىرىغىچە بىزنىڭ قانچىلىغان پولكلىرىمىز تارقىلىپ كەتكەن، بۇنىڭ ئاساسى ھېلىقى ئون نەچچە تال مىلتىق كۆتۈرۈپ چىققانلار ئەمەسمىدى؟ ...

هازىرچۇ؟ گويا بۇلاق ـ بۇلاقلاردىن قوشۇلۇپ، ئۇلغىيىپ، دولقۇنلۇق ـ قەھرلىك دەرياغا ئايلاندى ! ... بىزنىڭ بۇ قۇدرەتلىك كۈچىمىزگە ئەمدى كىم تەڭ كېلەلەيدۇ؟ ! مۇشۇنداق كۈچ ئالدىدا بۇ قۇيۇن ــ باندىتلار، قەھرىتان سوغۇقلار نېمە ئىدى ! ...»

نىزامىدىننىڭ نۇر چاقنىغان كۆزلىرى تېخىمۇ يىراقلارغا تىكىلگەنىدى.

ئون يەتتىنچى باب

باندىتلارغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندا، ئېلىنغان مەلۇمات بويىچە ئۇلار تۆت مىڭغا يەتمەيتتى. ھازىرغىچە ئىككى مىڭدىن كۆپرەكى قىرىلىپ تۈگىدى. لېكىن، يەنە شۇ سان ساقلىنىپ كېلىۋاتاتتى. بۈگۈن بىر ئورۇننى تازىلاپ ئۆتۈپ كەتسەك، ئەتىسىلا شۇ ئورۇندىن خۇددى قورايدەك ئۈنۈپ چىقاتتى. شۇڭا، شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابى باندىتلارغا تولۇق، تەلتۆكۈس زەربە بېرىش توغرىسىدا ئالتاي پولكى بىلەن نىزامىدىن پولكىغا بۇيرۇق چۈشۈردى.

بۇيرۇق بويىچە ئالتاي پولكى ئالتاينى ئۆرلەپ، نىزامىدىن پولكى ئۆندىرقاراغا — بۇرۇلتوقاي دەرياسىنى ئۆرلەپ يۈرۈش قىلدى.

3 - ئاينىڭ ئاخىرقى مەزگىلى كۈن ئىسسىپ قالسا، قارلار ئېرىپ - كىرىستاللىشىپ؛ سوۋۇپ قالسا، قېتىشىپ، ھاۋا كىلىماتى ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان چاغ. نىزامىدىن پولكى ئىزغىرىن شامالغا قارشى بىرنەچچە كۈن يول يۈردى. بۇ چاغدا ئالتاي پولكىنىڭ سارباستاۋغا يېتىپ كەلگەنلىك خەۋىرى كەلدى. ئۆزئارا خەۋەرلىشىپ، ماسلىشىپ ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن، سارباستاۋغا سىۋەز ئەۋەتىلدى — جامالىدىن باشچىلىقىدا ئۈچ نەپەر سىۋەز مىلتىق، يان قورال، ئالتە دانىدىن گىرانات ئېلىپ يولغا چىقتى.

پولك باندىتلارنىڭ سارتېرەكتە ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى - دە، توختىماي يۈرۈپ سارتېرەككە چۈشىدىغان پۆتەۋ (تۆيۈق) دېگەن يەرگە كەلدى. شۇنىڭغىچە سىۋەزلەردىن ھېچقانداق

خەۋەر بولمىدى.

ئاخىر بىرىنچى دىۋىزىيون ئات سالدۇرۇپ ھۇجۇم بىلەن سار تېرەككە كىرىپ باردى. ئەمما، قىسىمغا قارشى بىر پايمۇ ئوق ئېتىلمىدى، بۇ ھال ھەممىنى ھەيران قالدۇردى.

ۋاڭ ـ چۇڭ، قىيقاس سادالىرىنى ئاڭلاپ ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ، تاپانچىسىنى بەتلەپ چىققان گومىنداڭ پولكوۋنىكى قارا ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىدا داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا نادەم باشلىق ئون نەچچە نەپەر ئاتلىق جەڭچى سۇرلۇك قىياپەتتە ئاپتوماتلىرىنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ تۇراتتى.

— تاشلا قورالنى ! — قاتتىق ۋارقىرىدى نادەم، پولكوۋنىك غەزەپ بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇراتتى. نادەم ئۇنىڭ بېشىدىن ئالقىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئۇزگەندىن كېيىنلا، ئۇ تاپانچىسىنى تاشلاپ ئىككى قولىنى كۆتۈردى.

— ئۆينى ئاختۇرۇڭلار !

بىرقانچە جەڭچى ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، پولكوۋنىك ھېلى چىققان قارا ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

بۇ گومىنداڭ پولكوۋنىكى شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، بىر باتالىيون قوشۇنغا يېتەكچىلىك قىلىپ ئوسمانغا ياردەمگە كەلگەنىدى. بىر ھەپتە بۇرۇن ئۇلار مۇشۇ سار تېرەككە كەلگەن، ئۈچ سائەت ئىلگىرى بۇ يەردىكى ئارىلاشما قوشۇنلار يۆتكىلىپ كېتىپ، پولكوۋنىك بۇ يەرنى ئەڭ پىنھان جاي ھېسابلاپ، ئىسسىق قازاق ئۆيىدە قالغانىدى.

ئابايىقى جەڭچىلەر ئۆيدىن ئۈچ دانە مىلتىق ئېلىپ چىقتى.

— بىزنىڭ مىلتىقلار !

— ماۋۇ جامالىدىننىڭغۇ ! ...

— نېمە ! ...

مىللىي قىسىم جەڭچىلىرىدە مىلتىقلىرىنىڭ پاينىكىگە ئۆز ئىسمىنى يېزىپ قويۇش ئادىتى بار ئىدى.

ئۈچ نەپەر سىۋەزنىڭ تېخىچە ئىز ـ دېرىكى بولمىغانلىقىنىڭ

سىرى ئېچىلدى.

ئادەمنىڭ كۆزلىرى يېنىپ كەتتى.

— ھەي، رۇدۇپاي! ماۋۇ مىلتىقلارنىڭ ئىگىلىرى قېنى؟

— بىز ئۆلتۈرۈۋەتتۇق، — دېدى پولكوۋنىك ھېچقانداق تەپ تارتماي.

— ئىپلاس! ... — تىتىلداپ كەتتى ئادەم، — ئۆلۈكى قەيەردە؟

پولكوۋنىك ئېرەنسىزلىك بىلەن قولىنى پۇلاڭلىتىپ كەينىدىكى قومۇلۇق دۆڭنى كۆرسەتتى.

كىشى غەزەپلەنسىمۇ كۆزىگە ياش كېلىدۇ. ئادەم ئۆزىنى ئاران - ئاران بېسىپ تۇراتتى. ئۇ چاغدا جامالىدىننى ئويلىماي قانداقمۇ تۇرالىسۇن، ئاتا كۆرگەن، ئانا كۆرگەن، بىر ئېرىقنىڭ سۈيىنى ئىچىشىپ، بىر - بىرىگە كىشنىشىپ ئۆتۈشكەن ئەمەسمىدى... خورلۇقنى تەڭ كۆرۈشكەن، مەرھۇم ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى ئۆز قەلبلىرىگە تەڭ سىڭدۈرۈشۈپ، زۇلۇمغا قارشى تەڭ باش كۆتۈرۈشكەن، قوللىرىغا تەڭ قورال ئالغان، قايناق جەڭلەرنى بىللە قىلىشىپ، ئىنقىلاب ئوغلانىغا مۇناسىپ ئىشلارنى قىلىشقان، سېنىڭ تاپىنىڭغا كىرگەن تىكەن، مېنىڭ كۆزۈمگە كىرسۇن دېيىشىپ بىر - بىرىنى ئاسراشقان سادىق، سەممىي دوستلار ئەمەسمىدى... ئۇنى ئويلىماي، يانىماي مۇمكىنمۇ؟! ...

تېخى دەھشەتلىك مەنزىرىلەر ئۇنىڭ ئالدىدا ئىدى.

ئۈچ جەڭچىنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېلىشتى. بىر قارىغان ئادەم ئىككىنچى يېنىپ قارىيالمايتتى. جەڭچىلەرنى قىيناپ، نەيزە سانجىپ ئۆلتۈرۈشكەنىدى. جامالىدىننىڭ كۆكسىگىلا ئەمەس، يۈزلىرىگىمۇ نەيزە سانجىلىپ، غەزەپتىن يانغان كۆزى ئوچۇق پېتى قېتىپ قالغانىدى. جەڭچىلەر ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي بوقۇلداپ يىغلاپ كېتىشتى...

— ھەي ۋەھشىيلەر! ... سەنلەرنىڭ نەرىڭ ئادەم، ئېيتقىنا! ... —

دېدى ئادەم پولكوۋنىكقا ياشلىق كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ، —
مۇنچىلىك قىيىنغۇچە ئېتىۋەتسەڭ بولمامدۇ؟ ! ...

— قولغا چۈشكەن دۈشمەننى قانداق ئۆلتۈرۈش ئۆزىمىزنىڭ ئىختىيارىدا، — دېدى ئۇ ئادەمگە گۆلىيىپ قاراپ.

— شۇنداقمۇ؟ ... سېنىمۇ قانداق ئۆلتۈرۈش بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدا، — ئادەمنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەي قالدى ۋە پۈتۈن بەدەنلىرى جاقىلداپ تىترەپ كەتتى، ھەممىنى ئۇنتۇدى. ئۇنىڭ پۈتۈن غەزىپى ئوڭ قولىغا جەملەنگەنىدى: قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋالدى ـ دە، قەھرى بىلەن ئۇنىڭغا ئۇردى !

پولكوۋنىكنىڭ بېشى بوينىدىن ساڭگىلاپ قالدى. جەڭچىلەر ئۇھ دېيىشىپ، گويا خۇماردىن چىققاندەك، ئىنتىقامنى ئۆز قولىدا ئالغاندەك بولدى. بىراق، بۇ ئىش بىردەمدىلا تارقىلىپ كۈچلۈك مۇنازىرە قوزغاپ، پولك ئىشتابىنى داۋالغۇتۇۋەتتى...

— ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرۈش ئىنتىزامغا خىلاپ !

— ئۇنداق جەڭچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىش كېرەك !

— بولۇپمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرنى ئۆلتۈرۈش — تېخىمۇ جىنايەت ! ...

— جامالىدىندەك قەھرىمان جەڭچىنى قىيناپ ئۆلتۈرسە، ئۇنىڭ ئىنتىقامى ئېلىنمامدىكەن؟ ...

— بىر جالالاتنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە ئادەمنى تېگىشىۋېتەمدىكەن؟

— ئادەمنىڭ قوش «باتۇرلۇق» مېدالى ئاشۇ جالالاتنىڭ خۇنىغا تەڭ كېلەلەمدىكەن؟ ...

مانا بۇ غۇلغۇلىلار پولك كۈچلۈك دۈشمەنگە دۇچ كېلىپ قالغاندەك قىيىن ھەم جىددىي مەسىلىگە ئايلاندى. بەزىلەر ئەگەر ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنسا، قىسىمدىن كېتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. بەزى كوماندىرلار مىللىي ئارمىيە باش قوماندانىغا ئەرز قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. يەنە

بەزىلەر نادەمنى جازالىمىسا ھەربىي ئۆستاپ ـ تۈزۈمنىڭ بۇزۇلىدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىشتى... نادەمنىڭ ئەقىل بىلەن ئەمەس، ئاچچىق ـ غەزەپ بىلەن قىلغان ئاشۇ ئىشىغا، قەدىرلىك ئوقۇرمەنلەر، ۋارىسجاننىڭ قانداق كەيپىياتتا بولۇۋاتقانلىقىنى بىلگۈڭلار كېلىدىغاندۇ؟

ئۇ ھازىر ۋىزۋوتنىڭ سىياسىي خىزمەتچىسى، تەشۋىقاتچىسى، ئۇنىڭ ۋىزۋوتتىكى جەڭچىلەر نامىدىن سۆزلەيمەن دەپ ئېيتقان سۆزلىرى گايتنى ئويلاندۇرۇپ قويدى:

— يولداش دىۋىزىيون كوماندىرى، — دېگەندى ۋارىسجان، — بىز نادەمنى جازالىمىساق، ھەربىي ئۆستاپنى قانداق قوغدايمىز، مېنىڭ ھەربىي ئىنتىزام ھەققىدىكى تەشۋىقاتىم، — پۈتۈن مىللىي ئارمىيەنىڭ تەشۋىقاتى، ئىنتىزامى ئەمەسمۇ، ئۇ چاغدا مېنىڭ سۆزۈمنى كىم ئاڭلايدۇ. ئىنتىزامغا كىم بويسۇنىدۇ؟ ...

— بۇ قىيىن ئىش بولدى، — دېدى گايتمۇ قىيىن ئىشقا دۇچ كېلىپ گاڭگىراپ، — نادەمنى جازالىماي بولمايدۇ. جازالىساڭ، ئاشۇ جاللاتقا تېگىشلىك كەتسە، قانداق چىدايسەن، قىيىن... قىيىن ئىش بولدى.

— ھەي گايتكا، مەن جەڭچىلەرگە نېمە دەيمەن؟ ئۇلار ھەربىي ئىنتىزام ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەرمۇ، ئەمەسمۇ؟ مەخەت باسقۇنچىلىق جىنايىتى ئۆتكۈزۈپ، بىر ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتكىنى يوققۇ، دەۋاتىدۇ. نادەمنى جازالاش — ئۆستاپنى ھىمايە قىلىش ئەمەسمۇ؟... مەنمۇ ئۇنىڭغا قايغۇرىمەن، بىراق ئامال قانچە، تۈزۈم مېنىڭ ھېسسىياتىم ـ ئارزۇيۇمغا قارىمايدۇ ـ دە ! ...

كوماندىرنىڭ بېشى خۇددى جىنايەت ئۆتكۈزۈپ قويغان ئادەمدەك چۈشۈپ كەتتى. ۋارىسجانچۇ؟ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، ئۇ ئىنتايىن خۇشال. ئۇنى ئېتىۋەتمىگەن تەقدىردىمۇ، قاماقتا يېتىپ چىرىيدۇ ياكى ھەربىيلىكتىن قوغلىنىپ كۆزدىن يىتىدۇ، دەپ ئويلاۋاتىدۇ. ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى قانچە تىرىشىپمۇ قىلالمىغان ئىشىمنى، نىيىتىم ئۇڭغا تارتىپ، مانا

ئەمدى نادەم ئۆزى قىلىدىغان بولدى، دەپ خۇشاللىقىدىن قىن - قىنىغا پاتماي قالدى. ئۇنىڭ ئىچكى خۇشاللىقلىرى يۈزىگە سەكرەپ چىقمايمۇ قالمىدى. جەڭچىلىك تۇرمۇشتا، ئۇرۇش ئىچىدىكى ھاياتتا، بىرەر جەڭچى جىنايەت ئۆتكۈزۈپ قويسا، ئۇنى جازالاش خۇشاللىق قوزغىماي، مەيۇسلۇك قوزغايدۇ، ئاغزىدا ھەربىي ئۇستاپ بويىچە ئىش كۆرۈلسۇن، دەيدۇ. ئەمما، كۆڭلىدە ئېچىنىدۇ. جەڭچىلەر ۋارىسجانىنىڭ روھىي ھالىتىدىكى شادلىق - خۇشخۇيلۇققا قاراپ، بىر قىسما ھېسسىياتقىمۇ كېلىپ قالدى.

پولك ئىشتابىدا بۇ توغرۇلۇق جىددىي يىغىن چاقىرىلدى. جەڭچىلەرمۇ ئۇخلىماي جىددىي تالاش - تارتىش قىلىشتى. يۇرۇش ئۇستىدىكى پولك مۇشۇ ئىش بىلەن تەۋرىنىپ كەتتى. دىۋىزىيون كوماندىرلىرى، كومىسسارلار قاتناشقان يىغىن بۇ مەسىلىنى ئۇزۇل - كېسىل بىر ياقلىق قىلالماي تاكى يېرىم كېچىگىچە سوزۇلدى.

ئاخىر گايىت مۇنداق دېدى:

— نادەمنىڭ ئۆتكۈزگەن خاتالىقى، مەخەتنىڭ ئۆتكۈزگەن خاتالىقىغا ئوخشاش، ئەمما نادەم قوش «باتۇرلۇق» جەڭگىۋار جەڭچى، شۇڭا نادەمگە ئۆلۈم جازاسى بېرىشكە بولمايدۇ، يېنىك جازا بېرىشكىمۇ بولمايدۇ. ئېغىر جازا بېرىش كېرەك؟ مېنىڭچە، ئوردېنلىرى، ئۇنۋانلىرى ئېلىپ تاشلىنىپ يا قىسىمدىن قوغلىنىش كېرەك ياكى خوجىلىق بۆلۈمدە ئات باقارلىق ئىشقا قويۇلۇشى كېرەك.

گايىتنىڭ پىكرى كوماندىرلارنىڭ پىكرىگە يېقىنلاشقان ھەم يىغىننىڭ ئاخىرلىشىپ، بىرەر چارىنىڭ ئېلان قىلىنىشىدىن دېرەك بېرىدىغان پىكىر بولدى.

— نادەم بىلەن مەخەتنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك، — دېدى نىزامىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ، مەخەت باسقۇنچىلىق قىلغان قىز كىم؟ شۇنداق ئىش قاتتىق جازالانمىسا، ئارمىيەمىزنىڭ

خاراكتېرى نېمىگە ئۆزگىرىپ كېتىدۇ؟ نادەم چاناپ تاشلىغان پولكوۋنىك كىم؟ لېكىن، مەيلى قانداق بولسۇن، ئەسىرنى ئۆلتۈرۈش ئېغىر خاتالىق ئەمەسمۇ؟ شۇڭا نادەمگە مۇنداق جازا بېرىمىز، يەنى ئەڭ ئېغىر ۋەزىپە تاپشۇرىمىز، ۋەزىپىنى ئورۇنلىيالمىسا ئۆزىنى ئۆزى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدۇ، ئورۇنلىسا، خاتالىقى كەچۈرۈم قىلىنىدۇ.

يىغىن يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا ئاخىرلاشتى.

سارتېرەك — تېرەكلىك يەر. ئەتىسى ئەتىگەنلىكى پۈتۈن پولك يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن تېرەكلىك ئارىسىدا ئاتلاندى. يۈرۈشتىن بۇرۇن ئادىتى بويىچە چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالغان نىزامىدىن نادەمنى ئالدىغا چاقىرتتى. سەپ بويىچە رەت ـ رەت تىزىلغان جەڭچىلەر بىردىنلا سۇر باسقان مەيدانغا، پولك كوماندىرى بىلەن ئۇنىڭ ئالدىدا تاق تۇرغان نادەمگە جىددىيلىشىپ قاراشماقتا ۋە كوماندىرنىڭ نادەمگە قانداق جازا ھۆكۈم قىلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈشمەكتە ئىدى. مەيدان تىنجىسىز، ھەممىنىڭ قۇلىقى دىڭ...

— ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزگەن جەڭچىسەن، — دېدى نىزامىدىن قاپىقى سېلىنغان ھالدا، — ئەمما قوش «باتۇرلۇق» جەڭگىۋار ئوغۇلسەن! شۇنداقمۇ جەڭچىلەر؟

جەڭچىلەر گۈرۈلدەپ ۋارقىراشتى.

— شۇنداق! ... توغرا...

نادەمنىڭ چىرايىدا قىلچىمۇ ئۆزگىرىش يوق ئىدى. ئۇ خۇددى بۇيرۇق كۈتۈۋاتقان جەڭچىدەك تۇراتتى.

— ئەكەل، يان قورالىڭنى!

نادەم بېلىدىن تاپانچىسىنى ئېلىپ ئۇزارتتى. نىزامىدىن تاپانچىسىنىڭ زاتورىنى قايرىپ، يەتتە تال ئوقنى ئالدى ـ دە، ئىككىسىنى ئېلىپ قېلىپ، قالغىنىنى پىرقىرىتىپ تاشلىۋەتتى. بىر تال ئوقنى تۆش يانچۇقىغا سالدى، يەنە بىرسىنى تاپانچىسى بىلەن نادەمگە قايتۇرۇپ بەردى:

— گۇناھىڭنى ئاقلامسەن؟
— بۇنىڭسىزمۇ ھەرقانداق بۇيرۇققا تەييارمەن، يولداش پولكوۋنىك!
— بىز ھازىر ئوسمانىنىڭ تۇرغان يېرىگە يۈرۈش قىلىمىز، سەن بىزدىن بۇرۇن ماڭىسەن، گۇناھىڭ ئۈچۈن «تىل» تۇتۇپ كېلىسەن، ئەگەر تۇتالمىساڭ، مەن ھېلىقى بەرگەن بىر تال ئوق بىلەن ئۆزۈڭنى ئېتىپ تاشلا، ئاتماي كەلسەڭ، مەن ئېلىپ قالغان بىر تال ئوق بىلەن سېنى ئۆزۈم ئېتىپ تاشلايمەن!
— خوپ بولىدۇ، يولداش پولكوۋنىك! بۇيرۇقىڭىزنى قەتئىي ئورۇنلايمەن!
— ئاتلان!
نادەم چاس بېرىپ كەينىگە قايرىلدى - دە، كۆك ئېتىغا ئىرغىپ مىندى ۋە تاراسلاپ يۈرۈپ كەتتى.
ھەممە ياق ئاپپاق قار، پەقەت دۆڭلەر، قىرلار بىر ئاز ئېچىلغان، سارتېرەك ئىچى شامالسىز بولغانلىقى ئۈچۈن، خېلى ئىسسىق ئىدى. كۈن ئۆرلەپ چىققاندىن كېيىن، ئاچچىق شامال ئۇرغىلى تۇردى. نادەم دەريانى بويلاپ، ئەتراپقا سىنچى كۆزلىرى بىلەن بېقىپ كېتىۋاتاتتى. تۇيۇقسىز ئالدىدىن بىر توشقان چىقىپ قېلىپ، ئات ئۈركۈپ يانغا تاشلانغاندا، نادەم ئۈستىدىن ئۇچۇپ كەتتى. ئۇ ئۈستىبېشىدىكى قارلارنى قېقىپ، خارتىلداپ تۇرغان ئېتىغا مىندى - دە، يەنە يۈرۈپ كەتتى.
يىراقتىن قارا - كۆرە بىرنېمە كۆرۈندى، ئۇ يېقىنلاپ بېرىپ، دەريانىڭ ئۇ قېتىدا بىر تۈپ تېرەكنىڭ يېنىدا ئىككى ئادەمنىڭ ئوت قالاپ ئولتۇرغانلىقىنى ئىلغا قىلدى. ئۇ ئېتىنى ئاستىلىتىپ تېخىمۇ يېقىنلاپ باردى. شۇ چاغدا ئىككى شىراقلىق مىلتىقنىڭ تېرەككە يۆلەپ قويۇلغانلىقىدىن، ئۇلارنىڭ باندىت ئىكەنلىكىنى، ئېھتىمال، ئۇ يەردە قاراۋۇللۇقتا تۇرۇۋاتقانلىقىنى پەملىدى - دە، ئالدىدىكى دۆڭلۈكنىڭ كەينى بىلەن يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ يان تەرىپىدىن چىقىشنى ئويلىدى.

نادەم ئۆيلىنىپ چىقىشىغا باندىتلار ئۇنى كۆرۈپ قالدى ۋە ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ، ئاتلىرىغا مىندى ـ دە، بەدەر قاچتى.

— توختا! توختا! ...

نادەم مىلتىقىدىن ئىككى پاي ئوق ئۈزدى، ئۇلار كەينىگە قاراپمۇ قويماي چاپماقتا ئىدى.

نادەم ئېتىنى دېۋىتىپ ئىتتىكلەپ كەلگىنىچە مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرغان دەريا ئۈستىگە سالدى، ئات سالدى ـ يۇ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە مۇز يېرىلىپ كەتتى. يوغان بىر پارچە قېلىن مۇز بىلەن لەيلەپ قالدى. ئۇ ئېتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، تېخى يېرىلمىغان مۇزنىڭ ئۈستىگە سەكرىۋىدى، مۇز يەنە يېرىلىپ كېتىپ ئۇنىڭدىن يوغان بىر پارچە مۇزنىڭ ئۈستىدە قالدى ھەم ئەتراپتىكى مۇزلار يېرىلىپ، ئۇ ئات بىلەن بىللە ئاقتى. دەل شۇ چاغدا پولك يېتىپ كېلىپ، نادەمگە ۋارقىرىغان ئاۋازلار ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى:

— بولدى، گۇناھىڭدىن كەچتۇق! ...

— بۇ ياققا ئۆتۈپ كەت! ... ئەپۇ قىلدۇق...

بۇ ئاۋازلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇ قىرغاققا تۇتىشىپ تۇرغان مۇز ئۈستىگە سەكرەپ ئۆتۈپ، ئېتىنى تارتتى، ئاتمۇ بىر سەكرەپلا چىقىپ كەتتى. ئۇ ئېتىغا تېزلىك بىلەن مىندى ـ دە، ئىككىسىنىڭ كەينىدىن ئېتىنى بولۇشىچە چاپتۇرۇپ قوغلىدى. ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىۋاتقان نادەم ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلدى، بىرسىنى ئېتىپ، ئېتىدىن موللاق ئاتقۇزۇۋەتتى. يەنە بىرسىنىمۇ موللاق ئاتقۇزۇۋەتكىلى بولاتتى، بىراق ئېتىپ بولمايدۇ ـ دە! ئاخىر ئىككىنچىسىگە يېتىپ بېرىپ، مىلتىقنىڭ پاينىكى بىلەن ئۇنىڭ دۈمبىسىگە بىرنى سالدى. مۆكچىيىپ قېچىپ كېتىۋاتقان باندىت ئات ئۈستىدىن ئۆزى بىر ياققا، تېقىمىغا قىستۇرۇۋالغان مىلتىقى بىر ياققا ئۇچۇپ چۈشتى. نادەممۇ ئېتىدىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، يەردىكى مىلتىقنى قولىغا ئالدى. ئۇ شۇ چاغدىلا باندىتلارنى

قوغلىغان چاغدا جۇۋىسىنى يېشىپ تاشلىغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى.

— تۇر ئورنۇڭدىن ! ... ئۆلۈمتۈك... تىترەيسەنغۇ، مېنى ئېتىۋېتەمدىكىن دەمسەن؟ سەندەكلەرنى ئېتىپ تويغانمەن !

نادەم ئۆلگەن باندىتنىڭ يېنىغا كەلگۈچە، ئۇنى پىيادە ئالدىغا سېلىپ كەلدى. شۇ چاغدىلا ئىككىسىنىڭ چىرايىغا سەپسالدى: ھەر ئىككىسىلا ئون ئالتە ـ ئون يەتتىلەرگە ئەمدىلا بارغان، ئېڭەكلىرىگە تېخى سېرىق تۈكلەرمۇ چىقمىغان ياش بالا ئىدى، ھايات قالغىنى يىغلامسىراپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن ھەر ئىككىسىنىڭ ئوسمانىنىڭ توپىغا مەجبۇرىي قاتنىشىپ قالغانلىقىنى، تېخى ھېچقانداق ئىشنى بېشىدىن ئۆتكۈزمىگەنلىكىنى ھېس قىلغىلى بولاتتى. نادەمنىڭ ئۆلگەن باندىتقا قاراپ ئىچى ئاغرىدى...

نادەم غەنىيمەت ئالغان ئىككى مىلتىقنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، تۇتۇلغان «تىل» نى ئالدىغا سېلىپ كەلگەندە، پۇتۇن پولك ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. ئۇ ئېتىدىن ئىرغىپ چۈشتى ـ دە، نىزامىدىننىڭ ئالدىغا ھۆرمەت قەدەم بىلەن كېلىپ، ئوڭ قولىنى چېكىسىگە ئالدى:

— يولداش پولكوۋنىك ! بۇيرۇقىڭىز بويىچە «تىل» تۇتۇپ كەلدىم، يەنە گۇناھىم قالدىمۇ؟

نىزامىدىن كۈلۈمسىرىدى ۋە ئۆز جەڭچىسىنىڭ جاسارىتىگە سۆيۈندى:

— يارايسەن ! ... سېنىڭ گۇناھىڭنىڭ قالغان ـ قالمىغانلىقىنى كوماندىر ـ جەڭچىلەر بىلىدۇ.

گۇرۇلدىگەن تەنتەنىلىك ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:

— يارايدۇ ! ... ئوغۇل ! ...

«تۇگمەننىڭ كويلىسىدىن پۇتۇن چىقىدىغان خۇنپەر...» دەپ ئويلىدى ۋارىسجان ۋە نادەمنىڭ شەنىگە ياغرىغان قىيقاس ـ چۇقانلاردىن ئىچى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى.

شۇ يەردىن يولغا چىققان پولك دەريانى بويلاپ داۋاملىق يۇقىرىغا ئۆرلىدى. نادەم تۇتۇپ كەلگەن «تىل» نىڭ ئىقرارى شۇنداق ئىدى: گومىنداڭ قىسمىدىن ئۈچ يۈز كىشى سارتېرەكتە بىر ھەپتە تۇرغان ۋە ئۇ يەردىن يەنە قوزغىلىپ، يۇقىرىلاپ كەتكەن.

ئەمما، ئۇرۇشنىڭ ھىيلىلىرى كۆپ. رازۋېدكىچىلار باندىتلار قارا تاغنىڭ شىمالىغا قاچتى دېگەن خەۋەرنى ئەكېلىدۇ، كۆز يېتىم يەرگە نەچچە سائەتلەپ ماڭىسەن، ئۆتۈپ كېتىسەن، ھەتتا كۈنلەپ يۈرۈش قىلىسەن، ئالدىڭدىن بىر پاي ئوق چىقمايدۇ. چۈنكى، ئۇ ئاللىقاچان جەنۇب تەرەپكە قېچىپ كەتكەن بولىدۇ. ئۇ ياققا سەپەر قىلساڭ، كەينىڭدىن ئوق چىقىدۇ. بىر ئورۇنغا نۇرغۇن كۈچ بىلەن يۈرۈش قىلساڭ، باندىتلارنىڭ قارىسىنىمۇ تاپالمايسەن، ئاز كۈچ بىلەن يۈرۈش قىلساڭ، نەدىندۇر ساڭا يوپۇرۇلۇپ، شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ كېلىدۇ. لېكىن، ئاخىرغىچە ئۇرۇش قىلمايدۇ، نۇرغۇن ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ، كۆزدىن غايىب بولىدۇ. شۇڭا، جەڭچىلەر ئۇلارغا «شەيتان»، «قۇيۇن»، «ئېزىتقۇ» دېگەن ناملارنىمۇ قويغان. مەيلى قانداقلا بولسۇن، ھازىرقى ئۇرۇش «شەيتانلار» نى قوغلاش بىلەن خاراكتېرلىنىدىغان ئۇرۇش بولۇپ قالدى.

«شەيتان»نىڭ كۈندىن - كۈنگە خورىشى بىلەن ھەپتىلەر، ئايلار ئۆتۈشكە باشلىدى. ئالتاي تەۋەسىدە مىللىي قىسىملار كەزمىگەن تاغ - ئېدىرلار، چۆل - باياۋانلار، توقاي - چاتقاللىقلار ئاز قالدى. ھازىر مىللىي قىسىملار پولك - پولك بويىچە ئەمەس، دىۋىزىيون - ئىسكادرونلار بويىچە «شەيتان»لار ئۈستىگە يۈرۈش قىلىدىغان بولدى. بۇ كەڭرى زېمىندا «شەيتان»لارمۇ، مىللىي قىسىملارمۇ تېرىلىپ كەتكەنىدى.

باتىرغازى ئۆز ئىسكادرونىنى باشلاپ، ئۈچ كۈندىن بېرى «شەيتان»لارنى قوغلاپ، ئىزدەپ يۈرەتتى. ئۇرۇشسىز كۈن — جەڭچى ئۈچۈن زېرىكەرلىك كۈن. ئۇ سەپكىلىتايدا بولغان

ئۈرۈشلارنى ئويلاپ، ئات ئۈستىدە تەۋرىنىپ كېتىۋاتاتتى: «ھاياتلا بولساڭ، ئۇرۇش دېگەنمۇ قىزىق نەرسە، ھەيران قالغۇدەك تاسادىپىي ئىشلارنى كۆرىسەن، — دەپ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلايتتى ئۇ، — سەپكىلتايدا خۇددى چۆچەكلەردىكىدەك ئۇرۇشلارنى قىلمىدۇقمۇ، بىر - بىرىمىزنى بىر قارا سۇلا ئايرىپ تۇرىدۇ، ئارىلىقىمىز ئوتتۇز مېتىرمۇ كەلمەيدۇ. بىر ئېگىزلىكنى تالىشىپ، خۇددى بەيگىگە چۈشكەندەك باندىتلار بىلەن چېپىشقىنىمىز - ھە... ھېچكىمنىڭ ئېسىگە كەلمەيدۇكى، ئاتنى ئاستىلىتىپ، باندىتلارنى كەينىدىن ئېتىپ تۆكۈۋەتكىلى بولاتتىغۇ... پاھ، ئات دېگەن جانىۋار، جەڭگە كىرسە دۈلدۈل - دە! ئۇچىدۇ. ‹ئات — ئەرنىڭ قانىتى› دېگەنلەرنى تېپىپ ئېيتقانىكەن، كەڭلىكى تۆت - بەش مېتىر كەلگۈدەك چوڭقۇرلۇقلاردىن ئۇچۇپلا ئۆتۈپ كەتتىغۇ...»

قاش قارايغان مەزگىلدە ھورۇنلۇق بىلەن يورگەن قوشۇن قارا جاباغىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىن يارلىققا يېتىپ كەلدى، يېتىپ كەلدى - دە، ئالتە - يەتتە يۈزگە يېقىن باندىتلارنىڭ قورشاۋىدا قالدى. باندىتلار ئۈچ تەرەپتىن ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ، ئېتىپ كەلمەكتە ئىدى. باتىرغازى بىر پاي ئوق ئېتىش ئارىلىقىدا ئويلاندى: بىر تامچە قېنىمىز قالغۇچە ئېلىشىش كېرەكمۇ؟ ئۇنداقتا مېنىڭ ئىسكادرونۇممۇ، باندىتلارمۇ قىرىلىپ تۈگىشى مۇمكىن، ياق، مەن توقسان كىشىلىك ئىسكادرونۇمنى ئالتە - يەتتە يۈز باندىتقا تېگىشىۋېتەلمەيمەن...

ئېتىشىش ئەۋج ئالدى. قاراڭغۇ چۈشۈۋاتاتتى.

باتىرغازى مۇئاۋىن كوماندىرغا ئېيتتى:

— قىسىمنى چېكىندۇرۇپ ئەكەت، ئىككى جەڭچى بىلەن قالىمەن، ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىمەن!

— بىر تامچە قېنىمىز قالغۇچە ئېلىشىمىز، — دېدى مۇئاۋىن كوماندىر قەتئىي ھالدا.

— ياق، ئىسكادروننى ساقلاپ قېلىش كېرەك!

— قۇربان بولساق، ھەممىمىز بىللە بولىمىز...
— بۇيرۇق قىلىۋاتىمەن، ئىسكادرونىنى چېكىندۇرۇپ كەت، بول چاپسان!
باتىرغازىنىڭ خۇددى ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاچراپتتى...
— يولداش كوماندىر...
— بۇيرۇقۇمنى ئاڭلامسەن، يوق؟ بۇ مۇنازىرە قىلىدىغان پەيتمۇ؟ ... بول! ئېتىپ تاشلايمەن!
ئىسكادرون شىپقىپ چېكىنىشكە باشلىدى.
مىڭ تال ئوق، يىگىرمە گىراناتا ئېلىپ قالغان باتىرغازى ئىككى پىلىموتچى بىلەن چوڭقۇرلۇقتا چۈشتى ـ دە، پىلىموتلارنى ئەپلىك جايغا ئورناتتى ۋە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن باندىتلارنى ئوققا تۇتتى، ئىككىنچى قېتىم يوپۇرۇلۇپ كەلگەندە، گىراناتلار تاشلاندى. باندىتلار چېكىندى. بىردەمدىلا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈپ كەتتى. تۈن ئۆزىنىڭ قارا پەردىسىنى ھەممە ياققا يايغانىدى. ئەمما، يۇلتۇزلار تاشلىغان غۇۋا نۇر، مىدىرلىغان جاننى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۈچىنچى قېتىم ئۇلار شىراقلىق مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۈزۈپ چۇقان بىلەن كەلدى:
— مۇلقا، چاقاباي! ... خۇدا يولىدا ئالغا باس! ... يا مۇھەممەت! ... ئامىن! ...
ئىككى ياندا ئىككى پىلىموتتىن، ئوتتۇرىدا باتىرغازىنىڭ ئاپتوماتىدىن بىراقلا ئوق ئېتىلدى. قوماچ قورۇغاندەك شۇنچە ۋاڭ ـ چۇڭ ئاۋازلار ئىچىدە «گۇپ ـ گۇپ» قىلىپ يىقىلغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىراق، ئوڭ ياندىكى پىلىموتچىغا ئوق تېگىپ، كەينىگە ئۇچۇپ كەتتى، ئوق ئۇنىڭ پېشانىسىگە تەگكەنىدى. باتىرغازى ئۇنىڭ پىلىموتىنى قولىغا ئالدى ـ دە، سايرىتىۋەتتى.
چوڭقۇرلۇقنىڭ ئۈچ تەرىپىگە ئۆلۈكلەر دۆۋىلىنىپ كەتتى. ئۇلار ئەمدى ئوچۇق قالغان تۆتىنچى تەرەپتىنمۇ كېلىشكە

باشلىدى. مانا ئەمدى ئۇلار ئۆز ئۆلۈكلىرىنى دالىدا قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. تاشلىنىۋاتقان گىراناتلارنىڭ زەربىسىدىن چوڭقۇرلۇق تىترەيتتى، ئەتراپ بىردە يورۇپ، بىردە قاراڭغۇلىشاتتى، ۋىڭىلدىغان ئوقلار ئوت بولۇپ ئۇچاتتى. شۇنچە دەھشەتلىك مەنزىرىلەر، ئىڭرىغان ئاۋازلار بىر – بىرىنى قىرىۋاتقانلار ئۈچۈن ھېچقانداق ئىش ئەمەس ئىدى. ئارزۇ – ئارمانلىرى، مەقسەت – نىيەتلىرى باشقا – باشقا بولغانلىقتىن، بۇلار دۇنياغا گويا بىر – بىرىنى قىرىش ئۈچۈنلا يارالغاندەك تۇيۇلاتتى.

باتىرغازىنىڭ ئىككىنچى پىلىموتچىسىمۇ ئۆلۈپ، ئۆزى يالغۇز قالدى. ئۇ بىردەم ئۇ پىلىموتقا يېپىشسا، بىردەم بۇ پىلىموتقا يېپىشاتتى، گىرانات تاشلايتتى. باندىتلار ئۇنىڭ يالغۇز قالغانلىقىنى بىلىپ قالدىمۇ، شىددەتلىك ھۇجۇم بىلەن باستۇرۇپ كېلەتتى ۋە ۋارقىرايتتى:

— مۇسۇلمان بولساڭ، تاشلا قورالنى!

غەزەپتىن پۇتۇن بەدەنلىرى بومبا بولۇپ پارتلاشقا تەييار تۇرغان باتىرغازىمۇ ۋارقىرايتتى:

— مۇسۇلمانمەن! ... سەندەك گومىنداڭنىڭ تاپىنىنى يالاۋاتقان مۇسۇلمانلارنى قىرىدىغان مۇسۇلمانمەن! ...

باتىرغازىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزىنى ئېتىۋېلىش ئۈچۈن ئېلىپ قالغان بىر تال ئوقى بىر تال گىراناتى قالدى. ئۇ چوڭقۇرلۇق ئىچىدە ئۆرە تۇراتتى.

— كەل! كېلىشمەمسەن، ئات مېنى! ...

ئۇ ئوڭ تەرەپتىن ئۆمىلىشىپ كېلىۋاتقانلارغا ئاخىرقى گىراناتنى كۈچ بىلەن ئاتتى ۋە بىر تال ئوقى قالغان تاپانچىسىنى پېشانىسىگە تەڭلىدى: ياق! نېمىشقا ئۆزۈمنى ئاتىمەن، ئۇلار مېنى تىرىك تۇتماقچىغۇ، مەيلى، تۇتسۇن، ئەمدى سۆز بىلەن ئېلىشىپ كۆرەي... ئۇ ئۆزىنى ئېتىۋېلىشتىن يالتايدى – دە، ئالدىغىلا كېلىپ قالغان ئوسماننىڭ ھەيدەر ئاتلىق لەشكەر

بېشىنى ئېتىۋەتتى.
باندىتلار باتىرغازىنى تىرىك تۇتۇشقا مۇۋەپپەق بولدى. ئۇنىڭ پۇت ـ قولىنى باغلاپ، بېشىغا تاغار كىيدۈردى ـ دە، ئاتقا ئۆڭگۈرۈپ ئېلىپ كەتتى.

* * *

ئوسمان باندىتلىرى چېكىنگىلىنىڭ ئېلىنى، كۆكتوقاي ئېلىنىڭ يېرىمىنى بەيتىككە ئەكەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دېگەن خەۋەر كەلگەندە، ئىزامىدىن ئېلنى قۇتقۇزۇپ كېلىش ئۈچۈن، گايىتنىڭ دىۋىزىيونىنى يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇدى.
گايىتنىڭ دىۋىزىيونى يۈرۈشكە ئاتلىنىپ يولغا چىققاندا، كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ يادىغا يەنە باتىرغازى كەلدى. ئۇنىڭ ئىزسىز يوقاپ كېتىشى ھەممىنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇراتتى، ياندۇراتتى... لېكىن بەزىلەرنىڭ پەرەزلىرى قايغۇلۇق كۆڭۈللەرنى بەزلەيتتى: «خەتەرلىك پەيتكە كەلگەندە، چېكىنىپ كەتكەندۇ، نەلەردىدۇر ئېزىقىپ يۈرىدىغاندۇ، ياردار بولغان ياكى ھالسىراپ كەتكەن بولسا، كىملەرنىڭدۇر ئۆيىدە خۇپىيانە تۇرۇۋاتقاندۇ، كىم بىلىدۇ، بىر كۈنى خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئالدىمىزدا پەيدا بولۇپ قالار...» ئوقلار ئىچىدە ئۆتۈۋاتقان ئۆمۈردە كۆپ يادلىنىدىغانلار ئاز بولىدۇ. باتىرغازى بىرقانچە كۈندىن بېرى كۆپ يادلىنىۋاتقان جەڭچى، ئۇنىڭ قورقۇمسىزلىقى، پىداكارلىقى، تۈز ـ قوپاللىقى، ساددا ـ ئوچۇق كۆڭۈللۈكى كىملەرنىڭ ئېسىدىن چىقسۇن... شۇنداق ئازابلىق خىياللار بىلەن قىسىم تاغلارغا ئۇلىشىپ كەلدى.
تاغلاردا ئۇرۇش قىلىش، بولۇپمۇ تىك يارلىق، چوققىلىق غار ـ ئۆڭكۈرلۈك تاغلاردا ئۇرۇش قىلىش ۋە باندىت قوغلاش ناباب ئوۋچىنىڭ ئوۋ قىلىشىغا ئوخشايتتى. ئەمتىرەپ قېلىش، نىشانغا يۈزلىنىشتىن چەتلەش يۈز بېرىپ تۇراتتى.

قىسىم يۇرۇش بىلەن دۆڭتىنىڭ ئېغىغا كەلگەندە، «ئۈنىمگەن چىغ تۆۋىدىن تۆرەلمىگەن توشقان چىقتى» دېگەندەك، ئويلىمىغان ھالدا «شەيتان»لار بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇچراشقاندىمۇ، تەرەپ ـ تەرەپتىن شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشقا دۇچ كېلىپ قالدى. قىسىم پىتىراپ كەتتى. ۋاڭ ـ چۇڭ ئاۋازلار، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، تاتاتلىغان ئوق سادالىرى تاغ ئىچىنى بىر ئالدى. تۆت ئىسكادرون تۆت ياققا، ۋىزۋوتلار، گۇرۇپپىلار، جەڭچىلەر قاياق ئەپلىك بولسا، شۇ ياققا قاچتى ۋە ئۇ يەرلەردىمۇ ئوق بىلەن قارشى ئېلىندى. نۇرغۇن جەڭچىلەر ئاتلىرىدىن ئايرىلدى. قىسىم قارا باسقاندەك تەمتىرەش، ھودۇقۇش، ئەندىكىش ئىلكىدە قالدى...

ــ ئىلغا قىلالىدىڭمۇ، ۋارىسجان، ــ دېدى نادەم ئۇدۇلىدىكى بىرەر كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تاغ باغرىنى كۆرسىتىپ، ــ قارا، باندىت دېگىنىڭ قىم ـ قىم، تېخى ئۇۋىسى شۇ يەر ئوخشايدۇ.

خۇددى بىر ئادەم ياساپ قويغاندەك تاغنىڭ يان باغرىدىن ئۆسۈپ چىققان لەمپە تاش ئاستىغا نادەم بىلەن ۋارىسجان كىرىۋالغانىدى.

ــ ئەتراپىمىز پۈتۈنلەي باندىتلار بىلەن تولۇپ كېتىپتۇ ـ دە، ــ دېدى ۋارىسجان ۋەھىمىلىنىپ، ــ بۇ يەردىن ساق چىقىپ كېتىش تەس...

ــ كۆرمىگەن يەرنىڭ ئوي ـ چوڭقۇرى تولا دېگەندەك، تەمتىرەپ قالدۇق.

ــ جىق قىرىلىپ كەتتۇق، باش كۆتۈرۈش قىيىن... كۆتۈرگۈدەك ئادەم قالدىمۇ تېخى...

ــ دەسلەپتە شۇنداق بولىدۇ، مانا بىزمۇ بىلمىگەن يەرنىڭ ئېپىنى ئېلىۋاتىمىزغۇ، شۇ تۇرقىمىزدا بىرەر ۋىزۋوت باندىت كەلسۇنچۇ، ئىككىمىز تەڭ كېلەلمەمدۇق؟...

دۇكۇرلىگەن، ئىڭرىغان ئاۋازلار، تاشقا تەگكەن ئوقلاردىن

چاڭگىلدىغان سادالار ئۇزۇكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. قەيەرلەردىدۇر: «ھەي، ئالدانغان قارىلار، ئۆت بۇياققا، جايىڭنى تاپ... » دېگەن ئاۋازلار ئارىلاپ ـ ئارىلاپ سۇس ئاڭلىنىپ تۇراتتى. نادەمنىڭ يۈزىدىن ئاچچىق كۈلۈمسىرەش جىلۋىلەنسە، ۋارىسجاننىڭ يۈزىدىن بىردەم قىزىرىش، بىردەم تاتىرىش، تىترەش ئالامەتلىرى كۆرۈنەتتى...

— يېتىۋېرەمدۇق، ۋارىسجان؟

— كۆزىتىپ باقايلى.

نادەم ئۆمىلەپ لەمپە تاش ئاستىدىن چىقتى.

— ئاپتوماتىمنى ئېلىۋەت، قورالسىز چىققىنىمنى قارا، — ئۇ بوينىنى سوزۇپ يۇقىرىغا قاراۋاتاتتى. ئاللىقاچان نادەمنىڭ ئاپتوماتىنى قولىغا ئېلىۋالغان ۋارىسجان لەمپىنىڭ ئاستىدىن ئاپتوماتىنى ئۇنىڭغا تەڭلەشكە ئۈلگۈرگەنىدى:

— ئەمدىغۇ قولغا چۈشكەنسەن، تۈزۈمنى يەپ، تۇزلۇقۇمغا تۈكۈرگەن ئىپلاس!

چۆچۈپ ئۇنىڭغا قارىغان نادەم داڭ قېتىپ قالدى. شۇ دەم ئۇنىڭ يادىغا رەيھاننىڭ ۋارىسجاندىن پەخەس بولۇش ھەققىدىكى بىرنەچچە قېتىملىق ئاگاھلاندۇرۇشلىرى كەلدى. ئېتىشنىڭ ئالدىدا تۆت ئېغىز گەپ قىلىۋېلىشنى ئويلىغان ۋارىسجاننىڭ قوللىرى تىترەيتتى.

— ئاتماقچىمۇسەن!

— ئاتىمەن! ... يۈرىكىڭنىڭ قېنىنى ئىچىمەن... ئەمدى ئىزامىدىنىڭ بارمۇ، ئۆزۈڭدەك مالاي گايىتىڭ بارمۇ، ھېلىقى نايىنقىڭ بارمۇ، قېنى سېنى مېنىڭ چاڭگىلىمدىن قۇتۇلدۇرۇپ باقسۇنچۇ...

قاتتىق غەزەپتىن پۇتۇن ئەزايى ـ بەدىنى جاقىلداپ تىترەپ كەتكەن نادەم بېلىدىكى بۇلغارى قاپلىق تاپانچىسىغا قول ئۇزىتىشنىمۇ ئۇنتۇغان، شۇ تۇرقىدا قول ئۇزىتىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

— ئات ! — دېدى نادەم قەھرى بىلەن، — مېنى ئېتىپ ئۆزۈڭنى ئاشكارىلىغىنىڭ مىڭ مەرتەم ياخشى، سېنىڭدەك مۇناپىقنىڭ ئارىمىزدا تۇرىۋېرىشى قىسمىغا زور بالايىئاپەت ! ... ئات !

— سەن خېلى بۇرۇنلا مېنىڭ قولۇمدا ئۆلمەكچىدىڭ، بىراق ...

بىراق، شۇ چاغدا بىر سىنىڭ يۇقىرىدىن چۇشۇۋاتقانلىقى غىل - پال كۆرۈنۈپ قالدى ! ۋارىسجاننىڭ ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلدى - دە، كەينىگە بىرنەچچە قەدەم داجىپ، ئاپتوماتنىڭ كۇرجۇكىنى باستى ۋە تۆۋەنگە چۇشۇپ كەتتى.

يېتىپ كەلگەن رەيھان ئىدى.

قولىغا، مۆرىسىگە ئوق تېگىپ ياتقان نادەمنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچتى:

— نادەم !

— بولۇڭ، قوغلاڭ، مېنى ۋارىسجان ئاتتى !

— ھە ! ...

— تېز بولۇڭ، تۆۋەنلەپ كەتتى !

— توختاڭ، تېڭىۋېتەي...

— ماڭا قارىماڭ... باندىتلارغا سىر بېرىدىغان بولدى، قوغلاڭ، ئېتىپ تاشلاڭ ! ...

رەيھان دوختۇرلۇق سومكىسىنى نادەمنىڭ ئالدىغا تاشلىدى - دە، تۆۋەنگە ئوقتەك ئۇچۇپ چۇشۇپ كەتتى. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرى ئوتتەك يانغان، يۈزىگە يېيىلىپ كەتكەن چاچلىرى لەپىلدەيتتى. ۋارىسجاننىڭ ئارچىلار ئارىسىدا بىر كەينىگە، بىر ئالدىغا قاراپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقى كۆرۈنەتتى. پۇتۇن غەزەپلىرى پۇتىغا ساقىدىمۇ، ئۇنىڭ قەدەملىرى يەرگە تەگمەي دېگۈدەك بېسىلاتتى. ئۇ بارغانسېرى يېقىنلاپ بارماقتا ئىدى. يۈز ئەللىك مېتىردەك ئارىلىق قالغاندا، ۋارىسجان ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان رەيھان ئىكەنلىكىنى تونۇدى: «نايناق ئۆچ ئالماقچى، ھېلىقى غىل - پال

كۆرۈنگەن مۇشۇ ئىكەن ـ دە، شۇنداق يەردە يەنە مۇشۇ رەسۋا پەيدا بولىدۇ» دەپ ئويلىدى ـ دە، تاغ باغرىدا يېيىلىپ كۆكىرىپ تۇرغان ئارچىلار ئارىسىغا مۆكچەيدى. رەيھان ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى سېزىپ، يوغان تاشنى ئۆزىگە دالدا قىلىپ تۇرۇپ، ۋارىسجان يوشۇرۇنغان يەرگە ئاپتوماتىدىن تاراسلىتىپ ئوق ئۈزدى.

— ۋاي... جان ! ...

شۇ ئاۋاز بىلەن تەڭلا ۋارىسجان تۆۋەنگە موللاق ئېتىپ كەتتى ۋە ئۇنىڭ بىللە بىللە تاش پارچىلىرىمۇ شاراقلاپ دومىلاشقا باشلىدى.

رەيھان ئۆزىنى ئاتتى.

كەينى ـ كەينىدىن تەگكەن ئۈچ پاي ئوق ئۇنىڭ تىزىنى چېقىۋەتكەنىدى. ئۇ دومىلاپ، توغرىسىغا تۇرۇپ قالغان يوغان تاشقا تىرىلىپ توختاپ قېلىشىغا، كۆزلىرىدىن ـ غەزەپ ئوتلىرىنى چاچرىتىپ رەيھان يېتىپ كەلدى:

— كۆتۈر قولۇڭنى !

بېشىدىن تارتىپ ئايىغىچە ئاغرىق كىرىپ كەتكەن ۋارىسجان نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئەندىكىپ قولىنى كۆتۈردى. بىراق، ئىككى قولىنى شۇنداق تېز كۆتۈرۈۋەتكەنلىكىگە دەررۇ پۇشايمان قىلدى، قولىدىن ئاپتومات ئاجراپ كەتكەن بىلەن بېلىدە يەتتە ئوقلۇق تاپانچىسى بەتلەكلىك ئىدى.

— ئىپلاس خائىن ! سېنىڭ قارا كۆڭۈللۈكۈڭنى مەن بۇرۇنلا بىلگەن، ئېنىقكى، مېنىمۇ ئاتقان سەن ! سېنىڭ تارىخىڭ — ئىپلاس تارىخ، خائىنلىق تارىخ، شەرمەندە تارىخ ! ...

تىترەپ چىرايىدا قان قالمىغان، كۆزلىرىدىن مۆلدۈرلەپ ياش قۇيۇلۇۋاتقان ۋارىسجان قىزغا يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— سادىغاڭ كېتەي... خۇدا ھەققى، ئاتا ـ ئانىلىرىمىز ھەققى، رەيھانئاي ! مەن ... مەن...

— نامىمنى ئاغزىڭغا ئالما، مېنى ئېرىدىمىكىن دەمسەن، سەن ئۇچۇن مەڭگۈ قىش ـ شىۋىرغانمەن !

— رەيھانئاي، رەھىم قىلىڭ...

— سەن كىمگە رەھىم قىلغان؟ ... قاتىل !

ۋارىسجان قىزدىن رەھىم ـ شەپقەت تىلەۋاتقان بولسىمۇ، بىر قولىنى چۇشۇرۇۋېلىپ، بىلىدىكى تاپانچىسىنىڭ قېپىنى ئېچىۋاتاتتى.

— تارت قولۇڭنى !

ئۇ تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋېلىشىغا، رەيھان ئاپتوماتىنى قويۇۋەتتى... يەتتە تال ئوق ۋارىسجاننىڭ مەيدىسىگە پاتتى.

رەيھان كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىشىغا جەنۇب تەرەپتىكى تار جىرادىن ئابدۇقادىر چىقىپ كەلدى. ئۇ پىتىراپ قېچىپ قىسىمدىن ئايرىلىپ قالغانىدى.

— ھازىرقى ئاپتوماتنى سىز ئاتتىڭىزمۇ؟

— ھەئە، مەن ئاتتىم، ۋارىسجانغا ئۆلۈم جازاسى بەردىم.

— ۋارىسجانغا؟ ...

— ئۇ خائىن، نادەمنى ئېتىپ قاچقاندا، كەينىدىن قوغلاپ كېلىپ ئېتىۋەتتىم.

رەيھاننىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

— نادەمنى ! ... ئۇ ئۆلدى؟ ...

— ياق، — ئىمتىمك جاۋاب بەردى قىز، — يارىدار، ئاۋۇ ئېگىزلىكتە يېتىپ قالغان.

— ئىمتىمك ماڭايلى، — دېدى ئابدۇقادىر، — مېنىڭ كەينىمدە باندىتلار بار.

راست دېگەندەك، ئۇنىڭ كەينىدىن بىرقانچە باندىتنىڭ ئۆرلەپ چىقىۋاتقانلىقى كۆرۈندى.

— سىز تېز مېڭىڭ، مەن ئالدىنى توراي.

رەيھان ئۆمىلەپ يۇگۇرۇپ قويۇق ئارچىزارلىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئابدۇقادىر تاشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، باندىتلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. ئاتلىق تۆت باندىت تاراسلاپ جىرادىن چىقىپ كەلدى. ئۇ ئاپتوماتىنى تاتاتىلىتىپ

ئاتتى. ئىككىسى يىقىلىپ، ئىككىسى كەينىگە بۇرۇلۇپ قېچىپ، جىراغا چۇشۇپ كەتتى. ئابدۇقادىرمۇ يۇگۇرۇپ يان باغرىدا ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان رەيھانغا يېتىشىۋالدى.

رەيھان ئاياغلىرىنى تېز ـ تېز يۆتكەپ، چاققانلىق بىلەن ئۆرىگە چىقىپ كېتىۋاتاتتى. نادەمنىڭ نېمە بولغانلىقى ئۇنى ئالدىراتماقتا ئىدى، يۇرىكى ئادەتتىن تاشقىرى قاتتىق ئۇراتتى. ئۇ خېلىدىن بېرى ئۆرىگە چىقىپ، پەسكە چۈشۈپ چارچاپ كەتتى، لېكىن چارچىغانلىقىنى بىلمەيتتى.

ــ مانا مۇشۇ يەردە يېتىپ قالغان، يوققۇ؟ ...

رەيھاننىڭ كۆزىدىكى پەرىشانلىق ئەلەم بىلەن ئۇچقۇندىدى. ئۇ يەردە تۆكۈلگەن ۋە تاشلارغا چاچرىغان قان داغلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى.

ــ قىسىمنى ئىزدەپ كەتكەندۇ...

ــ ياق، قىسىمنى ئىزدىگۈدەك ھالى يوق ئىدى، باندىتلار كېلىپ قالغان بولسا... ــ قىزنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى.

ئېغىر بىر قىسما روھىي كەيپىياتتا قالغان ئابدۇقادىر قىزنى ئۈمىدلەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

ــ بىزنىڭكىلەر ئەكەتكەن بولۇشى مۇمكىن. قىسىم قاياقتىدۇ، بايقايلى.

ئۇلار ئۆز قىسمىنىڭ قاياقتا ئىكەنلىكىنى بايقاش ئۈچۈن، دالدىلىق يەردە تۇرۇپ، ئۆز ئاۋازلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاشقا باشلىدى. بىردەمدىن كېيىنلا رەيھاننىڭ خىيالى نادەمگە يۆتكەلدى. ئەگەر باندىتلار ئەكەتكەن بولسا، ساق قالمايدىغانلىقىنى، چۈنكى نادەمنىڭ ھەرگىز تىز پۈكمەيدىغانلىقىنى ئۇ ياخشى بىلەتتى. رەيھان ئۆزىنى يەككە ـ يېگانە، بىچارە، بەختسىز ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى شۇنچە ئويلىسىمۇ، تۇنجى مۇھەببىتىنىڭ ئازابى كۆز چاناقلىرىغا سانسىزلىغان ياش تامچىلىرىنى تىزماقتا ئىدى.

ئابدۇقادىر بولسا كىچىك خاتىرە دەپتىرىنى تىزىغا قويۇۋېلىپ، جۇشقۇن مىسرالارنى يازماقتا ئىدى:

ۋاپاسىز بەتنىيەتلەرگە ئەجەللىك ئوت ئاچتۇق بىز،
ئۆزۈن يىل ئەلنى قاقشاتقان قاۋانلارغا توپ ئاتتۇق بىز.

ئاياغ ئاستىدىن ياۋ چىقسا زىيانى بەك بولۇركەن زور،
قىسىم قايدا ۋە بىز قايدا، ئەجەب تېڭىرقاپ قالدۇق بىز.

لېكىن، ئايان هامان بىزگە «قۇيۇن» تۇغ يىقىتالمايدۇ،
شۇ تارىخ يولىنى بويلاپ شان ـ شۆھرەت بىرلە كەلدۇق بىز.

ئۆزۈڭنى چاغلىماي مەلئۇن...

— بايقاۋاتامسىز، — دېدى رەيهان ياشلىرىنى ئېرتىپ، — بىزنىڭكىلەرنىڭ ئوقلىرى شەرق تەرەپتىن كېلىۋاتىدۇ، مۇنۇ ئالدىمىزدىكى تاغدىن ئېشىپ چۈشسەكلا، تېپىۋېلىشىمىز مۇمكىن.

ئىككىسى شەرققە يۈزلىنىپ ماڭدى. ئابدۇقادىرنىڭ قالغان مىسرالىرى كۆڭلىدە قالدى. دۈشمەنلەر بېسىپ ئۆتكەن تاشلىق، ئۆڭكۈرلۈك يەرگە كەلگەندە، شىمالىي تەرەپتىكى قوڭۇر تاشلىق تاغ باغرىدىن شىراقلىق مىلتىقلىرىنى تېقىمىغا قىستۇرۇۋالغان يەتتە ـ سەككىز ئاتلىق ئىككىسىنىڭ ئالدىغىلا چىقىپ قالدى.

— باندىت! — ۋارقىرىۋەتتى رەيهان.

ئاپتوماتلاردىن تەڭلا ئوق ئۈزۈلدى، ئابدۇقادىر كەينى ـ كەينىدىن ئىككى گرانات تاشلىدى. ئۈچ ـ تۆتى يىقىلدى ـ دە، قالغانلىرى بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولۇپ كەتتى. ئىككىسى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، تېزلىك بىلەن شەرق تەرەپتىكى تاغقا ياماشتى. رەيهاننىڭ شەرقنى پەرەز قىلغىنى توغرا ئىدى: دۈشمەنلەر تۇيۇقسىز هۇجۇمغا ئۇچراپ پىتىراپ كەتكەندە،

دىۋىزىيون كوماندىرى گايىت بىر قىسىم جەڭچىلىرىنى باشلاپ كەينىگە چېكىنگەن ۋە دۈشمەن ھەرىكىتىگە سەپسېلىپ شەرققە بۇرالغان. شۇ چاغدا ئۇ جەڭچىلىرىنىڭ پىتىراپ كەتكەنلىكىگە تېرىككەن: «كىچىككىنە ئوڭۇشسىزلىققا دۇچ كەلسە تېرىقتەك تېرىلىدۇ، ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ قالغىنىنى قارىمامدىغان... ھۇجۇم قىلىشنى بىلىدۇ، چېكىنىشنى بىلمەيدۇ، چېكىنىشنى بىلمىگەن جەڭچى ئۆزىنى ئۆزى ھالاك قىلىدۇ، ئۆزىنى ساقلاشنى بىلىش ـــ بۇمۇ بىر جەڭگىۋارلىق ! ...»

ئۇ غودۇڭشىپ جەڭچىلىرىنى داۋاملىق شەرققە باشلىغان، بۇنى پەرق ئېتىشكە ئۈلگۈرگەن جەڭچىلەر كەينىدىن يېتىشىپ بارغان. گايىت باندىتلارنىڭ يان تەرىپىدىن ھۇجۇم قوزغاپ، ئۆزى ئەڭ ئالدىغا بىرىنچى سەپكە ئۆتكەن. دۈشمەننىمۇ ئويلىمىغان ئوڭۇشسىزلىققا دۇچ كېلىپ، بۇ ياققا يۈزلەنگۈچە، گايىتنىڭ قىسمى ئاباروۋن تۈتۈشقا ئۈلگۈرگەن.

ئابدۇقادىر بىلەن رەيھان تاغ ئۈستىگە چىققاندا، ئۆز قىسمىنىڭ ھەرىكەتتە ئىككەنلىكىنى ئىلغا قىلالىدى ۋە تۆۋەنگە سىيرىلدى. بەزى يەرلەردە يۇمىلاپ، توختاپ، يەنە سىيرىلىپ، سايىنىڭ تاپىنىغا چۈشتى.

ئۇلار تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ توختىماي ئىلگىرىلەپ، يەنە تاغ ئۈستىگە چىققاندا، ئۆز قىسمى باندىتلارغا قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئۆتكەنىدى.

لېكىن، نادەمدىن دېرەك يوق.

ئون سەككىزىنچى باب

باتۇرغازى ئۆزىنىڭ قانچىلىك ئازابلىنىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇ ئاخىرقى قېتىم سۆز بىلەن ئېلىشىپ، باندىتلارنىڭ يۈرەك - باغرىنى زېدە قىلىشنى ئويلاپ، ئۆزىنى ئېتىۋېلىشتىن يالتايغان... ئۇ قانچە - قانچە قېتىم سوراق قىلىندى. يېمىگەن تايىقىمۇ قالمىدى، بەدەنلىرىنىڭ ساق يېرىمۇ قالمىدى. پەقەت ئۇنىڭ مەڭزىدىكى قامچا ئىزىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، يۈزىلا ساق تۇرۇپتۇ، ئېھتىمال، ئوسمان سوراق جەريانىدا ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قويماسلىقنى تاپىلىغان بولسا كېرەك. مانا بۈگۈن ئۇ ئۆزى سوراق قىلىشقا كەلدى، باتۇرغازىمۇ ئۇنى شۇنچىلىك كۈتكەنىدى.

ئوسمان تۇتقۇنلارنىڭ پۇت - قولىنى باغلاپ سوراق قىلىشنى يامان كۆرەتتى. شۇڭا، پۇت - قولى يېشىۋېتىلگەن باتۇرغازىنى يەردىن يېرىم مېتىر كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان قارىغاي كۆتىكىنىڭ ئالدىغا تۇرغۇزۇپ قويدى.

ئوتتۇرا بويلۇق، توغرىلىق، قارا ساقاللىق، يۈزى قارامتۇل، كۆزى سەل قىيسىقراق ئوسمان كۆتەك ئۈستىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچە ئادەملىرى ئۆرە تۇرۇشاتتى. ئۇ ئۈچىسىغا تۈلكە تېرىسىدىن تىكىلگەن ئۇزۇن جۇۋا، بېشىغا قۇيرۇقلۇق قۇلاقچا، ئايىغىغا قونجى تىزىدىن ئاشقان ئۆتۈك كىيگەن بولۇپ، بېلىدىكى ماۋزۇرى جۇۋىسىنىڭ ئىچىدىن يېرىم - يارتا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— خوش، بالا، — دېدى ئۇ، — بىزنىڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادىمىمىزنى قىرىپ تاشلىغان سەن ئىكەنسەن - دە؟

— ياق، مەنلا ئەمەس، مېنىڭ يەنە ئىككى سەپدىشىمۇ بار.
— ئىككى سەپدىشىڭنى قوي، ئۇلارنىڭ جېنى ئاللىقاچان جەھەننەمگە كەتكەن.
— مېنىڭچە، ئۇلارنىڭ جېنى جەننەتكە كەتتى، ئىككى يۈز ئادىمىڭ جەھەننەمگە كەتتىغۇ دەيمەن.
ئوسمان باتىرغازىنىڭ بېشىدىن تارتىپ ئايىغىغىچە يانغان كۆزلىرى بىلەن بىر قۇر سەپسېلىپ قارىدى.
— سەنلەر قانداق ھۆكۈمەت قۇرماقچى؟
— بىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ بولغان.
— ھۆكۈمىتىڭنىڭ مەقسىتى نېمە؟
— گومىنداڭ ۋە بارلىق گومىنداڭچىلارنى يوقىتىپ، شىنجاڭدا ھەممە مىللەتلەر باراۋەرلىكىدىكى خەلقچىل ھاكىمىيەت قۇرماقچىمىز.
— سەنلەرگە قوماندانلىق قىلىۋاتقان كىم؟
— خەلق ۋە ئۇلارنىڭ ئارزۇسى!
— تۈز گەپ قىل! ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ، — ئوسماننىڭ كۆزلىرىدە تەرسالىق ئوتلىرى ياندى...
باتىرغازى كۈلدى:
— ئىنقىلاب قىلغان ئادەم ئۆلۈمنى ئويلىماي گەپ قىلامدۇ، مەن ئۆلۈمدىن قورقمايمەن. دۇنيادا ئۆلۈش، تۇغۇلۇش بولۇپ تۇرىدىغان نەرسە، بىراق ئۆلۈمنىڭ قەدرى كىم ئۈچۈن ئۆلۈشتە!
— گەپ ساتما، مەن سەندىن قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئادەمنى سوراۋاتىمەن، ئۇقتۇڭمۇ؟
— خەلقنىڭ ئارزۇسى بويىچە، سۆيۈملۈك رەھبىرىمىز ئەخمەتجان، ئالىي باش قوماندانىمىز ئىسھاقبېك! مەن بىلىمەن، بىراق سىز بۇلارنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىڭىز خاپا بولىسىز، لېكىن پۈتۈن خەلق، پۈتۈن مىللىي قىسىملار بۇلارنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسا سۆيۈنۈپ كېتىدۇ ۋە ئۇلارنى كۆرسە مۇنداق دەپ ناخشا ئېيتىدۇ:

سالام رەھبىرىمىز ئەخمەتجان①،
ئالىي باش قوماندانىمىز ئىسهاقجان.
چېنىقتۇق پولاتتەك ئۆز قولىڭىزدا،
ئەگەر بۇيرۇق بولسا بىز تەييار !

ئوسمان تىرىكىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، باتىرغازىنىڭ ئاشۇ مارشىنى خۇددى ئۆز ئاھاڭى بىلەن ئېيتقاندەك روھلۇق تۇرۇشى ئۇنىڭ ئەرۋاھىنى ئۇچۇرۇۋەتكەنىدى. قارامتۇل يۈزى كۆكىرىپ، قېلىن كالپۇكلىرى تىترەپ كەتكەن ئوسمان:

— ئۆلگۈك كەپتۇ سېنىڭ، پۇتۇنلەي يالغان ئېيتىۋاتىسەن، تېخى بايىقى ئادەملىرىڭنىڭ ئىچىدىن دەللىقانىمۇ يوشۇرۇۋاتىسەن...

— دەللىقان بىزنىڭ بىر فىرونتنىڭ قوماندانى.

— بىلىمەن، ئۇنىڭ قارا كۆڭۈل، ئاڭقاۋ - دۆتلۈكىنى مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟

— ئاڭقاۋ - دۆت؟ — باتىرغازى كۈلدى، — سىز ئالتاينى ئاران قىرىق كۈن سورالىدىڭىز، سىزنى ئالتايدىن سۈرۈپ چىقارغان كىم؟ ... دەللىقاننىڭ جەڭچىلىرى، ئۇنىڭ ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسى ! دەللىقان دۆتمىكەن؟ ...

بۇ ھەقىقىي پاكىتنى ئۇ قانداق ياپالايدۇ، ئالتايدىن قوغلىنىپ، قېچىپ چىقىپ كەتكەن ئۆزى تۇرسا ! ئۇ بىگىز قولى بىلەن باتىرغازىنى جونۇشقا باشلىدى:

— دۆت ! ... بەرىڭ دۆت ! ... ھۇ پۇشتىدىن تانغان ئەخمەق قازاق ! ...

— قازاقمەن، پۇشتۇم بىلەن پەخىرلىنىمەن ! لېكىن شۇنى بىلىڭكى، مەن كىچىككىنە قازاق ئۆيىنىڭ ئوغلى ئەمەسمەن،

① بۇ ئەينى يىللاردا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيەسىنىڭ قارشى ئېلىش مارشى ئىدى.

ئىنقىلابىي دەۋرنىڭ ئوغلىمەن ! مېنىڭ قازاق بولغىنىمدىن ئىنقىلاب سېپىدە تۇرغۇنۇم مىڭ مەرتەم قىممەتلىك، بۇ سەپ بىلەن تېخىمۇ پەخىرلىنىمەن ! ... خوش، ئاقساقال، — دېدى باتىرغازى ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — سىز كىمنىڭ قوماندانلىقى بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتىسىز؟ سىزنى لەشكەرلىرىڭىز «باتۇر» دەيدىكەن، باتۇر راست گەپ قىلىدۇغۇ، ئېيتىڭا قېنى؟

— مېنى باشقىلارنىڭ قوماندانلىقىغا بويسۇنىدىغان ئۆزۈڭدەك ئەخمەق دەمسەن؟ ... مەن ئۆزۈمگە ئۆزۈم قوماندانمەن، ھەرقانداق ئادەمنىڭ گېپىنى تۇككە ئالمايمەن ! ...

باتىرغازى كۆڭلىگە پۈككەن گەپلىرىنى ئەمدى ئېيتىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى:

— باتۇر ئادەم يالغان ئېيتسا، ئۇيات بولىدۇ، ئاقساقال، — دېدى باتىرغازى ئۇنىڭغا قادىلىپ، — سىزگە گومىنداڭنىڭ، ئۆز تىلىڭىز بىلەن ئېيتقاندا «جاڭ باتۇر»نىڭ، ئامېرىكىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى ماكناننىڭ قوماندانلىق قىلغىنى يالغانمۇ؟ سىزنىڭ پودپولكوۋنىك يۇسۇپجاننى سوراق قىلىش ماتېرىيالىنى ماكنانغا كۆرسەتكىنىڭىز، ماكناننىڭ: ئۆلتۈرۈۋەت، بۇنىڭدىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ، دەپ سىزگە يوليورۇق بەرگىنى يالغانمۇ؟... ئەنە ئاۋۇ باغلاقلىق چىكىخەي ئېتىنى گۇچۇڭدىكى ئاتلىق دىۋىزىيەنىڭ سىزگە سوۋغا قىلغىنى، ئۇچىڭىزدىكى مۇنۇ ئېسىل جۇۋىنى، بېلىڭىزدىكى ماۋۇ يىگىرمە ئوقلۇق ماۋزۇرنى دىۋىزىيە كوماندىرى سوۋغا قىلغىنى يالغانمۇ؟ ... يالغان ئېيتىپ، دۇنيادا باتۇر بولغان ئادەم بارمۇ؟ ...

ئوسمان ئورنىدا تۇرالماي قالدى، كۆزلىرى دەھشەتلىك يېنىپ قورقۇنچلۇق تۇس ئالدى. قولىنى بىرقانچە قېتىم ماۋزۇرىغا ئاپاردى - يۇ، ياندۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغانلارنىڭ قېنى تېخىمۇ قىزىپ كەتكەنىدى، ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرى سوراق قىلغان

بولسا، ئۇنى ئاللىقاچان قامچىسىغا باستۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولار ئىدى. لېكىن، ئوسمان ئىمىشقىدۇر بىرەر قامچا ئۇرمايۋاتاتتى.

— ھەي، ئاغزىدىن تەگكەن ھارىمى ! ... مېنى خەقنىڭ قولىغا قاراپ قالغان دەمسەن؟ — دېدى ئوسمان ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ، — ماڭا پۈتۈن ئالتايدىكى ئادەملەر ئەگىشىدۇ، مەن مۇشۇ زېمىندا دەسسەپ تۇرغان تاغمەن ! كەينىمدىكى قارىغايدەك ئادەممەن ! ...

— ھەي ئاقساقال، — دېدى باتىرغازى مىيىقىدا كۈلۈپ، — چۆل بورانلىرىدا قامغاقتەك دومىلاپ يۈرگەن ئادەم ئۆزىگە قانداقمۇ خەلقنى ئەگەشتۈرەلىسۇن. زورلۇق، مەجبۇرلاش — بولدۇرۇپ قالغان ئات بىلەن سەپەرگە چىققىشقا ئوخشايدۇ، ئۇ ھامان يولدا قالىدۇ.

ئوسمان چىشىنى چىشىغا بېسىپ تۇرۇپ ئاخىرقى سوئالىنى سورىدى:

— سەنلەرگە قورال بېرىۋاتقان كىم؟

— گومىنداڭ.

— جىندى ! ئېسىڭ بارمۇ سېنىڭ؟ ... مەن نېمىنى سوراۋاتىمەن؟

— بىلىۋاتىمەن، بىراق سىزگە چۈشەندۇرۇپ قويۇشقا توغرا كەلدى: دەسلەپتە بىز گومىنداڭدىن يەتتە ماشىنا قورالنى قولغا چۈشۈردۇق، لېكىن بۇ تەۋرەپ كەتكەن خەلققە يېتىشمىدى.

— جۆيلۈمە !

باتىرغازى توختىماي سۆزلەپ كەتتى:

— ئالتايدىكى گېنېرال ۋەن تەسلىم بولغاندا، قانچىلىك قورال - ياراغنى قولغا چۈشۈرگىنىمىزنى بىلمەس بولۇۋالدىڭىزمۇ؟ ئاشۇ ئەسىرلەرنى تارباغاتايغا يالاپ ئاپارغۇچە، سىزنىڭ لەشكەرلىرىڭىزنىڭ ئۆلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى، ئاغزىدىكى ئالتۇن چىشلىرىنى، قوللىرىدىكى سائەتلىرىنى

بۇلبۇلغانلىقىنىمۇ بىلەرسىز؟ ...

— توختا !

— شىخودا، جىڭدا قانچىلىك قورااللارنى، زەمبىرەكلەرنى، تانكىلارنى قولغا چۈشۈرگىنىمىزنى بىلمەمسىز؟ تېخى غۇلجا ئايرودورۇمىدىكى ئايروپىلانلارنىچۇ؟...

— توختا !

— مايتاغدىن، دۆربىلجىندىن، ئالتايدىن قانچىلىك گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ تولۇق قورالى بىلەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ بىز تەرەپكە ئۆتكەنلىكىنى بىلمەمسىز؟ ...

— توختا ! ئۇر ئاغزىغا !

قامچىنىڭ زەھەرلىك تىلى ئۇنىڭ ئاغزىغا «تاراس» قىلىپ تەگدى - دە كالپۇكى يېرىلدى...

قاببىاس مۇپتىسىنىڭ ساقاللىرى تىترەپ كەتتى، ئوسمان مۇشۇكىنىڭ كۆزىدەك يېنىپ، قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ تۇرۇپ سورىدى:

— مۇپتى، بۇنىڭغا قانداق جازا بېرىش كېرەك؟

باياتىن بېرى نېمە قىلىشنى ئويلاپ ئولتۇرغان مۇپتى دەررۇ جاۋاب بەردى:

— مۇنداق قىزىل جاھانگىرلارنى، ئۇنىڭ ئەۋلاد - يۇشتىلىرىنى ئوتقا بېسىپ، كۆيدۇرۇپ، كۇلىنى كۆككە سورۇۋېتىش كېرەك، باتۇر.

ئۇ ئۆز جاۋابىدىن ئوسماننى قالتىس خۇشال قىلىمەن دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، ئوسمان ئۇنىڭغا ئالىيىپ قاراپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى - دە، ۋارقىرىدى.

— دۆت ! دۆتسەن... ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى جازالىرىنى بىلمەيسەن، بىلمەسەن، مۇنداق ئۆزىنى بىلمىگەن مۇناپىقنى ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك !

باتىرغازى ئاچچىق كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ قاببىاس مۇپتىغا ئېيتتى:

— ھەي، ئاڭقاۋ مۇپتى، ئۆز باشلىقىڭغا شۇنچە يىل ئەگىشىپ يۈرۈپ، تېخىچە ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئىشنى بىلمەيسەن، ساڭا ئىچىنىمەن، ئۇۋال ساڭا بىچارە...

ئوسمان باتىرغازىنىڭ ئۆزىنىمۇ، مۇپتىنىمۇ مەسخىرە قىلمۇاتقانلىقىغا غەزەپلىنىپ قاتتىق ۋارقىرىدى:

— ئات قويرۇقىغا باغلا !

ھازىر بولغان ئىككى باندىت يۈگۈرۈپ كەتتى. ئوسمان قامچىسى بىلەن ئۇنى بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى. قامچا ئىزلىرى لازا سۇيى قويغاندەك ئېچىشىپ، ئاغرىپ كەتسىمۇ، ئۇ «ۋاي» دەپمۇ قويماي مەردانە تۇراتتى ۋە ئاخىرقى سۆزلىرىنى خۇددى تاپانچىنىڭ ئوقىدەك تاراسلىتىپ ئاتتى:

— بىلىپ قويغىنكى، ئاقساقال، تارىخ ساڭا ئاللىقاچان ھۆكۈم ئاتا قىلغان، ساڭا ئىككى يول بار، ئامال يوقكى، ھەر ئىككىسى ئۆلۈم يولى. بىرى، سەن ئۆزۈڭنى ھازىرلا گومىنداڭنىڭ قۇچىقىغا ئاتىسەن، كېچىكىپ يوق قىلىنىسەن، بىراق نامەردلىك بىلەن ئۆلگەن بولىسەن؛ يەنە بىرى، بىزگە قارشى ئاتلىنىپ چىققانىكەنسەن، بىز بىلەن ئاخىرغىچە ئېلىشىپ ئۆلگىنىڭ تۈزۈك. ئۇنداقتا بۇرۇنراق ئۆلىسەن، لېكىن ھەرھالدا مەردلىك بىلەن ئۆلگەن بولىسەن، قايسىسىنى ماقۇل كۆرىسەن، قېنى، ئۆزۈڭ تاللا ! ...

بۇ گەپ ئوسماننىڭ جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى ۋە تەرى تۈرۈلدى ـ دە، بۇيرۇقىدىن يالتىيىپ، قۇيرۇقىغا چىگىش ئۈچۈن ئەكەلگەن ئاتقىمۇ قارىماي، باتىرغازىنى ماۋزۇرى بىلەن ئېتىۋەتتى. نېرىدىكى ياغاچ ئۆينىڭ يوچۇقلىرىدىن ئۇنى پۈتۈنلەي ئاشكارا كۆرۈپ تۇرغان يەنە بىر تۇتقۇن ۋارقىرىۋەتتى:

— ئىپلاس قاتىللار ! ئاھ... باتىرغازى ! ...

قارىغاينىڭ يېنىدا قېلىن كىرپىكلىرى كۆزىنى يېرىم ياپقان، يۈزى ئاپپاق، بۇرنى ئېقىپ چۈشكەندەك چىرايلىق گۈزەل قازاق يىگىتى باتىرغازى ئۇخلىغاندەك ياتاتتى. قارىغاي شاخلىرى

ئارىسىدىن چۈشكەن قۇياش نۇرلىرى ئۇنىڭ يۈزلىرىدە ئوينايتتى، تاغ شاماللىرى پېشانىسىگە يېپىشقان چاچلىرىنى سىلاپ يەلپۈپ ئۆتمەكتە ئىدى.

ئوسمان ئۇنىڭغا تىكىلىپ ئۇزاق قارىدى ۋە بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ، ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىدى:

— كېلىشكەن يىگىت ئىكەن، ئامال يوق، ئۆزىگە ئۆزى ئۆلۈم بۇيرۇدى. ياخشىلىقنىڭ قەدرىنى بىلمىدى... — ئۇ بىردىنلا باتۇرغازىنىڭ يۈرىكىگە نەشتەردەك سانجىغان سۆزلىرىنى ئويلاپ قالدى ـ دە، بىرنەرسىدىن سەسكىنىپ كەتكەن ئادەمدەك ئەندىكىپ ۋارقىرىۋەتتى:

— بۇ ئوغماغاننى ئاپىرىپ تاشلا ! ... ئۆلۈكىنى قاغا ـ قۇزغۇنلار يېسۇن !

باتۇرغازىنى ياغاچنى سۆرىگەندەك سۆرەپ ئەكەتتى.

— ئەمدى هازىر ۋارقىرىغان سارتنى ئاچىق، — دېدى ئوسمان كۆتەك ئۈستىدە ئولتۇرۇپ.

جازالاش ئۆيىدىن تۇتقۇننى هەيدەپ چىقتى. جازالاش ئۆيىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن بۇغداي ئۆڭلۈك، دۈپدۈگىلەك قارا كۆزلۈك، ئۆڭسۈلى ئۆچكەن كىچىك بىر بالا تۇتقۇننى كۆرۈپ، تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرى لىق ياش ئىدى. تۇتقۇن بالىغا بىر قاراپ قويدى ـ دە، ئۆتۈپ كەتتى ۋە كۆتەك ئۈستىدە ئولتۇرغان ئوسماننىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى، ئوسمان ئېغىر خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا قارىدى:

— ماڭا باش ئېگەمسەن ياكى سەنمۇ ئاۋۇنىڭغا ئوخشاش ئۆلۈمگە ماڭامسەن؟ ... — دەپ سورىدى ئوسمان، — گەپ قىل، كېكەچتەك تۇرىسەنغۇ !

— باش ئېگىش؟ — ئاچچىق كۈلدى تۇتقۇن، — ئەلۋەتتە ئۆلۈمگە ماڭىمەن، — ئۇنىڭ ئاۋازى مەردانە ئىدى ۋە ئوسمانغا قارىماي سۆزلەيتتى.

ئوسمان ئۇنىڭ بېشىدىن تارتىپ تا ئايىغىغىچە ــ تونۇغۇسىز دەرىجىدە ئىششىپ كۆكىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە، يول ـ يول بولۇپ تىتىلغان بەدەنلىرىگە، قۇلاق چۆرىلىرىدىن تامچىلاپ چۈشۈۋاتقان قانلىرىغا، ياش يۇقى كۆزلىرىگە قارىدى ـ دە، بېشىنى ئېغىر هالدا لىڭشىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ــ سېنىڭ شۇنچە قىيناشقا چىداپ سىر بەرمىگىنىڭ ئاخىر سېنى ئۆلۈمگە ئېلىپ بارىدۇ، ياش ئىكەنسەن، خەير، لېكىن بىزدىن رەنجىمە يىگىت .. يىغلىغىنىڭ ئەمدى بىكار...

ــ مەن سېنىڭ قىيناشلىرىڭغا يىغلىغىنىم يوق، ئۆزۈمنىڭ ئۆلۈمگە ماڭغىنىمغىمۇ يىغلىغىنىم يوق، پەقەت جەڭگىۋار سەپدىشىمنىڭ بىئەجەل ئېتىلغىنىغا يىغلىدىم. بۆرە ــ يىرتقۇچ هايۋان، لېكىن سەن ئۇنىڭ بالىسىنى ئېتىپ باققىنا، ئۇ قانداق يىغلايدىكىن، مەن ــ ئادەممەن ـ دە، ئادەمدە ئېچىنىش، ئەلەم تۇيغۇلىرى بولمامدۇ، ئىنساندا دوستقا مېهىر ـ مۇهەببەت، دۈشمەنگە غەزەپ ـ نەپرەت بولمىسا، ئۇنى قانداقمۇ ئادەم دېگىلى بولسۇن؟!

ــ سۆزۈڭ ئورۇنلۇق يىگىت، ــ دېدى ئوسمان ۋە ئەتراپتا تۇرغانلارغا كايىپ يەنە مۇنداق دېدى، ــ كۆردۈڭلارمۇ، قولۇڭغا قورال ئالساڭ مانا مۇشۇنداق جەڭچى بول، بولمىسا يوق بول! بىر ئېغىز سىر بەرمەي بەرى ئۆلۈمگە كېتىۋاتىدۇ، بۇلار قانداق ئەسىر؟ بىزنىڭكىلەر قانداق ئەسىر؟ بىزنىڭ بەرى سىرىمىزنى ئېيتىپ بولغان، بەرى ئۆلۈمدىن قورقىدۇ، بەرى توخۇ يۈرەك، شۇنىڭ ئۈچۈن تاغمۇ تاغ، چۆلمۇچۆل قېچىپ ـ پىتىراپ يۈرۈشىسەن... هەي يىگىت، ــ دېدى ئوسمان تۇتقۇنغا، ــ بىزگە ئېيتىدىغان ئاخىرقى سۆزۈڭ بارمۇ؟

ــ بار، ــ دېدى تۇتقۇن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، ــ مېنى تېزرەك ئاتقۇزۇۋەت! ...

ــ يارايسەن، مانا بۇمۇ بىر مەردلىك، خوش، بالا، بايىقىسى باتىرغازى دېگەن قازاق ئىدى، سەن سارتنىڭ ئېتى نېمە؟

— مېنىڭ ئېتىم نادەم، ناسىر دېگەن ئۆمۈر بويى ئادالەتسىزلىككە بوي بەرمىگەن باتراقنىڭ بالىسىمەن !

— يارايسەن، بايىقى ئىككىڭنىڭ نامى مېنىڭ قوشۇنۇم ئىچىدىمۇ ياشايدۇ، — ئۇ نادەمگە مىلتىقىنى تەڭلەپ تۇرغان لەشكىرىگە بۇيرۇق قىلدى، — بار، ئات، ئاشۇ قىرغا ئاپىرىپ ئات، سايىنىڭ تاپىنىغا چۈشۈپ كەتسۇن، ئۆلۈكىنى قاغا - قۇزغۇنلار يەپ كەتكۈچە ئېقىپ كەتسۇن.

نادەمنى سايىنىڭ قىرىغا ئاپاردى - دە، ئاتتى. ئۇ ئىككى پاي ئوق بىلەن يىقىلىپ، راست دېگەندەكلا سايىنىڭ تاپىنىغا يۇمىلاپ چۈشۈپ كەتتى.

خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا سايىنىڭ قىرىدا پەيدا بولغان ئون ئۈچ - ئون تۆت ياشلار چامىسىدىكى بىر بالا قان تامغان ئىزنى بويلاپ تۆۋەنگە چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇمۇ دومىلاپ دېگۈدەك سايىنىڭ تاپىنىغا چۈشتى - دە، ھاسىراپ ئەتراپىغا قارىدى. ئۇ سۇنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدا، دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان تاغ سۇيىدە، بايىقى ئېتىلغان ئادەمنىڭ ئېقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى ! ئۇ ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ ئۇنىڭغا تېز يېتىشىۋالدى. قولىغا تاياق ئېلىپ سۇغا چۈشتى. ئۇنىڭ تىزىغا كەلگەن سۇنىڭ ئېقىنى تېز ئىدى. ئۇ سۇ ئىچىدە تاياقنا تايىنىپ يۈرۈپ لاكاسلاپ قالغان نادەمنى سۇدىن سۆرىۋالدى - دە، قاشقا ئېلىپ چىقتى. بالا تېزلىك بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى تۆۋەن قىلىپ سارقىتقاندى. ئاغزى - بۇرنىدىن بۇلدۇقلاپ سۇ ياندى. ئۇنى ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇپ ئۇياق - بۇياققا ئىرغىتتى، قوللىرىنى بىر ئۇياققا - بىر بۇياققا تاشلاپ خېلى ئۇزاق ھەرىكەتلەندۈردى. ئاندىن پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ پوكوپ، يەنە ھەرىكەتلەندۈرمەكچى بولغاندى، «ۋاي...» دېگەن ئاۋاز چىقتى. شۇ چاغدىلا بالىنىڭ كۆزىدىكى پەرىشانلىق يىتوپ، يۈزىگە تەبەسسۇم يۈگۈردى. بالا ئەمدى ئۇنىڭ ئوق تەگكەن يېرىگە سەپسالدى: بىرىنچى ئوق مۈرە سۆڭىكىنىڭ ئاستىدىن كىرىپ، تاغاقنىڭ يۇقىرى تەرىپىنى تېشىپ ئۆتكەن.

ئىككىنچى ئوق تېزىنىڭ تۆۋىنىدىكى بۇلجۇڭ گۆشىنى تېشىپ كەتكەنىدى. ئوق تەگكەن يەردىن تېخىچىلا قان سىۇس ئېقىپ تۇراتتى. بالا كۆڭلىكىنىڭ ئالدى پېشىنى «جارتلا» قىلىپ يىرتتى. شۇ چاغدا يارىدار نۇرسىز كۆزلىرىنى كۈچ بىلەن ئېچىپ، كۆڭلىكىنىڭ بىر پارچىسىنى تۇتۇپ تۇرغان كىچىك بالىنى كۆردى ۋە ئۇنى قەيەردىدۇر، بىر يەردە كۆرگەندەك قىلدى، ئاخىر ئۆزىنى ئېتىشقا ئەكېتىپ بارغاندا غىل - پال كۆرۈپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى.

— ئاۋۋال كىيىمىمنى يېشەيلى، — دېدى ئۇ زەئىپ ئاۋازدا هوشىغا كەلگەندىن كېيىن.

بالا ئۇنىڭ ئوق تەگكەن يېرىنى تېڭىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ مۇنداق دېدى:

— قېنى ئەزىمەت، بىر يەرگە تېز مۆكۈنەيلى، كۈپكۈندۈزى مۇنداق ئوچۇقچىلىقتا يېتىش خەتەرلىك.

بالا سايىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بىر ئۆڭكۈرنىڭ بارلىقىنى بىلەتتى، ئۇ يارىدارنىڭ قولىغا تاياق تۇتقۇزۇپ، ئاندىن ئۇنى يۆلىدى. ئۇ بىر قولى بىلەن بالىنىڭ مۈرىسىگە تايىنىپ، ئىككىنچى قولىدىكى تاياقنى يەرگە تىرەپ تۇرۇپ قەدىمىنى يۆتكىدى. ئۇلار سۇ ياقىسىدىكى چاتقاللىقلار ئارىسىدىن يۇرۇشكە باشلىدى. ئۇ هەربىر قەدىمىنى ئاۋايلاپ - ئېهتىياتلىق بىلەن باساتتى. ئالاهازەل ئۈچ يۈز مېتىردەك ئارىلىقنى باسقاندىن كېيىن، چاتقاللىققا ئېلىنىپ قالغان بىر جۇۋا ئۇچراپ قالدى.

— مانا كۆردۈڭمۇ، — دېدى ئۇ بالىغا، — بىزگە بۇنى ئاسماندىن پەرىشتە تاشلاپ بەردى.

بالا خۇشاللىقىدا ئېتىنىڭ بېرىپ جۇۋىنى ئالدى - دە، ئۇياق - بۇيىقىغا قارىدى. جۇۋىنىڭ بىر يېڭى، بىر پېشىنىڭ يېرىمى يوق ئىدى. يانچۇقىدىن ناسۋال سېلىنغان بىر كىچىك بوتۇلكا چىقتى.

ئۇلار ئېغىر چامداپ سەپىرىنى داۋام قىلدى. ئۇنىڭ مانا

ئەمدىلا بالىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە خەيرخاھلىق قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگۈسى كېلەتتى:

— مېنىڭ يول باشلىغۇچىم، ئەمدى تونۇشايلى، ئىسمىڭ نېمە؟ — دېدى ئۇ بالىغا قاراپ.

— تاۋۇقمىش.

— مېنىڭ ئىسمىم نادەم، كىمنىڭ بالىسى سەن؟

— مۇلداغەلىنىڭ.

— داداڭ نەدە؟

— دادام ... دادامنى ئۇلار ئېتىۋەتكەن...

نادەم ھەيران بولۇپ سورىدى:

— كىم ئېتىۋەتكەن؟

— سىزنى قىيىنىغان باندىتلار.

— ھە، مۇنداق دە.

— باندىتلار قايسى كۈنى سىلەرنىڭ بىر ئادىمىڭلارنى تۇتۇۋېلىپ، باغلاپ ئەكەلدى، سىزدىن سورىغان سوئاللارنى ئۇنىڭدىنمۇ سورىدى، ئۇ پەقەت سۆزلىمىدى. جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، تۆمۈرنى قىپقىزىل قىزىتىپ، مېنىڭ دادامغا: «ئۇنىڭ كۆكسىگە باس» دېدى...

— داداڭ باندىتلار ئارىسىدىمىدى؟ — دەپ بالىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ سورىدى نادەم.

— دادامنى ئەسكەر بولمىساڭ، ئېتىۋېتىمىز، دەپ مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە ئېلىۋالغان، ئوسماننىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپى مىلتىقتىن قورقۇپ قوشۇلغانلار، دادام قىزىغان تۆمۈرنى بېسىشقا ئۇنىمىغاندا، باشلىق تاپانچىسى بىلەن دادامنى ئېتىۋەتتى...

بالىنىڭ كۆز چاناقلىرىغا تولغان ياشلىرى تامچىلاشقا باشلىدى.

— بولدى، كۆڭلۈڭنى بۇزما ئىنىم، داداڭنىڭ ئۆلۈمى يامان ئۆلۈم ئەمەس ئىكەن.

— ئادەملەرنى قىيناپ ياشىغۇچە، — دېدى تاۋقىش كۆز ياشلىرىنى يىغى بىلەن سۇرتۇپ، — ئۆلگەن ياخشى ئەمەسمۇ، نادەم ئاغا!

بۇ كىچىككىنە بالىنىڭ سۆزلىرىدىن نادەم قاتتىق تەسىرلەندى ۋە ئۇنىڭ يادىغا ئەخمەتجان قاسىمى ئېيتقان مۇنۇ سۆز كەلدى: «ئادەم ئۇرۇش - قىيناش — پۈتۈن ۋەھشىيلىك، هاقارەت قىلىش — يېرىم ۋەھشىيلىك.» بۇ ۋەھشىي، قارا كۆڭۈل ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋىتىدىن چىقىرىلغان خۇلاسە، بۇ خۇلاسىنى مۇشۇ كىچىككىنە بالىمۇ چۈشەنگەن. تاۋقىش نادەمنىڭ نەزىرىدە بارغانسېرى ئۆلغىيىپ، هۆرمەتلىك، ئەقىللىك بىر ئادەمگە ئايلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىسى جىمجىتلىققا چۆكۈپ، ئاستا ماڭدى. هاۋانىڭ سوغۇقلۇقىمۇ، يول ئازابىمۇ ئۇنتۇلماقتا ئىدى.

ئىككى چاقىرىمدىن كۆپرەك ئازابلىق سەپەردىن كېيىن ئۇلار ئۆڭكۈرگە يېتىپ كەلدى. بۇ ئۆڭكۈر ئىككى ئادەملا ئەمەس، ئۈچ - تۆت ئادەم سىغقۇدەك چوڭ ئۆڭكۈر ئىدى. نادەم هۆل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى ناهايىتى تەسلىكتە سالدى. تاۋقىش ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە جۇۋىنى يېيىپ، نادەمنى ئاۋايلاپ ياتقۇزدى - دە، ئۇنىڭ كىيىملىرىنى سىقتى ۋە يېيىش ئۈچۈن تاشقىرىغا ئېلىپ ماڭدى.

— توختا، تاۋقىش، — دېدى نادەم بېشىنى كۆتۈرۈپ، — سىرتقا يېيىشقا بولمايدۇ.

تاۋقىش نادەمنىڭ نېمىشقا شۇنداق دەۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەنىدى:

— بۇ يەرگە هېچكىم كەلمەيدۇ، نادەم ئاغا، كەينىمىز ئېگىز تاغ، ئالدىمىز چوڭقۇرلۇق، بۇ يەردە هايۋانلار ئىزىدىن باشقا يول يوق.

— ياق، بولمايدۇ... بۇ ئىشتا سەن ماڭا بويسۇنۇشۇڭ كېرەك.

تاۋقىش كىيىملەرنى ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزىغا يايدى.

نادەم سۇنايلىنىپ ياتتى. بۈگۈن ئاچلىقنىڭ ئىككىنچى كۈنى، تۇرۇپ - تۇرۇپ ئۇنىڭ كۆزى قاراڭغۇلىشاتتى، يۈرىكى تۆۋەن تارتاتتى. بەدىنىدىن قانچىلىك قان كەتكەنلىكىنى بىلمەيتتى، چىرايى ئاقىرىپ - تاتىرىپ كەتكەنىدى. هازىرغۇ كۈن ياخشى، بىراق تاغ هاۋاسى ئۆزگىرىشچان، تۇيۇقسىز قار چۈشۈپ كېتىشىمۇ مۇمكىن، ئۇنىڭ قايقارا پارقىراپ تۇرىدىغان چىگرىن ئۆتۈكىگە باندىتلارنىڭ كۆزى چۈشۈپ سالدۇرۇۋالغان، شۇ تاپتا ئۆزىنىڭمۇ، تاۋۇقىشنىڭمۇ پۇتى يالاڭ ئاياغ، ئۆز قىسمىغا قانداق يېتىۋېلىش ئۇنى قىينايتتى، ئازابلايتتى...

قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئەتراپتا گويا ئۆلۈم جىمجىتلىقى هۆكۈم سۈرگەندە، ئۇلار ئۆڭكۈردىن چىقتى.

— قېنى، مېنىڭ يول باشلىغۇچىم، يولۇڭنى باشلا !

ئۇلار كۈنچىقىشقا قاراپ ماڭدى، ئۇ بىر قولىدا تاۋۇقىشنىڭ مۇرىسىنى تۇتۇپ، ئىككىنچى قولىدىكى تاياقتا تايىنىپ قەدىمىنى ئاستا يۆتكەيتتى. تاغ هاۋاسى سوغۇق، ئاچچىق شامال ۋىژىلداپ يۈزلەرگە سانجىلىپ ئۆتەتتى. ئۇلارنىڭ يولىغا پەقەت يۇلتۇزلار غۇۋۋا نۇر چاچاتتى. قەدەملەر ئېهتىيات بىلەن تاشلىناتتى. ئۇزۇندىن بېرى يالاڭ ئاياغ يۈرۈپ باقمىغان نادەم ئايىغىنى هەر قېتىم باسقاندا، بىر ئەندىكەتتى. چۈنكى، ساي بويىدىن ئۆڭكۈرگە كەلگۈچە ئۇنىڭ تاپانلىرىدىن سۇ كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. ئاۋايلىغانسېرى ئۇوق تەگكەن يەرگە چاتقاللار ئۇرۇلۇپ جېنىنى قاقشاتقان، شۇڭا ئۇلار بىر سائەتتە ئاران بىر كىلومېتىردەك يول باستى.

ئىككىسى شۇنداق تەمتىلەپ كېتىپ بارغاندا، يىراقتىن ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى.

— كېلىۋاتىدۇ، ئاڭلاۋاتامسەن؟ — دېدى نادەم توختاپ، — كىم بىلىدۇ، بىزنىڭ رازۋېدكىچىلارمۇ تېخى...

— يول يۇقىرىدىن ئۆتىدۇ، — دېدى تاۋۇقىش، — سىز ماۋۇ تاشنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن بايقاپ كېلەي.

— سەن بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى بۇ كېچىدە تونۇيالامسەن؟
— نېمىشقا تونۇمايمەن، كېچىدە كۆرۈنگەن نەرسىنى كۈندۈزى كۆرگەندەك كۆرەلەيمەن، مەن دادام بىلەن كېچىدە كۆپ قېتىم مال ئىزدىگەن...

نادەم كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— ئېيتىپ بېرەيمۇ؟ — دېدى بالا جىددىي قىياپەتتە، — سىلەرنىڭ ئادەملىرىڭلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كىيىمى ئوخشاش، ئاتلىرىڭلارنىڭ ئېگەر - جابدۇقلىرىمۇ بىر خىل، يەنە دەپ بېرەيمۇ؟ ئاتلىرىڭلارنىڭ يۈرۈشى بىر خىل ئەمەس...

بالا شۇنداق دېدى - دە، تېزلا يۈرۈپ كەتتى. ئۇ خۇددى كېيىكلەردەك چاتقاللار ئارىسىدىن شۇڭغۇپ، چەبدەسلىك بىلەن كېتىۋاتاتتى. نادەم ئۇنىڭ يۈرۈشلىرىگە زوقلىنىپ رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قالدى.

ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى، نادەم ئۈمىد بىلەن شۇ ياققا قاراپ تۇراتتى.

تاۋقىش قايتىپ كەلدى:

— باندىتلار ئىكەن.

— غەيرەت قىلايلى، تاۋقىش، ماڭايلى، — دېدى نادەم تاياققا تىرىلىپ تەسلىكتە تۇرۇپ.

— مەن ھارمىدىم، نادەم ئاغا، سىزگە قىيىن بولدى، ئەگەر چوڭ ئادەم بولغان بولسام سىزنى ھاپاش قىلىپ بۇنىڭدىنمۇ ئىلدام ماڭالايتتۇق.

— غەيرىتىڭگە بارىكاللا، تاۋقىش، لېكىن چىداش كېرەك.

سەپەر داۋام قىلدى، سۇبھى كۆتۈرۈلگەندە ئۇلار مېڭىشتىن توختاپ، تاغ باغرىدىكى بىر دالدىلىق يەرگە كىرىپ ياتتى، ياخشىسى، بۇ يەرنىڭ ئالدى قويۇق ئارچىزارلىق بولۇپ، ئۇلارنى يوشۇرۇپ تۇراتتى.

ھەر ئىككىسىگە قاتتىق ھاردۇق يەتكەن، ئۇيقۇسىمۇ تازا كەلگەن، بىراق سوغۇق شامال گۈركىرەپ ئۇرۇپ، ھەر

ئىككىسىگىمۇ ئارام بەرمەيتتى. بولۇپمۇ نادەمنىڭ يارىلىرى زىڭىلداپ ئاغرىشقا باشلىدى، ئاغرىق شۇنچىلىك ئەدىدىكى، ئۇ جېنىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى. بالىغا تۆيدۇرماسلىق ئۈچۈن لېۋىنى چىشلەپ يېتىۋالدى.

— سەن جۇۋىنى يېپىنىپ ئۇخلاۋەر، تاۋقىش، مېنىڭ ھېچ ئۇيقۇم كېلىدىغاندەك ئەمەس، — دېدى نادەم بىرھازادىن كېيىن.

تاۋقىش نادەمنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ يۈزىنىڭ ئاپپاق ئاقىرىپ كەتكەنلىكىنى، كۆزلىرىنىڭ تېخىمۇ نۇرسىزلانغانلىقىنى ۋە شۇنچە سوغۇقتا پېشانىسىدە قوناقتەك ـ قوناقتەك تەر تامچىلىرىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ غەيرەت قىلىپ قاتتىق ئاغرىققا چىداپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدى. بالا خۇددى قوقاستا پۇچىلانغاندەك تولغىنىپ كەتتى.

— نادەم ئاغا، — دېدى ئۇ ئىچى سىيرىلغان ھالدا، — مەن ساق، قاراڭا، سوغۇق شامال ئەدەپ كېتىۋاتىدۇ، يارىڭىزغا سوغۇق تېگىپ قالسا قانداق قىلىمىز؟ ... جۇۋىنى سىز يېپىپ ئۇخلاڭ.

بىرنەچچە قېتىم زورلاپمۇ بالىنىڭ رايىنى ياندۇرالمىغاندىن كېيىن، ئاخىر نادەم جۇۋىنى يېپىنىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ ئاغرىق ئازابىدا ئۇخلىيالمىسىمۇ، بىراق كۆزىنى يۇمۇپ تىپتىنچ يېتىۋالدى. بىر كېچە ـ كۈندۈزدىن بېرى تىنىمسىز ھەرىكەت قىلىپ ھارغان بالا، كۆڭلى ئەمىن تاپقاندىن كېيىن تېزلا ئۇخلاپ كەتتى. نادەم ئۈستىدىن جۇۋىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاۋايلاپ يېپىپ قويدى. ئۆزى ئاغرىق ئازابىدا تولغىنىشقا باشلىدى. يارىلىرى لوقۇلداپ ئاغرىيتتى...

چىدام — ئازابنى يېڭىدۇ. چىدامنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغانلار ئۇمىد بىلەن ياشىرىدۇ. چىدامنىڭ بەلگىلىرى كۆپ: ئېغىر ئازابقا قالغاندا، مەردلىك بىلەن قۇربان بولغانلارنى ئويلاش — بۇمۇ بىر بەلگىسى، ئۇ ئازابنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ، ئادەمنى ھاياجانغا سالىدۇ، تېتىكلەشتۈرىدۇ، غەيرىتىنى ئاشۇرىدۇ ۋە ئۇمىدلەندۈرىدۇ. نادەمنىڭ يادىغا باتىرغازى كېلىش بىلەن ئۇ

جىنىنى قاقشىتىۋاتقان ئاغرىق ئازابىنى ئۇنتۇشقا باشلىدى. ئۆلۈمگە تىك قادىلىپ تۇرۇش، زورلۇق بىلەن ئۆلۈم ئاتا قىلىنىۋاتقانلارغا قادىلىپ قاراش ۋە ئۆلارنى مەنسىتمەي، مەسخىرە قىلىش، ئۆلۈمدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان سۆزلەر بىلەن ئۆلارنىڭ يۈرىكىنى زىدە قىلىش ئۇنىڭ سەپدىشىدىكى ئەڭ ئالىي خىسلەت ۋە ئەڭ ئالىي چىدام! «ئىنسانلار دۇنياغا ياخشى ياشاش ئۈچۈن كېلىدۇ، ئۇنىڭغا ئېرىشسە، خۇشال بولىدۇ، — دەيتتى نادەم ئۆز – ئۆزىگە پىچىرلاپ، — لېكىن شۇنداق ياشاش يولىدا كېزى كەلگەندە قۇربان بولۇشقا رازى بولۇش — بۇمۇ خۇشاللىنارلىق ئىش. مەن ئۆزۈمنى، باشقىلارنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن ياشاۋاتىمەن، باتىرغازى شۇنداق ياشىدى، ئۇنىڭ قىسمىتىدىن سەپداشلىرى قايغۇرسىمۇ، خىسلىتىدىن خۇشال بولىدۇ. شۇ تاپتا رەيھاننىڭ بىر كۆزى ياش، بىر كۆزى قاندۇر، سەپداشلىرىم قايغۇرۇۋاتقاندا، دۈشمەنگە باش ئەگمەي، مۇشۇ ئازابلىق يۇرۇشتە ئۆلۈپ كەتسەم، ھەممىسى تېخىمۇ قايغۇرىدۇ، لېكىن ئاخىرقى نۆۋەتتە خۇشال بولىدۇ، چۈنكى مەن ئىنسانلارنىڭ خۇشاللىقى ئۈچۈن ئېگىلمەي ياشىدىم – دە! ئەگەر ۋارىسجاندەك ياشىغان بولسامچۇ؟ ھەممىسى لەنەت ئوقۇيدۇ. ئۇنداق ياشاشنىڭ نېمە قىممىتى؟! ... ئاپام مېنى سادىر پالۋاندەك ياشا، بالام، دېگەن ئەمەسمىدى، ئاپامنىمۇ رازى قىلمىسام، بالىلىق قەرزىم نەدە قالىدۇ؟!...»

نادەم شۇنداق خىياللار بىلەن چۈشكىچە ئۇخلىيالمىدى، ئاغرىق ئازابىنىمۇ سەزمىدى. چۈشتىن كېيىنلا كۆزى ئاران ئېلىندى. بىراق، تاۋقىش ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ جۇۋىنىڭ ئۆزى ئۈستىدە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىگە قاتتىق خاپا بولدى: نېمىشقا مەن يېپىنىۋالدىم – ھە؟ ئابايا زورلىغاندا ماقۇل دەپتىمەن – دە، ئىسىت، مېنىڭ نەرىم ئادەم؟ بالا جۇۋىنى ئېلىپ نادەمگە يايقاندا، ئۇ كۆزىنى ئاستا ئاچتى:

— نېمە قىلىۋاتىسەن تاۋقىش؟ — دېدى نادەم بېشىنى

كۆتۈرۈپ، تاۋقىشنىڭ قاپاقلىرى تۈرۈلگەن، چىرايىدىن خاپىچىلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى.

— مەن ئادەم ئەمەس ئىكەنمەن، — دېدى ئۇ يەرگە قاراپ.

نادەم ئۇنىڭ نېمىگە خاپا بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ كۈلدى:

— ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ ئورۇنسىز خاپا بولۇۋاتىسەن، تاۋقىش، سەن ئۇخلاپ قالغاندا مەن يېپىپ قويغان.

بالا جىمىپ قالدى.

نادەم ئۇيقۇسىزلۇقتىن قىزىرىپ، گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاپ قويدى. لېكىن، تىلىدا لەۋلىرىنى نەملەشتۈرگۈدەك ھۆللۈك يوق ئىدى. تاۋقىش لىپ - لىپ ئۇنىڭغا قارىدى - دە، جۇۋىنىڭ يانچۇقىدىن ھېلىقى كىچىك ناسۋال بوتۇلكىسىنى ئېلىپ:

— نادەم ئاغا، سىز بەك ئۇسساپ كەتتىڭىز، سىزگە سۇ ئەكېلىپ بېرەي، — دېدى.

— ئۇسساپ كەتكىنىم راست، لېكىن سىرتقا چىقىشقا بولمايدۇ.

— سىز ماۋۇ تاشنى ئاغزىڭىزغا سېلىپ، تىلىڭىز بىلەن ئۇياق - بۇياققا ئايلاندۇرۇڭ، ئاغزىڭىزغا سۇ يىغىلىدۇ، مەن ھايال قالماي ئەكېلىمەن، تۆۋەندە بۇلاق بار، — تاۋقىش ئۇرۇقچىچىلىك ئىككى تاشنى ئۇنىڭغا سۇندى.

— ھاياتىمىز قىلنىڭ ئۇستىدە تۇرۇۋاتىدۇ، تاۋقىش، ئويلاپ ئىش قىلمىساق بولمايدۇ، يەنە ئۈچ - تۆت سائەتتىن كېيىن قاراڭغۇ چۈشىدۇ. مەن ھازىر بۇ ئۇسسۇزلۇققا چىدىيالايمەن، مۇنۇ ئامالىڭ بولىدۇ، ئەكەل تېشىڭنى.

نادەم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى - دە، بېشىنى تاشنىڭ ئۇستىگە ئاستا قويدى. تاۋقىش جۇۋىنى ئۇنىڭ ئۇستىگە ياخشىلاپ يېپىپ قويدى. سوغۇق شامال ئەدىمەكتە، ھاردۇق يەتكەن، ئەتىدىن بېرى ئاغرىق قاتتىق قىيىنىغان نادەم، جۇۋىنىڭ ئىسسىقىدا ئارام ئېلىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى. تاۋقىش شۇ

چاغدىلا ھېلىقى ناسۋال بوتۇلكىسىنى ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئەتىراپىقا تازا زەن قويۇپ قاراپ چىقتى، ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمىگەندىن كېيىن تۆۋەنگە ئىتتىك چۈشۈپ كەتتى. ئۇ ئۆزىمۇ ئۇسساپ كەتكەنىدى. بۇلاق تۇۋىگە كېلىپ، ئاۋۋال ئۆزى ئوچۇملاپ تۇرۇپ سۇزۇك بۇلاق سۈيىدىن قانغۇدەك ئىچتى. ئاندىن بوتۇلكىنىڭ ئىچىگە لاي تىقىپ، ئۇنى قايتا ـ قايتا يۇيۇشقا باشلىدى.

— كىم سەن! ...

ئويلىمىغان يەردىن تۇيۇقسىز چىققان بۇ قوپال ئاۋاز بالىنى چۆچۈتۈپ مەڭدىتىۋەتتى. ئۇ بوتۇلكىنى لايغا پاتۇرۇپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ كەينىدىن — ئەللىك مېتىردەك يىراقلىقتا مىلتىقىنىڭ ئىستىۋۇلىنى يەرگە قارىتىپ تىقىمدىۋالغان، بېشىغا قۇيرۇقلۇق قۇلاقچا كىيگەن ئاتلىق باندىت ئەسكىرى تۇراتتى.

— بۇ ياقتا نېمە قىلىپ يۈرگەن بالىسەن؟

تاۋۇش ئەمدى ھودۇقماي جاۋاب بەردى:

— موزاي ئىزدەپ يۈرىمەن، ئاغا، سىز كۆردىڭىزمۇ، ئالا موزاي، بوينىدا قىسقا چۇلۋۇرى بار؟

— موزىيىڭ بۇ ياقتا نېمە قىلسۇن، سۇدىن قانداق ئۆتمدۇ؟

— بىزنىڭ موزاي ناھايىتى يامان، قايسى كۈنى مۇشۇ يەردىن تېپىپ، ھەيدەپ كەتكەنىدىم.

— قوي، ئەخمەق، كەچ كىرگەندە ئۆزى بارىدۇ.

— بۇياقتا بۆرە كۆپ، يەپ قويىدۇ.

— جىنىدى بالىغۇ بۇ ... — دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە غودۇڭشىپ يۈرۈپ كەتتى ئۇ. ئۇنىڭ قارىسى يىتكەندىن كېيىن تاۋۇش بوتۇلكىسىغا سۇ ئالدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى. بىراق، ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. شامال غەرب تەرەپتىن قاپقارا بۇلۇتلارنى ھەيدەپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ قاپىقى تۈرۈلدى، كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشتى.

— نادەم ئاغا، ھاۋا تۇتۇلۇپ كەتتى، ئەلپازى يامان، — دېدى ئۇ قايتىپ كېلىپ. ئاغرىق ئازابىدا ئويغىنىپ كېتىپ، تاۋقىشنىڭ يوقلۇقىدىن ئەنسىرەپ، ئەندىشە بىلەن ئولتۇرغان نادەم تاۋقىشنى كايىشنىمۇ قويۇپ، بۈگۈن كېچىدىكى يورۇشنى ئويلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى. راست دېگەندەك، پۈتۈن ئەتراپنى بۇلۇت قاپلاپ، ئاندا - ساندا قار ئۇچقۇنداشقا باشلىدى. بىردەمدىن كېيىن قار ئۇچقۇنلىرى ئۇلارغا شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئىككىسى تۈگۈلۈپ ئولتۇردى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. يەر يۈزىنى ئاندا - ساندا ئاقارتقان قارنى بوران ئۇچۇرۇپ كەتتى، لېكىن بوراننى ئېلىپ كەتكۈدەك بىرەر كۈچ يوق، ئۇ ھېلىمۇ شىددەت بىلەن گۈركىرەپ تۇراتتى. يورۇشنى باشلاش كېرەكمۇ، يوق؟ بۇ سوئال ھەر ئىككىسىنىڭ بېشىنى قاتۇرماقتا ئىدى.

— نادەم ئاغا، — دېدى تاۋقىش خۇددى كۆپنى كۆرگەن كىشىلەردەك تەمكىنلىك بىلەن، — بۇنداق بوراندا مېڭىش خەتەرلىك، تاڭغىچە ھاۋامۇ ئېچىلىپ قالار، بورانمۇ توختا، ئۇ چاغدا كۈن ئىللىپ قالىدۇ، شۇ چاغدا ماڭمايمىزمۇ؟

نادەم بىر مىنۇتلۇق جىمجىتلىقتىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— مۇنداق مۆلچەرلەش قىيىن، تاۋقىش، ئەتە بەلكى بۈگۈندىنمۇ بەتتەررەك جۇت بولۇپ كېتەر، تاغ ھاۋاسىغا كېسىپ بىر نېمە دېيىش قىيىن، ئەمدى بىزنىڭ بىر ئورۇندا ئۇزاق يېتىشىمىزمۇ خەتەرلىك بولۇپ قالدى، ماڭايلى، ھەرىكەت قىلىش ئادەمدە ئۈمىد پەيدا قىلىدۇ.

جېنى ئارانلا قالغان نادەمنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان بۇ سۆزلەر بالىنى تېتىكلەشتۈردى:

— بولىدۇ، ماڭايلى، — دېدى بالا قەتئىيلىك بىلەن، — ھايۋانمۇ ئۆز جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن تىپىرلايدۇغۇ، بىز ئادەمغۇ...

ئۇلار بىر ـ بىرىگە تايىنىپ يالاڭ ئاياغ ئاياغلىرىنى ئاستا يۆتكىدى. ئازابلىق، ئېغىر يۈرۈش يەنە باشلاندى. بوران توختىغىنى يوق، كۆز ئېچىش قىيىن، ئۇلار سەنتۈرۈلەتتى، مۇدۇرۇپ كېتەتتى. شۇ هالدا ئۇلار تاپانلىرىنىڭ ئىششىپ كەتكىنىنى، يېرىلغانلىقىنى، قاناۋاتقانلىقىنى، يېرىلغان يەرلەرگە ئۇششاق تاش پارچىلىرىنىڭ پېتىۋاتقانلىقىنى تۇيمايتتى. مۇنداق دەھشەتلىك كېچىلەردە، ھەتتا يىرتقۇچ هايۋانلارمۇ ئۆز ئۇۋۇلىرىغا كىرىپ كەتكەندۇ؟! ... لېكىن ئۇلار قەلبىدە يانغان ئىشەنچ بىلەن مەنزىلگە قاراپ ئىلگىرىلەيتتى.

ئۇلار ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۆتكەنلىكىنى بىلمەيتتى. يول يۈرۈش بارغانسېرى قىيىنلاشماقتا ئىدى. بەش بارماقنى كۆزگە تىقسىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان قاراڭغۇلۇقتا نادەم تېيىلىپ يىقىلىپ چۈشۈپ، تېخىمۇ هالسىراپ كەتتى...

ـــ مېنى يۆلە، تېخى بىرقانچە كۈن يول باسقۇدەك مادارىم بار مېنىڭ ... ـــ تاغ بالىسى يىغلىۋېتىشكە تاس قالدى. دۇنيادا شۇنچىلىك چىدامىلىق ئادەملەر بولىدىكەن ـ ھە!

ئاخىر ئۇلار تاغ باغرىدىكى يوغان بىر قارا تاشنىڭ دالدىسىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. ئىككىسى تاشقا يۆلىنىپ، ئالدىنى جۇۋا بىلەن يېپىپ، يېقىن چاپلىشىپ ئولتۇردى.

بوران يەنىلا شىددەت بىلەن ئۇرۇلماقتا، لېكىن تاغ بالىسى بوران توختاپ كەتسىلا يولىمىز راۋانلىشىپ كېتىدۇ، دەپ قارا كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ئولتۇراتتى. نادەم كۆزىنى يۇمۇۋالغانىدى.

تاڭ قاراڭغۇلۇقىدا بوران توختىدى، تاڭمۇ ئاتتى.

نادەم بىلەن باتۇرغازىنىڭ دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەتراپقا رازۋېدكىچىلار ئەۋەتىلگەنىدى. نىزامىدىنمۇ بىر گۇرۇپپا جەڭچى بىلەن قويۇق دەل ـ دەرەخلىك ساي ئىچىدىن ئالدىدىكى ئېگىز تاغقا تاراسلاپ ئۆرلەپ چىقتى. ئۇ بويىنىغا ئېسىلغان دۇربۇنىنى كۆزىگە تۇتۇپ، تۆت تەرەپكە تەكشى سەپسالدى ۋە غەرب تەرەپكە

قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ يېنىدىكى ھەمراھىغا دۇربۇننى سۇنۇپ:
— قارىغىنا، ئاشۇ قارىيىپ كۆرۈنگەن بىر پارچە تاشقا تازا زەن قويۇپ قارىغىنا، مىدىرلاۋاتقان بىزنىڭ نادەم بىلەن باتىرغازى بولۇپ قالمىسۇن يەنە، — دېدى.
ئىككى ئاتلىق شۇ ياققا قاراپ ئوقتەك چاپتى. ھاۋا ئېچىلغاندىن كېيىنكى سوغۇقتا جۇۋىدىن چىقالماي، ئەتراپقا مۆلدۈرلەپ قاراپ تۇرغان نادەم، ئاتلىقلارنى يىراقتىنلا تونۇدى:
— قارا، تاۋۇقىش ! بىزنىڭكىلەر ! ... ئەنە بىزنىڭكىلەر !
— يېتىپ كەپتىكەنمىزغۇ ! ... — دېدى تاۋۇقىشمۇ ھاياجانلىنىپ.
ئالدىدا ئىككى ئاتلىق، كەينىدىن نىزامىدىن باشلىغان جەڭچىلەرمۇ تاراسلاپ يېتىپ كېلىشتى. نىزامىدىن ئاتتىن چۈشتى ـ دە، تاۋۇقىشنىڭ يۆلىشى بىلەن ئاران ـ ئارانلا ئورنىدىن تۇرغان نادەمگە ئۆزىنى ئاتتى:
— نادەم ! ... نادەم ! ... بارمۇ سەن ! ...
نادەمنى كۆرۈپ جەڭچىلەرنىڭ كۆز چاناقلىرى ئاللىقاچان ياشقا تولغانىدى. ئۇنىڭ چىرايى تېگى ـ تېگىدىن سىرىقداپ قان دىدارى قالمىغان، مەڭزلىرى ئۇرۇپ چاپلىشۋەتكەندەك ئىچىگە كىرگەن، قولاق چۆرىلىرىدە قان داغلىرى، پەقەت ھالسىز كۆزلىرىنىڭ پىلدىرلىشىلا ئۇنىڭ تېخى ھايات ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.
— باتىرغازى قېنى؟ — سورىدى پولكوۋنىك تاقەتسىزلىنىپ، ئۇ ھېچقاچان مۇنداق تاقەتسىزلەنمىگەن...
نادەم تاۋۇقىشنى كۆرسەتتى:
— مانا، باتىرغازىنىڭ ئىزباسارى، — ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى، — ئۇ قۇربان بولدى... ئوسمان ئۆز قولى بىلەن ئېتىۋەتتى...
نىزامىدىننىڭ كۆزىدىن ئىككى تامچە ياش ئىختىيارسىز ئېتىلىپ چىقتى ۋە مەڭزىنى بويلاپ ئاقتى... بۇ ئۇنىڭ ئۇرۇش

ئىچىدىكى بىرنەچچە يىللىق ھاياتىدا ئىككىنچى قېتىم يىغلىشى ئىدى.

* * *

شىمالىي فىرونت گېنېرال ئىشتابىغا غەلىبە خەۋەرلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى:

ئۆندىر قارادىن خەۋەر:

— بۇ يەردىكى ئوسمان باندىتلىرى بىز بىلەن قاتتىق تىركىشىپ، كۆپ چىقىم تارتقاندىن كېيىن چېكىنىپ كەتتى!

كورتودىن خەۋەر:

— بۇ يەردىكى باندىتلار ئاساسىي كۈچىدىن ئايرىلىپ، قوقبارتاسقا چېكىنىپ كەتتى!

قوقبارتاستىن خەۋەر:

— باندىتلارنىڭ تەڭدىن تولىسى يەر بىلەن يەكسان قىلىندى، ئاز قىسمى قېچىپ كەتتى!

ئۆلانبۇلاقتىن خەۋەر:

— ئۈچ يۈز باندىت يوق قىلىندى، يۈزدىن كۆپرەكى ئەسىر ئېلىندى، سەكسەن نەچچىسى يوقاپ كەتتى!

...

ئالتاينىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ھەرىكەت قىلىۋاتقان باندىتلارنىڭ ئاساسىي كۈچى يوق قىلىنىپ، بىر قىسىم قالدۇق كۈچلىرى بەيتىككە چېكىنىپ كەتتى.

بەيتىك باغرى ئوسمانغا جۇددى مېھرىبان ئانا قۇچىقىدەك تۇيۇلدى، جېنى يايراپ قۇۋاندى... بەيتىكنىڭ شاماللىرى ئۆتى ئەركىلىتىۋاتقاندەك، باش ـ كۆزىنى سىلاۋاتقاندەك: قورقما، بالام، بۇ پايانسىز يەرلەرنىڭ خوجايىنى سەن، پەقەت سەن! جاڭ باتۇرغا يۆلەنسەڭ، تەڭرىتاغنىڭ شىمالى، جەنۇبى پۈتۈنلەي ساڭا

تەۋە بولىدۇ، دەۋاتقاندەك بىلىنىدى. ئۇ ئەركىن نەپەس ئالدى - دە، بىرقانچە ئايدىن بېرى خۇددى كۈچلۈك بوراندا قالغان قامغاقتەك دەشت - دالالاردا دومىلاپ يۈرگەنلىرىنى ئۇنتۇدى ۋە ئۈمىدلىك كۆزلىرىنى بۇ يەردىن ئىككى يۈز كىلومېتىر يىراقلىقتىكى گۈچۈڭغا — گومىنداڭنىڭ بىرىنچى ئاتلىق دىۋىزىيەسى تۇرۇۋاتقان جايغا تىكتى. تىكىلگەنسېرى ئۈمىدى ئېشىپ، ئاشۇ ئاتلىق دىۋىزىيە گويا چېپىپ - ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندەك بىلىندى - دە، ئۇنىڭ قىيسىق كۆزلىرى قامىشىپ كەتتى...

ئوسمان بەيتىككە چېكىنىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ يېتىپ كەلگەن لەشكەرلىرى مىڭغا يەتمىدى. شۇڭا، ئۇ لەشكەر باشلىقلىرىنى يىغىپ مۇنداق دېگەنىدى:

— ماڭا ئىتائەت قىلغۇچىلار ئالتاي تەۋەسىدە سان - ساناقسىز، مېڭىڭلار، مىختا بولۇڭلار، ماڭا ئەگىشىدىغانلار تېز يېتىپ كەلسۇن...

«... مەن شىڭ شىسەي بىلەنمۇ، مۇنۇ قالماقلار① بىلەنمۇ ئېلىشقان، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتكەن، — دەپ تىت - تىت بولۇپ ئويلايتتى ئۇ، — بۇ قارلىلار نېمانچىلا قورقۇمسىز... خۇددى مەندەك باتۇرلۇق بىلەن ئۇرۇش قىلىدۇ - ھە! ...»

ئوسمان قوشۇن توپلاش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئارىدىن ئۈچ ئاي ئۆتكەندە، قوشۇنلىرى بىر مىڭ بەش يۈزدىن ئاشمىدى. بۇ مۆلچەردىن بەك تۆۋەن ئىدى.

— مەن خۇدا يولىدا تەرىقەت يۈرگۈزۈۋاتقان ئادەم تۇرسام نېمىشقا كۆپ كەلمەيدۇ، — دەپ تېرىككەنىدى ئۇ. لېكىن، مۇشۇ بىر مىڭ بەش يۈز ئادەمنىڭ ئوزۇقلۇقىمۇ بىر مەسىلە بولۇپ قالدى. شىنجاڭ گارنىزون ئىشتابىغا، گۈچۈڭدىكى بىرىنچى ئاتلىق دىۋىزىيەگە ئارقا - ئارقىدىن قۇتقۇزۇش ئاشلىقى سوراپ

① مۇنۇ قالماقلار — تاشقى موڭغۇلىيەنى دېمەكچى.

تېلېگراممىلار ئەۋەتىلدى. لېكىن، ئېمىشقىدۇر، ئۇلار بىر جىڭمۇ ئاشلىق ئەۋەتىپ بەرمىدى.

چىڭگىچ خىياللاردىن ئارامسىزلىنىپ، تاش ئۈستىدە ئولتۇرغان ئوسماننىڭ يېنىغا قارا جاباغىدىكى ئۇرۇشتا يۈتىغا ئوق تەگكەن لاتىپ ئاسقاقلاپ كەلدى!

— قوشۇنلارنىڭ ئوزۇقلۇق مەسىلىسى قىيىن بولۇۋاتىدۇ، ئۆسەكە①، قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئۇ.

— نېمىدىن قورقىسەن، تاغدا ئاچ قېلىپ ئۆلگەن قازاقنى كۆرگەنمىدىڭ؟ ئاۋۇ قالماقلارنىڭ ماللىرىنى ھەيدەپ كەلمەمسەن، — ئوسمان ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ يەنە مۇنداق دېدى، — سەن ئىككى پارچە خەت ياز، بىرىنى ئۇرۇمچى ۋالىيسى خادىۋاڭغا، يەنە بىرىنى پۈتۈن مەملىكەتتىكى قازاقلارغا، مۇسۇلمانلارغا ياز. ئۇلار نېمىشقا بىزنى قوللىمايدۇ، كۈچ بەرمەيدۇ... نېمىشقا مۇسۇلمانچىلىققا يەتمەيدۇ؟ ...

لاتىپ ئوسماننىڭ يۈزىگە سەپسالدى: ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرلىرى خۇنۇكلەشكەن، قارامتۇل چىرايى كۆكەرگەن، يۈزىدىن ئېغىر دەرد، ھەسرەتلىك ئالامەتلەر چىقىپ تۇراتتى.

ئوسماننىڭ ئالدىغا ياش بىر يىگىت كەلدى:

— ھۆرمەتلىك باتۇر، سىزنى ئىككى مۇخبىر خېلىدىن بېرى ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ.

— ئالدىرىمىسۇن.

لاتىپ ئويلاپ قالدى: مۇشۇ سەرسانچىلىقلارنى ئوسمان ۋە ئۇنى بۇرنىدىن يېتەكلىگەن گومىنداڭ چىقىرىۋاتىدۇ، نېمىدېگەن قىرغىنچىلىقلار بۇ ... مەن بۇنىڭغا قانداق قىلىپ ئەگىشىپ قالدىم - ھە، ئالتايدا دەلىلقان ۋالىي، مەن مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئەمەسمىدىم... مانا ئەمدى دەلىلقان بىلەن ئۇرۇشۇۋاتىمىز...

---

① ئۆسەكە — ئوسماننى ھۆرمەت ۋە يېقىنچىلىق بىلەن ئاتاش.

ئۆنىڭ دانىخورەك ۋە پۆرچاقتەك ـ پۆرچاقتەك بۇدۇر ـ چوقۇر باسقان يۈزىنى ئەلەملىك ئۆچقۇنلار قاپلىدى.

ئوسمان ئېرەنسىزلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى.

چېدىر ئىچىدە نەنجىڭدىن كەلگەن ئىككى مۇخبىر ئوسماننى بىر سائەتتىن بېرى ساقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرسى، قارا قاش، ئۇزۇن بويلۇقى ئوسماننى ئىككى قېتىم زىيارەت قىلغان، سۆھبەتلەشكەن بولۇپ، بۇ ئۈچىنچى قېتىم كېلىشى ئىدى. يەنە بىرسى، پاكىنەك پۈچۈق بۇرۇنلۇقىنىڭ بىرىنچى قېتىم كېلىشى ئىدى.

— سىز سۆزىڭىزدە ئوسماننى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئىتى ياكى ۋالىي دەپ قويماڭ، — دېدى ئېگىز بويلۇق ھەربىي مۇخبىر، — ئۇ بۇ ئەمەللەرنى كىچىك كۆرۈپ خاپا بولىدۇ.

— ئەمىسچۇ؟ — تەئەججۇپلىنىپ سورىدى پاكار بويلۇقى.

— ئوسمان باتۇر ياكى ھۆرمەتلىك باتۇر، دەڭ.

— ئىلىدا ئىنسيان كۆتۈرۈلگەندە ئوسمان: بۇ ئىنقىلاب، مېنىڭ بۇرۇن قىلغان ئىنقىلابلىرىمغا ئوخشاش، دەپتىكەنغۇ، كېيىن نېمىشقا قارشى چىقتى؟

— مەن ئالدىنقى قېتىمقى سۆھبىتىمدە بۇنى سورىغان، ئۇ: بۇ كوممۇنىستلار، دىنسىزلار ھەرىكىتى ئىكەن، قىزىل جاھانگىرلار ھۆكۈمىتىنى قۇرماقچى، ئۇنداقتا بويسۇنمايدۇ، ماڭا ئىتائەت قىلمايدۇ، مېنىڭ ئالتۇن دەۋرنى يارىتىشىمغا يول قويۇلمايدۇ، دەپ قارىغان ھەمدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە بىر دىنىي ئادەم مەن بولىمەن دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمەلدە ئالتاينىڭلا ۋالىيسى بولغان، شۇنىڭدىن كېيىن قارشى چىققان.

— ئۇنىڭ ئالتۇن دەۋر دېگىنىدىن نېمىنى چۈشىنىش مۇمكىن؟

— شۇ قېتىمقى سۆھبەتتە ئۇ يەنە: مەن خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن ئالتۇن دەۋر يارىتىش ئۈچۈن، مۇشۇ تۆمۈر دەۋردە

تۇغۇلدۇم، دېگەن. ئۇنىڭ ئالتۇن دەۋر دېگىنى ھەممىدىن ئۆزىگە ئىتائەت قىلىدىغان ئالاھىدە دەۋر بولسا كېرەك.

— ئۇنداقتا ئوسمان ئىلى ۋەقەسىدىكى ئەخمەتجان، دەلىلقانلاردەك ئاساسىي شەخسلەردىنمىدى؟

— نېمانداق نادانلارچە ئويلايسىز، ئەخمەتجان دېگەن كاتتا بىلىملىك، يېتىشكەن سىياسەتچى، ئۇستا دىپلومات. جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى ئۇ تالانتلىق ئادەم دەپ ماختىغان. دەلىلقانمۇ ئوقۇمۇشلۇق، ھەربىي تاكتىكىغا ماھىر گېنېرال، ئوسمان دېگەن ساۋاتسىز، قارا قورساق ئادەم، پەقەت ئۇ جۈرئەت ـ قورقۇمسىزلىقى، مەرگەنلىكى، ئاتقا ماھىر ـ چەبدەسلىكى بىلەن داڭ چىقىرىپ ئالتاي خەلقىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان... كېيىن ئىلىدىن يۈز ئۆرۈپ ئالتاينى بېسىۋالغاندا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئاشلىق سورىغان، بۇرھان، داڭ بىگاڭلار ئايروپىلان بىلەن ئالتايغا بارغاندا، ئالتاي خەلقى ئۇنىڭ قاتىللىقى — بۇلاڭچىلىقىدىن نۇرغۇن شىكايەتلەرنى قىلغان، شۇ ماتېرىياللارنى ئۇلار ئۈرۈمچىگە ئالغاچ كەلگەن. مەن ئوسمان قەبىلىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىغاندا، ئۇ: پۈتۈن شىنجاڭدىكى قازاقلار مېنىڭ قەبىلەم، مېنىڭ بالىلىرىم كۈنچىقىشتىكى ئۇلاستايدىن① تارتىپ، كۈنپېتىشتىكى ئالمۇتاغىچە بولغان ھەممە يەردە بار، ئونتۇمەندىن ئاشىدۇ، دېگەنىدى. قاراڭ، بىر تۈمەننىڭ ئاران ئون مىڭ ئىكەنلىكىنى بىلمەيۋاتقان ئادەمنى قانداقمۇ ئەخمەتجان، دەلىلقانلار بىلەن تەڭلەشتۈرگىلى بولسۇن...

ئىككى مۇخبىرنىڭ سۆھبىتى تازا قىزىۋاتقان چاغدا، چېدىرغا بىرقانچە ئادەملىرى بىلەن ئوسمان كىرىپ كەلدى. پۇچۇق بۇرۇنلۇق مۇخبىر ئورنىدىن تۇرۇپ:

— سالام، ھۆرمەتلىك باتۇر، سىزنى كۆرگەنلىكىمدىن

① ئۇلاستاي — تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ غەربىي ئۆلكىسى.

ئىنتايىن خۇشالمەن. سىز شۇ تۇرقىڭىزدا ئېتىلىش ئالدىدا تۇرغان ئوقيادەك هالغا كەپسىز، — دېدى ئۇ.

ئىككى مۇخبىر چاي ئىچىپ بولغانىدى، ئوسمان كىرگەندىن كېيىن يەنە چاي تارتىلدى. پاكار بويلۇق مۇخبىر ئوسماننىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە سەپسېلىپ قارىدى: ئوسمان ئۇچىسىغا پاختىلىق ئۇزۇن چىبەرقۇت چاپان، تېرە شالۋۇر، پۇتىغا قوپال ئۆتۈك كىيىۋالغان بولۇپ، تېرە شالۋۇرىنىڭ ئالدىدىن ماۋزۇرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مۇخبىرلار چاي ئىچكەچ ئۇنىڭدىن ئۆزى قىزىققان سوئاللارنى سوراپ ئولتۇردى:

پاكار بويلۇق مۇخبىر:

— سىز نېمىشقا ئىلى تەرەپ بىلەن يامانلىشىپ قالدىڭىز؟ — دەپ سورىدى.

— نېمىشقا يامانلاشماي، — دېدى ئوسمان قايناپ، — مەن قانچە يىل ئۇرۇش قىلدىم؟ پەقەت شېڭ شىسەي بىلەنلا ئون يىل ئۇرۇش قىلدىم، تۇنۇگۇن كۇسەي كۆتۈرۈپ چىققان نېمىلەر، مېنىڭ ئالدىمغا ئۆتۈپ كېتەمدا، ئۆلكىلىك هۆكۈمەتتە نېمىشقا گېپىم گەپ بولىدىغان بىردىنبىر باشلىق بولالمايدىكەنمەن؟ ... قارلىلارنى يوقاتسام، هەممىنىڭ چوڭى مەن بولالمامدىم، جاڭ باتۇر ماڭا ۋەدە قىلدى، مېنىڭ ۋەكىللىرىمگە ئۇ: ئەسلىدە شىنجاڭنى ئوسمان سورىشى كېرەك ئىدى، دەپتۇ. جانىمقان، خادىۋاڭلارنى دەمسەن؟ مېنى قوللىسا، ياردەم بەرسە، كۈچ چىقارسا قارشى ئالىمەن. بولمىسا، مەن ئۇلارنى بىلمەمدىم؟ جانىمقان دېگەن شېڭ بىلەن بىرلىشىپ ماڭا نېمە ئەسكىلىكلەرنى قىلمىدى، خادىۋاڭ دېگەن ئەلەن ۋاڭنىڭ ئورنىنى بېسىپ قالغان دۆت خوتۇن، يول قويمايمەن.

— سىزنى ماكىنان: سەن جۇڭگولۇقلار ئىچىدىكى جىگەرلىك ئەزىمەت دەپتىكەن، مەنمۇ سىزگە قايىلمەن.

— مەن قارلىلارنى يوقىتىشقا جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، كۈچ توپلاۋاتىمەن، — دېدى ئوسمان قىزىپ سۆزلەپ، — جاڭ باتۇرغا

ۋەكىل ئەۋەتتىم، ئۇ ئازراق ئادەم، قورال يۆتكەپ بەرسە، قايتۇرما ھۇجۇم باشلايمەن.

— مەن سىزنىڭ باتۇرلۇقلىرىڭىزنى يېزىپ، پۈتۈن مەملىكەتكە تونۇشتۇرىمەن، سۈرىتىڭىزنى ئالىمەن، — دېدى پاكار بويلۇق مۇخبىر ئۇنىڭغا كۈچ بېرىپ.

ئوسمان تازا قىزىپ سۆزلەپ، ھە دېسىلا گېنېرال جاڭنى تىلغا ئېلىۋاتقاندا، ئېگىز بويلۇق مۇخبىر: «ھايات دېگەن نېمە؟ — دەپ ئويلاپ قالدى، — مەنسەپ، مەنپەئەت تالىشىش، مەنسەپ، مەنپەئەت ئۈچۈن كۆرەش قىلىش بولىدىكەنغۇ، گېنېرال جاڭ ئىلى تەرەپنى ئوسمان ئارقىلىق يوقىتىۋەتسە، ئۇنىڭ مەنپەئەتى ئەشەنچكە، كېپىللىككە ئىگە بولىدۇ. ئوسمانغا يۇقىرى مەنسەپ كېرەك، ئۇ جېنىنى تىكىپ ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ، بولمىسا، ئىككىسى تېخى يېقىندىلا ئىت ـ مۈشۈك بولۇپ يۈرگەنلەر ئەمەسمىدى؟ ! ...»

ئوسمان مىللىي قىسىملارغا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئۈچۈن ئادەم توپلاشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، كۆڭۈلدىكىدەك كۈچكە ئىگە بولالماي تىت ـ تىت بولۇپ يۈرگەندە، ئۈچ پولكنىڭ قوماندانلىقى تاپشۇرۇلغان نىزامىدىن بەيتىككە ئۇرۇش قىلىشنىڭ تەييارلىقىغا چۈشتى.

يەنە جەڭگىۋار كۈنلەر باشلانغانىدى.

باھار كۈنلىرىنىڭ بىر ئەتىگىنى نىزامىدىن ئۈچ پولكنى باشلاپ يولغا چىقتى. پۈتۈن تەبىئەت جانلىنىپ، باھار قۇشلىرى ئۈچ ئاتلىق پولكنىڭ ھەيۋەتلىك يۈرۈشىنى تەبرىكلىگەندەك سۈزۈك ئاسماندا پەرۋاز قىلاتتى ۋە كۆكەرگەن دەرەخ شاخلىرىدا ۋىچىرلىشىپ تىنماي سايرىشاتتى...

ئۈچ پولكتىن بىر ھەپتە بۇرۇن يولغا چىققان ئۈچ رازۋېدكىچىلار ۋىزۋوتى پولكلار بىلەن يولدا ئۇچراشتى. ئۇلار قايتقانىدى.

— يولداش پولكوۋنىك، — دېدى رازۋېدكىچىلار كوماندىرى، —

باندىتلار جەنۇبقا — گوچوڭغا قاچتى !

ئىزامىدىن يېرىم مىنۇتتەك جەنۇب تەرەپكە قاراپ قالدى ۋە چوڭقۇر نەپەس ئالدى ـ دە، مۇنداق دېدى:

— گومىنداڭنىڭ بىرگە سالغان ئۈچ تۈزىقى يەر بىلەن يەكسان قىلىندى ! قاراشەھەر تەرەپتىن سالغان تۈزىقى ئاللىقاچان بىتچىت قىلىنغان، ساۋەندىن سالغان تۈزىقمۇ تارمار قىلىنىپ، قالىبەك چەت ئەلگە قېچىپ كەتتى، ئالتايدىن سالغان تۈزىقى ئاساسى جەھەتتىن بەربات بولۇپ، ئوسمان ئۆر ـ ئۇرغا قالغان چاشقاندەك ھالغا چۈشۈپ، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايونغا قېچىپتۇ. ئالتاي ۋىلايىتى، پۈتۈن ئۈچ ۋىلايەت باندىتلاردىن تولۇق تازىلاندى !

قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى ئىزامىدىننىڭ ۋە كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ يۈزلىرىدە ئويىنىماقتا، باھار شامىلى ئىللىق يۇراقلارنى نەلەردىندۇر ئەكېلىپ، ئۇلارنىڭ دىماقلىرىغا ئۇرماقتا ئىدى. ئاسمان سۈزۈلۈپ، ئۇنىڭ زەڭگەر رەڭ يۈزى ئېچىلغان، دالا گۈللىرى مەيىن تاغ شامىلىدا يەلپۈنۈپ، كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. قاپتال ـ قاپتاللاردا ياشىرىپ تۇرغان قارىغايلار ھادىس گۈزەل ۋە ھەيۋەتلىك تۈس ئالغان. قۇياش نۇرلىرىدا چىمىرلاپ ئېقىۋاتقان تاغ سۇلىرىنىڭ شارقىراشلىرى، باھار قۇشلىرىنىڭ چۇرۇقلىغان يېقىملىق ئاۋازلىرى كۆڭۈللەرنى ئاللىقاياقلارغا ئەكېتەتتى... بۇ ئالتاينىڭ گۈزەل باھارى ئىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

ئۇ ئۆز ئۆيىگە كەلدى، نادەمۇ ئانىسىنى يوقلاش ئۈچۈن يېزىغا چىقىپ كەتتى. نىزامىدىن ئۆيىگە كىرىشى بىلەنلا بويىنىدىن، بېلىدىن قۇچاقلىۋالغان بالىلىرىنى ئەركىلىتىپ سۆيدى، كىچىك ئوغلىنى كۆتۈرۈۋالدى. ئورۇق ئايالى نېمە قىلارىنى بىلمەي، ياشلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرۇپلا قالغانىدى.

ئۇ قېلىن كىيىملىرىنى يېشىپ، پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى. ئۆمرىنى بىرنەچچە يىلدىن بېرى زىمىلانكىدا، ئورۇش مەيدانلىرىدا مۇك يېتىپ، مۇك قوپۇپ ئۆتكۈزۈۋاتقان نىزامىدىن مۇشۇنداق ئازادە ئولتۇرۇشنى سېغىنغانىدى. بالىلىرى ئەتراپىغا ئولاشتى:

— دادا، قاچان كېتىسەن؟ — بۇ سوئال ھەر قېتىم يېڭى كەلگەن چېغىدا سورىلاتتى.

— ئەتە، ئوغلۇم.

— جىق تۇرساڭ بولمامدۇ؟

— ئەسكەرلەرگە ئۆيدە جىق تۇرۇشقا بولمايدۇ.

— مۇشۇ يەردە تۇرساڭ بولمامدۇ، ئىسمەتنىڭ دادىسىمۇ سەندەك كوماندىرغۇ؟ مۇشۇ يەردە تۇرىدۇغۇ؟

— ھەممىمىز بىر يەردە تۇرۇۋالساق، دۈشمەنلەر بىزنى يوق قىلىۋېتىدۇ، بۆلۈنۈپ تۇرساق، ئۇلار بىزنى ھېچنېمە قىلالمايدۇ ئەمەسمۇ.

ئوغلىنىڭ بالىلىق سوئاللىرى ئۆزگىرىپ تۇراتتى:

— دادا، سېنىڭدىن چوڭ كوماندىرمۇ بارمۇ؟

— بار، ئۇنىڭدىن چوڭىمۇ بار.

— بىزنىڭ مۇئەللىم: ئەخمەتجان ئەپەندىم دېگەن ھەممىمىزنىڭ باشلىقى، — دېدى.

— شۇنداق، ئوغلۇم، ئەخمەتجان ئەپەندىم ئەڭ چوڭ باشلىقىمىز، دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان جەڭچى-كوماندىرلارنىڭمۇ، ئىدارىلەردىكى كادىرلارنىڭمۇ، سىنىپى ئوقۇتۇۋاتقان مۇئەللىملەرنىڭمۇ رەھبىرى شۇ كىشى! ئۇ كىشى بىزگە باشچىلىق قىلىپ، گومىنداڭ دېگەن دۈشمەننى يوق قىلدۇق، يەنە يوق قىلىمىز. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە شۇ كىشىنىڭ باشچىلىقىدا خەلق ياخشى كۆرىدىغان نى-نى ئىشلارنى قىلىمىز، — ئۇ سۆزلىگەنسېرى ھاياجانلىنىپ، ئالدىدا سوئال سوراۋاتقان بالىسىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويدى، — بىز ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ يېتەكچىلىكىدە سىلەر ئوقۇيدىغان تارىخقا يېزىلىدىغان ئۇلۇغ ئىنقىلابنى قىلدۇق، شۇ تارىخقا ئۇنىڭ سۈرىتى بېسىلىدۇ، سىلەرلا ئەمەس، ھەتتا كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلىرىمىزمۇ ئۇنىڭ بىلەن پەخىرلىنىدۇ، ماختىنىدۇ، غۇرۇرلىنىدۇ! ... چۈنكى ئۇ خەلقىمىزنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنى، كۈچ-ئىدراكىنى ئۆزىگە يىغقان ۋە ئۇنىڭ پارلاق ۋەكىلى ... ئۇ ھازىرقى زامان تارىخىمىزدىكى بىر بۈيۈك ئادەم!

دادىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قېلىشقان بالىلىرىنىڭ سوئالى يەنە بېسىلمىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا ھەر قېتىم كەلگىنىدە ئەتكۈزۈپ يەيدىغان تامىقى — لەڭمەن كەلگەن چاغدىمۇ سوئاللار ئۈزۈلمىگەنىدى.

تاماقتىن كېيىن بالىلىرى يەنە ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. ئايالى ئەمەس، يىللاپ ئاران كۆرۈشىدىغان ئاتىغا بالىلار قانمايتتى.

كېچە بىر ۋاقىتلاردا بالىلار ئۇخلاپ قېلىشتى. شۇ چاغدىلا نىزامىدىن ئايالى بىلەن ئائىلە ئىشلىرى توغرىسىدا پاراڭغا چۈشتى.

— تاماكا زاۋۇتىغا ئىشقا كىرگىنىمگە، — دېدى ئايالى، —

ئەمدى بىر ئاي بولدى، باللار تېخى كىچىك...

— هازىرچە بۇنىڭغا ئامال يوق، — نىزامىدىن چۈشەندۈرۈپ سۆزلەشكە باشلىدى، — ھۆكۈمىتىمىز تېخى گاداي، شۇنىڭغا قارىماي، خەلق ئىگىلىكىگە ئاجراتقان پۇلىنىڭ ئوتتۇز پىرسەنتىدىن كۆپرەكى مائارىپقا سەرپ قىلىنىۋاتىدۇ، كەمبەغەللەر قۇتقۇزۇلۇۋاتىدۇ... مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، بىزگە چوڭلىقتا توختىغۇدەك مائاش بېرىلىشى مۇمكىن ئەمەس، بۇنى چۈشىنىش كېرەك. ئىشقا كىرگىنىڭ ئوبدان بوپتۇ. بالىلىرىمىزنىڭ دەۋرى — ھەر جەھەتتىن يېتىشكەن باي دەۋر بولىدۇ.

نىزامىدىن ئايالىنىڭ مەيۈس قارا كۆزىدىن، غەمكىن سۆزۈك لېۋىدىن سىغىنىش ئالامەتلىرىنى كۆرگەندىلا، ئائىلە ئىشلىرى توغرىسىدىكى سۆھبەت ئۈزۈلۈپ قالدى.

*　　*　　*

بىر كۈنلۈك رۇخسەت بىلەن يېزىغا چىققان نادەم ئانىسى بىلەن بىر كىچە مۇڭدىشىپ، ئەتىسى چۈشتىن كېيىن شەھەرگە قايتىپ كەلدى. ئۇ شەھەرلەرنى ئارىلاپ كېلىپ، سايبويى كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى — دە، بۇرۇنقى مىللەتلەر گىمنازىيەسى، ھازىر بولسا بىلىم يۇرتى دەپ ئاتالغان مەكتەپنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئېتىنى ئاشخانا ئالدىدىكى موما ياغاچقا باغلاپ، مەكتەپنىڭ كۈنچىقىشقا قارىغان دەرۋازىسى يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ كۆزى ئەڭ دەسلەپ دەرۋازا بېشىدىكى ۋىۋىسكىغا چۈشتى: «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئوتتۇرا دەرىجىلىك مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈش بىلىم يۇرتى». ئۇ بىردىنلا ھاياجانلاندى... مەكتەپ يىلدىن - يىلغا ئۆرلەۋېتىپتۇ، ئەسلىدە ئۇنىڭ قورقۇمسىز، جۈرئەتلىك ئاكىسى نادىرنى، تەدبىرلىك كوماندىرى ئەنۋەرنى، باتۇر سەپدىشى باتىرغازىنى، رەيھان، ئىسھاقلارنى مۇشۇ مەكتەپ

يىتىشتۈرگەن ئەمەسمىدى، پاراسەتلىك پولك كوماندىرى نىزامىدىن ئەپەندى مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلمىغانمىدى؟ ... ئۇلار قانچىلىك ئۇلۇغ ئىشلارنى تەۋرەتتى ـ ھە ! ... رىشاتكىلار ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاشۇ مەيداندىكى سانسىزلىغان ئوقۇغۇچىلار يەنە نېمە ئىشلارنى تەۋرىتەر...

دەرۋازىدا تۇرغان ئوقۇغۇچى نادەمنى كۆرۈپ ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ـ دە، چاس بەردى:

— يولداش پودپورۇچىك ! بىرسىنى ئىزدەمسىز؟

نادەم ئۆزى بىلەن ئوخشاش كىيىمدە، پەقەت مۇرىسىدە پاگون، شەپكىسىنىڭ ماڭلىيىدا كاكار بولمىغان بۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ئەخلاق ـ ئىنتىزامىغا ھەيران قالدى:

— ھەئە، — دېدى ئۇ، — مەن ئوقۇغۇچى ئابدۇقەييۇمنى ئىزدەيتتىم.

— قايسى سىنىپتا؟

نادەم نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى.

— دارىل سىنىپىدىمۇ؟ ئاگرونوم سىنىپىدىمۇ؟ يا چارۋىچىلىقتىمۇ؟

نادەم ئوقۇغۇچىنىڭ چاقماقتەك سوئاللىرىدىن تېخىمۇ تەسىرلەندى:

— سىزنى ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم، قايسى سىنىپتا ئوقۇيدىغانلىقىنى سورىۋالماپتىكەنمەن.

— قورۇلۇش ئىنژېنېرلىقى سىنىپىدا قەييۇم دېگەن بىر ئوقۇغۇچى بار، شۇمۇ يا؟

— يېزىلىق.

— ھە، مۇنداق دەڭ، سىياسىي ـ قانۇن سىنىپىدىكى ئابدۇقەييۇم ساۋۇرنى ئىزدەيدىكەنسىز ـ دە، ئۇ بار. بىرئاز ساقلاپ تۇرۇڭ، يولداش پودپورۇچىك، ھازىر باشلاپ چىقىمەن.

ئوقۇغۇچى مەكتەپكە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، نادەم ئۆتكەنكى ئىشلارنى ئويلاپ قالدى: ئۇ ۋارىسجاننى خادىك ھارۋا

بىلەن مۇشۇ مەكتەپكە بىرنەچچە قېتىم ئەكەلگەن ۋە ئەكەتكەن. ئاخىرقى قېتىم مەكتەپ ئىچى تازا ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنى توت ـ تۇت قىلىۋاتقان چاغدا كېلىپ ۋارىسجاننى ئەكەتكەن، بۇ يەردىن يېنىپ رەيھاننىڭ ئۆيىگە بارغان ۋارىسجان نادەمنى «بىزنىڭ مالاي» دەپ كەمسىتكەندە، رەيھاننىڭ ھەققانىي ئەيىبلىشىگە ئۇچراپ، دەككىسىنى يېگەن... نادەمنىڭ كۆز ئالدىدىن خەنزۇ بازىرىدا گومىنداڭ ئوفىتسېرىنىڭ رەيھانغا زورلۇق قىلغانلىقى، رەيھان ئۇنىڭ ئۆكتەملىكىگە بىر كاچات ياندۇرغانلىقى، ئوفىتسېر تاپانچىسىنى چىقارغاندا ۋارىسجاننىڭ ئۇنىڭغا يېلىنىپ ـ يالۋۇرغانلىقى «لىپ» قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۆمۈر دېگەن ئاجايىپ سىرلىق كارۋان، بىردە قارىساڭ، دەھشەتلىك بوراندا قېلىپ، ھەممە نېمىسىدىن ئايرىلىپ، ساداسىز ھالدا بېشىنى سىلىپ كېتىۋاتقان، بىردە قارىساڭ، كولدۇرمىلىرىنى جاراڭلىتىپ، جۇشقۇن ھالدا ھەيۋەتلىك يۈرۈش بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان... ئەي ئۆمۈر، سەن تېمىدىگەن خىسلەتلىك ـ ھېكمەتلىكسەن، بەزىدە ئۆزۈڭنى قەدىرلەشنى بىلمەيسەن — خورلىنىپ تۈگەيسەن! بەزىدە ئۆزۈڭنى قەدىرلەشنى بىلىسەن — غۇرۇرلىنىپ كۈندەك چاقنايسەن! ئاشۇ كارۋاننىڭ بەزىلىرى ئالقىش ـ ئىپتىخارغا كۆمۈلىدۇ، بەزىلىرى نەپرەت ـ لەنەتكە قالىدۇ.

نادەمنىڭ كۆزى مەكتەپ مەيدانىغا چۈشتى. تۆتتىن بىر رەت تۈزۈپ، سىنىپ ـ سىنىپلار بويىچە تىزىلىپ، مارشقا دەسسەۋاتقان ئوقۇغۇچىلار خۇددى ئۆزىنىڭ فىرونتلاردىكى، ئورمانباغدىكى، ماناس دەرياسى بويىدىكى جەڭگىۋار سەپلىرىنى ئەسلىتەتتى. ئېھتىمال، يېقىن ئارىدا يېتىپ كېلىدىغان ماي بايرىمىغا تەييارلىق قىلىنىۋاتسا كېرەك، ئوقۇغۇچىلار: «سالام! سالام! سالام! ...» دېيىشىپ، يەرلەرنى گۈرسىلدىتىپ يۈرۈشمەكتە ئىدى. يېرىم ھەربىي ھالەتتىكى سەپلەر مەيداننىڭ

ئوتتۇرىسىدا تۇرغان كاپىتاننىڭ قوماندانلىقىدا جەڭگىۋار ھەرىكەتلەر ئېلىپ بارماقتا ئىدى.

ئابدۇقەييۇم يېتىپ كەلدى ـ دە، ئاۋۋال نادەمگە تاق تۇرۇپ چاس بەردى، ئاندىن ئىككىسى قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— بارمۇ سەن، نادەم! ...

— ياخشى تۇرۇۋاتقانسەن! ...

— قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى سېنى؟

— ۋەزىپە بىلەن كەلگەن، — دېدى نادەم يېزىدىشىغا سەمىمىي ھالدا، — تۈنۈگۈن مەھەللىگە چىققان. سېنى سۈرۈشتۈرسەم، بىلىم يۇرتىدا ئوقۇۋاتقانلىقىڭنى ئېيتىشتى. يوقلاپ ئۆتەي دەپ كېلىشىم.

— رەھمەت، ئاداش، — دېدى ئابدۇقەييۇممۇ دوستىغا زوقلىنىپ قاراپ، — مەكتىپىمىز ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ تەشەببۇسى، تەشكىللىشى بىلەن بۇلتۇر قۇرۇلغان. مەھەللىدىن قاسىم ئىككىمىز چۈشكەن، ھۆكۈمەت ياتاق، تاماق، كىيىم ـ كېچەك، ئوقۇش قوراللىرى بىلەن تولۇق تەمىنلەۋاتىدۇ.

— قاسىم قايسى سىنىپتا؟

— ئۇ تېببىي مەكتەپتە، لېكىن ئۇلارنىڭ مەكتىپىمۇ مۇشۇ يەردە.

ئابدۇقەييۇم ھەر خىل كەسپىتىكى مەكتەپلەر، تولۇق ھۈنەر مەكتەپلىرى، كىتابخانا، قىرائەتخانىلار، تەنتەربىيە ـ كۆڭۈل ئېچىش ئۆيلىرىنىڭ ئېچىلغانلىقى ھەققىدە زوق بىلەن سۆزلەپ كەتتى:

— قارا، — دېدى ئۇ مەيداندا مەش دەسسەۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنى كۆرسىتىپ، — بىرىنچى مايدا پاراتتىن ئۆتىدىكەنمىز، ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن پارات مەشقى ئۆتكۈزۈۋاتىمىز.

— سىلەرگىمۇ ھەربىي تەلىم بېرىلەمدۇ، قانداق؟ — دەپ قىزىقىپ سورىدى نادەم.

— شۇنداق، ھەربىي دەرسمۇ ئۆتۈلىدۇ، بىز راپاستىكى

ئوفىتسېرلار ھېسابلىنىدىكەنمىز، ئەگەر ۋەتەن چاقىرسا، دەرھال قولىمىزغا قورال ئېلىپ، سەپەرگە قوشۇلىمىز، بىللە جەڭ قىلىمىز.

نادەم كۈلۈپ قويدى.

— قانداق، ياخشى ئەمەسمۇ؟

— ياخشى، — دېدى نادەم، — دېھقان باللىرى بىز، ھەم قەلەم، ھەم ئەلەم تۇتالىساق، ئەلۋەتتە ياخشى - دە، ئۇ چاغدا بىزگە كىم تەڭ كېلەلەيدۇ. خۇددى ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى تەستىقلىغاندەك پاراتقا تەييارلىنىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ناخشىسى ئاڭلاندى:

قەلەم تۇتساق بىر قولدا،
ئەلەم تۇتىمىز بىر قولدا.
شان - شەرەپ قۇچىمىز ھەردەم،
چۈنكى، بىز پارلاق يولدا.

— بىزمۇ كۆڭلىرىمىزنى مانا مۇشۇنداق جەڭگىۋارلىق بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتىمىز، — دېدى ئابدۇقەييۇم مەغرۇر ھالدا، — بىر قارىساڭ، پارتىدا ئولتۇرۇپ بىلىم ئىگىلەۋاتقان ئوقۇغۇچى بىز، بىر قارىساڭ، فىرونتقا ھازىرلىنىۋاتقان جەڭچى بىز.

— بىزنىڭمۇ قورالنى سەپەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئوقۇيدىغان ۋاقتىمىز كېلەر؟

— ئەلۋەتتە كېلىدۇ، ئورۇنمۇ ئالماشتۇرارمىز، لېكىن شۇ تاپتا ئالدىنقى سەپكە بارساق، كوماندىرىمىز سەن بولىسەن، بۇ يەرگە كەلسەڭ، ئوقۇتقۇچىڭ مەن بولىمەن.

شۇ سۆز بىلەن تەڭلا ئىككىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى ۋە ئۆز ۋاقتىدا بىر يېزىدىكى ئىككى مالاي، ھازىر بولسا، بىرسى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوفىتسېر، يەنە بىرسى سىياسىي - قانۇنچى بولۇشقا تىرىشىۋاتقان ئوقۇغۇچى ئىچ - ئىچىدىن ھۇزۇرلىنىپ

كېتىشتى.

— يۈر چاتاقـقا كىرىمىز، — دېدى ئابدۇقەييۇم نادەمنىڭ يېڭىدىن تارتىپ، — ساۋاقداشلىرىمغا سېنى تونۇشتۇراي، ئۇلار بىلەن تونۇش، سىرداش، مۇڭداش.

— خوش، ئالدىرايمەن، ھازىر باش ئىشتابقا بېرىشىم كېرەك، ئەتە سەھەر يۈرۈپ كېتىمىز، كۆرۈشكۈچە ئامان بول، — نادەم كۈلۈمسىرەپ قولىنى ئۇزارتتى.

ئىككىسى قەدىردانلارچە قول سىقىشىپ خوشلاشتى.

* * *

ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇلار يۈك ماشىنىسىدا شىخوغا قاراپ يولغا چىقتى. ئابدۇكېرىم ئاباسوف، ئىزامىدىن ۋە مىللىي ئارمىيەنىڭ سىياسىي باشقارمىسىدىن مايور ئۇنۋانلىق بىر كىشى كوزۇپتا كابىنكىغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. نادەم يەنە بىر پودپورۇچىك، ھەربىي دوختۇرخانىدىن ساقىيىپ چىققان ئىككى جەڭچى ئۇلارنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئولتۇرۇشتى. بۇ مەزگىلدە غۇلجا خېلىلا ئىسسىپ، پاختىلىق چاپانلار ئېغىر كەلگۈدەك بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئوچۇق ماشىنىدا كېچىلەپ يول يۈرۈشكە يەنىلا جۇۋا، پىيمىلار ئەسقاتاتتى. ئۇلار پىيمىلارنى كىيىپ، جۇۋىلارنى ئاستىغا سېلىپ ئولتۇرۇشقانىدى.

ماشىنا بىر خىل گۈرۈلدەپ يۈرمەكتە. ئولتۇرغانلار بىردەم ئوڭ - سولغا، بىردەم ئالدى - ئارقىسىغا مۇدۇرۇپ - سەنتۈرۈلۈپ كېتەتتى. بۇ يوللار قانچە ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولسىمۇ، تىنچ، خاتىرجەم ئولتۇرۇشقا ئىمكانىيەت بەرمىسىمۇ، لېكىن ئولتۇرغانلارنىڭ خىياللىرى بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىغا كەتكەن. ئولتۇرغانلار بىلىدۇ: بۇ يوللار بىرىنچى قېتىم قانلىق جەڭلەر بىلەن بېسىلىپ ئۆتكەن، ئۇ چاغلاردىكى جەڭگىۋار يۈرۈشلەر، ئۇرۇشلار، ئۇيقۇسىز كېچىلەر، ئۇرۇش ئىچىدىمۇ

بولـۇنغان مۇھـەببەتلـىك سۆھبـەتلەر، ھاياتقا قانـماي، پۇخادىن چىقماي، يۇمۇلماي قېتىپ قالغان كۆزلەر، كىرىشكەن چىشلار، قانسىراپ بىمەزگىل سولغان يۈزلەر، دۈشمەن كانىيىنى سىققىنىچە قېتىپ قالغان قوللار — بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈرگەنلارنىڭ خاتىرىسىدە ناھايىتى ئېنىق ھالدا ياناتتى. بۇ خىياللار بەزىدە ئۇلارغا خۇشاللىق - غۇرۇرلۇقنى بەخش ئاتا قىلسا، بەزىدە ئۇنسىز ئازاب، چىدىغۇسىز ئەلەم، چوڭقۇر ئېچىنىشلارنى پەيدا قىلاتتى. ئابدۇكېرىم ئاببابسوف ئۆلتۈرگەنلارنىڭ غۇيۇلداپ ئۆتۈۋاتقان يوللارغا تاغلارغا، ئېدىرلىق - تۈزلەڭلىكلەرگە، شېغىللىق - قۇملۇقلارغا، سازلىق - قومۇشلۇقلارغا قاتتىق تىكىلىشىدىن ئۇلارنىڭ ئېمىلەرنى خىيال قىلىۋاتقانلىرىنى چۈشىنىپ، پاراڭ بىلەن گۇڭگۇر - مۇڭگۇر مېڭىشنى دالالەت قىلىشنى ئويلىماقتا ئىدى.

— ھە، يولداشلار، ئۈنىمىز ئۆچۈپ كەتتىغۇ، — دېدى ئاببابسوف، — پاراڭلىشىپ ماڭايلى، مەنزىلىمىز تېخى ئۇزۇن، بۇ يوللارنى گەپ بىلەن تۈگەتمىسەك، زېرىكىپ قالىمىز، — ئۇ نادەمگە كۆلۈمسىرەپ قارىدى، — قېنى ئويچان يىگىت، نېمىلەرنى ئويلاۋاتىسەن، سۆزلىگىنە؟ — نادەم كۆلۈمسىرەپ پەسكە قارىدى ۋە خىياللىرىنىڭ ئاخىرى رەيھانىغا بېرىپ تاقالغانلىقىنى بۇ سەزگۈر كىشى بىلىپ قالغاندەك قىزىرىپ كەتتى.

— ياش باللار ئاۋۋال سۆزلەشكە ئۇنىمىدۇ، گەپ ئاۋۋال سىزدىن بولسۇن، قىزىق - قىزىق ۋەقەلىرىڭىز جىق ئىدىغۇ، — دېدى نىزامىدىن نادەمنى خىجىللىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ.

— ماقۇل، مەن سۆزلەي، بۇنى قىزىق ۋەقە دېسەكمۇ بولىدۇ، — ئابدۇكېرىم ھېكايىسىنى باشلىدى، — جەڭگە يېقىنلاپ قاپتىمىز، ھەر قېتىم بۇ يەردىن ئۆتسەم، مۇنداق بىر ۋەقە ئېسىمگە چۈشىدۇ: بۇلتۇر ئەپەندىم ئىككىمىز تازا قەھرىتاندا جەڭگە كەلدۇق، ئەپەندىم ماشىنىدىن چۈشۈپلا، ھاكىم

ئىدارىسىگە كىرمەي، مېنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى. بىر باشلانغۇچ مەكتەپ قورۇسىغا كىرىپ قالدۇق، ھاۋا سوغۇق، قار ئۇچقۇنداپ ئۇرۇپ تۇراتتى. دەسلەپتىلا سىنىپ دېرىزىلىرىنىڭ ئەينەكسىزلىكى ۋە ئىشىكلىرىنىڭ ھەم يېپىلمىغانلىقى ئەپەندىمنىڭ كۆزىگە چۈشتى. ئۇنىڭغىچە قوڭغۇراق چېلىنىپ قالدى، لېكىن باللار سىنىپتىن چىقمايتتى. بىر سىنىپقا كىردۇق، سوغۇقتىن مۇزلاپ كۆكىرىپ كەتكەن باللار مەش ئەتراپىنى تالىشىپ، ئۇپۇر - تۇپۇر قىلىشىۋاتقانىكەن. باشقا سىنىپلاردىمۇ خۇددى شۇ ئەھۋالنى كۆردۇق. ئاندىن ئوقۇغۇچىلار بۆلۈمىگە كىردۇق، بىز سالام قىلىپ كىرگەنىدۇق، ھېچكىمنىڭمۇ بىز بىلەن ئىشى بولمىدى، پەقەت بىر ئوقۇتقۇچى: كېلىڭلار، دەپ قويدى. ئەپەندىمنىڭ بېشىدا چەت - چۆرىلىرى قىرچىلىپ كەتكەن قۇلاقچا، ئۇچىسىدا ئۆڭۈپ كەتكەن شىرىق چاپان، پۇتىدا ئۇزۇن قونچلۇق ئىشچى ئۆتۈكى بار ئىدى، مەنمۇ شۇنداقلا ئاددىي كىيىنگەنىدىم. ئۇ دائىم خىزمەت تەكشۈرگىلى بىر يەرگە بارسا شۇنداق ئاددىي كىيىنەتتى ۋە ئالدىن خەۋەر بېرىپ قويماي باراتتى.

— مەكتەپ مۇدىرى قايسىڭلار؟ — دېدى ئەپەندىم ئادىتى بويىچە يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— نېمە ئىشىڭلار بار؟ مانا مەن، — دېدى قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى يېزىۋاتقان خېتىدىن بېشىنى كۆتۈرمەي.

— سىنىپلار ھاڭغىرقاي ئوچۇق ئىكەن، باللار مۇزلاپ كېتىپتۇ. ئۇۋال بوپتۇ، سىنىپلارنى ئېتىشنىڭ چارىسىنى قىلغىلى بولماسمۇ؟

— چارىسى؟ ... قېنى، قانداق چارىسى باركىن، سەن كۆرسىتىپ باققىنا، — دېدى ئۇ قوپاللىق بىلەن.

— مائارىپ بۆلۈمى بىرەر چارە قىلىپ باقمىدىمۇ؟

— ئەينەك يوق، بىزمۇ قىلىشنى بىلەتتۇق.

— قەغەزمۇ يوقمۇ؟

— بىزنى قەغەز چاپلىمىدى دەمسەن؟ بۇ شۇمتەكلىرنىڭ قەغەزنى تىنچ قويامدۇ؟...

كەينى ـ كەينىدىن سوئال سوراپ ئارام بەرمەيۋاتقان ئادەمگە مۇدىرنىڭ تازا ئاچچىقى كەلدى ئەتىمالىم:

— بىزنى نېمانچە سوراققا تارتىسەن... سەن نېمىچى؟ — دېدى ئۇ تېرىكىپ.

— مەن يولۇچى، — دېدى ئەپەندىم، — كۆزۈم كۆرۈپ كىرىپ قالدىم، خاپا بولماڭ، سىزنىڭ دېگەنلىرىڭىزمۇ راستىقۇ، ئەمما ياش بوغۇنلار مەكتەپ تەربىيەسىنى ئەڭ تېز قوبۇل قىلىدۇ، قەغەزنى يىرتىۋەتسىمۇ، يەنە چاپلاپ تۇرساق، تەربىيە بەرسەك، ئاستا ـ ئاستا تەسىر قىلىدۇ، ئاسرايدىغان بولىدۇ. ۋەھشىي هايۋانلارنىمۇ تەربىيەلەپ قولغا ئۆگەتكىلى بولىدۇ ـ يۇ، ئادەم بالىسىنى تەربىيەلەپ كەتكىلى بولماسمۇ؟! زېرىكمەي تەربىيەلىسەك قوبۇل قىلماسمۇ؟ كۆنمىدى، دەپ تاشلىۋەتسەك، كۆيۈنمىسەك، باللارغا ئۇۋال بولماسمۇ؟ ئۆزىمىزنىڭ باللىرى ئەمەسمۇ؟ قاراڭا، نۇرغۇنلىرى كەمبەغەللەرنىڭ باللىرى ئىكەن...

ئەپەندىمنىڭ سۆزلىرىگە مۇدىر بىر تەرەپتىن قايىل بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇسال هالغا چۈشۈپ قېلىپ تېرىكتى ۋە غودۇڭشىشقا باشلىدى، بىزگە ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس قىلىپ:

— نەدىن كەلگەن نېمىدۇ بۇ، ئادەمنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ، — دېگەندەك قىلدى. ئەپەندىم ئاڭلىغان بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئاڭلىماسقا سېلىپ، يەنە سورىدى:

— تازىلىق ئىشچىسى بارمۇ؟

باشقىلار ئەمدى بىزگە ئېتىبار بىلەن قاراشقا باشلىدى.

مۇدىر يا «بار»، يا «يوق» دېمەيلا قولىنى شىلتىدى:

— ئاۋۇ ئۇدۇلىمىزدىكى ئۆيدە.

ئەپەندىم تازىلىق ئىشچىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى ۋە بىردەمدىلا بىر قاچا شىلىم كۆتۈرۈپ چىقتى. مەن ئوقۇتقۇچىلار

بۆلۈمىدىن بىرنەچچە تاختا قەغەز تاپتىم. ئۇ ئوچۇق كۆزنەكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىچى ـ تېشىدىن قەغەز بىلەن چاپلاپ چىقتى. ئوقۇغۇچىلار خۇشال بولۇشۇپ، چاۋاك چېلىشىپ كەتتى. مۇدىر بىزنىڭ يېنىمىزغا كېلەلمەي، نېرىدىن قاراپ تۇراتتى.

— ئەگەر سۈيىغى بولسىغۇ، قەغەزلەرنى ياغلىۋەتسەك، بوران ـ چاپقۇنلارغا چىداشلىق بولاتتى، — دېدى ئەپەندىم مۇدىرغا قاراپ، — مىخ، پارچە ـ پۇرات پەنلەر بولسىغۇ، ئىشىكلەرنىمۇ ھىم قىلىۋەتكىلى بولاتتى، تايىنلىق ئۇمۇ يوقتۇ؟

مۇدىر ئۈنچىقمىدى.

بىز مېڭىشقا تەرەددۇتلاندۇق، ئەپەندىم قولىدىكى شىلىم يۇقىلىرىنى ئۇۋۇلىدى. دەل شۇ چاغدا بىزنىڭ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلىغان ھاكىم ئىدارىسىدىكىلەر مەكتەپ قورۇسىغا دۈكۈرلىشىپ كىرىپ كېلىشتى.

— سالام، ئەپەندىم ! ...

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەخمەتجان ! ...

—.بۇ نېمە قىلغانلىرى، سىلىنى ئىزدەپ سەدپارە بولۇپ كەتتۇق، — دېدى كىرگۈچىلەردىن بىرى، — خەۋەرسىز بولۇپ، ئالدىلىرىغا چىقالماپتۇق، سەت بوپتۇ...

— بۇ يەرگە كىرىپ قالغىنىمىز ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، ئىشىككىلارنىڭ ئالدىدىكى مەكتەپ شۇنچە ۋەيران بولۇپ كېتىپتۇ، سىنىپلار ھاڭغىرقاي ئوچۇق، باللىرىمىز سىنىپتا ئەمەس، مۇشۇ قەھرىتاندا خۇددى تالادا تۇرغاندەكلا دەرس ئوقۇيدىكەن، بىز ئىسسىققىنا، قېلىن كىيىملەرنى كىيگەندە، يالاڭ كىيىملەرنى ئويلىمىساق، قانداق بولغىنى... مۇدىر بىلەن دېرىزىلەرنى چاپلاشتۇق، — دېدى ئەپەندىم كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ئاپپاق قەغەزلەر بىلەن چاپلانغان دېرىزىلەرگە ھەممىسى قاراشتى. بەزىلەر خىجىل بولۇپ يەرگە قارىدى.

— تولا سەت بوپتۇ، ئەپەندىم، بىز بۇگۈنلا جۆندەيمىز، —

دىدى بىرسى پوكاندەك قىزىرىپ.

— تونۇگۈنلا جۆندەپ قويغان بولساڭلار، مۇدىرىنىڭمۇ ئۇغىسى قايىنىمىغان بولاتتى، — دىدى ئەپەندىم مودىرغا قاراپ. بۇ چاغدا مۇدىر باشلىق بىرنەچچە ئوقۇتقۇچى نىمە قىلارىنى بىلەلمەي، داڭ قىتىپ تۇرۇپ قىلىشقانىدى.

— يۇرسىلە، ئەپەندىم...

— نەگە بارىمىز؟

— ناھىيەلىك ھۆكۈمەتتىكى كادىرلار سىلىگە قاراپ تۇرىدۇ، ئىسسىقراق چاي ئىچسىلە... سوغۇق قاتتىق...

— كاتتا زىياپەت تەييارلاپ قويغان ئوخشىمامسىلەر؟

— كاتتا بولمىسىمۇ، ھەرھالدا... كادىرلارنىڭ كۆڭلى، ئەپەندىم... — ئۇ دۇدۇقلاپ جاۋاب بەردى.

— بىز بۇ يەردە ئارتۇقچە تۇرالمايمىز، داخىيەنزىگە بېرىشىمىز كېرەك، قايتقاندا بىر گەپ بولار، — ئۇلار ئەپەندىمنى قەتئىي سۆزىدىن قايتۇرالمىدى.

داخىيەنزىگە يۈرۈپ كەتتۇق. كەچقۇرۇنلۇقى بۆلۈمدە ئولتۇرساق، ھىلىقى مۇدىر ئات سالدۇرۇپ يېتىپ كەپتۇ، ئۇنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن، كۆزلىرى پىلدىرلاپ قالغان ھالدا ئالدىمىزغا كىرىپ كەلدى:

— ئەپەندىم ئابايا مەن... كەچۈرسىلە، قالايمىقان ئىش قىپتىمەن... ئەپۇ قىلىشلىرىنى سورايمەن، ئابايا مەن... — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمايتتى، قولىنى كۆكسىگە ئالاتتى ۋە بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە ماڭاتتى... قىلىقلىرى بىر قىسمىلا ئىدى. قىسقىسى، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقاندەك بولۇپ، نىمە قىلىۋاتقىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، ئابايىقى قوپاللىقلىرىدىن قىلچىمۇ ئەسەر قالمىغانىدى.

بىز مۇدىرنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدۇق.

ۋەقە مۇنداق بوپتۇ:

بىز مەكتەپتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، بىر قانچەيلەن

ئۇنى ئەيىبلەپتۇ: «ئەمدى كۆرسەن، ئەخمەتجان ئەپەندىمگە شۇنچىمۇ قاتتىق تېگەمسەن... ئەمدى كۈنۈڭ تەس، ماڭ يۈگۈر، كەچۈرۈم سورا، بولمىسا ئۆزۈڭنىڭ نېمە بولىدىغانلىقىڭنى ئويلا...»

ئىككىمىز كۈلۈشتۇق، ئەپەندىم يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ قولىنى ئۇنىڭ مۈرىسىگە قويدى:

— بىكار ئاۋارە بولۇپ كەپسىز، ئۇ ئىشلار شۇ يەردە قالدى ئەمەسمۇ، گەپلەرمۇ ئېيتىلىپ بولدى. بىزنىڭ بەزى ئادەملىرىمىز شۇنداق ئەسكى ئويلارنى ئويلىۋالىدۇ، ئۇنداق ئويلاش ئارتۇقچە، — ئۇ بۆلۈم ئىچىدە يېنىك قەدەم تاشلاپ، ئوياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بىزنى ئاتا - ئانىمىز ئازراق ئوقۇتۇپ قويۇپتىكەن، بالىلىرىمىزنى ئوقۇتۇۋاتىمىز، ئۇلارنى ئاسراش كېرەك، كۆيۈنۈش كېرەك. ھۆكۈمىتىمىز تېخى كەمبەغەل، مائارىپ ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈشكە چامىمىز يەتمەيۋاتىدۇ، لېكىن تەدبىرلىك، چارىلىك بولساق، بالىلىرىمىزنى مۇشۇ ئەھۋالدىمۇ تۈزۈك ئوقۇتقىلى بولىدۇ. «ئۆزۈم پىش، ئاغزىمغا چۈش» دېگەن بىلەن تەييار ئۈزۈم يوق - دە. قاراڭ، بىر باغنى ئالايلى، قېرى كۆچەتلەرنى چىقىرىپ، يېڭىدىن قويۇپ تۇرمىساق، باغ مېۋىسىز قالىدۇ - دە، بۇنى ئويلىماي بولامدۇ، بالىلىرىمىزنى كۆيۈنۈپ، ئاسراپ تەربىيەلىمىسەك، كەلگۈسىگە كىم ئىگە بولىدۇ؟ ...

مۇدىرنىڭ ئەندىشىلىرى تارقىلىپ، كۆڭلى يورۇپ قالدىمۇ، يۈزىدىكى پەرىشانلىق يېتىشكە باشلىدى.

— شۇنداق، ئەپەندىم، — دېدى ئۇ ئۆزىگە كېلىپ، — ئەجەب ئەسكى ئىش قىلىپ قويدۇم...

— ئۇ ئىشنى قويۇڭ، — دېدى ئەخمەتجان، — ئۇ ئىش تۈگىدى. سىز ئۇنى يەنە تەگمىسىڭىز، مەن ئاللىقاچان ئۇنتۇپ كەتكەنىدىم، مۇھىمى بالىلارغا كۆيۈنۈڭ.

ئابدۇكېرىم ئابباسوف ھېكايىسىنى تۈگەتكەندىن كېيىنمۇ،

ماشىنىدا ئولتۇرغانلار مەكتەپ مۇدىرىنىڭ دەسلەپكى ۋە كېيىنكى روھىي ھالەتلىرىگە قاتتىق كۈلۈشتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ خىزمەت ئىستىلىدىكى ئېسىل خىسلەتلىرىنى ئۆزلىرى بىلىدىغان بەزى مىساللار بىلەن تەرىپلەشتى. شۇنداق مەنىلىك سۆھبەتلەر بۇ كاتاڭلىق يول ئازابىنى ئۇنتۇلدۇرۇپ بارماقتا ئىدى.

ماشىنا بىر خىل گۈرۈلدەپ ۋە بەزى يەرلەردە ئاۋازىنى ئۆزگەرتىپ يۈرمەكتە ئىدى. كۈنمۇ ئولتۇرۇشقا ئاز قالدى، سوغۇق شامالمۇ گۈركىرەپ ئەدەشكە باشلىدى. ئۇلار ئاستىلىرىدىكى جۇۋىلىرىنى ئېلىپ كىيىشتى.

— مەنمۇ سىلەرگە بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەي، قاتاردىن قالماي، — دېدى مايور ئۇنىۋانلىق سىياسىي باشقارما كادىرى ھېكايىسىنى باشلاپ، — بۇ ۋەقەگە ئۈچ يىلدىن ئاشتى.

ھەرەمباغقا ھۇجۇم قىلىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرى ئىدى، ھەممە ياق ئاپپاق قار، سوغۇق شۇنچىلىك ئىدىكى، بەزى جەڭچىلەرنىڭ بۇرۇتلىرىنى قىروۋ باغلاپ كەتكەن. ئۇ چاغدا مەن بىر پارتىزان جەڭچى ئىدىم. بىز شاھاجىنىڭ بېغىدىن ھەرەمباغ تۆپىلىكىگە ھۇجۇم قىلاتتۇق. ھۇجۇم يىگىرمە سائەتكە سوزۇلدى، پەقەت ئىلگىرىلىيەلمىدۇق. شۇ چاغقىچە ئاغزىمىزغا بىر يۇتۇم سۇ، بىر چىشلەم نان سالمىدۇق. ئاخىر بىر ۋىزۋوت پارتىزان جەڭچى چولاق تاملارنى دالدا قىلىپ، ئوڭدا يېتىۋېلىپ، يېنىمىزدىكى نانلىرىمىزنى غاجىلاشقا باشلىدۇق. سوغۇقنىڭ قاتتىقلىقىدىن توڭلاپ كەتكەن نانلىرىمىزغا چىشىمۇ ئۆتمەيتتى.

شۇ چاغدا تەدىنىدۇر كەلگەن كالتە جۇۋىلىق بىر ئادەم بىزنىڭ يېنىمىزدا پەيدا بولۇپ قالدى ۋە بىزنىڭ ھەم قاتتىق، ھەم توڭلاپ كەتكەن نانلىرىمىزنى غاجىلاپ يېيىشلىرىمىزگە سەپسېلىپ قاراپ كەتتى ـ دە، ۋىزۋوت كوماندىرىمىزنىڭ يېنىغا كەلدى.

— جەڭچىلەر قاتتىق ناننى غاجىلاپ بەك ئاۋارە بولۇپ كېتىپتۇ، بۇ يەردە چېچىلىپ ياتقان بەسەيلەر كۆپ ئىكەن، بەسەي

شورپىسى قايىنتىپ بەرسەم، ئىچىۋالسا قانداق؟ — دېدى ئۇ.
ۋىزۋوت كوماندىرىمىز ئىككىلىنىپ قالغاندى. ئۇ:
— رۇخسەت قىلىڭ، ئىسسىققىنا ئىچىۋالسا، جەڭچىلىرىڭىز ياخشىراق ھۇجۇم قىلالايدۇ، گۇمانلانسىڭىز، ئاۋۋال ئۆزۈم ئىچىپ بېرىمەن، — دېدى يەنە.
ۋىزۋوت كوماندىرىمىز يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ تۇرغان بۇ ئادەمنىڭ خالىسانە تەكلىپى ۋە سەمىمىي سۆزىدىن تەسىرلىنىپ، بېشىنى لىڭشىتتى.
كالتە جۇۋىلىق ئادەم ئېڭىشىپ يۈرۈپ، چېپچىلىپ كەتكەن بەسەيلەرنى تەردى. ئاندىن بىزنىڭ يان تەرىپىمىزدىكى ۋەيران بولۇپ كەتكەن لاپاسنىڭ ئاستىغا كەلدى ـ دە، يېنىدىكى ئۈستى گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن ئۆينىڭ ئىچىدىن يوغان بىر كورا تېپىپ چىقتى. ئارىدىن بەش ـ ئون مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن ئوچاقتىن ئىس چىقىشقا باشلىدى. شورپىنى كۆرمەي، ئىسنى كۆرۈپلا ئاغزىمىزغا سېرىقسۇ كەلدى.
ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، بۇ خالىس ياردەمچىنىڭ بىزنى ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:
— شورپا پىشتى، شورپا ئىچىۋېلىڭلار! ...
ۋىزۋوت كوماندىرى ئۆزى بېرىپ كەلگەندىن كېيىن، بىزنى نۆۋەتلىشىپ بېرىپ، شورپا ئىچىپ كېلىشكە بۇيرۇدى. بىز ئىككىدىن ـ ئىككىدىن بولۇپ، بىلىمىزدىكى كۈرۈشكىمىزنى يېشىپ لاپاس ئاستىغا باردۇق ۋە ئۇ ئادەم قۇيۇپ بەرگەن شورپىغا نانلىرىمىزنى چىلاپ ئىچىشتۇق. تۇزسىز، گۆشسىز، مايسىز بۇ بەسەي شورپىسى بىزگە شۇنچىلىك تەملىك تېتىپ كەتتىكى، مايلىق قورداق يېگەندىنمۇ ئارتۇق لەززەتلىنىپ كەتتۇق ۋە بىزگە يېڭىدىن جان كىرگەندەك، باشقىدىنلا روھلىنىپ كەتتۇق.
كالتە جۇۋىلىق ئادەم شۇ شورپىدىن ئىككى قېتىم قايىنتىپ بېرىپ، بىر ۋىزۋوت پارتىزان جەڭچى تولۇق تاماقلىنىپ

بولغاندىن كېيىن، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى. كېيىن مۇنتىزىم ئارمىيە قۇرۇلۇپ، ھەربىي ئۇنۋان، ئوردېن - مېداللار تارقىتىلىپ، غۇلجىدا داغدۇغىلىق ھەربىي پارات ۋە نامايىش بولغاندا، ھېلىقى كالتە جۇۋىلىق كىشىنى ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىي بۆلۈم باشلىقى نامىدا مۇنبەردە كۆردۈق! دېمەك، ئەنە شۇ چاغدا — ۋىخىلداپ ئوقلار ئۇچۇپ، توپلار چۇشۇپ تۇرغان قانلىق ئۇرۇش مەيدانىدا بىزگە ئىسسىققىنا بەسەي شورپىسى قاينىتىپ بەرگەن كىشى، مۇشۇ سۆيۈملۈك رەھبىرىمىز ئەخمەتجان قاسىمى ئىكەن.

ھەممىسى ئۇنىڭ ھېكايىسىدىن قاتتىق تەسىرلەندى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆپ قېتىم بىللە بولغان، سۆھبەتلەشكەنلەرنىڭ بۇ توغرۇلۇق تەسۋۋۇرلىرى تېخىمۇ بېيىپ قاناتلاندى، جۇشقۇنلاندى. ئاباسوف سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن شىڭ شىسەي، ۋۇ جۇڭشىن، جاڭ جىجۇڭ ۋە مەسئۇتلاردا، ئەخمەتجاندا بار خىسلەتلەرنىڭ يۈزدىن بىرى تېپىلمايدۇ، دېدى. بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ئولتۇرغان نادەم: خەلقنىڭ ھەقىقىي رەھبىرى بولغان ئادەم خېيىم - خەتەردىن، ئۆلۈمدىن، جاپادىن قورقمايدۇ، خەلقنىڭ ئەڭ يېقىن سىردىشى، غەمگۇزارى، مېھرىبانى بولالايدۇ، — دەپ ئويلىدى. نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا ئەخمەتجاننىڭ ئۇنى چېرىكلەر زورلۇقىدىن قانداق قۇتۇلدۇرغانلىقى، ئىشتاب ئالدىدا پوستتا تۇرغاندا، ئۇنى تونۇپ قالغانلىقى ۋە كۆرەش قىلىش روھىغا قانداق ئىلھام بەرگەنلىكى، ھەرقاچان تەبەسسۇم جىلۋىلىنىپ تۇرغان نۇرلۇق چىرايى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا گەۋدىلىنىپ كەلدى ۋە ئۇ شۇنداق رەھبىرىنىڭ بولغانلىقىدىن پەخىرلەندى، سۆيۈندى، غۇرۇرلاندى...

كۈن ئولتۇرۇپ كەتتى. جۇڭغار دالاسىنى ئاستا - ئاستا قاراڭغۇلۇق قاپلاشقا باشلىدى. چەكسىز كەتكەن قۇملۇق، شېغىللىق، قومۇشلۇق، يۇلغۇن — سۆكسۆكلۈك دالادا

ماشىنىنىڭ گۈركىرىگەن ھەيۋەتلىك ساداسى ياۋايى ھايۋانلارغا ۋەھىمە سېلىپ ئۆتەتتى. زەھەردەك ئاچچىق شامالمۇ باشلىنىپ قالدى. بۇ يەرلەردە 4 - ئاينىڭ باشلىرىدىمۇ خېلىلا سوغۇق بولاتتى. ئاچچىق شامال يۈزلەرگە يىڭنىدەك سانجىلاتتى. ماشىنىدا ئولتۇرغانلار قىش ئۇزۇقۇڭنى، ياز يېپىنچاڭنى دېگەندەك، ئاتايىن ئېلىۋېلىپ كىيىشىۋالغان جۇۋىلىرىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈۋېلىشتى. شۇ ئارىدا ئوچۇق ھاۋا بىردىنلا بۇزۇلدى - دە، لەپىلدەپ قار يېغىشقا باشلىدى. بىردەمدىلا ئولتۇرغانلارنىڭ ئۇستىبېشىنى ئاپپاق قار چۈمكىدى. بۇغۇ مەيلى ئىدى، مۇشۇ پېشكەللىك ئۇلارنىڭ جېنىغا تەگدى:

ئىتتىك كېتىۋاتقان ماشىنا تۇيۇقسىزلا «ۋاچ» قىلىپ توختاپ قالدى. جۇۋىلىرىنىڭ ياقىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، غەمسىز ئولتۇرغانلار ئالدى - ئارقىسىغا يىقىلىپ كېتىشتى.

— چاتاق چىقتى، يولداشلار، — دېدى شوپۇر كابىنكىدىن بېشىنى چىقىرىپ، ماشىنىنىڭ چىرىغى بۇزۇلدى!

— ماڭالماسمىزمۇ؟ — دېدى نىزامىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ھەممىسى ئۇستىدىكى قارلارنى قېقىشتى.

— قانداق قىلىش كېرەك؟ قىسمىغا تېز يېتىش كېرەك ئىدى، ئامال تېپىلماسمۇ؟...

ئابدۇكېرىم ئاباسوف ماشىنىدىن سەكرەپ چۈشتى - دە، ئەلەم بىلەن تاماكا چېكىۋاتقان شوپۇرنىڭ يەلكىسىگە يېنىككىنە ئۇردى.

— غەم قىلماڭ، ئامال تاپىمىز، — شۇ ھالدا ئۇنىڭ يادىغا بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن بىر ئىسكادرون مىللىي قىسىمنى باشلاپ ئاقسۇغا چۈشكەن چاغدىكى بىر ئىش كەلدى، ئۇنىڭغىچە ماشىنىنىڭ ئۇستىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى پەسكە چۈشكەنىدى.

— قاراڭلار، — دېدى ئابدۇكېرىم شۇ ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، — بىز ئاقسۇغا چۈشۈپ، كونىشەھەرنى ئېلىپ، يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقان چېغىمىزدا،

شەھەرنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان گومىنداڭ قىسىملىرى ھەر كۈنى كەچتە سېپىلغا نۇرغۇن چىراغلارنى ئېسىپ قويۇپ، سېپىل ئاستىنى يورۇتۇۋەتكەن ۋە بىزنىڭ ئۇ يەرگە يېقىنلىشىشىمىزغا ئوڭايسىزلىقلارنى تۇغدۇرغانىدى. بىز سىنچىلاپ قاراپ، ئېسىلغان چىراغلارنىڭ پىششىق خىش ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدۇق، دېمەك، ئۇلار پىششىق خىشنى بېنزىنغا چىلاپ، تويۇندۇرۇپ ئاسقان ۋە ياندۇرغانىكەن. ئۇلار شۇنداق ئامالالارنى تېپىپ، ئۆزىنى مۇداپىئە قىلغان يەردە، بىز ئامال تېپىپ، بۇ پىشكەللىكنى يېڭىپ، سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرالماسمىزمۇ؟ تاپىمىز، نى ئامالالارنى تېپىپ، كۈچلۈك دۈشمەنلەرنى يەڭدۇق، ئۇنىڭ ئالدىدا بۇ «دۈشمەن» نېمە! ...

ھەممىسى ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى.

ئۇ ئۆزىگە خاس تېتىكلىك، چاققانلىق بىلەن ماشىنىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، موتور ئۈستىگە يېپىلغان، قەۋەتلىنىپ شىرىلغان لاتىنى ئالدى ـ دە، ئۇنى ئاپتولغا مىلەپ، سەرەڭگە يېقىپ تۇتاشتۇردى. ئوت لاۋۇلداپ ياندى. يورۇقتا ئەتراپتىكىلەرنىڭ تەبەسسۇم جىلۋىلەنگەن چىرايى كۆرۈندى ۋە چۆلگە قايتا ھايات كەلگەندەك ئەتراپ يوپيورۇق بولۇپ كەتتى.

— بۇ قالتىس ئېسىل چارە بولدى، مېنىڭ ھۈنىرىمگە يېڭى بىر ھۈنەر قوشۇلدى، — دېدى شوپۇر خۇشاللىقتىن يايراپ، — ئەڭ ياخشىسى بۇنىڭغا بىر ئاز بېنزىن ئارىلاشتۇرايلى. — ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، رۇكوياتكىنى ئېلىپ ئابباسوفقا سۇندى. ئابباسوف مايغا چىلانغان ھېلىقى لاتىنى رۇكوياتكىغا باغلىدى.

ئابباسوفنىڭ چارىسىگە قايىل بولۇپ تەسىرلەنگەن نادەم ئۆزلۈكىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېيتتى:

— بۇنى مەن تۇتاي، ئەكېلىڭ.

— قېنى، ئال، نادەم، دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىشتىن كەم ئىش ئەمەس بۇ، — دېدى نىزامىدىن.

نادەم مەشئەلنى تۇتۇپ، ماشىنىنىڭ قانىتىدا ياتتى. ماشىنا

قوزغالدى ۋە بارا ـ بارا ئىتتىكلەپ ماڭدى. قاراڭغۇلۇقنى يورۇتۇپ كېتىۋاتقان مەشئەل خۇددى دېڭىز دولقۇنلىرىنى يېرىپ ماڭغان كاراپىتەك ھەيۋەتلىك تۈس ئالغانىدى. ئۇنىڭ يورۇقىدا تاشيول ۋە ئۇنىڭ ياقىلىرىدىكى يۇلغۇنلارنىڭ قىپقىزىل ھال رەڭ ھەم قىزىللىقى ئوچۇق كۆرۈنەتتى.

بىرنەچچە كىلومېتىرلىق مۇسابە بېسىلغاندىن كېيىن، لاتا كۆيۈپ تۈگىدى.

— ئەمدى ئامالىمىز كۆپ، — دېدى ئابدۇكېرىم ۋە پىيمىسىنىڭ قونچىنى كېسىپ، سۇنۇپ بەردى.

مەشئەلنى تۇتۇپ، مۇھىم سەپەر يولىنى يورۇتۇپ كېتىۋاتقان نادەمنىڭ خىياللىرى دولقۇنلانماقتا ئىدى. ئۇ ئەلۋەتتە مۇزلىدى، قوللىرى قېتىپ قالدى، لېكىن ھېچنېمىنى سەزمەيتتى، ئازابلىق ئۇزاق مۇساپە جەريانىنى كېزىۋاتقان خىياللىرى ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرغانىدى. غۇلجىدىن تارتىپ مۇشۇ يەرگىچە ۋە نېرىغىچە ئۇ بۇ يوللارنى قانلىق جەڭ بىلەن بېسىپ ئۆتكەن، ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا دەھشەتلىك زۇلمەت بىلەن نەيزىلەشكەن، پۈتۈن بەدىنىدىن زەھەر چېچىپ تۇرىدىغان مەخلۇقلار بىلەن ئېلىشقان... نى ـ نى ئارسلانلار شۇ يولدا قانسىراپ، ئەزىز جانلىرىنى قۇربان بەرگەن ۋە مۇشۇ دەشت ـ باياۋانلاردا قەبرىسىز قالغان، يۇلغۇن قىزارغان مۇشۇ دالالارغا ئۇلارنىڭ قانلىرى سىڭگەن... قەھرىمانلار كۆتۈرگەن مەشئەللەر ئەسىرلەردىن بېرى زۇلمەت باسقان مۇشۇ دالالارنى يورۇتقان، ئەمدىلىكتە ئۇنى ئۆچۈرۈپ قويۇش مۇمكىنمۇ؟ ياق، ياق، ئۇنى ئۆچۈرۈپ قويۇش — ئۆزىمىزنى يوقىتىش بىلەن تەڭ، بۇ مەشئەل ئۆچمەيدۇ، تېخى زۇلمەت باسقان تالاي دالالارنى يورۇتىدۇ! بۇ مەشئەل قولدىن ـ قولغا ئۆتىدۇ، دەھشەتلىك بورانلارغا سوقۇلىدۇ، ئەمما قان بىلەن بويالغان ئازادلىق بايرىقىدەك يىقىلمايدۇ! يىقىلمىدىغۇ، قورغاننىڭ تېشىدىن ئۇرغان دەھشەتلىك قار ـ شىۋىرغانلارمۇ، قورغاننىڭ ئىچىدىن چىققان

ئېرىتقۇ قۇيۇنلارمۇ يىقىتالمىدىغۇ ! ... بۇ مەشئەل مۇشۇ چۆللۈكلەردە قەبرىسىز قالغان ئارسلانلارنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئارزۇ ـ ئارمىنى، ئۈمىدى... ئۇنى ھەرگىز ئۆچۈرۈپ قويغىلى بولمايدۇ، ئۆچمەيدۇ ! ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز مۇشۇ مەشئەلنى تالاي قېتىم كۆتۈرۈپ چىققان، لېكىن ئاداققىچە ياندۇرالمىغان... بۇگۈنچۇ؟ مىڭلىغان ـ ئونمىڭلىغان، مىليونلىغان جان پىدا مەردلەر بۇ مەشئەلنى كۆتۈرمەكتە، ئەمدى ئۆچمەيدۇ، مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ !

نادەمنىڭ خىياللىرى بارغانسېرى جۇشقۇنلانماقتا ئىدى...

ئۇ ئويلىدى: بىزنىڭ يولىمىز ئۈزۈكسىز داۋاملىشىدۇ، بىز مۇشۇ مەشئەلنى كۆتۈرۈپ، دەشت ـ باياۋانلارنى بېسىپ، تاغ ـ داۋانلارنى ئېشىپ، ئازادلىق مارشىنى ياڭرىتىپ ماناس دەرياسى بويىغىچە كەلدۇق، مەردانە يۈرۈشىمىز مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگەپ قالامدۇ؟ ياق، ئۈزۈكسىز داۋاملىشىدۇ، غەلىبە بىلەن ئۈرۈمچىگە كىرىمىز، ئۇ يەردىنمۇ ئۆتىمىز، كۆك ئاسمانىنىڭ تېگىدە ئانا مېھرىدەك ئىسسىق، ئەمما ناتونۇش يەرلەر، چۆللەر، شەھەرلەر بار، ئۇ يەرلەردىنمۇ ئاشارمىز، كۈنلەپ، ھەپتىلەپ، ئايلاپ، بەلكى يىللاپ ئازابلىق يوللارنى يەنە باسارمىز. ئەمما، بۇ كۈنلەر، ئايلار، يىللارنى شۆھرەت، شان ـ شەرەپ بىلەن بېزەپ، تارىخقا يازىمىز. كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز بىزدىن رازى بولغۇدەك ئۇتۇقلار قازىنىمىز، تارىخ بەتلىرىنى ئاجايىپ مۆجىزىلەر بىلەن تولدۇرۇۋېتىمىز ! ...

مەشئەل يورۇقىدا توختاۋسىز يۈرگەن ماشىنا ئەللىك نەچچە كىلومېتىر يولنى شۇ يوسۇندا بېسىپ شىخوغا يېتىپ بارغۇچە پىيمىسىنىڭ قونچى كېسىلمىگەن بىرمۇ ئادەم قالمىدى.

يىگىرمىنچى باب

ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى مىللىي ئارمىيە بىلەن شەرقىي قىرغىقىدىكى گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ بىر ـ بىرلىرىگە مىلتىقلىرىنى تەڭلىشىپ ئۆتكەن تۆت يىللىق تارىخى ئاياغلاشتى. گومىنداڭ ئارمىيەسى مىلتىقلىرىنىڭ ئىستوۋۇللىرىنى يەرگە قارىتىپ، ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۆتتى. داغدام يول باش ـ ئۇچى كۆرۈنمىگەن هالدا ئېچىلدى!

مىللىي ئارمىيەنىڭ كوماندىر ـ جەڭچىلىرىگە يېڭىدىن كىيىم تارقىتىپ بېرىلگەن بولسىمۇ، ئۇلار يەنە ئۆتۈكلىرىنى مايلىشىپ پارقىرىتىۋەتتى، چاچلىرىنى ياسىتىپ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى ئالدۇردى. ھەمشىرە قىزلار ئەينەككە نەچچە رەت قارىشىپ، ئۆزلىرىنى تۈزەشتۈردى. ھەممىنىڭ يۈزلىرىدە ھاياجان ھېسلىرى جىلۋىلىنىپ ئوينايتتى. يۈرەكلىرى دولقۇنلىنىپ ئۇراتتى... جەڭچىلەرگە تۆت يىلدىن بېرى ماكان بولغان بۇ يەر تۆت يىلدىن بېرى كۆرۈلمىگەن قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمۈلدى. چۈنكى، بۈگۈن كۈتكەن كۈن — ئۇرۇمچىگە كىرىش كۈنى كەلگەنىدى.

بىرىگادا كوماندىرى گېنېرال مايور نىزامىدىن پولكلىرىنى باشلاپ يولغا چىقتى، قەھرلىك، كۈچلۈك شىر ۋە يولۋاسلار يولغا چىقتى. قانچە ـ قانچە يىللىق تەشنالىقلار، زارىقىپ كۈتۈشلەر يۈز ئاچتى! ... يۈرۈش باشلاندى!

ئۇلار ماناس بازىرىدىن ئۆتكەندە، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۈرۈپ تەنتەنە، ئالقىش ياڭرىتىۋاتقان ئادەملەر ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي ۋارقىراشتى:

— توختىساڭلارچۇ! ... سىلەرنىڭ بۇ مۇبارەك قەدىمىڭلارنى قانچىلىك كۆتكىنىمىزنى ئاڭلىساڭلارچۇ...

ئارزۇلۇق كۆنلەرگە يېتىش — كىشىلەر قەلبىدىكى يۈكسەك نىيەتنىڭ يۈز ئېچىشى. ئۇلار قانچە يىل ئاشۇ ئارزۇلار ئىشقىدا يېنىپ تولغانمىغان؟ ... روھىي ئازاب ئېغىرلاشقانسېرى مۇشۇ جەڭچىلەرنىڭ دەريادىن ئۆزۈپ ئۆتۈپ، ئۆزلىرىگە باشپاناھ بولۇشىنى، ئۆكسۈگەن كۆڭۈللىرىنى بەزلىشىنى، يارىلانغان يۈرەكلىرىنى داۋالىشىنى زارىقىپ كۈتمىگەن؟ !... تۆت يىل ئاز ۋاقىتمۇ، شۇنچە يىقىن، بىر ۋارقىراپ يەتكۈدەك يەردە، مۇشۇ دەريانىڭ غەربىي قىرغىقىدا، مەردانە قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتقان تارىخ ئېقىمى ئەجەب توسۇلۇپ قالدى - ھە! ... نېمىدېگەن رەھىمسىز تارىخ بۇ! ... سېپىلنىڭ ئۈستىگە قاراۋۇلۇقتا تۇرغان گومىنداڭ چېرىكىگە تىكىلىپ قويغان ئادەمنىڭ كۆزى ئويۇلدى، «ئاشۇ ئەزىمەتلەر دەريادىن تېزرەك ئۆتسە نېمە بولار؟» دەپ قويغان ئادەمنىڭ كاللىسى چېپىلىپ، كوچىلاردا نەچچە كۈن سازايى قىلىندى، «تاملارغا تەشۋىقات ۋەرەقىسى چاپلىغان كىم؟» دەپ نەچچە يۈزلىگەن ئادەم گۇمانلىق بولۇپ تۈرمىلەرگە تاشلاندى... ئادەملەر قاتتىقراق يۆتىلەلمىدى، ھەتتا توخۇلار دانلاپ كوچىلارغا چىقالمىدى... مانا ئەمدى يەلكىلەرنى بېسىپ تۇرغان تاغدىن، شۇنداق ئېغىر روھىي ئازابتىن قۇتۇلدۇرغان مۇشۇ جەڭچىلەرگە ئۇلارنىڭ ئېيتىدىغان يۈرەك سۆزلىرى ئازمۇ؟... ماشىنىلار بىردەم توختىسا نېمە بولار؟...

ماشىنىلار كالوننىسى گۈرۈلدەپ توختىماي يۈرمەكتە ئىدى. جەڭچىلەر كىشىلەرنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يۈرەك قاتلىرىدىن ئىختىيارسىز ئېتىلىپ چىقىۋاتقان سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتاتتى ۋە جەڭگىۋار مارشلارنى ياڭرىتاتتى. بازار ئىچىنى زىلزىلىگە سالاتتى... ماشىنىلار كالوننىسى قۇتۇبى، سانجىدىنمۇ خۇددى شۇنداق ئالقىش - تەنتەنە سادالىرى ئىچىدە ئۆتتى.

ئۇزۇنـدىن ـ ئـۇزۇن باش ـ ئـۇچـىغا كـۆز يـەتـمـەيدىـغـان ماشىنىلار سىپى يىقىلغانتاشقا كەلگەندە توختىدى. كوماندىر ـ جەڭچىلەر ماشىنىدىن چۈشتى.

11 ـ ئاي ـــ ئىككى ـ ئۈچ قېتىم قار يىغىپ، ئـۇرۇمچىگـە خېلىلا سوغۇق چۈشۈپ قالغان چاغ. يەرلەر توڭلىغان، ئىرىق ـ ئۆستەڭ سۇلىرى قاتقان، ئەمما كىشىلەر قەلبىدىكى مىللىي ئارمىيەنىڭ يېتىپ كېلىشىگە بولغان تەشنالىق سوغۇقتىن ئۈستۈن. يۈرەكلەر قىن ـ قىنىغا پاتماي خۇددى باھار تەنتەنىسى جەۋلان قىلىدۇ، كوچىلارغا ئەر ـ ئاياللار، بوۋاي ـ مومايلار، باللار تولۇپ كەتكەن، بەزىلەر كوچىغا كۆڭلەكچانلا يۈگۈرۈشۈپ چىققان، ھەممىنىڭ ئاغزىدىن: «كەلدى، كەلدى ! كېلىۋاتىدۇ! ...» دېگەن يۈرەك يېرىلغۇدەك خۇش خەۋەرلەر ياڭرىماقتا...

بىر نگادا شەھەر رايونىغا قاراپ يەرلەرنى گۈرسۇلدىتىپ پىيادە ماڭدى. بېشىغا ئاق قۇلاقچا، ئۇچىسىغا ماش رەڭلىك شىرنقلىق چاپان، گەلەپى شىم، ئايىغىغا پارقىرىغان ئۆتۈك كىيگەن جەڭچىلەر تۆتتىن بىر رەت تىزىلىپ، ھەيۋەت بىلەن قەدەملىرىنى تەكشى ئېلىپ يۈرمەكتە ئىدى. نويابىر قۇياشىنىڭ ئالتۇن نۇرلىرىدا ئۇلارنىڭ پېشانىسىدىكى كاكار، مۈرىلىرىدىكى توچكا، بالداق، يۇلتۇزلار، كۆكسىدىكى مېدال ـ ئوردېنلار ۋالىلداپ پارقىرايتتى. كۆزلەرنى چاقنىتاتتى، يۈرەكلەرنى ھاياجانلىق ئۇچقۇنلار قاپلايتتى...

ناخشا باشلاندى، جەڭگىۋار ناخشىلار ـــ جەڭچىلەر قەلبىنىڭ ساداسى جەڭگىۋارلىقنىڭ تەنتەنىسى :

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانجىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى !

تەشنالىق ــ كىشىلەر قەلبىدىكى ئەڭ ئېغىر روھىي ئازاب، يولىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان، تەنتەنە قىلىۋاتقان مۇشۇ ئادەملەر ھەيۋەتلىك تۇستە يەرلەرنى تەۋرىتىپ، مارشلار ياڭرىتىپ كېلىۋاتقان بۇ قۇدرەتلىك قوشۇننى قانچىلىك تەشنالىق بىلەن كۈتمىگەن؟ ! ... كىشىلەر ھازىر شۇ روھىي ئازابلاردىن قۇتۇلۇپ، تەشنالىقىغا يەتكەن، ھەر قەلب ئىگىسىدە ئىپتىخار، غۇرۇر ۋە پەخىرلىنىش تۇيغۇلىرى يانغان...

ئەنە، بىرىنچىدىنى ياشلاپ ئەڭ ئالدىدا لەپىلدىگەن بايراق ــ ئەڭ دەسلەپتە بىرنەچچە ئادەم ئىلقىنىڭ تاغ چوققىلىرىغا قاراپ، مىڭلىغان ـ يۈز مىڭلىغان ئادەملەرگە ئازادلىقتىن بېشارەت بەرگەن بايراق، ئىلقا پارتىزانلىرى قىيقاس ـ چۇقانلار بىلەن شەھەرگە بېسىپ كىرىپ، گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ غۇلجىدىكى قوماندانلىق ئىشتابىنى كۇمپەيكۇم قىلىپ، شەھەرنىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدا لەپىلدەتكەن بايراق، ئىلى ۋادىسىدىن ــ ماناس دەرياسى ۋادىلىرىغىچە، ئالتاينىڭ ھەيۋەتلىك تاغلىرىغىچە يۈزلىگەن ـ مىڭلىغان ۋەتەن ئوغلانلىرى ئەزىز قانلىرىنى قۇربان قىلىپ، قولدىن ـ قولغا ئېلىپ كۆتۈرگەن بايراق، تاپان ئاستىدا چىققان قۇيۇنلار، ئېزىتقۇلۇق تەتۈر شاماللاردا يىقىلمىغان بايراق ــ ئەنە، جەۋلان قىلىپ كەلمەكتە ! ئۇ بوران ـ چاپقۇنلاردا ئۆڭمىگەن، تاۋلانمىغان مەڭگۈ يىقىلماس بايراق !

ئەنە، بىرىنچىدا كوماندىرى ــ بېشىغا ئاق قۇلاقچا، ئۈچىسىغا سۇر رەڭلىك شىنىل، ئايىغىغا قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەن، مۇرىسىدە گېنېرال مايورلۇق ئۇنۋان، كۆكسىدە «ساداقەت»، «پىدائىي»لىق، «باتۇر»لۇق ئوردېنلىرىنى چاقنىتىپ سۇرلۇك نىزامىدىن كەلمەكتە. ئۇ ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىدە ئوقۇغۇچىلارغا شۇنداق سۇرلۇك قىياپەتتە: ئويغانغان خەلق ئالدىدا گومىنداڭ چىرىگەن كۈچ ... دەپ دەرس ئۆتكەن، ئۇ مەخپىي تەشكىلاتقا ئىشتىراك قىلغان، ئىلقا تاغلىرىدا پارتىزانلار ئوتتۇرا ئەتىرىتىگە باشچىلىق قىلىپ، غالۋاراپ چىققان

گومىنداڭ قىسىملىرىغا ئوت ئاچقان چاغدا، ئۇنىڭ چىرايى شۇنداق سۇرلۇك تۈس ئالغان؛ ئۇ ئۆز پولكىنى باشلاپ جۇڭغار دالىلىرىنى كەزگەن ۋە شىخودىكى ئۈچ كۈندۈز، تۆت كېچىلىك ئەڭ كەسكىن جەڭگە شۇنداق ھالەتتە يېتەكچىلىك قىلغان؛ ئۇ ئالتاي تاغ ـ دالىلىرىدا قۇيرۇقچۇقلار بىلەن ئېلىشقاندا، جان تىكىپ پولك بايرىقىنى ساقلىغان، ئۇ ئۆز بىرىگادىسىنى باشلاپ «قۇيۇنلار»نى ئازاد رايوندىن سۈرۈپ چىققاندا، ئۇنىڭ چىرايى شۇنداق سۇرلۇك تۈس ئالغان. ئۇ شۇ تاپتا ـــ ھېسابسىز نۇرغۇن قانلار بەدىلىگە كەلگەن ئازادلىق تەنتەنىسى ئىچىدە سۇرلۇك قىياپەتتە كېتىۋاتقىنىدا، پاراسەتلىك كوماندىر ئەنۋەرنى، ئىنقىلابنىڭ سادىق، جەڭگىۋار ئوغلانلىرى باتىرغازىنى، جامالىدىننى ۋە مىڭلىغان قۇربانلارنى ئويلىمىدى دەمسىز؟! ... ئۇنىڭ پېشانىسىغا چۈشكەن قورۇقلار، چېكىلىرىنى ئارىلىغان ئاقلار، ئازابلىق، ئۇنتۇلماس يىللارنىڭ يادنامىسى ئىكەنلىكىنى يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ ئالقىش ياڭرىتىۋاتقانلار بىلەمدىكىن؟ ... ئىنسانىيەت تارىخىغا يېزىلغان جەڭگىۋار قۇرلار ئۆچمەيدۇ، كەلگۈسى ئەۋلادلار بۇ تارىخنىڭ بېشىدىكى مۇشۇ جەڭگىۋار ئادەملەرنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ!

قوشۇنلار ئاياغلىرىنى بىر رىتىمدا «گۈپ ـ گۈپ» بېسىپ، جەڭگىۋار ناخشىلارنى ياڭرىتىپ كەلمەكتە. كىشىلەر ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شۇنچىلىك قۇدرەت تاپقانلىقىدىن، شۇنچىلىك مۇنتىزىملاشقانلىقىدىن ھاياجانلىنىپ، پەخىرلىنىپ، كۆز بۇلاقلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ئۇنچىدەك ياشلىرىنى ئېرتماقتا، بەزىلەر ئۈنلۈك ـ ئۈنلۈك ۋارقىراپ:

— ئىسسىت تۆت يىل، ماناس بويىدا ئۆتكەن تۆت يىل... بۇرۇنراق كەلسەڭلارچۇ كاشكى. بىزنىڭ قايغۇلىرىمىز، پاجىئەلىرىمىز مۇنچىلىك كۆپىيىپ كەتمەس ئىدى... — دېيىشمەكتە.

ئەنە، ئۆز پولكىنى باشلاپ سېرىق بۇرۇتلۇق، پولكوۋنىك

گايىت كەلمەكتە. يىگىرمە يىللىق ھاياتى كىشىلەر ئىشىكىدە ئۆتكەن نامرات، ئۇ بوگۇن ئەسىرلەر ئارزۇسىنى چۈشەنگەن، ئىنقىلاب دۆلدۈلىنى چاپتۇرغان كوماندىر... تارىخنى ئەمگەكچىلەر ياراتقان دېگەن ھۆكۈم، ئۇنىڭ بىسىپ ئۆتكەن ھاياتىدىن ئىسپاتلانامدۇ؟!

ئەنە، قاراڭلار، يىگىرمە ئىككى ياشلىق كاپىتان نادەم ناسىروف كەلمەكتە، ئۇ تۇنۇگۇنلا ئەختەمباينىڭ بالا مالىيى ئەمەسمىدى. ئۇ ھاياتقا ئانىسىنى، ئىنىسىنى بېقىش ئىستىكىدە كىرگەن، ھازىر ئۇ ئىنقىلابىي دەۋرنى، مىليونلىغان جاپاكەش خەلقنىڭ ئارزۇسى، تىلىكى، ئىرادىسى بولغان ئازادلىقنى ياراتقۇچىلارنىڭ بىرى، دۇنيانى چۈشەنگەن ئەقىللىك يىگىت، كۆكسىگە قوش «باتۇرلۇق» ئوردېنى چىققان قەيسەر جەڭچى! ئۇنىڭ يۈزلىرى قارىداپتۇ، لېكىن جەڭگىۋار يۇرۇشلەردە، دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا ھۇجۇم قىلغانلىرىدا، قەھرىتان سوغۇقلاردا كۆزلىرىدە يانغان ئوت ھېلىمۇ ئۆچكىنى يوق.

چاچلىرىنى قۇلاقچىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرغان، مەيدىلىرىدە ئوردېنلارنى پارقىراتقان، قەدەملىرىنى تەكشى يۆتكەپ ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقان ھەمشىرە قىزلار سېپى، كىشىلەرنى تېخىمۇ كۈچلۈك ھاياجانغا سالدى ۋە ئۇلار ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالمىدى، كۆز ياشلىرىنى توختىتىۋالالمىدى:

— ئوغۇللار بىلەن تەڭ مەيدانغا چىققان قىزلارغا سالام!...

— بارىكاللا سىلەرگە!...

— ياشاڭلار، ۋەتەننىڭ قەھرىمان قىزلىرى!...

ئەنە، رەيھان — پودپورۇچىك ھەمشىرە قىز — دوختۇرلۇق سومكىسىنى يۇلاڭلىتىپ كەلمەكتە. ئۇ ئانىسىنىڭ زارىغا باقماي، ۋەتەن ئىشقىدا تەپكەن يۈرىكىنىڭ قوماندانلىقىدا ئىنقىلابنىڭ بوران - چاپقۇنلىرىدىن بوران قۇشىدەك مەغرۇر ئۇچۇپ كەلگەن قىز! نۇزۇگۇم، يەتتە قىزلىرىمىنىڭ ئارمانلىرىغا ۋارىسلىق قىلغان، تەڭلىك - باراۋەرلىك، ئازادلىقتا جەڭلەر

بىلەن يەتكەن قىز ! «چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا» دېگەن ئەپسانىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغان قىز ! ...

ئەنە، تاۋقىش، ئۆزىگە دەل قىلىپ تىكىلگەن ھەربىي كىيىم قالتىس ياراشقان تاغ بالىسى، كۆكسىدە «پىدائىي»لىق ئوردېنى، ئۇنىڭ دۇپدۇگىلەك قارا كۆزلىرى ئويناپ كەتكەن...

كىشىلەرنى زوقلاندۇرۇپ ھەيۋەت بىلەن يۇرۇۋاتقان قوشۇننىڭ ناخشىلىرى يەتتە قات ئاسمانغا يەتكەن، ئورۇمچى كوچىلىرىنى جانلاندۇرۇۋەتكەن:

دۇشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانجىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى !

ناخشىلارنىڭ بىرى توگىسە، يەنە بىرى باشلىناتتى:

ئاڭلا ئەي ۋەتەن باللىرى،
شاماللاردىن خەۋەر بارىدۇ.
...

بىر موماي ئېسەدەپ يىغلاپ ۋارقىرىۋەتتى:

— ئۆزلىرى شۇنچە چىرايلىق، مېڭىشلىرى شۇنچە چىرايلىق، ناخشىلىرى ئاندىن چىرايلىق...

قوشۇنلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. گۇرسۇلدىگەن رىتىملىق ئاۋازلار بېسىلمايتتى. ئۆز قوشۇنلىرىنى شۇنچىلىك جاسارەتكە تولغان ھالدا كۆرۈپ قىن ـ قىنىغا پاتماي قالغان كىشىلەرنىڭ ئارزۇلىرى كۆپ ئىدى: جەڭچىلەرنى ئۆيلىرىگە ئاپارسا، ئېسىل تائاملىرى بىلەن مېھمان قىلسا، كۇتسە، گەپلىرىنى ئاڭلىسا، ئۆزلىرىنىڭ دەردلىرىنى تۆكسە، ئىچ ـ قارنىنى بوشاتسا... دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق خاسىيەتلىك ئىش بولاتتىمۇ؟ ! ...

بىرلىرى جەڭچىلەرگە ئۇسسۇلۇق چاي، تىلىم ـ تىلىم

قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى سۇناتتى:

— ئۇسسىغانسىلەر، بىر يۇتۇم سۇ ئىچىڭلار... تىلىڭلارغا بېسىڭلارچۇ...

بىرلىرى سامسا ـ گۆشگىردىلەرنى سۇناتتى:

— يېمىسەڭلارمۇ، قولۇڭلارغا ئېلىپ قويۇڭلار... بېشىمىز ئاسمانغا يەتسۇن ! ...

بىرلىرى لۆڭگە ـ ياغلىقلارنى تۇتاتتى.

— يۇزۇڭلارنى ئېرتىڭلار، بىزگە تەۋررۇك بولۇپ قالسۇن ! ...

گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى كۆرسە، قولىدىكى ناننى يانچۇقىغا سالىدىغان ۋە ياكى ھويلىسىدىكى توخۇلىرىنى كاتەككە سولايدىغان كىشىلەر، بۇلارغا بىرىدىغان نەرسە تاپالمايۋاتاتتى. ئانا قۇچىقى بۇنىڭدىن ئىسسىق، بۇنىڭدىن مېھرىبان بولامدۇ، خەلقنىڭ ئىشەنچىگە، ھىمايىسىگە، ھۆرمىتىگە ئىگە بولۇش — قوشۇننىڭ غەلىبە قىلىشتىكى تۈپ سەۋەبلىرىنىڭ بىرى. ئۆزۈڭنى ئەمەس، خەلقنى ئويلىساڭ، مەڭگۇ ياشايسەن، ئۆلمەيسەن ! ...

پاھ... قاراڭلارچۇ ! تېخى ھەيۋەتلىك ـ سەلتەنەتلىك يۇرۇشلەر ئەمدى باشلىنىۋاتىدۇ.

زەمبىرەكلەر، مىناميوتلار، ئايروپىلان، تانكا ئاتارلار ئېغىر تېپتىكى پىلىموتلار سەپلىرى ئاجايىپ سۇر بىلەن ئۆتۈشكە باشلىدى. بۇ ئېغىر قوراللار گومىنداڭ قىسىملىرىدىن غەنىيمەت ئېلىنغان قوراللار بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ ئاي ـ يۇلتۇزلۇق بەلگىلىرى بېكىتىلگەن.

— يېقىنقى يۇز يىلدىن بېرى بىر كەلگەن نۆۋەت بۇ ! — دېدى پەلتولۇق، بوينىغا شارپا ئورىغان ئادەم كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىغان ھالدا، — مۇنداق مۇنتىزىم، مۇنداق خىل قوراللانغان قىسىمنى بىزنىڭ تارىخىمىز تېخى كۆرمىگەن...

— بىز تارىختا مەدەنىيەتلىك، قۇدرەتلىك خەلق بولۇپ كەلگەن، — دېدى ئۇنىڭ ھەمراھى قاما قۇلاقچىلىق ئادەم، —

لېكىن ئەسىرلەردىن بېرى خەلقىمىز ئاز خورلۇق كۆردىمۇ، نامىمىز ئۆچەي ـ ئۆچەي دەپ قالغان. يوز ئاچتۇق. قومغا كۆمۈلگەن ئالتۇن هامان ئېچىلىدۇ.

تېخىمۇ ھەيۋەتلىك ھالدا ئاتلىق قىسىملار ئۆتۈشكە باشلىدى. كىشىلەر تېخىمۇ كۈچلۈك ھاياجاندا ئالقىش ـ تەنتەنە ياڭرىتىشتى... قومۇش قولاقلىق بوز ئاتلار ئۈستىدە لاچىندەك ئولتۇرغان جەڭچىلەر بىر قولىدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى، بىر قولىدا بويىنىدىن ئېسىلغان ئاپتوماتنى تۇتۇپ، مەغرۇر كەلمەكتە ئىدى. ئاتلار مارشقا دەسسەپ، سەپلىرىنى بۇزماي ئاياغلىرىنى تەكشى ئالاتتى. ئاتلارنىڭ ئالدى ئۇلۇك پۇتىغا قىزىل لېنتىلار چىگىلگەن، پۇتۇن قىزىل لېنتىلىق ئاياغلار بىر تاشلانسا، لېنتىسىز ئاياغلار بىر تاشلىنىپ، نۆۋەت قاتارىدا قىلچىمۇ ئىلگىرى ـ كېيىنلىك كۆرۈلمەيتتى.

تەرەپ ـ تەرەپتىن ھاياجانلىق سادالار كۆتۈرۈلدى:

— ئاپىرىن ! ... قوشۇنلىرىمىزنىڭ قۇدرىتىگە ئاپىرىن ! ...

— بارىكاللا ! ... قوشۇنلىرىمىزنىڭ يۇقىرى ھەربىي سەنئىتىگە بارىكاللا ! ...

ھاياجانلىق ھېسلارغا چۆمۈلۈپ كەتكەن كىشىلەر 1945 ـ يىلى 9 ـ ئايدا مۇشۇ قىسىملار ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا شىددەت بىلەن يېتىپ كەلگەندە، گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ ئورۇمچىنى تاشلاپ قاچماقچى بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكتە ئىدى.

نەنمېن — ئورۇمچىنىڭ تازا ئاۋات، قايىنىغان كەڭرى بازىرى. بۇ يەردە ئىككى غالىب ئارمىيە — گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى ئىككى تەرەپتىن، غەرب ۋە شەرق تەرەپتىن قىستاپ كەلگەن، ئىسكەنجىگە ئالغان ۋە ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا، قول كۆتۈرۈشكە، ئۇن ئىككى قىرلىق بايراقلىرىنى ئېگىز موما ياغاچنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈرۈشكە مەجبۇر قىلغان ئارمىيە — جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت مىللىي

ئارمىيەسى ئۇچراشتى. ئازادلىق ئارمىيەمۇ ئۇرۇمچىگە شۇنداق تەنتەنە، ئالقىش سادالىرى ئىچىدە كىرگەنىدى. ئىككى ئارمىيەنىڭ بۇ تارىخىي ئۇچرىشى شەنىگە، ئۇرۇمچىنىڭ، يەتتە ۋىلايەتنىڭ ئۇزۇل - كېسىل ئازاد بولۇشى شەنىگە ئېگىز پەشتاقلاردىن ناغرا - سۇناي سادالىرى ياڭرىماقتا، كىشىلەر يۈرەكلىرىنىڭ ئەڭ ئاستىنقى قاتلىرىدىن كۈلمەكتە، شادلانماقتا... جاراڭلاپ چېلىنىۋاتقان «شادىيانە» كۈيىگە كەلتۈرۈپ ئۇسسۇلغا چۈشكەن ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيمەكتە ئىدى.

ئۆز ھاياجانلىرىنى باسالماي ئۇسسۇلغا چۈشمىگەن ئادەملەر قالدىمۇ؟! ...

يۈرەك يېرىلغۇدەك خۇشاللىق دېگەن مۇشۇ: تالاي زامانلاردىن بېرى مەھكۇملۇقتا قالغان مىللەتلەر ئۈچۈن مىللىي باراۋەرلىك، ئەركىنلىك، ئازادلىققا ئېرىشىشتىنمۇ ئارتۇق بەخت بارمۇ؟ ياق، يوق!

كەچتە نادەم بىلەن رەيھان كوچىغا چىقتى. كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئۆلارنىڭ يۈزلىرىدە جىلۋىلىنىپ ئويناپتتى. رەيھان ئۆز بەختىدىن قۇۋاتغان... ئۇ ھاياتقا تويماپتتى. نادەم بىلەن يانمۇيان ماڭغىنىغا قانماپتتى. ۋاي ئىسىت... تېخى قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكىنى يوق، بولمىسا ئۇ بېشىنى نادەمنىڭ مۈرىسىگە قويۇۋالغان بولاتتى.

— ئادەم نېمىشقا ئۆمۈرگە تويمايدۇ؟ ئېيتىڭا نادەم، ھەربىر كۈن يېڭىدىن - يېڭى تۇيۇلىدۇ؟ — رەيھان كۆزلىرى بىلەن كۈلۈپ نادەمگە قارىدى.

— دوست بىلەن دۈشمەن، ياخشى بىلەن يامان، ئوڭ بىلەن تەتۈر بىر - بىرىگە ھەمراھ بولغانلىقى ئۈچۈن! — نادەمنىڭ جاۋابى خۇددى بۇرۇن يادلىۋالغاندەك تېز ئېيتىلدى. قىز تەسىرلەندى.

— بەش يىلىمىز چېلىش بىلەن ئۆتتى... يەنە يېڭى

چېلىشلار بىزنى كۈتۈۋاتىدۇ...

— بىز ئۇرۇش قىلغاندا ئۇ چاغدىكى كۆڭلىرىمىز يېڭىدىن - يېڭى ئىدى، ئەمدى كونا بولۇپ قالدى. يەنە يېڭى چېلىشلارنى قىلىشنىڭ كويىدا ياشايمىز. ئەنۋەر ئەپەندىمنىڭ ئارمانلىرىنىڭ تېخى ئۇندىن بىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدۇق، باتىرغازىنىڭ ئىنتىقامىنى تېخى تولۇق ئالالمىدۇق...

— ئۇسمانغۇ ئۇر - ئۇرغا قالغان چاشقان، چىڭخەيگە قاچماق توگۇل، يەتتە قات ئاسماننىڭ قەرىگە چىقىپ كەتسىمۇ، ئۇ ئەمدى قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

— بىراق، ئۇ دۇنياغا يېڭىدىن تۆرەلگەن ھاڭۋاقتى چاشقان ئەمەس، ئايىغى ئىتتىك، كۆزى ئۆتكۈر، ھىيلىگەر چاشقان، ئۇنى تۇتۇشقا ئاز كۈچ سەرپ قىلىنمايدۇ، بەش يىلدىن بېرى ئاز قان تۆكتۇقمۇ، نى - نى يىگىتلىرىمىز قۇربان بولدى، قاراڭا، بىزنىڭ يېزىدىكى ۋارىسجاننى ھېسابقا ئالمىغاندا، بەش كىشى قاتناشقان، ئۈچى قۇربان بولدى، مېنىڭمۇ بەش يېرىمگە ئوق تېگىپ، ئارانلا ساق قالدىم. ئاشۇ قۇربانلار بەدىلىگە كەلگەن ئازادلىق بىلەنلا ئىشىمىز ئاياغلاشمايدۇ. ئەختەمباي بىلەن ھېساب - كىتاب قىلىدىغان ئىشلار، ئىجتىمائىي تۈزۈمنى ئۆزگەرتىدىغان ئىشلار، خەلقىمىزگە ئازادلىقنىڭ تەمىنى ھەقىقىي تېتىتىدىغان ئىشلار تېخى ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ، بۇلارنى سىز بىلەن بىز قىلىمىز، شۇڭا ئۆمۈرگە تويمايمىز...

نادەم چۈشەنگەن ئۆمۈرنىڭ مەنىسى — ئەمدىكى رېئاللىقنىڭ مەنىسى، ئۈمىدۋارلىق بىلەن ياشاش — كىشىنىڭ روھىي كۆتۈرەڭگۈلۈكىنى تەمىن ئېتىدۇ. شۇنداق ئۈمىدۋار كىشى بىلەن يانمۇيان مېڭىش رەيھاننىڭ ئىستىكى ئىدى، ئۇ بۇنىڭغا يەتتى. شۇنداق ئۈمىدۋار كىشى بىلەن ئەمدى كەلگۈسىدىكى ئۇلۇغ ئىشلارغا كىرىش ئۇنىڭ مەڭگۈلۈك بەختى ! ... شۇ غۇرۇر ۋە پەخىرلىنىشنىڭ، بەختنىڭ كەيپىدە بەدەنلىرى سىمابتەك تىترەپ كەتكەن رەيھان ئىختىيارسىز نادەمگە يۆلەندى:

— بىز ئىنسانلارنىڭ، ئۆزىمىزنىڭ گۈزەل كەلگۈسى ئۈچۈن جەڭ قىلدۇق، — قىزنىڭ يادىغا دەررۇ بىر نەرسە كەلگەندەك يىگىتكە بۇرۇلدى، — كەلگۈسىدىن ئەنسىرەيدىغانلارمۇ بولار - هە؟

— كەلگۈسىگە ئۈمىد بىلەن، ئۈمىدسىزلىك بىلەن قارايدىغانلارمۇ، ئۇنىڭدىن كۈلىدىغانلارمۇ، قاقشاپ يىغلايدىغانلارمۇ بولىدۇ، ئەلۋەتتە!

— راست ئېيتىسىز، نادەم، ئەختەمباي كەلگۈسىدىن يىغلايدۇ، ئۇ يىغلاتقان ئادەملەر كۈلىدۇ...

ئىككىسى شۇنداق قىزغىن، مەنىلىك سۆھبەتلەر بىلەن خاڭچىلىك كۆلۈبىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئابدۇقادىر بىلەن نىنا ئۇچراشتى.

— مانا، قاراڭلار، — دېدى ئابدۇقادىر كۈلۈپ، — نېمىدېگەن خاسىيەتلىك ئىش بۇ، مەن بۇنىڭدىن ئالتە يىل بۇرۇن نىنانى مۇشۇ يەردە، لۈكچەكلەر چاڭگىلىدىن ئاران قۇتۇلدۇرۇۋالغانىدىم، ئەمدى بۇ يەرلەرنىڭ خوجايىنى بىز...

رەيھان چاقچاق قىلدى:

— ئۆزىڭىز ئۈچۈن قۇتۇلدۇرۇۋاپتىكەنسىز - دە!

— سىز ۋارىسجاننى نادەم ئۈچۈنلا ئاتقاندەك - دە!

— ياق ... ياق مەن ئۇ خائىننى پۈتۈن جەڭچىلەر قەلبىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئاتقان! ...

ئۇلار قاقاقلاپ كۈلدى. ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەر ئېلىپكتىر نۇرىدا كۆكسىلىرىدە ئوردېن، پاگونلاردا ئۇنۋان - بالداق ۋە يۇلتۇزلار چاقنىغان بۇ ياش ئوفىتسېرلارغا مەستلىككە كېلىپ زوقلىنىپ، كۆز ئۈزمەي قاراپ كېتىشتى.

1983 — 1984 - يىللىرى غۇلجىدا يېزىلدى.

1999 - يىلى قايتا تۈزىتىلدى.

ئاخىرقى سۆز

جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تېمىسىدا ئەسەر يېزىشنى 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىلا ئويلىغانىدىم، چۈنكى مەن بالىلىق چېغىمدا تىلقىدىن غۇلجىغا بېسىپ كىرگەن پارتىزانلارنى ۋە ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ، ھەرەمباغلاردا ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم. ئۇ چاغلاردا ئۆزلۈكىدىن پەيدائىي بولۇپ سەپكە قوشۇلۇۋاتقانلارغا قورال يېتىشمەيتتى. ئۇلار نەيزە، توقماقلارنى كۆتۈرۈپ ئۇرۇشقا كىرەتتى. جاھىل قورغان — ھەرەمباغقا ھۇجۇم قىلىنغان چاغلاردا يەنە سانسىزلىغان قىيقاس ـ چۇقانلارمۇ قورالىقلارنىڭ كەينىدىن ماڭاتتى. مەنمۇ ئاشۇ قىيقاس ـ چۇقانچىلارغا ئەگىشىپ، ئوقلار ۋىژىلداپ ئۇچۇپ يۈرگەن قانلىق مەيدانلارغا نەچچە رەت كىرگەنىدىم. كېيىن بىزنىڭ مەھەللىدىن پارتىزانلارغا ئۆزلۈكىدىن قوشۇلۇپ كەتكەن ياشلاردىن ۋە شۇلارنىڭ بىرسى بولغان ئاكامدىن نۇرغۇن تەسىرلىك ۋەقەلەرنى ئاڭلىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن كۆڭلۈمدە مۇشۇ تېمىدا ئالدى بىلەن بىرنەچچە پارچە ھېكايە يېزىش ئاندىن پوۋېست ۋە ئاخىرىدا رومان يېزىش ئىستىكى تۇغۇلدى.

شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئازادلىق تېگىنىڭ بۇرۇنراق ئېتىشى ئۈچۈن ھېسابسىز نۇرغۇن قانلارنى تۆككەن، قۇربان بەرگەن، ئازادلىق ئىشقىدا يانغان ئاشۇ مەردلەرنىڭ باتۇرانە كۈرەشلىرى، ئەلۋەتتە بىزنىڭ بۈگۈنكى سوتسىيالىستىك ئەدەبىياتىمىزدا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىشى ۋە كەلگۈسى

ئەۋلادلىرىمىزغا ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ بەختسىز زامان يارىتىش ئۈچۈن قانداق قەھرىمانلىقلارنى كۆرسەتكەنلىكىنى روشەن بەدىئىي خاتىرىلەر ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈشى كېرەك. شۇڭا، مەن ئالدى بىلەن ئاكامنىڭ پارتىزانلارغا قانداق قوشۇلۇپ كەتكەنلىكى ۋە ئاپام بىلەن قىلغان دەتالىشىدىن تۇغۇلغان بىرىنچى ھېكايەم «ئانا ۋەسىيىتى» نى يازدىم. ئۇ 1957 - يىلى ئېلان قىلىندى. ئارقىدىنلا «نىزامىدىنىنىڭ ئىشى»، «ئاچالدىكى جەڭ» ھېكايىلىرىنى يازدىم.

1964 - يىلى پوۋېست يېزىش قارارىغا كېلىپ، ئالتە باب يازغان چېغىمدا «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلىنىپ، يازغانلىرىم كۆيدۈرۈۋېتىلدى. 1974 - يىلى يەنە يېزىشقا كىرىشتىم. شۇنداق قىلىپ، ئاخىر «ئىلى دولقۇنلىرى» دۇنياغا كەلدى.

«ئىلى دولقۇنلىرى» نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، ئوقۇرمەنلەردىن نۇرغۇنلىغان خەتلەرنى تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇلار خەتلىرىدە رومانىنىڭ داۋامىنى ئوقۇشنى كۈتۈۋاتقانلىقى ھەققىدە ئارزۇ - تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈشكەن. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۆتكۈزگەن سۆھبەت يىغىنىدا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پېشقەدەم جەڭچىلىرى مېنىڭ كىتابىنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى يېزىشىمغا ئىلھام بەردى ۋە رىغبەتلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن «ئىلى دولقۇنلىرى» نىڭ ئىككىنچى قىسمىنى يېزىپ پۈتكۈزدۈم.

مەن بۇ ئىككى كىتابنى يېزىشتا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان ئەللىكتىن ئوشۇق پېشقەدەم ئىنقىلابچىلار بىلەن ئۇچراشتىم، سۆھبەتلەشتىم، بەزىلىرى ھەتتا مۇھىم جەڭ مەيدانلىرىنىڭ خەرىتىلىرىنىمۇ سىزىپ بەردى. يەنە بەزىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەسلىمىلىرىدىن، خاتىرىلىرىدىن پايدىلاندىم. مەن بۇ يولداشلارنىڭ ماڭا كۆرسەتكەن سەممىي ياردەملىرىگە، قوللاشلىرىغا چىن قەلبىمدىن مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرىمەن!

ئاپتوردىن

ئىلى دولقۇنلىرى (2)

(رومان)

ئاپتورى: ئابدۇراخمان قاھار

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇقەييۇم سايىم

مۇھەررىرى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر

مەسئۇل كوررېكتورى: سەنەۋەر ئىبراھىم

تەكلىپلىك كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن

مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇراخمان ئابلىز

نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى / شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر

تېلېفون: 0991 − 2827472

پوچتا نومۇرى: 830001

باسقۇچى: بېيجىڭ شۇنچېڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى

ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى

فورماتى: 1230 × 880 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 14.875

نەشرى: 2011 ـ يىلى 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

باسمىسى: 2015 ـ يىلى 3 ـ ئاي 3 ـ بېسىلىشى

تىراژى: 6001 − 9000

كىتاب نومۇرى: ISBN 978 − 7 − 228 − 14407 − 5

باھاسى: 41.00 يۈەن